

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Θέμα: «Συγκριτική ανάλυση δύο παραμέτρων της διαδικασίας εκδημοκρατισμού: οι σχέσεις πλειοψηφίας – μειοψηφίας και το διεθνές στρατηγικό περιβάλλον. Η περίπτωση της Μολδαβίας».

Μπουμπαγιατζόγλου Χαράλαμπος

ΑΜ: 1205ΔΟΟ7

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΘΗΝΑ, ΙΟΥΛΙΟΣ 2013

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο	16
Θεωρία Εθνικισμού	16
1.1. Ορισμοί έθνους και εθνικισμού.....	16
1.1.1. Η έννοια του έθνους.....	16
1.1.2. Η έννοια του εθνικισμού.....	18
1.1.3. Η εμφάνιση του εθνικισμού.....	21
1.1.4. Το έθνος ως αφήγηση.....	23
1.2. Τυπολογία Εθνικισμών.....	25
1.2.1. Εθνικισμός δια της πολιτικής συμμετοχής.....	26
1.2.2. Εθνικός εθνικισμός.....	27
1.2.3. Ανατολικός εθνικισμός	28
1.2.4. Ρομαντικός εθνικισμός	29
1.2.4.1. Ο Γερμανικός εθνικισμός.....	31
1.3. Ο Σοβιετικός εθνικισμός	34
1.3.1. Οι σοβιετικές θεωρίες εθνικισμού	34
1.3.2. Η πολιτική για τις εθνότητες από τον Λένιν στον Μπρέζνιεφ.....	35
1.3.3. Θεσμικές ρυθμίσεις	38
1.4. Ο μετα-κομμουνιστικός εθνικισμός.....	41
1.4.1. Αστικός εθνικισμός στην Κεντρική Ευρώπη.....	42
1.4.2. Εθνικός και συνταγματικός εθνικισμός.....	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο	45
Εθνικισμός και εκδημοκρατισμός.....	45
2.1. Δημοκρατία και εκδημοκρατισμός	45
2.1.1. Η έννοια του δημοκρατικού καθεστώτος.....	45
2.1.2. Μετάβαση και εκδημοκρατισμός	47
2.1.2.1. Τα πεδία εκδημοκρατισμού.....	49
2.2. Εθνικισμός και δημοκρατία	53
2.2.1. Εθνικισμός και φιλελευθερισμός	53
2.2.2. Εθνικισμός και πεδία μετάβασης.....	56
2.2.3. Εθνικισμός και εκδημοκρατισμός.....	59
2.3. Εθνικισμός και δημοκρατία στον μετα-κομμουνισμό.....	61

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο	65
Διεθνές περιβάλλον – επιρροές	65
3.1. Τα κύματα εκδημοκρατισμού	65
3.1.1. Θεσμικές – κανονιστικές επιρροές	65
3.1.2. Το πρώτο κύμα εθνικισμού και εκδημοκρατισμού	68
3.1.3. Το δεύτερο κύμα εθνικισμού	70
3.1.4. Δεύτερο και τρίτο κύμα εκδημοκρατισμού και τρίτο κύμα εθνικισμού	71
3.2. Διεθνές περιβάλλον	74
3.2.1. Το σύγχρονο διεθνές σύστημα	74
3.2.2. Οι νέες προκλήσεις του διεθνούς συστήματος	76
3.3. Διεθνείς Οργανισμοί	81
3.3.1. Η συμβολή των Διεθνών Οργανισμών στη διαδικασία εκδημοκρατισμού μετά τον Ψυχρό Πόλεμο	81
3.3.2. Πολλαπλές ταυτότητες	86
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο	93
Η ανεξαρτησία της Μολδαβίας	93
4.1. Το εθνικό κίνημα	93
4.1.1. Ιστορική αναδρομή	93
4.1.2. Η περίοδος Γκορμπατσόφ	96
4.1.3. Το κίνημα αντιπολίτευσης	99
4.1.4. Το γλωσσικό ζήτημα	102
4.2. Η διαμάχη για την ταυτότητα της Μολδαβίας	105
4.2.1. Οι ιστορικοί δεσμοί με τη Ρουμανία	105
4.2.2. Ο μύθος του Μολδαβικού έθνους	108
4.3.3. Η κρίση στην Υπερδνειστερία	111
4.4. Εξωτερικές επιρροές	115
4.4.1. Το Βαλτικό μοντέλο	115
4.4.2. Ο ρόλος της Ρωσίας	117
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο	123
Μετάβαση στην πολιτική κοινωνία	123
5.1. Ο δρόμος προς την υιοθέτηση Συντάγματος	123
5.1.1. Συμπεφωνημένη μετάβαση	123
5.1.2. Τα πρώτα κόμματα και το νέο σύνταγμα	125
5.2. Πολιτικό και κομματικό σύστημα	128

5.2.1. Οι διαχωριστικές γραμμές.....	128
5.2.1.1. Κομματικές ταυτότητες σε Ανατολική Ευρώπη.....	130
5.2.1.2. Κομματικοί άξονες	133
5.2.1.3. Κληρονομιά παρελθόντος.....	135
5.2.2. Κομματικό σύστημα Μολδαβίας.....	145
5.2.2.1. Κόμματα Μολδαβίας.....	147
5.2.2.2. Χαρακτηριστικά κομμάτων	151
5.2.2.3. Συνέχεια των ελίτ.....	154
5.2.2.4. Επιρροές Δύσης και Ανατολής.....	158
5.2.3. Εκλογικό σύστημα.....	165
5.2.3.1. Στρατηγική ψήφος και ΧΚΑΕ	165
5.2.3.2. Εκλογικό σύστημα Μολδαβίας.....	167
5.3. Τρίγωνο της εξουσίας.....	171
5.3.1. Από τον ημί – Προεδρισμό στον Προεδρισμό	171
5.3.1.1. Ο ημί – Προεδρισμός τα πρώτα χρόνια της μετάβασης	171
5.3.1.2. Η διαμάχη για την εξουσία	173
5.3.1.3. Ο de facto Προεδρισμός.....	177
5.3.2. Η επιλογή θεσμών στις ΧΚΑΕ	178
5.3.2.1. Η τάση για Προεδροκεντρισμό.....	178
5.3.2.2. Ο «απόλυτος» Προεδρισμός της Λευκορωσίας.....	184
5.3.2.3. Ο «ασταθής» ημι-Προεδρισμός στην Ουκρανία	187
5.3.3. Οι έγχρωμες επαναστάσεις.....	191
5.4. Εθνικιστικές επιρροές.....	195
5.4.1. Εθνική ταυτότητα.....	195
5.4.2. Εθνική ταυτότητα στο διεθνές περιβάλλον της Μολδαβίας.....	198
5.4.3. Το ζήτημα της Υπερδνειστερίας	203
5.4.4. Η «ενσωματωμένη» Γκαγκαουζία	206
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 ^ο	209
Μετάβαση στην οικονομία της αγοράς.....	209
6.1. Το πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων στη Μολδαβία	209
6.1.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις	209
6.1.2. Κατάσταση οικονομίας στην αρχή της μετάβασης	211
6.2. Οι μεταρρυθμίσεις του οικονομικού τομέα στη Μολδαβία.....	213
6.2.1. Τραπεζικό σύστημα και ρόλος Κεντρικής Τράπεζας.....	213

6.2.2. Νομισματική πολιτική.....	216
6.2.3. Ιδιωτικοποιήσεις.....	220
6.2.4. Ασφαλιστικό σύστημα.....	223
6.3. Οικονομικές επιδόσεις Μολδαβίας.....	225
6.3.1. Δημόσια οικονομικά.....	225
6.3.2. Απασχόληση και μισθοί.....	230
6.3.3. Άμεσες ξένες επενδύσεις.....	233
6.3.4. Εμπόριο.....	234
6.3.4.1. Συναλλαγματική αγορά.....	234
6.3.4.2. Εισαγωγές – εξαγωγές.....	237
6.3.4.3. Εμβάσματα.....	239
6.3.4.4. Δασμολογικό σύστημα.....	241
6.4. Διεθνείς και εθνικιστικές επιρροές.....	242
6.4.1. Ιδεολογικές συνιστώσες μεταρρυθμίσεων.....	242
6.4.1.1. Βοήθεια από τη Δύση.....	242
6.4.1.2. Οι μεταρρυθμίσεις στα πρώην κομμουνιστικά κράτη.....	244
6.4.1.3. Ισχυρό κράτος.....	246
6.4.1.4. Μεταρρυθμίσεις στη Μολδαβία με βάση το αξιακό σύστημα.....	250
6.4.2. Εξωτερική ευαισθησία Μολδαβίας.....	254
6.4.2.1. Αντίκτυπος κρίσεων 1998 και 2008 σε Μολδαβία.....	254
6.4.2.2. Ενεργειακή εξάρτηση Μολδαβίας.....	257
6.4.3. Επιρροή γειτονικών κρατών.....	259
6.4.3.1. Σχέδιο Ρωσίας για οικονομική εξάπλωση.....	259
6.4.3.2. Η ρωσική ενεργειακή πολιτική.....	262
6.4.3.3. Μεταρρυθμίσεις σε Ρουμανία.....	266
6.4.3.4. Μεταρρυθμίσεις σε Λευκορωσία.....	268
6.4.3.5. Μεταρρυθμίσεις σε Ουκρανία.....	271
6.4.4. Η εθνικιστική αντίδραση στη Μολδαβία.....	274
6.4.4.1. Οικονομικός εθνικισμός.....	274
6.4.4.2. Μεταρρυθμίσεις σε Υπερδνειστερία.....	277
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 ^ο	281
Μετάβαση στην κοινωνία πολιτών.....	281
7.1. Ρόλος της κοινωνίας πολιτών στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη.....	281
7.1.1. Η σημασία της κοινωνίας πολιτών.....	281

7.1.2. Κατάσταση της κοινωνίας πολιτών στην αρχή της μετάβασης	282
7.2. Η κοινωνία πολιτών στη Μολδαβία.....	286
7.2.1. Αποκινητοποίηση της κοινωνίας πολιτών.....	286
7.2.2. Διαδηλώσεις και κινητοποίηση πολιτών.....	288
7.2.3. Η απουσία συνδικάτων	292
7.2.4. Ο ρόλος των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης.....	293
7.2.5. Η συμβολή των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων	299
7.2.6. Ο ρόλος της θρησκείας.....	303
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 ^ο	308
Μεταρρύθμιση δημόσιας σφαίρας.....	308
8.1. Η δημιουργία του Συντάγματος στη Μολδαβία.....	308
8.1.1. Το πλαίσιο του Συντάγματος στα πρώην κομμουνιστικά κράτη	308
8.1.2. Το πλαίσιο του Συντάγματος στη Μολδαβία.....	311
8.1.3. Διάκριση εξουσιών και η δικαστική εξουσία.....	312
8.2. Το Κράτος Δικαίου στη Μολδαβία.....	315
8.2.1. Τα δικαιώματα των μειονοτήτων	315
8.2.2. Η αυτόνομη περιοχή της Γκαγκαουζίας.....	320
8.2.3. Κατάσταση ανθρώπινων δικαιωμάτων.....	322
8.3. Ποιότητα και αποτελεσματικότητα διακυβέρνησης.....	324
8.3.1. Αλληλουχία κομματικής και κρατικής συγκρότησης.....	324
8.3.2. Κυριαρχία της κυβέρνησης επί της δημόσιας διοίκησης.....	330
8.3.3. Επίπεδο διαφθοράς και κράτος δικαίου.....	333
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9 ^ο	340
Εξωτερική Πολιτική Μολδαβίας.....	340
9.1. Γενικές κατευθύνσεις εξωτερικής πολιτικής της Μολδαβίας.....	340
9.1.1. Πως ορίζει η Μολδαβία το εθνικό της συμφέρον;.....	340
9.1.2. Διλήμματα προσανατολισμού στην εξωτερική πολιτική της Μολδαβίας.....	343
9.1.3. Ιδεολογικά χαρακτηριστικά εξωτερικής πολιτικής.....	345
9.1.3.1. Ιδεολογία κυβερνήσεων και προσανατολισμός εξωτερικής πολιτικής.....	345
9.1.3.2. Θεσμικές – κανονιστικές επιρροές (ταύτιση με την περιοχή)	350
9.2. Επιρροές από το διεθνές περιβάλλον	356
9.2.1. Αντίληψη απειλής.....	356
9.2.1.1. Ρωσία και Ρουμανία ως απειλή.....	356
9.2.1.2. Η σύσταση της GUUAM ως απάντηση στη ρωσική απειλή.....	360

9.2.2. Ο ρόλος των διεθνών οργανισμών	363
9.2.2.1. Η αρχή της μετάβασης.....	363
9.2.2.2. Ο ρόλος της ΕΕ	365
9.2.2.3. Η προσέγγιση της Μολδαβίας με την ΕΕ.....	367
9.2.2.4. Ο ρόλος του ΝΑΤΟ στον εκδημοκρατισμό.....	370
9.3. Η επίλυση της σύγκρουσης στην Υπερδνειστερία.....	372
9.3.1. Το πλαίσιο των συγκρούσεων στην πρώην ΕΣΣΔ.....	372
9.3.2. Διακύβευμα για κάθε μέρος και σχέδια επίλυσης.....	378
9.3.3. Διαπραγματεύσεις.....	384
9.3.4. Στάση μεσολαβητών	388
9.3.4.1. Ρωσία	388
9.3.4.2. ΕΕ	393
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	399
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	415
Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία	415
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία.....	416
Συλλογικά έργα.....	419
Άρθρα	425
Εκθέσεις.....	434
Εφημερίδες, Διευθύνσεις Διαδικτύου	438

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Amartya Sen ισχυρίζεται ότι η σημασία μίας παγκόσμιας αξίας δεν έγκειται στο γεγονός ότι έχει τη συναίνεση όλων, αλλά στο ότι όλοι οι άνθρωποι οπουδήποτε μπορεί να έχουν λόγο να δουν ότι έχει αξία. Με αυτό το μέτρο, υπάρχει αυξανόμενη ένδειξη ότι η δημοκρατία γίνεται μία πραγματικά παγκόσμια αξία¹. Η παραπάνω ρήση φαίνεται να βρίσκει εφαρμογή από το τρίτο κύμα εκδημοκρατισμού, σύμφωνα με την ορολογία του Huntington, το οποίο χρονολογείται από τον Απρίλιο του 1974, όταν ανετράπη η στρατιωτική δικτατορία στην Πορτογαλία. Η μεγάλη αλλαγή που επήλθε κατά το τρίτο κύμα ήταν το κανονιστικό βάρος που δόθηκε στα ανθρώπινα δικαιώματα – και στη δημοκρατία ως ανθρώπινο δικαίωμα – στη διεθνή συζήτηση, τις διεθνείς συνθήκες, το διεθνές δίκαιο και τις συλλογικές δράσεις. Έκτοτε, η παγκόσμια κοινότητα όλο και περισσότερο ενστερνίζεται την κανονιστική προσδοκία ότι όλα τα κράτη που αναζητούν διεθνή νομιμοποίηση πρέπει εμφανώς να κυβερνούν με τη συναίνεση των κυβερνωμένων.

Η παγκοσμιοποίηση της δημοκρατίας ως αξία δέχτηκε ακόμα μεγαλύτερη ώθηση με την κατάρρευση της ΕΣΣΔ, δεδομένου ότι η αντίπαλη αξία με αξιώσεις παγκοσμιοποίησης – ο κομμουνισμός – έχασε τη διεθνή νομιμοποίησή της και κρίθηκε ως ανεφάρμοστη. Η διεθνής βιβλιογραφία θεωρεί ότι, η μετάβαση των πρώην κομμουνιστικών κρατών είχε ξεκινήσει πριν την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος. Η καθεστωτική αλλαγή στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και τα Βαλκάνια ήταν αυτοπαραγόμενη, μέσω ενός «φαινομένου χιονοστιβάδας» στο οποίο κάποιες πρωτοποριακές χώρες κινητοποίησαν τις υπόλοιπες για αλλαγή, δείχνοντας τις δικές τους επαναστατικές αλλαγές².

Η νέα μεταβατική φάση διαμορφώθηκε από 6 διακριτές αλλά αλληλένδετες διαδικασίες: α) μία βαθιά κρίση ταυτότητας εντός των κομμουνιστικών κομμάτων και η κατάρρευση της μαρξιστικής – λενινιστικής «κρατικής ιδέας» β) η σταδιακή αποσύνθεση των βοηθητικών θεσμών του κόμματος – κράτους, όπως οι εμπορικές ενώσεις και οι οργανώσεις νεολαίας, οι οποίοι αποτελούσαν τα «οργανωτικά όπλα» του κρατικού σοσιαλισμού, χρησίμευαν στον περιορισμό του πολιτικού χώρου και

¹ Marc F. Plattner, “Globalization and Self-Government”, Journal of Democracy Vol.13 no3 (July 2002), p.57

² Agh Attila, *The Politics of Central Europe*, London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications 1998, p.32

διασφάλιζαν την πολιτική σταθερότητα γ) η αποτυχία της κεντρικά σχεδιασμένης οικονομίας, η οποία οδήγησε σε οικονομική κρίση στο εσωτερικό και στην εξάλειψη των περιφερειακών οικονομικών θεσμών δ) η χειραφέτηση μίας δυναμικής δεύτερης οικονομίας, η οποία ήταν εμφανής από την εκρηκτική ανάπτυξη της μαύρης αγοράς και των ημινόμιμων και νόμιμων ιδιωτικών επιχειρήσεων ε) η διαμόρφωση μιας διακριτής πολιτικής κοινωνίας που αποτελείτο από ποικιλία ανεξάρτητων κοινωνικών και πολιτικών κινημάτων και οργανώσεων και στ) η χαλάρωση των γεωπολιτικών περιορισμών και η απόδοση αυξημένης αυτονομίας στα κόμματα – κράτη στην ΕΣΣΔ, η οποία τροφοδοτήθηκε από οικονομικές και πολιτικές κρίσεις³.

Οι μεταβάσεις από τον κομμουνισμό θεωρείται ότι διαμορφώνουν ένα τέταρτο κύμα εκδημοκρατισμού, διαφορετικό από το τρίτο κύμα της δεκαετίας του '70 και του '80, καθώς η καθεστωτική αλλαγή ήταν προς τη δημοκρατία και τη δικτατορία. Η αντίληψη που κυριάρχησε στις αρχές της δεκαετίας του '90 ήταν ότι, ο τρόπος μετάβασης επηρεάστηκε από το προηγούμενο καθεστώς και επηρεάζει το συνεπαγόμενο τύπο καθεστώτος. Βασική υπόθεση της παραπάνω «θεωρίας εξάρτησης μονοπατιού» είναι ότι, η ανάγκη για εκδημοκρατισμό αναδύθηκε ως συνέπεια της ισορροπίας ισχύος μεταξύ των υποστηρικτών και των πολέμιων του αυταρχικού καθεστώτος: τα δύο μέρη υποχρεώθηκαν να ξεκινήσουν διαπραγματεύσεις, και οι ρυθμίσεις που προέκυψαν θεσμοθετήθηκαν σε σερ ελέγχων και εξισορροπήσεων στο νέο δημοκρατικό καθεστώς. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, οι ιδέες και οι αντιλήψεις είχαν μικρό ρόλο σε αυτές τις διαδικασίες μετάβασης, και από εκεί προέκυψε η διάσημη αντίληψη ότι μία χώρα μπορεί να γίνει «δημοκρατία χωρίς δημοκράτες»⁴.

Ταυτόχρονα με το κύμα εκδημοκρατισμού προέκυψε και ένα κύμα εθνικισμού, λόγω της διάλυσης των πολυεθνικών κρατών της Γιουγκοσλαβίας και της ΕΣΣΔ. Η σύνδεση της εθνικής ιδέας και του φιλελευθερισμού υπήρξε μακράιωνα και απολύτως επιτυχημένη διαδικασία στη Δύση. Οι πολιτικές και νομικές αρχές που αρχικά διατυπώθηκαν για να εγγυηθούν τις ελευθερίες του ατόμου εφαρμόστηκαν στο έθνος, με το τελευταίο να θεωρείται σαν μία συλλογική οντότητα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τα δικά του αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα. Η χαρακτηριστική φιλελεύθερη αντίθεση μεταξύ ατομικής ελευθερίας και φεουδαρχικής καταπίεσης

³ Grzegorz Ekiert, "Democratization Processes in East Central Europe: A Theoretical Reconsideration", *British Journal of Political Science* Vol.21 no3 (July 1991), pp.286-287

⁴ Michael Mc Faul, "The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship. Noncooperative Transitions in the Postcommunist World", *World Politics* Vol.54 no2 (January 2002), p.213

μεταφέρθηκε στο έθνος, όπου και αναπαράχθηκε στην αντιπαράθεση μεταξύ των εθνικών προσδοκιών και του φεουδαρχικού κράτους. Τα έθνη όφειλαν να είναι απαλλαγμένα από την καταπίεση, εσωτερική και εξωτερική, και η λαϊκή θέληση όφειλε να αποφασίζει πως και από ποιον θα έπρεπε να κυβερνάται ο λαός. Συστατικό στοιχείο της απόφασης αυτής ήταν ο καθορισμός του σε ποιο κράτος θα έπρεπε να ανήκει ο λαός αυτός⁵.

Αυτή η διαδικασία είναι πιο δύσκολη στις περιπτώσεις των πρώην κομμουνιστικών κρατών για δύο λόγους: ο πρώτος είναι ότι, τα συγκεκριμένα κράτη διαθέτουν λίγα χρόνια για να πετύχουν ταυτόχρονα εθνική – κρατική συγκρότηση και εκδημοκρατισμό, και όχι αιώνες όπως τα κράτη της Δύσης. Ο δεύτερος λόγος είναι ότι, τα κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, από τον 17^ο αιώνα βρίσκονται στην ημιπεριφέρεια του σύγχρονου παγκόσμιου συστήματος, εναλλασσόμενα μεταξύ μακρών περιόδων εξευρωπαϊσμού και από-ευρωπαϊσμού, η τελευταία περίοδος του οποίου ήταν η εκσοβιετισμός. Δηλαδή, εξαρτιόνταν από το διεθνές περιβάλλον και ήταν τρωτά στις βίαιες επεμβάσεις των μεγάλων δυνάμεων, που συχνά έφεραν την χάραξη νέων συνόρων⁶.

Η μορφή του διεθνούς συστήματος επηρεάζει κάθε διαδικασία μετάβασης, ειδικά κατά τα πρώτα στάδια αυτής, δηλαδή έως τα μέσα της δεκαετίας του '90 στην περίπτωση των πρώην κομμουνιστικών κρατών. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου σηματοδότησε μεν τον τερματισμό της αντιπαλότητας μεταξύ των υπερδυνάμεων, αλλά δεν σήμαινε και τη μεταξύ τους συνεργασία. Στον τομέα της ασφάλειας, οι ΗΠΑ απέρριψαν χωρίς συζήτηση τις προτάσεις της Ρωσίας να καταστεί ο ΟΑΣΕ ο κεντρικός οργανωτικός πυλώνας της ευρωπαϊκής ασφάλειας. Η Ρωσία, από την πλευρά της, θεώρησε σοβαρή απειλή για την ασφάλειά της την επέκταση του ΝΑΤΟ στην Ανατολική Ευρώπη⁷. Επιπλέον, οι σύμμαχοι των ΗΠΑ άρχισαν να δρουν λιγότερο ως εξαρτώμενοι από τις ΗΠΑ και περισσότερο ως κυρίαρχα κράτη, λόγω της ευρέως διαδεδομένης πεποίθησης ότι οι ΗΠΑ θα μειώσουν τις δυνάμεις τους στην Ευρώπη και στη Βορειοανατολική Ασία⁸.

⁵ Hans Morgenthau, *Επιστήμη και πολιτική της ισχύος*, μετάφραση Πάνος Τσακαλογιάννης, Αθήνα: Εκδόσεις Τουρίκη 2011, σελ.66

⁶ Agh Attila, op. cit. p.33

⁷ Οι ΗΠΑ, αντιλαμβανόμενες ότι η αδυναμία της Ρωσίας θα εμπόδιζε τυχόν αντίποινα εκ μέρους της, αποδέχτηκαν ως νέα μέλη την Τσεχία, την Ουγγαρία και την Πολωνία. J. J. Mearsheimer, *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων*, μετάφραση Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα 2006, σσ.117-118

⁸ Το ίδιο, σσ.755-756

Στο πλαίσιο της διεθνούς διάστασης της καθεστωτικής αλλαγής, το μεταψυχροπολεμικό διεθνές περιβάλλον λειτουργεί σε δύο διαστάσεις: α) τη δυτική επιρροή, ή το βαθμό στον οποίο οι κυβερνήσεις είναι ευάλωτες στην εξωτερική πίεση για εκδημοκρατισμό, και β) η σύνδεση με τη Δύση, ή την ένταση των δεσμών (οικονομικών, πολιτικών, διπλωματικών, κοινωνικών και οργανωτικών) και διασυνοριακών ροών (εμπορίου και επενδύσεων, ανθρώπων και πληροφοριών) μεταξύ συγκεκριμένων κρατών και των ΗΠΑ, της ΕΕ και των δυτικών πολυμερών θεσμών. Η επιρροή, εν τη απουσία σύνδεσης με τη Δύση, σπάνια υπήρξε αρκετή να ωθήσει τον εκδημοκρατισμό μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου⁹.

Η καθεστωτική αλλαγή είναι μία δύσκολη διαδικασία, δεδομένου ότι κυρίαρχο στοιχείο αυτής είναι η μετάβαση από τον μονοκομματισμό και η θεσμοθέτηση του νέου πολιτικού συστήματος. Σύμφωνα με τον Stein Rokkan, υπάρχουν τέσσερα θεσμικά κατώφλια για να εξετάσουμε την πορεία υιοθέτησης δημοκρατικών θεσμών. Πρώτο είναι το κατώφλι της νομιμοποίησης: από ποιο σημείο στην ιστορία εθνικής και κρατικής συγκρότησης υπάρχει αποτελεσματική αναγνώριση του δικαιώματος αναφοράς, κριτικής και διαδήλωσης κατά του καθεστώτος; Το δεύτερο κατώφλι είναι αυτό της ενσωμάτωσης: πόσο χρειάστηκε προτού οι δυνητικοί υποστηρικτές των αναδυόμενων κομμάτων της αντιπολίτευσης αποκτήσουν επίσημα δικαιώματα συμμετοχής στην επιλογή των αντιπροσώπων σε ίση βάση με τα εδραιωμένα στρώματα; Τρίτο είναι το κατώφλι της αντιπροσώπευσης: πόσο ψηλά ήταν τα αρχικά εμπόδια ενάντια στην αντιπροσώπευση των νέων κινημάτων, και πότε και με ποιο τρόπο χαμήλωσαν τα εμπόδια, ώστε να γίνει εύκολο να κερδίσουν έδρες στο νομοθετικό σώμα; Το τελευταίο κατώφλι είναι αυτό της εκτελεστικής εξουσίας: πόσο απρόσβλητα ήταν τα εκτελεστικά όργανα απέναντι στις νομοθετικές πιέσεις, και πόσο καιρό πήρε προτού η κοινοβουλευτική ισχύς κατάφερε να μεταφραστεί σε άμεση επιρροή στη λήψη αποφάσεων από την εκτελεστική εξουσία, είτε κάτω από κάποια μορφή αναλογικού κανόνα πρόσβασης για τα

⁹ Ένα ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα στο συγκεκριμένο πλαίσιο είναι η διεθνής επίβλεψη των εκλογών, καθώς στην πράξη έγινε ένα από τα πιο κοινά μέσα με τα οποία οι διεθνείς δρώντες – ΟΗΕ, περιφερειακοί οργανισμοί, άλλες κυβερνήσεις και ΜΚΟ – εισβάλλουν, συχνά με πρόσκληση, στις εσωτερικές πολιτικές των κυρίαρχων κρατών. Αυτού του είδους οι πολιτικές εισβολές αναμορφώνουν την ιδέα της κυριαρχίας, αρνούμενοι την μακρόχρονη πεποίθηση ότι τα κράτη είναι ελεύθερα να κάνουν ό,τι θέλουν εντός των συνόρων τους. Steven Levitsky and Lucan A. Way, “Linkage versus Leverage. Rethinking the International Dimension of Regime Change”, *Comparative Politics* Vol.38 no4 (July 2006), p.379

κόμματα μειοψηφίας ή μέσω της θεσμοθέτησης της ευθύνης της κυβέρνησης στις νομοθετικές μειοψηφίες¹⁰;

Τα παραπάνω ερωτήματα που θέτει ο Stein Rokkan μας επιτρέπουν να αντιληφθούμε τις προκλήσεις κάθε διαδικασίας μετάβασης. Μία σοβαρή πρόκληση αναφέρεται στην αλληλουχία των οικονομικών και πολιτικών μεταρρυθμίσεων: η κυρίαρχη αντίληψη είναι ότι, οι δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις πρέπει να προηγηθούν των οικονομικών. Ο λόγος είναι ότι, τα καλύτερα οργανωμένα συμφέροντα σε μία νέα δημοκρατία – αυτά που το μόνο κοινό τους συμφέρον είναι η αντίθεση τους στο παλιό καθεστώς ή που πιστεύουν ότι η αλλαγή καθεστώτος δεν επηρεάζει τις δραστηριότητές τους – κυριαρχούνται από ομάδες που δεν επιθυμούν έντονα τις μεταρρυθμίσεις: γραφειοκράτες με μικρό κίνητρο να συμβιβαστούν με οτιδήποτε απαιτεί λιγότερους πόρους για τον κρατικό τομέα, διευθυντές κρατικών επιχειρήσεων που δεν θέλουν ανταγωνιστικές αγορές, και ηγέτες συνδικάτων που εκπροσωπούν ένα μικρό ποσοστό της εργατικής δύναμης¹¹.

Μία άλλη σημαντική πρόκληση αναφέρεται στον τρόπο εισαγωγής των μεταρρυθμίσεων. Οι πολίτες στα πρώην κομμουνιστικά κράτη αισθάνονται καχύποπτοι για την εισαγωγή του καπιταλιστικού συστήματος μέσω κεντρικού σχεδιασμού, δεδομένου ότι είχαν βιώσει πειραματισμούς 40 ετών από το «ορθολογικό» χέρι του κόμματος – κράτους. Επιπλέον, είναι καχύποπτοι για τη δημιουργία νέων κοινωνικών τάξεων με υπόδειξη, επειδή θέλουν να έχουν λόγο στον καθορισμό των νέων θεσμών¹². Προκειμένου οι κοινωνικές αλλαγές να έχουν διάρκεια, τρεις παράγοντες πρέπει να υπάρχουν ταυτόχρονα: πρώτον, οι νέοι θεσμοί πρέπει να είναι «αυταρχικοί» και δεσμευτικοί, όχι αδύναμοι και χωρίς συνοχή. Δεύτερον, οι νέοι θεσμοί πρέπει να οικοδομούνται πάνω στις υφιστάμενες τάσεις, παραδόσεις ή πολιτισμό μίας κοινωνίας. Τρίτον, οι νέοι θεσμοί θα χρειαστούν χρόνο να εδραιωθούν, ο οποίος μετράται σε δεκαετίες και γενιές, όχι μήνες ή χρόνια¹³.

Η ταυτόχρονη εισαγωγή δημοκρατικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων στα πρώην κομμουνιστικά κράτη οδηγεί σε δύο μορφές «ατελούς» δημοκρατίας. Η μορφή που κυριαρχεί στα πρώην σοβιετικά κράτη είναι η «ελιτιστική δημοκρατία»:

¹⁰ Stein Rokkan, *Citizens, Elections, Parties*, New York: David McKay Company Inc 1970, p.79

¹¹ Peter C. Ordershook, *Lessons for Citizens of a New Democracy*, Northampton Massachusetts: Edward Elgar Publishing 1997, p.39

¹² David Stark/ Laszlo Burszt, *Post-socialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 1998, p.81

¹³ Howard Marc Morje, *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 2003, p.20

υπάρχουν μεν ανταγωνιστικές μεταξύ τους ελίτ, αλλά κατέχουν την εξουσία εκ περιτροπής και εμποδίζουν την πολιτική κινητοποίηση των πολιτών, αποκλείοντάς τους από πραγματικές πολιτικές δραστηριότητες και διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Στις ελιτίστικες δημοκρατίες οι κοινωνικό-οικονομικές ελίτ είναι πολύ ισχυρές σε σύγκριση με τις πολιτικές, αλλά δεν υπάρχουν θεσμοθετημένα πολιτικά κόμματα, μόνο οι προσωπικές «ακολουθίες» κάποιων ηγετικών προσωπικοτήτων. Η δεύτερη μορφή ονομάζεται «κομματική δημοκρατία» (*partitocrazia* στα ιταλικά), και απαντάται στα κράτη της Κεντρικής Ευρώπης, τα οποία είχαν ξεκινήσει νωρίτερα τη διαδικασία εκδημοκρατισμού. Στις κομματικές δημοκρατίες τα κόμματα είναι οι μόνοι σημαντικοί δρώντες, και προσπαθούν να αποκλείσουν όλους τους υπόλοιπους πολιτικούς και κοινωνικούς δρώντες από τη διαδικασία χάραξης πολιτικών, μονοπωλώντας όλες τις αποφάσεις της μακρο-πολιτικής σε κοινοβουλευτικό επίπεδο. Η κομματική δημοκρατία θεωρείται το επόμενο στάδιο ανάπτυξης της ελιτιστικής δημοκρατίας, καθώς η υψηλή πολιτική γίνεται «σύγκρουση κομματικών ολιγαρχιών», όπως στην Ιταλία ή την Ιαπωνία¹⁴.

Η επιλογή της Μολδαβίας ως περιπτωσιολογικής μελέτης του παρόντος πονήματος γίνεται για μία σειρά από λόγους, οι οποίοι και τονίζουν την ιδιαιτερότητα της διαδικασίας εκδημοκρατισμού. Μία πρώτη παραδοχή είναι ότι, υπάρχουν λίγα στοιχεία στην ιστορία της Μολδαβίας που θα έδινε στους δημοκράτες μεγάλη αισιοδοξία, δεδομένου ότι δεν είχε σχεδόν καθόλου εμπειρία είτε ως ανεξάρτητο είτε ως δημοκρατικό κράτος πριν το 1990. Συνέπεια αυτών ήταν η Μολδαβία να ξεκινήσει τη διαδικασία μετάβασης ταυτόχρονα με την εθνική και κρατική συγκρότηση.

Η επίσημη ιστορία της Μολδαβίας τοποθετεί την απαρχή του έθνους στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, και δίνει έμφαση στη μόνιμη κατοχή της περιοχής της Βεσσαραβίας – τη σημερινή Μολδαβία – διαδοχικά από τους Οθωμανούς, τους Ρώσους, τους Ρουμάνους και τους Σοβιετικούς. Η έναρξη της διαδικασίας μετάβασης συμπίπτει χρονικά με την έναρξη της εθνικής συγκρότησης και παρουσιάζει ένα σημαντικό παράδοξο: το αντιπολιτευτικό προς το σοβιετικό καθεστώς κίνημα διεκδικούσε την επιστροφή στο ρουμανικό πολιτισμό και γλώσσα, αποσκοπώντας στην εξάλειψη της επιρροής του μακραίωνου εκρωτισμού, αλλά το Σύνταγμα του 1994 καθιερώνει το Μολδαβικό έθνος και γλώσσα ως διακριτά από το Ρουμάνικο. Αυτή η άρνηση της εθνικής ταυτότητας υπαγορεύτηκε από το γεγονός της απόσχισης της αυτόνομης

¹⁴ Agh Attila, op. cit. pp.11-12

περιοχής της Υπερδνειστερίας, που βρίσκεται δεξιά του ποταμού Δνείστερου, κυρίως λόγω της διατυπωμένης βούλησης του αντιπολιτευτικού κινήματος για ένωση της Μολδαβίας με τη Ρουμανία.

Όπως γίνεται αντιληπτό, η Μολδαβία έπρεπε να ξεκινήσει τις οικονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις, έχοντας ως επιπλέον σκοπό την επανένωση με τη ρωσόφωνη Υπερδνειστερία, η οποία αποτελούσε το βιομηχανικό τμήμα της σοβιετικής Μολδαβίας και ακόμα κυβερνάται από μέλη της σοβιετικής νομενκλατούρας. Επομένως, η Μολδαβία καλείται να αποδείξει ότι είναι ένα κράτος που σέβεται τα δικαιώματα όλων των εθνοτήτων που φιλοξενεί, και είναι οικονομικά και θεσμικά ισχυρό, ώστε να πετύχει την επανένωση. Η διαδικασία εκδημοκρατισμού από το 1991 έως σήμερα επηρεάζεται από δύο παράγοντες: ο ένας είναι ο εθνικισμός, ως η βούληση επιβίωσης του έθνους – κράτους, και ο άλλος είναι το διεθνές περιβάλλον, δεδομένου ότι η Μολδαβία συνορεύει με την «ευρωπαϊκή» Ρουμανία και ανήκει στο Εγγύς Εξωτερικό της Ρωσίας.

Το πρώτο σημαντικό βήμα σε κάθε διαδικασία εκδημοκρατισμού είναι η δημιουργία θεσμοθετημένων πολιτικού και κομματικού συστήματος, και η πρόβλεψη για εναλλαγή εξουσίας μέσα από δίκαιες και χωρίς παρέμβαση εκλογές. Στην περίπτωση της Μολδαβίας παρατηρούμε στοιχεία κοινά με άλλα πρώην κομμουνιστικά κράτη, λόγω των θεσμικών – κανονιστικών επιρροών, και στοιχεία που τη διαφοροποιούν. Στην πρώτη κατηγορία μπορούμε να εντάξουμε την τάση για υιοθέτηση Προεδροκεντρικών συστημάτων, και στη δεύτερη την εισαγωγή μεταρρυθμίσεων που δείχνουν τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό του κράτους και την αντίθεση με την «αυταρχική» Υπερδνειστερία.

Το δεύτερο εξίσου σημαντικό βήμα είναι η μετάβαση στην οικονομία της αγοράς, η οποία όμως θέτει ζητήματα αναδιανεμητικής δικαιοσύνης της διαδικασίας εκδημοκρατισμού. Η οικονομία της Μολδαβίας αποτελείται από ένα μεγάλο αγροτικό τομέα, εξαρτάται ενεργειακά από τη Ρωσία, και είναι το πιο φτωχό κράτος της Ευρώπης. Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις δεν είχαν προχωρήσει έως το 2009, λόγω της κυριαρχίας των αριστερών πολιτικών δυνάμεων, ενώ η οικονομική τρωτότητα απέναντι στη Ρωσία δυσχεραίνει κάθε προσπάθεια που αντιτίθεται στα συμφέροντα της τελευταίας.

Ο εκδημοκρατισμός δεν μπορεί να πετύχει χωρίς την ενεργή συμμετοχή των πολιτών, είτε αυτή αφορά την ένταξη σε πολιτικές παρατάξεις ή τις διαδηλώσεις. Η πλειοψηφία των πολιτών είναι καχύποπτη απέναντι στην πολιτική συμμετοχή, λόγω

του εξαναγκαστικού χαρακτήρα αυτής επί κομμουνισμού, με συνέπεια να μην «εκπαιδεύονται» επαρκώς στις δημοκρατικές συμπεριφορές και συχνά να είναι ευάλωτοι απέναντι στον κρατικό μηχανισμό. Η εκτεταμένη διαφθορά ήταν κοινός τόπος στα πρώην κομμουνιστικά κράτη, και αποτελεί ίσως την πιο ισχυρή κληρονομιά που πρέπει να αντιμετωπίσουν τα υπό μετάβαση κράτη. Η διαφθορά λειτουργεί ως καταλύτης στη δυσπιστία των πολιτών απέναντι στον γραφειοκρατικό μηχανισμό, τα οργανωμένα συμφέροντα και τους συμπολίτες τους. Αυτή η κατάσταση είναι χειρότερη στα κράτη όπου υπάρχει συνέχεια της γραφειοκρατίας με την κομμουνιστική περίοδο, όπου δεν υπάρχει διάκριση των εξουσιών και οι κυβερνήσεις έχουν «αλώσει» τη δημόσια διοίκηση. Η Μολδαβία ανήκει σε αυτή την κατηγορία, ενώ αντιμετωπίζει την επιπλέον πρόκληση να εντάξει στο πολιτικό παιχνίδι και τη γραφειοκρατία τις πολυπληθείς ρωσόφωνες μειονότητες που φιλοξενεί.

Όπως αναφέρεται παραπάνω, η διαδικασία εκδημοκρατισμού στη Μολδαβία δέχεται πολλές επιρροές από το διεθνές περιβάλλον. Το ζήτημα της επανένωσης με την Υπερδνειστερία, στην οποία είναι σταθμευμένη η 14^η Ρωσική Στρατιά, θέτει σοβαρά ζητήματα προσανατολισμού της εξωτερικής πολιτικής. Η κυρίαρχη αντίληψη είναι ότι η Μολδαβία ανήκει ιστορικά στην Ευρώπη, πορεία που διακόπηκε από τη ρωσική κατάκτηση του 1812, αλλά μεγάλο τμήμα του πληθυσμού επιθυμεί πιο στενές σχέσεις με τη Ρωσία. Το εθνικό συμφέρον ορίζεται στενά, ως η επανένωση του κράτους, και ο προσανατολισμός της εξωτερικής πολιτικής καθορίζεται από το ποιο μέρος (μεσολαβητές Δύσης ή Ρωσία) εμφανίζεται πιο ικανό να επιλύσει την εν λόγω διένεξη. Αντίστοιχα με τον «πατρόνα» ορίζεται σε κάθε περίπτωση και το κράτος – απειλή, που διαχρονικά έχει υπάρξει η Ρωσία, η Ρουμανία και το NATO.

Παρόλα αυτά, με την πάροδο των ετών οι πολίτες αξιολογούν χαμηλότερα το ζήτημα της επανένωσης, και δίνουν προτεραιότητα στις οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Συνέπεια αυτού είναι η ιδεολογία των κυβερνήσεων να καθορίζει την εξωτερική πολιτική. Τα αριστερά κόμματα της Μολδαβίας επιθυμούν στενές σχέσεις με τη Ρωσία, η οποία δεν απαιτεί μεταρρυθμίσεις για να συνάψει οικονομικές σχέσεις με ένα κράτος και ξέρει να παίζει το παιχνίδι του «ενεργειακού εκβιασμού». Αντίθετα, τα δεξιά κόμματα, συμμαχία των οποίων κυβερνά τη Μολδαβία από το 2009, επιθυμούν την ένταξη στην ΕΕ και υιοθετούν ρυθμίσεις της οικονομίας της αγοράς προς αυτό το σκοπό.

Το ελπιδοφόρο χαρακτηριστικό στη διαδικασία εκδημοκρατισμού στη Μολδαβία είναι ότι οι πολίτες πλέον επιθυμούν πιο έντονα τη ρήξη με το παρελθόν, το κομμουνιστικό όσο και το πρόσφατο μεταχυχροπολεμικό, ώστε τα αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων να έχουν διάρκεια. Επιπλέον, μετά την «Λιλά Επανάσταση» του 2009, και σε αντίθεση με τις έγχρωμες επαναστάσεις σε άλλα πρώην σοβιετικά κράτη, οι πολίτες επιδεικνύουν μεγαλύτερη διάθεση για πολιτική συμμετοχή. Προβλήματα, βέβαια, συνεχίζουν να εμφανίζονται, με πιο πρόσφατα τη μαζική μετανάστευση του ενεργού εργατικού δυναμικού προς τη Δυτική Ευρώπη, και την αδυναμία ελέγχου των διασυνοριακών ροών εγκλήματος, ειδικά στην περιοχή όπου συναντάται με την Υπερδνειστερία και την Ουκρανία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Θεωρία Εθνικισμού

1.1. Ορισμοί έθνους και εθνικισμού

Η οριοθέτηση των εννοιών του έθνους και του εθνικισμού είναι μία ιδιαίτερα δύσκολη αποστολή για τον ερευνητή, τόσο λόγω της συχνής χρήσης των δύο εννοιών στο δημόσιο βίο, αλλά κυρίως λόγω του γεγονότος ότι έχουν χρησιμεύσει ως ερμηνευτικά εργαλεία ενός ευρέος φάσματος γεγονότων. Το «έθνος», ως όρος, ακούγεται καθημερινά στις δηλώσεις των πολιτικών και στις συζητήσεις μεταξύ των πολιτών, χρησιμοποιούμενο συνήθως για να προσδώσει βαρύτητα στα λεγόμενα του ομιλητή που το αναφέρει. Η λέξη «εθνικισμός» έχει λάβει αρνητική χροιά και γίνεται αντιληπτή ως συνώνυμη των εννοιών «φρατσισμός» και «ξενοφοβία». Στον πολιτικό βίο η λέξη «εθνικιστής» αποδίδεται συχνά ως αρνητικό στερεότυπο σε συγκεκριμένα κόμματα και πολιτικούς, οι οποίοι όμως προτιμούν να αποκαλούν εαυτούς «πατριώτες».

1.1.1. Η έννοια του έθνους

Η διαδικασία απο-αποικιοποίησης στα μέσα του 20ου αιώνα δημιούργησε την πεποίθηση ότι το έθνος ήταν κάτι φυσικό και αρχέγονο, όπως η οικογένεια. Παρόλα αυτά, η δημιουργία κρατών που δεν μπορούν να οριστούν καθαρά ως έθνη (Ινδία, Νιγηρία, Βέλγιο, Ελβετία) υπονόμωσε την οικουμενικότητα της «φυσικότητας» των εθνών. Ο ορισμός του έθνους μπορεί να προσλάβει αντικειμενικά και υποκειμενικά στοιχεία, τα περισσότερα από τα οποία συνυπάρχουν.

Ο Anthony D. Smith ισχυρίζεται ότι κάθε εθνότητα έχει 6 διαστάσεις: i)συλλογικό όνομα, το οποίο αποτελεί το στοιχείο με το οποίο κάθε εθνότητα ξεχωρίζει τον εαυτό της ii)μύθος κοινής καταγωγής, ο οποίος απαντάει στο ερώτημα «γιατί μοιάζουμε και αποτελούμε μία εθνική κοινότητα» iii)κοινή ιστορία, η αίσθηση της οποίας ενώνει τις διαδοχικές γενιές και παρέχει τα πρότυπα για μελλοντικές εμπειρίες iv)ένας ξεχωριστός κοινός πολιτισμός, τα πιο σημαντικά στοιχεία του οποίου είναι η γλώσσα και η θρησκεία v)η σχέση με μία συγκεκριμένη περιοχή, είτε το έθνος κατοικεί σε αυτή είτε αποτελεί συμβολικό γεωγραφικό κέντρο στο οποίο θέλει να επιστρέψει και vi)αίσθημα αλληλεγγύης, δηλαδή η πεποίθηση ότι σε περίοδο

κινδύνου το έθνος θα υπερνικήσει τις ταξικές ή περιφερειακές διαιρέσεις στο εσωτερικό του¹⁵.

Από τις παραπάνω διαστάσεις της εθνότητας, πιο σημαντικές θεωρούνται εκείνες που απαντώνται σε κάθε διαδικασία εθνικής συγκρότησης. Το έθνος είναι μία ψυχή ή μία πνευματική αρχή, η οποία αποτελείται από δύο στοιχεία, που στην ουσία είναι ένα. Το ένα στοιχείο βρίσκεται στο παρελθόν και αφορά την κοινή κατοχή μίας πλούσιας κληρονομιάς αναμνήσεων. Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει κάθε έθνος θεωρείται ότι έχουν μεγαλύτερη αξία από τα γεγονότα που το δοξάζουν, γιατί επιβάλλουν καθήκοντα και απαιτούν κοινή προσπάθεια. Το άλλο στοιχείο βρίσκεται στο παρόν και αφορά την επιθυμία των μελών του έθνους να ζήσουν μαζί, την επιθυμία να διατηρήσουν την αξία της κληρονομιάς που τους μετέδωσαν οι προηγούμενες γενιές¹⁶. Ο Max Weber ισχυρίζεται ότι η έννοια του έθνους ανήκει στη σφαίρα των αξιών και «πρωτίστως σημαίνει ότι είναι σωστό να περιμένεις από συγκεκριμένες ομάδες ένα σαφές αίσθημα αλληλεγγύης ενόψει άλλων ομάδων»¹⁷.

Ο πιο διαδεδομένος ορισμός του έθνους διατυπώθηκε από τον Benedict Anderson, ο οποίος θεώρησε το έθνος ως μία «φαντασιακή» πολιτική κοινότητα, εκ φύσεως περιορισμένη και κυρίαρχη. Το έθνος αποτελεί μία φαντασιακή κοινότητα γιατί τα μέλη ακόμα και του πιο μικρού έθνους ποτέ δεν θα γνωρίσουν τα περισσότερα από τα υπόλοιπα μέλη, αλλά στο μυαλό του κάθε μέλους ζει η εικόνα της κοινότητας τους. Το έθνος γίνεται αντιληπτό ως περιορισμένο, γιατί ακόμα και το μεγαλύτερο από αυτά έχει πεπερασμένα, ή και ελαστικά, όρια πέραν των οποίων ζουν άλλα έθνη. Το έθνος γίνεται αντιληπτό ως κυρίαρχο, γιατί η έννοια του γεννήθηκε σε μία εποχή όπου ο Διαφωτισμός και η Γαλλική Επανάσταση κατέστρεφαν την νομιμοποίηση των θεϊκά ορισμένων, ιεραρχικών δυναστικών βασιλείων. Τέλος, το έθνος γίνεται αντιληπτό ως κοινότητα γιατί, ανεξαρτήτως της ανισότητας και εκμετάλλευσης που μπορεί να υπάρχει, κυριαρχεί ένα αίσθημα συντροφικότητας, το οποίο κάνει τόσα εκατομμύρια ανθρώπους πρόθυμους να πεθάνουν για αυτό¹⁸.

Ο Ernest Gellner συμφωνεί με τον ορισμό που δίνει ο Anderson, αν και δίνει έμφαση σε συγκεκριμένα σημεία του. Ο Gellner θεωρεί ότι δύο άνθρωποι ανήκουν στο ίδιο έθνος μόνο εφόσον μοιράζονται την ίδια κουλτούρα, δηλαδή ένα σύστημα

¹⁵ Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Basil Blackwell Ltd 1986, pp.23-30

¹⁶ Ernst Renan, "What is a nation?" in Homi K. Bhabha, *Nation and Narration*, London and New York 1995: Routledge, p.19

¹⁷ Juan J. Linz and Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press 1996, p.21

¹⁸ Benedict Anderson, *Imagined Communities*, London and New York: Verso 1983, pp.6-7

ιδεών, συμβόλων και τρόπων συμπεριφοράς και επικοινωνίας. Επιπλέον, είναι σημαντικό να αναγνωρίζουν ότι ο άλλος ανήκει στο ίδιο έθνος. Για τον Gellner τα έθνη είναι οι τεχνητές κατασκευές των πεποιθήσεων, της πίστης και της αλληλεγγύης των ανθρώπων¹⁹.

1.1.2. Η έννοια του εθνικισμού

Η λέξη «εθνικισμός» χρησιμοποιείται από τους αναλυτές ως ένας όρος – «ομπρέλα», στον οποίο υπάγονται τα φαινόμενα που σχετίζονται με την εθνική ταυτότητα και συνείδηση, καθώς και τις συλλογικότητες που βασίζονται σε αυτά, δηλαδή τα έθνη. Η ειδοποιός διαφορά του εθνικισμού από τις άλλες μορφές ταυτότητας, απορρέει από το γεγονός ότι ο εθνικισμός εντοπίζει την πηγή της ατομικής ταυτότητας εντός ενός «λαού», ο οποίος θεωρείται ως φορέας της κυριαρχίας του έθνους, το κεντρικό αντικείμενο πίστης των πολιτών και η βάση για τη συλλογική αλληλεγγύη²⁰.

Ο εθνικισμός είναι μία αρχή πολιτικής νομιμοποίησης, η οποία ισχυρίζεται ότι η πολιτική και η εθνική μονάδα πρέπει να ταυτίζονται. Το εθνικιστικό αίσθημα είναι το συναίσθημα οργής που προκαλείται από την παραβίαση αυτής της αρχής ή το συναίσθημα ικανοποίησης από την εκπλήρωση της. Ως πολιτική αρχή προϋποθέτει ότι τα εθνικά όρια δεν πρέπει να τέμνουν τα πολιτικά. Δηλαδή, τα εθνικά όρια στο εσωτερικό ενός κράτους δεν πρέπει να διαχωρίζουν τους κατέχοντες την εξουσία από τους υπόλοιπους²¹.

Στο βαθμό που ο εθνικισμός εξηγεί το «ξεδίπλωμα» της ιστορίας μίας εθνότητας και παρέχει συλλογικές αξίες και ένα πρόγραμμα για το μέλλον, μπορεί να γίνει αντιληπτός ως ιδεολογία. Αυτή η συλλογική οντότητα παίρνει την μορφή της εθνικής ταυτότητας, δηλαδή την αναγνώριση κοινών στοιχείων του ανήκειν σε ένα έθνος, ανεξαρτήτως της αντικειμενικής αλήθειας. Ο εθνικισμός αποτελεί επίσης πολιτική ιδεολογία επειδή έχει την ικανότητα να κινητοποιήσει τον λαό στη βάση της εθνικής ταυτότητας²².

¹⁹ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford: Basil Blackwell Ltd 1983, p.7

²⁰ Liah Greenfeld, *Nationalism. Five Roads to Modernity*, Cambridge and London: Harvard University Press 1992, p.3

²¹ Ernest Gellner, op. cit. p.1

²² Rick Fawn (ed), *Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies*, London and Portland: Frank Cass 2004, p.11

Ως πολιτική ιδεολογία ο εθνικισμός είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικός. Καθώς κάθε άτομο αντλεί την ταυτότητα του από το ότι αποτελεί μέλος της κοινότητας, το αίσθημα δέσμευσης σε αυτή και τους συλλογικούς στόχους της είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο. Η εθνική ταυτότητα έχει την τάση να συνδέεται και να συγχέεται με το αίσθημα μοναδικότητας κάθε εθνικής κοινότητας και τα χαρακτηριστικά που συμβάλλουν σε αυτή²³. Ο εθνικισμός, όμως, ούτε υποκαθιστά πλήρως την πολιτική ιδεολογία ούτε αποτελεί συνώνυμο της. Οι πολιτικές ιδεολογίες έχουν ευρύτερες βάσεις από τον εθνικισμό και μπορούν να απαντήσουν σε περισσότερα ζητήματα, όπως είναι οι σχέσεις κράτους – εκκλησίας, εργοδοτών – εργαζομένων, το περιβάλλον κ.ά.

Η εθνικιστική ιδεολογία αναφέρεται σε ενσυνείδητες συμπεριφορές και αισθήματα προς το έθνος. Το εθνικιστικό κίνημα ενεργοποιείται από ένα τέτοιο αίσθημα και υπονοεί κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες που προσπαθούν να εκπληρώσουν αυτές τις συμπεριφορές και αισθήματα. Ο εθνικισμός ως ιδεολογία αφορά μία ψυχολογική κατάσταση, στην οποία η υψηλότερη πίστη του ατόμου είναι στο έθνος, και εμπεριέχει μία πεποίθηση στην εγγενή υπεροχή του έθνους έναντι όλων των υπόλοιπων κρατών²⁴.

Ο εθνικισμός, εκτός από πολιτική αρχή και ιδεολογία, συνιστά διαδικασία δημιουργίας κράτους. Ο πιο γνωστός ορισμός του κράτους διατυπώθηκε από τον Max Weber. Για τον Weber το κράτος δεν μπορεί να ορισθεί από το περιεχόμενο των πράξεων στις οποίες προβαίνει, αλλά μόνο από ένα ειδικό μέσο που του είναι κατάλληλο, δηλαδή από τη χρήση της φυσικής βίας. Ορίζει το κράτος ως εκείνη την κοινότητα των ανθρώπων που διεκδικεί αποτελεσματικά το μονοπώλιο στη νόμιμη χρήση της φυσικής βίας, μέσα σε ένα ορισμένο έδαφος. Το κράτος είναι δηλαδή μία σχέση κυριαρχίας – ανθρώπων πάνω σε ανθρώπους ή καλύτερα μία σχέση εξουσίας που στηρίζεται στη νομιμοποιημένη βία²⁵. Για τον Hegel το κράτος είναι ένα «πλάσμα που ομοιάζει στον Θεό» και είναι ικανό «να εμπνέει την αναμφισβήτητη πίστη όλων των Γερμανών», αποτελώντας το βήμα προς την τελική ενοποίηση. Το

²³ Liah Greenfeld, op. cit. p.8

²⁴ Mostafa Rejai, Cynthia H. Enloe, "Nation-States and State-Nations", International Studies Quarterly Vol.13 no2 (June 1969), p.142

²⁵ Max Weber, *Η πολιτική ως επάγγελμα*, εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια Μιχάλη Γ. Κυπραίου, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 1988, σελ.96

κράτος θεωρούταν ως το θησαυροφυλάκιο όλων των ηθικών και πνευματικών αξιών, το υπέρτατο αντικείμενο της ανθρώπινης αφοσίωσης²⁶.

Το κράτος αναφέρεται σε μία ανεξάρτητη και αυτόνομη πολιτική δομή σε μία συγκεκριμένη επικράτεια, με ολοκληρωμένο νομικό σύστημα και επαρκή συγκέντρωση εξουσίας για τη διατήρηση του νόμου και της τάξης. Το έθνος – κράτος είναι ένα έθνος που διαθέτει πολιτική κυριαρχία²⁷. Ο Gellner ισχυρίζεται ότι ο εθνικισμός δεν μπορεί να αναδυθεί σε κοινωνίες χωρίς κράτος, γιατί σε αυτή την περίπτωση τα όρια μεταξύ κράτους και έθνους είναι δυσδιάκριτα. Ο εθνικισμός ισχυρίζεται ότι τα δύο ήταν προορισμένα το ένα για το άλλο, αλλά έπρεπε πρώτα το καθένα να αναδυθεί, και η ανάδυση του καθενός ήταν μία ανεξάρτητη διαδικασία²⁸.

Το κράτος δεν έχει απλώς το μονοπώλιο της νόμιμης βίας, αλλά και την πιστοποίηση του επιπέδου σπουδών. Κατά συνέπεια επέρχεται το πάντρεμα του κράτους και της κουλτούρας και έτσι φτάνουμε στην Εποχή του Εθνικισμού²⁹.

Η Κοινωνία Πολιτών είναι μία έννοια που εξυπηρετεί μία διπλή λειτουργία. Μας βοηθά να κατανοήσουμε πως μία δεδομένη κοινωνία λειτουργεί στην πραγματικότητα και πως διαφέρει από τις εναλλακτικές μορφές της κοινωνικής οργάνωσης. Είναι μία κοινωνία στην οποία το πολίτευμα και η οικονομία είναι διαχωρισμένα. Το πολίτευμα συμβάλλει στην επίτευξη των στόχων, αλλά μπορεί και πράγματι ελέγχει τις υπερβολές του ατομικού συμφέροντος. Το κράτος με τη σειρά του ελέγχεται από θεσμούς που έχουν μία οικονομική βάση³⁰.

Ο όρος «κράτος» συνδέεται γενικά με την έννοια μίας δύναμης εκτός της ατομικής βούλησης, ανώτερη αυτής, και ικανή να επιβάλει διαταγές, εκτός από να τις εκδίδει. Αυτή η δύναμη, όμως, δεν είναι αυθαίρετη. Σε αυτή την περίπτωση το κράτος τείνει να εμφανίζεται ως σύνολο κανόνων και ρυθμίσεων, οι οποίοι όχι μόνο ελέγχουν τη συνύπαρξη των ατόμων, αλλά αποτελούν την προϋπόθεση για την ύπαρξη του ίδιου του κράτους. Η δύναμη δεν είναι πλέον μόνο δύναμη: είναι μία «περιορισμένη» δύναμη, μία δύναμη που φανερώνεται με τακτικό και ενιαίο τρόπο. Ασκείται «στο όνομα» συγκεκριμένων κανόνων και ρυθμίσεων, οι οποίοι βεβαιώνονται δογματικά από το κράτος, και συνιστούν ειδική ευθύνη του. Το κράτος στην πραγματικότητα φέρει έναν διττό περιορισμό: περιορίζεται από το νόμο και από

²⁶ Mostafa Rejai, Cynthia H. Enloe, op. cit. p.147

²⁷ Ibid. p.143

²⁸ Ernest Gellner, op. cit. pp.3-6

²⁹ Ernest Gellner, *Η Κοινωνία Πολιτών και οι Αντίπαλοι της. Συνθήκες Ελευθερίας*, μετάφραση Ηρακλεία Στρόικου, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 1996, σελ.165

³⁰ Το ίδιο, σελ.282

μία «αξία» που είναι έμφυτη στο κράτος και εκφράζεται στο νόμο. Υπάρχουν κάποια αγαθά – συνείδηση ενός συνεκτικού δεσμού ενότητας, αγάπη για την πατρίδα, αφοσίωση στον κοινό σκοπό κ.α. – τα οποία δεν μπορούν να εξασφαλίσουν μόνο η ισχύς ή η απρόσωπη φωνή των νόμων. Και το κράτος ζει με αυτά: το κράτος είναι το άθροισμα αυτών των αγαθών, και ίσως να είναι ένα από τα υψηλότερα αγαθά που οι άνθρωποι ελπίζουν να αποκτήσουν στην αρχή της πορείας της ζωής τους³¹.

1.1.3. Η εμφάνιση του εθνικισμού

Οι περισσότεροι αναλυτές των φαινομένων εθνικισμού ισχυρίζονται ότι οι ιδεολογίες και οι πρακτικές του εθνικισμού αναδύθηκαν τον 18^ο αιώνα στη Δυτική Ευρώπη και διαδόθηκαν γρήγορα σε άλλες κοινωνίες την εποχή της Γαλλικής και της Βιομηχανικής Επανάστασης. Θεωρούν ότι ο εθνικισμός αντανakλούσε συγκεκριμένες μεταβατικές ιστορικές διαδικασίες, όπως αλλαγές στα οικονομικά συστήματα και τους πολιτικούς θεσμούς. Επίσης, θεωρούν ότι ο εθνικισμός συνέβαλε αποφασιστικά στην ανάπτυξη εκσυγχρονιστικών πολιτικών, πολιτισμικών και κοινωνικών δομών, οι οποίες είχαν συμβάλει στην ανάδυση του³². Αυτή η σχολή νεωτεριστών ισχυρίζεται ότι ο εθνικισμός είναι το προϊόν ή η αντανάκλαση των κύριων συστατικών μερών της νεωτερικότητας. Αντί να ορίσουν τον εθνικισμό από τον νεωτεριστικό του χαρακτήρα και τα στοιχεία του εκσυγχρονισμού, ορίζουν τον νεωτερισμό από τον εθνικισμό³³.

Ο Benedict Anderson αναφέρεται στις πολιτιστικές πηγές του εθνικισμού και συγκεκριμένα στην εμφάνιση της τυπογραφίας. Καθώς η θρησκεία παρακμάζει ως αντικείμενο ταύτισης και τα κράτη αποκτούν κοσμικό χαρακτήρα, μέσω της τυπογραφίας τα άτομα εμφανίζονται να κατοικούν στον ίδιο ομοιογενή, άδειο χρόνο και αναγνωρίσιμο χώρο με το να ανήκουν σε μία φαντασιακή κοινότητα. Η γλώσσα αποτελεί σημαντικό όχημα, γιατί έχει την ικανότητα να παράγει φαντασιακές κοινότητες υπό τις ασυνήθιστες συνθήκες του κοσμικού καπιταλισμού³⁴.

Ο Ernest Gellner από την πλευρά του αναφέρεται στις οικονομικές πηγές του εθνικισμού. Οι αρνητικές κοινωνικές βάσεις του εθνικισμού ερμηνεύονται από τη

³¹ Alexander Passerin d' Entreves, *The Notion of the State*, Oxford: Oxford University Press 1967, pp.1-6

³² Lloyd Kramer, "Historical Narratives and the Meaning of Nationalism", *Journal of the History of Ideas*, Vol.58 no3 (July 1997), p.527

³³ Liah Greenfeld, op. cit. p.18

³⁴ Benedict Anderson, op. cit. pp.132-133

διάβρωση των άκαμπτων κοινωνικών δομών. Οι θετικές κοινωνικές βάσεις ερμηνεύονται από τις οικονομίες κλίμακας και τη δημιουργία εγγράμματων πολιτών. Θεωρεί ότι ο εθνικισμός συνδέεται με την άνιση διάχυση της εκβιομηχάνισης και του εκσυγχρονισμού. Τα άνισα κύματα εκβιομηχάνισης δημιουργούν οξείες διαστρωματώσεις μεταξύ των λαών, οι οποίες δεν επιλύονται εύκολα πολιτικά αλλά μέσω εθνικής απόσχισης³⁵. Ο Gellner ισχυρίζεται ότι η σύγχρονη βιομηχανία χρειάζεται άτομα με τεχνολογική εκπαίδευση, τα οποία μπορεί να παρέχει μόνο το κράτος μέσω της μαζικής, δημόσιας, υποχρεωτικής και πρότυπης παιδείας. Άρα στην ουσία ο εθνικισμός είναι η γενική επιβολή στην κοινωνία της κουλτούρας των ομάδων που κατέχουν την εξουσία. Είναι η εγκαθίδρυση μίας ανώνυμης και απρόσωπης κοινωνίας με άτομα δεμένα μεταξύ τους από μία κοινή κουλτούρα. Ο εθνικισμός συνήθως επιβάλλεται στο όνομα μίας αγνής κουλτούρας που απαντάται σε παραδοσιακές κοινωνίες και ο συμβολισμός του απορρέει από την πρωτόγονη και υγιή ζωή των αγροτικών κοινωνιών³⁶.

Μία άλλη σχολή νεωτεριστών, με κυριότερη εκπρόσωπο την Liah Greenfeld, αναφέρεται στις κοινωνικές και πολιτικές πηγές του εθνικισμού. Αυτή η σχολή σκέψης ισχυρίζεται ότι η ανάδυση του εθνικισμού συνέπεσε με την ανάπτυξη δημοκρατικών ιδεών και αισθημάτων. Η εκβιομηχάνιση των κρατών δημιούργησε μεσαίες τάξεις, οι οποίες απαιτούσαν νέα δικαιώματα, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων εκπροσώπησης και συμμετοχής στα πολιτικά δρώμενα³⁷. Οι νέες κοινωνικές τάξεις ήταν αδύναμες να ασκήσουν κοινωνική επιρροή, και υιοθέτησαν την ιδέα του έθνους ως όχημα πρόσβασης στην πολιτική εξουσία. Το κρίσιμο στοιχείο στη διαδικασία μετάβασης από την εκπορευόμενη από τον μονάρχη νομιμοποίηση στην εθνική νομιμοποίηση είναι το γεγονός ότι η πολιτική εξουσία διαχύθηκε σε πιο ευρεία κλίμακα. Προκειμένου να επιτευχθεί η διάχυση της πολιτικής εξουσίας, οι κατέχοντες την εξουσία έπρεπε να νιώθουν σίγουροι ότι η μεταβίβαση της δεν θα χρησιμοποιηθεί από μία δυσαρεστημένη μειοψηφία για να απαιτήσει την ανεξαρτησία της³⁸. Το δόγμα της λαϊκής κυριαρχίας και η ιδιότητα του πολίτη στην ουσία κωδικοποίησαν αυτή την συμφωνία, ή αλλιώς τις πολιτικές πηγές

³⁵ Brendan O' Leary, "On the Nature of Nationalism: An Appraisal of Ernest Gellner's Writings on Nationalism", *British Journal of Political Science* Vol.27 no2 (April 1997), p.194

³⁶ Ernest Gellner, op. cit. p.57

³⁷ Mostafa Rejai, Cynthia H. Enloe, op. cit. p.146

³⁸ George Schopflin, "Nationalism and Ethnicity in Europe, East and West" in Charles A. Kupchan, *Nationalism and Nationalities in the New Europe*, Ithaca and London: Cornell University Press 1995, p.41

του εθνικισμού όπως αναδύθηκαν στη Γαλλική Επανάσταση, στην αστική σφαίρα της πολιτικής³⁹.

1.1.4. Το έθνος ως αφήγηση

Η σχολή των νεωτεριστών μπορεί να συνοψιστεί στην ρήση του Gellner ότι «ο εθνικισμός εφευρίσκει έθνη εκεί όπου δεν υπάρχουν και δεν είναι η αφύπνιση των εθνών στην αυτοσυνείδηση, αν και χρησιμοποιεί ως πρώτη ύλη την πολιτιστική, ιστορική και άλλες κληρονομίες από τον προ-εθνικιστικό κόσμο»⁴⁰. Παρά το γεγονός ότι οι ισχυρισμοί αυτής της σχολής έχουν μεγάλη ερμηνευτική σπουδαιότητα, έχουν δύο αδυναμίες. Καταρχάς, αν και αναφέρονται στις προϋπάρχουσες κληρονομίες κάθε εθνότητας, δεν τις αναλύουν επαρκώς και δίνουν έμφαση στον τρόπο που ο εκσυγχρονισμός κάθε κράτους οδήγησε στη μετάβαση από το φεουδαρχικό στο εθνικό κράτος. Επιπλέον, αδυνατούν να αναλύσουν το ζήτημα της ύπαρξης αντίστοιχων παραδειγμάτων της νεωτερικής ιδέας της εθνικής ταυτότητας στον τρόπο που οι αρχαίοι Έλληνες και Ρωμαίοι αντιμετώπιζαν τα άτομα διαφορετικού πολιτισμού.

Προκειμένου να καταλάβουμε τη συνέχεια μεταξύ των παραδοσιακών και των νεωτερικών κοινωνιών, πρέπει να εξετάσουμε την αφήγηση του έθνους. Κάθε έθνος προσπαθεί να βρει και να επιβεβαιώσει τις ρίζες του ή την καταγωγή του. Αυτή η προσπάθεια δημιουργήσε τον δικό της μύθο καταγωγής, ο οποίος προσπαθεί να δείξει το διαχρονικό χαρακτήρα του έθνους. Χαρακτηριστικό αυτής της αφήγησης είναι ότι δίνει έμφαση στα πολιτιστικά συστήματα από τα οποία, ή και εναντίον των οποίων, προήλθε το έθνος και αναφέρεται στην παρελθούσα και τωρινή ζωή των μελών του⁴¹.

Οι αλλαγές της νεωτερικότητας είναι ιδιαίτερα σημαντικές, αλλά έλαβαν χώρα εντός ενός υφιστάμενου πλαισίου συλλογικής πίστης και ταυτοτήτων, το οποίο επηρέασε τις αλλαγές ακριβώς όπως και αυτές επηρέασαν το πλαίσιο. Η έννοια της ταυτότητας σχετίζεται κυρίως με ένα αίσθημα κοινότητας που βασίζεται στην ιστορία

³⁹ Ο Rousseau είχε αναφερθεί στο αίσθημα του πατριωτισμού, τον οποίο θεωρούσε ως την πιο ικανή αρετή για τη διατήρηση της πολιτικής νομιμοποίησης και τον οποίο θεωρούσε ως προϋπόθεση για την ανάδυση της αυθεντικής ιδιότητας του πολίτη. Η βούληση τόσο του πατριώτη όσο και του πολίτη γίνονται αντιληπτές μόνο εντός της κοινωνικής οντότητας που αποκαλεί κράτος, στο F. M. Barnard, "Will and Political Rationality in Rousseau" in Jack Lively and Andrew Reeve, Modern Political Theory from Hobbes to Marx, London and New York: Routledge 1989, pp.138-139 & 141-143

⁴⁰ Ernest Gellner, op. cit. p.49

⁴¹ Homi K. Bhabha (ed), *Nation and Narration*, London and New York: Routledge 1995, p.1

και τον πολιτισμό, όποτε και η αλληλεγγύη μπορεί να εξεταστεί υπό το πρίσμα των συμβολισμών και μύθων κοινής κληρονομιάς του έθνους⁴².

Προκειμένου να αντιληφθούμε τη φύση και τη δυναμική της εθνικής ταυτότητας ως πολιτική ταυτότητα, πρέπει να κατανοήσουμε τα ρητορικά πλαίσια που αναδύονται ως κυρίαρχα σε κάθε κρίσιμη στιγμή στην ιστορία ενός έθνους. Πρέπει δηλαδή να εξεταστεί το πώς η συλλογική μνήμη ωθεί τους πολιτικούς δρώντες να ορίσουν εαυτούς. Στην προσπάθεια τους ο καθένας να προωθήσει το δικό του όραμα και πρόγραμμα, πρέπει να βρίσκονται εντός του κυρίαρχου ρητορικού πλαισίου, δηλαδή της δομής που αρθρώνει με κατανοητό τρόπο τις θεμελιώδεις αντιλήψεις που έχει ένα έθνος για την θέση του στον κόσμο⁴³.

Τα έθνη, κατά τη διαδικασία συγκρότησης τους, οικειοποιήθηκαν κάποιες θρησκευτικές πρακτικές. Ανέπτυξαν ιερά σύμβολα, κυριότερο των οποίων είναι η σημαία, και ιερά κείμενα, όπως τα συντάγματα ή οι διακηρύξεις ανεξαρτησίας. Επίσης, δημιούργησαν ιερές φιγούρες, δηλαδή τους ιδρυτές της εθνικής κοινότητας και ενάρετους ήρωες, και αρνητικές φιγούρες ή προδότες του έθνους. Επιπλέον, δημιούργησαν ιερά τοπία, όπως τα εθνικά μνημεία, και δημόσια τελετουργικά – εθνικές γιορτές και παρελάσεις. Τέλος, υιοθέτησαν μία αίσθηση αποστολής, δηλαδή την ευθύνη να προωθήσουν τα εθνικά ιδανικά, και μία αίσθηση θυσίας για τη σωτηρία του έθνους, όπως στο παρελθόν σώθηκε από το αίμα αυτών που πέθαναν για αυτό το σκοπό⁴⁴.

Αυτές οι πρακτικές συνεπάγονται ότι η αίσθηση της εθνικής ταυτότητας προκύπτει από τη δέσμευση στα κοινά στοιχεία που ενώνουν τα μέλη μίας κοινότητας. Ο τρόπος ζωής και ο πολιτισμός είναι η κληρονομιά κάθε έθνους, με συνέπεια τα μέλη του να έχουν την ισχυρή διάθεση να διατηρηθεί ο πολιτισμός από κάθε παρούσα γενιά. Το γεγονός ότι προϋπάρχουν κοινές εμπειρίες και αξίες κάνει τα μέλη κάθε έθνους να αισθάνονται τους υπόλοιπους ως ξένους. Σε αυτό το αίσθημα συμβάλλουν και τα σύμβολα, τα οποία υπενθυμίζουν το κοινό παρελθόν⁴⁵.

Οι μύθοι, τα σύμβολα και οι μνήμες μεταφέρθηκαν από τον προ-εθνικιστικό στον εθνικιστικό κόσμο από ισχυρούς θεσμούς (εκκλησίες, στρατοί), αλλά κυρίως από το κράτος. Συχνά, όμως, παρατηρούμε στο εσωτερικό κάθε κράτους τη

⁴² Anthony D. Smith, op. cit. pp.13-14

⁴³ Consuelo Cruz, "Identity and Persuasion. How Nations Remember Their Pasts and Make Their Futures", World Politics Vol.52 no2 (April 2000), pp.276-277

⁴⁴ Lloyd Kramer, op. cit. p.534

⁴⁵ Anthony D. Smith, op. cit. p.49

διατύπωση διαφορετικών οραμάτων του έθνους. Στη Ρωσία υπάρχει η αντίθεση μεταξύ αυτών που υπερασπίζονται τη Ρωσική Ορθόδοξη παράδοση και εκείνων που ζητούν την υιοθέτηση των Δυτικών προτύπων. Τα ανταγωνιστικά οράματα αντανακλούν τη διαφορετική κληρονομιά του πληθυσμού στο εσωτερικό κάθε κράτους. Αντανακλούν, όμως, και τις διαφορετικές απόψεις για ζητήματα όπως οι πολιτικές δομές, η φύση και ο ρόλος των κοινωνικών ομάδων, τις οικονομικές και κοινωνικές πολιτικές, την εξωτερική πολιτική και την αντιπαράθεση πόλης – υπαίθρου⁴⁶.

Η σχολή σκέψης που δίνει έμφαση στην χρήση και διάχυση των μύθων και συμβόλων του έθνους, και συνεπώς στην «αφήγηση» κάθε έθνους, θεωρείται ότι μπορεί να ερμηνεύσει καλύτερα την εσωτερική κατάσταση στα κράτη του πρώην ανατολικού συνασπισμού. Ο λόγος είναι ότι η μελέτη της αφήγησης των διεθνοτικών σχέσεων μπορεί να μας οδηγήσει σε σχετικά πιο ασφαλείς προβλέψεις για την στάση των εθνικών πλειοψηφιών έναντι των μειονοτήτων και για την αντίδραση των τελευταίων, η οποία μπορεί να κυμαίνεται από την αφομοίωση μέχρι την ανάδυση αποσχιστικών κινημάτων.

1.2. Τυπολογία Εθνικισμών

Οι εθνικισμοί που έχουν εμφανιστεί ιστορικά μπορούν να ταξινομηθούν σε πολλές επιμέρους κατηγορίες, ανάλογα με την παράμετρο που επιλέγει ο κάθε αναλυτής να χρησιμοποιήσει ως κριτήριο διάκρισης. Η τυπολογία των εθνικισμών που αναλύεται στην παρούσα εργασία είναι η πιο διαδεδομένη στην βιβλιογραφία περί εθνικισμού. Η μεταβλητή που διαχωρίζει τον ένα τύπο εθνικισμού από τον άλλο είναι η αλληλεπίδραση μεταξύ έθνους και κράτους. Η ανάλυση δηλαδή επικεντρώνεται στη σχέση μεταξύ εθνικής ταυτότητας και πολιτικής αυτονομίας, μεταξύ εθνικής ολοκλήρωσης και πολιτικής κυριαρχίας⁴⁷. Μία άλλη παράμετρος που μας επιτρέπει να διακρίνουμε μεταξύ των τύπων του εθνικισμού είναι το περιεχόμενο της εθνικιστικής ιδεολογίας. Το περιεχόμενο αφορά τη φύση των πραγματικών συμβόλων, εικόνων και κοινών ιστορικών εμπειριών που συνιστούν την εθνική ταυτότητα.

⁴⁶ John Hutchinson, “*Ethnicity and modern nations*”, *Ethnic and Racial Studies* Vol.23 no4 (July 2000), pp.661-663

⁴⁷ Mostafa Rejai, Cynthia H. Enloe, op. cit. p.140

1.2.1. Εθνικισμός δια της πολιτικής συμμετοχής

Στην τυπολογία εθνικισμών του Gellner γίνεται η διάκριση μεταξύ του κλασσικού φιλελεύθερου εθνικισμού και του εθνικού εθνικισμού. Ο πρώτος τύπος απαντάται σε επικράτειες όπου κάποιοι έχουν εξουσία και άλλοι όχι και αυτό το γεγονός συσχετίζεται με πολιτιστικές διαφορές, αν και όλα τα άτομα είναι εξίσου εκπαιδευτικά εξοπλισμένα για τις απαιτήσεις της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας. Παραδείγματα αυτού αποτέλεσαν τα εθνικιστικά κινήματα που οδήγησαν στην ενοποίηση της Ιταλίας και της Γερμανίας⁴⁸. Με κριτήριο διάκρισης την παράμετρο της εθνικιστικής ιδεολογίας, ο αστικός εθνικισμός ορίζει την ιδιότητα συμμετοχής σε ένα έθνος (nationhood) με όρους ιδιότητας του πολίτη και πολιτικής συμμετοχής. Η εθνικότητα είναι ανοιχτή και εκούσια, και μπορεί να αποκτηθεί⁴⁹.

Στον αστικό εθνικισμό το έθνος ορίζεται εδαφικά, δεδομένου ότι οποιοσδήποτε ζει εντός της κρατικής επικράτειας μπορεί να υιοθετήσει τις κοινές αξίες και την περιεκτική εθνική ταυτότητα⁵⁰. Ο αστικός εθνικισμός δίνει μία επιπλέον νομική διάσταση στην έννοια του έθνους. Το έθνος θεωρείται ως μία κοινότητα δίκαιων και αποτελεσματικών νόμων και θεσμών, οι οποίοι εκπορεύονται από το εδαφικό κράτος ως μία έκφραση του έθνους και αντανakλούν την κυριαρχία του έθνους – κράτους. Η ιδιότητα του πολίτη αποτελεί μία τέτοια αντανάκλαση, μεταφέροντας στους πολίτες ένα αίσθημα αλληλεγγύης μέσω της ενεργούς κοινωνικής και πολιτικής συμμετοχής⁵¹. Παρόλα αυτά, ο αστικός εθνικισμός δεν μπορεί να θεωρηθεί πολιτιστικά ουδέτερος, δεδομένου ότι η πολιτική και η γραφειοκρατία προτιμούν να χρησιμοποιούν μόνο μία γλώσσα.

Παραδείγματα κρατών που υιοθέτησαν τον αστικό εθνικισμό είναι η Αγγλία και η Γαλλία. Στην Αγγλία η διεκδίκηση της εθνικότητας συμβάδισε με την επιμονή στο δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτική ζωή και την κυβέρνηση μέσω του κοινοβουλίου. Η εθνική συνείδηση ήταν κυρίως η συνείδηση της αξιοπρέπειας κάποιου ως ατόμου. Συνεπαγόταν και προωθούσε τις αρχές της ελευθερίας του ατόμου και της πολιτικής ισότητας. Στη Γαλλία ήταν η αξιοπρέπεια του συλλογικού σώματος που απέδιδε αξιοπρέπεια στα άτομα που διεκδικούσαν συμμετοχή σε αυτό. Στην Αγγλία η ελευθερία των ατόμων που το αποτελούσαν έκαναν το έθνος

⁴⁸ Brendan O' Leary, op. cit. p.201

⁴⁹ Charles A. Kupchan (ed), *Nationalism and Nationalities in the New Europe*, Ithaca and London: Cornell University Press 1995, p.4 and Liah Greenfeld, op. cit. pp.11-12

⁵⁰ Saul Newman, "Nationalism in Postindustrial Societies: Why States Still Matter", *Comparative Politics* Vol.33 no1 (October 2000), p.25

⁵¹ Anthony D. Smith, op. cit. pp.135-136

ελεύθερο. Στη Γαλλία η ελευθερία του έθνους συνιστούσε την ελευθερία των ατόμων. Στην Αγγλία το άτομο αποτελούσε την πηγή της εξουσίας, μέσω εξουσιοδότησης στους εκπροσώπους τους. Στη Γαλλία η εξουσία απέρρεε από το έθνος και εξουσιοδοτούσε τα άτομα⁵².

Στον αστικό εθνικισμό εντάσσονται και τα αποκαλούμενα μη-εθνικά κράτη, ή αλλιώς τα πολύ-πολιτισμικά κράτη, με τις Ηνωμένες Πολιτείες να αποτελούν το πιο κλασικό παράδειγμα. Σε αυτά τα κράτη εμφανίζεται το φαινόμενο του «αφομοιωτικού φιλελευθερισμού». Το φιλελεύθερο κράτος προϋποθέτει έναν τρόπο ζωής στον οποίο κυριαρχούν αξίες όπως η ατομική αυτονομία και η ελευθερία επιλογής και σκέψης. Οι μειονοτικές ομάδες, οι οποίες συνήθως αποτελούν κοινότητες μεταναστών, λόγω της ηθελημένης παραμονής τους στο κράτος, είναι υποχρεωμένες να υιοθετήσουν τον κυρίαρχο φιλελεύθερο τρόπο ζωής. Αυτές οι ομάδες έχουν το δικαίωμα να εκφράζουν την πολιτιστική τους διαφοροποίηση, υπό την προϋπόθεση τα μέλη τους να ενσωματωθούν στην ευρύτερη κοινωνία⁵³.

1.2.2. Εθνικός εθνικισμός

Στην τυπολογία εθνικισμών του Gellner εξέχουσα θέση έχει ο ρόλος της πολιτικής εξουσίας και της καταγωγής. Στην πρώτη περίπτωση, ο εθνικός εθνικισμός είναι χαρακτηριστικός επικρατειών όπου οι κυβερνώντες έχουν προνομιακή πρόσβαση στην κεντρική υψηλή κουλτούρα, που είναι η δική τους, ενώ οι χωρίς εξουσία είναι οι στερούμενοι εκπαίδευσης και βυθισμένοι σε χαμηλές κουλτούρες. Οι διανοούμενοι των τελευταίων προσπαθούν να μετατρέψουν τη χαμηλή κουλτούρα τους σε υψηλή, κατάσταση που αντιστοιχεί στους εθνικισμούς της Ανατολικής, της Σλαβικής και Βαλκανικής Ευρώπης⁵⁴. Ο εθνικός εθνικισμός ορίζει την ιδιότητα ανήκειν σε έθνος με όρους καταγωγής. Η εθνική ταυτότητα γίνεται αντιληπτή ως αντανάκλαση της ύπαρξης αρχέγονων ή κληρονομικών χαρακτηριστικών, όπως η γλώσσα, ο πολιτισμός, η θρησκεία και η κοινή καταγωγή⁵⁵.

Όσον αφορά τη διαμόρφωση των εθνών, ο εθνικός εθνικισμός θεωρεί ότι τα έθνη διαμορφώθηκαν στη βάση των υφιστάμενων εθνοτήτων και δεσμών, μέσω της λαϊκής κινητοποίησης από τους διανοούμενους. Αυτός ο τύπος εθνικισμού θεωρείται

⁵² Liah Greenfeld, op. cit. pp.45 & 86 & 167-168

⁵³ Bhikhu Parekh, "Cultural Diversity and Liberal Democracy" in David Beetham, Defining and Measuring Democracy, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications 1994, pp.201-202

⁵⁴ Brendan O' Leary, op. cit. p.201

⁵⁵ Charles A. Kupchan (ed), op. cit. p.4 and Liah Greenfeld, op. cit. pp.11-12

«αρνητικός» γιατί ενισχύει τις εθνικές και φυλετικές διαχωριστικές γραμμές, σε αντίθεση με τον «θετικό» αστικό εθνικισμό που τις σβήνει⁵⁶. Ο εθνικός εθνικισμός διακρίνεται από τον αστικό στο γεγονός ότι η εθνικότητα δεν βασίζεται στην ιδιότητα του πολίτη και δεν είναι ζήτημα θέλησης, αλλά αποτελεί ζήτημα καταγωγής⁵⁷. Συνήθως θεωρείται ως συγκεντρωτικός και αυταρχικός εθνικισμός, ο οποίος αποτελεί μέσο για μία συγκεκριμένη ομάδα να κερδίσει την εξουσία και να δημιουργήσει ένα εθνικά ομοιογενές κράτος, ξένο προς τις αρχές της πλουραλιστικής δημοκρατίας. Ο εθνικός εθνικισμός παρουσιάζεται ως τύπος που οδηγεί σε «εθνική αποδόμηση», σε αντίθεση με τον αστικό που οδηγεί στην «εθνική συγκρότηση»⁵⁸.

1.2.3. Ανατολικός εθνικισμός

Ο ιδεότυπος του ανατολικού εθνικισμού, ο οποίος αναφέρεται στη διαδικασία εθνικής συγκρότησης στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια, μπορεί να ερμηνεύσει μεγαλύτερο εύρος φαινομένων από τον εθνικό εθνικισμό. Η εθνική συγκρότηση στη Δύση ήταν συνέπεια μίας τριπλής επανάστασης: της μετάβασης από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό, της συγκέντρωσης του κρατικού μηχανισμού και της πολιτιστικής και εκπαιδευτικής επανάστασης. Η εθνική συγκρότηση στην Ανατολική Ευρώπη είχε την αντίθετη πορεία, από το έθνος στη δημιουργία κράτους. Η τριπλή επανάσταση εμφανίστηκε πολύ αργότερα και ανισομερώς. Η διαδικασία περιλάμβανε τον μετασχηματισμό των υφιστάμενων εθνοτικών δεσμών και αισθημάτων σε εθνική ταυτότητα και κατόπιν σε κράτος, μέσω της λαϊκής κινητοποίησης και της σταθερής εδαφικής αναφοράς. Έμφαση δόθηκε στην γενεαλογία και τις παραδόσεις, καθώς και στην εθνική ομοιογένεια και καθαρότητα⁵⁹.

Στη Δυτική Ευρώπη το κράτος αναπτύχθηκε ταυτόχρονα με την εθνική κοινότητα. Στην Ανατολή το κράτος και η πολιτική διοίκηση, καθώς και η οικονομία, είχαν υποταχθεί σε κάποιον εξωτερικό κυρίαρχο. Αυτό το γεγονός είναι σημαντικό στο βαθμό που χώρισε τα πολιτικά από τα εθνικά στοιχεία και εμπόδισε την μεταξύ

⁵⁶ Charles A. Kupchan (ed), op. cit. p.4 and Saul Newman, op. cit. p.25

⁵⁷ Σε αυτό το σημείο γίνεται η διάκριση μεταξύ του jus soli στον αστικό εθνικισμό και του jus sanguinis στον εθνικό εθνικισμό

⁵⁸ Valery A. Tishkov, "Forget the 'nation': post-nationalist understanding of nationalism", Ethnic and Racial Studies Vol.23 no4 (July 2000), p.628

⁵⁹ Jeff Richards, "Old Wine in New Bottles: the Resurgence of Nationalism in the New Europe" in Christopher Williams / Thanasis D. Sfikas, Ethnicity and Nationalism in Russia, the CIS and the Baltic States, Aldershot and Brookfield USA: Ashgate 1999, p.21

τους αλληλεξάρτηση⁶⁰. Οι υφιστάμενες πολιτείες ήταν πολυεθνικές αυτοκρατορίες, οι οποίες αποτελούνταν από πλήθος εθνικών κοινοτήτων και πολιτισμών υποταγμένων στην κυρίαρχη εθνότητα, η οποία έθετε τη δυναστική υποταγή πριν από κάθε άλλη πίστη⁶¹. Ο John Plamenatz ισχυρίζεται ότι ο ανατολικός εθνικισμός δεν λειτουργούσε εκ μέρους μίας ήδη υπάρχουσας, καλά ορισμένης και κωδικοποιημένης υψηλής κουλτούρας, αλλά είναι ενεργός εκ μέρους μίας υψηλής κουλτούρας που ακόμα δημιουργείται. Αυτός ο τύπος εθνικισμού συνίστατο σε μία σκληρή αντιπαράθεση μεταξύ παρόμοιων πρωταγωνιστών πάνω σε έναν εθνογραφικό χάρτη αποτελούμενο από πολλές διαλέκτους, με ασαφή ιστορική ή γλωσσική πίστη και διασπασμένους πληθυσμούς, οι οποίοι μόλις είχαν αρχίσει να ταυτίζονται με αυτές τις υψηλές κουλτούρες⁶².

Ένα από τα χαρακτηριστικά του εθνικισμού στη Δυτική Ευρώπη είναι ότι η πολιτική ολοκλήρωση του έθνους παρήγαγε την κατάλληλη θεωρία, αυτή του κοινωνικού συμβολαίου⁶³. Αυτή η θεωρία αναφερόταν σε ολόκληρο τον πληθυσμό μίας επικράτειας και δημιούργησε μία αντίληψη περί έθνους, στη βάση της οποίας η εθνική συγκρότηση ορίστηκε ως το αποτέλεσμα της συναίνεσης του πληθυσμού σε μία συγκεκριμένη πολιτική τάξη. Αυτή η αντίληψη περί έθνους – κράτους δεν μπορούσε να ισχύσει στην Ανατολική Ευρώπη. Και τούτο διότι η δημιουργία του δυναστικού κράτους απέκλινε από τα εθνοτικά θεμέλια. Επιπλέον, ο αυταρχισμός των μοναρχιών διέκοψε τη διαδικασία κοινοβουλευτικής ολοκλήρωσης, ενώ την τάξη παρείχαν στρατιωτικοί και γραφειοκρατικοί θεσμοί, χωρίς την συναίνεση του πληθυσμού⁶⁴.

1.2.4. Ρομαντικός εθνικισμός

Οι διανοούμενοι των εθνοτήτων που κατοικούσαν στις πολυεθνικές αυτοκρατορίες προσπαθούσαν να εμπνεύσουν στους τοπικούς πληθυσμούς την επιθυμία για εθνική απελευθέρωση. Ο γερμανικός Ρομαντισμός παρείχε το

⁶⁰ George Schopflin, op. cit. p.49

⁶¹ Anthony D. Smith, op. cit. p.141

⁶² Ernest Gellner, op. cit. p.100

⁶³ Η έννοια του κοινωνικού συμβολαίου συνδέεται με την ιδέα της ισότητας των ανθρώπων. Το κοινωνικό συμβόλαιο είναι η πολιτική έκφραση αυτής της ιδέας, αναπτυσσόμενη παράλληλα και συνυφασμένη με τις θρησκευτικές και οικονομικές εκφράσεις της.

⁶⁴ Harm – Hinrich Brandt, “The Revolution of 1848 and the Problem of Central European Nationalities” in Hagen Schulze, Nation – Building in Central Europe, Hamburg and New York: Berg 1987, pp.108-109

απαραίτητο μέσο για την επίτευξη αυτού του σκοπού. Οι διανοούμενοι συνέδεσαν τον ρομαντισμό με τις πολιτικές αξίες του συντηρητισμού, του φιλελευθερισμού και του σοσιαλισμού, δημιουργώντας πολιτικά κινήματα όπως ο φασισμός, ο φιλελεύθερος εθνικισμός και ο σοσιαλιστικός εθνικισμός⁶⁵.

Το κίνημα του Ρομαντισμού εμφανίστηκε σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, αλλά με διαφορετική μορφή. Στη Γαλλία, την Ιταλία και την Ισπανία ήταν επαναστατικό κίνημα που στρεφόταν εναντίον των παραδοσιακών δομών και της υφιστάμενης κοινωνικής κατάστασης. Στην Αγγλία και τη Γερμανία θεωρήθηκε σύμμαχος των συντηρητικών ιδεών, αν και στην πρώτη οι συντηρητικοί Wordsworth και Walter Scott εμφανίζονται παραπλεύρως των επαναστατικών Byron και Shelley. Στη Γερμανία ο πολιτικός Ρομαντισμός συνδέθηκε με την παλινόρθωση, την φεουδαρχία και τα ιδανικά των τάξεων που αντιτίθονταν στην επανάσταση⁶⁶.

Ο Γερμανικός Ρομαντισμός βρήκε ως κύριο εκπρόσωπο του τον Johann Gottfried von Herder, ο οποίος αναφέρθηκε στον πολιτιστικό εθνικισμό. Ο Herder αντιλαμβανόταν την ανθρωπότητα ως αποτελούμενη από πολιτισμούς, καθένας εκ των οποίων αποτελούσε μία ομάδα με δική της παράδοση, έθιμα, λογοτεχνία, μουσική, γλώσσα, ακόμα και ψυχή (Volkgeist). Κάθε πολιτισμός αντιπροσώπευε ένα πλάσμα με φυσική και οργανική ανάπτυξη – γέννηση, ανάπτυξη, ωρίμανση – αλλά δεν καλούσε για τη δημιουργία έθνους – κράτους⁶⁷. Ο πολιτικός Ρομαντισμός του Herder εμφανίζεται ως η εξύμνηση του παρελθόντος και η επιστροφή στην παράδοση. Οι ρομαντικοί διανοούμενοι θεωρούνται ως οι θεμελιωτές της αντικειμενικής ιστορικής σκέψης, ως οι πρώτοι που ξύπνησαν το αίσθημα της κοινότητας και έφεραν το εθνικό αίσθημα αυτής⁶⁸.

Ο πολιτικός Ρομαντισμός στην ουσία οδηγεί σε έναν πολιτιστικό εθνικισμό. Ο ρόλος της αφήγησης της εθνικής ιστορίας είναι σημαντικός γιατί κωδικοποιεί τον εθνικό πολιτισμό. Η αφήγηση αφορά επίσης λογοτεχνικά έργα και ερμηνείες γεγονότων, τα οποία θα παρέχουν τα κατάλληλα εφόδια για τη δημιουργία του πολιτιστικού έθνους. Το τελευταίο αποτελεί την πολιτική ενσάρκωση του εθνικού

⁶⁵ John D. Nagle and Alison Mahr, *Democracy and Democratization. Post-communist Europe in Comparative Perspective*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications 1999, p.17

⁶⁶ Carl Schmitt, *Political Romanticism*, translated by Guy Oakes, Cambridge and London: The MIT Press 1986, p.9

⁶⁷ Mostafa Rejai, Cynthia H. Enloe, op. cit. p.147

⁶⁸ Carl Schmitt, op. cit. pp.9 &27

πολιτισμού, ο οποίος και συγκροτεί τον λαό⁶⁹. Ο Hutchinson ισχυρίζεται, όμως, ότι ο πολιτιστικός εθνικισμός είναι προϊόν των διανοούμενων των «οπισθοδρομικών» κοινωνιών. Όταν οι διανοούμενοι έρχονται σε επαφή με επιστημονικά πιο αναπτυγμένους πολιτισμούς, καταφεύγουν στην ιστορία της εθνότητας προκειμένου να ξεπεράσουν τα αισθήματα κατωτερότητας που νιώθουν⁷⁰.

Ο πολιτιστικός εθνικισμός σε κάποια σημεία του συναντά τον φιλελεύθερο εθνικισμό. Στόχος και των δύο κινημάτων είναι να πετύχουν τον ελεύθερο προσδιορισμό, ο οποίος συνεπάγεται την έννοια της ελευθερίας από τους περιορισμούς που θέτουν καταπιεστικές εξωτερικές δυνάμεις. Η διαφορά του πολιτιστικού εθνικισμού από τον φιλελευθερισμό είναι ότι στον μεν την αυτονομία επιδιώκει ο λαός ως ολότητα, ενώ στον δεύτερο την επιδιώκει το άτομο. Ο φιλελεύθερος εθνικισμός εμφανίστηκε ως αντίδραση στις οπισθοδρομικές τάσεις του παραδοσιακού εθνικισμού και στην άρνηση της ατομικότητας που υιοθέτησε ο Ιακωβινισμός. Έμφαση έδινε στο δικαίωμα των ατόμων στην αυτό-κυβέρνηση, στόχος στον οποίο συμφωνούσαν ο φιλελευθερισμός και ο εθνικισμός. Ο φιλελεύθερος εθνικισμός εκφράστηκε στα επαναστατικά κινήματα του 19^{ου} αιώνα στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, σε περιοχές όπου τα εθνικά όρια έτεμναν τα κρατικά (Ουγγαρία, Πολωνία, Τσεχία, Σλοβακία)⁷¹.

1.2.4.1. Ο Γερμανικός εθνικισμός

Οι πρόδρομοι του Γερμανικού εθνικισμού εμφανίζονται στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, όταν ο Johann Herder επεσήμανε τον ρόλο της κοινής γλώσσας στον καθορισμό της πολιτικής κοινότητας. Ο Friedrich List προσέδωσε και μία οικονομική διάσταση στην αναδυόμενη εθνικιστική ιδέα. Ο List επιχειρηματολόγησε υπέρ της κατασκευής σιδηροδρόμων και της επιβολής προστατευτικών δασμών, με σκοπό την ανάπτυξη αυτού που θεωρούσε ως την φυσική οικονομική μονάδα: το ενοποιημένο και πολιτιστικά οριζόμενο έθνος⁷².

⁶⁹ David Aram Kaiser, *Romanticism, Aesthetics and Nationalism*, Cambridge: Cambridge University Press 1999, pp.19 & 53

⁷⁰ John Hutchinson, *The Dynamics of Cultural Nationalism*, London: Allen and Unwin 1987, pp.32-3

⁷¹ Bear F. Braumoeller, "Deadly Doves: Liberal Nationalism and the Democratic Peace in the Soviet Successor States", *International Studies Quarterly* Vol.41 no3 (September 1997), p.382 and David Aram Kaiser, op. cit. p.18

⁷² Jack Snyder, *From Voting to Violence*, New York and London: W.W. Norton & Company 2000, p.95

Οι Γερμανοί εθνικιστές πίστευαν ότι η γλώσσα αποτελούσε το στοιχείο που έδινε υπόσταση στην μοναδικότητα του έθνους τους, επειδή αντανακλούσε το μοναδικό πνεύμα του λαού. Το πνεύμα του έθνους, και ως εκ τούτου η γλώσσα του, αντανακλούσε το συλλογικό σώμα⁷³. Ο Arndt καθόρισε ως κριτήρια για τον προσδιορισμό της «Πατρίδας» τη γλώσσα, ισχυριζόμενος ότι όλες οι περιοχές στις οποίες η γερμανική αποτελούσε την μητρική γλώσσα ανήκουν στο γερμανικό έθνος. Η έμφαση στην αδελφότητα και ένωση των γερμανικών εδαφών οδήγησε στην αφύπνιση της ιδέας της πολιτικής ενότητας του έθνους σε ένα κράτος. Με αυτό τον τρόπο οι γλωσσικές και πολιτιστικές ιδέες του έθνους αναμίχθηκαν με τις πολιτικές έννοιες της συμμετοχής στο έθνος⁷⁴.

Ο προσδιορισμός της εθνικότητας στη Γερμανία βασίστηκε στο «αίμα». Οι Γερμανοί θεωρούσαν ότι η υπεροχή του έθνους τους εδραζόταν στο γεγονός ότι το αίμα τους ήταν καθαρό, χωρίς να έχει αναμιχθεί με άλλους λαούς. Η γερμανική εθνική συνείδηση και ταυτότητα ήταν εξαρχής ρατσιστική, και μόνο επιφανειακά γλωσσική. Επιπλέον, ελευθερία σήμαινε την μη υποταγή σε ξένο κυρίαρχο, ενώ η ξένη επέμβαση θεωρούταν ως το πιο ειδικό έγκλημα⁷⁵. Ο πολιτιστικός εθνικισμός στη Γερμανία είχε ως βάση δύο αδιάσπαστες πεποιθήσεις: καταρχάς, ότι σε σύγκριση με όλους τους υπόλοιπους σύγχρονους τους λαούς είχαν διατηρήσει σε μεγαλύτερο βαθμό την φυσική τους αυθεντικότητα και δεύτερον, ότι τα πολιτιστικά επιτεύγματα τους εκδηλώνονταν πρωταρχικά και κυρίως στην ιστορία τους⁷⁶. Η ερμηνεία της γερμανικής ιστορίας έγινε κατόπιν σκληρών αντιπαραθέσεων μεταξύ των φιλελεύθερων και των συντηρητικών ελίτ για το ποιο θα πρέπει να είναι το μέλλον της Γερμανίας. Νικητής αναδείχθηκε ο μύθος για την «γερμανική αποστολή της Πρωσίας», μύθος ο οποίος έδειξε τον δρόμο που θα ακολουθούσε η προσπάθεια ενοποίησης⁷⁷.

Παρά την προσπάθεια των γερμανών εθνικιστών να υιοθετήσουν ένα μοντέλο φιλελεύθερου εθνικισμού, ο φιλελευθερισμός απέτυχε από τα πρώτα βήματα εφαρμογής του. Ο λόγος είναι ότι η ενοποίηση της Γερμανίας δεν ήταν δυνατή χωρίς

⁷³ Liah Greenfeld, op. cit. p.368

⁷⁴ Dieter Duding, "The Nineteenth – Century German Nationalist Movement as a Movement of Societies" in Hagen Schulze, Nation – Building in Central Europe, Hamburg and New York: Berg 1987, p.30

⁷⁵ Liah Greenfeld, op. cit. pp.368-370

⁷⁶ Dieter Duding, op. cit. p.29

⁷⁷ Klaus Zernack, "Germans and Poles: Two Cases of Nation – Building" in Hagen Schulze, Nation – Building in Central Europe, Hamburg and New York: Berg 1987, p.162

την παραβίαση φιλελεύθερων αρχών. Καθώς ο φιλελευθερισμός αναπτυσσόταν, ο εθνικισμός και η εθνική ενότητα επισκίασαν το ενδιαφέρον για ένα φιλελεύθερο σύνταγμα και τις αντίστοιχες πολιτικές πρακτικές⁷⁸. Ο εθνικισμός πήρε την μορφή αντεπανάστασης ενάντια στις φιλελεύθερες ιδέες. Οι κυρίαρχες ελίτ χρησιμοποίησαν τον εθνικισμό προκειμένου να αποτρέψουν μία επανάσταση της εργατικής τάξης ή τη συμμαχία μεταξύ τάξεων που πιθανόν να απαιτούσαν ένα πλήρως δημοκρατικό πολιτικό σύστημα. Οι ελίτ ένιωσαν απειλούμενες από τα αιτήματα για μαζική πολιτική συμμετοχή, υιοθετώντας μία πολιτική εκμετάλλευσης των διοικητικών θεσμών και των μέσων ενημέρωσης προς την κατεύθυνση δημιουργίας ψευδό-δημοκρατίας. Αργότερα, όμως, οι ελίτ έχασαν τον έλεγχο του μαζικού εθνικισμού, ιδιαίτερα στον μεσοπόλεμο όταν τα μεσαία κοινωνικά στρώματα άρχισαν να ζητάνε ακόμα πιο μαχητική εσωτερική και εξωτερική πολιτική⁷⁹.

Η διαδικασία εθνικής συγκρότησης στα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης ακολούθησε σε μεγάλο βαθμό τις ιδέες του Γερμανικού Ρομαντισμού και εθνικισμού. Οι εθνικιστές διανοούμενοι προσπάθησαν καταρχάς να μετατρέψουν τις τοπικές διαλέκτους σε γλώσσες με τυποποιημένη γραμματική, ώστε να μπορούν να διδαχθούν. Οι διανοούμενοι, μεταξύ των οποίων ήταν πολλοί ιερείς, ενδιαφέρθηκαν και για ζητήματα όπως τις παραδόσεις, τη μυθολογία και την πολιτιστική ιστορία των προγόνων τους. Ανακάλυψαν με αυτό τον τρόπο την ιστορία των αποκαλούμενων «μη-ιστορικών» εθνοτικών ομάδων, εγκαθιδρύοντας την ταυτότητα τους σε κοινωνικό-οικονομικούς όρους, όπως τους είχε καθορίσει ο List. Στην προσπάθεια τους να επιτύχουν την πολιτιστική και πολιτική τους χειραφέτηση, υιοθέτησαν την θεωρία του Ρομαντισμού περί του εθνικού ή πολιτιστικού έθνους ως το πραγματικό έθνος. Οι ιδέες του Herder περί του «πνεύματος του λαού» (Volkgeist) απετέλεσαν την κατάλληλη ιδεολογία για αυτές τις μικρές εθνότητες, οι οποίες δεν είχαν πολιτική ισχύ και κυβερνητική εξουσία⁸⁰.

Ο γερμανικός Ρομαντισμός αποτέλεσε την ιδεολογία των εθνικιστικών κινήματων στην Ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια, περιοχές στις οποίες η διαδικασία κρατικής συγκρότησης ολοκληρώθηκε στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Τα εν λόγω κράτη, όμως, έγιναν θύματα μίας πρωτοφανούς ειρωνείας: λίγα χρόνια από την στιγμή που αυτά τα έθνη κατάφεραν να κερδίσουν

⁷⁸ Alexander Schwan, "German Liberalism and the National Question in the Nineteenth Century" in Hagen Schulze, *Nation – Building in Central Europe*, Hamburg and New York: Berg 1987, pp.65-66

⁷⁹ Jack Snyder, op. cit. p.94

⁸⁰ Harm – Hinrich Brandt, op. cit. pp.112-113

την ανεξαρτησία τους από κάποιο πολυεθνικό κράτος ή εξωτερικό ηγεμόνα, εξαναγκάστηκαν να ενταχθούν στη σοβιετική σφαίρα επιρροής. Οι σοβιετικές αντιλήψεις περί εθνικισμού, όμως, απέρρεαν από την κομμουνιστική ιδεολογία και όχι από τον γερμανικό Ρομαντισμό.

1.3. Ο Σοβιετικός εθνικισμός

1.3.1. Οι σοβιετικές θεωρίες εθνικισμού

Την επαύριο της Οκτωβριανής Επανάστασης, οι Μπολσεβίκοι έπρεπε να αντιμετωπίσουν το γεγονός ότι κληρονόμησαν από το τσαρικό καθεστώς ένα κράτος αποτελούμενο από διάφορες εθνότητες, γλώσσες, θρησκείες και πολιτιστικές παραδόσεις. Με την κατάληψη της εξουσίας το 1917, έπρεπε να ενσωματώσουν πολλές από αυτές τις ομάδες στη νέα πολιτική δομή.

Οι σοβιετικές αντιλήψεις περί εθνικισμού πρέπει να εξεταστούν σε σχέση με την ιδεολογία του κομμουνισμού, που υπήρξε ταυτόχρονα η πηγή νομιμοποίησης και η κινητήριος δύναμη του σοβιετικού κράτους. Για τους «διεθνικά σκεπτόμενους» σοβιετικούς ηγέτες, οι οποίοι θεωρούσαν τα κρατικά σύνορα ως εμπόδιο στην εξάπλωση του κομμουνισμού, ο εθνικισμός αντιπροσώπευε τις προσπάθειες της αστικής τάξης να αποθαρρύνει την ταξική συνείδηση με το να ενθαρρύνει τις συγκρούσεις μεταξύ του προλεταριάτου των διάφορων κρατών⁸¹.

Ο Λένιν το 1916 στο έργο του *Η Σοσιαλιστική Επανάσταση και το Δικαίωμα των Εθνών στην Αυτοδιάθεση* διατύπωσε την πεποίθηση του ότι ο εθνικισμός ήταν αντίθετος στην αλληλεγγύη της εργατικής τάξης. Ο ισχυρισμός του ήταν ότι προκειμένου η αστική τάξη να καταλάβει την εγχώρια αγορά χρειάζεται πολιτικά ενοποιημένες εδαφικές επικράτειες, των οποίων οι πληθυσμοί θα μιλούν μία ενιαία γλώσσα. Λόγω αυτού θεωρούσε ότι η τάση κάθε εθνικού κινήματος είναι η δημιουργία εθνικών κρατών, εντός των οποίων οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη του σύγχρονου καπιταλισμού εκπληρώνονται καλύτερα⁸².

Οι μαρξιστές συγγραφείς στην ΣΕ, όπως ο Rudenko, ισχυρίζονταν ότι οι εθνικές ταυτότητες αποτελούν αυθόρμητες εξελίξεις στην ανθρώπινη ιστορία.

⁸¹ Anita Inder Singh, *Democracy, Ethnic Diversity, and Security in Post-Communist Europe*, Westport, Connecticut: Praeger 2001, p.30

⁸² Roman Szporluk, "The Imperial Legacy and the Soviet Nationalities Problem" in Lubomyr Hajda / Mark Beissinger, *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*, Boulder, San Francisco and Oxford: Harvard University Russian Research Center 1990, pp.3-4

Θεωρούσαν όμως ότι ο εθνικισμός είναι ένα δόγμα το οποίο δημιουργεί η τάξη που κυριαρχεί κατά την εμφάνιση του εθνικιστικού κινήματος, η οποία και αποφασίζει την κατεύθυνση του. Υποστήριζαν ότι αυτό το φαινόμενο εμφανίζεται μόνο σε ταξικά χωρισμένες κοινωνίες και αποτελεί εμπόδιο στην πρόοδο της κοινωνίας⁸³.

Ο σοβιετικός εθνικισμός πρέπει να εξεταστεί και σε συνάρτηση με τον ρωσικό εθνικισμό, δεδομένου ότι η Ρωσία κυριαρχούσε στο εσωτερικό της ΣΕ. Οι απαρχές του ρωσικού εθνικισμού εντοπίζονται στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, επί της βασιλείας του τσάρου Πέτρου Α΄. Ο Πέτρος δεν έδωσε στους υπηκόους του το αίσθημα της ατομικής αξιοπρέπειας, αλλά τους έκανε να νιώθουν υπερήφανοι που ανήκουν σε μία ισχυρή αυτοκρατορία. Η τάξη των διανοούμενων, η οποία ανέλαβε ενεργή δράση από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, οδήγησε το παραπάνω αίσθημα ένα βήμα παραπέρα. Οι διανοούμενοι αναζητούσαν μία ταυτότητα που θα επιβεβαιώνει την αξία τους και θα καταδίκασε τις παραδοσιακές ρυθμίσεις που εμπόδιζαν αυτό το αίσθημα. Η ιδέα του έθνους και η επιθυμία να «υπερητήσουν την πατρίδα τους» αποτέλεσε το κίνητρο για τα έργα τους. Με τον υπόλοιπο λαό της Ρωσίας μοιράζονταν την πεποίθηση ότι η σπουδαιότητα της ρωσικής γλώσσας κάνει σπουδαίο και το έθνος τους. Η προσπάθεια ανάπτυξης και κωδικοποίησης της γλώσσας από τους διανοούμενους έκανε ακόμα πιο έντονη αυτή την πεποίθηση⁸⁴.

1.3.2. Η πολιτική για τις εθνότητες από τον Λένιν στον Μπρέζνιεφ

Μετά την Οκτωβριανή επανάσταση του 1917, ο Λένιν αναθεώρησε την άποψη του για τον «καπιταλιστικό» χαρακτήρα των εθνικών κινήματων, δηλώνοντας ότι όλες οι εθνότητες της ΣΕ είχαν δικαίωμα αυτοδιάθεσης. Χρησιμοποίησε την έννοια της «ομοσπονδίας» ως τη βάση πάνω στην οποία οι εθνικές σχέσεις θα διευθετούνταν στο νέο κράτος. Με τη λήξη του Ρωσικού Εμφυλίου το 1920 η σοβιετική πολιτική άλλαξε, με την εθνική ανεξαρτησία να επιτρέπεται μόνο εφόσον εξυπηρετούσε τον σοβιετικό επεκτατισμό, πολιτική που επέτρεψε στη Ρωσία να ανακαταλάβει χαμένα εδάφη⁸⁵.

Ο Λένιν προχώρησε στη δημιουργία ενός ομοσπονδιακού κράτους, στο οποίο κάθε Δημοκρατία θα είχε τη δική της κυβερνητική δομή, αλλά οι δραστηριότητες της

⁸³ Abeyasinghe M. Navaratna – Bandara, *The Management of Ethnic Secessionist Conflict*, Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Dartmouth 1995, p.6

⁸⁴ Liah Greenfeld, op. cit. pp.197 & 239 & 245

⁸⁵ Christopher Williams, “*The National Question and Nationalism in the Former USSR, 1917-91*” in Christopher Williams / Thanasis D. Sfikas, *Ethnicity and Nationalism in Russia, the CIS and the Baltic States*, Aldershot and Brookfield USA: Ashgate 1999, p.29

θα συντονίζονταν από το κέντρο. Επιδίωξη του Λένιν ήταν ότι μεσοπρόθεσμα θα δημιουργούταν ένα ενιαίο έθνος που θα βασίζεται στη ρωσική γλώσσα και πολιτισμό⁸⁶. Η άποψη την οποία υιοθέτησαν και οι επόμενοι σοβιετικοί ηγέτες ήταν ότι, καθώς η Σοβιετική Ένωση προχωρούσε προς τον κομμουνισμό, η διαδικασία προσέγγισης μεταξύ των εθνών θα έδινε τη θέση της σε πλήρη αφομοίωση και συγχώνευση. Παρά το γεγονός ότι δεν δηλωνόταν σαφώς, η κυρίαρχη αντίληψη ήταν η αφομοίωση στον ρωσικό πολιτισμό⁸⁷.

Η Συνθήκη Ένωσης του Δεκεμβρίου του 1922 έδινε στις μεγαλύτερες μη – ρωσικές εθνικές ομάδες καθεστώς ισότητας ως Δημοκρατίες εντός της σοβιετικής ομοσπονδίας. Τους παρείχε το δικαίωμα αποχώρησης και σημαντική πολιτιστική και διοικητική αυτονομία, με αντάλλαγμα αυτές οι εθνικές ομάδες να εκχωρήσουν την μορφή κρατικής κυριαρχίας τους και να γίνουν μέρος της σοσιαλιστικής ομοσπονδίας⁸⁸. Αυτή η συνταγματική ρύθμιση αναγνώριζε την ισχύ του εθνικισμού ανάμεσα στους μη – ρωσικούς πληθυσμούς, αφού σύμφωνα με τον Λένιν ήταν ο μόνος τρόπος να νομιμοποιηθεί η σύνδεση μεταξύ των Ρώσων και των υπολοίπων σε μία πολιτική δομή. Ήταν, επίσης, ένα μέτρο που υποβάθμιζε τους Ρώσους από την κυρίαρχη θέση που είχαν επί τσαρικού καθεστώτος, με την άποψη του Λένιν να κάνει λόγο για καταπίεση του ρωσικού εθνικισμού ως την κυριότερη προϋπόθεση για τη συνεργασία των υπόλοιπων πληθυσμών στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού⁸⁹.

Η ανάληψη της εξουσίας από τον Στάλιν σηματοδότησε και μία πιο συστηματική πολιτική. Ο κεντρικός άξονας της ήταν η αντίληψη ότι η κοινή γλώσσα, επικράτεια και οικονομική ζωή αποτελούν τους παράγοντες που «δένουν» μαζί τις διάφορες εθνικές ομάδες. Ο Στάλιν ανέπτυξε αυτόν τον ορισμό ώστε να αιτιολογήσει την χρήση της εθνικότητας ως πολιτικού όπλου του κράτους⁹⁰.

Το Συνέδριο του ΚΚ Ρωσίας του 1923 έθεσε τις γενικές οδηγίες για την πολιτική απέναντι στις εθνότητες για τα επόμενα χρόνια, η οποία συνοψιζόταν στην έννοια της «εντοπιότητας». Αυτή η πολιτική προϋπέθετε τη χρήση της τοπικής γλώσσας στην τοπική αυτοδιοίκηση, η εκμάθηση της οποίας ήταν υποχρεωτική για τους εργάτες, μέσω της εγκαθίδρυσης ειδικών σχολείων. Επίσης, θα μεταφραζόταν η μαρξιστική λογοτεχνία στην τοπική γλώσσα και θα εκδίδονταν εφημερίδες και βιβλία

⁸⁶ Ibid. p.31

⁸⁷ Anita Inder Singh, op. cit. p.32

⁸⁸ Graham Smith, “The Soviet State and Nationalities Policy” in Graham Smith, The Nationalities Question in the Post-Soviet States, London and New York: Longman 1996, pp.6-7

⁸⁹ Roman Szporluk, op. cit. p.8

⁹⁰ Christopher Williams, op. cit. p.29

σε αυτή. Το σημαντικότερο μέτρο ήταν ότι οι τοπικοί πληθυσμοί θα έπρεπε να ενασχοληθούν πιο ενεργά με το έργο της κυβέρνησης, του κόμματος και των τοπικών οργάνων⁹¹.

Η πολιτική της εντοπιότητας διήρκεσε έως το 1931, όταν ο Στάλιν κατέληξε στο συμπέρασμα ότι αυτή η πολιτική εναντιωνόταν στην αποτελεσματική εφαρμογή των οικονομικών μεταρρυθμίσεων που προωθούσε. Ο εθνικισμός θεωρήθηκε υπεύθυνος για την αντίδραση της Ουκρανίας στην κολεκτιβοποίηση, ενώ ο Στάλιν σε ομιλία του δήλωσε ότι τα απομεινάρια του καπιταλισμού στο μυαλό των ανθρώπων διαρκούν περισσότερο από όλους τους τομείς σε αυτόν του εθνικισμού⁹². Ο εθνικισμός πλέον επικρινόταν ως δραστηριότητα της αστικής τάξης. Η εκμάθηση της ρωσικής γλώσσας έγινε υποχρεωτική το 1938 σε όλα τα μη – ρωσικά σχολεία των Δημοκρατιών. Ο εκρωσισμός εντατικοποιήθηκε, με τη Ρωσία να μετατρέπεται στον «μεγαλύτερο αδερφό» όλων των σοβιετικών λαών. Μέχρι το 1953, χρονιά που πέθανε ο Στάλιν, η έμφαση πλέον ήταν στη Σοβιετική Ένωση ως γιγαντιαία Ρωσία και όχι ως πολύ-εθνοτικό κράτος⁹³.

Τα μέτρα αποσταλινοποίησης που προωθούσε ο Χρυστσόφ επηρέασαν και την πολιτική για τις εθνότητες. Ο σοβιετικός ηγέτης προσπάθησε να πετύχει μεγαλύτερη εθνική ενότητα στο εσωτερικό κάθε Δημοκρατίας με διάφορα μέσα, όπως τη συγχώνευση μικρών εθνοτικών ομάδων με την κυρίαρχη εθνότητα και την εκπαιδευτική και κοινωνική ανάμιξη των πληθυσμών⁹⁴. Για πολιτικούς και οικονομικούς λόγους ο Χρυστσόφ το 1957 παρείχε μεγαλύτερη αυτονομία στις περιφέρειες μέσω της δημιουργίας περιφερειακών οικονομικών συμβουλίων, με συνέπεια να αποκτήσουν σημαντικές εξουσίες κάποιες περιφέρειες στις μεγαλύτερες Δημοκρατίες, καθώς και οι μικρότερες Δημοκρατίες. Οι διακηρυγμένοι στόχοι του ήταν να εξαλείψει τα αναποτελεσματικά μέτρα σχεδιασμού για τις περιφέρειες και την εκτεταμένη γραφειοκρατία⁹⁵.

Παρά το γεγονός ότι ο Χρυστσόφ στις δημόσιες ομιλίες του δεσμευόταν ότι θα προωθήσει την άνθηση των εθνών, οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 1958 δημιούργησαν ανησυχία στις μη-ρωσικές Δημοκρατίες. Η εκμάθηση της ρωσικής

⁹¹ Ben Fowkes, *The Disintegration of the Soviet Union*, London: Macmillan Press 1997, p.46

⁹² Graham Smith, op. cit. p.7

⁹³ Ben Fowkes op. cit. p.67 and Christopher Williams op. cit. p.30

⁹⁴ Christopher Williams op. cit. p.30

⁹⁵ Gertrude E. Schroeder, “Nationalities and the Soviet Economy” in Lubomyr Hajda / Mark Beissinger, *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*, Boulder, San Francisco and Oxford: Harvard University Russian Research Center 1990, p.59

γλώσσας δεν ήταν πλέον υποχρεωτική στα σχολεία, αλλά αποτελούσε τη γλώσσα επικοινωνίας μεταξύ των διαφόρων πληθυσμών κάθε Δημοκρατίας. Ταυτόχρονα, οι ρωσικοί πληθυσμοί εξαιρούνταν από την εκμάθηση της τοπικής γλώσσας. Αυτή η πολιτική έπληξε κυρίως τις γλώσσες των πληθυσμών που δεν αποτελούσαν την κυρίαρχη εθνότητα στη Δημοκρατία όπου διαβιούσαν⁹⁶.

Η περίοδος Μπρέζνιεφ έφερε μία αντιστροφή της προηγούμενης πολιτικής προσέγγισης μεταξύ των εθνότητων λόγω της ανάπτυξης διαφωνούντων εθνικιστικών κινημάτων στην Κριμαία και την Ουκρανία. Το πείραμα της δημιουργίας περιφερειακής οικονομικής διοίκησης έλαβε τέλος και επανήλθε το προηγούμενο σύστημα, στο οποίο η οικονομική διαχείριση διενεργείτο από υπουργεία της κεντρικής κυβέρνησης και κάθε Δημοκρατίας, με το μεγαλύτερο μέρος των εξουσιών να βρίσκεται στα χέρια της πρώτης⁹⁷.

Η επίσημη πολιτική για τις εθνότητες μέχρι τον θάνατο του Μπρέζνιεφ αναγνώριζε την ύπαρξη μίας πολυεθνικής κοινωνίας, αποτελούμενης από πολιτιστικά διακριτές αλλά ενσωματωμένες εθνότητες. Η περαιτέρω προσέγγιση μεταξύ των εθνότητων ήταν διακηρυγμένος στόχος του Κόμματος, το οποίο όμως δεν συμφωνούσε με την επιβολή του. Αυτός ο στόχος θα γινόταν πραγματικότητα μέσω της εντατικής κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης κάθε Δημοκρατίας. Η παραπάνω επίσημη πολιτική δεν καθιστούσε τις εθνότητες, αφού ο Μπρέζνιεφ υπενθύμιζε τη συμβολή «της ανιδιοτελούς βοήθειας του Ρωσικού λαού» στην κοινωνικό-οικονομική ανάπτυξη των δημοκρατιών. Ο λόγος είναι ότι οι εθνότητες ένιωσαν ότι οι δηλώσεις – υπενθυμίσεις του Μπρέζνιεφ καθιστούσαν σαφή την ανύψωση των Ρώσων στο καθεστώς της κυρίαρχης εθνότητας που απολάμβαναν επί τσαρικής διακυβέρνησης⁹⁸. Προκύπτει, όμως, το προφανές ερώτημα σε ποιο βαθμό η πολιτική για τις εθνότητες, όπως αυτή εξελίχθηκε από κάθε σοβιετικό ηγέτη, αποτυπωνόταν στις θεσμικές ρυθμίσεις της ομοσπονδίας.

1.3.3. Θεσμικές ρυθμίσεις

Η ενσωμάτωση στη σοβιετική ομοσπονδία θεωρήθηκε ότι είχε οδηγήσει στην αυτόματη εξάλειψη της εθνικής καταπίεσης των εθνικοτήτων. Η πολιτική της προώθησης της ισότητας μεταξύ των εθνών, όπως αυτή αποτυπώθηκε στο Σύνταγμα

⁹⁶ Graham Smith, op. cit. p.8

⁹⁷ Gertrude E. Schroeder, op. cit. p.60

⁹⁸ Graham Smith, op. cit. p.11

του 1922, συνδέθηκε με μία αντίληψη περί της ιδιότητας συμμετοχής στο έθνος, στην οποία το καθεστώς της εδαφικής επικράτειας ήταν θεμελιώδης έννοια. Ο λόγος είναι ότι σε αυτή τη βάση οι κυριότερες εθνικές ομάδες κέρδισαν σημαντικές διοικητικές, συνταγματικές και νομικές εκφάνσεις της ιδιότητας συμμετοχής στο έθνος, που θεσμικά μορφοποιήθηκαν ως οι Δημοκρατίες της ΣΕ⁹⁹.

Παρά το γεγονός ότι το κέντρο κράτησε τις πιο σημαντικές εξουσίες, το Σύνταγμα του 1922 εγκαθίδρυε μία μορφή θεσμικού ισομορφισμού: σε αυτό το πλαίσιο κάθε Δημοκρατία, ακόμα και οι πιο μικρές, είχε το δικό της κομμουνιστικό κόμμα, μία κεντρική επιτροπή του κόμματος, ένα Ανώτατο Σοβιέτ και μία κυβέρνηση. Επίσης, οι μη-ρωσικές δημοκρατίες ενισχύθηκαν με πολιτιστικούς, επιστημονικούς, ακαδημαϊκούς και δικαστικούς θεσμούς. Εξαίρεση στο παραπάνω σχήμα αποτελούσε η Δημοκρατία της Ρωσίας, στην οποία η απουσία κομμουνιστικού κόμματος και ενώσεων επιστημόνων αποτελούσαν ρητή διακήρυξη της ρωσικής ανωτερότητας. Οι Ρώσοι ήταν «ο λαός του κράτους» στη Σοβιετική Ένωση, καθεστώς που απολάμβαναν και επί τσαρικής διακυβέρνησης. Παρά την συνταγματική ισότητα μεταξύ των εθνοτήτων, στην πράξη αυτές ιεραρχούνταν, συνήθως βάσει πληθυσμιακού κριτηρίου. Υπήρχαν κατ' όνομα έθνη με δική τους Δημοκρατία, κατ' όνομα έθνη με δική τους αυτόνομη δημοκρατία (ASSR), έθνη με αυτόνομες περιφέρειες και αστικούς τομείς και έθνη χωρίς καμία θεσμική αναγνώριση¹⁰⁰.

Η σοβιετική τακτική να υπόσχεται ισότητα για όλα τα έθνη συμβάδισε με μία πολιτική «εθνικής εδραίωσης», η οποία συνίστατο είτε στη σταδιακή εξάλειψη των διαφορών μεταξύ των φυλών ή γλωσσικών ομάδων που ζούσαν σε μία Δημοκρατία ή τη δημιουργία ενός έθνους προερχόμενου από διάφορες εθνότητες. Ως εκ τούτου η Σ.Ε. μετετράπηκε σε ένα αμάγαλμα Δημοκρατιών, κάθε μία εκ των οποίων έφερε το όνομα μίας εθνικής ομάδας και η οποία είχε δικαίωμα απόσχισης¹⁰¹.

Οι σοβιετικοί ηγέτες, όμως, δεν είχαν ποτέ σκοπό να επιτρέψουν την απόσχισή κάποιας Δημοκρατίας. Εμπνευσμένοι από μία ιδεολογία που δεν έκανε διαχωρισμό μεταξύ κράτους και κοινωνίας και δεν προέβαινε σε διάκριση εξουσιών, θεωρούσαν ότι όλα τα έθνη θα αποδέχονταν την ηγεσία του ΚΚΣΕ ως τη μόνη νομιμοποιημένη να λάβει όλες τις πολιτικές αποφάσεις. Ο «δημοκρατικός

⁹⁹ Ibid. p.7

¹⁰⁰ Ben Fowkes, op. cit. pp.44 &52

¹⁰¹ Anita Inder Singh, op. cit. p.31

συγκεντρωτισμός» σήμαινε ότι όλες οι αποφάσεις της κεντρικής ηγεσίας του Κόμματος θα είναι δεσμευτικές για τα κατώτερα όργανα, ανεξαρτήτως εθνικής συνθέσεως. Τα κομμουνιστικά κόμματα των Δημοκρατιών υποτάσσονταν στην Κεντρική Επιτροπή. Αυτός ο συγκεντρωτισμός, στην ουσία, εκμηδένιζε την εκχώρηση δικαιωμάτων υπό μορφή ομοσπονδίας. Η αναγνώριση της πολιτιστικής διαφοροποίησης δεν συνεπαγόταν και αποδοχή της πολιτικής διαφοροποίησης. Οι σοβιετικοί μάλλον ήταν αποφασισμένοι να ανακαλύψουν μία ενιαία θέληση για όλες τις εθνότητες¹⁰².

Οι πολιτικές του σοβιετικού καθεστώτος ήταν σαφώς αντί-εθνικιστικές, αλλά δεν ήταν αντεθνικές. Το καθεστώς καταπίεσε την ιδιότητα συμμετοχής στο έθνος, αλλά ταυτόχρονα την θεσμοποίησε διεισδυτικά¹⁰³. Έτσι, η εθνικότητα επισημοποιήθηκε και εδαφοποιήθηκε και υπήρχε μόνο υπό την άδεια του κράτους. Η εθνικότητα ήταν εδαφοποιημένη για όλες τις εθνότητες, αφού είχαν εθνικά δικαιώματα και έκαναν χρήση της γλώσσας τους μόνο στο εσωτερικό της Δημοκρατίας στην οποία ζούσαν. Εξαίρεση αποτελούσαν οι Ρώσοι, οι οποίοι απολάμβαναν μη εδαφικό καθεστώς, δηλαδή είχαν δικαιώματα και χρησιμοποιούσαν τη γλώσσα τους σε όλη την χώρα¹⁰⁴. Αυτό το στοιχείο της εδαφοποίησης νομιμοποίησε την προώθηση της γλώσσας της κυρίαρχης εθνότητας εις βάρος των υπόλοιπων μη-ρωσικών γλωσσών που μιλούσαν οι μειονοτικοί πληθυσμοί κάθε Δημοκρατίας. Τα Ρωσικά προωθούνταν από το σοβιετικό καθεστώς ως η *lingua franca* όλης της ΣΕ¹⁰⁵.

Παρά την θεσμοθέτηση της εθνικότητας, οι σχέσεις της Μόσχας με τις Δημοκρατίες έπαιρναν συνεχώς συντεχνιακό χαρακτήρα. Σε αντάλλαγμα για τη διατήρηση της έθνο-εδαφικής σταθερότητας και την επίτευξη ρεαλιστικών στόχων παραγωγής, η Μόσχα επέτρεψε στις τοπικές πολιτικές ελίτ μεγαλύτερη ευελιξία στους διορισμούς στις τοπικές θέσεις και κάποια *de facto* διοικητική παρέκκλιση¹⁰⁶. Το νέο Σύνταγμα του 1977 αντανάκλασε την παραπάνω πραγματικότητα. Αν και διατυπώνονταν απόψεις για κατάργηση της ομοσπονδίας, από τους υποστηρικτές του

¹⁰² Ibid. p.31

¹⁰³ Rogers Brubaker, *Nationalism reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 1996, p.17

¹⁰⁴ Paul A. Goble, "Three Faces of Nationalism in the Former Soviet Union" in Charles A. Kupchan, *Nationalism and Nationalities in the New Europe*, Ithaca and London: Cornell University Press 1995, pp.124-5

¹⁰⁵ Rogers Brubaker, op. cit. p.38

¹⁰⁶ Graham Smith, op. cit. p.10

συγκεντρωτισμού, και για ενίσχυση των τοπικών σοβιέτ από τους ηγέτες των Δημοκρατιών, το Σύνταγμα προέβλεπε ευρύτερη συνεργασία και συντονισμό μεταξύ των κεντρικών και των τοπικών υπουργείων. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στόχος του Μπρέζνιεφ ήταν η πιο αποτελεσματική υλοποίηση των πενταετών πλάνων για την παραγωγή καταναλωτικών αγαθών και τη «δημιουργία στεγαστικών και πολιτιστικών υπηρεσιών»¹⁰⁷.

1.4. Ο μετα-κομμουνιστικός εθνικισμός

Τα φαινόμενα εθνικισμού μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου έχουν συνδεθεί κυρίως με τους πολέμους στη Γιουγκοσλαβία και τον Καύκασο. Αυτοί οι πόλεμοι όμως δεν είναι τα μοναδικά από τα φαινόμενα εθνικισμού που αξίζει να αναλυθούν, δεδομένου ότι αρκετά από τα κράτη που προέκυψαν από την διάλυση των πολυεθνικών κρατών του ανατολικού μπλοκ δεν εμφάνισαν βίαιες συγκρούσεις στο εσωτερικό τους.

Η φύση του μετα-κομμουνιστικού εθνικισμού διαμορφώθηκε από τους παράγοντες που οδήγησαν στην ανάδυση του. Η πτώση της ΣΕ έφερε το «ξεπάγωμα» της τεχνητής σταθερότητας που παρείχε η απειλή του κόκκινου στρατού. Αυτό το γεγονός επέτρεψε την έκφραση υφιστάμενων και καλά κρυμμένων αντιλήψεων για την ενοχή συγκεκριμένων εθνών στην επιβολή του κομμουνισμού. Αυτές οι αντιλήψεις ήταν συνέπεια των πρακτικών εσωτερικής μετανάστευσης εθνοτήτων στα κομμουνιστικά κράτη και των διαφορετικών θυσιών που έπρεπε κάθε εθνότητα να κάνει υπό το καθεστώς της κεντρικά σχεδιασμένης οικονομίας. Σημαντικό ρόλο στην έκφραση τους είχε και ο ρόλος των παλαιών και νέων πολιτικών ελίτ, οι οποίες έσπευσαν να καλύψουν το κοινωνικό και πνευματικό κενό που άφησε η πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος¹⁰⁸.

Η ιδιαιτερότητα του μετα-κομμουνιστικού εθνικισμού συνίσταται στην εμφάνιση ενός πλέγματος που αποτελείται από τις εθνικές μειονότητες, τα νέα εθνικοποιούντα κράτη που τις φιλοξενούν και την μητέρα – πατρίδα τους, στην οποία θεωρούν ότι ανήκουν. Παράδειγμα του εν λόγω πλέγματος αποτελούν οι σχέσεις της Ουγγρικής μειονότητας στη Ρουμανία, τη Σερβία και τη Σλοβακία με τα κράτη που

¹⁰⁷ Gertrude E. Schroeder, op. cit. p.60

¹⁰⁸ Andrus Park, "Theories of Post-communist Nationalism" in David Carlton and Paul Ingram, The Search for Stability in Russia and the Former Soviet Bloc, Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Ashgate 1997, p.119

την «φιλοξενούν» και την Ουγγαρία. Το πιο γνωστό πλέγμα ήταν αυτό μεταξύ των σερβικών και κροατικών μειονοτήτων με τη Σερβία και την Κροατία, κράτη που ήταν ταυτόχρονα εθνικοποιούντα και μητέρες – πατρίδες.

Οι εθνικές μειονότητες θεωρούν εαυτούς ως μέλη διακριτών εθνών λόγω των πολιτικών θεσμοποίησης της ταυτότητας τους, κυρίως στα ομοσπονδιακά κράτη. Αυτή η αντίληψη οδηγεί σε αιτήματα της μειονότητας να της αποδοθούν συλλογικά πολιτιστικά και πολιτικά δικαιώματα. Ένα κράτος γίνεται εξωτερική μητέρα – πατρίδα για την εθνική τους διασπορά όταν οι πολιτικές ή οι πολιτιστικές ελίτ ισχυρίζονται ότι το κράτος πρέπει να την προστατεύσει και να προωθήσει τα συμφέροντά της. Το εθνικοποιούν κράτος θεωρείται από τις ελίτ του ως ατελές, με τον ισχυρισμό ότι το πεπρωμένο του κράτους είναι να γίνει εθνικό. Ζητούν δηλαδή τη δημιουργία ενός κράτους που να εκπορεύεται και να οδηγεί σε ένα συγκεκριμένο έθνος¹⁰⁹.

1.4.1. Αστικός εθνικισμός στην Κεντρική Ευρώπη

Η εμφάνιση αντιπολιτευτικών έναντι του κομμουνιστικού καθεστώτος κινημάτων στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη έλαβε χώρα σε κράτη με ισχυρή εθνική ταυτότητα, η διεισδυτικότητα της οποίας εξηγείται από το γεγονός ότι θεωρούσαν τον κομμουνισμό ως «ξένο σώμα». Προκειμένου αυτά τα κράτη να έρθουν σε ριζική ρήξη με το παρελθόν τους, υιοθέτησαν τον αστικό εθνικισμό ως προϋπόθεση για τη δημιουργία κράτους και κοινωνίας πολιτών¹¹⁰. Η Πολωνία, η Ουγγαρία και η Τσεχοσλοβακία κατάφεραν να ανακτήσουν την σύντομη, αλλά στη συλλογική μνήμη έντονη, ιστορία ανεξάρτητης συνταγματικής ύπαρξης κράτους του μεσοπολέμου. Αυτή η κληρονομιά, σε συνδυασμό με την μεγάλη εθνική ομοιογένεια των κοινωνιών, είχε στον πυρήνα της την ιδέα ότι το έθνος ταυτίζεται με την κοινωνία πολιτών, κάνοντας πιο εύκολη την υιοθέτηση ενός ήπιου και σε μεγάλο βαθμό αστικού τύπου εθνικισμού¹¹¹.

Η Πολωνία αποτελεί μία από τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις κρατών που υιοθέτησαν τον αστικό εθνικισμό. Το προοίμιο του Συντάγματος της Πολωνίας αρχίζει με τη διατύπωση «Εμείς, το Πολωνικό Έθνος – όλοι οι πολίτες της

¹⁰⁹ Rogers Brubaker, op. cit. pp.48 &58 &63

¹¹⁰ Taras Kuzio, “*Transition in Post-communist States: Triple or Quadruple?*”, Politics Vol.21 no3 (September 2001), p.172

¹¹¹ Christian Joppke, “*Revisionism, Dissidence, Nationalism: Opposition in Leninist Regimes*”, The British Journal of Sociology Vol.45 no4 (December 1994), p.555

Δημοκρατίας». Οι Πολωνοί κατά το μεγαλύτερο μέρος της σύγχρονης ιστορίας τους αντιλαμβάνονταν τις έννοιες του έθνους και του κράτους ως διακριτές, λόγω της μη ύπαρξης τους σε κυρίαρχο κράτος μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Η επιθυμία όμως της πολιτικής ελίτ να απομακρυνθεί από τον κομμουνισμό, έκανε την τελευταία να αντιληφθεί την εθνικότητα και την ιδιότητα του πολίτη ως έννοιες ταυτόσημες. Η διατύπωση στο προοίμιο του συντάγματος κάνει σαφές ότι στο πολωνικό έθνος ανήκουν όλοι οι πολίτες της Δημοκρατίας και όχι μόνο οι εθνικά Πολωνοί. Αυτό το πολιτικό και ταυτόχρονα εδαφικό στοιχείο αντανακλά την νομική – πολιτική σχέση μεταξύ του ατόμου και του κράτους¹¹².

1.4.2. Εθνικός και συνταγματικός εθνικισμός

Ο συγκεκριμένος τύπος εθνικισμού εμφανίζεται στα περισσότερα κράτη που προέκυψαν από τη διάλυση των πολυεθνικών κρατών της Σοβιετικής Ένωσης και της Γιουγκοσλαβίας. Το κομμουνιστικό καθεστώς προσδιόριζε ως εθνικές κοινότητες όλους τους λαούς που είχαν μεταξύ τους δεσμούς συγγένειας. Το δίλημμα που προέκυψε μετα-ψυχροπολεμικά ήταν το ποιοι ανήκουν στο έθνος: ανήκουν όσοι κατοικούν στην επικράτεια των νέων κρατών ή όσοι έχουν δεσμούς συγγένειας, αλλά χωρίζονται από τα κρατικά σύνορα¹¹³;

Η απάντηση στο παραπάνω δίλημμα πήρε την μορφή του συνταγματικού εθνικισμού, ο οποίος συνίσταται στις συνταγματικές και νομικές δομές που ορίζουν τα μέλη ενός εθνικά ορισμένου έθνους ως πολίτες πρώτης κατηγορίας σε σχέση με τους υπόλοιπους κατοίκους σε ένα κράτος. Ο συνταγματικός εθνικισμός οραματίζεται ένα κράτος στο οποίο η κυριαρχία εδράζεται σε ένα συγκεκριμένο έθνος, τα μέλη του οποίου θα είναι τα μόνα που θα μπορούν να αποφασίσουν το θεμελιώδες ζήτημα της μορφής του κράτους. Το έθνος γίνεται αντιληπτό ως ένα κυρίαρχο ον με τη δική του γλώσσα και πολιτισμό, η μοναδικότητα του οποίου πρέπει να προστατευτεί με κάθε κόστος. Γίνεται αντιληπτό ότι η θεώρηση του έθνους ως ένας τύπος συλλογικού ατόμου, το οποίο ορίζεται εν μέρει από κοινή φυσική ουσία, μπορεί εύκολα να οδηγήσει σε ρατσιστικές αντιλήψεις¹¹⁴.

¹¹² Genevieve Zubrzycki, "We the Polish Nation: Ethnic and Civic Visions of Nationhood in Post-communist Constitutional Debates", *Theory and Society* Vol.30 no5 (October 2001), pp.636-638

¹¹³ Valery A. Tishkov, "Forget the 'nation': post-nationalist understanding of nationalism", *Ethnic and Racial Studies* Vol.23 no4 (July 2000), p.641

¹¹⁴ Robert M. Hayden, "Constitutional Nationalism in the Formerly Yugoslav Republics", *Slavic Review* Vol.51 no4 (Winter 1992), pp.655-656 & 663

Τα πιο γνωστά παραδείγματα εθνικού εθνικισμού τα πρώτα χρόνια μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ήταν η Κροατία και η Σερβία. Ο Μιλόσεβιτς ακολούθησε μία αντιφατική πολιτική: αφενός, προσπάθησε να διατηρήσει την Γιουγκοσλαβική ομοσπονδία, χρησιμοποιώντας ταυτόχρονα μηχανισμούς καταστολής και τις υποσχέσεις για οικονομική ανάπτυξη. Παράλληλα, παρουσίασε την ομοσπονδία με συμβολικούς όρους, κάνοντας λόγο για ανάγκη διατήρησης της, η οποία βασίζεται στην κοινή καταγωγή των λαών της Γιουγκοσλαβίας και την κοινή τους διαδρομή μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους¹¹⁵. Αφετέρου, έθεσε ως βάση για την νομιμοποίηση του κράτους την σερβική εθνική ταυτότητα, κερδίζοντας έτσι την υποστήριξη των ομοεθνών του που είχαν απογοητευτεί από την αναποτελεσματικότητα των κεντρικών θεσμών. Η Κροατία υιοθέτησε μία αντίστοιχη πολιτική, αποστερώντας από την σερβική μειονότητα τα όποια συλλογικά δικαιώματα δικαιούταν. Τα εθνικιστικά αισθήματα και στα δύο κράτη συνδέθηκαν με την μορφή του πολιτικού καθεστώτος. Ιδιαίτερα στη Σερβία, η αντιπολίτευση που ζητούσε φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις στιγματίστηκε ως προδότης του σερβικού λαού¹¹⁶.

¹¹⁵ Martha L. Cottam and Richard W. Cottam, *Nationalism and Politics*, London: Lynne Rienner Publishers 2001, p.213

¹¹⁶ Jack Snyder, op. cit. pp.212-213

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Εθνικισμός και εκδημοκρατισμός

2.1. Δημοκρατία και εκδημοκρατισμός

2.1.1. Η έννοια του δημοκρατικού καθεστώτος

Ο ορισμός της δημοκρατίας αποτελεί αντικείμενο θεωρητικού προβληματισμού και διατύπωσης διαφορετικών απόψεων μεταξύ των αναλυτών και των διαμορφωτών των αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής. Στις ΗΠΑ κυριαρχεί η άποψη ότι η διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών είναι επαρκής προϋπόθεση για τον χαρακτηρισμό ενός κράτους. Αυτή η τάση να εξισώνονται οι εκλογές με τη δημοκρατία είναι φανερή στις απόψεις που διατύπωσαν οι αμερικάνοι αξιωματούχοι κατά τις διαπραγματεύσεις της Συνθήκης του Dayton.

Αντιθέτως, στη Δυτική Ευρώπη έμφαση δίνεται στο βαθμό οικονομικής και κοινωνικής συμμετοχής των πολιτών. Ο λόγος για αυτή τη διάσταση μεταξύ ΗΠΑ και Ευρώπης για το περιεχόμενο της δημοκρατίας είναι ότι στην πρώτη η δημοκρατία ταυτίστηκε με τον φιλελευθερισμό, δηλαδή την μη παρέμβαση του κράτους στην οικονομία και την κοινωνία, και το δικαίωμα καθολικής ψηφοφορίας. Στην Δυτική Ευρώπη, όμως, η δημοκρατική διεκδίκηση των πολιτών στρεφόταν εναντίον των ανισοτήτων του φιλελευθερισμού και υπέρ της στήριξης των αδυνάτων από το κράτος¹¹⁷.

Ο Robert Dahl υποστηρίζει ότι η δημοκρατία καθημερινά γίνεται αντιληπτή από τους πολίτες με δύο τρόπους: ως ιδανικό που πρέπει να επιτευχθεί και ως η πραγματική υπάρχουσα κυβέρνηση που ως υπόδειγμα βρίσκεται στο πολιτικό σύστημα της χώρας τους. Ως ιδανικό είναι μάλλον ανέφικτο, αλλά είναι ένα ιδιαίτερα χρήσιμο εργαλείο για να ταξινομήσουμε και να κρίνουμε τα πολιτικά καθεστώτα: ως δημοκρατικά ή μη δημοκρατικά, ως περισσότερο ή λιγότερο δημοκρατικά, ως κατευθυνόμενα προς ή από τη δημοκρατία¹¹⁸.

Ο Tatu Vanhanen δίνει έναν αντιπροσωπευτικό και περιεκτικό ορισμό: «Η δημοκρατία είναι ένα πολιτικό καθεστώς στο οποίο ιδεολογικά και κοινωνικά

¹¹⁷ Ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* (βιβλίο III ν§4) λέει ότι η δημοκρατία αποτελεί παρέκβαση της «πολιτείας» και είναι η μοναρχία υπέρ των απόρων. Serge Bernstein, *Δημοκρατίες, αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα: Ποιότητα 2001, σσ.27& 41

¹¹⁸ Robert A. Dahl, "A Democratic Paradox?", *Political Science Quarterly* Vol.115 no1 (Spring 2000), p.37

διαφορετικές ομάδες έχουν τη δυνατότητα να ανταγωνιστούν για την εξουσία και στο οποίο οι θεσμοποιημένοι κάτοχοι της εξουσίας έχουν εκλεγεί από το λαό και είναι υπεύθυνοι απέναντί του»¹¹⁹. Βάσει του παραπάνω ορισμού καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η δημοκρατία εδράζεται τόσο σε συνταγματικές δομές όσο και σε ευρύτερες δομές πλουραλιστικών σχέσεων εξουσίας στην κοινωνία.

Ο Adam Przeworski διατυπώνει την άποψη ότι η δημοκρατία είναι ένα σύστημα στο οποίο τα μέρη χάνουν τις εκλογές. Υπάρχουν δηλαδή μέρη με διαφορετικά συμφέροντα, αξίες και αντιλήψεις. Υπάρχει ανταγωνισμός που οργανώνεται από κανόνες και περιοδικοί νικητές και χαμένοι. Η δημοκρατία είναι ένα σύστημα διευθέτησης συγκρούσεων, στις οποίες η έκβαση τους εξαρτάται από τις ενέργειες των συμμετεχόντων, κανένας εκ των οποίων δεν μπορεί να ελέγξει το τι συμβαίνει. Στην ουσία κάνουμε λόγο για ένα σύστημα «φρυθμισμένης και οργανωμένης αβεβαιότητας»¹²⁰.

Σύμφωνα με τον Dahl ένα ιδανικό δημοκρατικό σύστημα πρέπει να ικανοποιεί κάποια βασικά κριτήρια, όπως: α)στη λήψη συλλογικών αποφάσεων με δεσμευτικό χαρακτήρα η ψήφος κάθε πολίτη πρέπει να βαραίνει το ίδιο β)κάθε πολίτης πρέπει να έχει αρκετές και ίσες ευκαιρίες να εκφράσει την προτίμηση του για την τελική απόφαση γ)κάθε πολίτης πρέπει να έχει αρκετές και ίσες ευκαιρίες για να καταλήξει στην κρίση του για την πιο ευκατάρχη έκβαση δ)το σώμα των πολιτών, ο αποκαλούμενος *δήμος*, πρέπει να καθορίζει σε ποια ζητήματα θα λαμβάνεται απόφαση με τρόπο που θα ικανοποιεί τα παραπάνω κριτήρια και ε)ο *δήμος* πρέπει να περικλείει όλους τους ενήλικες που υπόκεινται στους νόμους του¹²¹. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι είναι δύσκολο, ακόμα και για τις παλιές δημοκρατίες, να ικανοποιήσουν όλα τα κριτήρια. Είναι πιο χρήσιμη μία θεώρηση της ιδανικής δημοκρατίας ως το πολιτικό σύστημα που σχεδιάστηκε για τα μέλη μίας ένωσης, τα οποία είναι πρόθυμα να αντιμετωπίσουν το ένα το άλλο ως πολιτικά ισότιμα μέλη μίας κοινωνίας¹²².

Από τα κριτήρια που θέτει ο Dahl γίνεται αντιληπτό ότι ένα από τα κύρια στοιχεία της δημοκρατίας είναι η εγκαθίδρυση μίας κυβέρνησης που θα προκύψει

¹¹⁹ Adrian G. V. Hyde – Price, “*Democratization in Eastern Europe. The external dimension*” in Geoffrey Pridham / Tatu Vanhanen, *Democratization in Eastern Europe: domestic and international perspectives*, London: Routledge 1994, p.222

¹²⁰ Adam Przeworski, *Democracy and the Market*, Cambridge: Cambridge University Press 1991, pp.10-13

¹²¹ Robert A. Dahl, *Dilemmas of Pluralist Democracy*, New Haven: Yale University Press 1982, pp.4-5

¹²² Robert A. Dahl, “*A Democratic Paradox?*”, op. cit.p.37

από ανοιχτές, ελεύθερες και χωρίς κρατική παρέμβαση εκλογές. Ένα πολιτικό σύστημα δηλαδή είναι δημοκρατικό στο βαθμό που οι κυβερνώντες επιλέγονται μέσω δίκαιων και περιοδικών εκλογών, στις οποίες όλοι οι υποψήφιοι ανταγωνίζονται ελεύθερα για τη λαϊκή ψήφο. Όταν το πολιτικό σύστημα αρνείται τη συμμετοχή σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες ή όταν η αντιπολίτευση περιορίζεται, όπως όταν κλείνουν οι εφημερίδες της, το σύστημα είναι αντιδημοκρατικό¹²³.

Τα πολιτικά δικαιώματα και οι αστικές ελευθερίες μπορούν να θεωρηθούν ως δύο διακριτές εννοιολογικές διαστάσεις της δημοκρατίας. Μία ανάλυση των πολιτικών δικαιωμάτων θα μας επιτρέψει να καταλήξουμε σε συμπεράσματα για το βαθμό δημοκρατίας κάθε κράτους. Μέσω της ανάλυσης των εκλογικών νόμων και πρακτικών μπορούμε να παρατηρήσουμε πόσο καθολικό είναι το δικαίωμα ψήφου, πόσο δίκαιη είναι η διεξαγωγή των εκλογών και αν όλοι οι πολίτες έχουν δικαίωμα να θέσουν υποψηφιότητα στις εκλογές. Οι αστικές ελευθερίες αναφέρονται στην ελευθερία σύστασης και συμμετοχής ενώσεων, την ελευθερία έκφρασης και τη δυνατότητα πρόσβασης σε πολλαπλές και ανταγωνιστικές πηγές πληροφόρησης. Υπό αυτή την έννοια, ένα κράτος θεωρείται δημοκρατικό όταν συνυπάρχουν τα πολιτικά δικαιώματα και οι αστικές ελευθερίες¹²⁴.

2.1.2. Μετάβαση και εκδημοκρατισμός

Η έννοια της μετάβασης έχει εμφανιστεί ιστορικά από τον 19^ο αιώνα, όταν έγινε πιο έντονο το ζήτημα της ένταξης των μαζών στη πολιτική ζωή. Η έννοια του εκδημοκρατισμού και της μετάβασης από το αυταρχικό καθεστώς ταυτίστηκαν τον 20^ο αιώνα, κυρίως λόγω της αντίληψης της Δύσης ότι η δημοκρατία αποτελεί τον μόνο προορισμό για ένα καθεστώς που καταρρέει. Παρόλα αυτά, πρέπει να χαράξουμε τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ ενός υπό κατάρρευση αυταρχικού καθεστώτος και μίας δημοκρατικής πολιτείας που αναδύεται. Αναφερόμενοι στα εγχειρήματα εκδημοκρατισμού των μετα-κομμουνιστικών κρατών, κάποιοι αναλυτές κάνουν τη διάκριση μεταξύ της «μετάβασης από τον κομμουνισμό» και της

¹²³ Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman and London: University of Oklahoma Press 1991 pp.7&9

¹²⁴ Karen Dawisha, “*Democratization and political participation: research concepts and methodologies*” in Karen Dawisha / Bruce Parrott, *Politics, power and the struggle for democracy in South-Eastern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 1997, p.41

«μετάβασης προς τη δημοκρατία», ώστε να δείξουν τον βαθμό δέσμευσης κάθε κράτους προς τον εκδημοκρατισμό¹²⁵.

Ο εκδημοκρατισμός συνίσταται σε μία διαδικασία η οποία υποβάλλει όλα τα συμφέροντα σε ανταγωνισμό και θεσμοποιεί την αβεβαιότητα των πολιτικών αποφάσεων: οι αποφάσεις είναι ανάλογες των αιτημάτων που εισρέουν στο πολιτικό σύστημα, ενώ στα αυταρχικά καθεστώτα οι αποφάσεις είναι ιδιαίτερα προβλέψιμες, καθώς έχουν ως στόχο τη διατήρηση του καθεστώτος. Το αποφασιστικό βήμα προς τη δημοκρατία είναι η μεταβίβαση της εξουσίας από μία ομάδα ανθρώπων σε ένα σύστημα κανόνων και θεσμών¹²⁶. Η διαδικασία εκδημοκρατισμού ξεκινάει όταν οι πρώτες ελεύθερες και δίκαιες εκλογές διεξάγονται σε εθνικό επίπεδο¹²⁷.

Συναφές με το ζήτημα της μετάβασης είναι το ζήτημα της εδραίωσης. Πρόκειται για μία δεύτερη μετάβαση από μία δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση σε ένα διαρκές καθεστώς. Ο Guillermo O' Donnell διαπιστώνει ότι πολλές από τις νέες δημοκρατίες της Λατινικής Αμερικής και της Ανατολικής Ευρώπης δεν μπορούν να θεωρηθούν ως *αντιπροσωπευτικές* (representative), αλλά ως δημοκρατίες *εξουσιοδότησης* (delegative). Οι εκλογές διεξάγονται κανονικά, αλλά η κοινωνική και οικονομική κρίση που τους κληροδότησε το προηγούμενο καθεστώς επιτρέπουν την ανάπτυξη λιγότερο δημοκρατικών πρακτικών¹²⁸.

Προκειμένου να επιτευχθεί η δημοκρατική εδραίωση πρέπει να μειωθούν οι κίνδυνοι και οι αβεβαιότητες, που ενυπάρχουν σε κάθε εγχείρημα μετάβασης, σε βαθμό που να ελαχιστοποιούνται οι πιθανότητες αποτυχίας του εκδημοκρατισμού. Η εδραίωση είναι δηλαδή η διαδικασία κατά την οποία ο «πειρασμός» των κύριων πρωταγωνιστών να μπούκοτάρουν τον εκδημοκρατισμό καθίσταται ανενεργός. Παρομοίως, η αρνητική εδραίωση αφορά την επίλυση των εναπομεινάντων από τη μετάβαση προβλημάτων, κυρίως αυτών που δημιουργούν προοπτικές για εγκαθίδρυση καθεστώτων εναλλακτικών της φιλελεύθερης δημοκρατίας¹²⁹.

Η εδραίωση μπορεί να διαπιστωθεί όταν η δημοκρατία γίνεται το «μόνο παιχνίδι στην πόλη». Δηλαδή, όταν κανένας από τους πολιτικούς δρώντες δεν μπορεί

¹²⁵ Bruce Parrott, "Perspectives on postcommunist democratization" in Dawisha/Parrott, Politics, power and the struggle for democracy in South-Eastern Europe, Cambridge: Cambridge University Press 1997 p.5

¹²⁶ Adam Przeworski, *Democracy and the Market*, op. cit. p.14

¹²⁷ Karen Dawisha, op. cit. p.42

¹²⁸ Guillermo O' Donnell, "Delegative Democracy", *Journal of Democracy* (1994), pp.55-56

¹²⁹ Geoffrey Pridham/Paul Lewis, "Stabilizing fragile democracies and party system development" in Pridham/Lewis, Stabilizing Fragile Democracies, London and New York: Routledge 1996 pp.2-3

να φανταστεί ότι θα δράσει εκτός των δημοκρατικών θεσμών, όταν όλοι οι χαμένοι θέλουν να δοκιμάσουν ξανά στο πλαίσιο των ίδιων θεσμών¹³⁰. Πρέπει επίσης να ισχύουν κάποιες προϋποθέσεις. Η πρώτη είναι το λεγόμενο two – turnover test: σε περίπτωση που το κόμμα που κέρδισε τις πρώτες μεταβατικές εκλογές χάσει, πρέπει να παραδώσει την εξουσία στους νικητές, και αν οι τελευταίοι με τη σειρά τους χάσουν μελλοντικές εκλογές πρέπει επίσης να παραδώσουν την εξουσία. Άλλες προϋποθέσεις είναι η χαμηλή υποστήριξη των πολιτών για αντισυστημικά κόμματα και ομάδες, την υψηλή δέσμευση των πολιτών στις θεμελιώδεις αξίες της δημοκρατίας και η επιθυμία των ελίτ να θεσμοθετήσουν και να νομιμοποιήσουν τους δημοκρατικούς κανόνες και αξίες¹³¹.

Η εδραίωση διαπιστώνεται επίσης όταν η νομιμοποίηση της δημοκρατίας αυτονομείται από την αποτελεσματικότητα της και γίνεται αποδεκτή άνευ όρων από μεγάλη πλειοψηφία των πολιτών. Στις περισσότερες δημοκρατίες της Δύσης η πλειοψηφία των πολιτών δεν θεωρεί τη συμμετοχή στην πολιτική ζωή ούτε ως επείγουσα ούτε ως ωφέλιμη, και είναι δυσαρεστημένη με τον τρόπο που λειτουργεί η κυβέρνηση. Η εδραίωση διαπιστώνεται από το γεγονός ότι οι πολίτες αξιολογούν ως πιο σημαντικό τα δικαιώματα και τις ευκαιρίες που τους παρέχει η δημοκρατία¹³².

2.1.2.1. Τα πεδία εκδημοκρατισμού

Ο εκδημοκρατισμός στα κράτη του πρώην ανατολικού μπλοκ παρουσιάζει κάποιες καινοτομίες. Η πρώτη αφορά την μορφή του εγχειρήματος. Η δημιουργία των Ευρωπαϊκών δημοκρατιών τον 19^ο αιώνα σήμαινε την απομάκρυνση, όχι όμως και την ολοκληρωτική ρήξη, από τις παραδοσιακές κοινωνίες. Η αίσθηση της ιστορικής συνέχειας διατηρήθηκε και αποτέλεσε τη βάση για τον εκδημοκρατισμό. Οι μεταβάσεις στην Αν. Ευρώπη σήμερα όμως είναι μεταβάσεις από τον κομμουνισμό, ο οποίος όμως δεν προσιδιάζει σε παραδοσιακή κοινωνία. Οι κομμουνιστές ηγέτες συνήθιζαν να λένε ότι ο κομμουνισμός έφερε και «το τέλος της Ιστορίας», ισχυρισμό που επίσης έκανε ο Fukuyama για τη δημοκρατία μεταψυχροπολεμικά. Οι μεταβάσεις όμως είναι μάλλον ένα κίνημα επιστροφής στην Ιστορία μετά από μία μακρά παράκαμψη. Η δεύτερη καινοτομία αναφέρεται στην έκταση που πρέπει να έχει ο

¹³⁰ Adam Przeworski, *Democracy and the Market*, op. cit. p.26

¹³¹ Karen Dawisha, op. cit. p.44

¹³² Adam Przeworski, *Sustainable Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press 1995, p.59 and Robert A. Dahl, “A Democratic Paradox?”, op. cit. p.39

εκδημοκρατισμός. Η διείσδυση του κομμουνισμού σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής ήταν τόσο βαθιά, ώστε η κυρίαρχη άποψη να είναι ότι ο κομμουνισμός δεν προσέφερε τίποτα αξιόλογο στην κοινωνία και η μετάβαση πρέπει να ξεκινήσει από μηδενική βάση¹³³.

Στη διαδικασία μετάβασης γίνεται η διάκριση μεταξύ του εκδημοκρατισμού του κράτους και του καθεστώτος. Η πρώτη διαδικασία αφορά τους θεσμούς και η δεύτερη στη σχέση μεταξύ των κρατικών θεσμών και των πολιτών. Τα λενινιστικά καθεστώτα έμοιαζαν με τα φιλελεύθερα δυτικά στο ότι η κοινωνική δράση κατευθυνόταν σε απρόσωπες νόρμες. Επιπλέον, οι κοινωνίες βασίζονταν σε απρόσωπους – μη χαρισματικούς θεσμούς, οι οποίοι λειτουργούσαν υπό ένα πλαίσιο κανόνων που επέτρεπε την προβλεψιμότητα της συμπεριφοράς. Η διαφορά ήταν ότι το κομμουνιστικό κόμμα είχε θεσμικό «χάρισμα», λόγω του ελέγχου κάθε πτυχής της οικονομικής και κοινωνικής ζωής¹³⁴.

Η δημόσια σφαίρα αναφέρεται στους κρατικούς θεσμούς, οι οποίοι οργανώνονται στη βάση νομικό-ορθολογικών αρχών. Οι θεσμοί στην ουσία είναι επαναλαμβανόμενα υποδείγματα συμπεριφοράς, γύρω από τους οποίους συγκλίνουν οι προβλέψεις: όταν μία συμπεριφορά θεσμοποιείται, τα άτομα μπορούν να προβλέψουν πως θα ενεργήσουν οι υπόλοιποι βασιζόμενοι σε προηγούμενα υποδείγματα συστηματοποιημένης δράσης. Οι θεσμοί διαμορφώνουν το περιβάλλον στο οποίο τα άτομα υπολογίζουν το κόστος και το όφελος της δικής τους συμπεριφοράς¹³⁵. Η ιδιωτική σφαίρα συνδέεται με αυτό που οι Almond και Verba ονόμασαν «πολιτική κουλτούρα». Η θεωρία τους υποστηρίζει ότι η βιωσιμότητα των δημοκρατικών θεσμών εξαρτάται από αντιλήψεις, όπως η πεποίθηση των πολιτών ότι μπορούν να επηρεάσουν τις πολιτικές αποφάσεις, τα αισθήματα ότι το πολιτικό σύστημα είναι ωφέλιμο και η πεποίθηση ότι μπορούν να εμπιστευτούν τους συμπολίτες τους¹³⁶.

Ο εκδημοκρατισμός της ιδιωτικής σφαίρας αναφέρεται στα πεδία της πολιτικής κοινωνίας, της κοινωνίας πολιτών και της οικονομίας. Ο εκδημοκρατισμός

¹³³ Ghia Nodia, “Nationalism and Democracy” in Larry Diamond/Marc F. Plattner, Nationalism, Ethnic Conflict and Democracy, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press 1994 p.17

¹³⁴ Marc Morje Howard, *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 2003, p.21

¹³⁵ Jack Snyder, *From Voting to Violence*, New York and London: W.W. Norton & Company 2000, p.48

¹³⁶ Karen Dawisha, op. cit. p.50

της πολιτικής κοινωνίας συνίσταται καταρχάς στην ανάπτυξη των θεσμών με τους οποίους η κοινωνία συγκροτείται πολιτικά, ώστε να ελέγξει την εκλεγμένη κυβέρνηση. Βασικοί δρώντες είναι τα πολιτικά κόμματα, τα οποία εκπροσωπούν τα ετερογενή συμφέροντα των πολιτών. Ο βασικός τους ρόλος είναι να παρουσιάζουν εναλλακτικές προτάσεις και να διαμορφώνουν απόψεις για την εκάστοτε κυβέρνηση, καθώς και για τη διαδικασία μετάβασης¹³⁷. Η σταθερότητα της πολιτικής οργάνωσης εξαρτάται από τις κομματικές δραστηριότητες σε εκλογικό και νομοθετικό πεδίο. Η δυναμική του κομματικού συστήματος μπορεί να εμποδίσει ή να επιδεινώσει την οποιαδήποτε κοινωνική κρίση¹³⁸. Τα εκλογικά συστήματα επίσης έχουν σημαντικό ρόλο, επειδή επηρεάζουν την κομματική εξέλιξη. Στα πλειοψηφικά συστήματα τα κόμματα τείνουν να καταλάβουν τον μεσαίο χώρο, ενώ στα αναλογικά τα κόμματα είναι συνήθως πιο ανόμοια και ακραία στις θέσεις τους¹³⁹.

Η έννοια της κοινωνίας πολιτών γίνεται αντιληπτή ότι σημαίνει τις ανεπίσημες, αυτόνομες και αυτό-ρυθμιζόμενες κοινωνικές δραστηριότητες εκτός των κρατικών δομών και θεσμών. Επίσης, αντανακλά την προσπάθεια των πολιτών να εκφράσουν τις αξίες τους, να δημιουργήσουν ενώσεις και να προωθήσουν τα συμφέροντα τους. Σε αυτή συμπεριλαμβάνονται τα ανεξάρτητα μέσα ενημέρωσης, τα θρησκευτικά και οικολογικά κινήματα κ.ά. Ο Gellner ταυτίζει την κοινωνία πολιτών με τον «θεσμικό και ιδεολογικό πλουραλισμό, ο οποίος αποτρέπει τη δημιουργία μονοπωλίου εξουσίας και αλήθειας και αντισταθμίζει αυτούς τους απαραίτητους κεντρικούς θεσμούς, οι οποίοι έχουν την τάση να αποκτήσουν τέτοιο μονοπώλιο». Οι οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών έχουν ως κοινό σημείο την έμφαση στις αστικές – λογικές αξίες και στο άνοιγμα του δημόσιου διαλόγου¹⁴⁰.

Ο εκδημοκρατισμός της «οικονομικής κοινωνίας» αφορά τη δημιουργία οικονομίας της αγοράς. Βασικά στοιχεία της διαδικασίας είναι η απελευθέρωση των τιμών και η ιδιωτικοποίηση των μέσων παραγωγής. Η πρώτη αποσκοπεί στην αποτροπή των οικονομικών μονοπωλίων και την εναρμόνιση με τιμές στις διεθνείς αγορές. Η ιδιωτικοποίηση αποσκοπεί στο να κάνει πιο ορθολογική τη διοίκηση των κρατικοδίαιτων επιχειρήσεων, οι οποίες χαρακτηρίζονται από εκτεταμένη διαφθορά. Σημαντικό βήμα είναι και η αλλαγή στις εργασιακές δομές, από τον βιομηχανικό

¹³⁷ Adam Przeworski, *Democracy and the Market*, op. cit. p.182

¹³⁸ Geoffrey Pridham and Paul Lewis, op. cit. p.5

¹³⁹ Karen Dawisha, op. cit. p.55

¹⁴⁰ Vladimir Tismaneanu and Michael Turner, “*Understanding Post – Sovietism*” in Vladimir Tismaneanu, *Political Culture and Civil Society in Russia and the New States of Eurasia*, New York and London: M. E. Sharpe 1995, p.4

στον τομέα των υπηρεσιών¹⁴¹. Η ιδιαιτερότητα στην Ανατολική Ευρώπη είναι ότι, σε αντίθεση με άλλες περιπτώσεις εκδημοκρατισμού, η μετάβαση προς την δημοκρατία έδωσε την ώθηση για τη μετάβαση στον καπιταλισμό. Η διαφορά με τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις στις μεταβάσεις στη Λατινική Αμερική είναι ότι οι τελευταίες αφορούσαν «δομικές προσαρμογές», δηλαδή τη διεύρυνση των υφιστάμενων «θυλάκων καπιταλισμού», και όχι τη μετάβαση από σύστημα σε σύστημα, από τον κομμουνισμό στον καπιταλισμό¹⁴². Η σημασία της εισαγωγής οικονομίας της αγοράς είναι ότι συμβάλλει στη σταθερότητα της δημοκρατίας με δύο τρόπους. Η διασφάλιση των δικαιωμάτων της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και της ιδιωτικής παραγωγής συνεπάγεται ένα σημαντικό βαθμό οικονομικής ανεξαρτησίας του πολίτη από το κράτος¹⁴³. Επιπλέον, οι πιο ωφελημένοι από την εισαγωγή της οικονομίας της αγοράς υποστηρίζουν τη δημοκρατία στο βαθμό που αισθάνονται ότι νομιμοποιεί και διατηρεί την κυρίαρχη οικονομική τους θέση. Οι οικονομικά χαμένοι υποστηρίζουν τη δημοκρατία στο βαθμό που νιώθουν ότι η ύπαρξη δημοκρατικού κράτους, ανεξαρτήτως των κυρίαρχων οικονομικών τάξεων, εξαλείφει την οικονομική ανισότητα¹⁴⁴.

Ο εκδημοκρατισμός της δημόσιας σφαίρας αφορά τα πεδία του κράτους δικαίου και της γραφειοκρατίας. Το κράτος δικαίου αναφέρεται καταρχάς στη δημιουργία ενός συντάγματος που θα αντανakλά τη συναίνεση της κοινωνίας και ιδιαίτερα τη δέσμευση σε διαδικασίες διακυβέρνησης, οι οποίες θα απαιτούν εξαιρετικά μεγάλη πλειοψηφία για να αλλάξουν. Επίσης, απαιτείται σαφής ιεραρχία των νόμων, οι οποίοι θα ερμηνεύονται από ανεξάρτητη δικαστική εξουσία και θα υποστηρίζονται από την αντίστοιχη κουλτούρα στο πλαίσιο μίας κοινωνίας πολιτών¹⁴⁵.

Η γραφειοκρατία είναι ένα σημαντικό εργαλείο για κάθε κυβέρνηση, γιατί αναλαμβάνει να συλλέξει τους φόρους, να έχει τον πλήρη έλεγχο της κρατικής επικράτειας, να εφαρμόζει τις κρατικές πολιτικές και να φέρνει σε επαφή τους πολίτες με το κράτος. Στα κομμουνιστικά καθεστώτα η γραφειοκρατία, η αποκαλούμενη νομενκλατούρα, συγκροτούταν αποκλειστικά από μέλη του Κόμματος

¹⁴¹ Richard Sakwa, *Postcommunism*, Buckingham and Philadelphia: Open University Press 1999, p.5

¹⁴² Adam Przeworski, *Sustainable Democracy*, op. cit. p.67 and Adam Przeworski, *Democracy and the Market*, op. cit. p.140

¹⁴³ Adrian G. V. Hyde – Price, op. cit. p.223

¹⁴⁴ Karen Dawisha, op. cit. p.53

¹⁴⁵ Juan J. Linz and Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press 1996, p.10

και αντιπροσώπευε τη θεσμοποίηση της εξουσίας του κόμματος – κράτους. Αυτή η μορφή γραφειοκρατίας δεν χαρακτηριζόταν από τα στοιχεία της ορθολογικότητας και της απρόσωπης άσκησης της εξουσίας, στοιχεία που ο Βέμπερ διαπίστωνε στις σύγχρονες γραφειοκρατίες. Η νομενκλατούρα διατύπωνε ηθικές αξιώσεις και θεωρούσε ότι μόνο εκείνη γνωρίζει το δημόσιο όφελος, χαρακτηριστικά που ο Βέμπερ διαπίστωνε στις χαρισματικές γραφειοκρατίες¹⁴⁶. Ο εκδημοκρατισμός της γραφειοκρατίας αφορά τη στελέχωση της από άτομα που θα επιλεγθούν βάσει ικανοτήτων, ενώ θα πρέπει να υπηρετεί το κράτος και τους πολίτες αντί για αυτόν που κατέχει την εξουσία.

Τα παραπάνω πέντε πεδία του εκδημοκρατισμού βρίσκονται σε σχέση διάδρασης και αλληλεξάρτησης μεταξύ τους. Όσο περισσότερο θεσμοθετείται η κρατική γραφειοκρατία και το νομικό σύστημα στη βάση νομικό-ορθολογικών αρχών, τόσο περισσότερες είναι οι ελευθερίες και οι ευκαιρίες των δρώντων και των οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών και της πολιτικής και οικονομικής κοινωνίας να αναπτυχθούν. Παρομοίως, όσο πιο ισχυρές και με ικανότητα επιρροής γίνονται αυτές οι οργανώσεις, τόσο περισσότερες είναι οι πιθανότητες η γραφειοκρατία και το κράτος δικαίου να βασιστούν σε νομικό-ορθολογικές αρχές¹⁴⁷.

2.2. Εθνικισμός και δημοκρατία

2.2.1. Εθνικισμός και φιλελευθερισμός

Η κυρίαρχη άποψη μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου είναι ότι οι έννοιες του εθνικισμού και της δημοκρατίας είναι ασύμβατες, αντίληψη που απορρέει από τον μη δημοκρατικό χαρακτήρα των εθνικιστικών κινημάτων στα Βαλκάνια. Οι δύο έννοιες, όμως, εμφανίστηκαν μαζί τον 18^ο αιώνα. Το γεγονός ότι ο λαός θεωρείται ως φορέας της κυριαρχίας του έθνους και η αναγνώριση της ισότητας μεταξύ των διάφορων στρωμάτων του λαού, τα οποία αποτελούν την ουσία της σύγχρονης εθνικής ιδέας, αποτελούν ταυτόχρονα βασικές αρχές της δημοκρατίας. Στην Αγγλία η δημοκρατία γεννήθηκε με το αίσθημα της συμμετοχής στο έθνος και ο εθνικισμός ήταν η μορφή με την οποία εμφανίστηκε η δημοκρατία, μέσω των αιτημάτων για πολιτική συμμετοχή. Η καθημερινή δραστηριότητα του κοινοβουλίου και των

¹⁴⁶ Helen Constan, "Max Weber's Two Conceptions of Bureaucracy", *The American Journal of Sociology* Vol.63 no4 (January 1958), p.408

¹⁴⁷ Marc Morje Howard, op. cit. p.34

κομμάτων έκαναν τον εθνικισμό μία πραγματικότητα, όχι απλώς μία φανταστική κοινότητα¹⁴⁸. Στην Γαλλική Επανάσταση η αβεβαιότητα για το ποιος πραγματικά αντιπροσώπευε το έθνος δημιούργησε μία ιδιαίτερη κατάσταση, στην οποία ο εθνικισμός πήρε τη μορφή «καθημερινού δημοψηφίσματος», με διακύβευμα τη νομιμοφροσύνη του λαού¹⁴⁹.

Η διάδοση του εθνικισμού στον κόσμο υπό διαφορετικές συνθήκες σε κάθε περίπτωση είχε ως συνέπεια να δίνεται έμφαση στην μοναδικότητα κάθε λαού, παρά στον κυρίαρχο χαρακτήρα του, απομακρύνοντας με αυτό τον τρόπο τον εθνικισμό από τη δημοκρατία. Το έθνος – κράτος, εμφανιζόμενο ως η ταύτιση της εδαφικής επικράτειας με την εθνικότητα, θεωρείται ως μονολιθική οντότητα, εντός της οποίας δεν μπορούν οι εθνοτικές ομάδες να έχουν διαφορετική βούληση. Το έθνος – κράτος εμφανίζεται πλέον ως αυταρχικό, λόγω της αδυναμίας ύπαρξης πολιτικής επιλογής εντός και μεταξύ των κοινοτήτων¹⁵⁰. Το ερώτημα που προκύπτει είναι με ποιο τρόπο είναι δυνατή η σύγκλιση της μονολιθικότητας του εθνικισμού με τον πλουραλισμό της δημοκρατίας.

Μία από τις διαδεδομένες απόψεις σήμερα είναι ότι δεν πρέπει να συζητάμε αν ο εθνικισμός είναι συμβατός με τη δημοκρατία, αλλά αν είναι συμβατός με τον φιλελευθερισμό. Ο φιλελευθερισμός είναι το δόγμα που θεωρεί ότι η ελευθερία κάθε ατόμου είναι η πρώτη και σημαντική αξία. Ο εθνικισμός, αντιθέτως, δίνει προτεραιότητα σε συλλογικά αιτήματα που βασίζονται στη φυλή, τον πολιτισμό ή κάποιο άλλο στοιχείο ταύτισης. Η βασική φιλελεύθερη κριτική στον εθνικισμό είναι ότι το έθνος δεν είναι «πραγματικό», αλλά φανταστικό και τεχνητό, ενώ το άτομο είναι πραγματικό. Συνδεδεμένη με την παραπάνω άποψη είναι ο ισχυρισμός ότι το άτομο, ως φορέας αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων, είναι ορθολογικό. Το έθνος θεωρείται μη ορθολογικό, επειδή δεν υπάρχουν αντικειμενικά κριτήρια για τον καθορισμό της ιδιότητας συμμετοχής στο έθνος¹⁵¹.

Η σχολή των φιλελεύθερων εθνικιστών, με κυριότερους εκπροσώπους τους Yael Tamir και Neil Mac Cormick, υποστηρίζει ότι ο φιλελευθερισμός μπορεί να θεωρηθεί ως εθνικιστικός. Το επιχείρημα που διατυπώνουν είναι ότι οι φιλελεύθερες ιδέες, όντας μέρος μίας πολιτικής ιδεολογίας προσανατολισμένης σε δράση,

¹⁴⁸ Liah Greenfeld, *Nationalism. Five Roads to Modernity*, Cambridge and London: Harvard University Press 1992, p.10

¹⁴⁹ Jack Snyder, op. cit. p.160

¹⁵⁰ Anita Inder Singh, *Democracy, Ethnic Diversity, and Security in Post-Communist Europe*, Westport, Connecticut: Praeger 2001, p.xx

¹⁵¹ Ghia Nodia, op. cit. pp.9-10

ενσαρκώνονται στο έθνος – κράτος. Για τους φιλελεύθερους εθνικιστές ο εθνικός δεσμός αποτελεί μέρος μίας εύλογης πολιτικής και κοινωνικής τάξης επειδή προωθεί τις θεμελιώδεις φιλελεύθερες αξίες. Επίσης, ισχυρίζονται ότι οι εθνικοί δεσμοί ιστορικά ερμηνεύουν τις φιλελεύθερες πρακτικές της ιδιότητας του πολίτη και τις πολιτικές αναδιανομής του εισοδήματος ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις. Το σημείο εκκίνησης των παραπάνω απόψεων είναι ότι η ιδέα της εθνικότητας είναι ελκυστική ως δεοντολογικός κανόνας, μόνο εφόσον εξυπηρετεί την ανάγκη των ατόμων για ισότητα. Οι φιλελεύθεροι εθνικιστές διακρίνουν 4 στοιχεία της εθνικότητας. Το πρώτο είναι η *κοινωνική εξειδίκευση*: οι ομοεθνείς συνδέονται μεταξύ τους στη δημόσια κουλτούρα με τρόπο που να τους ξεχωρίζει από τα μέλη άλλων εθνών. Το δεύτερο στοιχείο είναι η *οριζόντια αντιστοιχία*: οι ομοεθνείς συνδέονται μεταξύ τους λόγω της ατομικής τους σύνδεσης με το έθνος. Το τρίτο στοιχείο είναι το *χρονικό βάθος*: οι ομοεθνείς αντιλαμβάνονται τις ζωές τους συνδεδεμένες με τις εμπειρίες των προηγούμενων και των επόμενων γενιών. Το τελευταίο στοιχείο είναι η *εδαφικότητα*: οι ιστορικές εμπειρίες είναι δεμένες με μία συγκεκριμένη γεωγραφική επικράτεια¹⁵². Τα στοιχεία του χρονικού βάθους και της εδαφικότητας συγκλίνουν στην αντίληψη του έθνους ως «αφήγηση». Τα στοιχεία, όμως, της κοινωνικής εξειδίκευσης και της οριζόντιας αντιστοιχίας καθιστούν τον φιλελεύθερο εθνικισμό αβάσιμο. Ο λόγος είναι ότι τα άτομα που ανταγωνίζονται μεταξύ τους στη βάση της εθνικής ταυτότητας έχουν περιορισμένη σφαίρα ατομικής επιλογής.

Η ιδιότητα του πολίτη αποτελεί ένα από τα ζητήματα που καθορίζουν τη σχέση εθνικισμού και δημοκρατίας. Σε αυτό το σημείο πρέπει να γίνει σαφής η σχέση μεταξύ της εθνικότητας και της ιδιότητας του πολίτη. Η πρώτη συνίσταται σε ένα νομικό καθεστώς που ενσαρκώνει τον δεσμό του ατόμου με ένα συγκεκριμένο κράτος. Αντίθετα, η ιδιότητα του πολίτη ορίζει τον ρόλο του ατόμου ως ικανό μέλος μίας κοινωνίας. Αναφέρεται δηλαδή σε άτομα, που λόγω των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που έχουν, συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση της πολιτικής βούλησης. Παρόλα αυτά, οι δύο έννοιες σήμερα είναι άρρηκτα δεμένες, καθώς η πλειοψηφία των κρατών παρέχει τα δικαιώματα και οφέλη της ιδιότητας του πολίτη μόνο στα άτομα που έχουν την εθνικότητα τους¹⁵³.

¹⁵² Albert W. Dzur, “Nationalism, Liberalism and Democracy”, *Political Research Quarterly* Vol.55 no1 (March 2002), pp.192-193

¹⁵³ Jon Elster, Claus Offe and Ulrich K. Preuss, *Institutional Design in Post-Communist Societies*, Cambridge: Cambridge University Press 1998 p.15

Σε αυτό το πλαίσιο, το κράτος κινείται να σταθεροποιήσει τα όρια του έθνους και ζητά το δικαίωμα να ορίσει τόσο την ταυτότητα του έθνους όσο και τα άτομα που απαρτίζουν αυτό το συλλογικό άτομο. Η ιδιότητα του πολίτη, όμως, δεν συνεπάγεται αυτομάτως και την ύπαρξη δημοκρατίας. Τα καθεστώτα συνταγματικού εθνικισμού καθορίζουν μέσω αυτής τα δικαιώματα κατοχής περιουσίας, εργασίας και φυσικά του εκλέγειν και εκλέγεσθαι¹⁵⁴. Η εδραιωμένη δημοκρατία προϋποθέτει ότι το ζήτημα ποιοι αποτελούν τους «παίκτες» της έχει επιλυθεί, αλλά δεν υπάρχει κάποια εγγενής λογική ή κριτήριο που να καθορίζει τα άτομα και την επικράτεια που συμπεριλαμβάνονται στην πολιτεία¹⁵⁵.

2.2.2. Εθνικισμός και πεδία μετάβασης

Το περιεχόμενο των μεταρρυθμίσεων που λαμβάνουν χώρα κατά τη διαδικασία εκδημοκρατισμού επηρεάζονται από τον εθνικισμό ως ιδεολογία και αρχή πολιτικής νομιμοποίησης. Ο εθνικισμός στη δημόσια σφαίρα εμφανίζεται ως πολιτική ανάπτυξη, σύμφωνα με την ορολογία του Lucian Pye. Η πολιτική ανάπτυξη είναι η διαδικασία με την οποία τα τυπικά έθνη – κράτη γίνονται πραγματικά μέσω του εκσυγχρονισμού τους. Τα κριτήρια για αυτή τη διαδικασία είναι καταρχάς η διαμόρφωση κρατικών θεσμών που θα αποτελέσουν την υποδομή του έθνους – κράτους και την ελεγχόμενη έκφραση του φαινομένου του εθνικισμού στην πολιτική ζωή. Πρέπει δηλαδή οι θεσμοί να μετατρέψουν τα ανοργάνωτα αισθήματα εθνικισμού σε αίσθημα υπεύθυνου πολίτη¹⁵⁶. Ο εθνικισμός στη δημόσια σφαίρα εμφανίζεται επίσης και στις σχέσεις εθνικής πλειοψηφίας – μειονοτήτων.

Από την άλλη πλευρά, η δημοκρατία αποτελεί συστατικό στοιχείο της διαδικασίας εθνικής συγκρότησης. Η τελευταία προϋποθέτει τρεις επιμέρους διαδικασίες: α) την οργάνωση μίας δημοκρατικής πολιτείας και μίας οικονομίας της αγοράς με κοινωνικό χαρακτήρα β) τη δημιουργία ενός συλλογικού σώματος πολιτών με πολιτικά και ανθρώπινα δικαιώματα και την αντίστοιχη δημοκρατική κουλτούρα στην κοινωνία πολιτών και γ) τη διαμόρφωση μίας υγιούς εθνικής ταυτότητας, χωρίς στοιχεία ξενοφοβίας και εθνικού μίσους¹⁵⁷.

¹⁵⁴ Robert M. Hayden, "Constitutional Nationalism in the Formerly Yugoslav Republics", *Slavic Review* Vol.51 no4 (Winter 1992), p.666

¹⁵⁵ Ghia Nodia, op. cit. pp.6-7

¹⁵⁶ Lucian W. Pye, *Στοιχεία Πολιτικής Ανάπτυξης*, μετάφραση Γιάννη Μπαχάρα, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 1978, σσ.53-54

¹⁵⁷ Agh Attila, *The Politics of Central Europe*, London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications 1998, p.77

Ο εθνικισμός στο πεδίο του κράτους δικαίου μπορεί να εξεταστεί μέσω της ανάλυσης των νόμων που αφορούν τη θέση των μειονοτήτων. Η ανάλυση των νόμων και του συντάγματος καταδεικνύουν αν το κράτος προσπαθεί μέσω αφομοίωσης να πετύχει την πολιτιστική και γλωσσική ομοιογένεια ή τη δημιουργία ενός κράτους στο οποίο θα αποδίδονται στα μέλη των μειονοτήτων συλλογικά δικαιώματα ταυτόχρονα με τα ατομικά¹⁵⁸. Το Σύνταγμα καθορίζει αν οι κρατικοί θεσμοί εκπροσωπούν και εκπροσωπούνται από όλους τους κατοίκους της εδαφικής επικράτειας ή μόνο μίας εθνότητας, αντανakλώντας με αυτό τον τρόπο πιθανούς φόβους επιβίωσης του κράτους¹⁵⁹.

Ο εθνικισμός στο πεδίο της γραφειοκρατίας αφορά καταρχάς τη συμμετοχή των εθνοτήτων σε αυτή. Σε κάποιες δημοκρατίες η εκπροσώπηση των εθνοτήτων είναι αναλογική (Καναδάς) ενώ σε άλλες είτε δυσανάλογη υπέρ της πλειοψηφούσας εθνότητας είτε αποκλειστική (Κροατία). Επίσης, η φιλελεύθερη δημοκρατία πρέπει να διασφαλίσει στα μέλη των εθνοτήτων ότι θα έχουν ίση αντιμετώπιση από τους κρατικούς αξιωματούχους. Το πιο σημαντικό βέβαια είναι οι πολίτες να μην αισθανθούν ότι υπόκεινται σε διακρίσεις, ανεξαρτήτως αν αυτές έχουν αντικειμενική βάση. Πολιτικά είναι αναγκαίο η διεθνотική δικαιοσύνη να φαίνεται και όχι μόνο να υπάρχει¹⁶⁰.

Στη διαδικασία μετάβασης της πολιτικής κοινωνίας τον κυρίαρχο ρόλο στη δημιουργία των πολιτικών κομμάτων έχουν οι διαχωριστικές γραμμές της κοινωνίας. Σύμφωνα με το σχήμα του Stein Rokkan, ο εθνικισμός εμφανίζεται στην αντίθεση Κέντρου / Περιφέρειας, η οποία συνίσταται στις αντιπαραθέσεις της κυρίαρχης εθνικής κουλτούρας με τις μειονότητες (εθνικές, γλωσσικές, θρησκευτικές) σε ζητήματα αξιών και ταυτότητας. Η τάση των εθνικιστικών κομμάτων είναι να συμμετέχουν στις εκλογές με μονοθεματικό πρόγραμμα, ενώ η ψήφος στα κόμματα μειονοτήτων συνήθως είναι αυτόματη από τα μέλη τους. Αυτή η αντιπαράθεση θα γίνει διαρκής στην κοινωνία εφόσον αυτά τα κόμματα δεν ζητήσουν τη λαϊκή ψήφο στη βάση προγράμματος που θα αφορά και τις υπόλοιπες διαχωριστικές γραμμές

¹⁵⁸ Ramon Maiz, "Nation and deliberation" in Ramon Maiz and Ferran Requejo, Democracy, Nationalism and Multiculturalism, London and New York: Frank Cass 2005, p.62

¹⁵⁹ Philip Resnick, "Accommodating national differences within multinational states" in Ramon Maiz and Ferran Requejo, Democracy, Nationalism and Multiculturalism, London and New York: Frank Cass 2005, p.48

¹⁶⁰ Ase B. Grodoland, William L. Miller and Tatyana Y. Koshechkina, "The ethnic dimension to bureaucratic encounters in postcommunist Europe: perceptions and experience", *Nations and Nationalism* Vol.6 no1 (December 2000), pp.44 & 62

(κράτος/ εκκλησία, πόλη/ ύπαιθρο, κεφάλαιο/ εργαζόμενοι)¹⁶¹. Στις μεταβάσεις των πρώην κομμουνιστικών κρατών τα κόμματα που δημιουργήθηκαν μπορούν να χαρακτηριστούν ως μεταβατικά, επειδή η τοποθέτηση τους στον πολιτικό χάρτη έγινε ως απάντηση στα προβλήματα της μετάβασης. Ο εθνικισμός ήρθε να συμπληρώσει τον πολιτικό λόγο, όπως φανερώνει το γεγονός ότι πολλά κόμματα χρησιμοποίησαν τις λέξεις Πατριωτικό και Εθνικό στα ονόματά τους¹⁶².

Η σχέση του εθνικισμού με την κοινωνία πολιτών θεωρείται συνήθως ως συγκρουσιακή. Η κυρίαρχη αντίληψη είναι ότι ο εθνικισμός δεν μπορεί να ανεχθεί ένα πεδίο που αποτελείται από ενεργούς πολίτες, οι οποίοι έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν ελεύθερα τις ταυτότητες τους¹⁶³. Ο Gellner ισχυρίζεται ότι κατά τη διαδικασία αναβίωσης της κοινωνίας πολιτών οι εθνικοί δεσμοί αναβιώνουν ευκολότερα και πιο αποτελεσματικά από τους υπόλοιπους¹⁶⁴. Ο εθνικισμός μπορεί να υπονομεύσει τη δημοκρατία όταν το κράτος και η κοινωνία πολιτών δεν είναι αρκετά ισχυρά για να τον ελέγξουν. Συνέπεια είναι να χρησιμοποιούνται εθνικά κριτήρια για πολιτικούς ή κρατικούς σκοπούς και η πολιτική κινητοποίηση των μαζών να είναι δυνατή μόνο σε εθνικιστική βάση¹⁶⁵. Ο αστικός εθνικισμός θεωρείται ότι συμβάλλει στην ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών, επειδή ο μη καθορισμός ενός έθνους ως κυρίαρχο επιτρέπει την ενότητα των εθνοτήτων και την ανάδυση άλλων κινημάτων, π.χ. οικολογικών¹⁶⁶.

Η μετάβαση στην οικονομία της αγοράς προϋποθέτει το άνοιγμα στις διεθνείς αγορές και συχνά εκλαμβάνεται ως κοινωνικό και οικονομικό «ξεπούλημα». Η πόλωση που δημιουργείται από την άνιση κατανομή του πλούτου βοηθά στην ανάδυση ιδεολογιών με λαϊκίστικα και εθνικιστικά χαρακτηριστικά, οι οποίες μπορούν να κινητοποιηθούν εναντίον των οικονομικών μεταρρυθμίσεων¹⁶⁷. Κατά τη διαδικασία ιδιωτικοποίησης οι ξένοι αγοραστές είναι πολύ «ελκυστικοί» από οικονομική άποψη, λόγω του τεράστιου δημόσιου χρέους. Οι εθνικιστικές

¹⁶¹ Antoine Roger, "Economic Development and Positioning of Ethnic Political Parties: Comparing Post-Communist Bulgaria and Romania", *Southeast European Politics* Vol.3 no1 (June 2002), pp.22-23

¹⁶² Jon Elster, Claus Offe and Ulrich K. Preuss, op. cit. p.132

¹⁶³ Robin Wilson, "The politics of contemporary ethno-nationalist conflicts", *Nations and Nationalism* Vol.7 no3 (April 2001), p.367

¹⁶⁴ Jon Elster, Claus Offe and Ulrich K. Preuss, op. cit. p.248

¹⁶⁵ George Schopflin, "Civil Society, Ethnicity and the State: a threefold relationship", Center for the Study of Nationalism, Paper delivered at the Conference "Civil society in Austria", Vienna 20-21 June 1997 p.4

¹⁶⁶ Taras Kuzio, "Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple?", *Politics* Vol.21 no3 (September 2001), p.172

¹⁶⁷ Adam Przeworski, *Democracy and the market*, op. cit. p.138

αντιδράσεις, όμως, είναι συχνές και εμφανίζονται άμεσα. Η πώληση των προσοδοφόρων επιχειρήσεων θεωρείται ως «προδοσία» του εθνικού συμφέροντος και αιτία απώλειας του «εθνικού ελέγχου», κατηγορίες που δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν εύκολα οι μεταβατικές κυβερνήσεις. Αυτές οι αντιδράσεις κάνουν πιο επιφυλακτικούς τους ξένους επενδυτές, αφού δεν τους παρέχεται η εγγύηση ότι δεν θα αντιστραφεί η πορεία των μεταρρυθμίσεων και δεν θα εθνικοποιηθούν εκ νέου οι επιχειρήσεις¹⁶⁸.

Ο εθνικισμός επηρεάζει και τη διαμόρφωση της πολιτικής κουλτούρας. Ένα από τα προβλήματα που πρέπει να επιλυθούν κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης της πολιτικής κουλτούρας, ώστε αυτή να μπορέσει να στηρίξει ένα σταθερό και προσαρμόσιμο πολιτικό σύστημα, είναι αυτό της εθνικής ταυτότητας. Ο Sidney Verba συνδέει το αίσθημα του ανήκειν σε ένα έθνος – κράτος με την εμπιστοσύνη του ατόμου στους συμπολίτες του, καθώς και με τις προσδοκίες που έχουν από την κυβέρνηση¹⁶⁹. Ο εκδημοκρατισμός έχει να αντιμετωπίσει μία κληρονομιά, που εμφανίζεται ως κοινωνικό κενό, και η οποία επηρεάζει την εθνική ταυτότητα. Στα σύγχρονα κράτη οι θεσμικές δεσμεύσεις μπορούν να αποτελέσουν για τους πολίτες καλύτερα αντικείμενα ταύτισης, προσλαμβάνοντας τον χαρακτήρα συμβόλων που πρέπει να περάσουν στις επόμενες γενιές. Πολλά άτομα νιώθουν εθνικά υπερήφανα για το κράτος δικαίου που έχουν, τη διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών και την οικονομία τους που είναι ανοιχτή στα ταλαντούχα άτομα, όπως άλλωστε δείχνουν οι έρευνες στις δυτικές δημοκρατίες¹⁷⁰. Όταν αυτοί οι θεσμοί λειτουργούν εν μέρει ή καταρρέουν προκαλείται ένα αίσθημα απειλής για την ίδια την εθνική ταυτότητα.

2.2.3. Εθνικισμός και εκδημοκρατισμός

Η βασική αντίθεση μεταξύ της δημοκρατίας και του εθνικισμού συνίσταται στο δίλημμα αν υπάρχει εξουσία από τον λαό ή εξουσία στο όνομα του λαού. Στις εδραιωμένες δημοκρατίες η εθνική ταυτότητα αποτελεί μία από τις βάσεις του πολιτικού συστήματος. Στα υπό μετάβαση κράτη το αίσθημα του ανήκειν στη συλλογική κοινωνία δέχεται προκλήσεις και πιέσεις από τις αποκλειστικές

¹⁶⁸ Daniel Gros and Alfred Steinherr, *Winds of Change. Economic Transition in Central and Eastern Europe*, London and New York: Longman 1996, p.187

¹⁶⁹ Cynthia S. Kaplan, “Political Culture in Estonia” in Vladimir Tismaneanu, *Political Culture and Civil Society in Russia and the New States of Eurasia*, New York and London: M. E. Sharpe 1995, p.231

¹⁷⁰ Gabriel A. Almond and Sidney Verba, *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publications 1989, pp.64-68

ταυτότητες των κοινοτήτων. Όταν η εθνική ταυτότητα συνδέεται και με πρόγραμμα δημιουργίας κράτους, τότε ο εκδημοκρατισμός καθίσταται ακόμα πιο δύσκολος¹⁷¹.

Η εμπειρία των Βαλκανίων μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου έχει δείξει ότι οι ηγέτες επιλέγουν την εξουσία στο όνομα του λαού. Συνέπεια της μη ύπαρξης συμφωνίας για τα όρια της πολιτικής ενότητας είναι η εμφάνιση εθνικιστικών κινήματων που αμφισβητούν αυτά τα όρια¹⁷². Ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα συμπεριλαμβάνονται στην πολιτική ζωή εξηγεί το είδος της εθνικής συνείδησης που θα αναπτύξουν και το βαθμό της εθνικιστικής σύγκρουσης που φέρνει ο εκδημοκρατισμός. Η Σερβία του Μιλόσεβιτς αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα κράτους που διαμόρφωσε την εθνική ταυτότητα του λαού¹⁷³.

Ο εκδημοκρατισμός δεν έχει ως λειτουργία την απελευθέρωση ή την αφύπνιση προϋπάρχοντων εθνών. Τα έθνη διαμορφώνονται από τις εμπειρίες της διαδικασίας εκδημοκρατισμού. Μία από τις ειρωνείες της διαδικασίας είναι ότι το παρελθόν παρεμβαίνει συχνά στο σχεδιασμό του μέλλοντος. Στις διεθντικές σχέσεις η αφήγηση της ιστορικής σχέσης μεταξύ πλειοψηφίας και μειονοτήτων συχνά οδηγεί σε αποκλειστικές αντιλήψεις της κοινότητας. Το ερώτημα που τίθεται είναι αν οι θεσμοί θα αντικατοπτρίζουν αυτές τις αντιλήψεις¹⁷⁴. Ο εθνικισμός αποκλεισμού είναι πιο πιθανόν να επικρατήσει όταν το υπό μετάβαση κράτος είναι οικονομικά υπανάπτυκτο ή αναπτυσσόμενο, όταν οι πολίτες δεν έχουν τα αναγκαία προσόντα για τη πολιτική συμμετοχή στη δημοκρατία και όταν οι θεσμοί εκπροσώπησης, τα πολιτικά κόμματα και τα μέσα ενημέρωσης είναι αδύναμα κατά το πρώτο διάστημα της μετάβασης¹⁷⁵.

Οι πόλεμοι των πρώτων μετα-ψυχροπολεμικών χρόνων θεωρήθηκαν ως απόρροια των εγχειρημάτων εκδημοκρατισμού, τα οποία είχαν ως συνέπεια την ανάδυση στην εξουσία μη ανεκτικών εθνικιστών ηγετών, όπως ο Μιλόσεβιτς και ο Τούντζμαν. Ο εκδημοκρατισμός προκάλεσε τον εθνικισμό αποκλεισμού και ήταν η κύρια αιτία των εμφύλιων συγκρούσεων, καθώς το άνοιγμα του δημόσιου διαλόγου

¹⁷¹ Robin Wilson, op. cit. p.379

¹⁷² Taras Kuzio, op. cit. p.170

¹⁷³ Jack Snyder, op. cit. p.36

¹⁷⁴ Donald L. Horowitz, "Democracy in divided societies" in Larry Diamond/Marc F. Plattner, Nationalism, Ethnic Conflict and Democracy, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press 1994 p.41

¹⁷⁵ Jack Snyder, op. cit. p.37

δημιούργησε κανάλια, μέσω των οποίων οι εθνικιστικές ιδέες κατάφεραν να εκφραστούν¹⁷⁶.

Στην υπό κατάρρευση Γιουγκοσλαβική ομοσπονδία τα αιτήματα των μαζών για συμμετοχή στην πολιτική, τα οποία συνεχώς γίνονταν πιο έντονα, δημιούργησαν την ευκαιρία στις ελίτ να χρησιμοποιήσουν τις εθνικιστικές ιδέες για να κυβερνήσουν με αντιδημοκρατικό τρόπο. Το γεγονός της πολυδιάσπασης των θεσμών και της αδυναμίας των θεσμών που κατευθύνουν το δημόσιο διάλογο δεν επέτρεψε την επικράτηση μετριοπαθών ηγετών. Οι νέες εθνικιστικές ελίτ, οι οποίες όμως είχαν κυρίαρχη θέση και επί κομμουνισμού, είχαν το κίνητρο και την ευκαιρία να επιβάλλουν στον λαό τον δικό τους μύθο για το μέλλον του έθνους¹⁷⁷.

Στην Κροατία ο Τούντζμαν εκμεταλλεύτηκε τα σύμβολα της δημοκρατίας για να νομιμοποιήσει τη δημιουργία ενός κράτους στο οποίο η κυριαρχία εδραζόταν στο κυρίαρχο έθνος, παρά στο άτομο. Η κυβέρνηση διαβεβαίωσε τις μειονότητες ότι θα τύχουν ίσης αντιμετώπισης και θα έχουν πολιτιστική αυτονομία. Η επίσημη πολιτική, όμως, ήταν η εκδίωξη των Σέρβων από τις δουλειές τους, με βάση το σκεπτικό ότι εκπροσωπούσαν υπερβολικά σε «ευαίσθητες» θέσεις, όπως τη δημόσια διοίκηση και τα μέσα ενημέρωσης. Ταυτόχρονα, δεν έγιναν βήματα να κατευνάσουν ή να προστατεύσουν τη σερβική μειονότητα από τις επιθέσεις της κροατικής πλειοψηφίας¹⁷⁸. Στη Σερβία τα όποια μέτρα εκδημοκρατισμού αφορούσαν μόνο την οικονομία και τη διεξαγωγή εκλογών, οι οποίες δεν ήταν δίκαιες, και η χειραγώγηση του λαού γινόταν μόνο μέσω των συμβόλων του έθνους.

2.3. Εθνικισμός και δημοκρατία στον μετα-κομμουνισμό

Η ιδέα της δημοκρατίας βρισκόταν στην καρδιά των κινημάτων του 1989 στην Κεντρική Ευρώπη και τα Βαλκάνια, όπως άλλωστε και ο πατριωτισμός, ο οποίος εκδηλώθηκε με την επιθυμία το κράτος να κερδίσει την αυτονομία του και να συμμετέχει κανονικά στο διεθνές σύστημα¹⁷⁹. Η δημοκρατία έγινε συνώνυμη του αντί-κομμουνισμού και χρησιμοποιήθηκε για να συμπεριλάβει πολλές και διαφορετικές ιδεολογίες. Υπό την ομπρέλα της δημοκρατίας υπάχθηκαν οι

¹⁷⁶ Anita Inder Singh, op. cit. p.100

¹⁷⁷ Jack Snyder, op. cit. p.54

¹⁷⁸ Anita Inder Singh, op. cit. p.54

¹⁷⁹ Richard Sakwa, op. cit. p.28

σοσιαλιστές, οι σοσιαλδημοκράτες, οι φιλελεύθεροι, οι εθνικιστές, καθώς και οι θεοκράτες με τους μοναρχικούς¹⁸⁰. Ο εθνικισμός στην μεταψυχροπολεμική Ανατολική Ευρώπη λειτούργησε με δύο τρόπους: Πρώτον, πολλά από τα κράτη της περιοχής συνέδεσαν τον εθνικισμό με τη δημοκρατία για να έρθουν σε ρήξη με το κομμουνιστικό παρελθόν. Δεύτερον, ο εθνικισμός βοήθησε τις πολιτικές ελίτ κάποιων κρατών να κινητοποιήσουν τις μάζες υπέρ της δημοκρατίας¹⁸¹.

Η πρόκληση στην συνύπαρξη του εθνικισμού με τη δημοκρατία προήλθε από τη σχέση μεταξύ της μειονότητας και του κράτους που την φιλοξενεί, η οποία συχνά συνεπάγεται μία κρίση ταυτότητας και παραστάσεις απειλής. Τα μέλη των μειονοτήτων νιώθουν αμυντικά απέναντι στους θεσμούς και τις πρακτικές της κεντρικής εξουσίας, αίσθημα που τους κάνει να μην αναγνωρίζουν την εθνική ταυτότητα που προωθεί η πλειοψηφία. Ο χειρότερος φόβος της μειονότητας είναι ότι θα αφομοιωθεί, ιδιαίτερα όταν ο εκδημοκρατισμός σημαίνει την απαλλαγή από παραδοσιακές δομές. Η τελευταία από την πλευρά της μπορεί επίσης να έχει αισθήματα εχθρότητας για την μειονότητα. Ένα σύνηθες παράπονο είναι ότι οι μειονότητες αποστασιοποιήθηκαν σε περιόδους εθνικής κρίσης. Τέτοια παράπονα εξέφρασαν οι Σέρβοι στην κροατική μειονότητα για τη συμμαχία τους με τους ναζί, αλλά και οι Βαλόνοι στους Φλαμανδούς για τον ίδιο λόγο¹⁸².

Ένας από τους πιο σίγουρους τρόπους για την όξυνση των διεθνοτικών αντιπαράθεσεων είναι να τεθεί σε κίνηση το παίγνιο μηδενικού αθροίσματος που προκαλείται μεταξύ της κυριαρχίας του κράτους και της αυτοδιάθεσης της μειονότητας. Στην πραγματικότητα η δεύτερη έννοια είναι παράγωγο της πρώτης, αφού οι μειονότητες προσπαθούν να δημιουργήσουν δικό τους κράτος¹⁸³. Για τους ηγέτες των μειονοτήτων ο εκδημοκρατισμός έγινε συνώνυμος της αυτοδιάθεσης και της κατάρρευσης του αυταρχικού πολυεθνικού κράτους. Τα αιτήματα για αυτοδιάθεση διατυπώθηκαν πιο έντονα την περίοδο της μετάβασης που η πόλωση με ζητούμενο την ρήξη με το παρελθόν έφτασε στο αποκορύφωμα της¹⁸⁴.

Η διευθέτηση της διεθνοτικής διαμάχης γίνεται ακόμα πιο δύσκολη όταν ένα γειτονικό κράτος διατυπώνει δημόσια ισχυρισμούς ότι η μειονότητα πρέπει να ενωθεί

¹⁸⁰ Michael Mc Faul, "Revolutionary Ideas, State Interests and Russian Foreign Policy" in Vladimir Tismaneanu, *Political Culture and Civil Society in Russia and the New States of Eurasia*, New York and London: M. E. Sharpe 1995, p.34

¹⁸¹ Anita Inder Singh, op. cit. p.xvii

¹⁸² Philip Resnick, op. cit. p.45 &47

¹⁸³ Robin Wilson, op. cit. p.370

¹⁸⁴ Michael Mc Faul, op. cit. p.34

μαζί του, δημιουργώντας έτσι την πιθανότητα διακρατικής σύγκρουσης. Αυτή η πιθανότητα αυξάνεται αν οι ηγέτες της εθνικής πλειοψηφίας υιοθετήσουν μία πιο επιθετική πολιτική που θα αποξενώσει τη μειονότητα, η οποία με τη σειρά της απευθύνεται στη γειτονική μητέρα – πατρίδα για υποστήριξη. Η επιθετική πολιτική είναι πολύ πιθανόν να προκαλέσει την εμφάνιση εξτρεμιστικού εθνικισμού στο γειτονικό κράτος, ο οποίος εκδηλώνεται με κατηγορίες εναντίον της κυβέρνησης ότι δεν υπερασπίζεται τα συμφέροντα των ομοεθνών τους. Η πιθανότητα της σύγκρουσης γίνεται βεβαιότητα όταν η μειονότητα κινηθεί να αποσχιστεί και να ενωθεί με το κράτος που θεωρεί ότι ενσαρκώνει το έθνος¹⁸⁵.

Η έννοια της αυτοδιάθεσης στρέφεται γύρω από το ζήτημα του καθορισμού των πολιτικών οντοτήτων που μπορούν να συμμετέχουν στις διεθνείς σχέσεις, της κοινότητας εντός της οποίας τα ανθρώπινα δικαιώματα πρέπει να προστατευτούν και των ατόμων που αποτελούν την κοινότητα. Η αυτοδιάθεση αφορά τα άτομα και σε αυτό το σημείο συνδέεται με τον εθνικισμό και τη δημοκρατία¹⁸⁶. Για τους αναλυτές το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης αποτελεί μέρος του δικαιώματος των ατόμων να επιλέξουν το πολιτικό καθεστώς στο οποίο θα ανήκουν και να απελευθερωθούν από την αυταρχική εξουσία. Οι εθνικιστικές προεκτάσεις του κατά τα άλλα δημοκρατικού δικαιώματος εμφανίζονται όταν οι μειονότητες αιτιολογούν την επιθυμία τους για απόσχιση στο δικαίωμα των ατόμων με κοινά χαρακτηριστικά (πολιτιστικά, γλωσσικά κ.ά.) να επιλέξουν με ποιους θέλουν να ενωθούν πολιτικά. Συχνά δίνουν ηθική διάσταση στο δικαίωμα, διατυπώνοντας τον ισχυρισμό ότι για τις εθνικές ομάδες η αυτοδιάθεση είναι ό,τι η ηθική αυτονομία είναι για τα άτομα¹⁸⁷.

Η αυτοδιάθεση ως δημοκρατική ιδέα έχει αποτελέσει αντικείμενο έντονου προβληματισμού σε πολιτικό και νομικό επίπεδο. Ο πρώτος προβληματισμός είναι ότι νομιμοποιείται μόνο μέσω εκλογών και δημοψηφισμάτων, πρακτικές οι οποίες σε πολυεθνικά κράτη συχνά οδηγούν στη νίκη των κομμάτων και των ηγετών που εκπροσωπούν την πλειοψηφία. Ο δεύτερος είναι ότι η αυτοδιάθεση θεωρείται ότι ανοίγει τον δρόμο προς τη δημοκρατία, υιοθετώντας με αυτό τον τρόπο τη ρητορική του Woodrow Wilson¹⁸⁸.

¹⁸⁵ Juan J. Linz and Alfred Stepan, op. cit. p.26

¹⁸⁶ Anita Inder Singh, op. cit. p.11

¹⁸⁷ Donald L. Horowitz, *"The cracked foundations of the right to secede"*, Journal of Democracy Vol.14 no2 (April 2003), p.7

¹⁸⁸ Anita Inder Singh, op. cit. p.14

Η μη συμβατότητα των εννοιών της αυτοδιάθεσης, του εθνικισμού και της δημοκρατίας μπορεί να ξεπεραστεί μέσω της δημοκρατικής οικοδόμησης του έθνους. Πρέπει δηλαδή μία σειρά ζητημάτων να ανοίξουν στο δημόσιο διάλογο μεταξύ της πλειοψηφίας και των μειονοτήτων. Αυτά τα ζητήματα αφορούν την επιλογή των μύθων και των συμβόλων του κράτους, την απόφαση για το τι θα συμπεριληφθεί και τι θα αποκλειστεί στην καταγραφή της ιστορίας, την επίσημη υιοθέτηση πολιτιστικών και γλωσσικών κανόνων, τη διατήρηση των σχέσεων με τις άλλες εθνότητες και με το ίδιο το κράτος, καθώς και τον καθορισμό των οικονομικών και κοινωνικών στόχων που πρέπει να επιτευχθούν. Η συμμετοχή στον καθορισμό των παραπάνω ζητημάτων συνεπάγονται ότι όλες οι εθνότητες επιθυμούν τη διατήρηση της κυριαρχίας του κράτους, επειδή ως συντάκτες των δικαιωμάτων και των θεσμών στους οποίους υπόκεινται μπορούν να εξασφαλίσουν για τα μέλη τους την επιθυμητή πολιτιστική και εδαφική αυτονομία¹⁸⁹.

¹⁸⁹ Ramon Maiz, *op. cit.* pp.72-73

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Διεθνές περιβάλλον – επιρροές

3.1. Τα κύματα εκδημοκρατισμού

3.1.1. Θεσμικές – κανονιστικές επιρροές

Η εξέταση της διαδικασίας εκδημοκρατισμού σε διάφορες περιοχές φανερώνει την επικρατούσα αντίληψη των αναλυτών, ότι οι εσωτερικοί παράγοντες έχουν τον κυρίαρχο ρόλο σε κάθε διαδικασία μετάβασης. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η θέση του Martin Seymour Lipset ότι μία χώρα μπορεί να αναπτύξει τους θεσμούς της δημοκρατίας πιο εύκολα όταν αγγίζει συγκεκριμένα επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης ή όταν τα ποσοστά αναλφαβητισμού είναι μικρά¹⁹⁰. Παρόλα αυτά, το γεγονός ότι κράτη της ίδιας περιφέρειας ξεκίνησαν ταυτόχρονα τα εγχειρήματα εκδημοκρατισμού στο εσωτερικό τους, αναδεικνύει την επιρροή που μπορεί να έχει το διεθνές περιβάλλον.

Ο Samuel Huntington έκανε λόγο για θεσμικές – κανονιστικές επιρροές, οι οποίες εμφανίζονται σε κάθε κύμα εκδημοκρατισμού και παίρνουν την μορφή του «φαινομένου της χιονοστιβάδας» (snowball /demonstration effect). Το συγκεκριμένο φαινόμενο προκαλείται όταν μία σημαντική αιτία σε μία χώρα μπορεί να απαντάται και να έχει αποτελέσματα σε άλλες χώρες. Το «φαινόμενο της χιονοστιβάδας» συμβάλλει στη διαδικασία μετάβασης, γιατί αναδεικνύει στους ηγέτες και στις κοινωνικές ομάδες την ικανότητα μίας άλλης κοινωνίας να φέρει την κατάρρευση του αυταρχικού καθεστώτος και να εγκαθιδρύσει δημοκρατία. Επίσης, δείχνει τις τεχνικές και τις μεθόδους που έφεραν τον πρώιμο εκδημοκρατισμό και τους κινδύνους που πρέπει να αποφευχθούν¹⁹¹.

Το αποκαλούμενο «πνεύμα των καιρών» (Zeitgeist) αποτελεί μία άλλη διεθνή επιρροή που εμφανίζεται κατά τη διαδικασία μετάβασης. Το «πνεύμα των καιρών» αναφέρεται στην κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία στη διεθνή κοινότητα. Όταν η δημοκρατία αποτελεί το μόνο αποδεκτό καθεστώς για τα κράτη της διεθνούς κοινότητας, οι πιθανότητες ενός κράτους να εδραιώσει τη δημοκρατία είναι πιο πολλές από όταν υπάρχουν περισσότερες ιδεολογίες. Στην Ευρώπη του μεσοπολέμου

¹⁹⁰ Martin Seymour Lipset, "Some Social Requisites of Democracy", American Political Science Review Vol.53 no1 (March 1959), pp.79-84

¹⁹¹ Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman and London: University of Oklahoma Press 1991 pp.33&101

η δημοκρατία αποτελούσε μία από τις επιλογές για τα υπό μετάβαση κράτη, καθώς ο κομμουνισμός και ο φασισμός /ναζισμός αποτελούσαν διαδεδομένες ιδεολογίες της περιόδου αυτής. Αντίθετα, στην μεταψυχροπολεμική περίοδο η δημοκρατία θεωρείται ως η μοναδική επιλογή για τα κράτη που βρίσκονταν στη σοβιετική σφαίρα επιρροής, καθώς και για τα πρώην αδέσμευτα κράτη¹⁹².

Το «πνεύμα των καιρών» αφορά τις ιστορικές περιόδους κυριαρχίας κάθε ιδεολογίας. Πιο χρήσιμο για την εξέταση των διεθνών επιρροών είναι το φαινόμενο της «διάχυσης», το οποίο δίνει και την γεωγραφική διάσταση της διαδικασίας μετάβασης των κρατών μίας περιφέρειας. Στην ουσία, η *διάχυση* είναι μία διαδικασία «πολιτικής εκμάθησης», κατά την οποία ένα κράτος μαθαίνει από τις εμπειρίες ενός άλλου κράτους, στο οποίο είχε προηγηθεί η μετάβαση. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι το διεθνές σύστημα να χαρακτηρίζεται από στοιχεία κοινής κουλτούρας και συστήματα επικοινωνίας μεταξύ των μελών του. Ο μηχανισμός *διάχυσης* προκαλεί και τα λεγόμενα «κύματα εκδημοκρατισμού»¹⁹³.

Σήμερα μπορούμε να καταγράψουμε τέσσερα πρότυπα διάχυσης: α) η *προσαρμοζόμενη καινοτομία*, κατά την οποία τα κράτη βλέπουν τα οφέλη που είχε ο εκδημοκρατισμός για όσα κράτη ξεκίνησαν πρώτα τη διαδικασία μετάβασης. Υπάρχει όμως η πιθανότητα ο εκδημοκρατισμός να συναντήσει εμπόδια όταν η προηγούμενη δημοκρατική εμπειρία γειτονικού ή παρόμοιου κράτους ήταν αποτυχία β) η *άμιλλα*, στην οποία οι αβεβαιότητες που προκύπτουν κατά τη μετάβαση μειώνονται από τα παραδείγματα που παρέχουν άλλα κράτη γ) η *προώθηση*, κατά την οποία μία χώρα πείθεται ή εξαναγκάζεται να ακολουθήσει το παράδειγμα ενός ισχυρού πρωτοτύπου¹⁹⁴ και δ) η *εκτεταμένη επικοινωνία*, στην οποία τα κράτη μαθαίνουν από τα γειτονικά δημοκρατικά κράτη ποια είναι τα στοιχεία της δημοκρατίας που θα πρέπει να υιοθετήσουν¹⁹⁵.

Η πιθανότητα διάδοσης μίας ιδέας από μία χώρα σε μία άλλη αυξάνεται μεταξύ άλλων από την εγγύτητα τους, η οποία συνεπάγεται συχνότητα επικοινωνίας και στενή φύση διαδράσεων μεταξύ των δημοκρατιών και των υπό μετάβαση κρατών.

¹⁹² Juan J. Linz and Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press 1996, pp.74-5

¹⁹³ Adam Przeworski, *Sustainable Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press 1995, p.6

¹⁹⁴ Παράδειγμα αποτελεί η επιβολή της δημοκρατίας από τις ΗΠΑ στην Ιαπωνία και τη Γερμανία μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

¹⁹⁵ John O' Loughlin, Michael D. Ward, Corey L. Lofdahl, Jordin S. Cohen, David S. Brown, David Reilly, Kristian S. Gleditsch, Michael Shin, "The Diffusion of Democracy, 1946-1994", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol.88 no4 (December 1998), p.553

Επιπλέον, η γεωγραφική και αριθμητική διεύρυνση των δημοκρατικών κρατών αυξάνει την ικανότητα των υπόλοιπων κρατών να τα παρατηρήσουν και αντιγράψουν. Επειδή, όμως, η δημοκρατία δεν μπορεί να έχει την ίδια μορφή σε όλο τον κόσμο, η δομική ομοιότητα μεταξύ των κρατών μίας περιφέρειας συμβάλλει στην μίμηση των πρακτικών που θα υιοθετηθούν. Παράδειγμα αποτελεί το γεγονός ότι κάποιες από τις πρώην κομμουνιστικές χώρες (Πολωνία, Τσεχία, Βουλγαρία) διεξήγαγαν «Εθνικούς Γύρους Συνομιλιών»¹⁹⁶ για τη μορφή του νέου καθεστώτος. Οι συνομιλίες στην Τσεχία και τη Βουλγαρία ακολούθησαν το μοτίβο που είχαν θέσει οι αντίστοιχες συνομιλίες στην Πολωνία, οι οποίες είχαν προηγηθεί χρονικά¹⁹⁷.

Το φαινόμενο της διάχυσης ισχύει επίσης και για τη διάδοση του μοντέλου του έθνους – κράτους σε όλο τον κόσμο με τη μορφή «κυμάτων εθνικισμού». Η πιο απλή εκδοχή του μοντέλου διάχυσης αποδίδει τη διάδοση του εθνικισμού στην ισχύ της ιδέας της αυτοδιάθεσης. Στην περίπτωση του εθνικισμού πρόκειται για έναν μηχανισμό «μίμησης – αντίδρασης». Όταν ο εθνικισμός αναδύθηκε στις πρώτες χώρες (Αγγλία, Γαλλία, Ισπανία), άλλες εθνότητες θεώρησαν ότι έπρεπε να μιμηθούν τα πρωτοπόρα κράτη ως τρόπο αντίδρασης στις απειλές εναντίον της ταυτότητας τους. Ο εθνικισμός, δίνοντας έμφαση στην αναγέννηση των ατόμων μέσω συμμετοχής στην κοινότητα, είναι σε θέση να ικανοποιήσει την ανάγκη τους να συμμετέχουν σε μία κοινότητα με σταθερά όρια και διάρκεια. Όταν η ταυτότητα της κοινότητας απειλείται, εμφανίζεται μία πιο δραστήρια και ενίοτε πιο επιθετική εκδοχή του εθνικισμού, λόγω της ανάγκης να επιβεβαιωθεί η εθνική ταυτότητα¹⁹⁸.

Τα κύματα εκδημοκρατισμού και εθνικισμού εμφανίζονται όταν διαμορφώνεται το αντίστοιχο «διεθνές κλίμα ιδεών». Ο Huntington ισχυρίζεται ότι οι διεθνικές ροές ιδεών μπορούν να διαμορφώσουν την πολιτική σκέψη, ιδιαίτερα στα κράτη όπου οι ιδεολογίες είναι ρευστές. Αυτά τα κράτη συνήθως βρίσκονται σε αρχικό στάδιο εκδημοκρατισμού ή προσπαθούν να πετύχουν την εθνική συγκρότηση τους. Η ιστορία, όμως, έχει δείξει ότι το κράτος που ηγεμονεύει στο διεθνές σύστημα διαμορφώνει και τις κυρίαρχες ιδέες κάθε περιόδου. Η χρήση της ισχύος του εκάστοτε ηγεμόνα αποτελούσε ανέκαθεν εργαλείο επέκτασης των αξιών, πρακτικών

¹⁹⁶ Οι Εθνικοί Γύροι Συνομιλιών (National Roundtables) σχετίζονται με τις εκτεταμένες συνομιλίες μεταξύ των μεταρρυθμιστών του καταρρέοντος κομμουνιστικού καθεστώτος και των ηγετών της αναδύομενης αντιπολίτευσης.

¹⁹⁷ Barbara Wejnert, *Diffusion, Development and Democracy, 1800-1999*, American Sociological Review Vol.70 no1 (February 2005), p.56

¹⁹⁸ Anthony D. Smith, *The Diffusion of Nationalism: Some Historical and Sociological Perspectives*, The British Journal of Sociology Vol.29 no2 (June 1978), pp.236-9

και θεσμών του σε άλλες κοινωνίες. Είναι γεγονός ότι η ισχύς της Δύσης, με τη μορφή της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας τον 19^ο αιώνα, και η ηγεμονία των ΗΠΑ τον 20^ο αιώνα συνέβαλαν στη διάδοση της δυτικής κουλτούρας σε μεγάλο μέρος του σύγχρονου κόσμου¹⁹⁹.

3.1.2. Το πρώτο κύμα εθνικισμού και εκδημοκρατισμού

Η έννοια των διακριτών λαών, που χαρακτηρίζονται από κοινή γλώσσα και πολιτισμό, υπήρχε στον Μεσαίωνα στα πλαίσια της δυτικής Χριστιανοσύνης. Η αντίληψη της εθνικότητας, δηλαδή ότι κάποιος είναι Γάλλος ή Ισπανός ή Άγγλος, είχε και εθνικές προεκτάσεις που υπερέβαιναν την πολιτική πίστη²⁰⁰. Το σημείο καμπής που επέτρεψε τη διάδοση του εθνικισμού ήταν η Συνθήκη της Βεσφαλίας το 1648, η οποία τερμάτισε τον Τριακονταετή Πόλεμο. Το μεταπολεμικό διεθνές σύστημα νομιμοποίησε μία «κοινοπολιτεία κυρίαρχων κρατών», που ήταν ανεξάρτητα εξωτερικά και είχαν τον έλεγχο των εσωτερικών τους υποθέσεων. Η Συνθήκη της Βεσφαλίας σηματοδότησε δύο επιπλέον εξελίξεις: η πρώτη ήταν η ιδέα της ισορροπίας ισχύος μεταξύ διακριτών κρατών και η δεύτερη εξέλιξη που συνδέεται με την πρώτη είναι η παρακμή της θρησκείας ως αντικείμενο ταύτισης, δεδομένου ότι ο προηγούμενος ηγεμόνας ήταν ο Πάπας και κυριαρχούσε η αντίληψη περί ενότητας της Χριστιανοσύνης. Στο κέντρο της πίστης των ευρωπαϊκών λαών τοποθετήθηκε η έννοια του κράτους²⁰¹.

Όταν ο εθνικισμός άρχισε να διαδίδεται τον 18^ο αιώνα, η ανάδυση των νέων εθνικών ταυτοτήτων ήταν συνέπεια περισσότερο παρά υιοθέτηση της ήδη υπάρχουσας ιδέας του έθνους. Οι περισσότεροι αναλυτές επικεντρώνονται σε τρεις παράγοντες για τη διάδοση του εθνικισμού. Ο πρώτος και πιο γενικός παράγοντας είναι η διάδοση της έννοιας του νεωτερισμού και οι κοινωνικές συνέπειες της εκβιομηχάνισης. Οι δύο πιο ειδικοί παράγοντες είναι η διάδοση του καπιταλισμού και η διάδοση της έννοιας της γραφειοκρατίας. Ο τελευταίος παράγοντας απαντάται περισσότερο στους εθνικισμούς των Βαλκανίων και της Ανατολικής Ευρώπης, οι οποίοι εντάσσονται στο δεύτερο κύμα εθνικισμού²⁰².

¹⁹⁹ Samuel P. Huntington, *The Third Wave...*, op. cit. p.101 and Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon and Schuster 1996, p.91

²⁰⁰ Adam Watson, *The Evolution of International Society*, London and New York: Routledge 1992, p.193

²⁰¹ Ibid. pp.186-8

²⁰² Anthony D. Smith, *"The Diffusion of Nationalism..."*, op. cit. p.241

Παρά το γεγονός ότι οι παραπάνω παράγοντες είναι σημαντικοί, η δομή του διεθνούς συστήματος μπορεί να εξηγήσει καλύτερα τη διάδοση του εθνικισμού. Η κυριαρχία της Αγγλίας και της Γαλλίας τον 18^ο αιώνα στην Ευρώπη και τους επόμενους αιώνες της Δύσης παγκοσμίως, έκαναν κανόνα την ιδέα της εθνικότητας. Καθώς οι σφαίρες επιρροής των κρατών του «Κέντρου» - δηλαδή των κρατών της Δύσης που αυτό-προσδιορίζονταν ως έθνη – επεκτείνονταν, ενώ οι κοινωνίες που ήταν ή επιθυμούσαν να γίνουν μέλη της διεθνούς κοινωνίας, στην οποία κυριαρχούσαν τα δυτικά κράτη, δεν είχαν άλλη επιλογή από το να γίνουν έθνη²⁰³.

Ο «εκδημοκρατισμός» του εθνικισμού, μετά την απομάκρυνση της απόλυτης μοναρχίας, είχε ως συνέπεια την προσωποποίηση του έθνους, εξέλιξη που ο Carr αποκαλεί «απαραίτητη ευκολία» στις διεθνείς σχέσεις και το διεθνές δίκαιο. Επιπλέον, η ιδέα της προσωπικότητας του έθνους απέκτησε και ψυχολογική σημασία, όπως φαίνεται από τα έργα του Ιταλού εθνικιστή Mazzini, ο οποίος αναφερόταν στα έθνη σαν να ήταν εξιδανικευμένα άτομα²⁰⁴. Τα δημοκρατικά στοιχεία του εθνικισμού παρατηρούνται αρχικά στην Αγγλία, όπου η ιδέα του έθνους ήταν ελκυστική τόσο για την ταχύτητα αναδυόμενη μεσαία τάξη όσο και για την αριστοκρατία. Ο εθνικισμός αιτιολογούσε την ισότητα των δύο τάξεων, καθώς και τα αιτήματα των πρώτων για ενισχυμένη πολιτική συμμετοχή. Ταυτόχρονα, οι μεσαίες τάξεις ζητούσαν η Βουλή να αποκτήσει περισσότερες εξουσίες, σώμα στο οποίο συνυπήρχαν έκτοτε με μέλη της αριστοκρατίας²⁰⁵.

Ο Huntington συμφωνεί ότι το πρώτο κύμα εκδημοκρατισμού είχε τις ρίζες του στην Αμερικάνικη και τη Γαλλική Επανάσταση, αλλά ισχυρίζεται ότι εμφανίζεται στις ΗΠΑ το 1828. Εκείνο το έτος διεξήχθησαν οι πρώτες προεδρικές εκλογές στις οποίες η κατοχή περιουσίας δεν συνιστούσε πλέον προϋπόθεση για το δικαίωμα ψήφου. Σταδιακά μέχρι το 1926, όταν ολοκληρώνεται το πρώτο κύμα, υιοθετήθηκαν μέτρα όπως η καθολική ψηφοφορία και η ευθύνη των υπουργών στη Βουλή²⁰⁶. Ο συγγραφέας ορίζει ως σημείο καμπής για το πρώτο κύμα μία εσωτερική εξέλιξη. Παρόλα αυτά, προηγήθηκαν εξελίξεις στο διεθνές σύστημα που δημιούργησαν τις συνθήκες για την εμφάνιση του πρώτου κύματος.

²⁰³ Liah Greenfeld, *Nationalism. Five Roads to Modernity*, Cambridge and London: Harvard University Press 1992, p.14

²⁰⁴ Edward H. Carr, *Nationalism and After*, London: Macmillan 1945, p.7

²⁰⁵ Liah Greenfeld, op. cit. pp.49-50

²⁰⁶ Samuel P. Huntington, *The Third Wave...*, op. cit. pp.16-7

3.1.3. Το δεύτερο κύμα εθνικισμού

Αν θέλουμε να προσδιορίσουμε χρονικά τη διάρκεια του δεύτερου κύματος, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ξεκινάει με τις επαναστάσεις του 1848 και ολοκληρώνεται το 1918 με τις Συνθήκες που καθόρισαν τη διεθνή τάξη μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Επομένως, το δεύτερο κύμα εθνικισμού είναι χρονικά μέρος του πρώτου κύματος εκδημοκρατισμού. Οι ρίζες του συγκεκριμένου κύματος μπορούν να εντοπιστούν στην περίοδο που μεσολάβησε από το Συνέδριο της Βιέννης μέχρι το 1848. Μία συνθήκη που επέτρεψε την ανάδυση του δεύτερου κύματος εθνικισμού ήταν η ανάπτυξη του εθνικισμού στη Γερμανία. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά του ήταν ότι καταδίκασε τη Δύση και την καπιταλιστική διεθνή τάξη που είχε αναδυθεί. Επιπλέον, πίστευε ότι οι διανοούμενοι μπορούν να αντιστρέψουν την αποξένωση που προκαλεί η σύγχρονη κοινωνία στον άνθρωπο, μέσω της επιστροφής στο ένδοξο παρελθόν του έθνους²⁰⁷.

Το δεύτερο κύμα εθνικισμού ξεκινάει το 1848 με την έκρηξη του λαϊκού εθνικισμού, ο οποίος πήρε τη μορφή επανάστασης εναντίον της εδραιωμένης πολιτικής τάξης. Οι λαϊκές εξεγέρσεις στη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ιταλία και την Αυστρία αποτελούσαν προϊόν της δυσарέσκειας των μεσαίων τάξεων με το «σύστημα του Μέτερνιχ» και τη δυναστική νομιμοποίηση του κράτους. Η νέα μορφή νομιμοποίησης συνίστατο στο δικαίωμα των λαών να αποφασίσουν αφενός σε ποιο κράτος θέλουν να ανήκουν και αφετέρου το καθεστώς διακυβέρνησης²⁰⁸.

Το κύμα εθνικισμού έφτασε στα Βαλκάνια από την Κεντρική Ευρώπη, αφού παρατηρούμε κοινές ρίζες και πρακτικές. Ο εθνικισμός αφορούσε μόνο τους μορφωμένους πολίτες και προϋπόθεση για την εθνική αφύπνιση υπήρξε η επιστροφή στο ιστορικό παρελθόν. Οι ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης έφτασαν στα Βαλκάνια σε διαφορετικό βαθμό για κάθε χώρα. Στη Σερβία έφτασαν διαμέσου της Ουγγαρίας και στην Ελλάδα, η οποία ήταν μεν ανεξάρτητο αλλά γεωγραφικά μη πλήρες κράτος, από τους Έλληνες της διασποράς. Στη Βουλγαρία το εθνικό κίνημα οργανώθηκε τη δεκαετία του 1860 στη Σερβία και τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Ο εθνικισμός στη Ρουμανία, η οποία βρισκόταν υπό ρωσική προστασία, επηρεάστηκε άμεσα από τα κινήματα του 1848, δεδομένου ότι πολλά παιδιά της τοπικής αριστοκρατίας σπούδαζαν στο Παρίσι. Οι Ρουμάνοι ήθελαν να απελευθερωθούν από τη ρωσική

²⁰⁷ Liah Greenfeld, op. cit. pp.386-7

²⁰⁸ Adam Watson, op. cit. p.244

επιρροή και να ενωθούν με την Τρανσυλβανία, η οποία είχε επαναστατήσει κατά της Αυστρίας, το Μπανάτ και τη Μπουκοβίνα²⁰⁹.

Η τελευταία περίοδος του δεύτερου κύματος εθνικισμού ξεκινά με τις Συνθήκες Ειρήνης το 1919 μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι οποίες αντανakλούσαν τις αρχές του Προέδρου των ΗΠΑ Woodrow Wilson για την αυτοδιάθεση των λαών. Η κατάρρευση των αυτοκρατοριών (Οθωμανική, Ρωσική, Αυστροουγγαρία) έχει ως συνέπεια τη δημιουργία νέων κρατών, σε κάποια από τα οποία εγκαθιδρύθηκαν δημοκρατικά καθεστώτα. Από την κατάρρευση της Αυστροουγγαρίας προέκυψαν μία σειρά δημοκρατικών κρατών: η Αυστρία και η Ουγγαρία έγιναν δημοκρατίες. Η Πολωνία και η Τσεχοσλοβακία έγιναν δημοκρατίες κοινοβουλευτικού χαρακτήρα, ενώ η Ρουμανία και το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων εγκαθίδρυσαν συνταγματική μοναρχία²¹⁰.

Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου εμφανίζεται, σύμφωνα με την ορολογία του Huntington, το πρώτο «αντίστροφο κύμα εκδημοκρατισμού». Η ολίσθηση σε αυταρχικές δομές έλαβε χώρα στα κράτη που είχαν εγκαθιδρύσει δημοκρατία λίγα χρόνια πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ή αμέσως μετά τη λήξη του. Η ανάδυση του Μουσολίνι στην εξουσία στην Ιταλία το 1922 και του Χίτλερ στη Γερμανία το 1933 είχε ως συνέπεια τη διάδοση των ισχυρών ιδεολογιών του φασισμού και του ναζισμού στα κράτη που δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα του εκδημοκρατισμού. Τα δικτατορικά καθεστώτα εγκαθιδρύθηκαν μέσω στρατιωτικών πραξικοπημάτων και ακολούθησαν φασιστικές πρακτικές, όπως η δημιουργία πολιτοφυλακών και οργανώσεων της νεολαίας. Το αντίστροφο κύμα αφορούσε τα κράτη των Βαλκανίων και της Ανατολικής Ευρώπης, της Ιβηρικής Χερσονήσου και κάποια από τα κράτη της Λατινικής Αμερικής²¹¹.

3.1.4. Δεύτερο και τρίτο κύμα εκδημοκρατισμού και τρίτο κύμα εθνικισμού

Το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου αποτέλεσαν το έναυσμα του δεύτερου κύματος εκδημοκρατισμού και του τρίτου κύματος εθνικισμού. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος οδήγησε στην ηγεμονία των ΗΠΑ,

²⁰⁹ Μαριλένα Κοππά, *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια*, Αθήνα: Λιβάνης 2002, σσ.99-101 & 105 & 344-5

²¹⁰ Serge Bernstein, *Δημοκρατίες, αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα: Ποιότητα 2001, σσ.100-1

²¹¹ Ο Huntington διατυπώνει την έννοια του «αντίστροφου κύματος εκδημοκρατισμού», ώστε να περιγράψει τη διαδικασία κατά την οποία κράτη που είχαν αρχίσει να υιοθετούν δημοκρατικές δομές, ολισθαίνουν στον αυταρχισμό. Samuel P. Huntington, *The Third Wave...*, op. cit. pp.17-8

μετατοπίζοντας έτσι την πολιτική και στρατιωτική ισχύ από τις ευρωπαϊκές αποικιοκρατικές δυνάμεις. Το δεύτερο κύμα εκδημοκρατισμού ξεκίνησε όταν οι συμμαχικές δυνάμεις επέβαλλαν τη δημοκρατία στα ηττημένα κράτη που ήταν υπό την κατοχή τους (Δυτική Γερμανία, Ιταλία, Αυστρία, Ιαπωνία και Κορέα). Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960 είχαν επιστρέψει στη δημοκρατία η Ελλάδα και οι δικτατορίες της Λατινικής Αμερικής²¹².

Το τρίτο κύμα εθνικισμού συνίστατο στη διαδικασία από-αποικιοποίησης στην Αφρική και την Ασία. Οι σπόροι της διαδικασίας υπήρχαν ήδη από τον μεσοπόλεμο, όταν η έννοια της αυτοδιάθεσης αντικατέστησε τον ιμπεριαλισμό ως το κυρίαρχο δόγμα της εποχής. Μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι νικήτριες δυνάμεις δεν προσάρτησαν τις εξαρτημένες περιοχές των Γερμανικών και Οθωμανικών αυτοκρατοριών, αλλά τις ενέταξαν στο σύστημα εντολών της Κοινωνίας των Εθνών. Στο άρθρο 22 του Συμφώνου της Κοινωνίας των Εθνών προβλεπόταν ότι οι εντολοδόχες δυνάμεις έπρεπε να υποβάλλουν ετήσιες αναφορές για την πρόοδο της διαδικασίας ανεξαρτητοποίησης των αποικιών. Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι ευρωπαϊκές δυνάμεις συνειδητοποίησαν ότι δεν είχαν αρκετή ισχύ να διατηρήσουν τις αποικίες του, γεγονός που τους το υπενθύμιζαν συνεχώς οι ΗΠΑ. Ταυτόχρονα, η αποικιοκρατία είχε απονομιμοποιηθεί στα μάτια της κοινής γνώμης των δημοκρατιών της Δύσης. Η Σοβιετική Ένωση, επίσης, υποστήριζε την από-αποικιοποίηση, επηρεασμένη από τις διδαχές του Λένιν περί ιμπεριαλισμού και βασιζόμενη στον υπολογισμό ότι τα νέα κράτη θα έκαναν πιο δύσκολη την ανάσχεση της από τις ΗΠΑ²¹³.

Το τρίτο κύμα εθνικισμού χρονικά ταυτίζεται με το δεύτερο κύμα και το δεύτερο αντίστροφο κύμα εκδημοκρατισμού. Πολλά από τα νέα κράτη υιοθέτησαν δημοκρατικά συντάγματα μετά από την ενθάρρυνση των απερχόμενων μητροπόλεων. Ιδιαίτερα η Μεγάλη Βρετανία έστειλε νομομαθείς αξιωματούχους στις πρώην αποικίες της για αυτό το σκοπό. Παρόλα αυτά, πρωταρχικός στόχος των νέων κρατών, τα οποία ξαφνικά κληρονόμησαν μία σειρά δημοκρατικών θεσμών που δεν ήξεραν πως λειτουργούν, ήταν η εθνική συγκρότηση²¹⁴.

Η αδυναμία των ηγεσιών να φέρουν τη σύμπτωση των εννοιών του εθνικισμού και της δημοκρατίας είχαν ως συνέπεια την εγκαθίδρυση δικτατοριών στα

²¹² Ibid. p.18

²¹³ Adam Watson, op. cit. pp.294-5

²¹⁴ John Markoff, *Waves of Democracy*, London – Thousand Oaks – New Delhi: Pine Forge Press 1996, p.78

νέα κράτη²¹⁵. Την ίδια περίοδο επιστρέφουν στον αυταρχισμό και τα κράτη της Λατινικής Αμερικής που είχαν εκδημοκρατιστεί μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το αντίστροφο κύμα στα τελευταία εμφανίστηκε ως συνέπεια των πράξεων των ΗΠΑ, οι οποίες ενδιαφέρονταν περισσότερο για την ανάσχεση της ΕΣΣΔ παρά για την προώθηση δημοκρατικών θεσμών. Οι ΗΠΑ εγκαθίδρυσαν στρατιωτικές δικτατορίες σε κράτη που θεωρούσαν ότι υιοθετούν πολιτικές που ευνοούν την έκρηξη σοσιαλιστικών επαναστάσεων. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις της ανατροπής του Προέδρου της Βραζιλίας Goulart το 1964 και του σοσιαλιστή Προέδρου της Χιλής Σαλβαντόρ Αλιέντε το 1973²¹⁶.

Ως χρονικό σημείο έναρξης του τρίτου κύματος εκδημοκρατισμού θεωρείται η 25^η Απριλίου 1974, όταν η στρατιωτική δικτατορία της Πορτογαλίας, η παλαιότερη δικτατορία στην Ευρώπη, ανετράπη από τους μεσαίου βαθμού στρατιωτικούς. Οι τελευταίοι αποφάσισαν να ρίξουν την κυβέρνηση τους που δεν είχε τη θέληση να απεμπλακεί από τις αποικίες της στην Αγκόλα, τη Μοζαμβίκη και τη Γουινέα. Οι διαδοχικές ήττες στους αποικιακούς πολέμους είχαν οδηγήσει στη ριζοσπαστικοποίηση του στρατού, ο οποίος ενώθηκε με τους πολίτες για να ανατρέψουν τη δικτατορία²¹⁷. Μετά από τρεις μήνες ανετράπη η δικτατορία στην Ελλάδα, λόγω της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο, και τον Νοέμβριο του 1975 στην Ισπανία. Το τρίτο κύμα διαδόθηκε κατόπιν στη Λατινική Αμερική και στην Ασία και μέχρι το 1988 είχαν καταρρεύσει τα περισσότερα στρατιωτικά καθεστώτα της προηγούμενης περιόδου²¹⁸.

Κατά τη διάρκεια του τρίτου κύματος διαμορφώθηκε και το διεθνές κλίμα που θα επηρέαζε τη μετάβαση των πρώην κομμουνιστικών κρατών. Το 1975 η Δύση και η ΕΣΣΔ υπέγραψαν τις Πράξεις του Ελσίνκι στα πλαίσια της Διάσκεψης για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΔΑΣΕ), οι οποίες προέβλεπαν μεταξύ άλλων τον διεθνή έλεγχο της παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το αντάλλαγμα που κέρδιζε η ΕΣΣΔ ήταν οι βελτιωμένες οικονομικές σχέσεις με τα

²¹⁵ Τα κράτη που προέκυψαν από τη διαδικασία από-αποικιοποίησης δεν κατάφεραν να ταυτίσουν την «εξουσία από το λαό» (δημοκρατία) με την «εξουσία στο όνομα του λαού» (εθνικισμός). Το πρόβλημα σχετίζεται στην ουσία με τα όρια της πολιτικής οντότητας. Στις εδραιωμένες δημοκρατίες αυτό το πρόβλημα δεν υφίσταται, καθώς η εθνική ταυτότητα αποτελεί μία από τις βάσεις του πολιτικού συστήματος.

²¹⁶ John Markoff, *op. cit.* p.89

²¹⁷ Juan J. Linz and Alfred Stepan, *op. cit.* p.118

²¹⁸ Κατά σειρά ανετράπησαν οι δικτατορίες στον Ισημερινό και την Ινδία (1977), Περού (1978), Βολιβία και Ονδούρα (1982), Αργεντινή (1983), Ουρουγουάη και Βραζιλία (1984), Γουατεμάλα (1985), Φιλιππίνες (1986), Νότια Κορέα (1987), Πακιστάν και Χιλή (1988). Βλ. Samuel P. Huntington, *The Third Wave...*, *op. cit.* pp.21-3

κράτη της Δύσης. Με αφορμή την υπογραφή της Συμφωνίας εμφανίζεται πλέον ως «πνεύμα των καιρών» η δημοκρατία. Τα ιδεώδη της δημοκρατίας είχαν μεγάλη νομιμοποιητική ισχύ για τις ηγεσίες και τους πολίτες των δυτικών κρατών, ώστε να θεωρούν αδύνατη τη σύναψη συμφωνίας με την ΣΕ αν δεν υπάρχουν εγγυήσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Συνέπεια ήταν να αναδυθούν αντιπολιτευτικά κινήματα στην Ουγγαρία, την Τσεχοσλοβακία και κυρίως στην Πολωνία, κράτη από τα οποία ξεκίνησε το κύμα εκδημοκρατισμού των κρατών του πρώην ανατολικού συνασπισμού²¹⁹.

3.2. Διεθνές περιβάλλον

3.2.1. Το σύγχρονο διεθνές σύστημα

Ο πιο ολοκληρωμένος ορισμός περί του διεθνούς συστήματος διατυπώνεται από τον Robert Gilpin. Ο Gilpin ισχυρίζεται ότι κάθε διεθνές σύστημα αποτελείται από τρία στοιχεία. Το πρώτο στοιχείο είναι οι «ποικίλες οντότητες», οι οποίες μπορεί να είναι διαδικασίες, δομές, δρώντες και τα χαρακτηριστικά αυτών. Το δεύτερο στοιχείο είναι οι «διαδράσεις» (interactions). Τη σύγχρονη εποχή οι διαδράσεις μεταξύ των κρατών έχουν λάβει πιο έντονο και οργανωμένο χαρακτήρα, κυρίως λόγω των εξελίξεων στις μεταφορές και την επικοινωνία. Οι σχέσεις μεταξύ των κρατών – διπλωματικές, συμμαχικές, πολιτιστικές – είναι πλέον θεσμοθετημένες. Το τρίτο στοιχείο είναι η «μορφή ελέγχου», η οποία ρυθμίζει τη συμπεριφορά των δρώντων και μπορεί να περιλαμβάνει από τους ανεπίσημους κανόνες του διεθνούς συστήματος έως τους επίσημους θεσμούς²²⁰.

Στο πλαίσιο του ορισμού του διεθνούς συστήματος που διατυπώνει ο Gilpin, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η παγκοσμιοποίηση, έννοια που μετά τον Ψυχρό Πόλεμο αναπαράγεται όλο και πιο συχνά, ως διάδραση περιλαμβάνει δύο συνυφασμένες μεταξύ τους διαδικασίες. Η πρώτη διαδικασία ξεκίνησε πριν από αιώνες, κατά την οποία οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής αντικατέστησαν τις προ-καπιταλιστικές σχέσεις. Η δεύτερη διαδικασία συνίσταται στη μετάβαση από τις σχέσεις των κρατών μέσω της ανταλλαγής αγαθών και των ροών κεφαλαίου στην

²¹⁹ John Markoff, *Waves of Democracy...*, op. cit. pp.95-6

²²⁰ Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press 1981, pp.26-27

ολοκληρωμένη διεθνή αγορά²²¹. Στο ίδιο πλαίσιο θα μπορούσαμε να πούμε ότι ως μορφή ελέγχου η παγκοσμιοποίηση συνίσταται στην ανάπτυξη διεθνών καθεστώτων, τα οποία θα ρυθμίζουν τη συμπεριφορά των κρατών σε σημαντικούς τομείς όπως τη διασπορά των πυρηνικών όπλων, το περιβάλλον και τη μετανάστευση²²².

Ο Gilpin ισχυρίζεται ότι η οικονομική αλληλεξάρτηση που υπάρχει σήμερα είχε εμφανιστεί ξανά στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Και στις δύο περιπτώσεις η εκάστοτε υπερδύναμη επέβαλε στο διεθνές σύστημα τις μορφές ελέγχου και τις διαδράσεις που ευνοούσαν την ηγεμονία τους. Η Μεγάλη Βρετανία εκμεταλλεύτηκε τις εξελίξεις στην επικοινωνία και τις μεταφορές και εγκαθίδρυσε την Pax Britannica, η οποία καθόριζε τη γενική δομή των διεθνών σχέσεων μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η Μεγάλη Βρετανία προωθούσε μία ανοιχτή διεθνή οικονομία και διακήρυττε τον θρίαμβο του φιλελευθερισμού²²³.

Η παγκοσμιοποίηση έχει κάποιες χρήσιμες για την παρούσα ανάλυση διαστάσεις. Η πρώτη διάσταση είναι η διαδικασία ενσωμάτωσης των κρατών στην παγκόσμια αγορά, μέσω της αυξημένης κινητικότητας των κεφαλαίων, αγαθών και υπηρεσιών. Η δεύτερη διάσταση είναι πολιτιστική. Οι νέες τεχνολογίες επικοινωνίας έχουν συμβάλει στην επέκταση χρήσης της Αγγλικής γλώσσας ως lingua franca, και την όλο και μεγαλύτερη επικράτηση της αμερικάνικης κουλτούρας. Ταυτόχρονα, η συνεχώς αυξανόμενη μετανάστευση δημιουργεί νέες προκλήσεις με τη δημιουργία πολύ-πολιτισμικών κρατών. Η τρίτη διάσταση συνίσταται στη νέα κατανόηση των ανθρώπινων δικαιωμάτων σε παγκόσμιο επίπεδο. Πολλοί αναλυτές και πολιτικοί ισχυρίζονται ότι οι παραβιάσεις τους δικαιολογούν την παραβίαση της αρχής της κρατικής κυριαρχίας. Η παραπάνω κατανόηση συνοδεύτηκε από τη διασπορά διεθνών μη κυβερνητικών οργανισμών, όπως η Διεθνής Αμνηστία, και τη δημιουργία νέων μορφών διεθνών νομικών οργανισμών, όπως το Δικαστήριο της Χάγης. Η τελευταία διάσταση είναι η δημιουργία υπερεθνικών θεσμών, με τους πιο ισχυρούς να είναι οι περιφερειακοί όπως η ΕΕ, αν και υπάρχουν θεσμοί παγκόσμιας εμβέλειας, όπως ο ΠΟΕ²²⁴.

²²¹ William I. Robinson, *Promoting Polyarchy: globalization, US intervention and hegemony*, Cambridge: Cambridge University Press 1996, p.31

²²² Robert E. Harkavy, "Images of the Coming International System", *Orbis* Vol.41 no4 (Fall 1997), pp.584-585

²²³ Robert Gilpin, op. cit. pp.135-137

²²⁴ Michael Keating and John McGarry (ed.), *Minority Nationalism and the Changing International Order*, Oxford: Oxford University Press 2001, pp.3-4

Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης διατυπώνεται συχνά η έννοια του εκσυγχρονισμού, ιδιαίτερα για τα υπό μετάβαση κράτη, η οποία γίνεται συνώνυμη με την έννοια της διεθνοποίησης. Στην ουσία ο εκσυγχρονισμός είναι ένας χρήσιμος όρος – ομπρέλα για τις αλληλένδετες διαδικασίες οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής ανάπτυξης που ορίζουν τη μετάβαση από τις παραδοσιακές στις σύγχρονες κοινωνίες. Ταυτόχρονα, κυριαρχεί η αντίληψη ότι η διαδικασία εκσυγχρονισμού είναι μία παγκόσμια ιστορική διαδικασία, καθώς τα αποτελέσματα της βιώνονται σε όλο τον κόσμο. Συστατικό στοιχείο αυτής είναι η επιβολή δυτικών προτύπων σε άλλες κοινωνίες²²⁵.

Η πιο σοβαρή πρόκληση στη διαμόρφωση της διεθνούς τάξης μετά τον Ψυχρό Πόλεμο είναι η ανάδυση του εθνικισμού σε πολλά κράτη. Το παράδοξο είναι ότι ο εθνικισμός έχει πλέον διεθνοποιηθεί, δηλαδή έχει γίνει παγκόσμιο φαινόμενο. Ένα έθνος ή μία μειονότητα θέτει τον στόχο της αυτοδιάθεσης, την οποία εξισώνει με την κρατική κυριαρχία και προσπαθεί να την πετύχει μέσω απόσχισης από ένα υπάρχον κράτος²²⁶. Η παγκοσμιοποίηση και ο εθνικισμός είναι συμβατές διαδικασίες, δεδομένου ότι η διάχυση του εθνικισμού κατέστη δυνατή επειδή υπήρχε ήδη κάποιος βαθμός παγκοσμιοποίησης. Ιδιαίτερα οι τεχνολογικές εξελίξεις στις επικοινωνίες συνέβαλαν στην ανάδυση του εθνικισμού, καθώς οδηγούν τις εθνικές ομάδες στην αντίληψη ότι οι μεταξύ τους πολιτικές και οικονομικές ανισότητες είναι ιδιαίτερα μεγάλες, αντίληψη που συχνά δεν αντανακλά την πραγματικότητα. Οι νέες μορφές επικοινωνίας έχουν φέρει ένα παγκόσμιο «φαινόμενο χιονοστιβάδας», στο οποίο το επιτυχημένο κίνημα μίας εθνικής ομάδας ενθαρρύνει παρόμοια κινήματα άλλων εθνικών ομάδων²²⁷.

3.2.2. Οι νέες προκλήσεις του διεθνούς συστήματος

Το νέο διεθνές σύστημα έχει προσδώσει νέες διαστάσεις σε ζητήματα που απασχολούσαν τη διεθνή κοινότητα κατά τον Ψυχρό Πόλεμο. Ένα από τα πλέον βασικά ζητήματα είναι η νέα μορφή που προσλαμβάνει η έννοια της «ασφάλειας», η οποία περιοριζόταν στη στρατιωτική της διάσταση. Οι αλλαγές στο διεθνές

²²⁵ Anthony Mc Grew, “*Conceptualizing Global Politics*” in Anthony Mc Grew and Paul G. Lewis, *Global Politics*, Cambridge: Polity Press 1992, p.25

²²⁶ Ray Taras (ed.), *National Identities and Ethnic Minorities in Eastern Europe*, London: Macmillan 1995, p.1

²²⁷ Andrus Park, “*Theories of Post-communist Nationalism*” in David Carlton and Paul Ingram, *The Search for Stability in Russia and the Former Soviet Bloc*, Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Ashgate 1997, p.124

οικονομικό σύστημα και οι υπόλοιπες αλληλεξαρτήσεις έχουν κάνει τον παραπάνω ορισμό να μοιάζει περιορισμένος. Σήμερα μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλές διαστάσεις της ασφάλειας. Πέραν της στρατιωτικής ασφάλειας, σημαντικές είναι οι πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις της. Η πολιτική ασφάλεια αφορά την εσωτερική σταθερότητα των κρατών, το πολιτικό καθεστώς και την ιδεολογία που τα νομιμοποιεί. Η οικονομική ασφάλεια αφορά την πρόσβαση σε πηγές και αγορές, προκειμένου τα κράτη να επιτύχουν την ευημερία των πολιτών τους. Η κοινωνική ασφάλεια αναφέρεται στη διατήρηση, εντός αποδεκτών συνθηκών κοινωνικής εξέλιξης, των παραδοσιακών μορφών πολιτισμού, εθνικής ταυτότητας και παραδόσεων²²⁸.

Ένα εξίσου σημαντικό ζήτημα που συνδέεται με το θέμα της ασφάλειας είναι αν η έννοια της κρατικής κυριαρχίας των κρατών εξακολουθεί να αποτελεί τη βάση της οργάνωσης του διεθνούς συστήματος. Ο Gilpin ισχυρίζεται ότι στις διεθνείς σχέσεις η εδαφικότητα αποτελεί το «λειτουργικό ισοδύναμο» των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, καθώς αποτελεί το βασικό μηχανισμό διανομής των πόρων ανάμεσα στα κράτη. Παρά το γεγονός ότι στο σύγχρονο διεθνές σύστημα έχει μειωθεί η σημασία του ελέγχου του εδάφους, τα κράτη που προέκυψαν μεταπολεμικά ζητούν το βαθμό εδαφικής κυριαρχίας που είχαν τα κράτη τον 19^ο αιώνα²²⁹.

Στα νεοσύστατα κράτη η κυριαρχία και η εδαφική ακεραιότητα του έθνους – κράτους περιφρουρείται με ζήλο, δεδομένου ότι ο αγώνας για ανεξαρτησία είναι ακόμα ζωντανός στη συλλογική συνείδηση. Στη μεταπολεμική περίοδο παρατηρούμε την ολοένα και πιο ενεργή συμμετοχή του κράτους στη διεθνή πολιτική, μέσω της μεγάλης διεύρυνσης του αριθμού και των πεδίων δράσης των διεθνών θεσμών και καθεστώτων²³⁰. Οι θεσμοί μπορούν να επηρεάσουν σε κάποιο βαθμό τη συμπεριφορά των κρατών, καθώς τα τελευταία ενίοτε ενεργούν μέσω θεσμών και ωφελούνται από τη συνεργασία που επιτυγχάνουν στο πλαίσιο τους. Οι διεθνείς θεσμοί, όμως, φαίνεται να μην έχουν σημαντική επίδραση στη συμπεριφορά των ισχυρών κρατών, τα οποία προσπαθούν να οικοδομήσουν μία διεθνή τάξη που θα τους επιτρέψει να διατηρήσουν τη θέση τους στην κατανομή ισχύος²³¹.

²²⁸ Stephen Iwan Griffiths, *Nationalism and Ethnic Conflict: Threats to European Security*, Oxford: Oxford University Press 1992, pp.8-9

²²⁹ Robert Gilpin op. cit. p.37

²³⁰ Anthony Mc Grew op. cit. p.2

²³¹ J. J. Mearsheimer, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα 2006, σσ.115 & 700

Ο Krasner ισχυρίζεται ότι πλέον η Βεστφαλιανή κυριαρχία, δηλαδή το δικαίωμα κάθε κράτους να καθορίζει τις δομές εξουσίας στο εσωτερικό του, δεν μπορεί να είναι απόλυτη και προτείνει την έννοια της *από κοινού κυριαρχίας*. Προτείνει δηλαδή τη δημιουργία θεσμών για τη διακυβέρνηση συγκεκριμένων ζητημάτων και πεδίων πολιτικής στο εσωτερικό του κράτους, επί των οποίων εξωτερικοί και εσωτερικοί δρώντες εθελούσια θα μοιράζονται την εξουσία. Βάση της παραπάνω πρότασης είναι το συμπέρασμα του συγγραφέα ότι η διαδικασία δημιουργίας δημοκρατικών καθεστώτων δεν είναι δυνατή χωρίς την υποστήριξη εξωτερικών δρώντων, και πιο συγκεκριμένα των διεθνών οργανισμών και της μοναδικής πλέον υπερδύναμης²³².

Η παραπάνω πρόταση επαληθεύεται από την έμφαση που δίνουν οι Ηνωμένες Πολιτείες στην επικράτηση της δημοκρατίας παγκοσμίως. Ο Huntington ισχυρίζεται ότι η ταυτότητα των ΗΠΑ ως έθνος δεν διαχωρίζεται από την δέσμευση τους στην φιλελεύθερες και δημοκρατικές αξίες. Επομένως, η επιβίωση των ΗΠΑ εξαρτάται από τη διατήρηση της δημοκρατίας στο εσωτερικό και της διαμόρφωσης ενός δημοκρατικού διεθνούς περιβάλλοντος²³³. Η εξέλιξη που επέτρεψε στις ΗΠΑ να δημιουργήσουν μία νέα διεθνή τάξη ήταν η πτώση του κομμουνισμού το διάστημα 1989-91. Αυτή η εξέλιξη επέτρεψε στην παγκοσμιοποίηση και τον εκδημοκρατισμό να αποκτήσουν νέα δυναμική, αν και οι δύο διαδικασίες ενισχύονται αμοιβαία από τον 18^ο αιώνα. Παρά το γεγονός ότι η παγκοσμιοποίηση ενθάρρυνε τον εκδημοκρατισμό, και ο εκδημοκρατισμός ενθάρρυνε την παγκοσμιοποίηση, δεν είναι βέβαιο ότι στο μέλλον η παραπάνω σχέση θα παραμείνει ως έχει²³⁴.

Το υβρίδιο που προέκυψε μετά τη νίκη της φιλελεύθερης δημοκρατίας επί του κομμουνισμού συνέβαλε στην υιοθέτηση πιο επιθετικής στάσης στην προώθηση των φιλελεύθερων αξιών σε περιοχές του κόσμου που δεν έχουν δημοκρατική εμπειρία. Ταυτόχρονα, παρατηρείται η τάση να αντιμετωπίζεται η διάδοση της δημοκρατίας ως η μεταβίβαση του επιστημονικά αποδεδειγμένου «αληθινού δρόμου» από ένα ευταγμένο κέντρο σε μία περιφέρεια σε αταξία²³⁵.

²³² Stephen D. Krasner, "The Case for Shared Sovereignty", *Journal of Democracy* Vol.16 no1 (January 2005), pp.71 & 76

²³³ Samuel P. Huntington, op. cit. p.30

²³⁴ Marc F. Plattner, "Globalization and self-government", *Journal of Democracy* Vol.13 no3 (July 2002), p.54

²³⁵ Mlada Bukovansky, "Liberal States, International Order, and Legitimacy: An Appeal for Persuasion over Prescription", *International Politics* Vol.44 no1 (January 2007), p.178

Η παραπάνω θεωρία, η οποία αποκαλείται ως «δημοκρατική ειρήνη»²³⁶, στηρίζεται σε δύο αλληλένδετες διαστάσεις: η θεσμική διάσταση βασίζεται στην θέση ότι οι δημοκρατικοί θεσμικοί περιορισμοί αποτρέπουν τις δημοκρατίες από το να πολεμούν μεταξύ τους. Η κανονιστική διάσταση δίνει έμφαση στις βαθιά ριζωμένες δημοκρατικές νόρμες στην εσωτερική πολιτική δομή των δημοκρατικών κρατών. Από διεθνή σκοπιά, η διαδικασία εκδημοκρατισμού μπορεί να γίνει αντιληπτή ως η έκθεση της διεθνούς πολιτικής στις απαιτήσεις της εσωτερικής κοινωνίας²³⁷.

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου η δημοκρατία απέκτησε καθολική νομιμοποίηση, η οποία παρατηρείται σχεδόν σε όλες τις διεθνείς συμφωνίες και διακηρύξεις. Η υποστήριξη της δημοκρατίας ενσωματώνεται και στις πρακτικές κάποιων πολυμερών οργανισμών, παγκόσμιων και περιφερειακών, και κάποιων κρατών της Δύσης π.χ. η Παγκόσμια Τράπεζα, κάτω από τον τίτλο της «διακυβέρνησης», συχνά επιβάλλει για την εκχώρηση δανείων κάποιας μορφής «δημοκρατική προϋπόθεση»²³⁸. Η θεωρία της δημοκρατικής ειρήνης προβλέπει τη δημιουργία μίας «ειρηνικής ένωσης» δημοκρατιών, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ως μία εκδοχή μίας ευρύτερης έννοιας μίας πλουραλιστικής κοινότητας ασφάλειας που επιλύει τις διακρατικές διενέξεις χωρίς προσφυγή σε μεγάλης κλίμακας βία. Τα κράτη που αποτελούν την κοινότητα χαρακτηρίζονται από τις ίδιες αξίες, από προθυμία να συμβιβαστούν και από αμοιβαία προβλεψιμότητα συμπεριφοράς²³⁹.

Οι αιτιάσεις των φιλελεύθερων κρατών ότι έχουν καθήκον να προωθήσουν τις δημοκρατικές αξίες και την υλική ευημερία, δέχονται δύο ειδών κριτική. Από τη μία πλευρά, η κριτική αφορά τον επεμβατικό τρόπο με τον οποίο κάποια φιλελεύθερα κράτη προσπαθούν να πετύχουν την ασφάλεια τους, και επομένως τον τρόπο με τον οποίο η δημοκρατία μεταφέρεται στη διεθνή τάξη, και τις ανισότητες που συνδέονται με τον παγκόσμιο καπιταλισμό²⁴⁰. Από την άλλη πλευρά, η κριτική αφορά στη νέα αντίληψη περί δημοκρατίας. Η κλασική θεωρία περί δημοκρατίας την όριζε με

²³⁶ Για την έννοια της «δημοκρατικής ειρήνης» βλ. M. W. Doyle, “Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs”, *Philosophy and Public Affairs*, Vol.12 no3 (Summer 1983) και B. Russett, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, Princeton: Princeton University Press 1993. Για κριτική της «δημοκρατικής ειρήνης» βλ. J. J. Mearsheimer, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα 2006, σελ.707

²³⁷ Alexander V. Kozhemiakin, *Expanding the Zone of Peace?*, London: Macmillan Press 1998, pp. 6 & 11

²³⁸ Marc F. Plattner, op. cit. p.58

²³⁹ Alexander V. Kozhemiakin, op. cit. p.141

²⁴⁰ Mlada Bukovansky, op. cit. p.176

όρους της «λαϊκής βούλησης» ως την πηγή και του «κοινού καλού» ως τον σκοπό της δημοκρατίας. Σήμερα, ένα πολιτικό καθεστώς θεωρείται δημοκρατικό στο βαθμό που η κυβέρνηση προκύπτει από δίκαιες και περιοδικές εκλογές, στις οποίες το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι είναι καθολικό. Στην ουσία, αν μία δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση είναι αναποτελεσματική, διεφθαρμένη και δεν υιοθετεί πολιτικές για το κοινό καλό, θεωρείται ανεπιθύμητη και όχι αντιδημοκρατική²⁴¹.

Το εγχείρημα διάδοσης της δημοκρατίας στον κόσμο έχει φέρει αλλαγές και στο ζήτημα του εθνικισμού, δεδομένου ότι η σύγχρονη δημοκρατία γίνεται αντιληπτή μόνο εντός των ορίων του έθνους – κράτους. Το διεθνές νομικό πλαίσιο βασίζεται στην αρχή της εθνικής κυριαρχίας και την αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης. Η αρχή της αυτοδιάθεσης αναπτύχθηκε με σκοπό να αντιμετωπίσει τα εθνικά αντί-αποικιακά κινήματα. Η κατάρρευση, όμως, των ομοσπονδιών του πρώην ανατολικού μπλοκ έκανε επιτακτικό τον εκ νέου καθορισμό της αρχής της αυτοδιάθεσης, καθώς μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '90, το διεθνές σύστημα ήταν αντίθετο στη μονομερή απόσχιση²⁴². Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι, μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, πολλοί Αμερικανοί αναλυτές με Ουίλσονικά ένστικτα θεώρησαν ότι η κάθε μία από τις 15 Δημοκρατίες της ΕΣΣΔ πρέπει να ασκήσουν το δημοκρατικό δικαίωμα προς αυτοδιάθεση. Η μακρά ιστορία καταπίεσης των «αιχμάλωτων λαών», όπως τους αποκαλούσαν οι Αμερικανοί στρατιώτες στον Ψυχρό Πόλεμο, από το σοβιετικό καθεστώς έκανε το παραπάνω δικαίωμα να μοιάζει πιο νομιμοποιημένο²⁴³.

Η ιδιαιτερότητα των κρατών που προέκυψαν από τη διάλυση της ΕΣΣΔ και της Γιουγκοσλαβίας είναι ότι χαρακτηρίζονται από μεγάλη εθνική ανομοιογένεια. Τα πρώην κομμουνιστικά κράτη της Ευρώπης έχουν αποδεχτεί τους όρους που τους θέτουν οι διεθνείς οργανισμοί για τα δικαιώματα των μειονοτήτων. Τα υποψήφια κράτη – μέλη αξιολογούνται ανάλογα με την αντιμετώπιση που έχουν απέναντι στις μειονότητες. Παρατηρούμε δύο συνδεδεμένες μεταξύ τους διαδικασίες: η πρώτη είναι η διεθνοποίηση του ζητήματος των μειονοτικών δικαιωμάτων, που πλέον αποτελούν αιτιολογία για επέμβαση στο εσωτερικό των κρατών. Δεύτερον, το διεθνές πλαίσιο

²⁴¹ Η κρατούσα αντίληψη είναι ότι η κλασική θεωρία περί δημοκρατίας απαντάται στο “Κοινωνικό Συμβόλαιο” του Rousseau και στο μοντέλο της άμεσης δημοκρατίας που είχε εγκαθιδρυθεί στην αρχαία Αθήνα. Samuel P. Huntington, *op. cit.* pp.6-9

²⁴² Abeysinghe M. Navaratna – Bandara, *The Management of Ethnic Secessionist Conflict*, Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Dartmouth 1995, pp.14-15

²⁴³ Jack Snyder, *From Voting to Violence*, New York and London: W.W. Norton & Company 2000, p.34

αναπτύσσεται με σκοπό την εξαγωγή των δυτικών μοντέλων στα υπό μετάβαση κράτη της Ανατολικής Ευρώπης²⁴⁴. Αντιθέτως, το διεθνές πολιτικό σύστημα βασίζεται στην υπόθεση ότι οι ταυτότητες καθορίζονται με κύριο κριτήριο το έδαφος. Συνέπεια είναι να περιορίζονται οι ταυτότητες των μειονοτήτων από την έννοια του κράτους, το οποίο ορίζει τα εξωτερικά όρια της πολιτικής συμμετοχής²⁴⁵.

Στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '90 η διεθνής κοινότητα θεωρούσε ως πιο κατάλληλο το μοντέλο του κράτους που στηρίζεται από όλους τους πολίτες και αναφέρεται σε όλους, ανεξαρτήτως εθνικής καταγωγής. Μετά τη Συνθήκη του Dayton το κράτος θεωρείται μεν ακόμα ως εθνικό, αλλά εγγυάται στα μέλη των μειονοτήτων ειδικά δικαιώματα, κυρίως στο πεδίο της γλώσσας και της εκπαίδευσης. Το τελευταίο μοντέλο κράτους αποκτά μεγαλύτερη νομιμοποίηση από τις πρακτικές του Συμβουλίου της Ευρώπης, της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του ΟΑΣΕ²⁴⁶. Παρόλα αυτά, τα κράτη δεν είναι πρόθυμα να παρέχουν δικαιώματα σε μειονότητες που θεωρούν ότι δεν είναι πιστές στο κράτος. Οι σχέσεις μεταξύ κράτους και μειονοτήτων δεν γίνονται αντιληπτές ως ζήτημα της δημοκρατίας που πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο διαπραγμάτευσης, αλλά ως ζήτημα κρατικής ασφάλειας. Υπό αυτό το πρίσμα, το κράτος ενδέχεται να περιορίσει τη δημοκρατική διαδικασία προκειμένου να προστατεύσει την ακεραιότητα του, όταν νιώθει ότι αυτή απειλείται. Ακόμα και αν καταφέρουν οι μειονότητες να διατυπώσουν τα αιτήματά τους, τα διλήμματα ασφαλείας που υπάρχουν μεταξύ της εθνικής πλειοψηφίας και των μειονοτήτων, κάνουν δύσκολη την αποδοχή τους²⁴⁷.

3.3. Διεθνείς Οργανισμοί

3.3.1. Η συμβολή των Διεθνών Οργανισμών στη διαδικασία εκδημοκρατισμού μετά τον Ψυχρό Πόλεμο

Ο φιλελεύθερος πλουραλισμός, ο οποίος ως ιδεολογικό ρεύμα κυριαρχεί μετά τον Ψυχρό Πόλεμο, ξεκινά από τη διαπίστωση ότι το κράτος δεν είναι πια ο πρωταρχικός δρών στην παγκόσμια σκηνή, αλλά δίνει έμφαση στη σημασία και τον

²⁴⁴ Will Kymlicka, "Multiculturalism and Minority Rights: West and East", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* (Issue 4/2002), p.1

²⁴⁵ Linda Bishai, "Secessions and the problems of liberal theory" in Percy B. Lehning, *Theories of Secession*, London and New York: Routledge 1998, p.105

²⁴⁶ Rogers Brubaker, *Nationalism reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 1996, p.105

²⁴⁷ Will Kymlicka, op. cit. pp.19-20

ρόλο των διεθνών οργανισμών. Οι τελευταίοι θεωρούνται από μόνοι τους δρώντες, και όχι απλώς δημιουργήματα και εντολοδόχοι των κρατών. Για τους φιλελεύθερους πλουραλιστές η διεθνής τάξη διατηρείται, όπως στην εσωτερική κοινωνία, μέσω κοινά αποδεκτών αξιών και την αναγνώριση υψηλού βαθμού αλληλεξάρτησης μεταξύ των εθνικών κοινωνιών. Εξίσου σημαντική είναι η αποδοχή κοινών κανόνων και νορμών συμπεριφοράς, καθώς και η συμμετοχή σε θεσμούς ή διαδικασίες διακυβέρνησης²⁴⁸. Τα φιλελεύθερα κράτη ισχυρίζονται ότι αποτελούν τους πυλώνες μίας ειρηνικής και ευημερούσας διεθνούς τάξης, δημιουργώντας μία δημοκρατική «ζώνη ειρήνης». Οι φιλελεύθερες νόρμες κωδικοποιούνται σε διεθνείς θεσμούς και συμφωνίες, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Παγκόσμια Τράπεζα, το Συμβούλιο της Ευρώπης και οι διατάξεις του Χάρτη του ΟΗΕ που διακηρύσσουν τη σημασία των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών²⁴⁹.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες, ως η μοναδική υπερδύναμη πλέον, ταυτίζονται με την διάδοση της δημοκρατίας στον κόσμο. Ο Πρόεδρος Κλίντον υποστήριζε ότι η διεύρυνση του NATO θα βοηθούσε «να σταθεροποιηθεί η εθνική συναίνεση για μεταρρυθμίσεις προς την κατεύθυνση της δημοκρατίας και της αγοράς», συναίνεση η οποία ήδη υπήρχε στην Πολωνία και την Ουγγαρία. Η Υπουργός Εξωτερικών Ολμπράιτ έκανε λόγο για επέκταση «της περιοχής του κόσμου στην οποία τα αμερικάνικα συμφέροντα και αξίες θα ευδοκιμήσουν»²⁵⁰. Οι ΗΠΑ ισχυρίζονται ότι είναι σημαντικό οι εκλογές, τις οποίες θεωρούν ως τον καλύτερο έλεγχο για τις νέες δημοκρατίες, να διεξάγονται με δίκαιο και ελεύθερο τρόπο. Η πρακτική που ακολουθούν, όμως, δείχνει ότι ενδιαφέρονται πρωτίστως για το αποτέλεσμα των εκλογών. Το αντικείμενο της πολιτικής παρέμβασης δεν είναι η οργάνωση δίκαιων εκλογών, στις οποίες ενδέχεται να κερδίσουν αριστερά κόμματα, αλλά να σχηματιστούν μία ελίτ και να την επιβάλουν μέσω ελεγχόμενων εκλογικών διαδικασιών²⁵¹.

Ένα από τα παράδοξα που εμφανίζεται είναι ότι η δημοκρατία δεν είναι επαρκής στο να εγγυηθεί τα ατομικά και μειονοτικά δικαιώματα, ειδικά στις εθνικά διαιρεμένες κοινωνίες, αλλά ταυτόχρονα αυτά δεν μπορούν να τύχουν προστασίας εκτός του δημοκρατικού πλαισίου. Αυτό το παράδοξο εξηγεί γιατί τα ζητήματα ατομικών δικαιωμάτων και εκδημοκρατισμού έχουν αποκτήσει τόσο μεγάλη σημασία

²⁴⁸ Anthony Mc Grew, op. cit. p.20

²⁴⁹ Mlada Bukovansky, op. cit. p.175

²⁵⁰ J. J. Mearsheimer, ό.π. σσ.36-37

²⁵¹ William I. Robinson, op. cit. p.111

στο εσωτερικό των κρατών και στις μεταξύ τους σχέσεις. Η έμφαση σε διεθνές επίπεδο απορρέει από τον Χάρτη του ΟΗΕ, στον οποίο διατυπώνεται ως σκοπός η προώθηση του οικουμενικού σεβασμού για την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών για όλους. Το ενδιαφέρον της διεθνούς κοινότητας για την προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων μέσω της δημοκρατίας, ιδιαίτερα μετά τον Ψυχρό Πόλεμο, κινείται εν μέρει από την επιθυμία να διατηρηθεί η κρατική κυριαρχία, το απαραβίαστο των συνόρων και η διεθνής σταθερότητα. Τα δικαιώματα των μειονοτήτων δεν θεωρούνται ως όχημα για τη διάσπαση των κρατών. Παρόλα αυτά, η δημοκρατία υπονοεί την εξωτερική επίβλεψη των δρώμενων στο εσωτερικό των κρατών και την αυθαίρετη επέμβαση στην κυριαρχία τους, όπως κατέδειξαν τα παραδείγματα του Κοσόβου και της Τσετσενίας²⁵².

Η τάση να τοποθετούνται τα ατομικά και μειονοτικά δικαιώματα υπεράνω της κρατικής κυριαρχίας αποτυπώνεται στη σύσταση διεθνών δικαστηρίων, όπως το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, και στον πολλαπλασιασμό και διάδοση Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, όπως η Διεθνής Αμνηστία και το Παρατηρητήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Επιπλέον, η κατάλληλη αντιμετώπιση των μειονοτήτων αποτελεί μία από τις προϋποθέσεις για την είσοδο στους μεταψυχροπολεμικά πιο ελκυστικούς διεθνείς οργανισμούς, την ΕΕ και το ΝΑΤΟ²⁵³.

Το γεγονός ότι η ΕΕ και το ΝΑΤΟ θεωρούνται οι πιο «ελκυστικοί» διεθνείς οργανισμοί καταδεικνύει τη σημασία του περιφερισμού. Στη μεταπολεμική διεθνή τάξη δεν ήταν άμεσα φανερό ότι ο περιφερισμός αποτελούσε τη λύση στα προβλήματα της διεθνούς ασφάλειας και της οικονομικής αλληλεξάρτησης. Ο David Mitrany, ο πιο γνωστός λειτουργιστής, ισχυριζόταν ότι ο ανταγωνισμός μεταξύ περιφερειακών συμμαχιών θα εμφάνιζε όλους τους κινδύνους του άναρχου διεθνούς συστήματος σε μεγαλύτερο βαθμό. Ο Ψυχρός Πόλεμος, όμως, έθεσε σε δεύτερη μοίρα τη συλλογική ασφάλεια ως μηχανισμό της διεθνούς τάξης. Ο περιφερισμός θεωρήθηκε αφενός ως το μέσο ενίσχυσης της ευρωπαϊκής πλευράς της Ατλαντικής Συμμαχίας έναντι της σοβιετικής απειλής και αφετέρου ως το αποτέλεσμα ενός υποτιθέμενου «φαινόμενου χιονοστιβάδας» στον μη-κομμουνιστικό κόσμο, που είχε ως σκοπό την οικονομική ανάπτυξη των κρατών του Τρίτου Κόσμου και την μείωση

²⁵² Anita Inder Singh, *Democracy, Ethnic Diversity, and Security in Post-Communist Europe*, Westport, Connecticut: Praeger 2001, pp.15 & 70

²⁵³ Η διεθνής κοινότητα θεωρεί ως κατάλληλη αντιμετώπιση των μειονοτήτων την υιοθέτηση θετικών ρυθμίσεων (positive regulations), οι οποίες θα απεγκλωβίσουν τα μέλη των μειονοτήτων από το καθεστώς των πολιτών β' κατηγορίας. Michael Keating and John Mc Garry, op. cit. pp.8-9

της εξάρτησης τους από τη Δύση. Σήμερα είναι ευρέως αποδεκτό ότι ο περιφερισμός πέτυχε τον πρώτο στόχο και απέτυχε στον δεύτερο²⁵⁴.

Στα ζητήματα δημοκρατίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων η ΕΕ κυρίως, αλλά και το Συμβούλιο της Ευρώπης (ΣτΕ) ασκούν τη μεγαλύτερη επιρροή στα κράτη που θέλουν να γίνουν μέλη τους. Η υιοθέτηση της δημοκρατίας προϋποθέτει πλέον την εξωτερική επίβλεψη της διαδικασίας από τους αρμόδιους διεθνείς οργανισμούς, με την πλειοψηφία των πρώην κομμουνιστικών κρατών να έχει συναινέσει σε αυτή. Το ΣτΕ έχει θέσει ως όρους εισδοχής τη δέσμευση στη δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα και το κράτος δικαίου. Επιπλέον, η ένταξη στο ΣτΕ αποτελεί προϋπόθεση για την ένταξη στην ΕΕ, όπως διατυπώνεται στη Διακήρυξη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων το 1977²⁵⁵.

Και οι δύο οργανισμοί δίνουν έμφαση στα δικαιώματα των μειονοτήτων, τα οποία θέτουν την ερώτηση ποια δικαιώματα των μελών των μειονοτήτων πρέπει να διαχωριστούν από το συλλογικό πλαίσιο. Η Σύμβαση του ΣτΕ κάνει αναφορά σε «άτομα που ανήκουν σε μειονότητες», με συνέπεια το άτομο και όχι η ομάδα να αποτελεί το υποκείμενο δικαίου. Παρόλα αυτά, στην πράξη η άσκηση των εν λόγω δικαιωμάτων γίνεται από το άτομο σε συνεργασία με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας. Το Σύμφωνο Σταθερότητας στην Ευρώπη, το οποίο υπογράφηκε τον Μάρτιο του 1995 υπό την αιγίδα της ΕΕ, θέτει ως στόχους την ενίσχυση του εκδημοκρατισμού και τη διευθέτηση των διαφορών μεταξύ όμορων κρατών. Το Σύμφωνο καθιερώνει και τον ρόλο του ΟΑΣΕ στην επίβλεψη της εφαρμογής του, ιδιαίτερα στη Βαλτική, τα Βαλκάνια και τα κράτη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης²⁵⁶.

Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, απότοκο της θεσμικής εξέλιξης της ΕΕ, σήμερα δεν βασίζεται κυρίως σε μία αυθαίρετη θεσμική υπερδομή, όπως θεωρούταν ότι λειτουργούσε πριν το Μάαστριχτ. Πλέον βασίζεται σε μία πλούσια υποδομή, που αποτελείται από ένα σώμα αξιών, κανόνων και διαδικασιών που πρέπει να σέβονται όλα τα κράτη – μέλη της ΕΕ. Ο Martin Wight ισχυρίζεται ότι οι «παραδόσεις της Ευρώπης», στις οποίες τα κράτη μένουν προσκολλημένα, παρέχει μία ισχυρή αίσθηση εθνικής αυτονομίας, βασιζόμενη στο δικαίωμα κάθε κράτους να ορίζει το εθνικό συμφέρον του. Ταυτόχρονα, τα κράτη διακηρύσσουν τη δέσμευση τους σε

²⁵⁴ James Mayall, "National Identity and the Revival of Regionalism" in Louise Fawcett and Andrew Hurrell, *Regionalism in World Politics*, Oxford: Oxford University Press 1995, pp.173 & 186

²⁵⁵ Anita Inder Singh, op. cit. pp.6-7

²⁵⁶ Robin Wilson, op. cit. pp.375-376

συντονισμένες δράσεις και σε ενισχυμένους κοινούς θεσμούς²⁵⁷. Η πλούσια υποδομή είχε γίνει φανερή στη θέσπιση των κριτηρίων της Κοπεγχάγης, καθώς και στην απαίτηση της ΕΕ προς τα κράτη του τελευταίου κύματος διεύρυνσης να ανταποκριθούν στα δημοκρατικά και οικονομικά πρότυπα που έχουν τα κράτη – μέλη. Πρέπει, όμως, να επισημανθεί ότι αυτά τα πρότυπα είναι πολύ πιο αυστηρά σήμερα σε σχέση με τα κριτήρια βάσει των οποίων κρίθηκε η ένταξη της Ελλάδας και της Ισπανίας: οι ηγέτες των δύο κρατών διατύπωσαν τα επιχειρήματα τους με όρους δημοκρατικής εδραίωσης και παράδοσης, και την ανάγκη να σταθεροποιηθεί το καθεστώς που προέκυψε από την κατάρρευση της στρατιωτικής δικτατορίας²⁵⁸.

Τα πολιτικά κριτήρια για την ένταξη στο NATO είναι αρκετά πιο χαλαρά από τα αντίστοιχα της ΕΕ και του ΣτΕ, δεδομένου ότι ουδέποτε ανέστειλε την ιδιότητα του μέλους σε κράτη που έγιναν δικτατορίες. Η έρευνα που δημοσιεύθηκε τον Σεπτέμβριο του 1995 σχετικά με τη διεύρυνση του NATO περιλάμβανε τη διατύπωση ότι «δεν υπάρχει μία προκαθορισμένη λίστα κριτηρίων για την ένταξη νέων μελών στη Συμμαχία, και κάθε περίπτωση θα εξετάζεται ξεχωριστά». Τα κριτήρια που θέτει το NATO στην μετα-κομμουνιστική Ευρώπη αφορούν τις σχέσεις μεταξύ όμορων κρατών και το απαραβίαστο των συνόρων. Προτείνει μάλιστα στα κράτη που αντιμετωπίζουν διεθντικές διενέξεις ή εδαφικές διαφορές να τις επιλύσουν ειρηνικά και σε συνεργασία με τον ΟΑΣΕ²⁵⁹.

Πέραν των ζητημάτων δημοκρατίας και ατομικών δικαιωμάτων, η διεθνοποίηση του κράτους, η οποία ακολουθεί τη παγκοσμιοποίηση της παραγωγής, έχει ως συνέπεια την ανάδυση υπερεθνικών θεσμών στον τομέα της οικονομίας. Αυτοί οι θεσμοί σταδιακά αντικαθιστούν τους εθνικούς θεσμούς στην ανάπτυξη οικονομικών πολιτικών. Το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα και ο ΠΟΕ αναλαμβάνουν τη διαχείριση της παγκόσμιας οικονομίας και υιοθετούν ρυθμίσεις που κατά την έκφραση του Gilpin «αντικαθιστούν τα στενά πολιτικά και εθνικά συμφέροντα»²⁶⁰. Η συμμετοχή στους συγκεκριμένους οργανισμούς θεωρείται ότι επιφέρει άμεσα οικονομικά οφέλη στα κράτη. Ταυτόχρονα, υπάρχουν ρήτρες που επιβάλλουν κυρώσεις στις κυβερνήσεις που δεν συμμορφώνονται με τις επιταγές πολιτικής που

²⁵⁷ Roger Morgan, "A European 'Society of States' – but only States of Mind?", *International Affairs* Vol.76 no3 (July 2000), pp.560 & 566

²⁵⁸ William Wallace, "From the Atlantic to the Bug, from the Arctic to the Tigris? The Transformation of the EU and NATO", *International Affairs* Vol.76 no3 (July 2000), pp.486-487

²⁵⁹ Thomas Ambrosio, *Irredentism: Ethnic Conflict and International Politics*, Connecticut and London: Praeger 2001, p.123

²⁶⁰ William I. Robinson, *op. cit.* p.372

επιβάλλουν τα κράτη – δωρητές. Το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα πλέον έχουν υιοθετήσει και πολιτικές ρήτρες· σε συνεργασία με τα πιο πλούσια βιομηχανικά κράτη, έχουν θέσει ως προϋποθέσεις για την χρηματοδότηση των νέων κρατών την εξάλειψη της διαφθοράς, τον περιορισμό των εξοπλιστικών δαπανών και σε κάποιες περιπτώσεις βήματα εκδημοκρατισμού²⁶¹.

Οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί έχουν ως βάση των πολιτικών τους την αντίληψη ότι η δημοκρατία μπορεί να ανθίσει καλύτερα σε κράτη όπου οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες είναι ευνοϊκές. Το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα χρησιμοποιούν ως μέσο το άνοιγμα εμπορικών ευκαιριών, ενθαρρύνοντας συγκεκριμένες θεσμικές αλλαγές²⁶². Η μεγάλη αισιοδοξία των δύο οργανισμών απορρέει λιγότερο από την επιτυχία τους στον εκδημοκρατισμό κρατών και περισσότερο από τον ρόλο τους στην κατάρρευση κάποιων αυταρχικών καθεστώτων. Τα στελέχη του ΔΝΤ επισημαίνουν ότι τη δεκαετία του '80 οι κυβερνήσεις της Βραζιλίας και του Μεξικού ζήτησαν τη διαπραγμάτευση του χρέους τους, με συνέπεια το αυταρχικό καθεστώς να απεμπολήσει το πιο αποτελεσματικό μέσο νομιμοποίησης από στρατηγικές ομάδες της κοινωνίας²⁶³.

3.3.2. Πολλαπλές ταυτότητες

Ο φιλελεύθερος πλουραλισμός ισχυρίζεται ότι το νέο παγκοσμιοποιημένο διεθνές σύστημα έχει επιφέρει αλλαγές στο περιεχόμενο της ιδιότητας του πολίτη και στις εθνικές ταυτότητες. Μπορούμε πλέον να κάνουμε λόγο για πολλαπλές ταυτότητες, οι οποίες δεν καθορίζονται μόνο από τα κριτήρια συμμετοχής στο έθνος, αλλά και από το πλαίσιο εντός του οποίου βρίσκονται. Τα ανθρώπινα δικαιώματα σε μεγάλο βαθμό έχουν αποσυνδεθεί από το κράτος και εκφράζονται με μία οικουμενική γλώσσα. Η διαδικασία χάραξης πολιτικών συχνά είναι πολυεπίπεδη, συνδέοντας το κράτος και το διεθνές σύστημα, ξεφεύγοντας από τους δημοκρατικούς θεσμούς και ως εκ τούτου από τον δημοκρατικό έλεγχο. Αυτές οι τάσεις ερμηνεύουν την ανάδυση μίας υπερεθνικής οικονομικής και πολιτικής τάξης²⁶⁴. Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί ένα καλό παράδειγμα: η εθνική ταυτότητα δεν έχει πια την υπεροχή ως η ψυχολογική

²⁶¹ Adam Przeworski, op. cit. p.6

²⁶² Stephen D. Krasner, op. cit. p.71

²⁶³ Kathleen C. Schwartzman, "Globalization and Democracy", Annual Review of Sociology Vol.24 (1998), p.169

²⁶⁴ Michael Keating, "Nations without States: The Accommodation of Nationalism in the New State Order" in Michael Keating and John McGarry (ed.), Minority Nationalism and the Changing International Order, Oxford: Oxford University Press 2001, p.21

ταυτότητα που απαιτεί την ανώτερη πίστη από τα άτομα. Αντιθέτως, πρέπει να συναγωνιστεί υπερεθνικές ταυτότητες, καθώς τα νέα κράτη πρέπει να ενταχθούν σε διεθνείς οργανισμούς, με συνέπεια να μην απολαμβάνουν την κυριαρχία των κρατών που συγκροτήθηκαν πρώτα. Ταυτόχρονα, τα νέα κράτη απειλούνται από υποεθνικές ταυτότητες και από διαδικασίες που επέτρεψαν τη γέννηση τους. Δεδομένου ότι δημιουργήθηκαν μέσω εθνικής κατάτμησης, απειλούνται από τις εθνότητες που ζητούν δικό τους κράτος. Ιδιαίτερα στην ΕΣΣΔ υφίσταντο πάνω από 100 αναγνωρισμένες εθνότητες, πέραν των 15 κυρίαρχων εθνοτήτων που αντιστοιχούσαν στις Δημοκρατίες²⁶⁵.

Ο φιλελεύθερος πλουραλισμός κάνει λόγο για μία διεθνή κοινωνία που θα αποτελεί ένα παγκόσμιο κράτος. Στην πράξη, το εγχείρημα που πλησίασε περισσότερο το όραμα μίας υπερεθνικής πολιτείας είναι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση²⁶⁶. Ο καθορισμός των ορίων και του πλαισίου της Ευρώπης δεν είναι εύκολος. Πέραν του γεωγραφικού προσδιορισμού, η Ευρώπη έχει καθοριστεί και με όρους κοινών αξιών και πολιτισμού, καθώς και με την ιδέα κοινής ιστορίας. Πολλοί θεωρητικοί του εθνικισμού βλέπουν την Ευρώπη ως μία «φανταστική κοινότητα»²⁶⁷. Ο Paul Valery, στο έργο του *La crise de l' esprit* (1919), ισχυρίστηκε ότι Ευρωπαίος είναι ο άνθρωπος ή ο λαός που έχει εκχριστιανιστεί και υπόκειται στον «Ελληνικό λόγο»²⁶⁸.

Οι ιστορικοί και πολιτιστικοί ορισμοί της Ευρώπης είναι σε κάποιο βαθμό υποκειμενικοί και αναπόφευκτα πολιτικοί στις συνέπειες και τις προθέσεις τους. Στις αρχές της δεκαετίας του '80 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή χρηματοδότησε τη συγγραφή της επίσημης *Ιστορίας της Ευρώπης*, η οποία κατακρίθηκε από τις ελίτ της Πολωνίας και της Ουγγαρίας, οι οποίες επιθυμούσαν την «επιστροφή στην Ευρώπη». Ο Huntington από την πλευρά του χαράζει μία διαχωριστική γραμμή μεταξύ του Δυτικού πολιτισμού και της Ανατολής, προσπαθώντας να αποδείξει τη συνεχιζόμενη αλληλεγγύη της ευρω-ατλαντικής Δύσης μετά τον Ψυχρό Πόλεμο και την εξαίρεση της Ρωσίας από τη Δυτική κοινότητα²⁶⁹. Η ενεργοποίηση μίας Ευρωπαϊκής ταυτότητας θα απαιτούσε τον προσδιορισμό κάποιων λαών ως Ευρωπαίων, σε

²⁶⁵ Michael Billig, *Banal Nationalism*, London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications 1995, p.133

²⁶⁶ Roger Morgan, op. cit. p.563

²⁶⁷ Stephen Iwan Griffiths, op. cit. p.6

²⁶⁸ Παρατίθεται στο Sonja Puntcher Riekmann, “*The Myth of European Unity*” in Geoffrey Hosking and George Schopflin, *Myths and Nationhood*, London: Hurst & Co. 1996, p.68

²⁶⁹ William Wallace, op. cit. p.484

διάκριση με τους μη – Ευρωπαίους. Προκειμένου να γίνει αυτή η διάκριση, οι ομοιότητες και οι διαφορές μεταξύ των λαών πρέπει να γίνονται αντιληπτές βάσει των υφιστάμενων αντιλήψεων για την αυθύπαρκτη κοινωνική σημασία της κατηγορίας «Ευρωπαίος»²⁷⁰.

Ο Winston Churchill, στην περίφημη ομιλία του στη Ζυρίχη το 1947, τάχθηκε υπέρ της δημιουργίας μίας Ευρωπαϊκής κοινότητας, την οποία αποκάλεσε Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης. Η ανάγκη για τη δημιουργία μίας νέας και κοινής αφήγησης έγινε καταρχήν αντιληπτή από διανοούμενους, οι οποίοι αφηγήθηκαν την ιστορία της Ευρώπης με έμφαση σε ένα κοινό μέλλον που θα βασίζεται σε μία κοινή κουλτούρα, αντί για την εξιστόρηση πολέμων επέκτασης και της δημιουργίας αυτοκρατοριών. Αυτή η νέα αφήγηση συνάντησε ένα πολιτικό διακύβευμα στο εγχείρημα ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ο Robert Schuman είχε μιλήσει για τη δημιουργία μίας «πολιτιστικής κοινωνίας πριν την οικοδόμηση μίας στρατιωτικής συμμαχίας ή μίας οικονομικής οντότητας»²⁷¹.

Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση υπήρξε επίσης συνέπεια των καταστρεπτικών συνεπειών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και της δύσκολης μεταπολεμικής κατάστασης που προέκυψε. Το γεγονός ότι η Κεντρική και η Ανατολική Ευρώπη βρίσκονταν υπό σοβιετική κυριαρχία, η «Ευρώπη» ως οντότητα περιορίστηκε στο δυτικό πυρήνα. Ένας από τους κεντρικούς μύθους είναι αυτός της Ευρώπης ως «πολιτισμένης δύναμης», η οποία επιτυγχάνει οικονομικούς στόχους χωρίς την χρήση πολιτικών ισχύος. Η πραγματικότητα είναι ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση εδραιώθηκε σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ασφάλειας, και οικοδομήθηκε γύρω από τα διλήμματα ασφαλείας που αντιμετώπιζαν η Γαλλία, οι Κάτω Χώρες και η διαιρεμένη Γερμανία²⁷². Ο προσδιορισμός των ορίων της Ευρώπης είναι σημαντικός για τα πρώην σοβιετικά κράτη που θέλουν να γίνουν μέλη της ΕΕ. Το άρθρο 6 της Συνθήκης του Άμστερνταμ θέτει συνταγματικές – παρά πολιτιστικές, ιστορικές ή γεωγραφικές – προϋποθέσεις ένταξης, όπως τις αρχές της δημοκρατίας, του κράτους δικαίου και το σεβασμό των θεμελιωδών ελευθεριών²⁷³.

²⁷⁰ Pamela Johnston Conover and Barbara E. Hicks, *“The Psychology of Overlapping Identities: Ethnic, Citizen, Nation and Beyond”* in Ray Taras, *National Identities and Ethnic Minorities in Eastern Europe*, London: Macmillan 1995, p.19

²⁷¹ Sonja Puntischer Riekmann, op. cit. p.61

²⁷² William Wallace, *“Regionalism in Europe: Model or Exception?”* in Louise Fawcett and Andrew Hurrell, *Regionalism in World Politics*, Oxford: Oxford University Press 1995, pp.201 & 208

²⁷³ William Wallace, *“From the Atlantic to the Bug...”*, op. cit. p.485

Όταν η κατηγορία «Ευρωπαίος» γίνεται αντιληπτή με εδαφικά κριτήρια, η συνέπεια είναι ότι πολλοί πολίτες της Ανατολικής Ευρώπης δεν θεωρούν την ευρωπαϊκή ταυτότητα ως εναλλακτική της εθνικής ταυτότητας. Η εξομοίωση της Δυτικής Ευρώπης με την Ευρώπη τους δημιουργεί την εντύπωση ότι δεν θα μπορέσουν να συμμετάσχουν πλήρως στη νέα ταυτότητα. Παρόλα αυτά, η κατηγορία «Ευρωπαίος» μπορεί να γίνει αντιληπτή και με μη-εδαφικούς όρους, γεγονός που καθιστά πιο εύκολη τη σύλληψη των συλλογικών αγαθών που συνδέονται με την εν λόγω κατηγορία. Επιπλέον, όταν εφαρμόζονται μη-εδαφικά κριτήρια η ευρωπαϊκή ταυτότητα δεν έρχεται σε αντίθεση με τις εθνικές ταυτότητες. Το να είναι κάποιος Ευρωπαίος αποκτά αξία λόγω των οικονομικών οφελών της κοινής αγοράς και των στρατηγικών πλεονεκτημάτων από μία κοινή άμυνα²⁷⁴.

Η Ευρώπη έως σήμερα έχει προσδιοριστεί με τρεις διαφορετικούς τρόπους. Ο πρώτος είναι η Ευρω-ατλαντική Ευρώπη, η οποία αποτελείται από τα κράτη – μέλη της ΕΕ και του ΝΑΤΟ. Ο δεύτερος ορισμός είναι η Ευρώπη από τον «Ατλαντικό ως τα Ουράλια». Ο Ντε Γκωλ διατύπωσε τον παραπάνω ορισμό στην πρόθεση του να συμπεριλάβει τη Ρωσία σε μία περιφέρεια που θα απέκλειε τις ΗΠΑ. Ο τρίτος ορισμός αναφέρεται στην Ευρώπη του ΟΑΣΕ, από το Βανκούβερ ως το Βλαδιβοστόκ²⁷⁵.

Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου η Ευρώπη γινόταν αντιληπτή ως ένα σύστημα αξιών, στο οποίο ο κομμουνισμός και ο μαρξισμός δεν αποτελούσαν μέρος, παρά το γεγονός ότι εμφανίστηκαν στη Δυτική Ευρώπη. Ο Timothy Garton Ash ισχυρίζεται ότι οι επαναστάσεις του 1989 εμπνεύστηκαν σε σημαντικό βαθμό από την ιδεολογία της φιλελεύθερης δημοκρατίας και από το «μοντέλο» της Δύσης, ισχυρισμός που αποδεικνύεται από τις εκκλήσεις των μετα-κομμουνιστικών ελίτ για «επιστροφή στην Ευρώπη»²⁷⁶.

Οι αντιφρονούντες διανοούμενοι στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη τις δεκαετίες του '70 και του '80 χρησιμοποιούσαν την φράση «επιστροφή στην Ευρώπη» για να υποδηλώσουν την απόδραση από τη σοβιετική κυριαρχία μέσω της δημιουργίας πολιτικών και οικονομικών δεσμών με τη δημοκρατική πλέον Δύση. Ο Milan Kundera όριζε την Κεντρική Ευρώπη ως μέρος της Λατινικής Δύσης που έπεσε

²⁷⁴ Pamela Johnston Conover and Barbara E. Hicks, op. cit. pp.31-32

²⁷⁵ Stephen Iwan Griffiths, op. cit. p.8

²⁷⁶ Adrian G. V. Hyde – Price, “*Democratization in Eastern Europe. The external dimension*” in Geoffrey Pridham / Tatu Vanhanen, *Democratization in Eastern Europe: domestic and international perspectives*, London: Routledge 1994, p.225

υπό τη σοβιετική κυριαρχία, γεωγραφικά βρίσκεται στο κέντρο, πολιτιστικά στη Δύση και πολιτικά στην Ανατολή²⁷⁷. Οι πολίτες των πρώην κομμουνιστικών κρατών, κυρίως οι πολιτικές ελίτ και οι διανοούμενοι, ισχυρίζονταν ότι νοιάζονται πιο πολύ να γίνουν μέλος της κουλτούρας της Ευρώπης παρά της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με τα οικονομικά οφέλη της. Η κυρίαρχη αντίληψη ήταν ότι τα κομμουνιστικά καθεστώτα δεν τους επέτρεψαν να συμμετέχουν σε μία κληρονομιά της οποίας ήταν συνδιαμορφωτές²⁷⁸.

Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση παρουσιάζει μία μέση οδό μεταξύ πολιτικής ιδεολογίας και εθνικής ταυτότητας. Ενθαρρύνει, και συχνά επιβάλλει, στα πρώην κομμουνιστικά κράτη να υιοθετήσουν τον αστικό εθνικισμό, να έχουν περιεκτικά συντάγματα και να ξαναγράψουν τα βιβλία ιστορίας²⁷⁹. Η Ουγγαρία ίσως αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα κράτους που υιοθέτησε αστικό εθνικισμό και αποκήρυξε τον αλυτρωτισμό, δεδομένου ότι ζουν 5 εκατομμύρια Ούγγροι στα γειτονικά της κράτη, ώστε να πετύχει την ένταξη της στους ευρω-ατλαντικούς θεσμούς²⁸⁰. Η πιο σοβαρή ένσταση στα παραπάνω είναι το επιχείρημα ότι δεν γίνεται να περιμένουμε από κράτη που μόλις κέρδισαν την ανεξαρτησία τους και αντιμετωπίζουν προβλήματα μειονοτήτων, να επιτρέψουν στη Δύση να τους επιβάλει περιορισμούς στην κυριαρχία τους. Ο μεγαλύτερος φόβος είναι ότι η Δύση θα τους καταστήσει πολίτες δεύτερης κατηγορίας σε σχέση με τα κράτη που υπήρξαν μέλη της ΕΕ και του NATO πριν το 1989²⁸¹.

Η «επιστροφή στην Ευρώπη» για αυτούς τους λαούς ταυτίζεται πλέον καθαρά με την ένταξη στην ΕΕ και το NATO. Για τους Ρώσους, αντιθέτως, η μετάβαση από τον κομμουνισμό σήμαινε την απώλεια της κοσμικής πίστης τους στον κομμουνισμό και την απώλεια της αυτοκρατορίας²⁸². Συνέπεια είναι να δημιουργείται μία επιπλέον ταυτότητα, η οποία αφορά τη θέση της Ρωσίας. Υπό αυτό το πρίσμα, η Ρωσία τα πρώτα χρόνια μετά την πτώση της ΕΣΣΔ βίωσε μία κρίση ταυτότητας, η οποία

²⁷⁷ William Wallace, "From the Atlantic to the Bug...", op. cit. p.478

²⁷⁸ Ted Hopf, "Managing Soviet Disintegration: A Demand for Behavioral Regimes", International Security Vol.17 no1 (Summer 1992), p.66

²⁷⁹ Ο αστικός εθνικισμός (civic nationalism) υποστηρίζει ότι το έθνος αποτελεί μία κοινότητα δίκαιων και αποτελεσματικών νόμων και θεσμών, οι οποίοι αντανάκλουν την κυριαρχία του έθνους – κράτους. Rick Fawn (ed), *Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies*, London and Portland: Frank Cass 2004, p.35

²⁸⁰ Thomas Ambrosio, op. cit. p.115

²⁸¹ Ted Hopf, op. cit. p.70

²⁸² Herman de Fraye, "Instabilities in the Former Soviet Union and Eastern Europe and the Role that OSCE Can Play" in David Carlton and Paul Ingram, *The Search for Stability in Russia and the Former Soviet Bloc*, Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Ashgate 1997, p.169

ερμηνεύτηκε τόσο από τους εθνικιστές όσο και από τους φιλελεύθερους ως απόρροια της παράκαμψης από τη «φυσική» πορεία της ιστορίας, που επέβαλαν οι μπολσεβίκοι. Η ρήξη με το σοβιετικό παρελθόν ήταν επιτακτική ώστε να επιστρέψει η Ρωσία στον πριν το 1917 δρόμο προς τον πολιτισμό, καθώς κυριάρχησε η αντίληψη ότι η σοβιετική κουλτούρα βρισκόταν σε αντίθεση με τον ρωσικό πολιτισμό. Η ρήξη με το σοβιετικό σύστημα αξιών δεν είχε ως συνέπεια την επίτευξη συναίνεσης επί της εθνικής ή κρατικής ταυτότητας. Παρά το γεγονός ότι οι δημοκρατικές και οι δυτικές αξίες έτυχαν μεγαλύτερης αποδοχής από τους Ρώσους, η χώρα ήταν διαιρεμένη μεταξύ όσων υποστήριζαν τις μεταρρυθμίσεις του Γιέλτσιν και όσων θεωρούσαν ότι η απόρριψη του σοβιετικού παρελθόντος δεν θα επέτρεπε την ανοικοδόμηση του έθνους. Η επαναφορά συμβόλων και θεσμών του τσαρικού κράτους – δικέφαλος αετός, η αυτοκρατορική σημαία, η Ορθόδοξη Εκκλησία – είχε αρνητικό αντίκτυπο σε όσους υποστήριζαν ακόμα την κομμουνιστική ιδεολογία, καθώς και το 20% του πληθυσμού που αποτελούν οι θρησκευτικές και εθνικές μειονότητες²⁸³.

Μέχρι πρόσφατα η Ρωσία δεν είχε αρκετή ισχύ να εμπλακεί σε περιοχές στη σφαίρα επιρροής της ΕΣΣΔ. Επίσης, αποκλείστηκε από τη δυνατότητα ένταξης στην ΕΕ για το λόγο ότι δεν αποτελεί Ευρωπαϊκό κράτος σύμφωνα με τον ορισμό της Συνθήκης της Ρώμης. Το γεγονός που αποτέλεσε το σημείο καμπής για να αλλάξει η Ρωσία την εξωτερική της πολιτική, ήταν ότι το NATO ξεκίνησε το βομβαρδισμό της Γιουγκοσλαβίας το 1999 χωρίς να λάβει υπόψη του τα συμφέροντα της Ρωσίας²⁸⁴.

Όταν έγινε φανερό ότι η ένταξη στο NATO των πρώην σοβιετικών δορυφόρων – Πολωνίας, Ουγγαρίας και Τσεχίας – ήταν αναπόφευκτη, η Ρωσία με Υπουργό Εξωτερικών τον Primakov διατύπωσε την πεποίθηση της ότι η γεωπολιτική είναι πιο κεντρική για τις διεθνείς σχέσεις από ότι ο φιλελευθερισμός²⁸⁵. Η διεύρυνση του NATO δεν απειλούσε τόσο τα υλικά συμφέροντα της Ρωσίας όσο την εύθραυστη μετα-σοβιετική ταυτότητα της. Σύμφωνα με αυτή την ταυτότητα η Ρωσία θα έπρεπε να παραμείνει μεγάλη δύναμη, αντάξια του μανδύα της ΕΣΣΔ και της τσαρικής Ρωσίας²⁸⁶. Η νέα ταυτότητα δημιουργείται μέσα από την ανάδυση του ρωσικού

²⁸³ Ronald Grigor Suny, “Provisional Stabilities: The Politics of Identities in Post-Soviet Eurasia”, *International Security* Vol.24 no3 (Winter 1999-2000), pp.147-148

²⁸⁴ Stephen White, Ian McAllister, Margot Light, John Lowenhardt, “A European or a Slavic Choice? Foreign Policy and Public Attitudes in Post-Soviet Europe”, *Europe – Asia Studies* Vol.54 no2 (March 2002), p.183

²⁸⁵ Allen C. Lynch, “The Realism of Russia’s Foreign Policy”, *Europe – Asia Studies* Vol.53 no1 (January 2001), p.9

²⁸⁶ Ibid. pp.17-18

εθνικισμού, η οποία είχε ως γενεσιουργό αιτία την προκλητική συμπεριφορά πολλών δυτικών κρατών απέναντι στη Μόσχα. Η πολιτική ελίτ της Ρωσίας θεώρησε ταπεινωτικό να «ζητιανεύει» για οικονομική βοήθεια από τη Δύση και να υποχωρεί στις απαιτήσεις του ΔΝΤ²⁸⁷.

Η Ρωσία είδε στη δημιουργία της Κοινοπολιτείας Ανεξάρτητων Κρατών (CIS) την απάντηση στην ΕΕ και το NATO. Παρά το γεγονός ότι η CIS δεν εξελίχθηκε σε στρατιωτική συμμαχία ή οικονομική ένωση, η Ρωσία διακήρυξε την περιοχή ως ζωτικό χώρο. Αυτή η επισήμανση συνέβαλε στην ανάδυση της αρνητικής ταυτότητας της Ρωσίας, η οποία πήρε τη μορφή απειλής απέναντι στα νέα κράτη. Ο όρος «εγγύς εξωτερικό» κυριαρχεί στις επίσημες απόψεις για τις σχέσεις με τα γειτονικά κράτη. Η παράσταση απειλής απορρέει από το γεγονός ότι η Μόσχα έδωσε επίσημα το καθεστώς «συστατικού μέρους του ρωσικού έθνους» στις ρωσικές μειονότητες που βρίσκονται στα κράτη της CIS. Σε αντίθεση με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, η Μόσχα πιέζει για «ασύμμετρη κυριαρχία», στην οποία τα κράτη της Κοινοπολιτείας παραδίδουν στοιχεία της ανεξαρτησίας τους στη Μόσχα, η οποία θα έχει την αποφασιστική φωνή στα ζητήματα του οργανισμού. Η συγκεκριμένη στάση της Ρωσίας δεν επιτρέπει στα νέα κράτη να οραματιστούν ένα κοινό μέλλον ή μια κοινή ταυτότητα, αν και υπάρχουν ιστορικοί και γλωσσικοί δεσμοί²⁸⁸.

²⁸⁷ Alexander V. Kozhemiakin, op. cit. p.53

²⁸⁸ Janusz Bugajski, *Cold Peace: Russia's New Imperialism*, Westport and London: Praeger 2005, pp.52-55

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Η ανεξαρτησία της Μολδαβίας

4.1. Το εθνικό κίνημα

4.1.1. Ιστορική αναδρομή

Η περιοχή ανάμεσα στους ποταμούς Δούναβη, Προύθου και του Δνείστερου υπήρξε γνωστή ως Βεσσαραβία και αποτελούσε μέρος του Παραδουνάβιου Πριγκιπάτου της Μολδαβίας, η οποία στη συντριπτική της πλειοψηφία κατοικούταν από ρουμανικούς πληθυσμούς. Η σημερινή Μολδαβία βέβαια δεν ανταποκρίνεται στα όρια της ιστορικής Βεσσαραβίας. Η Μολδαβία υπήρξε περιοχή διεκδίκησης μεταξύ της Οθωμανικής και της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Για τη Ρωσία σήμαινε πρόσβαση στα Βαλκάνια και τον Δούναβη, ενώ για τον Πύλη ήταν η πρώτη γραμμή άμυνας εναντίον πιθανών ρωσικών εισβολών. Παρά την αντιπαράθεση των δύο αυτοκρατοριών, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ο Τσάρος και ο Σουλτάνος συμφώνησαν ότι οι Ρουμάνοι δεν πρέπει ποτέ να αποκτήσουν δικό τους έθνος-κράτος²⁸⁹.

Η Βεσσαραβία υπήρξε μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το 1538 έως το 1812 που προσαρτήθηκε από τη Ρωσία με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, η οποία σφράγισε τη λήξη του Ρώσο-Τουρκικού πολέμου που είχε ξεκινήσει το 1806. Η Δυτική Μολδαβία ενώθηκε με το Πριγκιπάτο της Βλαχίας το 1859 και αποτέλεσε τη βάση για την επικράτεια της σύγχρονης Ρουμανίας. Συνέπεια της ένωσης ήταν οι τσαρικές αρχές να προσπαθήσουν να αφομοιώσουν τους ρουμανικούς πληθυσμούς της Βεσσαραβίας και να ενθαρρύνουν την μετανάστευση σλαβικών πληθυσμών στην περιοχή²⁹⁰.

Η περιοχή το 1918 έγινε μέρος της Μεγάλης Ρουμανίας που προέκυψε μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Αυτή η προσάρτηση δεν πέτυχε την αναγνώριση της από τη σοβιετική κυβέρνηση, η οποία ζητούσε την επιστροφή της Βεσσαραβίας. Όχημα για τις σοβιετικές διεκδικήσεις έγινε η περιοχή γνωστή σήμερα ως Υπερδνειστερία, στη δεξιά όχθη του ομώνυμου ποταμού. Όταν η ΕΣΣΔ εδραιώθηκε ως ομοσπονδία το 1922, η περιοχή ενσωματώθηκε στη Σοβιετική

²⁸⁹ Jonathan Eyal and Graham Smith, "Moldova and the Moldovans" in Graham Smith, *The Nationalities Question in the Post-Soviet States*, London and New York: Longman 1996, p.223

²⁹⁰ William Crowther, "The politics of democratization in postcommunist Moldova" in Karen Dawisha /Bruce Parrott, *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova*, Cambridge: Cambridge University Press 1997, p.284

Δημοκρατία της Ουκρανίας. Δύο χρόνια αργότερα απέκτησε το καθεστώς αυτόνομης περιοχής με το όνομα Μολδαβία, παραμένοντας όμως μέρος της Ουκρανίας²⁹¹. Τον Ιούνιο του 1940 η Βεσσαραβία καταλήφθηκε από σοβιετικά στρατεύματα ως συνέπεια της συμφωνίας Ρίμπεντροπ-Μολότοφ. Η Σοβιετική Δημοκρατία της Μολδαβίας δημιουργήθηκε από την ένωση της Βεσσαραβίας και της αυτόνομης περιοχής της Μολδαβίας και η ουσιαστική της ύπαρξη χρονολογείται το 1944, όταν αποχώρησαν τα συμμαχικά στον Άξονα ρουμανικά στρατεύματα²⁹².

Αυτή η Δημοκρατία περιλάμβανε το μεγαλύτερο μέρος της Ρουμάνικης Βεσσαραβίας. Τρεις νότιες επαρχίες της περιοχής και η περιοχή της Μπουκοβίνα μεταφέρθηκαν στα σύνορα της Ουκρανίας. Τα συγκεκριμένα εδάφη είχαν στην πλειοψηφία τους σλαβικούς πληθυσμούς και η παραχώρησή τους έκανε πιο ομοιογενή την εθνική σύνθεση του πληθυσμού της Ουκρανίας. Ο κυριότερος όμως λόγος ήταν ότι τα νέα σύνορα της Βεσσαραβίας σχεδιάστηκαν με τρόπο ώστε να μην μπορεί η Ρουμανία να διεκδικήσει την περιοχή²⁹³. Η Μολδαβία δεν αποτελούσε πλέον μία ενιαία μονάδα, αφού το ποσοστό των ρουμανόφωνων πληθυσμών στην περιοχή ανατολικά του Δνείστερου ήταν μόλις 30%. Η δημιουργία των νέων διοικητικών συνόρων κληροδότησε στη Μολδαβία μία μεγάλη ρωσόφωνη κοινότητα και ένα κύμα μετανάστευσης από βιομηχανικούς εργάτες²⁹⁴. Μία άλλη συνέπεια της προσχώρησης ήταν ότι πολλά μέλη της ρουμανόφωνης *intelligentsia* μετανάστευσαν στη Ρουμανία, ενώ άλλοι εκδιώχθηκαν από τις σοβιετικές αρχές. Αυτό το γεγονός σε συνδυασμό με την εισροή σλαβικών πληθυσμών από όλη την ΕΣΣΔ άλλαξε ουσιαστικά τον χαρακτήρα του πληθυσμού της Δημοκρατίας²⁹⁵.

Το γεγονός ότι η Βεσσαραβία ήταν προηγουμένως μέρος της Ρουμανίας έκανε τις σοβιετικές αρχές να αμφισβητήσουν τη θέληση του τοπικού πληθυσμού να παραμείνει στην ΕΣΣΔ. Η λύση της Μόσχας ήταν να εισαγάγει μία τριπλή διαδικασία δημιουργίας γλώσσας, πολιτισμού και έθνους. Αυτή η διαδικασία προέβλεπε τον προσδιορισμό κάποιων γλωσσικών χαρακτηριστικών ως υπόδειγμα των νέων φιλολογικών προτύπων και απέρριπτε άλλα ως διαλέκτους. Επίσης, δημιουργούσε

²⁹¹ Pal Kolsto and Andrei Edemsky with Natalya Kalashnikova, *"The Dniester Conflict: Between Irredentism and Separatism"*, Europe – Asia Studies Vol.45 no6 (1993) p.978

²⁹² William Crowther, *"The Politics of Ethno-National Mobilization: Nationalism and Reform in Soviet Moldavia"*, The Russian Review Vol.50 (April 1991) p.184

²⁹³ Pal Kolsto and Andrei Edemsky with Natalya Kalashnikova, op. cit. pp.978-9

²⁹⁴ Steven Roper, *"Regionalism in Moldova"*, Paper for the Political Studies Association – UK, 50th Annual Conference, 10-13 April 2000, London p.3

²⁹⁵ William Crowther, *"The politics of democratization in postcommunist Moldova"*, op. cit. p.285

έναν κώδικα μύθων ως αντιπροσωπευτικών της αληθινής ιστορίας κάθε έθνους, ενώ δημιουργούσε σαφή και αμετάβλητα όρια μεταξύ των εθνοτικών ομάδων, των οποίων οι πολιτιστικές ταυτότητες ήταν συχνά ασαφείς και περιστασιακές²⁹⁶.

Πρώτο μέτρο προς αυτή την κατεύθυνση ήταν η αντικατάσταση του Λατινικού αλφαβήτου από το Κυριλλικό, ενώ η επίσημη ιστοριογραφία ήταν εντελώς καινούργια και σκοπό είχε να αποδείξει ότι οι Μολδαβοί δεν είχαν πολιτιστική συγγένεια με την γειτονική Ρουμανία. Η πολιτιστική ζωή της χώρας κυριαρχούνταν από τη ρωσική κουλτούρα, αφού η έκδοση της ρουμανικής λογοτεχνίας ελεγχόταν αυστηρά. Ο λόγος ήταν ότι η σοβιετική πολιτική δημιουργίας Μολδαβικού έθνους θα αποτύγχανε αν επιτρεπόταν στον τοπικό πληθυσμό να διαβάζει τα ρουμάνικα βιβλία²⁹⁷.

Η διττή πολιτική εκρωσισμού και δημιουργίας ενός νέου έθνους είχε ως συνέπεια μία σημαντική αλλαγή στην κατανομή των διοικητικών θέσεων ανάμεσα στις εθνότητες, με συνέπεια την κοινωνικό-οικονομική οπισθοδρόμηση των Μολδαβών. Το 1959 το 1/3 των ατόμων με ανώτερη εκπαίδευση και το 1/4 όλων των υπαλλήλων ήταν Μολδαβοί. Αυτά τα ποσοστά εξηγούνται από την μετανάστευση εξειδικευμένου προσωπικού στις βιομηχανίες της Υπερδνειστερίας κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Τα παραπάνω ποσοστά φανερώνουν και την εδραίωση της ρωσικής κουλτούρας στην αστική Μολδαβία²⁹⁸.

Ακόμα πιο ενδεικτική της κατάστασης στη Μολδαβία είναι το γεγονός ότι οι Ρώσοι εκπροσωπούνταν σε διπλάσιο ποσοστό από ότι οι Μολδαβοί στο ΚΚ Μολδαβίας, φαινόμενο που παρατηρείται επίσης στην Ουκρανία και τη Λευκορωσία. Παρά το γεγονός ότι στην τοπική αυτοδιοίκηση η εκπροσώπηση ήταν συντριπτικά υπέρ των Μολδαβών, σε ποσοστό 71%, αυτή δεν μεταφραζόταν σε πραγματική εξουσία²⁹⁹. Με την προσχώρηση της Βεσσαραβίας απαγορεύτηκε η συμμετοχή στο ΚΚΣΕ στα περισσότερα μέλη του τοπικού τμήματος του ΚΚ Ρουμανίας, προφανώς λόγω αμφιβολιών για την πίστη τους στο σοβιετικό κράτος³⁰⁰. Ηγέτες της Μολδαβίας μέχρι την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας ήταν ο Ivan Bodiul και ο Semen Grossu. Ο

²⁹⁶ Charles King, *"The Ambivalence of Authenticity, or How the Moldovan Language Was Made"*, *Slavic Review* Vol.58 no1 (Spring 1999) p.118

²⁹⁷ Jonathan Eyal and Graham Smith, *op. cit.* p.227

²⁹⁸ William Crowther, *"The Politics of Ethno-National Mobilization: ..."*, *op. cit.* p.185

²⁹⁹ Roman Solchanyk, *"Ukraine, Belorussia and Moldavia: Imperial Integration, Russification and the Struggle for National Survival"* in Lubomyr Hajda / Mark Beissinger, *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*, Boulder, San Francisco and Oxford: Harvard University Russian Research Center 1990, pp.184-5

³⁰⁰ William Crowther, *"The Politics of Ethno-National Mobilization: ..."*, *op. cit.* p.186

πρώτος αντικατέστησε τον Μπρέζνιεφ στην ηγεσία του ΚΚ Μολδαβίας το 1961 και παρέμεινε στη θέση του έως το 1980, όταν διορίστηκε αναπληρωτής Προεδρεύων στο Υπουργικό Συμβούλιο της ΕΣΣΔ. Ο Grossu παρέμεινε στο πόστο του μέχρι το Νοέμβριο του 1989 και τη θέση του πήρε ο Petr Luchinsky. Οι δύο πρώτοι ηγέτες του ΚΚ Μολδαβίας ήταν σλαβικής καταγωγής³⁰¹.

4.1.2. Η περίοδος Γκορμπατσόφ

Η διαπίστωση του Αλέξις ντε Τοκβίλ ότι η πιο επικίνδυνη στιγμή για μία κακή κυβέρνηση είναι όταν αρχίζει να μεταρρυθμίζει εαυτόν αντανάκλα τα τελευταία χρόνια ύπαρξης της ΕΣΣΔ και πιο συγκεκριμένα τη διακυβέρνηση της χώρας από τον Γκορμπατσόφ (1985-91). Κύριοι στόχοι του σοβιετικού ηγέτη ήταν η οικονομική ανοικοδόμηση του κράτους (*perestroika*) και η πολιτική διαφάνειας (*glasnost*), η οποία θα εξετάζε λεπτομερώς την κρατικά λογοκριμένη κοινωνία. Η ουσία της *glasnost* ήταν η δημόσια συζήτηση των πολλών αποτυχιών του σοβιετικού συστήματος ως προϋπόθεση για τη μεταρρύθμιση της οικονομίας, της κυβέρνησης και της εξωτερικής πολιτικής³⁰². Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις που προέβλεπε η πολιτική της *perestroika* δεν μπορούσαν να γίνουν χωρίς το σοβιετικό κράτος να διαπραγματευτεί εκ νέου τους όρους της ύπαρξης του. Ο συνδυασμός της έλλειψης πολιτικής νομιμοποίησης και η οικονομική κρίση έφτασαν στο αποκορύφωμα τους κατά την κατάρρευση του³⁰³.

Η νέα ηγεσία αντιμετώπιζε το ζήτημα των εθνοτήτων ως σχετικά ασήμαντο, ενώ ασχολήθηκε με αυτό μόνο όταν το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα προκάλεσε την αντίδραση των εθνοτήτων, πάντα όμως σε σχέση με την ατζέντα των μεταρρυθμίσεων. Το 1985, πρώτο χρόνο της νέας διακυβέρνησης, οι ελάχιστες αναφορές του Γκορμπατσόφ στο ζήτημα των εθνοτήτων αναπαρήγαγαν δηλώσεις του Μπρέζνιεφ³⁰⁴.

Η έκρηξη των αιτημάτων κυριαρχίας μετά το 1986 έθεσαν τον εθνικισμό ως μία σοβαρή πρόκληση για την επιβίωση του Γκορμπατσόφ. Ο σοβιετικός ηγέτης απάντησε σε αυτά τα αιτήματα με τον ισχυρισμό ότι η επιτυχία της *perestroika* θα

³⁰¹ Roman Solchanyk, “Ukraine, Belorussia and Moldavia:…”, op. cit. pp.176& 179

³⁰² John D. Nagle and Alison Mahr, *Democracy and Democratization. Post-communist Europe in Comparative Perspective*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications 1999, p.35

³⁰³ Anita Inder Singh, *Democracy, Ethnic Diversity, and Security in Post-Communist Europe*, Westport, Connecticut: Praeger 2001, p.29

³⁰⁴ Graham Smith, “The Soviet State and Nationalities Policy” in Graham Smith, *The Nationalities Question in the Post-Soviet States*, London and New York: Longman 1996, p.13

έβαζε τέλος στην εθνική καταπίεση και την ανισότητα. Συνέπεια αυτού ήταν να μεταφράζει κάθε εθνοτική κρίση ως παρεκτροπή από τους στόχους της οικονομικής ανοικοδόμησης, της διαφάνειας και του εκδημοκρατισμού. Η Μόσχα διαχειριζόταν κάθε κρίση ξεχωριστά, κυρίως μέσω βραχυπρόθεσμων οικονομικών και πολιτιστικών μέτρων προσπαθούσε να κατευνάσει τα πιο προβληματικά εθνικά αιτήματα. Ο Γκορμπατσόφ είχε υποτιμήσει την ισχύ του εθνικισμού, αφού αποφάσισε μόλις τον Σεπτέμβριο του 1989 και δημιούργησε plenum της Κεντρικής Επιτροπής αρμόδιο να συζητήσει το ζήτημα των κρίσεων που προέκυψαν από τα αιτήματα των εθνοτήτων³⁰⁵.

Η πολιτική «καταφατικής δράσης» (affirmative action) του Μπρέζνιεφ για τους μη-ρωσικούς πληθυσμούς, η οποία διασφάλιζε τον διορισμό ντόπιων στις θέσεις ελίτ κάθε Δημοκρατίας, επέτρεψε την ανάδυση της εθνικής αυτό-συνείδησης ανάμεσα στις περιφερειακές εθνότητες, κυρίως ως αποτέλεσμα της επιτυχίας των αναπτυξιακών προσπαθειών του καθεστώτος. Ο Γκορμπατσόφ σε πρακτικό επίπεδο ζητούσε να τερματιστεί αυτή η πολιτική³⁰⁶. Λόγω της glasnost τα οικονομικά παράπονα μπορούσαν πλέον να εκφραστούν και οι τοπικές εθνικές ελίτ άρχισαν να τις υιοθετούν ως δικές τους. Αυτή η τακτική αποτελούσε έναν εύκολο τρόπο για να κερδίσουν δημοτικότητα εντός της Δημοκρατίας, ενώ κάθε παραχώρηση από τη Μόσχα ήταν προς υλικό όφελος της τοπικής νομενκλατούρας³⁰⁷.

Οι ηγέτες κάθε Δημοκρατίας όλο και συχνότερα έψαχναν καταφύγιο στον «πατριωτισμό» προκειμένου να κερδίσουν πολιτική νομιμοποίηση, ενώ και οι ομάδες της αντιπολίτευσης απευθύνονταν σε εθνικά αισθήματα. Με την έλευση της glasnost και της perestroika στις μη-ρωσικές δημοκρατίες, εμφανίστηκαν ταυτόχρονα η από-ρωσοποίηση και μία διεκδίκηση του ρωσικού εθνικισμού ανάμεσα στους Ρώσους. Οι διαμάχες για οικονομική κυριαρχία, την ιστοριογραφία, τη γλώσσα, την θρησκεία και τον εκδημοκρατισμό πολιτικοποιήθηκαν με εθνικούς όρους³⁰⁸. Παρόλα αυτά, το αίτημα για κυριαρχία δεν σήμαινε αρχικά την απόσχιση από την ΕΣΣΔ. Παρομοίως,

³⁰⁵ Graham Smith, op. cit. p.15 and Christopher Williams, "The National Question and Nationalism in the Former USSR, 1917-91" in Christopher Williams / Thanasis D. Sfikas, Ethnicity and Nationalism in Russia, the CIS and the Baltic States, Aldershot and Brookfield USA: Ashgate 1999, p.35

³⁰⁶ Steven L. Burg, "Nationality Elites and Political Change in the Soviet Union" in Lubomyr Hajda / Mark Beissinger, The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society, Boulder, San Francisco and Oxford: Harvard University Russian Research Center 1990, pp.28-9

³⁰⁷ Ben Fowkes, The Disintegration of the Soviet Union, London: Macmillan Press 1997, p.127

³⁰⁸ Kristian Gerner, "Ethnic Rights as Human Rights: The Case of the Baltic States and Hungary" in Vojtech Mastny and Jan Zielonka, Human Rights and Security. Europe on the Eve of a New Era, Boulder-San Francisco-Oxford: Westview Press 1991, pp.160-1

το αίτημα για οικονομική κυριαρχία στόχευε να δημιουργήσει μία νέα βάση για την οικονομική ενότητα³⁰⁹.

Ο Γκορμπατσόφ ισχυριζόταν ότι η ενότητα της ομοσπονδίας ήταν απαραίτητη για την ευημερία ακόμα και των πιο πλούσιων δημοκρατιών, αφού ο «κοινός οικονομικός χώρος» και η μεγάλη οικονομική αλληλεξάρτηση μεταξύ των δημοκρατιών καθιστούσαν επώδυνη την όποια διάσπαση³¹⁰. Ο σοβιετικός ηγέτης αποφάσισε να εφαρμόσει νόμους για την οικονομική κυριαρχία των Δημοκρατιών, αλλά η εφαρμογή τους εμποδίστηκε από τους κεντρικούς θεσμούς και από «διαμάχες αρμοδιότητας» μεταξύ της Μόσχας και των τοπικών κυβερνήσεων³¹¹. Οι οικονομικές δυσκολίες προκάλεσαν στα έθνη ταυτόχρονα ένα παράπονο που διατυπώθηκε με όρους συμβολισμού (οι Ρώσοι παίρνουν όλες τις καλές δουλειές), ένα πολιτικό παράπονο (δεν έχουμε την ισχύ να κυβερνήσουμε τη ζωή μας) και οικονομικά παράπονα³¹².

Μετά το 1985 η μονολιθικότητα του ΚΚΣΕ δέχτηκε κριτική από το εσωτερικό του Κόμματος και από τα κόμματα των Δημοκρατιών. Η ηγεσία στη Μόσχα απάντησε στα αιτήματα αυτονομίας των τελευταίων με το να επιβεβαιώσει την αρχή ενότητας της κομματικής οργάνωσης. Η απουσία θεσμών που θα επέτρεπαν την έκφραση διαφορετικών απόψεων και συμφερόντων, δεν κατέστησε ικανή την «ομοσπονδιοποίηση» του Κόμματος να αποτρέψει τις αποσχίσεις³¹³.

Ο Γκορμπατσόφ πρότεινε μία νέα Συνθήκη Ένωσης, η οποία θα δημιουργούσε μία πιο χαλαρή ομοσπονδία και εντός της οποίας οι Δημοκρατίες θα είχαν το «δικαίωμα για ανεξάρτητη δράση». Το δημοψήφισμα της 17^{ης} Μαρτίου 1991 έθεσε στους ψηφοφόρους το ερώτημα αν επιθυμούν «τη διατήρηση της ΕΣΣΔ ως ανανεωμένης ομοσπονδίας ίσων και κυρίαρχων δημοκρατιών». Τα αποτελέσματα ήταν 76% υπέρ, με το ποσοστό προσέλευσης να αγγίζει το 80%. Αν και φαινόταν ως νίκη του Γκορμπατσόφ, στην ουσία αποτελούσε ήττα. Έξι από τις Δημοκρατίες (οι τρεις Βαλτικές, η Αρμενία, η Γεωργία και η Μολδαβία) αρνήθηκαν να μετάσχουν στη βάση ότι θεωρούσαν την ΕΣΣΔ ως ξένο κράτος. Άλλες Δημοκρατίες, μεταξύ των

³⁰⁹ Ben Fowkes, op. cit. p.151

³¹⁰ Graham Smith, op. cit. p.19

³¹¹ Anita Inder Singh, op. cit. p.36

³¹² Stuart J. Kaufman, “*Spiraling to Ethnic War*”, International Security Vol.21 no 2 (Fall 1996) p.121

³¹³ Anita Inder Singh, op. cit. p.35

οποίων και η Ρωσία, έθεσαν ζητήματα για τη δική τους κυριαρχία, τα οποία οι ψηφοφόροι αποδέχτηκαν με μεγάλες πλειοψηφίες³¹⁴.

Το πραξικόπημα της 19^{ης} Αυγούστου του 1991, και η αποτυχία του, κατέστησαν σαφές ότι η ΕΣΣΔ δεν μπορούσε πλέον να υπάρχει με την τρέχουσα μορφή της. Για τους πραξικοπηματίες η Συνθήκη Ένωσης ήταν στην ουσία συνθήκη παράδοσης, αφού επέτρεπε στις Βαλτικές και Υπερκαυκάσιες Δημοκρατίες να αποσχιστούν. Το πραξικόπημα έγινε στο όνομα του σοβιετικού πατριωτισμού, όχι του γραφειοκρατικού σοσιαλισμού, και με σκοπό τη διατήρηση του νόμου και της τάξης³¹⁵. Όπως ισχυρίζεται ο Gellner η κοσμική ιδεολογία του κομμουνισμού ήταν αρκετά δυνατή να καταπιέσει τον εθνικισμό, όσο διατηρούσε την πίστη στον εαυτό της και είχε την αποφασιστικότητα να χρησιμοποιήσει όλα τα μέσα για να διατηρήσει τον έλεγχο³¹⁶.

Η Σοβιετική Ένωση ήταν μεν πολυεθνικό κράτος, αλλά έλειπαν πέντε απαραίτητα συστατικά για μία σταθερή πολύ-εθνική κοινότητα: α)δικαιοσύνη και ισότητα για όλες τις εθνικές ομάδες, β)ορθολογική οικονομική ασφάλεια, γ)πίστη στο κέντρο και ανάμεσα στις εθνικές ομάδες δ)νομικά και πολιτικά μέσα για τη διευθέτηση ζητημάτων συνόρων και άλλων συμφερόντων, ζητήματα που κληρονομήθηκαν από το τσαρικό καθεστώς και ε)μία ισχυρή, πολυεθνική, αστική ταυτότητα που θα βασίζεται σε κοινές αξίες, συμφέροντα και νομιμοφροσύνη³¹⁷.

4.1.3. Το κίνημα αντιπολίτευσης

Όπως ήταν αναμενόμενο η Μολδαβία δεν ήταν στην πρώτη γραμμή των οικονομικών μεταρρυθμίσεων του Γκορμπατσόφ. Το 1987 το ποσοστό του αστικού πληθυσμού ήταν μόλις 47%, το τέταρτο μικρότερο στην ΕΣΣΔ. Χαμηλότερα βρίσκονταν μόνο το Ουζμπεκιστάν, η Κιργισία και το Τατζικιστάν. Παρομοίως, το 1959 μόλις 264 στους χίλιους Μολδαβούς είχαν λάβει μέση ή ανώτερη εκπαίδευση, όταν ο μέσος όρος σε όλο το κράτος ήταν 361 στους χίλιους³¹⁸.

Τα παραπάνω ποσοστά προσφέρουν ένα μέρος της ερμηνείας για την απουσία αντιπολίτευσης με τη μορφή οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών στη Μολδαβία. Ένα

³¹⁴ Ben Fowkes, op. cit. p.188

³¹⁵ Ibid. pp.190-1

³¹⁶ Graham Smith, op. cit. p.19

³¹⁷ Peter Juviler, "Making up for lost choice: the shaping of ethnic identity in post-Soviet states" in James R. Millar and Sharon L. Wolchik, *The Social Legacy of Communism*, Woodrow Wilson Center Press and Cambridge University Press 1997, p.36

³¹⁸ William Crowther, "The Politics of Ethno-National Mobilization: ...", op. cit. pp.184-5

άλλο μέρος της ερμηνείας αφορά την πολιτική για τις εθνότητες που ακολουθούσε το ΚΚ Μολδαβίας. Η παρουσία της Ρουμανίας, η οποία είχε «ανεξαρτητοποιηθεί» από την Μόσχα, στα δυτικά σύνορα της Μολδαβίας ανάγκαζε τις σοβιετικές αρχές να κρατούν υπό αυστηρό έλεγχο τον τοπικό πληθυσμό και τη διαδικασία εθνικής συγκρότησης. Συνέπεια αυτού ήταν η όποια αντιπολίτευση εμφανιζόταν να μην έχει την «ικανότητα επιβίωσης». Τέλος, το γεγονός ότι τα υψηλότερα διοικητικά και κομματικά αξιώματα τα κατείχαν άτομα που έρχονταν από τη Ρωσία και την Ουκρανία, καθιστούσαν δύσκολη τη δημιουργία οργανωμένης αντιπολίτευσης³¹⁹.

Τελικά κάποιες οργανώσεις δημιουργήθηκαν το πρώτο μισό του 1988. Η πρώτη ήταν το Δημοκρατικό Κίνημα για την Υποστήριξη της Περεστρόικα και η δεύτερη ήταν το “Aleksi Mateevici” Λογοτεχνικό και Μουσικό Κλαμπ. Αυτά τα κινήματα ανακοίνωσαν ότι οι δραστηριότητες τους συνέπλεαν με τους στόχους της ανάπτυξης σοσιαλιστικής κοινωνίας³²⁰. Μέλη των παραπάνω οργανώσεων ήταν οι Μολδαβοί διανοούμενοι, οι οποίοι στην πραγματικότητα ζητούσαν πρόσβαση σε θέσεις της νομενκλατούρας, οι οποίες βρίσκονταν στα χέρια των Ρώσων και Ουκρανών διανοουμένων. Ηγέτες των κινήματων αναδείχθηκαν συγγραφείς, δημοσιογράφοι και καθηγητές, οι οποίοι αναγνώρισαν στην perestroika και τη glasnost τα μέσα για να «σπάσουν» το μονοπώλιο του ΚΚ Μολδαβίας³²¹. Το Δημοκρατικό Κίνημα έδωσε έμφαση στα αιτήματα για προώθηση του εκδημοκρατισμού και επιτάχυνση του ρυθμού των μεταρρυθμίσεων. Παρά το γεγονός ότι οι δραστηριότητες του, ως κοινωνικού κινήματος, ήταν νόμιμες και παρά την ύπαρξη αντίστοιχων κινήματων σε άλλα μέρη της ΕΣΣΔ, το ΚΚ Μολδαβίας αντέδρασε στη δημιουργία του³²².

Οι σπόροι για τη δημιουργία των δύο οργανώσεων είχαν εμφανιστεί τον Φεβρουάριο του 1987, όταν πέθανε ο Πρόεδρος της Ένωσης Μολδαβών Συγγραφέων Pavel Botsu. Το ζήτημα διαδοχής ήταν ιδιαίτερα κρίσιμο, δεδομένου και του γεγονότος ότι οι Ρώσοι και οι Ουκρανοί κυριαρχούσαν στην Ακαδημία Επιστημών και το Ινστιτούτο Ιστορίας της Μολδαβίας³²³. Η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΜ

³¹⁹ Jonathan Eyal and Graham Smith, op. cit. p.229

³²⁰ Alla Skvortsova, “The Russians in Moldova: Political Orientations” in Ray Taras, National Identities and Ethnic Minorities in Eastern Europe, International Congress of Central and East European Studies 1996, p.162

³²¹ Wim P. van Meurs, *The Bessarabian Question in Communist Historiography*, New York: Columbia University Press 1994, p.94

³²² William Crowther, “The Politics of Ethno-National Mobilization: ...”, op. cit. pp.189

³²³ Jonathan Eyal and Graham Smith, op. cit. p.229

απαγόρευσε τον διορισμό νέας συλλογικής ηγεσίας, προκαλώντας την αδιάλλακτη στάση της Ένωσης Συγγραφέων. Η υποχώρηση του ΚΚΜ επέτρεψε στα μεταρρυθμιστικά μέλη της *intelligentsia* να εκδώσουν άρθρα, στα οποία προτείνουν την κοινωνική και οικονομική βελτίωση της Δημοκρατίας και την αλλαγή της πολιτικής κατάστασης των Μολδαβών³²⁴. Ο πολιτικός χώρος που επέτρεψε την άρθρωση αιτημάτων εκδημοκρατισμού προήλθε από την εισαγωγή της *glasnost*. Αν και η συγκεκριμένη πολιτική σκόπευε να ενθαρρύνει την υποστήριξη του λαού για τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ, οι τελευταίες αποδείχτηκαν αντί-δημοφιλείς, ιδιαίτερα σε σχέση με τον εκδημοκρατισμό και εθνικισμό³²⁵.

Η αρχική εθνική κινητοποίηση στην Μολδαβία ήταν κλασσικό παράδειγμα μαζικής αντίστασης, δηλαδή ήταν ένα κίνημα από τα κάτω. Οι δύο ανεπίσημες ομάδες συζήτησης, το Δημοκρατικό Κίνημα που αποτελούσαν μέλη της *intelligentsia* και το *Aleksei Mateevici* που ήταν εθνικιστικό, ενώθηκαν και δημιούργησαν το Μάιο του 1989 το Λαϊκό Μέτωπο Μολδαβίας³²⁶. Η στρατηγική των δύο οργανώσεων ήταν να χρησιμοποιήσουν τη γλώσσα της *glasnost* για να αντιμετωπίσουν την τοπική κομμουνιστική ηγεσία και να κερδίσουν την λαϊκή υποστήριξη. Αρχικά, το κίνημα διατύπωνε πολιτιστικά, εκπαιδευτικά και γλωσσικά αιτήματα που ενθάρρυναν τη συμμετοχή και των Ουκρανών και των τουρκόφωνων Γκαγκαούζων³²⁷. Στις δύο οργανώσεις αρχικά συμμετείχαν και κάποιοι από τη μεταρρυθμιστική πτέρυγα του ΚΚΜ, οι οποίοι δεν συμφωνούσαν με την αντίθεση του Grossu να υλοποιήσει τις μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ³²⁸.

Το Δημοκρατικό Κίνημα σύντομα φανέρωσε την επιδίωξη του για στενές σχέσεις με τη Ρουμανία, ενώ είχε ήδη εγκαταλείψει το πνεύμα και την ορολογία της *perestroika*. Τα βασικά αιτήματα αφορούσαν την αντικατάσταση του κυριλλικού αλφαβήτου από το λατινικό, την αναγνώριση της μολδαβικής γλώσσας ως επίσημης, καθώς και την ταύτιση της με τη ρουμάνικη γλώσσα³²⁹. Το *Aleksei Mateevici* αρχικά ξεκίνησε ως λογοτεχνική ομάδα και απήγγειλαν έργα Μολδαβών συγγραφέων και άκουγαν εθνικά τραγούδια. Σύντομα όμως το κοινό της οργάνωσης μεγάλωσε και τα

³²⁴ William Crowther, *“The Politics of Ethno-National Mobilization: ...”*, op. cit. pp.188

³²⁵ Stuart J. Kaufman, op. cit. p.122

³²⁶ William Crowther, *“The politics of democratization in postcommunist Moldova”*, op. cit. p.288

³²⁷ Steven Roper, op. cit. pp.3-4

³²⁸ William Crowther, *“The politics of democratization in postcommunist Moldova”*, op. cit. p.287

³²⁹ Alla Skvortsova, op. cit. p.163

μέλη του έθεσαν ζητήματα όπως η ελλιπής εκπαίδευση της молδαβικής γλώσσας στις αστικές περιοχές και την υποτίμηση της εθνικής κουλτούρας³³⁰.

Οι ανεπίσημες συνομιλίες στους κόλπους των δύο οργανώσεων γρήγορα προχώρησαν στην φάση των μαζικών διαδηλώσεων, φάση η οποία κατά τον Bruce Parrott συνιστά το σημείο όπου η κοινωνία πολιτών καθίσταται ενεργή, έστω και με αυτόν τον «αντί-συμβατικό» τρόπο³³¹. Οι πρώτες διαδηλώσεις έλαβαν χώρα στις αρχές του 1989, αλλά εντατικοποιήθηκαν από τις 8 Φεβρουαρίου όταν η αστυνομία προέβη σε 9 συλλήψεις. Κάθε εβδομάδα και για δύο μήνες, μέχρι τις εκλογές του Μαρτίου για το Λαϊκό Κογκρέσο των Αντιπροσώπων, οι διαδηλωτές ζητούσαν το «τέλος της αποικιοποίησης»³³². Παρά το γεγονός ότι οι διαδηλώσεις ήταν κοινός τόπος για όλες τις χώρες του ανατολικού μπλοκ, οι διαφωνούντες στη Μολδαβία δεν μπορούσαν να κερδίσουν τον χαρακτηρισμό μίας «ηθικής κοινωνίας πολιτών». Αν και υπήρχαν αναφορές σε ζητήματα αλήθειας και διαφάνειας, αυτές περιοριζόνταν σε διακηρυκτικό επίπεδο. Το πιο σημαντικό στοιχείο διαφοροποίησης από τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης ήταν ότι στην κριτική τους οι διαφωνούντες στη Μολδαβία δεν έδιναν έμφαση στις ηθικές αξίες των ανθρώπινων δικαιωμάτων και της ατομικής αξιοπρέπειας³³³.

4.1.4. Το γλωσσικό ζήτημα

Οι εκλογές του Μαρτίου του 1989 σηματοδότησαν την ριζοσπαστικοποίηση του εθνικού κινήματος. Οι εκλογές τυπικά έδιναν τη δυνατότητα σε περισσότερους του ενός υποψηφίου να διεκδικήσουν κάθε θέση στο τοπικό Κογκρέσο. Οι ψηφοφόροι εξέλεξαν μόλις 9 άτομα, σε σύνολο 125 εδρών, που να μπορούν να ταυτιστούν με το κίνημα της αντιπολίτευσης και τους διαδηλωτές. Αν και φαίνεται ότι το ΚΚΜ είχε ακόμα τη δύναμη να κυριαρχεί στις εκλογές, οι πιέσεις από την αντιπολίτευση ήταν ισχυρές. Οι 9 έδρες της τελευταίας προήλθαν από νίκες σε αστικά κέντρα, αφήνοντας μάλιστα εκτός Congress τον γραμματέα της Κεντρικής Επιτροπής της πρωτεύουσας Τσισινάου και τρία σημαίνοντα μέλη των επαρχιακών

³³⁰ William Crowther, *“The Politics of Ethno-National Mobilization: ...”*, op. cit. p.190

³³¹ Bruce Parrott, *“Perspectives on postcommunist democratization”* in Karen Dawisha /Bruce Parrott

³³² William Crowther, *“The Politics of Ethno-National Mobilization: ...”*, op. cit. p.192

³³³ Michail Buchowski, *“The shifting meanings of civil and civic society in Poland”* in Chris Hann and Elizabeth Dunn, *Civil society. Challenging western models*, London and New York: Routledge 1996 p.89

επιτροπών του ΚΚΜ³³⁴. Το μικρό ποσοστό όμως της αντιπολίτευσης διαδήλωνε την οργανωτική αδυναμία των οργανώσεων της. Η δημιουργία του Λαϊκού Μετώπου Μολδαβίας δύο μήνες μετά τις εκλογές ήρθε να επιλύσει αυτή την αδυναμία και να κάνει πιο αξιόπιστο το αντιπολιτευτικό κίνημα.

Το αντιπολιτευτικό κίνημα κατάφερε να ενισχυθεί και από τη στάση του Grossu. Ο ηγέτης του ΚΚΜ ούτε προσπάθησε να συζητήσει με τους μεταρρυθμιστές ούτε να τους καταπιέσει αποφασιστικά, με συνέπεια το καθεστώς να γίνεται συνεχώς πιο αναξιόπιστο. Αν και προσπάθησε να απαλλαγεί από την επιρροή της αντιπολίτευσης, επέτρεψε στις οργανώσεις της να αναπτυχθούν. Τέλος, το γεγονός ότι δεν συμφωνούσε με τις μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ τον έφερε στη δυσμένεια της Μόσχας και έδωσε σε μέλη του ΚΚΜ ένα λόγο να κρατήσουν αποστάσεις από τον Grossu και να περιμένουν την αντικατάστασή του³³⁵.

Το Μέτωπο στην ουσία αποτελούσε μία συμμαχία μεταξύ των πολιτικών και διανοουμένων των Ρουμάνο-Μολδαβών. Τα αμοιβαία συμφέροντα τους ήταν σαφή. Οι συγγραφείς και ιστορικοί επιδίωκαν την αναγέννηση της Μολδαβικής/Ρουμανικής εθνικής κουλτούρας, ενώ οι τοπικές ελίτ προσπαθούσαν να κερδίσουν σημαντικές παραχωρήσεις από το κέντρο και να εκδιώξουν τον ηγέτη του ΚΚΜ Simen Grossu, ο οποίος είχε διοριστεί από τον Μπρέζνιεφ³³⁶.

Η ιστορία της Μολδαβίας είναι συνδεδεμένη με διεθνοτικές διαμάχες για το ζήτημα των εθνικών συμβόλων. Οι πολιτικές εθνικισμού είναι περίπλοκες πολιτικές συμβολισμού και από αυτή την άποψη οι κρατικές πρακτικές μπορούν να επηρεάσουν τις κοινωνικές συμμαχίες. Το καθεστώς της γλώσσας είναι συνήθως το πιο αμφισβητήσιμο σύμβολο, γιατί οι μειονεκτούσες ομάδες το αντιλαμβάνονται ως σαφές σύμβολο επιβολής³³⁷. Το κυριλλικό αλφάβητο συμβόλιζε την επιβολή της ρωσικής εξουσίας, αλλά το γλωσσικό ζήτημα συμβόλιζε τη ρωσοποίηση του πολιτισμού. Ακόμα και με την κυριλλική γραφή η χρήση της μολδαβικής γλώσσας δεν ήταν δυνατή. Οι περισσότερες δημόσιες υπηρεσίες και η επίσημη επικοινωνία

³³⁴ William Crowther, *“The politics of democratization in postcommunist Moldova”*, op. cit. pp.289-290

³³⁵ William Crowther, *“The Politics of Ethno-National Mobilization: ...”*, op. cit. pp.196-7

³³⁶ Charles King, *“Moldovan Identity and the Politics of Pan-Romanianism”*, *Slavic Review* Vol.53 no2 (Summer 1994) p.350

³³⁷ Timothy D. Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, Washington DC: United States Institute of Peace 1996, p.69

απαιτούσαν γνώση ρωσικών. Επιπλέον, η σοβιετική σημαία της Μολδαβίας κυριαρχούταν από το σφυροδρέπανο σε κόκκινο φόντο³³⁸.

Το πραγματικό διακύβευμα για την αντιπολίτευση ήταν η πρόσβαση σε θέσεις στις οποίες απέβλεπαν και στις οποίες οι μειονότητες, κυρίως οι Ρώσοι και Ουκρανοί μετανάστες, είχαν προνομιακή πρόσβαση³³⁹. Αυτό το πολιτικό παράπονο πήγαινε μαζί με ένα συμβολικό παράπονο, ότι οι Ρώσοι παίρνουν όλες τις καλές δουλειές. Η οικονομική οπισθοδρόμηση μετά το 1987 επιδείνωσε τα παραπάνω προβλήματα³⁴⁰.

Το καθεστώς της γλώσσας ταυτίστηκε με το πραγματικό διακύβευμα λόγω της σοβιετικής πρακτικής να χρησιμοποιεί τη γλωσσική ενδοτικότητα ως δείκτη που μετράει την πίστη των Μολδαβών στο Κόμμα. Η επίσημη άποψη ήταν ότι η μολδαβική γλώσσα ήταν ξεχωριστή από τη ρουμανική³⁴¹. Η εισαγωγή ρωσικών λέξεων, όρων και συντακτικού θεωρήθηκε ότι εμπλουτίζει και αναπτύσσει την τοπική γλώσσα. Στη Σοβιετική Μολδαβία δεν υπήρχαν εφημερίδες που να μπορούν να εκδώσουν υλικό που αρχικά να έχει γραφτεί στα Μολδαβικά. Τα άρθρα κάθε εφημερίδας γράφονταν πρώτα στα ρωσικά και κατόπιν μεταφράζονταν στην νέα εκδοχή της τοπικής γλώσσας³⁴².

Τα τρία κύρια αιτήματα της αντιπολίτευσης ήταν να γίνουν τα Μολδαβικά η επίσημη γλώσσα του κράτους, να αναγνωριστεί ότι η μολδαβική και η ρουμανική γλώσσα είναι ταυτόσημες και να εισαχθεί το λατινικό αλφάβητο. Η επίσημη απάντηση του ΚΚΜ τον Δεκέμβριο του 1988 απέρριπτε τα τελευταία δύο αιτήματα, ενώ διακηρύχθηκε η πρόθεση για ταυτόχρονη αναγνώριση της μολδαβικής και της ρωσικής ως επίσημων κρατικών γλωσσών³⁴³.

Ο στόχος της αντιπολίτευσης ήταν να αναστρέψει την πολιτική για τεχνητή δημιουργία Μολδαβικού έθνους. Η τακτική ήταν να στρέψουν τις αιτιολογήσεις του ΚΚΜ εναντίον του: εφόσον οι Μολδαβοί είχαν δική τους γλώσσα, για ποιο λόγο αυτή δεν θα έπρεπε να είναι η επίσημη γλώσσα της δημοκρατίας και γιατί να μην διδάσκεται σε όλα τα επίπεδα; Και αν όντως οι Μολδαβοί αποτελούσαν ένα έθνος, γιατί θα πρέπει να περιοριστεί το δικαίωμα τους στην επικράτεια και την κουλτούρα

³³⁸ Stuart J. Kaufman, op. cit. p.121

³³⁹ William Crowther, *“The Politics of Ethno-National Mobilization: ...”*, op. cit. p.188

³⁴⁰ Stuart J. Kaufman, op. cit. p.121

³⁴¹ William Crowther, *“The Politics of Ethno-National Mobilization: ...”*, op. cit. p.189

³⁴² Donald L. Dyer, *“Some Influences of Russian on the Romanian of Moldova During the Soviet Period”*, *Slavic and East European Journal* Vol.43 no1 (1999) pp.86 & 92

³⁴³ Roman Solchanyk, *“Ukraine, Belorussia and Moldavia:...”*, op. cit. pp.191-2

τους³⁴⁴; Οι παραπάνω ισχυρισμοί της αντιπολίτευσης αντανakλούν τις συνέπειες που είχε η σοβιετική πολιτική να ενθαρρύνει και ταυτόχρονα να αποθαρρύνει τη δημιουργία Μολδαβικού έθνους.

4.2. Η διαμάχη για την ταυτότητα της Μολδαβίας

4.2.1. Οι ιστορικοί δεσμοί με τη Ρουμανία

Η Βεσσαραβία υπήρξε μέρος του Πριγκιπάτου της Μολδαβίας, έως το 1812 που έγινε μέρος της τσαρικής αυτοκρατορίας. Η εθνική επανάσταση της Ρουμανίας το 1848 προσπαθούσε να πετύχει την ένωση της Μολδαβίας με τη Βλαχία και την απομάκρυνση του ρωσικού προτεκτοράτου. Το ζήτημα της ένωσης με τις περιοχές της Τρανσυλβανίας, Μπουκοβίνας και Βεσσαραβίας το άφησαν για το μέλλον. Ο ρουμανικός εθνικισμός είχε ως χαρακτηριστικό γνώρισμα την υπεροχή έναντι των γειτονικών σλαβικών λαών, κυρίως έναντι των Ρώσων. Η γλώσσα θεωρούταν από τους Ρουμάνους ως το πραγματικό διακριτικό γνώρισμα «της ευγενικής τους καταγωγής ανάμεσα στους βάρβαρους»³⁴⁵. Η εθνική συνείδηση των Ρουμάνων, η οποία αποτελούσε τη βάση της nationhood και της εθνικής ιδεολογίας τους, είχε οριστεί με άξονα δύο συγκεκριμένες πηγές: την Βυζαντινή – Ορθόδοξη και τη θεωρία ότι κατάγονται από τους Ρωμαίους, και ως εκ τούτου η γλώσσα τους είναι λατινογενής. Η δεύτερη θεωρία σταδιακά επισκίασε την πρώτη πηγή³⁴⁶.

Οι Ρουμάνοι συγγραφείς της δεκαετίας του 1830 προσπάθησαν να ανακαλύψουν μία ιδεολογία που θα συνδέει το παρελθόν με το παρόν. Η γραφή της ιστορίας επηρεάστηκε από τον Ρομαντισμό και την ιδέα δημιουργίας έθνους. Οι ιστορικοί προσπαθούσαν να αποδείξουν τη ρωμαϊκή καταγωγή και ως γενέθλιο μύθο της εθνικής ενότητας των Ρουμάνων έγινε σε αναφορά με τον Μιχαήλ τον Γενναίο, τον πρίγκιπα που ένωσε τα δύο πριγκιπάτα και την Τρανσυλβανία το 1600³⁴⁷. Η έμφαση στη ρωμαϊκή κληρονομιά διαφοροποίησε την εικόνα που είχαν οι Ρουμάνοι για τη Ρωσία από αυτή που είχαν οι υπόλοιποι Ορθόδοξοι λαοί, οι οποίοι έβλεπαν τη Ρωσία ως «αδερφό λαό» και ως αντίβαρο στην Οθωμανική εξουσία. Το λατινικό πλαίσιο της ρουμάνικης εθνικότητας συνέδεε το λαό με τη Γαλλία και την Ιταλία.

³⁴⁴ Jonathan Eyal and Graham Smith, op. cit. p.231

³⁴⁵ Barbara Jelavich, *Russia and the formation of the Romanian national state, 1821-1878*, Cambridge: Cambridge University Press 1984, p.54

³⁴⁶ Keith Hitchins, *The Romanians, 1774-1866*, Oxford: Clarendon Press 1996, p.139

³⁴⁷ Ibid. p.192

Επιπλέον, οι Ρουμάνοι ταύτιζαν την τσαρική Ρωσία με την πολιτική και κοινωνική οπισθοδρόμηση³⁴⁸.

Η Ρουμανία απέκτησε κρατική υπόσταση με τη Συνθήκη του Βερολίνου το 1878, χωρίς να της αποδοθούν η Τρανσυλβανία, η Μπουκοβίνα και η Βεσσαραβία. Η τελευταία ενώθηκε με τη Ρουμανία τον Απρίλιο του 1918. Το εθνικό κίνημα της Βεσσαραβίας ξεκίνησε την άνοιξη του 1917 με τη δημιουργία του Μολδαβικού Εθνικού Κόμματος και την ανακήρυξη της Μολδαβικής Δημοκρατίας τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Το εθνικό κίνημα αναπτύχθηκε τόσο γρήγορα λόγω εξωτερικών παραγόντων: υπήρχε ο φόβος προσάρτησης από την μόλις ανεξάρτητη Ουκρανία, ο φόβος να εμπλακούν στον ρωσικό εμφύλιο και τέλος η συμμαχία της Ρουμανίας με τις Κεντρικές Δυνάμεις, οι οποίες ως αντάλλαγμα της έδωσαν τη Βεσσαραβία³⁴⁹.

Η δημιουργία της Μεγάλης Ρουμανίας το 1920 αποτέλεσε σοκ για τη ρουμανική πλειοψηφία, η οποία ταύτιζε εαυτόν με ένα κράτος άκαμπτα ορισμένο από την ρουμανική γλώσσα. Το νέο κράτος αποτελούταν κατά 30% από πληθυσμούς που η τοπική πλειοψηφία θεωρούσε ξένους. Σε αυτή την πρόκληση το κράτος δεν κατάφερε να ανταποκριθεί, εκτός από τη θεσμοθέτηση ενός συγκεντρωτικού συστήματος που χαρακτηριζόταν από διαφθορά³⁵⁰. Από την πλευρά τους, οι χωρικοί και οι στρατιώτες που είχαν πρωτοστατήσει στο εθνικό κίνημα της Μολδαβίας είδαν με καχυποψία την ένωση με τη Ρουμανία. Ο λόγος ήταν ότι η εξουσία στην τελευταία βρισκόταν ακόμα στα χέρια μίας συμμαχίας βογιάρων, οι οποίοι ως πολιτικοί δεν εκπροσωπούσαν κανένα και μόλις πριν από μία δεκαετία είχαν καταπνίξει βίαια έναν ξεσηκωμό των αγροτών³⁵¹.

Στη Ρουμανία του μεσοπολέμου ο εθνικισμός έγινε δεκτός ως το ιδεολογικό πλαίσιο για την πολιτική. Η κυβέρνηση εισήγαγε πολιτιστικές και εκπαιδευτικές πολιτικές, ώστε να αφομοιώσει τις νέες επαρχίες με τους σημαντικούς μειονοτικούς πληθυσμούς³⁵². Ο πληθυσμός της Βεσσαραβίας αποτελούσε τη μεγαλύτερη πρόκληση, γιατί εθνικά αυτό-προσδιοριζόταν ως Μολδαβικός. Η Ρουμανική πολιτική προσπάθησε να φέρει τους κατοίκους της Βεσσαραβίας στο «ανώτερο» πολιτιστικό

³⁴⁸ Barbara Jelavich, op. cit. p.41

³⁴⁹ Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania*, Ithaca and London: Cornell University Press 1995, p.97

³⁵⁰ George Schopflin, "Nationalism and Ethnicity in Europe, East and West" in Charles A. Kupchan, *Nationalism and Nationalities in the New Europe*, Ithaca and London: Cornell University Press 1995, p.51

³⁵¹ Jonathan Eyal and Graham Smith, op. cit. p.225

³⁵² Irina Livezeanu, op. cit. p.14

επίπεδο των υπόλοιπων κατοίκων της χώρας, συχνά επιβάλλοντας πάνω τους το γεγονός ότι είναι Ρουμάνοι³⁵³. Οι Μολδαβοί διαιρούνταν μεταξύ μίας μικρής αστικής ελίτ, η οποία είχε εκρωσισθεί σε μεγάλο βαθμό, και στην μεγάλη μάζα των αμόρφωτων χωρικών. Οι τελευταίοι θεωρούνταν ως «αγνοί» και έπρεπε να γίνουν εθνικά συνειδητοποιημένοι Ρουμάνοι και να πάρουν τη θέση των αστικών ελίτ³⁵⁴.

Η παραπάνω διαδικασία δεν ολοκληρώθηκε με επιτυχία, λόγω της ασθενούς ταύτισης των Μολδαβών με τον ρουμανικό πολιτισμό. Οι Μολδαβοί θεωρούσαν τη Ρουμανία «απολίτιστη» και περιφρονούσαν την υψηλή κουλτούρα της. Αυτή η αντίληψη απορρέει σε μεγάλο βαθμό από την ίδια την πραγματικότητα δημιουργίας της μολδαβικής εθνικής ταυτότητας. Η προσάρτηση της Βεσσαραβίας από τη Ρωσία το 1812 δεν επέτρεψε στον τοπικό πληθυσμό να συμμετέχει στις ιστορικές φάσεις που οδήγησαν στη δημιουργία του ρουμανικού έθνους. Οι Μολδαβοί απείχαν από την επανάσταση του 1821, από την κωδικοποίηση και λατινοποίηση της γλώσσας τη δεκαετία του 1850, από την επίτευξη της ανεξαρτησίας το 1878 και από τη δημιουργία του δυναστικού οίκου το 1881³⁵⁵. Η αίσθηση εθνικής διαφοροποίησης έγινε οξύτερη από το γεγονός ότι η ρουμανική κυβέρνηση απέτυχε να δημιουργήσει το δημοκρατικό κράτος που είχε υποσχεθεί, ενώ οι υπόλοιποι ρουμάνικοι πληθυσμοί ισχυρίζονταν ότι οι κάτοικοι της Βεσσαραβίας δεν ήταν άξιοι αναφοράς ή προσοχής³⁵⁶.

Το ζήτημα των ιστορικών δεσμών της Ρουμανίας με τη Μολδαβία ανέκυψε πάλι μετά την επίσημη διακήρυξη της ρήξης στις σχέσεις της Ρουμανίας με την ΕΣΣΔ το 1964. Οι δυτικοί αναλυτές εντόπισαν τις πηγές αυτής της ρήξης στο ιδιαίτερο μίγμα εθνικισμού και κομμουνισμού που είχε κυριαρχήσει στη Ρουμανία. Η επιστροφή του ζητήματος της Βεσσαραβίας στην ιστοριογραφία το 1964 συνέπεσε με τη διατύπωση πολιτικών αιτημάτων για την «χαμένη περιοχή», αιτήματα που αντανakλούσαν τον ιδιαίτερο ρουμανικό εθνικισμό και την κλιμακούμενη ένταση με την ΕΣΣΔ³⁵⁷.

³⁵³ Charles King, *“The Ambivalence of Authenticity...”*, op. cit. p.122

³⁵⁴ Irina Livezeanu, op. cit. p.93

³⁵⁵ Charles King, *“The Ambivalence of Authenticity...”*, op. cit. p.120

³⁵⁶ Jonathan Eyal and Graham Smith, op. cit. p.225

³⁵⁷ Wim P. van Meurs, op. cit. p.205

4.2.2. Ο μύθος του Μολδαβικού έθνους

Οι περιορισμένες ελευθερίες της περιόδου της *perestroika* επέτρεψαν στους ιστορικούς να ερευνήσουν τα απαγορευμένα έως εκείνη τη στιγμή ζητήματα της σχέσης της μολδαβικής ταυτότητας και γλώσσας με την αντίστοιχη ρουμανική. Όλοι οι Μολδαβοί διανοούμενοι ισχυρίζονταν δημοσίως πλέον ότι οι πολιτιστικές διαφορές με τη Ρουμανία ήταν ελάχιστες. Παρά το γεγονός ότι οι δύο λαοί είχαν διαφορετικές ιστορικές εμπειρίες, ο παράγοντας που κράταγε για πολλά χρόνια χωριστά τους δύο λαούς ήταν η πολιτική αντίληψη που δόθηκε σε αυτές τις διαφορές, και όχι τόσο το πραγματικό μέγεθος αυτών των διαφορών³⁵⁸.

Οι Μολδαβοί ιστορικοί, οι οποίοι είχαν ενταχθεί στα κινήματα της αντιπολίτευσης, ξεκίνησαν μία προσπάθεια να καταλύσουν τους μύθους που είχαν επικρατήσει τη σοβιετική περίοδο. Ο πρώτος μύθος αναφερόταν στην ύπαρξη ενός διακριτού Μολδαβικού έθνους, του οποίου ειδοποιός χαρακτηριστικό είναι η γλώσσα. Οι μαζικές διαδηλώσεις και η συμμετοχή μελών της αντιπολίτευσης στο τοπικό Κογκρέσο επέτρεψαν στους μεταρρυθμιστές εντός του ΚΚΜ να πετύχουν ουσιαστικές αλλαγές. Στις 31 Αυγούστου 1989 το Ανώτατο Σοβιέτ της Μολδαβίας πέρασε έναν γλωσσικό νόμο που ικανοποιούσε τα αιτήματα του Μετώπου, εκτός από την αναγνώριση της ταύτισης της μολδαβικής με τη ρουμανική γλώσσα³⁵⁹.

Ο δεύτερος μύθος ήταν γνωστός ως η *φόρμουλα του μικρότερου κακού*. Τον Ιούνιο του 1989 δημοσιεύθηκαν τα μυστικά πρωτόκολλα του Συμφώνου Ρίμπεντροπ – Μολότοφ. Στο 4^ο Πρωτόκολλο εκφραζόταν το ρητό ενδιαφέρον της ΕΣΣΔ για τη Βεσσαραβία, ανατρέποντας τον ισχυρισμό των σοβιετικών ιστορικών ότι η ένωση έγινε με σκοπό την προστασία του τοπικού πληθυσμού από τον φασισμό και με τη βούληση των Μολδαβών. Κάποιοι βετεράνοι σοβιετικοί ιστορικοί, όπως ο I. Levit, προσπάθησαν να εισαγάγουν μία νέα ερμηνεία στην ιμπεριαλιστική εδαφική συμφωνία Χίτλερ – Στάλιν: η ενσωμάτωση της Βεσσαραβίας ήταν μεν βίαιη, αλλά είχε μόνο θετικές συνέπειες για την περιοχή. Ο τελευταίος ισχυρισμός αποτελούσε και την ουσία της *φόρμουλας του μικρότερου κακού*³⁶⁰.

Ο τρίτος μύθος αποκαλούνταν η *φιλία μεταξύ των εθνών*. Εξετάζοντας την εθνική σύνθεση της Μολδαβίας, γίνεται αντιληπτό ότι τα γλωσσικά όρια είχαν

³⁵⁸ Charles King, “Marking Time in the Middle Ground: Contested Identities and Moldovan Foreign Policy” in Rick Fawn, *Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies*, London and Portland: Frank Cass 2004, p.62

³⁵⁹ William Crowther, “The politics of democratization in postcommunist Moldova”, op. cit. p.291

³⁶⁰ Wim P. van Meurs, op. cit. p.203

επιβληθεί πάνω στα εθνικά. Η επαρκής γνώση της ρωσικής γλώσσας ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για καριέρα στη δημόσια διοίκηση της κομμουνιστικής Μολδαβίας, ενώ δεν παρέχονταν κίνητρα για την εκμάθηση της μολδαβικής γλώσσας. Επομένως, η βασική διαχωριστική γραμμή μεταξύ των εθνοτήτων ήταν μεταξύ των ρουμανόφωνων, η πλειοψηφία των οποίων γνώριζε και ρωσικά, και οι ρωσόφωνοι που δεν γνώριζαν άλλη γλώσσα. Οι απλουστευτικές δημόσιες συζητήσεις για την ύπαρξη μίας ή δύο επίσημων γλωσσών είχαν ως συνέπεια τη ρήξη στις σχέσεις μεταξύ των εθνοτήτων. Η ηγεσία της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Υπερδνειστερίας ζητούσε εκτεταμένη αυτονομία στη βάση γλωσσικών, ιστορικών, οικονομικών και άλλων επιχειρημάτων. Οι Γκαγκαούζοι ηγέτες ζήτησαν επίσης αυτονομία για την περιοχή τους στη βάση γλωσσικών αιτημάτων³⁶¹.

Το Μέτωπο κατέστησε σύντομα σαφές ότι ο γλωσσικός νόμος του 1989 δεν ήταν παρά ένας ενδιάμεσος νόμος. Αυτό που πραγματικά επεδίωκε ήταν να επιτρέψει τον εκδημοκρατισμό μόνο για τους Μολδαβούς, να αναγκάσει τους υπόλοιπους πληθυσμούς να εγκαταλείψουν τη Δημοκρατία, να αποχωρήσει από την ΕΣΣΔ και να αντικαταστήσει το κομμουνιστικό σύστημα διοίκησης με μία εθνοκρατική διακυβέρνηση από τη Μολδαβική γραφειοκρατία. Οι παραπάνω στόχοι θεωρούνταν ως βήματα που θα οδηγούσαν στην ενοποίηση με τη Ρουμανία³⁶².

Η πολιτική διάθεση των ρωσόφωνων φάνηκε με την ανακήρυξη της αυτονομίας της Γκαγκαουζίας και της Υπερδνειστερίας τον Αύγουστο και τον Σεπτέμβριο του 1990 αντίστοιχα. Παρά το γεγονός ότι δεν αποσχίστηκαν από τη Μολδαβία, διατύπωσαν την επιθυμία τους να παραμείνουν μέρος της ΕΣΣΔ με το καθεστώς Δημοκρατίας. Το δημοψήφισμα του Μαρτίου 1991 για τη διατήρηση της ΕΣΣΔ έδειξε ότι οι ρωσόφωνοι αποτελούσαν έναν ανεξάρτητο και ισχυρό παράγοντα στην πολιτική ζωή της Μολδαβίας. Η δύναμη τους αποδείχθηκε από το γεγονός ότι σχεδόν 1 εκατομμύριο ρωσόφωνοι ψήφισαν υπέρ της διατήρησης της ΕΣΣΔ, την ίδια στιγμή που το κοινοβούλιο της Μολδαβίας αποφάσισε να μην συμμετέχει στο δημοψήφισμα³⁶³.

Προκειμένου οι μετασοβιετικές ελίτ της Μολδαβίας να αποφασίσουν ποια θα είναι η επίσημη εθνική ταυτότητα διαπραγματεύτηκαν στη βάση τριών θεωριών. Η

³⁶¹ Vladimir Solonari, "Moldova: Two Conflicts with Different Histories" in Societies in conflict: the contribution of law and democracy to conflict resolution, Science and technique of democracy no29, European Commission for Democracy through Law, Council of Europe Publishing 2000, pp.44-45

³⁶² Alla Skvortsova, op. cit. p.166

³⁶³ Ibid. p.170

πρώτη θεωρία, την οποία υποστήριζε το Λαϊκό Μέτωπο και το Λαϊκό Χριστιανο-Δημοκρατικό Κόμμα που το διαδέχθηκε, έλεγε ότι η πραγματική κληρονομιά των Μολδαβών χάνεται στους αιώνες και ταυτίζεται με τη ρουμανική εθνική ταυτότητα. Αυτή η θεωρία αρχικά βρήκε μεγάλη απήχηση για τον λόγο ότι ανταποκρινόταν στην ιστορική αλήθεια. Το όνομα «Μολδαβοί» χρησιμοποιούταν και στις δύο πλευρές του ποταμού Προύθου ήδη από τον Μεσαίωνα. Οι Ρώσοι από την πλευρά τους χρησιμοποιούσαν το όνομα «Βλαχία» με εθνική και όχι γεωγραφική χροιά, ώστε να δώσουν βάση στον ισχυρισμό τους ότι οι κάτοικοι της Βεσσαραβίας είναι Μολδαβοί³⁶⁴.

Η δεύτερη θεωρία, η οποία αποκαλείται *θεωρία απεθνικοποίησης*, βρήκε υποστήριξη από τους πιο επιφανείς Μολδαβούς διανοούμενους και τα κεντρώα και κεντροδεξιά κόμματα. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία οι Μολδαβοί είναι Ρουμάνοι, αλλά η μακρόχρονη επιβολή ρωσικών στοιχείων είχε ως συνέπεια να αλλοιωθεί η εθνική συνείδηση του πληθυσμού. Η τρίτη θεωρία αποκαλούταν ως η *ιστορική θεωρία*, ισχυριζόταν ότι το Μολδαβικό έθνος είναι ξεχωριστό γιατί η σύγχρονη ιστορία της Μολδαβίας εντοπίζεται στις διακριτές πολιτικές και πολιτιστικές ταυτότητες των μολδαβικών εδαφών κατά τον Μεσαίωνα και την Οθωμανική περίοδο. Η ένωση με τη Ρωσία, η διαδικασία εκσυγχρονισμού κατά τη σοβιετική περίοδο και η δημιουργία ανεξάρτητου κράτους λειτούργησαν σωρευτικά για τη δημιουργία διακριτού Μολδαβικού έθνους. Παρά το γεγονός ότι η τελευταία θεωρία δεν είναι ιστορικά ακριβής, όλοι οι μετασοβιετικοί Πρόεδροι και τα μεγαλύτερα κόμματα της Μολδαβίας την υποστήριξαν. Όπως γίνεται αντιληπτό, η επίσημη εθνική ταυτότητα καθορίζεται από την *ιστορική θεωρία*. Είναι, επίσης, η εκδοχή της μολδαβικής ιστορίας που διδάσκεται στα σχολεία της αποσχισμένης Υπερδνειστερίας³⁶⁵.

Το παράδοξο με την κατάσταση στη Μολδαβία ήταν ότι η νομοθεσία δεν αντανάκλυνε την πραγματική πολιτική απέναντι στις εθνότητες. Η κυβέρνηση που προέκυψε μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας τον Αύγουστο του 1991 εισήγαγε νόμο που έδινε την ιδιότητα του πολίτη σε όσους ζούσαν στη Μολδαβία πριν τις 23 Ιουνίου 1990, δηλαδή την ημερομηνία ανακήρυξης της Κυριαρχίας της Μολδαβίας εντός του πλαισίου της ΕΣΣΔ. Επιπλέον, η γλωσσική πολιτική έγινε φιλελεύθερη, η

³⁶⁴ Wim P. van Meurs, op. cit. p.111

³⁶⁵ Charles King, "Marking Time in the Middle Ground: Contested Identities and Moldovan Foreign Policy", op. cit. pp.63-64

εκπαίδευση μπορούσε πλέον να γίνει στις γλώσσες όλων των εθνοτήτων και η πολιτική εκπροσώπηση ήταν δυνατή για το σύνολο του πληθυσμού³⁶⁶.

4.3.3. Η κρίση στην Υπερδνειστερία

Τον Ιανουάριο του 1989, υπό την ηγεσία ενός μέρους της intelligentsia, σχηματίστηκε μία πολιτική οργάνωση που υπερασπιζόταν τα πολιτιστικά και πολιτικά συμφέροντα του ρωσόφωνου πληθυσμού. Το κίνημα ονομάστηκε Edinstvo – Ενιαίο Διεθνές Κίνημα για την Υποστήριξη της Perestroika. Το όνομα του αντανakλά το γεγονός ότι η σοβιετική κοινωνία δεν είχε καταλάβει ακριβώς σε τι συνίσταται η perestroika, καθώς τόσο οι εθνικιστές στις Δημοκρατίες όσο και υποστηρικτές της διατήρησης της ΕΣΣΔ θεωρούσαν εαυτούς οπαδούς της perestroika³⁶⁷.

Τον Σεπτέμβριο του 1989 και με αφορμή την εισαγωγή του γλωσσικού νόμου, τα μέλη των Ουκρανικών και Βουλγαρικών μειονοτήτων αποχώρησαν από το Λαϊκό Μέτωπο και εντάχθηκαν στο Edinstvo. Το Edinstvo οργάνωσε σε συνεργασία με το Ενωμένο Συμβούλιο των Εργατικών Κολλεκτίβων μαζικές διαδηλώσεις και απεργίες στην Tiraspol, την πρωτεύουσα της Αυτόνομης Δημοκρατίας του Δνεύστρου. Οι κάτοικοι της Υπερδνειστερίας (DMR) ήταν αντίθετοι στο γλωσσικό νόμο γιατί ήταν το πιο ορατό σημάδι της μετατόπισης του κέντρου ισχύος από τους ρωσόφωνους στους ρουμανόφωνους³⁶⁸.

Το κάλεσμα του Λαϊκού Μετώπου για μελλοντική ενοποίηση της Μολδαβίας με τη Ρουμανία αποτέλεσε σημείο καμπής για το μέλλον του ρωσόφωνου πληθυσμού της Υπερδνειστερίας. Ο Smirnov βρήκε συμπαράσταση στις συντηρητικές δυνάμεις του σοβιετικού κέντρου. Τον Ιανουάριο του 1991 καταδίκασε την ανακήρυξη ανεξαρτησίας από τη Λιθουανία και τον Αύγουστο υποστήριξε το στρατιωτικό πραξικόπημα στη Ρωσία³⁶⁹.

Αν το κύριο ζήτημα ήταν η προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, θα ήταν αναμενόμενο η μεγαλύτερη αντίδραση να είχε εκδηλωθεί στη Βεσσαραβία, καθώς υπήρχαν περισσότεροι Ρώσοι και Ουκρανοί από ότι στην Υπερδνειστερία. Στην τελευταία οι Μολδαβοί αποτελούν το 40% του συνολικού πληθυσμού των

³⁶⁶ Alla Skvortsova, op. cit. p.171

³⁶⁷ Ibid. p.166

³⁶⁸ Steven D. Roper, “Regionalism in Moldova: The Case of Transnistria and Gagauzia” in James Hughes and Gwendolyn Sasse, Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union: Regions in Conflict, London and Portland: Frank Cass 2000, p.105

³⁶⁹ Dov Lynch, *Russian Peacekeeping Strategies in the CIS*, London: Palgrave 1998, p.111

600χιλιάδων³⁷⁰. Οι ρωσόφωνοι στην DMR αποτελούν μάλλον μία συμμαχία εθνοτικών συμφερόντων εναντίον των συμφερόντων των Μολδαβών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν πρόκειται για διεθνοτική σύγκρουση. Η ερμηνεία που μπορεί να δοθεί είναι ότι η ταυτότητα κάθε έθνους ανασχηματίζεται ενόψει μίας σύγκρουσης, με συνέπεια να ενεργοποιούνται ταυτότητες που προηγουμένως δεν βρίσκονταν στο προσκήνιο. Στην κρίση της Υπερδνειστερίας εμφανίστηκε μία «πανσυλλεκτική» ομάδα στην DMR, ενώ στο εσωτερικό της Μολδαβίας οξύνθηκε η διαμάχη μεταξύ όσων θεωρούσαν ότι είναι Ρουμάνοι και όσους έκαναν λόγο για ξεχωριστή μολδαβική ταυτότητα³⁷¹.

Οι ρίζες της σύγκρουσης είναι περισσότερο πολιτικές και οικονομικές, σύμφωνα και με τη δήλωση του Smirnov. Κατά τη σοβιετική περίοδο η Μολδαβία κυβερνούταν από ελίτ που προέρχονταν από την Υπερδνειστερία, ενώ οι νέες ελίτ που απειλούσαν την κυριαρχία τους προέρχονταν από τη Βεσσαραβία. Επιπλέον, το κίνημα για πολιτική και οικονομική ανεξαρτησία ζητούσε τον έλεγχο των βιομηχανικών μονάδων που ήταν συγκεντρωμένες στην Υπερδνειστερία³⁷².

Από τον Σεπτέμβριο του 1990 μέχρι το καλοκαίρι του 1991 ο Smirnov κατάφερε να εδραιώσει τον έλεγχο των ρωσόφωνων στην επικράτεια της DMR. Η πρώτη τακτική που εφάρμοσε ήταν να χρησιμοποιήσει τα τοπικά μέσα ενημέρωσης για να οξύνει το φόβο εναντίον του Τσισινάου. Δεύτερον, οι ελίτ της DMR διατύπωσαν τον ισχυρισμό ότι η περιοχή πρέπει να επιστρέψει στο καθεστώς που είχε πριν το 1940 εντός της ΕΣΣΔ, εφόσον η Μολδαβία αποσχιστεί. Τέλος, συνέχισαν τις κομμουνιστικές πολιτικές, κερδίζοντας την υποστήριξη των ιδεολόγων και των μάνατζερ των βιομηχανιών. Επομένως, η εθνικιστική σύγκρουση στη Μολδαβία (μολδαβικός εναντίον σοβιετικού ή ρωσικού εθνικισμού) ενισχύθηκε από μία ιστορική διαφορά (ένωση με Ρουμανία εναντίον ένωσης με Ρωσία) και μία ιδεολογική διαμάχη μεταξύ κομμουνιστών και αντί-κομμουνιστών³⁷³. Συνέπεια ήταν η Μολδαβία να αποκοπεί από την υπόλοιπη Σοβιετική Ένωση, καθώς οι σιδηροδρομικές και οδικές αρτηρίες προς την Ουκρανία περνούσαν από μεγάλες

³⁷⁰ Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture*, Stanford: Hoover Institution Press 2000, p.187

³⁷¹ Stuart J. Kaufman, op. cit. p.119

³⁷² Dov Lynch, op. cit. p.112

³⁷³ Stuart J. Kaufman, op. cit. p.127

πόλεις της Υπερδνειστερίας, τα τοπικά συμβούλια των οποίων είχαν δηλώσει πίστη στον Smirnov³⁷⁴.

Τον Απρίλιο του 1991 ο Anatolii Lukyanov, μέλος του σοβιετικού Politburo, είχε έρθει σε επαφή με τον Smirnov ώστε να χρησιμεύσει η DMR ως βάση, από την οποία θα απέτρεπαν την ανεξαρτησία της Μολδαβίας. Αυτή η προσπάθεια έβρισκε θεσμική νομιμοποίηση σε μία ρύθμιση της προτεινόμενης Συνθήκης Ένωσης η οποία έλεγε: *«Σε περίπτωση που κάποια Δημοκρατία αρνηθεί να υπογράψει τη Συνθήκη, και Αυτόνομες Δημοκρατίες καθώς και περιοχές με εδαφικά συγκεντρωμένες εθνικές ομάδες εναντιωθούν σε αυτή την άρνηση, τότε έχουν το δικαίωμα να ενταχθούν στην ΕΣΣΔ ως ανεξάρτητα υποκείμενα της ομοσπονδίας»*³⁷⁵.

Όταν έγινε σαφές ότι το πραξικόπημα του Αυγούστου οδηγούσε στην κατάρρευση της ΕΣΣΔ, οι ηγεσίες της DMR και της Γκαγκαουζίας πρότειναν τη δημιουργία μίας τριμερούς ομοσπονδίας. Το Κοινοβούλιο της Μολδαβίας απέρριψε την πρόταση και χρησιμοποίησε την απόπειρα πραξικοπήματος για να επιτεθεί στους ηγέτες των αυτονομιστικών κινημάτων³⁷⁶. Όταν η Μολδαβία ανακήρυξε την ανεξαρτησία της στις 27 Αυγούστου 1991, η Υπερδνειστερία ακολούθησε στις 2 Σεπτεμβρίου. Η κυβέρνηση της Μολδαβίας θεωρούσε την ηγεσία της αποσχισμένης περιοχής, ιδιαίτερα τον Πρόεδρο της Igor Smirnov, προδότες και τρομοκράτες. Οι μυστικές υπηρεσίες της Μολδαβίας απήγαγαν τον Smirnov και τον ηγέτη της Γκαγκαουζίας Stepan Topal σε ουκρανικό έδαφος και τους φυλάκισαν στο Τσισινάου για διάστημα ενός μήνα. Οι μολδαβικές αρχές τους απελευθέρωσαν μετά από τον αποκλεισμό των σιδηροδρόμων από τους ρωσόφωνους³⁷⁷.

Η σύγκρουση στο Bender στις 19 Ιουνίου 1992 αποτέλεσε την πιο οξεία και καταληκτική σύγκρουση μεταξύ του στρατού της Μολδαβίας και του 14^{ου} Στρατού της πρώην ΕΣΣΔ υπό τον στρατηγό Lebed. Η εν λόγω σύγκρουση ήταν η πρώτη στην οποία η Ρωσία ενεπλάκη επίσημα υπέρ της DMR. Στο διάστημα που μεσολάβησε από τον Σεπτέμβριο του 1991 οι δυνάμεις της Μολδαβίας δεν κατάφεραν να κερδίσουν κάποια μάχη. Πριν τη σύγκρουση στο Bender και οι δύο πλευρές προμηθεύτηκαν καινούργιο εξοπλισμό. Η κλιμάκωση της έντασης απειλούσε καταρχάς τα συμφέροντα ασφαλείας της Ρωσίας, καθώς και το αποσχιστικό κίνημα της DMR. Η

³⁷⁴ Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture*, op. cit. p.189

³⁷⁵ Allen C. Lynch, "The Realism of Russia's Foreign Policy", *Europe – Asia Studies* Vol.53 no1 (January 2001), pp.12-13

³⁷⁶ Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture*, op. cit. p.191

³⁷⁷ Steven D. Roper, op. cit. p.107

επίθεση των Μολδαβών στο Bender έγινε σε μία περίοδο όπου η ρωσική προπαγάνδα υπέρ της προστασίας των ρωσόφωνων μειονοτήτων βρισκόταν στο ζενίθ³⁷⁸.

Η στρατιωτική ηγεσία της Ρωσίας θεώρησε ότι πρέπει να υπερασπιστεί τα γεωπολιτικά συμφέροντα της χώρας. Αυτά περιλάμβαναν να αποτραπεί η ένωση Ρουμανίας – Μολδαβίας, να παραμείνει η Μολδαβία στη ρωσική σφαίρα επιρροής ως σταυροδρόμι μεταξύ της Μαύρης Θάλασσας και των Βαλκανίων και το κυριότερο να παραμείνει ο 14^{ος} Στρατός στην Υπερδνειστερία. Ο λόγος είναι ότι οι σοβιετικές στρατιωτικές βάσεις και οι εγκαταστάσεις επικοινωνίας είναι συγκεντρωμένες στην DMR. Στην επίτευξη του ρωσικού στόχου συνέβαλε το γεγονός ότι η πλειοψηφία των στρατιωτών του 14^{ου} Στρατού είχαν μεγαλώσει στην DMR και αισθάνονταν ότι υπερασπίζονται την πατρίδα τους³⁷⁹.

Συνέπεια της ήττας των ενόπλων δυνάμεων της Μολδαβίας στο Bender ήταν να ενισχυθεί η νομιμοποίηση της ηγεσίας της DMR και να σκληράνει τη διαπραγματευτική της στάση. Επιπλέον, η μάχη του Bender μυθοποιήθηκε ως ο πόλεμος της ανεξαρτησίας για την πατρίδα της Υπερδνειστερίας. Πολύ σημαντική συνέπεια ήταν ότι η κυβέρνηση της Μολδαβίας αποφάσισε να μην συμμετάσχει στο στρατιωτικό σκέλος της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών (CIS). Η νέα ηγεσία της Μολδαβίας, η οποία κέρδιζε νομιμοποίηση από το γεγονός ότι υπερασπίστηκε την εδαφική ακεραιότητα του κράτους, είχε πλέον την πεποίθηση ότι η Ρωσία χρησιμοποιούσε την κρίση στην Υπερδνειστερία για να ασκήσει έλεγχο στις εσωτερικές της υποθέσεις³⁸⁰.

Ο Πρόεδρος Snegur, στην ομιλία του στο Κοινοβούλιο της Μολδαβίας στις 22 Ιουνίου 1992, κατηγόρησε τη Ρωσία ως τον «αστυφύλακα της Κοινοπολιτείας» και πέτυχε την υιοθέτηση ψηφίσματος που χαρακτήριζε τον 14^ο Στρατό ως δύναμη κατοχής της Υπερδνειστερίας³⁸¹.

³⁷⁸ Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture*, op. cit. p.197

³⁷⁹ Allen C. Lynch, op. cit. p.12

³⁸⁰ Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture*, op. cit. pp.197-198

³⁸¹ Stephen Iwan Griffiths, *Nationalism and Ethnic Conflict: Threats to European Security*, Oxford: Oxford University Press 1992, p.85

4.4. Εξωτερικές επιρροές

4.4.1. Το Βαλτικό μοντέλο

Από τη σκοπιά της Μόσχας μπορούμε να διακρίνουμε 4 υποζώνες στην Ανατολική Ευρώπη: την ευρωπαϊκή Κοινοπολιτεία, τη Βαλτική περιοχή, την Κεντρική Ευρώπη και την Νοτιοανατολική Ευρώπη. Το ευρωπαϊκό σκέλος της Κοινοπολιτείας – Λευκορωσία, Μολδαβία και Ουκρανία – έχει μεγάλη γεωπολιτική σημασία για τη Ρωσία, καθώς θεωρεί ότι ο έλεγχος αυτής της περιοχής θα εξαγάγει την αυξανόμενη διεθνή ισχύ της Ρωσίας προς την Κεντρική και Δυτική Ευρώπη³⁸².

Στα μέσα Απριλίου του 1988 δημιουργήθηκε το Λαϊκό Μέτωπο Εσθονίας, το οποίο αποτελούσαν οι εθνικιστές διανοούμενοι και οι μεταρρυθμιστές κομμουνιστές. Η ρητορική τους ήταν ιδιαίτερα προσεκτική, τασσόμενοι υπέρ των μεταρρυθμίσεων του Gorbachev και αποφεύγοντας να αποκαλέσουν εαυτούς πολιτικό κόμμα. Με αυτή τη στρατηγική κατάφεραν να δρουν ως νόμιμη αντιπολίτευση στο ΚΚ Εσθονίας και σε λίγες εβδομάδες να μετεξελιχθούν σε μαζικό κίνημα υπέρ του εκδημοκρατισμού και της ανεξαρτησίας της Εσθονίας. Στις 3 Ιουνίου ακολούθησε η δημιουργία λαϊκού κινήματος στην Λιθουανία με το όνομα Sajudis, και στα τέλη του μήνα οργανώθηκε και το Λαϊκό Μέτωπο Λετονίας³⁸³.

Τον Αύγουστο του 1987 η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚ Ουκρανίας υιοθέτησε ψήφισμα για το ζήτημα της εθνικής ταυτότητας, το οποίο έδινε έμφαση στο ζήτημα της γλώσσας και υποσχόταν μέτρα που θα ευνοούσαν την ουκρανική γλώσσα. Την ίδια περίοδο ο ιδεολογικός γραμματέας στην Λευκορωσία συναντήθηκε με τους συγγραφείς και παρουσίασε μία λίστα μέτρων που θα βελτίωναν τη διδασκαλία της λευκορωσικής στα σχολεία της Δημοκρατίας. Η intelligentsia και στις τρεις Δημοκρατίες με επιμονή δημοσιοποίησε το γλωσσικό ζήτημα μέσω των εκδοτικών οργάνων των Ενώσεων Συγγραφέων, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον τους στην ανάγκη να γίνει επίσημη η τοπική γλώσσα³⁸⁴.

Οι Μολδαβοί συγγραφείς και ακαδημαϊκοί άρχισαν να βλέπουν εαυτούς ως μέρος ενός κινήματος υπέρ της μεταρρύθμισης, το οποίο εκτεινόταν πέρα από τα σύνορα της Μολδαβίας και της Σοβιετικής Ένωσης. Το γλωσσικό ζήτημα έλαβε στη Μολδαβία μεγαλύτερες διαστάσεις από τις άλλες Δημοκρατίες της ΕΣΣΔ, αλλά τα

³⁸² Janusz Bugajski, *Cold Peace: Russia's New Imperialism*, Westport and London: Praeger 2005, p.29

³⁸³ Bohdan Nahaylo, *The Ukrainian Resurgence*, London: Hurst & Co 1999, p.129

³⁸⁴ Roman Solchanyk, "Ukraine, Belorussia and Moldavia:...", op. cit. p.191

παρόμοια γλωσσικά αιτήματα που διατυπώθηκαν στη Βαλτική και αλλού έπαιξαν σημαντικό ρόλο ώστε η Μόσχα να στρέψει την προσοχή της στο καθεστώς της Μολδαβίας. Τον Ιούνιο του 1988 ο ιδεολογικός γραμματέας του ΚΚ Μολδαβίας, Bondarciuc, κατηγόρησε την Ένωση Μολδαβών Συγγραφέων ότι βρισκόταν υπό την επιρροή των Εσθονών εθνικιστών. Σχεδόν ένα χρόνο αργότερα εκδόθηκε στη Λετονία, υπό την αιγίδα των ενώσεων συγγραφέων της Μολδαβίας και της Λετονίας, η πρώτη μολδαβική δημοσίευση με λατινική γραφή από τη δεκαετία του 1940³⁸⁵.

Η δημιουργία των Λαϊκών Μετώπων στα γειτονικά κράτη της Βαλτικής συνάρπασε τους διανοούμενους στην Λευκορωσία. Στενές σχέσεις εγκαθιδρύθηκαν με το Sajudis το καλοκαίρι του 1988, και τον Οκτώβριο δημιουργήθηκε το Λαϊκό Μέτωπο Λευκορωσίας, το πρώτο εκτός των συνόρων της Βαλτικής. Πολλά από τα μέλη του, τα οποία αρχικά ήταν τα μέλη της Ένωσης Συγγραφέων, αποχώρησαν μετά από την πίεση που τους άσκησε το ΚΚ Λευκορωσίας. Η ρητορική του Μετώπου ταύτιζε τον εκδημοκρατισμό με την ανεξαρτησία του κράτους, ενώ ζητούσε αποκατάσταση για το «έγκλημα του Τσερνομπίλ»³⁸⁶.

Στην Ουκρανία η προετοιμασία του προγράμματος του Rukh, του αντίστοιχου Μετώπου, προχώρησε αρκετά γρήγορα. Ο Pavlo Monchan, Πρόεδρος της Ένωσης Συγγραφέων, αναγνώρισε πως βασίστηκε στα προγράμματα των λαϊκών κινημάτων των χωρών της Βαλτικής, τα οποία δήλωσε ότι είχαν μεγάλο αντίκτυπο στην Ουκρανία. Στο κείμενο γίνονταν συχνά αναφορές στο *λαό της Ουκρανίας*, αντί για τον *Ουκρανικό λαό*, και το Rukh ονομάστηκε *Λαϊκό Κίνημα της Ουκρανίας*. Σκοπός των συγγραφέων του προγράμματος ήταν να δημιουργήσουν μία ευρεία συμμαχία που θα αντιπροσωπεύει όλους τους κατοίκους της χώρας, αποτρέποντας έτσι τη λαϊκή κινητοποίηση σε εθνική βάση³⁸⁷.

Η διαδρομή της Ουκρανίας προς την ανεξαρτησία προηγήθηκε της αντίστοιχης στη Μολδαβία, αλλά και στα δύο κράτη το γλωσσικό ζήτημα κυριάρχησε στην πολιτική αντιπαράθεση. Ο λόγος που η γλώσσα αποτελεί ένα τόσο ευαίσθητο ζήτημα στην Ουκρανία είναι ότι δεν γίνεται κατανοητή μόνο ως μέρος της εθνικής ταυτότητας, αλλά και ως ο παράγοντας που θα οδηγήσει στην εδραίωση του Ουκρανικού έθνους. Η κυρίαρχη αντίληψη είναι ότι μόνο ένα εδραιωμένο έθνος

³⁸⁵ Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture*, op. cit. p.133

³⁸⁶ Kathleen J. Mihalisko, "Belarus: retreat to authoritarianism" in Karen Dawisha /Bruce Parrott, *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova*, Cambridge: Cambridge University Press 1997, p.238

³⁸⁷ Bohdan Nahaylo, op. cit. pp.168 & 174

μπορεί να εγγυηθεί την ανεξαρτησία του κράτους, δεδομένου ότι οι ρωσόφωνοι δεν θεωρούν ότι πρέπει να δείξουν πίστη στο Ουκρανικό κράτος, ενώ και οι εθνικιστές της Ρωσίας τείνουν να ταυτίζονται με όποιον μιλά ρωσικά ως πρώτη γλώσσα³⁸⁸.

Ο εθνικισμός προστάτευσε τα κορυφαία στελέχη της νομενκλατούρας της Ουκρανίας από τις πολιτικές μεταρρύθμισης του κομμουνισμού που προωθούσε η σοβιετική ηγεσία. Επιπλέον, η εθνικιστική ιδεολογία τους επέτρεψε να ανανεώσουν την εντολή να κυβερνήσουν το κράτος με τρόπο που να τους ωφελεί. Κατά την περίοδο της θητείας του Leonid Kravchuk ως Πρόεδρος της Ουκρανίας (1991-94), η ισχύς της εθνικιστικής αντιπολίτευσης κυριαρχούσε έναντι των άλλων κινημάτων της αντιπολίτευσης. Ο εκδημοκρατισμός ταυτίστηκε με την Ουκρανοποίηση, ενώ η δημόσια χρήση της ρωσικής στιγματιζόταν ως σημάδι συμπάθειας του ομιλούντα προς την «ιμπεριαλιστική» Ρωσία³⁸⁹.

Τα γεγονότα στις χώρες της Βαλτικής συνέχισαν να έχουν επιρροή εκτός των συνόρων τους. Την παραμονή της επετείου των 50 χρόνων από την υπογραφή της Συμφωνίας Ρίμπεντροπ – Μολότοφ, το Ανώτατο Σοβιέτ της Λιθουανίας κήρυξε τη συμφωνία παράνομη, ενώ τα Μέτωπα και στα 3 βαλτικά κράτη ζήτησαν από τη Μόσχα να κάνει το ίδιο. Ανήμερα της επετείου, στις 23 Αυγούστου 1989, σχεδόν 1 εκατομμύριο πολίτες δημιούργησαν μία ανθρώπινη αλυσίδα που ένωνε το Ταλίν με τη Ρίγα και το Βίλνιους. Ταυτόχρονα, οργανώθηκαν μαζικές διαδηλώσεις στο Τσιισινάου και στο Κίεβο³⁹⁰.

4.4.2. Ο ρόλος της Ρωσίας

4.4.2.1. Αντι-ρωσική ταυτότητα

Όλα τα κράτη στο εγγύς εξωτερικό της Ρωσίας αντιλαμβάνονται την ανεξαρτησία κυρίως ως ανεξαρτησία από τη Ρωσία. Η αποτυχία δημιουργίας υπερεθνικών θεσμών στο μετα-σοβιετικό χώρο ερμηνεύεται από το γεγονός ότι κράτη όπως η Γεωργία, η Μολδαβία και η Ουκρανία θεωρούν τη συμμετοχή της Ρωσίας ως

³⁸⁸ Ο όρος εδραιωμένο έθνος (consolidated nation) χρησιμοποιείται σήμερα για τα κράτη τα οποία έχουν υιοθετήσει είτε τον αστικό εθνικισμό είτε τις δομές των πολύ-πολιτιστικών δημοκρατιών. Dominique Arel, “Ukraine: The Temptation of the Nationalizing State” in Vladimir Tismaneanu, *Political Culture and Civil Society in Russia and the New States of Eurasia*, London and New York: M. E. Sharpe 1995, p.159

³⁸⁹ Michail A. Molchanov, *Political Culture and National Identity in Russian – Ukrainian Relations*, College Station: Texas A & M University Press 2001, p.181

³⁹⁰ Bohdan Nahaylo, op. cit. p.212

απειλή της εθνικής τους ακεραιότητας³⁹¹. Η επιβολή του κομμουνισμού ήταν πιο επιθετική μεταξύ 1939 και 1945, όταν ο Κόκκινος Στρατός επέβαλε λενινιστικά καθεστώτα στα κράτη της Βαλτικής, τη Μολδαβία, την Πολωνία και στην Κεντρική Ευρώπη. Δεδομένου ότι οι Ρώσοι ήταν το κυρίαρχο έθνος στην ΕΣΣΔ, δεν προκαλεί έκπληξη ότι η βίαιη επιβολή του κομμουνισμού συχνά συνεισέφερε στην ανάπτυξη αντί-ρωσικών αισθημάτων³⁹².

Η στρατηγική προσέγγισης της Ρωσίας προς τα κράτη του Εγγύς Εξωτερικού βρήκε πολλά προβλήματα στην πρακτική εφαρμογή της, καθώς οι πολιτικές που λειτουργούσαν σωστά για ένα κράτος ήταν ακατάλληλες για άλλα κράτη. Η πιο αμφιλεγόμενη πολιτική αφορούσε τη διπλή ιδιότητα του πολίτη για τις ρωσικές μειονότητες, την οποία προωθούσε επιθετικά η Μόσχα. Στο Καζακστάν, με μία δυνητικά αποσχιστική μειονότητα στα βόρεια, και στην Ουκρανία που ο ρωσικός πληθυσμός αγγίζει τα 10 εκατομμύρια, η προώθηση της διπλής ιδιότητας του πολίτη θεωρήθηκε τουλάχιστον προκλητική³⁹³. Οι Ρώσοι αποτελούν σχεδόν το 1/3 του συνολικού πληθυσμού στην Εσθονία, το Καζακστάν και τη Λετονία, σχεδόν το ¼ στην Ουκρανία και την Κιργκίζια, ενώ εκπροσωπούνται σημαντικά στη Λευκορωσία και τη Μολδαβία. Τον Νοέμβριο του 1991 ο Υπουργός Πληροφοριών της Ρωσίας Mikhail Poltoranin δήλωσε ότι η Ρωσία δεν θα αποδεχτεί τα αντί-ρωσικά αισθήματα, παραλληλίζοντας την πιθανή ρωσική αντίδραση με τη στάση των ΗΠΑ απέναντι στη Γρενάδα³⁹⁴.

Η Ρωσία εγκαθίδρυσε εαυτόν ως την κυρίαρχη ειρηνευτική δύναμη στην περιοχή της πρώην ΕΣΣΔ. Αποφάσιζε μονομερώς ποιες συγκρούσεις θα υποθάλπει, σε ποιο σημείο θα παρεμβαίνει ως μεσολαβητής και για πόσο διάστημα θα παραμένουν οι δυνάμεις της στην υπό διένεξη περιοχή. Αυτή η στρατηγική συνεπάγεται την άσκηση μεγάλων πιέσεων στις τοπικές κυβερνήσεις, οι οποίες έχουν να επιλέξουν μεταξύ του εμφυλίου πολέμου, με πιθανή συνέπεια τον εδαφικό

³⁹¹ Bruno Coppieters, "The Failure of Regionalism in Eurasia and the Western Ascendancy over Russia's Near Abroad" in Bruno Coppieters, Alexei Zverev and Dmitri Trenin, Commonwealth and Independence in post-Soviet Eurasia, London – Portland: Frank Cass 1998, p.200

³⁹² Andrus Park, "Theories of Post-communist Nationalism" in David Carlton and Paul Ingram, The Search for Stability in Russia and the Former Soviet Bloc, Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Ashgate 1997, p.127

³⁹³ Ian Bremmer and Alyson Bailes, "Sub – Regionalism in the Newly Independent States", *International Affairs* Vol.74 no1 (January 1998), p.137

³⁹⁴ Ted Hopf, op. cit. p.56

διαμελισμό, και την κατοχή από μία ξένη δύναμη που εμφανίζεται ως ειρηνευτική δύναμη³⁹⁵.

Κατά τη διάρκεια της Προεδρίας του Γιέλτσιν η εξωτερική πολιτική της Ρωσίας μετακινήθηκε από το «όραμα της Ρωσίας ως μητέρα – πατρίδα όλων των ρωσόφωνων» σε πολιτικές που θα επιτρέψουν τη δημιουργία μίας συνομοσπονδίας στον μετα-σοβιετικό χώρο, αντίληψη που κυριάρχησε μετά το 1994. Μάλιστα ο Γιέλτσιν είχε υπαινιχθεί στα Ηνωμένα Έθνη να παραχωρηθούν στη Ρωσία αποκλειστικά δικαιώματα αστυνόμευσης στην περιοχή³⁹⁶.

Είναι αλήθεια ότι οι εχθροπραξίες σταμάτησαν στη Νότια Οσετία και την Υπερδνειστερία όταν έφτασαν οι ειρηνευτικές δυνάμεις της Ρωσίας. Μάλιστα, η αποτελεσματικότητα της Ρωσίας αξιολογήθηκε περισσότερο από τις προσπάθειες του ΟΗΕ να φέρει την ειρήνη στη Σομαλία και τη Βοσνία. Οι Ρώσοι ήταν ιδιαίτερα περήφανοι για το γεγονός ότι οι ειδικές σχέσεις που είχαν δημιουργήσει με τις πρώην σοβιετικές Δημοκρατίες, τους επέτρεψαν να κάνουν τα ίδια τα εμπόλεμα μέρη ειρηνευτικές δυνάμεις, πάντα όμως υπό την αιγίδα της Ρωσίας³⁹⁷.

Παρά την πρόοδο που ισχυριζόταν η Μόσχα ότι επέφερε στις σχέσεις των μερών στις διεθνοτικές συγκρούσεις, υπάρχουν ανοιχτά μέτωπα στη Μολδαβία και στην Ουκρανία που κάνουν ισχυρή την αντι-ρωσική ταυτότητα των εν λόγω κρατών. Αυτή την αρνητική ταυτότητα τροφοδοτεί το γεγονός ότι Ρώσοι εθνικιστές στη Κριμαία και τη Ρωσία υποστήριζαν ότι η Κριμαία και η Υπερδνειστερία πρέπει να ενσωματωθούν στη Ρωσία. Η ηγεσία της Ρωσίας όμως πιστεύει ότι πρέπει να υπάρχουν στρατιωτικές της βάσεις και στις δύο περιοχές, αλλά να μην γίνουν μέρος της Ουκρανίας και της Μολδαβίας αντίστοιχα³⁹⁸.

Στις αρχές Μαΐου του 1992 το Κοινοβούλιο της Κριμαίας ανακοίνωσε απροσδόκητα την ανεξαρτησία της περιοχής, την οποία απέρριψε η Βουλή της Ουκρανίας ως αντισυνταγματική. Τελικά η ηγεσία της Κριμαίας ακύρωσε την ανεξαρτησία τους και σε αντάλλαγμα υπέγραψε συμφωνία που της έδινε μεγαλύτερη αυτονομία, αλλά θα παρέμενε μέρος της Ουκρανίας. Η κλιμάκωση της σύγκρουσης στη Μολδαβία έθεσε μία πρόκληση ασφάλειας για την Ουκρανία, καθώς φοβόταν την

³⁹⁵ Janusz Bugajski, op. cit. p.36

³⁹⁶ Ronald Grigor Suny, "Provisional Stabilities: The Politics of Identities in Post-Soviet Eurasia", International Security Vol.24 no3 (Winter 1999-2000), pp.149-150

³⁹⁷ Dmitri Trenin, "Russian and Western Interests in Preventing, Managing and Settling Conflicts in the Former Soviet Union" in Bruno Coppieters, Alexei Zverev and Dmitri Trenin, Commonwealth and Independence in post-Soviet Eurasia, London – Portland: Frank Cass 1998, pp.172-173

³⁹⁸ Taras Kuzio, Ukrainian Security Policy, Westport and London: Praeger 1995, p.70

εισροή προσφύγων και τη διέλευση Κοζάκων εθελοντών από το έδαφος της Ουκρανίας με κατεύθυνση την DMR. Η στάση της Ουκρανίας ήταν να κλείσει τα σύνορα με τη Μολδαβία και να επιλύσει τις εδαφικές διαφορές που είχε με τη Ρουμανία. Τον Ιούνιο του 1992 η Ουκρανία αυτο-προτάθηκε ως μεσολαβητής και πρότεινε για την DMR ένα συνταγματικό καθεστώς αντίστοιχο με της Κριμαίας³⁹⁹.

Στις αρχές του 1993 η Μολδαβία και η Ουκρανία υπέγραψαν στρατιωτική συμφωνία που τους έκανε συμμάχους ενάντια στην υποστήριξη της Ρωσίας προς τη DMR. Η Ουκρανία υποστηρίζει την εδαφική ακεραιότητα της Μολδαβίας και έχει ζητήσει την αποχώρηση των ρωσικών ενόπλων δυνάμεων. Δεν κατάφερε όμως να συμμετάσχει πιο ενεργά στην επίλυση της κρίσης στην DMR, λόγω της έλλειψης αποτελεσματικής πολιτικής ασφάλειας έναντι της Ρωσίας⁴⁰⁰.

Πέραν της αντι-ρωσικής ταυτότητας, στη Μολδαβία σχηματίστηκε και αντι-ρουμανική ταυτότητα ως συνέπεια της αλυτρωτικής πολιτικής της Ρουμανίας τα πρώτα χρόνια μετά την πτώση του Τσαουσέσκου. Καταρχάς, το 1990-91 επλήγησαν οι σχέσεις Ρουμανίας – Ουκρανίας από τις εδαφικές διεκδικήσεις του Βουκουρεστίου για την περιοχή της Βόρειας Μπουκοβίνας, την οποία διακήρυξη της ρουμανικής Βουλής αποκαλούσε «αερό Ρουμανικό έδαφος». Η Ρουμανία αρνήθηκε να αναγνωρίσει το δημοψήφισμα ανεξαρτησίας της Ουκρανίας, καλώντας τους ομοεθνείς τους να μην συμμετάσχουν σε αυτό. Παρόλα αυτά, η Ρουμανία δεν συνιστούσε πραγματική στρατιωτική απειλή για την Ουκρανία⁴⁰¹. Επιπλέον, το ενδεχόμενο ότι η Ρουμανία θα επέκτεινε την επιρροή της προς τη Μολδαβία το 1992 υπήρξε ένα από τα κίνητρα για την αρχική ρωσική επέμβαση. Έκτοτε η κυβέρνηση της Μολδαβίας επιζητεί την υποστήριξη των όμορων κρατών της, Ρουμανίας και Ουκρανίας, ώστε να αντισταθμίσει την επιρροή της Ρωσίας στην κρίση της DMR⁴⁰².

Το ζήτημα που έθετε η Ρουμανία ως εμπόδιο για την υπογραφή πολιτικής συμφωνίας με τη Μολδαβία ήταν η ιδέα της επανένωσης των «δύο Ρουμανιών», την οποία απέρριψαν η Μόσχα και πολλά κράτη της Δύσης. Οι κυβερνήσεις της Μολδαβίας μετά το 1994 απέρριψαν την ιδέα της επανένωσης χρησιμοποιώντας δύο επιχειρήματα: το πρώτο επιχείρημα ήταν ότι θα δυναμιτιζόταν η διαδικασία επίλυσης του ζητήματος της DMR, η ηγεσία της οποίας είχε διατυπώσει ως επιχείρημα για την απόσχιση της περιοχής τον φόβο της ένωσης με τη Ρουμανία, και με δεδομένο ότι η

³⁹⁹ Bohdan Nahaylo, *op. cit.* pp.443-445

⁴⁰⁰ Taras Kuzio, *op. cit.* p.78

⁴⁰¹ *Ibid.* p.76

⁴⁰² Dov Lynch, *op. cit.* p.110

εθνικιστική ρητορική στην τελευταία έχει μεγάλη απήχηση. Το δεύτερο επιχείρημα ήταν ότι η Ρουμανία δεν αποτελεί, ακόμα και ως μέλος της ΕΕ, ένα κράτος που η οικονομία του θα αντέξει το βάρος της πιο φτωχής χώρας στην Ευρώπη⁴⁰³.

4.4.2.2. Η Κοινοπολιτεία ως όργανο της Ρωσίας

Η αρχική στρατηγική της Ρωσίας ήταν να αντιμετωπίσει τα πρώην σοβιετικά κράτη ως έναν χώρο, στον οποίο ο πρώην ηγεμόνας θα έχει μονοπωλιακά συμφέροντα. Συνέπεια της παραπάνω αντίληψης ήταν η ομοιόμορφη εφαρμογή της ρωσικής πολιτικής σε όλα τα κράτη του Εγγύς Εξωτερικού. Το τελευταίο φαίνεται στη δημιουργία της μετα-σοβιετικής συνομοσπονδίας - της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών – στο πλαίσιο της οποίας όλα τα κράτη – μέλη έπρεπε να αναπτύξουν ισχυρούς οικονομικούς, στρατηγικούς και πολιτικούς δεσμούς με τη Ρωσία⁴⁰⁴.

Η Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών ιδρύθηκε τον Δεκέμβριο του 1991, με σκοπό να αποτελέσει το διάδοχο σχήμα της ΕΣΣΔ, η οποία δεν υφίστατο μετά την ακύρωση της Συνθήκης Ένωσης του 1922. Οι πολιτικοί στη Ρωσία υποστήριζαν ότι η CIS θα αποτρέψει τη Δύση από το να απορροφήσει τις εθνικές ταυτότητες των νέων κρατών. Η θέση της Ρωσίας ως του κεντρικού πυλώνα της νέα πολυεθνικής δομής θέτει το ερώτημα αν ο πρώην ηγεμόνας έχει αποδεχτεί την ανεξαρτησία των νέων κρατών. Η Κοινοπολιτεία απέκτησε μεγαλύτερη σημασία μετά το 1992, όταν ο Γιέλτσιν χαρακτήρισε την περιοχή ως *ιστορικού ενδιαφέροντος* για τη Ρωσία και δεσμεύτηκε ότι θα προστατεύσει τα εξωτερικά σύνορα των κρατών της CIS⁴⁰⁵. Η προσπάθεια της Ρωσίας να προσεγγίσει τη Δύση είχε ως συνέπεια να παραμελήσει την Κεντρική Ασία και τον Καύκασο μέχρι τις αρχές του 1993. Ο Andrew Hurrell εξηγεί πως η Ρωσία είχε πλέον συνειδητοποιήσει την πτώση της επιρροής της και προχώρησε στη δημιουργία κοινών θεσμών ώστε να πετύχει τους στόχους της, να μοιραστεί το κόστος και να κερδίσει τη διεθνή νομιμοποίηση για τις πολιτικές της⁴⁰⁶.

Για τη Ρωσία η CIS ήταν το θεσμικό πλαίσιο για τη διατήρηση της ηγεμονίας της στα πρώην σοβιετικά κράτη. Για την Ουκρανία η CIS ήταν ένας μεταβατικός μηχανισμός που θα επέτρεπε στα νέα κράτη να αποκτήσουν την πλήρη ανεξαρτησία

⁴⁰³ V. G. Baleanu, "Romania at a historic crossroads", Central and Eastern Europe: Problems and Prospects, March/April 1998 p.206

⁴⁰⁴ Ian Bremmer and Alyson Bailles, op. cit. p.136

⁴⁰⁵ Janusz Bugajski, op. cit. pp.51-52

⁴⁰⁶ Bruno Coppieters, op. cit. pp.194-195

τους. Η Αρμενία αντιλαμβανόταν τη CIS ως την ευκαιρία να εγγυηθεί την εθνική της ασφάλεια έναντι του Αζερμπαϊτζάν, ενώ η Γεωργία εντάχθηκε στη CIS μετά από έντονες πιέσεις της Ρωσίας και υπό την απειλή εμφυλίου πολέμου. Σήμερα έχουν δημιουργηθεί δύο ανταγωνιστικά στρατόπεδα: το ένα ευνοεί την ολοκλήρωση στο πρότυπο της ΕΕ (Αρμενία, Λευκορωσία, Καζακστάν, Κιργιστάν, Τατζικιστάν) και το άλλο επιζητεί μεγαλύτερη ανεξαρτησία (Αζερμπαϊτζάν, Γεωργία, Μολδαβία, Ουζμπεκιστάν, Ουκρανία, Τουρκμενιστάν). Τα κράτη της πρώτης ομάδας δημιούργησαν μεταξύ τους πολύ ισχυρούς δεσμούς, αλλά η γεωγραφική τους διασπορά βρισκόταν σε αντίθεση με την «όλα ή τίποτα» προσέγγιση της Ρωσίας⁴⁰⁷.

Τα πρώτα χρόνια μετά την ανεξαρτησία της, η Μολδαβία δίσταζε να συμμετέχει στην CIS, παρά το γεγονός ότι ήταν ένα από τα κράτη που υπέγραψαν τον Ιδρυτικό Χάρτη του οργανισμού. Η κυβέρνηση της Μολδαβίας θεωρούσε ύποπτη κάθε προσπάθεια της Ρωσίας να δημιουργήσει υπερεθνικές δομές ασφάλειας, οικονομίας και πολιτικής συνεργασίας. Ο Πρόεδρος Snegur υπέβαλλε την αίτηση τον Οκτώβριο του 1992, αλλά το κοινοβούλιο δεν επικύρωσε τη συμφωνία τον Ιούλιο του 1993, με συνέπεια η CIS να επιβάλει υψηλούς δασμούς σε όλα τα προϊόντα που εξήγαγε η Μολδαβία⁴⁰⁸. Η μολδαβική Βουλή δεν επικύρωσε τον Χάρτη της CIS τον Ιανουάριο και τον Αύγουστο του 1993, ούτε συμμετείχε στη Συμφωνία Συλλογικής Ασφάλειας της Τασκένδης. Η Βουλή αναγκάστηκε να υποχωρήσει όταν η Μόσχα αύξησε τις τιμές του φυσικού αερίου και πετρελαίου, με συνέπεια να αυξηθεί το χρέος της Μολδαβίας προς τη Ρωσία. Η κυβέρνηση όμως αρνήθηκε να συμμετάσχει στις στρατιωτικές συμφωνίες και στην καθιέρωση του ρουβλιού ως κοινό νόμισμα, ζητώντας ταυτόχρονα την άμεση αποχώρηση του 14^{ου} Στρατού από την Υπερδνειστερία⁴⁰⁹.

⁴⁰⁷ Ian Bremmer and Alyson Bailes, *op. cit.* p.137

⁴⁰⁸ Dov Lynch, *op. cit.* p.119

⁴⁰⁹ Janusz Bugajski, *op. cit.* p.96

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

Μετάβαση στην πολιτική κοινωνία

5.1. Ο δρόμος προς την υιοθέτηση Συντάγματος

5.1.1. Συμπεφωνημένη μετάβαση

Η διαδικασία εκδημοκρατισμού στη Μολδαβία, όπως και σε όλα τα υπό μετάβαση κράτη, ξεκίνησε όταν το αυταρχικό καθεστώς αντιλήφθηκε ότι δεν μπορεί πλέον να προσφύγει στη βία για να καταστείλει τις κινητοποιήσεις της αντιπολίτευσης, την οποία κλήθηκε πλέον να εντάξει στην πολιτική ζωή. Παρά τις προτροπές του Gorbachev για ηρεμία και τάξη, τον Μάιο του 1990 το Ανώτατο Σοβιέτ της Μολδαβίας αποκήρυξε τον κυρίαρχο ρόλο του Κομμουνιστικού Κόμματος και έθεσε ως βάση για την πολιτική ζωή του νέου κράτους την υιοθέτηση πολυκομματικής δημοκρατίας. Τον Σεπτέμβριο του 1990 το Ανώτατο Σοβιέτ εξέλεξε στη θέση του Προέδρου της Μολδαβίας τον Mircea Snegur⁴¹⁰.

Το ΚΚ Μολδαβίας είχε αρχίσει να αποδομείται ήδη από τον Δεκέμβριο του 1989, όταν ο μεταρρυθμιστής Petru Lucinschi αντικατέστησε στην ηγεσία του κόμματος τον διορισμένο επί Μπρέζνιεφ Simon Grossu. Το κόμμα διχάστηκε μεταξύ των ριζοσπαστών μεταρρυθμιστών που ζητούσαν δημοκρατικά και εθνικά δικαιώματα και την πτέρυγα που αποτελούσαν τα ρωσόφωνα στελέχη της γραφειοκρατίας, που δεν ήθελαν να χάσουν τα προνόμια τους⁴¹¹.

Τα αρχικά στάδια της μετάβασης στη Μολδαβία προσεγγίζουν το υπόδειγμα της «συμπεφωνημένης μετάβασης»: το Λαϊκό Μέτωπο Μολδαβίας κατάφερε να συνδυάσει την εθνικιστική με τη δημοκρατική ρητορική, με συνέπεια να μην επιτραπεί στους ακραίους εθνικιστές να κυριαρχήσουν στο αντί-κομμουνιστικό κίνημα. Κατά τη διάρκεια της εκστρατείας που προηγήθηκε των εκλογών του 1990, η μεταρρυθμιστική πτέρυγα του ΚΚ Μολδαβίας ήρθε σε συνεννόηση με το Λαϊκό Μέτωπο. Πολλοί από τους μεταρρυθμιστές, οι οποίοι κέρδιζαν συνεχώς σε

⁴¹⁰ Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture*, Stanford: Hoover Institution Press 2000, p.148

⁴¹¹ Η σχέση μεταξύ Lucinschi και Snegur έμοιαζε με αυτή μεταξύ Γκορμπατσόφ και Γιέλτσιν. Ο Lucinschi και ο Γκορμπατσόφ στηρίχθηκαν στο Κόμμα για να πετύχουν πολιτικές μεταρρυθμίσεις. Οι Snegur και Γιέλτσιν πέτυχαν τη στήριξη του λαού εκτός των δομών του Κόμματος και εκλέχθηκαν Πρόεδροι στις χώρες τους. Wim P. van Meurs, *The Bessarabian Question in Communist Historiography*, New York: Columbia University Press 1994, p.97

δημοτικότητα, άρχισαν να ψάχνουν εναλλακτικούς πολιτικούς δεσμούς, ενώ το Μέτωπο ήταν δεκτικό στις βολιδοσκοπήσεις των μετριοπαθών κομμουνιστών⁴¹².

Το Μέτωπο δεν κατάφερε να κερδίσει περισσότερες από το 1/3 των εδρών στις εκλογές για το Ανώτατο Σοβιέτ την άνοιξη του 1990, σε αντίθεση με τα αντίστοιχα Μέτωπα στα κράτη της Βαλτικής που πέτυχαν απόλυτες πλειοψηφίες. Οι αντίπαλοι του Μετώπου από το προηγούμενο καθεστώς ήταν μετριοπαθείς κομμουνιστές που επιθυμούσαν τη συνεργασία με την αντιπολίτευση. Χρειάστηκε, ωστόσο, ένας εξωτερικός παράγοντας, το πραξικόπημα του Αυγούστου του 1991 στη Ρωσία, ώστε να αποδυναμωθεί το ΚΚ Μολδαβίας και να ξεκινήσει η μετάβαση. Παρά το γεγονός ότι δεν υπήρξε κάποια επίσημη συμφωνία μεταξύ του Μετώπου και των μετριοπαθών κομμουνιστών, κατά τα πρότυπα των συνομιλιών σε Πολωνία και Βουλγαρία, η αгаστή μεταξύ τους συνεργασία μέχρι την υιοθέτηση του Συντάγματος καθιστά τη μετάβαση συμπεφωνημένη⁴¹³.

Η κατάσταση στη Βουλή της Μολδαβίας τα πρώτα χρόνια της μετάβασης κατέδειξε τις δυσκολίες της διαδικασίας εκδημοκρατισμού. Η κατάρρευση της πολιτικής συναίνεσης εντός του κοινοβουλίου ήταν αναπόφευκτη, αλλά η ταχύτητα με την οποία συνέβη οφείλεται στο γεγονός ότι επί τάπητος τέθηκαν ιδεολογικά φορτισμένα ζητήματα. Η πόλωση εδραζόταν σε εθνικιστικές γραμμές: οι εκπρόσωποι του Μετώπου ζήτησαν με ψήφισμα τους να μετονομαστεί η Βουλή σε *Svatul Tsarii*, την ονομασία που είχε στη Μεγάλη Ρουμανία κατά τον μεσοπόλεμο, ενώ οι μειονότητες αποκλείστηκαν από κυβερνητικές θέσεις. Εντός της Βουλής οι αντί-μεταρρυθμιστές δημιούργησαν τη νομοθετική πτέρυγα *Σοβιετική Μολδαβία* και κωλυσιεργούσαν σε κάθε νομοθετική πρωτοβουλία. Τον Μάιο του 1990, μόλις ένα μήνα μετά τις εκλογές, 100 στελέχη της αντιπολίτευσης αποχώρησαν από τη Βουλή, διατυπώνοντας φόβους για τη σωματική τους ακεραιότητα, ως αποτέλεσμα των μαζικών διαδηλώσεων που είχε οργανώσει το Μέτωπο⁴¹⁴.

⁴¹² William Crowther, "The politics of democratization in postcommunist Moldova" in Karen Dawisha /Bruce Parrott, Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova, Cambridge: Cambridge University Press 1997, p.292

⁴¹³ Michael Mc Faul, "The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship. Noncooperative Transitions in the Postcommunist World", *World Politics* Vol.54 no2 (January 2002), pp.234-235

⁴¹⁴ William Crowther and Steven D. Roper, "A Comparative Analysis of Institutional Development in the Romanian and Moldovan Legislatures" in David M. Olson and Philip Orton, The New Parliaments of Central and Eastern Europe, London: Frank Cass 2001, pp.145 -146

5.1.2. Τα πρώτα κόμματα και το νέο σύνταγμα

Τα πρώτα κόμματα στη Μολδαβία αναδύθηκαν κατά τη μετάβαση του Μετώπου από μαζικό κίνημα σε πολιτικό κόμμα, με την ονομασία Χριστιανοδημοκρατικό Λαϊκό Μέτωπο. Ο λόγος ήταν ότι η διατύπωση αλυτρωτικού προγράμματος από την ηγεσία του Μετώπου, και συγκεκριμένα ο στόχος της ένωσης με τη Ρουμανία, είχε ως συνέπεια να χάσει το ευρύ δίκτυο των τοπικών ομάδων που το βοήθησαν να οργανωθεί το 1989, και τους επιφανείς πολιτικούς Snegur και Sangheli, οι οποίοι ίδρυσαν το Αγροτικό Δημοκρατικό Κόμμα⁴¹⁵. Το Μέτωπο υπέστη επιπλέον διάσπαση, όταν οι μετριοπαθείς αποχώρησαν από το κόμμα και σχημάτισαν το Κογκρέσο των Διανοουμένων, με σκοπό να προωθήσουν μια πιο περιορισμένη εθνικιστική ατζέντα. Παρομοίως, οι διευθυντικές ελίτ, οι οποίες επέκριναν την αδυναμία του Μετώπου να εφαρμόσει αποτελεσματική οικονομική πολιτική, αποχώρησαν και δημιούργησαν δικά τους κόμματα⁴¹⁶.

Στο τέλος του 1992 υπήρξαν ξεκάθαρα σημάδια για ριζική μεταστροφή της κοινής γνώμης. Η δυσaráσκεια των πολιτών με τον πολιτικό ερασιτεχνισμό της ηγεσίας του Λαϊκού Μετώπου Μολδαβίας, δημιούργησε τις προϋποθέσεις ώστε να επιστρέψει στην πολιτική η παλιά νομενκλατούρα. Τα μέλη της εντάχθηκαν στο νεοσυσταθέν τότε Αγροτικό Δημοκρατικό Κόμμα, αποκηρύσσοντας τις πολιτικές που οδήγησαν στην απόσχιση της Υπερδνειστερίας⁴¹⁷.

Το Αγροτικό Δημοκρατικό Κόμμα, όμως, δεν αντιμετώπισε τα προβλήματα αστάθειας και διάσπασης των υπόλοιπων κομμάτων. Ο βασικός λόγος ήταν ότι τα ηγετικά του μέλη συνδέονταν με το αγροτικό – βιομηχανικό σύμπλεγμα της Μολδαβίας, είτε ως Δήμαρχοι ή ως Διευθυντές των κολεκτίβων. Γίνεται αντιληπτό ότι μοιράζονταν κοινή ιδεολογία, ως μεταρρυθμιστές κομμουνιστές, και κοινά συμφέροντα. Η ιδιαίτερα ισχυρή παρουσία τους στο Υπουργείο Γεωργίας τους επέτρεπε να διαθέτουν επαρκείς οργανωτικούς και φυσικούς πόρους, τους οποίους χρησιμοποίησαν για να κινητοποιήσουν τους υποστηρικτές τους στις αγροτικές περιοχές⁴¹⁸.

Η σύγκρουση με την Υπερδνειστερία είχε ως συνέπεια την αναδιάταξη των εντός της Βουλής δυνάμεων. Η επιδεινωμένη οικονομική κρίση και η αδυναμία της

⁴¹⁵ Ibid. p.153

⁴¹⁶ William Crowther, op. cit. p.310

⁴¹⁷ Vladimir Solonari, "Moldova: Two Conflicts with Different Histories" in Societies in conflict: the contribution of law and democracy to conflict resolution, Science and technique of democracy no29, European Commission for Democracy through Law, Council of Europe Publishing 2000, p.48

⁴¹⁸ William Crowther, op. cit. p.309

κυβέρνησης να περάσει μεταρρυθμίσεις είχε ήδη υπονομεύσει τη στήριξη των Βουλευτών προς το Μέτωπο. Τον Αύγουστο του 1992 μέλη της «Ζωής στο Χωριό», της πτέρυγας του ΑΔΚ στη Βουλή, ενώθηκαν με παραιτηθέντα μέλη του Μετώπου και με την πτέρυγα «Συνεννόηση», η οποία κατόπιν μετεξελέχθηκε στο Σοσιαλιστικό Κόμμα, και εξέλεξαν πρωθυπουργό τον Andrei Sangheli. Η νέα κυβέρνηση ενίσχυσε την εκπροσώπηση των μειονοτήτων σε διοικητικές θέσεις, ενώ στις αρχές του 1993 πέτυχε να τοποθετήσει ως Πρόεδρο της Βουλής τον Petru Lucinschi, ο οποίος ηγούταν της μεταρρυθμιστικής πτέρυγας του ΚΚ Μολδαβίας⁴¹⁹.

Συνέπεια της παραπάνω αναδιάρταξης ήταν τα κόμματα που συμμετείχαν στις εκλογές του 1994, προεκλογικά να δώσουν έμφαση στις οικονομικές μεταρρυθμίσεις, στις αντιτιθέμενες στρατηγικές για την επανένωση της χώρας και στις σχέσεις με την Κοινοπολιτεία (CIS) και τη Ρουμανία. Μία σειρά από μικρά κόμματα, τα οποία υποστηρίζονταν από τους επαγγελματίες στις πόλεις, ζητούσαν ριζικές ιδιωτικοποιήσεις. Οι μεταρρυθμιστές κομμουνιστές, το ΑΔΚ και το Σοσιαλιστικό Κόμμα, ζητούσαν μία πιο αργή μετάβαση στον καπιταλισμό, ενώ μαζί με το Edinstvo υποστήριζαν την ένταξη στην Κοινοπολιτεία και μία πιο συμβιβαστική λύση στην κρίση της Υπερδνειστερίας. Οι Χριστιανοδημοκράτες ζητούσαν ένωση με τη Ρουμανία, ενώ το Κογκρέσο των Διανοούμενων ήταν υπέρ της ανεξαρτησίας της Μολδαβίας και μακροπρόθεσμα υπέρ της ένωσης με τη Ρουμανία⁴²⁰.

Η αδυναμία του φιλελεύθερου Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος να περάσει το όριο του 4% στις εκλογές του 1994 αποτέλεσε έκπληξη, καθώς είχε προνομιακή σχέση με δυτικές κυβερνήσεις και την ηγεσία του κόμματος αποτελούσαν αρκετοί από τους συμβούλους του Προέδρου. Η αποτυχία και των άλλων φιλελεύθερων κομμάτων να μουν στη Βουλή δείχνει ότι οι φιλελεύθερες ελίτ δεν είχαν καταφέρει να κερδίσουν στήριξη από την επαρχία ή την εργατική τάξη. Το αποτέλεσμα των εκλογών του 1994 ήταν συμβατό με την αναδιάρταξη των ελίτ που προηγήθηκε των εκλογών⁴²¹.

Από τις συγκεκριμένες εκλογές προέκυψε η Βουλή που υιοθέτησε και το Σύνταγμα της Μολδαβίας. Η διαδικασία δημιουργίας συντάγματος διαμορφώνεται από δύο παράγοντες: την επιχειρηματολογία και τη διαπραγμάτευση. Από τη μία πλευρά οι συντάκτες εμφανίζονται αντικειμενικοί και διατυπώνουν τις προτάσεις

⁴¹⁹ William Crowther and Steven D. Roper, op. cit. p.146

⁴²⁰ Ibid. p.147

⁴²¹ William Crowther, op. cit. p.312

τους σε όρους κοινού συμφέροντος, δημοσίου καλού, ατομικών δικαιωμάτων και δημοκρατικών αξιών. Από την άλλη πλευρά, οι ιδιοτελείς συντάκτες ενίοτε προσφεύγουν σε μεθόδους διαπραγμάτευσης που βασίζονται σε απειλές. Τα μικρά κόμματα, όταν ζητούν αναλογικό εκλογικό σύστημα, αναφέρονται σε δημοκρατικές αξίες παρά στο συμφέρον τους, ενώ τα μεγάλα κόμματα ζητούν πλειοψηφικό σύστημα με σκοπό μία πιο σταθερή κυβέρνηση. Οι αρχές της ισότητας και της αποτελεσματικότητας αντίστοιχα προωθούνται ως η αντικειμενική μεταμπίεση των συμφερόντων κάθε κόμματος⁴²².

Το νέο Σύνταγμα της Μολδαβίας επικυρώθηκε από τη Βουλή στις 29 Ιουλίου 1994. Η Μολδαβία θα είχε πλέον δημοκρατικό καθεστώς και εγκαθιδρυόταν ημιπροεδρικό σύστημα. Το νέο Σύνταγμα προέβλεπε τη δημιουργία ενός ισχυρού Συνταγματικού Δικαστηρίου που αποτελείτο από 6 δικαστές⁴²³. Οι Προεδρικές εξουσίες ενισχύθηκαν σε σχέση με το παρελθόν, καθώς ο Πρόεδρος απέκτησε το δικαίωμα να θέτει ζητήματα σχετικά με τη διάκριση των εξουσιών σε δημοψήφισμα και να αναστέλλει κυβερνητικές πράξεις στη βάση του συνταγματικού ελέγχου. Επίσης, το Σύνταγμα καθιέρωνε τη μόνιμη ουδετερότητα στην εξωτερική πολιτική και απαγόρευε την ύπαρξη ξένων ένοπλων δυνάμεων στην επικράτεια της Μολδαβίας. Επιπλέον, δεν διατυπώθηκαν αναφορές στη Ρουμανική γλώσσα και λαό, όπως και οι προγενέστερες αναφορές σε «εθνικό» κράτος. Τέλος, το Σύνταγμα καλούσε για τη δημιουργία ειδικών συνθηκών αυτονομίας για την Υπερδνειστερία και την Γκαγκαουζία⁴²⁴.

Η πολιτική κατάσταση στη Μολδαβία το διάστημα 1989 – 1994 είχε ως συνέπεια την ανάδυση ενός «κατά λάθος πλουραλισμού» (pluralism by default). Στον «κατά λάθος πλουραλισμό» η πολιτική παραμένει ανταγωνιστική γιατί η κυβέρνηση είναι τόσο πολωμένη και το κράτος τόσο αδύναμο να μονοπωλήσει τον πολιτικό έλεγχο σε ένα διεθνές περιβάλλον που κυριαρχείται από δημοκρατικές δυνάμεις. Οι ηγέτες είναι ανίκανοι να χειριστούν τους υποτελείς τους ή να διατηρήσουν επαρκή συνοχή των ελίτ για να μειώσουν τον εκλογικό ανταγωνισμό, αδύναμοι να λογοκρίνουν τα μέσα ενημέρωσης, να ελέγξουν το κοινοβούλιο ή να βασιστούν στη στρατιωτική υποστήριξη. Η κατάσταση αυτή αναδύθηκε στη Μολδαβία λόγω της

⁴²² Jon Elster, Claus Offe and Ulrich K. Preuss, *Institutional Design in Post-communist Societies*, Cambridge: Cambridge University Press 1998, p.77

⁴²³ Το Συνταγματικό Δικαστήριο αποτελείται από 6 δικαστές που διορίζονται για περίοδο 6 ετών, και εκλέγουν τον Πρόεδρο τους με μυστική ψηφοφορία. Η Βουλή, ο Πρόεδρος και το Συμβούλιο Ανώτατων Δικαστικών ορίζουν από δύο δικαστές ο καθένας.

⁴²⁴ William Crowther, op. cit. p.318

πόλωσης σχετικά με την εθνική ταυτότητα καθώς και της ύπαρξης αδύναμων δικτύων των ελίτ που έχουν τις ρίζες τους στη σοβιετική περίοδο και χαρακτηρίζονται από άπληστο ατομικισμό⁴²⁵.

5.2. Πολιτικό και κομματικό σύστημα

5.2.1. Οι διαχωριστικές γραμμές

Η διάκριση μεταξύ δομών διαχωριστικών γραμμών και κομματικών δομών δεν είναι καθαρά αναλυτική, ανάλογη με τη διάκριση μεταξύ «κρυμμένων» και «φανερών» συγκρούσεων. Οι δομές διαχωριστικών γραμμών υπήρχαν για τον Rokkan πολύ πριν την εμφάνιση των κομματικών συστημάτων. Μόνο μετά την εισαγωγή και την επέκταση του δικαιώματος ψήφου οι ήδη υπάρχουσες διαχωριστικές γραμμές μετασχηματίζονται, λαμβάνοντας τη μορφή νεογέννητων κομματικών συστημάτων. Κάθε διαχωριστική γραμμή είναι μέρος μίας ευρύτερης δομής και τίθενται τα ερωτήματα: α)ποιες γραμμές εμφανίστηκαν πρώτα και επηρέασαν τη μορφή και σημασία των επόμενων γραμμών (timing of cleavages) β)ποιες γραμμές θεωρούνται κυρίαρχες ή δευτερεύουσες σε όρους έντασης και διάρκειας (ιεραρχία γραμμών) γ)ποιες γραμμές συμπίπτουν, ενισχύοντας η μία την άλλη, και ποιες γραμμές τέμνονται μεταξύ τους (cross – cutting of cleavages)⁴²⁶.

Σύμφωνα με τον Ronald Inglehart, παρατηρείται σχετική κυριαρχία των διαχωριστικών γραμμών επί των εκλογικών συστημάτων: το δικαίωμα ψήφου ήταν προϋπόθεση για τη «μετάφραση» των διαχωριστικών γραμμών σε κόμματα, και οι διαφορές στους εκλογικούς νόμους σίγουρα συνέβαλαν στις διαφορές στα κομματικά συστήματα. Ο Inglehart τονίζει ότι οι αποφασιστικές αντιθέσεις εμφανίζονται πριν τη μείωση του ορίου εκπροσώπησης. Επιπλέον, οι συνέπειες των επόμενων αλλαγών στους εκλογικούς νόμους είναι δύσκολο να εξακριβωθούν, επειδή επηρεάστηκαν

⁴²⁵ Lucan A. Way, “Weak States and Pluralism: The Case of Moldova”, East European Politics and Society Vol.17 no3 (May 2003), p.455

⁴²⁶ Δύο από αυτές τις διαχωριστικές γραμμές είναι άμεσα παράγωγα αυτού που μπορούμε να αποκαλέσουμε Εθνική Επανάσταση: α)τη σύγκρουση μεταξύ της κεντρικής κουλτούρας εθνικής συγκρότησης και της αντίστασης των εθνικών, γλωσσικών ή θρησκευτικά διακριτών υποκείμενων πληθυσμών στις επαρχίες και τις περιφέρειες β)τη σύγκρουση μεταξύ του συγκεντρωτικού, τυποποιημένου και κινητοποιημένου έθνους – κράτους και των ιστορικά εδραιωμένων προνομιών της Εκκλησίας. Δύο άλλες διαχωριστικές γραμμές είναι παράγωγα της Βιομηχανικής Επανάστασης: α)η σύγκρουση μεταξύ των συμφερόντων των γαιοκτημόνων και της αναδυόμενης τάξης των βιομηχανικών επιχειρηματιών β)τη σύγκρουση μεταξύ των ιδιοκτητών και εργοδοτών από τη μία πλευρά και των ενοικιαστών, εργαζομένων και εργατών από την άλλη. Ronald Inglehart, *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press 1977, pp.181-182 & 284

ιδιαίτερα από τα υφιστάμενα κόμματα. Τέλος, ακόμα και αν οι εκλογικοί νόμοι είχαν αντίκτυπο στην οργανωτική και εκλογική στρατηγική, ο βαθμός εμπιστοσύνης ή εχθρότητας μεταξύ των ηγετών – μία λειτουργία της έντασης των διαχωριστικών γραμμών – ήταν πιο σημαντική⁴²⁷. Ο Inglehart τονίζει και τη σημασία του διεθνούς συστήματος, καθώς όσο μικρότερη είναι η χώρα, τόσο μικρότερο το περιθώριο για ανεξάρτητη δράση και τόσο μεγαλύτερη η ανησυχία να διατηρήσουν την εθνική ενότητα διαμέσου των κομματικών γραμμών. Όσο μεγαλύτερη είναι η πίεση να διατηρηθεί η αλληλεγγύη, τόσο μικρότερη η έμφαση στον πλειοψηφικό ανταγωνισμό μηδενικού αθροίσματος και τόσο μεγαλύτερη η τάση να δεχτούν το αναλογικό εκλογικό σύστημα ως εγγύηση απέναντι στις αβεβαιότητες μίας πολωμένης σύγκρουσης με τη μορφή «όλα ή τίποτα»⁴²⁸.

Η κοινωνική τάξη για πολύ καιρό θεωρείται ως η κύρια επιρροή στην πολιτική συμπεριφορά. Ο Lipset ισχυρίζεται ότι «Ο πιο εντυπωσιακός μοναδικός παράγοντας για τη στήριξη σε πολιτικά κόμματα είναι ότι σε κάθε οικονομικά αναπτυγμένη χώρα, οι ομάδες με χαμηλό εισόδημα ψηφίζουν κυρίως για τα κόμματα της Αριστεράς, ενώ οι ομάδες με υψηλότερο εισόδημα ψηφίζουν κυρίως για τα κόμματα της Δεξιάς. Υπάρχει, μεν, μείωση στην ένταση ταξικών πολιτικών αγώνων στην πλειοψηφία των κρατών στην Ευρώπη, αλλά όχι στην ένταση της ταξικής ψήφου»⁴²⁹.

Αν η ταξική ψήφος φθίνει, η κοινή λογική φαίνεται να υπονοεί ότι τα υποδείγματα ψήφου που βασίζονται στις προ – βιομηχανικές παραμέτρους θα πρέπει να φθίνουν ακόμα πιο ριζικά⁴³⁰. Όσο παράδοξο και αν μοιάζει, οι προ – βιομηχανικές διαχωριστικές γραμμές είναι πιο επίμονες από τις βιομηχανικές. Υπάρχουν δύο κύριοι λόγοι για αυτό: α) η οικογένεια τείνει να μεταδίδει συγκεκριμένα προ – βιομηχανικά χαρακτηριστικά στους απογόνους πιο πιστά από τα βιομηχανικά χαρακτηριστικά β) η

⁴²⁷ Ibid. p.48

⁴²⁸ Ibid. p.257

⁴²⁹ Ibid. pp.196-197

⁴³⁰ Από μία εξελικτική αντίληψη, αυτές οι παράμετροι μπορούν να ταξινομηθούν κάτω από τρεις επικεφαλίδες: α) «προ – βιομηχανικές» παράμετροι – όπως η θρησκεία, η γλωσσική ομάδα, η φυλή. Αυτές οι παράμετροι είναι λιγότερο ή περισσότερο αποδίδουσες. Το χαρακτηριστικό συνήθως μεταφέρεται από γενιά σε γενιά με μικρές αλλαγές. Β) «Βιομηχανικές» παράμετροι – οι παράγοντες που βαθύνουν τη μορφή της βιομηχανικής ταξικής σύγκρουσης, όπως το εισόδημα, η απασχόληση, η εκπαίδευση, η συμμετοχή σε εργατικές ενώσεις. Οι αλλαγές μεταξύ των γενεών συμβαίνουν πολύ πιο συχνά από ότι στις «προ – βιομηχανικές» παράμετροι. Γ) «Μετά – βιομηχανικές» παράμετροι – αντανακλούν αξίες σε ατομικό επίπεδο, ιδιαίτερα αυτές που βασίζονται σε μετά – οικονομικές ανάγκες. Ibid. pp.181-2

σχέση της αλλαγής αξιών με τους δύο τύπους διαχωριστικών γραμμών, τις «εδαφικές – πολιτιστικές διαφορές»⁴³¹.

5.2.1.1. Κομματικές ταυτότητες σε Ανατολική Ευρώπη

Η παρουσία κομμάτων από μόνη της νομιμοποιεί το νέο δημοκρατικό σύστημα και οριοθετεί το νέο πολιτικό καθεστώς. Η πόλωση στην Ανατολική Ευρώπη είναι δεδομένη, αλλά εδράζεται περισσότερο στη βίαιη σύγκρουση για επιβίωση και άνοδο, παρά στις ιδεολογικές αντιπαραθέσεις. Η αργή διαδικασία αποκρυστάλλωσης κομματικών ταυτοτήτων, όμως, εντείνει τις δυσκολίες⁴³². Η διαφορά χρόνου πριν οι νέες διαχωριστικές γραμμές αποκτήσουν πολιτική ισχύ εμφανίζεται και για έναν επιπλέον λόγο: η κινητοποίηση των ομάδων για την επίτευξη των συμφερόντων τους κατά τη γένεση της οικονομίας της αγοράς γίνεται πιο δύσκολη λόγω της ρευστότητας αυτών των συμφερόντων. Ολόκληρη η ταξική δομή επαναπροσδιορίζεται και υπάρχει ασάφεια ως προς τη διάρκεια της έκβασης των μεταρρυθμίσεων είναι προσωρινά και του μόνιμου χαρακτήρα των απωλειών σε κύρος, ισχύ ή πλούτο⁴³³.

Στο μετακομμουνιστικό τοπίο κυριαρχούν δύο ταυτότητες: η σοσιαλιστική και η αντικομμουνιστική. Ισχυρές ταυτότητες από το παρελθόν, όπως των αγροτιστών σε Βουλγαρία και Ρουμανία δεν κατάφεραν να επανέλθουν και να επικρατήσουν. Οι ταυτότητες συγκροτούνται κυρίως αρνητικά, ως αντίδραση και άρνηση της ταυτότητας των άλλων⁴³⁴. Σε πολλά μετα-κομμουνιστικά πολιτικά συστήματα, ένα αγροτικό κόμμα αναδύθηκε ως αντιπροσωπευτικό των συμφερόντων των αγροτών, είτε δούλευαν στις κολεκτίβες και στις κρατικές φάρμες είτε ήταν ιδιοκτήτες μικρών γαιών⁴³⁵.

Τα κόμματα στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης μπορούν να χαρακτηριστούν ως μεταβατικά με διττή έννοια: πρώτον, προέκυψαν από τη διαδικασία μετάβασης και δεν προκάλεσαν τη μετάβαση και δεύτερον, η τοποθέτηση τους στον πολιτικό χάρτη έγινε ως απάντηση στα προβλήματα της διαδικασίας μετάβασης⁴³⁶. Δύο διδάγματα φαίνεται να κυριαρχούν στις πρώτες εννοιολογικές

⁴³¹ Ibid. p.217

⁴³² Χρήστος Λυριντζής, *Σύγκριση και Ερμηνεία*, Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος 2001, σσ.180-181

⁴³³ John D. Nagle and Alison Mahr, *Democracy and Democratization. Post-communist Europe in Comparative Perspective*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications 1999, p.176

⁴³⁴ Χρήστος Λυριντζής, ό. π. σσ.212-213

⁴³⁵ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. p.177

⁴³⁶ Jon Elster, Claus Offe and Ulrich K. op. cit. p.132

συλλήψεις: πρώτον, τα κόμματα στην μετα-κομμουνιστική περίοδο πρέπει να είναι πολύ διαφορετικά από τα ιδεολογικά και αυστηρά πειθαρχημένα λενινιστικά κόμματα. Και δεύτερον, το νέο κομματικό σύστημα πρέπει να προσφέρει πραγματιστικές και περιορισμένες επιλογές στους ψηφοφόρους, ώστε να αποφύγουν την αδύναμη και εύθραυστη δημοκρατία⁴³⁷.

Στα δεξιά του πολιτικού φάσματος παρατηρείται αταξία και πολυδιάσπαση, η οποία μπορεί να αποδοθεί στον «μύθο απελευθέρωσης», σύμφωνα με τον Michael Waller. Κύρια στοιχεία αυτού του μύθου είναι το αντί-κομμουνιστικό και συχνά αντιρωσικό αίσθημα, το οποίο απορρίπτει το παρελθόν του στην ολότητα του και έχει ένα όραμα μίας αναγεννημένης κοινωνίας που θα αναζητήσει τη δυτική της κληρονομιά. Ο μύθος κατάφερε να ενώσει σε κοινό σκοπό μία κοινότητα ανθρώπων των οποίων οι προτιμήσεις πολιτικής αποδείχθηκαν πολύ διαφορετικές. Οι ηγέτες των αναδυόμενων κομμάτων της κεντροδεξιάς συχνά είδαν ο ένας τον άλλο ως προδότες του μύθου, ως προσωπικούς εχθρούς, ως αυτούς που κατέστρεφαν την ιστορική αποστολή. Ο σχηματισμός των νέων κομματικών ταυτοτήτων, που ήταν διακριτός από το αυθεντικό αντικομμουνιστικό κίνημα, και η οδυνηρή εκμάθηση των νέων προτύπων συνεργασίας και συμβιβασμού μεταξύ των κομμάτων, ήταν πιο δύσκολη για αυτά τα κόμματα από τα διάδοχα κόμματα της αριστεράς ή τα αγροτικά κόμματα⁴³⁸. Σύμφωνα με τον Jacques Rupnik, αυτή η πολυδιάσπαση δεν ήταν απαραίτητως κακή. Βασικό επιχείρημα του ήταν ότι η διάλυση του μαζικού αντί-κομμουνιστικού κινήματος Civic Forum στην Τσεχία αποτέλεσε στην πραγματικότητα σημάδι του θριάμβου του⁴³⁹.

Στα αριστερά του πολιτικού φάσματος τα πρώην κομμουνιστικά κόμματα, παρά την απαξίωση του κομμουνιστικού συστήματος, έχουν γενικά αναδυθεί από τις εκλογές ισχυρότερα από το αναμενόμενο και συνεχίζουν να απολαμβάνουν την στήριξη μίας σκληροπυρηνικής ομάδας μελών. Σχεδόν όλα αποκαλούν εαυτούς σοσιαλιστικά ή σοσιαλδημοκρατικά και προσπαθούν να υιοθετήσουν τις συγκεκριμένες αξίες, αναζητώντας δεσμούς με τη Σοσιαλιστική Διεθνή. Τα κομμουνιστικά κόμματα, με τα θεωρούμενα διάδοχα τους νεοσοσιαλιστικά και

⁴³⁷ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. p.170

⁴³⁸ Ibid. pp.189-190

⁴³⁹ Ο Rupnik έγραψε χαρακτηριστικά: «η πραγματική νίκη του Forum ως του κινήματος που εγγυήθηκε την αναβίωση της δημοκρατίας θα έρθει μόνο με την εξαφάνισή του. Τα κόμματα που θα γεννηθούν από αυτό θα διαμορφώσουν τη βάση για τον νέο πολιτικό πλουραλισμό». Ibid. p.172

σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, αρχικά ήταν σε συνειδητή αντίθεση με τη σοσιαλδημοκρατία⁴⁴⁰.

Αυτό που λείπει από τα αναδυόμενα κομματικά συστήματα στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη είναι: α)η κλασική δυτικού τύπου σοσιαλδημοκρατία, ένα ευρύ κόμμα της εργατικής τάξης που φτάνει στην μεσαία τάξη των υπαλλήλων σε γραφεία και που αντιπροσωπεύει την ειρηνική εξέλιξη της δημοκρατικής ταξικής σύγκρουσης στο πλαίσιο των νόμιμων ορίων της δημοκρατικής πολιτικής β)η κλασική χριστιανοδημοκρατία, ένα ευρύ κόμμα της μεσαίας τάξης που θα βασίζεται σε νεωτερικές θρησκευτικές έννοιες, και που θα αποδέχεται τον οικονομικό και πολιτικό φιλελευθερισμό⁴⁴¹.

Αυτό που για πάνω από 70 χρόνια διέκρινε έναν κομμουνιστή από έναν σοσιαλδημοκράτη δεν εξυπηρετεί πλέον ως κριτήριο: όλοι τώρα ισχυρίζονται ότι εκπροσωπούν την κοινοβουλευτική δημοκρατία, το κράτος δικαίου και την οικονομία της αγοράς⁴⁴². Το δυτικό εργατικό κίνημα αναπτύχθηκε ενώ οι ταξικοί διαχωρισμοί μεταξύ εκμεταλλευτών και εκμεταλλευόμενων ήταν ξεκάθαροι. Στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη το εργατικό κίνημα έρχεται αντιμέτωπο περισσότερο με μία κυβερνητική πολιτική που επιφέρει την ιδιωτικοποίηση και τον εξορθολογισμό των επιχειρήσεων με υψηλό κοινωνικό κόστος⁴⁴³.

Τα διάδοχα των κομμουνιστικών κόμματα έτυχαν μεγαλύτερης υποστήριξης στην ύπαιθρο και τις μικρές πόλεις από ότι στις μεγάλες πόλεις για μία σειρά λόγων. Πρώτον, στην ύπαιθρο η νομενκλατούρα είχε μία σίγουρη τοπική βάση, πιθανόν και από μία αίσθηση ότι οι νέες αστικές ελίτ θα αγνοούσαν τα συμφέροντα της υπαίθρου στο ρόλο τους ως πρωτοπόρων του οικονομικού φιλελευθερισμού. Δεύτερον, τα διάδοχα κόμματα συχνά υπήρξαν πιο ικανά και έμπειρα στη διοίκηση, το οποίο σε κάποιο βαθμό θεωρήθηκε ως επιπλέον αρετή από τους ψηφοφόρους των αστικών κέντρων. Τρίτον, μία σημαντική συνιστώσα στην εκλογική πελατεία είναι ο

⁴⁴⁰ Μέχρι πρόσφατα, οι ηγεσίες τους είδαν τα κόμματα τους ιδεολογικά, πολιτικά και οργανωτικά ως την επαναστατική εμπροσθοφυλακή που αντιτίθεται στον φαινομενικά συνθηκολογικό ρεβιζιονισμό της σοσιαλδημοκρατίας. Heinz Timmermann, "A Dilemma for the Socialist International: The Communist Parties' Successors in East-Central Europe" in Michael Waller, Bruno Coppieters and Kris Deschouwer, Social Democracy in a Post – Communist Europe, London: Frank Cass 1994, pp.174-175

⁴⁴¹ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. p.194

⁴⁴² Bruno Coppieters and Michael Waller, "Conclusions: Social Democracy in Eastern Europe" in Michael Waller, Bruno Coppieters and Kris Deschouwer, Social Democracy in a Post – Communist Europe, London: Frank Cass 1994, p.192

⁴⁴³ Kris Deschouwer and Bruno Coppieters, "A West European Model for Social Democracy in East – Central Europe?" in Michael Waller, Bruno Coppieters and Kris Deschouwer, Social Democracy in a Post – Communist Europe, London: Frank Cass 1994, p.12

αυξανόμενος αριθμός των κοινωνικά μειονεκτούντων και αδύναμων. Είναι φυσικά απολύτως νομιμοποιημένο να υποστηρίζουν καλύτερη προστασία για αυτές τις ομάδες, αφού αυτό είναι μία από τις βασικές ανησυχίες των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων. Αντιθέτως με τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, τα διάδοχα κόμματα τείνουν να παραδίδονται σε έναν ψηφοθηρικό κοινωνικό λαϊκισμό, εξιδανικεύοντας τις κοινωνικές βεβαιότητες υπό τον πραγματικά υφιστάμενο σοσιαλισμό. Αυτό γίνεται πραγματικά εκρηκτικό όταν συγκεκριμένες τάσεις στα διάδοχα κόμματα, ψάχνοντας για νέα νομιμοποίηση και μαζική ανταπόκριση, συνδυάζουν τον κοινωνικό λαϊκισμό με τον εθνικό λαϊκισμό. Επιπλέον, τα διάδοχα κόμματα έχουν επωφεληθεί από την πτώση στα ποσοστά προσέλευσης των ψηφοφόρων στις εκλογές. Στην Ανατολική Ευρώπη αυτό βοηθά κόμματα, όπως τα πρώην κομμουνιστικά, που προσφέρουν στους εκλογείς απλές αλλά ριζοσπαστικές πολιτικές⁴⁴⁴.

5.2.1.2. Κομματικοί άξονες

Σύμφωνα με τον Stein Rokkan, οι διαχωριστικές γραμμές υπήρχαν πολύ πριν την εμφάνιση των κομματικών συστημάτων. Ο Rokkan ισχυρίζεται ότι οι διαχωριστικές γραμμές που εμφανίστηκαν στη δεκαετία του 1870 ήταν ουσιαστικά εδαφικές και πολιτιστικές, καθώς οι επαρχίες βρέθηκαν απέναντι στην πρωτεύουσα. Οι χωρικοί, με αυξημένη ταξική συνείδηση, υπερασπίστηκαν τις παραδόσεις τους και τον πολιτισμό τους εναντίον των προτύπων που τους επιβλήθηκαν από τη γραφειοκρατία και την αστική τάξη. Είναι αξιοσημείωτο ότι η επέκταση της ψήφου στους ακτήμονες στην ύπαιθρο και στους μη κατέχοντες περιουσία εργάτες των πόλεων, δεν έφερε άμεση πόλωση της πολιτικής ζωής σε ταξικές γραμμές. Ζητήματα γλώσσας, θρησκείας και ηθικής διατήρησαν τις εδαφικές αντιθέσεις στο σύστημα και διέσχισαν ζητημάτων μεταξύ των φτωχών και των πιο πλούσιων στρωμάτων του πληθυσμού. Υπήρχαν, όμως, σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ περιοχών και μεταξύ θρησκειών: οι αρχικές «πολιτικές προστασίας του πολιτισμού» επιβίωσαν της επέκτασης της ψήφου στις κοινότητες ισότητας του Νότου και της Δύσης, αλλά έχασε από τις ταξικές πολιτικές στις οικονομικά οπισθοδρομημένες, ιεραρχικά οργανωμένες κοινότητες του Βορά⁴⁴⁵. Αυτές οι κοινωνικές αντιπαραθέσεις αποκρυσταλλώθηκαν σε πολιτικές συγκρούσεις, οι οποίες μέχρι σήμερα έχουν αρθρωθεί γύρω από 4 κεντρικούς άξονες που οδηγούν στη γένεση αντίστοιχων

⁴⁴⁴ Heinz Timmermann, op. cit. pp.177-178

⁴⁴⁵ Stein Rokkan, *Citizens, Elections, Parties*, New York: David McKay Company, Inc 1970, p.100

κομματικών ζευγών. Οι άξονες αυτοί είναι: α)κράτος – εκκλησία β)κέντρο – περιφέρεια γ)ιδιοκτησία – ανέχεια και δ)πόλη – ύπαιθρος⁴⁴⁶.

Οι παραπάνω άξονες ερμηνεύουν σε σημαντικό βαθμό τη διαδικασία δημιουργίας κομμάτων στα πρώην κομμουνιστικά κράτη, αλλά από την αρχή της μετάβασης τέθηκε το ερώτημα ποια διαχωριστική γραμμή εμφανίστηκε πρώτη και ποια επικράτησε. Οι περισσότεροι αναλυτές έχουν διαπιστώσει ότι οι κοινωνικοοικονομικές μεταβλητές μπορεί να ερμηνεύσουν σε μεγάλο βαθμό την επιλογή των ψηφοφόρων μετά τον κομμουνισμό. Πιο συγκεκριμένα, η «οικονομική ψήφος», που επικρατεί στα αναπτυγμένα κράτη, εμφανίζεται επίσης ιδιαίτερα ισχυρή στα μετακομμουνιστικά εκλογικά σώματα. Για παράδειγμα, από την ανάλυση των εκλογών στην Πολωνία, οι Heynes και Bialecki διαπίστωσαν ότι οι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες σε μεγάλο βαθμό εξηγούν την αρχική στήριξη στην Αλληλεγγύη⁴⁴⁷. Ο λόγος ήταν ότι, οι σχετικά σιωπηλές κοινωνικές ανισότητες του παρελθόντος έδωσαν τη θέση τους σε πραγματικές κοινωνικοοικονομικές διαφορές. Πολλά από τα πρώην κομμουνιστικά κόμματα κατάφεραν εν μέρει να αποβάλουν το βάρος του παρελθόντος τους, τοποθετώντας εαυτούς ως αξιόπιστους υπερασπιστές της εργατικής τάξης και άλλων μειονεκτούντων ομάδων, κατά τη διάρκεια της συχνά οδυνηρής οικονομικής μετάβασης⁴⁴⁸.

Εκτός από τους κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες, η κληρονομιά του παρελθόντος επηρεάζει έντονα την επιλογή των ψηφοφόρων. Οι Powers και Cox ισχυρίζονται ότι, η ερμηνεία του παρελθόντος από το εκλογικό σώμα της Πολωνίας καθορίζει σε μεγαλύτερο βαθμό την επιλογή ψήφου από την ατομική οικονομική

⁴⁴⁶ Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Το Κομματικό Φαινόμενο: μορφές, συστήματα και οικογένειες κομμάτων*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 1993, σελ.217

⁴⁴⁷ Στην προσπάθεια του να εξηγήσει την άνοδο των πρώην κομμουνιστικών κομμάτων, ο Pacek ισχυρίζεται ότι τα εκλογικά σώματα ενεπλάκησαν σε αναδρομική ψήφο, η οποία τιμώρησε τους μεταρρυθμιστές που ήταν στην εξουσία. Steven D. Roper and Florin Fesnic, “*Historical Legacies and Their Impact on Post – Communist Voting Behavior*”, *Europe – Asia Studies* Vol.55 no1 (January 2003), p.119

⁴⁴⁸ Οι ανειδίκευτοι εργάτες, συνταξιούχοι, οι κρατικοί εργάτες και οι γυναίκες δεν τα κατάφεραν. Οι εργαζόμενοι στον τομέα υπηρεσιών, οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι ελεύθεροι επαγγελματίες προσαρμόστηκαν πιο επιτυχημένα. Ο Radcliff ισχυρίζεται ότι, οι εργαζόμενοι και τα κατώτερα στρώματα, που αποτελούν τον παραδοσιακό εκλογικό πυρήνα των αριστερών κομμάτων τείνουν να ψηφίζουν σε πιο χαμηλά και ευμετάβλητα ποσοστά από τους συναδέλφους τους που είναι σε καλύτερη οικονομική κατάσταση, που είναι οι κύριοι υποστηρικτές των κεντρώων και δεξιών κομμάτων. Καθώς οι σχετικά πιο πλούσιοι ψηφίζουν με μεγαλύτερη συνοχή και σε υψηλότερα ποσοστά, η αύξηση στην προσέλευση των ψηφοφόρων αντανakλά την αύξηση προσέλευσης του φυσικού εκλογικού σώματος της αριστεράς. Στο βαθμό που αυτοί οι νέο-κινητοποιημένοι ψηφοφόροι όντως ψηφίζουν δυσανάλογα την αριστερά, η αυξημένη προσέλευση μεταφράζεται σε μεγαλύτερο ποσοστό ψήφων για τα αριστερά κόμματα. Robert E. Bohrer II, Alexander C. Pacek and Benjamin Radcliff, “*Electoral Participation, Ideology and Party Politics in Post – Communist Europe*”, *The Journal of Politics* Vol.62 no4 (November 2000), pp.1162-1163

κατάσταση. Ο Ishiyama ισχυρίζεται ότι σε συγκεκριμένα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης, κυρίως τη Τσεχία, η αρχική επιλογή του εκλογικού συστήματος επηρεάστηκε από τον τύπο του εκλογικού συστήματος του μεσοπολέμου. Ο Kitschelt ισχυρίζεται ότι, οι εμπειρίες της περιόδου πριν τον κομμουνισμό είχαν επιρροή στο κομμουνιστικό καθεστώς, το οποίο τελικά είχε αντίκτυπο στις κομματικές διαχωριστικές γραμμές⁴⁴⁹.

Η επιρροή της ιστορικής κληρονομιάς στην επιλογή ψήφου υπήρξε ιδιαίτερα έντονη στη Ρουμανία, όπως φάνηκε στις εθνικές εκλογές του 1992 και 1996. Παρόλα αυτά, η συγκεκριμένη επιρροή δεν ήταν ομοιόμορφη στην Τρανσυλβανία, το πιο «δυτικοποιημένο» και αναπτυγμένο μέρος της χώρας. Η μακρόχρονη συνύπαρξη με Ούγγρους και Γερμανούς ταυτόχρονα «εξευρωπαϊσε» τους Ρουμάνους της Τρανσυλβανίας και τους τραυμάτισε στο εθνικό ζήτημα. Συνέπεια ήταν πολλοί ψηφοφόροι να μην ψηφίσουν τη φιλελεύθερη Δημοκρατική Διάσκεψη Ρουμανίας, που διατύπωνε την ανάγκη ενσωμάτωσης των Ούγγρων, αλλά για το εθνικιστικό Κόμμα Εθνικής Ενότητας Ρουμανίας. Η Katherine Verdery ισχυρίζεται ότι εμφανίστηκε μία φιλελεύθερη/ εθνικιστική διαχωριστική γραμμή στην περιοχή της Τρανσυλβανίας. Παρόλα αυτά, ο λαϊκισμός ουδέποτε απέσπασε μεγάλη στήριξη από τους ψηφοφόρους της Τρανσυλβανίας, με το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα να συγκεντρώνει την πλειοψηφία των ψήφων της περιοχής⁴⁵⁰.

5.2.1.3. Κληρονομιά παρελθόντος

Η επιρροή της ιστορικής κληρονομιάς στην περίπτωση της Μολδαβίας παρουσιάζει ιδιαιτερότητες, δεδομένου ότι η περιοχή της Βεσσαραβίας, που αποτελεί τη σημερινή Μολδαβία, αποτελούσε μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι το 1812, όταν προσαρτήθηκε από τη Ρωσία, και αποτέλεσε μέρος της Ρουμανίας την περίοδο του μεσοπολέμου. Η Βεσσαραβία, από τη μία πλευρά βίωσε την κυρίαρχη διαμάχη πόλης – υπαίθρου, και από την άλλη πλευρά δεν συμμετείχε στη διαδικασία εθνικής και κρατικής συγκρότησης της Ρουμανίας.

⁴⁴⁹ Steven D. Roper and Florin Fesnic, op. cit. p.120

⁴⁵⁰ Παρόμοια με την Τρανσυλβανία είναι η περίπτωση της Γαλικίας, όπου το φιλοδυτικό και μεταρρυθμιστικό Λαϊκό Κίνημα Ουκρανίας (Rukh) είχε μικρή απήχηση εκτός της Δυτικής Ουκρανίας. Η στήριξη για το εθνικιστικό Εθνικό Μέτωπο είναι ακόμα πιο συγκεντρωμένη και περιορίζεται στους τρεις νομούς της Γαλικίας. Οι λαϊκιστές (κομμουνιστές) είναι, όπως οι σοσιαλδημοκράτες στη Ρουμανία, το μεγαλύτερο κόμμα στην Ουκρανία. Παρόλα αυτά, έχουν μικρή στήριξη στις πρώην επαρχίες των Αψβούργων. Steven D. Roper and Florin Fesnic, op. cit. pp.123-124

Οι παραδουνάβιες ηγεμονίες της Βλαχίας και της Μολδαβίας – η μελλοντική Ρουμανία – ήταν ένας τόπος όπου ζούσε μία πάμφτωχη ρουμανόφωνη αγροτιά υπό την εξουσία μίας ιθαγενούς τάξης βογιάρων γαιοκτημόνων και υπό τη διακυβέρνηση Ελλήνων ηγεμόνων, οι οποίοι όφειλαν πίστη στο σουλτάνο. Το β' μισό του 18^{ου} αιώνα, οι ηγεμονίες ταράσσονταν από μεγάλη δυσарέσκεια του αγροτικού πληθυσμού⁴⁵¹. Οι εντάσεις στην ύπαιθρο έγιναν πιο έντονες μετά το 1783, όταν η Ρωσία προσάρτησε το σιτοβολώνα της Κριμαίας, με συνέπεια ο σουλτάνος να στραφεί στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, όπου αυξήθηκε η ζήτηση του σιταριού. Τότε οι κύριοι της γης άρχισαν να αυξάνουν τη δεκάτη των επινοικιασμένων γαιών, και να επεκτείνουν τις γαίες σε βάρος των δασών και των βοσκοτόπων, που το δικαίωμα χρήσης τους είχαν οι αγροτικές κοινότητες⁴⁵². Την ίδια περίοδο, οι ρουμανικές πόλεις, ιδιαίτερα στη Μολδαβία, αντιτίθονταν έντονα στη φεουδαλικού τύπου υποταγής τους στους βογιάρους και τα μοναστήρια, που θα οδηγούσε σε «αγροτοποίηση τους». Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, το ποσοστό του αστικού πληθυσμού αυξανόταν σταδιακά, αλλά παρέμεναν οι πολλαπλοί και ισχυροί δεσμοί με τον αγροτικό περίγυρο⁴⁵³.

Οι σχέσεις πόλης – υπαίθρου και των αγροτών με τους γαιοκτήμονες καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό την πορεία του εκσυγχρονισμού των ηγεμονιών. Οι Ρουμάνοι υπέρμαχοι του Διαφωτισμού τάχθηκαν ανοιχτά υπέρ της δημιουργίας «δημοκρατίας από την αριστοκρατία», η οποία, υπό την προστασία της Ρωσίας ή της αυτοκρατορίας των Αψβούργων, θα εγγυόταν την ελευθερία των βογιάρων από τους Οθωμανούς και τους Φαναριώτες, όπως και τα προνόμια τους από τα αιτήματα των αγροτικών μαζών⁴⁵⁴. Επιπλέον, η γεωγραφική και πολιτική κατάτμηση και οι βαθιές

⁴⁵¹ Από τα θεσπίσματα του Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου, του 1746 και 1749 και μετά, είχε καταργηθεί η προσωπική δουλεία στη Βλαχία και μετά στη Μολδαβία. Αλλά παρότι οι χωρικοί ήταν ελεύθεροι σαν άτομα, παρέμεναν, στην πλειονότητα τους, εξαρτημένοι από τους κυρίους της γης, τους γαιοκτήμονες, που ήταν οι βογιάροι και τα μοναστήρια. Για να απολαμβάνουν τους καρπούς των αγροτεμαχίων που καλλιεργούσαν οικογενειακά, έπρεπε να πληρώσουν τους κυρίους τους με κάποιες μέρες καταναγκαστικής δουλείας στο κτήμα τους, καθώς επίσης και τη δεκάτη όλων των προϊόντων που έδιναν τα άλλα χωράφια που αναλάμβαναν να καλλιεργήσουν.

⁴⁵² Ζορζ Καστελλάν, *Η Ιστορία των Βαλκανίων*, μετάφραση Βασιλική Αλιφέρη, Αθήνα: Εκδόσεις Γκοβόστη 1991, σσ.386-387

⁴⁵³ Η «αγροτό – αστικοποίηση» (rurbanization) των μεγάλων πόλεων και του δικτύου των μικρών και μεσαίων πόλεων, γίνεται η δομή που προσδιορίζει την πόλη στην Νοτιοανατολική Ευρώπη. Valentin Georgescu, «*Η ορολογία εκσυγχρονισμού και εξευρωπαϊσμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης κάτω από το φως της ρουμανικής εμπειρίας*» στο Grothusen et al., *Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα: Θεμέλιο 1980, σελ.120

⁴⁵⁴ Οι συντηρητικοί περιορισμοί του Ρουμανικού Διαφωτισμού υπογραμμίζουν τις ομοιότητες με παρόμοια κινήματα στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη (Πολωνία, Ουγγαρία, Ρωσία) και αντανακλούν σε μεγάλο βαθμό τις επιρροές της γερμανικής σκέψης. Οι διαφορές στις πολιτικές

κοινωνικές και πολιτιστικές διαχωριστικές γραμμές εξουδετέρωσαν τις εκτεταμένες γαλλικές επιρροές, οι οποίες είχαν αφομοιωθεί μέσω του καναλιού της ελληνικής πολιτιστικής κυριαρχίας στα παραδουνάβια πριγκιπάτα της Μολδαβίας και Βλαχίας κατά τη διάρκεια της εξουσίας των Φαναριωτών⁴⁵⁵. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, εθνικές και πολιτικές βλέψεις εδράστηκαν στη σκληρή διαχωριστική γραμμή στη ρουμανική κοινωνία μεταξύ της τάξης των γαιοκτημόνων βογιάρων και των αγροτικών μαζών. Οι εθνικιστικές πρωτοβουλίες των βογιάρων δεν θα μπορούσαν ποτέ να εξελιχθούν σε ριζοσπαστικό κίνημα πολιτικής αλλαγής όσο η επιμονή τους για τη δημιουργία αριστοκρατικής δημοκρατίας αποτύγχανε να ικανοποιήσει τα αιτήματα μίας εχθρικής ή αδιάφορης αγροτιάς. Η βασική διαχωριστική γραμμή όχι μόνο υπονόμεισε την υιοθέτηση των αρχών της Γαλλικής Επανάστασης από τους βογιάρους, αλλά ταυτόχρονα καθόρισε την αποτυχία της ρουμανικής επανάστασης υπό τον Tudor Vladimirescu το 1821 και επισφράγισε την ήττα του ρουμανικού φιλελευθερισμού κατά τη διάρκεια της περιόδου που ακολούθησε (1830-48) όταν η γαλλική φιλελεύθερη επιρροή έφτασε στο απόγειο της στη Ρουμανία⁴⁵⁶.

Ο εκσυγχρονισμός των ηγεμονιών έγινε υπό καθεστώς στρατιωτικής κατοχής από τη Ρωσία, με τους Ρώσους διοικητές να επεμβαίνουν στις εσωτερικές υποθέσεις των ηγεμονιών συχνότερα από τους Οθωμανούς και Φαναριώτες προκατόχους τους. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η εκκλησία υποτάχθηκε στο κράτος, όπως στη Ρωσία, ενώ με τους Οργανικούς Κανονισμούς του 1832 οι Ρώσοι διοικητές εισήγαγαν την εμπορευματική οικονομία στις γαιοκτησίες, προωθώντας την παραγωγή σιτηρών, και νομιμοποιώντας τα δικαιώματα των βογιάρων στην ιδιοκτησία της γης, με συνέπεια να οξυνθούν οι ταξικές εντάσεις στην ύπαιθρο⁴⁵⁷. Ο εκσυγχρονισμός του

συμπεριφορές των Ελλήνων και Ρουμάνων πεφωτισμένων πρέπει να γίνουν αντιληπτές όχι απλά ως διαφορετικές διανοητικές επιρροές, αλλά βασικά ως οι πολιτικές διαφορές που διαχωρίζουν μία αναδυόμενη φιλελεύθερη μεσαία τάξη από την αριστοκρατία των γαιοκτημόνων που βάσιζε την ισχύ της πάνω σε φεουδαλική κοινωνική δομή και φοβόταν τις αξιώσεις των ακτημόνων γεωργικών μαζών. Paschalis M. Kitromilides, *"The Enlightenment East and West: a comparative perspective on the ideological origins of the Balkan political traditions"*, Canadian Review of Studies in Nationalism Vol.10 no1 (January 1983), pp.62-63

⁴⁵⁵ Το 1802 ο Μολδαβός βογιάρος Dumitrache Sturdza κωδικοποίησε τις βλέψεις, που αναστάτωσαν την τάξη του στα διάφορα μέρη των ρουμανικών εδαφών, στο σχέδιο του για μία «Αριστο-Δημοκρατική Δημοκρατία». Αυτό το σημαντικό έγγραφο είναι ενδεικτικό του κλίματος πολιτικής επιλογής ανάμεσα σε εκείνους τους Ρουμάνους που αντιδρούσαν θετικά στη Γαλλική Επανάσταση.

⁴⁵⁶ Paschalis M. Kitromilides, *"Republican aspirations in south – eastern Europe in the age of the French Revolution"*, Proceedings of the Tenth Consortium on Revolutionary Europe, Athens, Georgia 1980, pp.276-277

⁴⁵⁷ Σύμφωνα με το άρθρο 5 της Συνθήκης της Ανδριανούπολης του 1829, οι ηγεμονίες θα «απολάμβαναν την ελεύθερη άσκηση της λατρείας, απόλυτη ασφάλεια, ανεξάρτητη εθνική διοίκηση και πλήρη ελευθερία του εμπορίου». Ωστόσο η υπόσχεση της εθνικής ανεξαρτησίας δεν ταίριαζε με

κράτους και της κοινωνίας, συνδυασμένος με το ξένο (ρωσικό) προτεκτοράτο, επιτάχυνε τη συνειδητοποίηση μίας ρουμανικής εθνικής αίσθησης που στο εξής θα ήταν ενωτική. Αναπτύχθηκε ανάμεσα στους μικρο-βογιάρους, που ήταν θύματα του καπιταλισμού στην ύπαιθρο, και το λεπτό στρώμα των αστών που άρχισε να διαμορφώνεται με την εγκαθίδρυση της ελευθερίας του εμπορίου⁴⁵⁸.

Η σχέση πόλεων και υπαίθρου απέκτησε μεγαλύτερη σημασία, όταν το μεταρρυθμιστικό κίνημα επρόκειτο να εξαπλωθεί στο συντριπτικά μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού, την αγροτιά. Προκειμένου να λειτουργήσει η νέα πολιτική, έπρεπε να βρεθεί θέση για τον «μη – εκσυγχρονισμένο» αγρότη στη μετασχηματισμένη κοινωνία⁴⁵⁹. Η πόλη ήταν πάντα εξαρτημένη από την ύπαιθρο για την τροφοδοσία της, αλλά καθώς προχωρούσε ο 18^{ος} αιώνας η εξάρτηση της οικονομίας της πόλης από τα χωριά μεγάλωνε, γιατί πολλά από τα είδη που απαιτούσε ο μεταβαλλόμενος τύπος της παράγονταν από την αγροτική οικονομία. Δημιουργώντας στα Βαλκάνια αυτές τις περισσότερο ομοιογενείς περιοχές, η σύνδεση των διαφόρων πόλεων με την γειτονική τους ύπαιθρο βοήθησε να δημιουργηθεί, έστω και σε περιορισμένη μόνο κλίμακα, αυτή η κοινότητα συμφερόντων, χωρίς την οποία οποιοσδήποτε εκσυγχρονισμός είναι αδύνατος⁴⁶⁰.

Παρόλα αυτά, ο εκσυγχρονισμός αποδείχτηκε δύσκολος για δύο επιπλέον λόγους, πέραν της διένεξης γαιοκτημόνων και αγροτικών μαζών. Ο πρώτος λόγος αφορούσε τη θέση και την ταυτότητα των εκσυγχρονιστών, οι οποίοι αποτελούσαν ένα σύνολο κάθε άλλο παρά ενιαίο. Επρόκειτο για πρόσωπα που αντιπροσώπευαν διάφορα τμήματα του πληθυσμού και δρούσαν σε διάφορες περιοχές, ανάμεσα στις οποίες η επικοινωνία κάθε άλλο παρά εύκολη ήταν⁴⁶¹. Ο δεύτερος λόγος ήταν η ανομοιογένεια των στόχων των δυνητικών μεταρρυθμίσεων. Μέσα στα στενά μάλλον περιθώρια των δυνητικών εκσυγχρονιστών που νοιάζονταν για μεταρρυθμίσεις, ήταν

την πραγματικότητα της ρωσικής στρατιωτικής κατοχής. Mark Mazower, *Τα Βαλκάνια*, μετάφραση: Κωνσταντίνος Ν. Κουρεμένος, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη 2002, σσ.169-171

⁴⁵⁸ Ζορζ Καστελλάν, ό. π. σελ.394

⁴⁵⁹ Peter F. Sugar, «Μερικές σκέψεις για τις προϋποθέσεις εκσυγχρονισμού και τη δυνατότητα εφαρμογής τους στις ευρωπαϊκές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας» στο Grothusen et al., Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19^ο αιώνα, Αθήνα: Θεμέλιο 1980, σελ.70

⁴⁶⁰ Ο εκσυγχρονισμός έπρεπε να είναι συνολικός, καθώς καμία πόλη δε θα μπορούσε να γίνει πραγματικά σύγχρονη, εάν περιτριγυριζόταν από μία ανεξέλεγκτη, προ-σύγχρονη ύπαιθρο. Αφού η Κωνσταντινούπολη ήταν ουσιαστικά ανίκανη να επηρεάσει τις βαλκανικές εξελίξεις, η σχέση ανάμεσα στην επαρχιακή πόλη και στην ύπαιθρο απέκτησε πρόσθετη σημασία. Το ίδιο, σσ.80-81

⁴⁶¹ Η θέση και η ταυτότητα των εκσυγχρονιστών: είναι η νέα εμπορική τάξη, οι καινούργιοι γαιοκτήμονες, η όλο και πιο σημαντική αγροτική ηγεσία, και ως ένα βαθμό οι χαϊδούκοι. Σε αυτούς μπορούν να προστεθούν τα εγγράμματα και συχνά υψηλής μόρφωσης άτομα, κυρίως παιδιά της εμπορικής τάξης, όχι τόσο πολυάριθμα όσο σημαντικά καθότι ικανά να εκφράσουν τις δυσάρεστες και τις επιθυμίες εκείνων που ζητούσαν αλλαγή.

δύσκολο να επιτευχθεί συμφωνία. Οι παραδοσιακοί έμποροι και οι πρωτομάστοροι των συντεχνιών βρίσκονταν σε αντίθεση με τις νέες εμπορικές και παραγωγικές ομάδες, που προσανατολίζονταν στο εξαγωγικό εμπόριο⁴⁶².

Ένα άλλο αξιοσημείωτο στοιχείο στην περίπτωση της Ρουμανίας, το οποίο εμφανίστηκε σε όλα τα κράτη των Βαλκανίων, ήταν ο ρόλος της Εκκλησίας στον εκσυγχρονισμό και την εθνική αφύπνιση. Συγκεκριμένα, ο εθνικισμός στα Βαλκάνια του 19^{ου} αιώνα δομήθηκε πρωταρχικώς γύρω από γλωσσικές και θρησκευτικές ταυτότητες. Όλοι οι εθνικοί ηγέτες και όλες οι σημαντικές προσωπικότητες του πολιτισμού αντιλαμβάνονταν τη γλώσσα ως τον ισχυρό ενοποιητικό παράγοντα μίας εθνικής ομάδας. Επιπλέον, όπως αποδείχθηκε ότι είναι αδύνατον να ενσωματωθούν ομάδες με γλωσσικό υπόβαθρο διαφορετικό από αυτό της κυρίαρχης εθνικής ομάδας μέσα στο εθνικό κράτος, το ίδιο συνέβη και με ομάδες που είχαν το ίδιο εθνικό υπόβαθρο και μιλούσαν την ίδια γλώσσα, όπως οι Πομάκοι στη Βουλγαρία και οι Βόσνιοι μουσουλμάνοι. Αυτές οι τελευταίες περιπτώσεις φέρνουν στο προσκήνιο το γενικότερο πρόβλημα της θρησκείας ως εθνικού συνόρου, και ειδικότερα το πρόβλημα των μουσουλμάνων των Βαλκανίων. Παρά το γεγονός ότι η γλώσσα είχε γίνει ο πυρήνας διαφορετικών εθνικών ταυτοτήτων σε ό,τι αφορούσε τους χριστιανούς των Βαλκανίων, δεν ήταν δυνατό να εξαλείψει τα θεμελιώδη διαχωριστικά σύνορα μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών, τα οποία είχαν εγκαθιδρυθεί στη διάρκεια των αιώνων της οθωμανικής κυριαρχίας⁴⁶³. Επιπλέον, η θέση και το γόητρο των ιερέων είχε ενισχυθεί και από το γεγονός ότι η εκκλησία ήταν ο μόνος προ – οθωμανικός θεσμός που επέζησε της κατάκτησης, και μάλιστα κέρδισε σε δύναμη και επιρροή. Οι χριστιανοί των Βαλκανίων δεν ήταν απλώς πιστοί στην Εκκλησία. Με τον θεσμό αυτόν ταυτίστηκε η πρωταρχική αφύπνισή τους, και στο γεγονός αυτό στηρίζεται η σπουδαιότητα της αντίθεσης που πρόβαλε ο κλήρος στην

⁴⁶² Peter F. Sugar, ό. π. σσ.73-75

⁴⁶³ Ο λόγος για αυτό δεν ήταν το γεγονός ότι η Ορθοδοξία έπαιξε καίριο και αποφασιστικό ρόλο στη διαδικασία της δημιουργίας του έθνους. Στην πραγματικότητα, «η θρησκεία ερχόταν τελευταία στον αγώνα της διαμόρφωσης νέων εθνικών ταυτοτήτων» και σε ορισμένες περιπτώσεις «δεν έγινε λειτουργικό στοιχείο του εθνικού καθορισμού, μέχρι την εποχή που τα εθνικά κράτη εθνικοποίησαν τις εκκλησίες τους». Ποτέ η θρησκεία δεν θα μπορούσε να γίνει επαρκές στοιχείο εθνικής ταυτότητας. Ακόμη και στους εθνικούς ηγέτες, η πρωταρχική συμβολή της ήταν να ενισχύσει την αντίθεση προς τους μουσουλμάνους ηγέτες. Στην ορθόδοξη οικουμένη, η διαδικασία της δημιουργίας έθνους έδειχνε «την ουσιαστική ασυμβατότητα ανάμεσα στη νοερή κοινότητα της θρησκείας και στη νοερή κοινότητα του έθνους». Maria Todorova, *Βαλκάνια. Η Δυτική Φαντασίωση*, μετάφραση: Ιουλία Κολοβού, Αθήνα: Παρατηρητής 1996, σσ.396-398

αλλαγή⁴⁶⁴. Αυτή η αντίθεση χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι η ανώτερη εκκλησιαστική κυριαρχία χρησιμοποίησε την εξαιρετική θέση που είχε σε ορισμένες πόλεις, χωρίς να αποτελεί «αστικό» παράγοντα με την αυστηρή έννοια, και συμμετείχε σε ελεγχόμενη διαδικασία εκσυγχρονισμού⁴⁶⁵.

Η διαιρετική τομή πόλης – υπαίθρου που κυριαρχούσε στη Ρουμανία οξύνθηκε από την κατάσταση που κυριαρχούσε στη γειτονική Αυτοκρατορία των Αψβούργων. Οι αγρότες της Αυτοκρατορίας απελευθερώθηκαν το 1850 από την κυριαρχία της αριστοκρατίας, αλλά δεν τους παραχωρήθηκε καλλιεργήσιμη γη. Η απελευθέρωση των αγροτών χωρίς γη άφησε τη πλειοψηφία των Μαγυάρων στο έλεος της αριστοκρατίας. Το κοινωνικό, οικονομικό και εκπαιδευτικό χάσμα μεταξύ της αριστοκρατίας και των αγροτικών μαζών διευρύνθηκε κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα⁴⁶⁶. Ταυτόχρονα, στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων, δύο ζητήματα θεωρούνταν κρίσιμα: α) η ύπαρξη κρατών στα σύνορα της αυτοκρατορίας (Ιταλία, Ρουμανία και Σερβία), στα οποία οι κυρίαρχοι λαοί είχαν αδέσμευτους αδερφούς στα εδάφη των Αψβούργων, και β) η κατηγοριοποίηση των λαών σε όσους είχαν εμπειρία ανεξάρτητης ύπαρξης (Μαγυάροι, Τσέχοι, Πολωνοί και Κροάτες) και διατηρούσαν δικαιώματα, προνόμια και συνταγματικές αξιώσεις και στους «λαούς χωρίς ιστορία» (Σέρβους, Σλοβένους, Ρουμάνους, Ρουθενιανούς) που δεν είχαν τέτοια «πλεονεκτήματα»⁴⁶⁷.

⁴⁶⁴ Οι χριστιανικές ανώτερες τάξεις εμφανίζονταν ικανές να ηγηθούν της διαδικασίας εκσυγχρονισμού, αλλά αποδείχτηκε ότι δεν είχε μεγάλη εκσυγχρονιστική δυνατότητα. Ο κλήρος στα Βαλκάνια ήταν εσωτερικά διχασμένος, και του έλειπε η δύναμη να ενεργήσει δραστικά, καθώς δεν είχε ξεκαθαρισμένη αντίληψη για το τι ήθελε να πετύχει και ποιες μεθόδους θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει για να φτάσει στο σκοπό του. Peter F. Sugar, *ό. π.* σσ.83 & 87

⁴⁶⁵ Σε πολλά αστικά κέντρα, η οικονομική θέση της εκκλησιαστικής ιδιοκτησίας ήταν ιδιαίτερα σημαντική π.χ. στην Αυστρία, στην Κωνσταντινούπολη και σε πολλά θρησκευτικά κέντρα των Βαλκανίων. Valentin Georgescu, «*Η ορολογία εκσυγχρονισμός και εξευρωπαϊσμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης κάτω από το φως της ρουμανικής εμπειρίας*» στο Grothusen et al., Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19^ο αιώνα, Αθήνα: Θεμέλιο 1980, σσ.122-123

⁴⁶⁶ Αν οι αγρότες είχαν απελευθερωθεί με γη, τα ουγγρικά αιτήματα που οδήγησαν στο Ausgleich το 1857 θα περιλάμβαναν είτε το αίτημα για επιστροφή περιουσιών ή αποζημιώσεις, τόσο για τη γη όσο και για τα δικαιώματα που καταπατήθηκαν. Peter F. Sugar, “*The Nature of the non – Germanic Societies under Habsburg Rule*”, *Slavic Review* Vol.22, 1963, p.7

⁴⁶⁷ Ένας από τους κύριους στόχους των Σλάβων που συγκεντρώθηκαν στην Πράγα την άνοιξη του 1848 ήταν να βρουν έναν κοινό παρανομαστή για τους διαφορετικούς σκοπούς τους. Οι Τσέχοι έβλεπαν το μέλλον τους στα πλαίσια της μοναρχίας και οι Πολωνοί ζητούσαν την παλινδρόμηση της ανεξάρτητης Πολωνίας. Οι Τσέχοι ήδη μιλούσαν για ένωση με τους Σλοβάκους, κάτι που οι τελευταίοι αρνήθηκαν. Οι Τσέχοι επίσης συνηγορούσαν υπέρ της αναδιοργάνωσης της αυτοκρατορίας στη βάση των ιστορικών δικαιωμάτων στη βασιλική γη. Αυτή η προσέγγιση ήταν αντίθετη στους Σλοβένους και Ρουθενιανούς, οι οποίοι δεν θα κέρδιζαν τίποτα από αυτή τη μεταρρύθμιση γιατί δεν είχαν ιστορικά δικαιώματα στη γη ή την πλειοψηφία των κτημάτων. Οι Κροάτες στήριζαν τη πρόταση των Τσέχων, αλλά οι Σέρβοι δεν ήταν στη συγκέντρωση για να ξέρουμε ποιον θα στήριζαν. Peter F. Sugar, *op. cit.* pp.10-11

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της διαιρετικής τομής ιδιοκτησίας – ανέχειας. Σημείο καμπής μπορεί να θεωρηθεί το έτος 1881, κατά το οποίο εκδόθηκε ο πρώτος ουγγρικός νόμος για την παραγωγή της βιομηχανίας. Τον νόμο τούτο ακολούθησαν μία σειρά νόμων για τη βιομηχανία στην Ουγγαρία, και ακόμα πιο σημαντικό είναι ότι ακολούθησε η κρατική πολιτική για την παραγωγή της βιομηχανίας, που εγκαινιάστηκε στο πνεύμα της θεωρίας του Friedrich List, και αποτέλεσε πρότυπο για όλες τις άλλες χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης⁴⁶⁸. Η εκβιομηχάνιση στα Βαλκάνια έγινε πρώτα στη Ρουμανία το 1893 και διαδοχικά στις άλλες χώρες της περιοχής, απέχοντας πολύ από το μοναδικό αγγλικό πρότυπο και διαφέροντας αρκετά από το γαλλικό, γερμανικό ή αυστριακό πρότυπο⁴⁶⁹.

Η πολιτική ζωή στη Ρουμανία εξελίχθηκε με βάση τα δυτικά πρότυπα και οργανώθηκε γύρω από δύο πολιτικά κόμματα, που εκπροσωπούσαν ξεχωριστά κοινωνικά στρώματα. Το Συντηρητικό Κόμμα εκπροσωπούσε τους γαιοκτήμονες, που είχαν και τη στήριξη της Εκκλησίας, και αντιτίθονταν στην αναδιανομή της γης. Το Φιλελεύθερο Κόμμα εκπροσωπούσε την αστική τάξη των εμπόρων, των κρατικών υπαλλήλων και των ελεύθερων επαγγελματιών. Οι φιλελεύθεροι διατύπωναν ως στόχο τους την επίτευξη των επαναστατικών προγραμμάτων του 1848, συμπεριλαμβάνοντας και μία αγροτική μεταρρύθμιση προς όφελος των χωρικών. Τα δύο κόμματα, όμως, διατήρησαν το «βαλκανικό» χαρακτήρα των πελατειακών σχέσεων με τους ψηφοφόρους τους, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι μέχρι το Β΄ΠΠ στο Φιλελεύθερο Κόμμα κυριάρχησαν τρεις γενιές Μπρατιάνου⁴⁷⁰.

Οι κυβερνήσεις του Φιλελεύθερου Κόμματος άσκησαν ευνοϊκή για το εμπόριο και τη βιομηχανία πολιτική, διευκολύνοντας κυρίως τις ξένες επενδύσεις στις βιομηχανικές επιχειρήσεις. Παρόλα αυτά, το εργατικό δυναμικό παρέμενε περιορισμένο και γινόταν αντικείμενο έντονης εκμετάλλευσης. Οι εργάτες άρχισαν

⁴⁶⁸ Με τον τρόπο αυτό έχει δοθεί όχι μόνο το χρονικό πλαίσιο, με την έννοια της καθυστέρησης ως προς τη διαδικασία εκβιομηχάνισης στη Δυτική Ευρώπη, αλλά και ένα τυπικό χαρακτηριστικό περιεχομένου, το οποίο σήμερα ισχύει και για τις υπό ανάπτυξη χώρες του Τρίτου Κόσμου: η ανάγκη δηλαδή για μια ενισχυμένη παρέμβαση του κράτους με στόχο την οικονομική απογείωση. Klaus – Detlev Grothusen, «Βασικές σκέψεις για τις επιπτώσεις της βιομηχανικής επανάστασης στον τομέα των πόλεων της Νοτιοανατολικής Ευρώπης» στο Grothusen et al., Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19^ο αιώνα, Αθήνα: Θεμέλιο 1980, σσ.25-26

⁴⁶⁹ Valentin Georgescu, «Η ορολογία εκσυγχρονισμού και εξευρωπαϊσμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης κάτω από το φως της ρουμανικής εμπειρίας» στο Grothusen et al., Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19^ο αιώνα, Αθήνα: Θεμέλιο 1980, σελ.131

⁴⁷⁰ Ζορζ Καστελλάν, ό. π. σελ.471

από τη δεκαετία του 1880 να οργανώνονται σε εργατικούς κύκλους που, το 1893, κατέληξαν στη δημιουργία ενός ρουμανικού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος⁴⁷¹. Την ίδια περίοδο, δηλαδή στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, σε όλες σχεδόν τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, η εμφάνιση βιομηχανικού προλεταριάτου, συνδικαλιστικής οργάνωσης, σοσιαλδημοκρατικού κόμματος και της μαρξιστικής σκέψης επέφεραν ουσιαστική αλλαγή. Μαζί με την αργή, αλλά αναπότρεπτη οικονομική ανάπτυξη, η εμφάνιση της εργατικής τάξης και του οργανωμένου προλεταριάτου ήταν παντού η καλύτερη απόδειξη ότι η εκβιομηχάνιση πλησίαζε τη φάση της άνθισης⁴⁷².

Ο καπιταλιστικός εκσυγχρονισμός της Νοτιοανατολικής Ευρώπης πραγματοποιήθηκε μέσα στα όρια των ταξικών δομών που υπήρχαν την εξεταζόμενη περίοδο, και συνεπαγόταν ταξική ιδεολογία και ημιαποικιακή εκμετάλλευση από το κεφάλαιο των βιομηχανικών δυνάμεων και τους κινδύνους που απέρρεαν από τον αποφασιστικό ρόλο της Δύσης στη διαδικασία εκσυγχρονισμού. Όσο για τους κατακτημένους ή υποτελείς λαούς που στην πραγματικότητα συγκροτούσαν τη Νοτιοανατολική Ευρώπη, βρίσκονταν μπροστά σε σημαντικό ιστορικό καθήκον: πολιτική χειραφέτηση, διαμόρφωση πραγματικής μοντέρνας εθνικής συνείδησης, και πνευματική, πολιτική και θεσμική αυτό-επιβεβαίωση με τη μορφή σύγχρονων, ανεξάρτητων και κυρίαρχων κρατών⁴⁷³. Ο H. Benedikt ισχυρίζεται ότι οι κοινωνικές αντιθέσεις υπήρξαν οι κινητήριες δυνάμεις των εθνικών αντιθέσεων, αλλά ήταν ο Α΄ΠΠ που οδήγησε τελικά στη διάλυση της μοναρχίας των Αψβούργων⁴⁷⁴.

Ο μεσοπόλεμος βρήκε τη Ρουμανία σε μεγάλη αναταραχή, καθώς έπρεπε να διαχειριστεί νέα δεδομένα, ταυτόχρονα με το χρόνιο αγροτικό πρόβλημα. Η πρώτη σημαντική εξέλιξη ήταν η επανάκτηση της Βεσσαραβίας, που αποτελούσε μέρος της ηγεμονίας της Μολδαβίας πριν το 1812⁴⁷⁵. Η δεύτερη εξέλιξη ήταν η καθιέρωση της

⁴⁷¹ Το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα διαλύθηκε ύστερα από λίγο, για να ξαναγεννηθεί το 1910 στηριζόμενο στα συνδικάτα. Τότε δραστηριοποιήθηκε στη Β΄ Διεθνή. Ζορζ Καστελλάν, ό. π. σελ. 472

⁴⁷² Στη Ρουμανία έκαναν λόγο ιδιαίτερα για την «πρόσβαση στον πολιτισμό» και θα προσπαθήσουν – χωρίς να αποφύγουν κάποιες εύκολες υπερβολές – να ερμηνεύσουν τον εκσυγχρονισμό σαν μορφή συγχρονισμού που επιβάλλει η δράση ενός πραγματικού κοινωνιολογικού νόμου, κάθε φορά που η απόσταση ανάμεσα στα επίπεδα ανάπτυξης δύο πολιτισμών φτάνει στο βαθμό της καθυστέρησης που χώριζε τη Νοτιοανατολική Ευρώπη από τη Δύση τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Valentin Georgescu, ό. π. σσ. 127-128

⁴⁷³ Το ίδιο, σσ. 114-117

⁴⁷⁴ Ο Benedikt ισχυρίζεται ότι οι κοινωνικές αντιθέσεις εξασθένησαν, και σε συνδυασμό με τη γενική ανοδική οικονομική εξέλιξη, δεν ήταν πλέον δυνατό να υπολογίζει κανείς σε μία από εσωτερικούς λόγους διάλυση της μοναρχίας των Αψβούργων. Klaus – Detlev Grothusen, ό. π. σελ. 27

⁴⁷⁵ Οι Ρώσοι που βρίσκονταν εκεί ήταν χωρισμένοι σε εχθρούς και οπαδούς της επανάστασης, και οι Ουκρανοί εθνικιστές ήθελαν την προσάρτηση στο Κίεβο. Οι Ρουμάνοι οργανώθηκαν σε ένα

καθολικής ψηφοφορίας για τον ανδρικό πληθυσμό που θεσπίστηκε στο Ιάσιο το 1917. Το πρώην Συντηρητικό Κόμμα, που έπεσε σε δυσμένεια εξαιτίας του φιλογερμανικού προσανατολισμού του και έχασε την κοινωνική του βάση λόγω της αγροτικής μεταρρύθμισης, κατακερματίστηκε και στην κυριολεξία εξαφανίστηκε από την πολιτική ζωή. Οι φιλελεύθεροι, αναδιοργανωμένοι στο Εθνικό Κόμμα, κυριάρχησαν την περίοδο 1922-28. Απέναντι σε αυτούς τους παλιούς μηχανισμούς εμφανίστηκε το Αγροτικό Κόμμα, που ιδρύθηκε στο Βουκουρέστι το 1918 από μία ομάδα μεσαίων αγροτών, από παπάδες και δασκάλους, γύρω από ένα Βλάχο παιδαγωγό τον Ίον Μιχαλάκε⁴⁷⁶.

Το Αγροτικό Κόμμα απέκτησε μεγάλη δυναμική, δεδομένου ότι σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο η Μεγάλη Ρουμανία ήταν αγροτική χώρα σε ποσοστό 78%. Από μία άποψη, οι αγρότες ωφελήθηκαν πολύ από τη λήξη του Α'ΠΠ: ο φόβος του μπολσεβικισμού που απλώθηκε από τη Ρωσία προς την Ανατολική Ευρώπη έκανε τις κυβερνήσεις να εισαγάγουν ευρύτατες αγροτικές μεταρρυθμίσεις. Οι πολιτικοί έλπιζαν ότι, δημιουργώντας μία τάξη μικροϊδιοκτητών αγροτών, εξαγόραζαν την κοινωνική γαλήνη και απέτρεπαν την επανάσταση. Τα πολιτικά, όμως, πλεονεκτήματα αυτής της ενέργειας εκμηδενίζονταν από το οικονομικό της κόστος: η κατάτμηση της γης ανάγκασε τους καλλιεργητές να στραφούν στις εμπορευματικές καλλιέργειες. Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 τα χρέη των αγροτών είχαν γίνει «θηλιά στο λαιμό» των αρχιτεκτόνων της αγροτικής μεταρρύθμισης και ο εκσυγχρονισμός της υπαίθρου δεν έδειχνε να έχει προχωρήσει ούτε σπιθαμή⁴⁷⁷.

Την ίδια εποχή και αργότερα, ο βουλγαρικός αγροτισμός του Σταμπολίσκι και το Αγροτικό Κράτος για το οποίο γινόταν λόγος στη Ρουμανία δεν είχαν αφετηρία τους βέβαια τη σύγχρονη πόλη αλλά δεν αποτελούσαν, τουλάχιστον στη Ρουμανία, πραγματικό κίνδυνο για αυτήν ή για τις στενές της σχέσεις με τον εκσυγχρονιστικό καπιταλισμό, του οποίου άλλωστε ήθελαν να εξασφαλίσουν την επιτυχία με τα δικά

«Μολδαβικό, Δημοκρατικό Εθνικό Κόμμα» που, με την ενθάρρυνση των Γάλλων εκπροσώπων στο Ιάσιο, ανακήρυξε στις 2 Δεκέμβρη του 1917 στο Τσισινάου μία «Δημοκρατία της Μολδαβίας» υπό την ηγεσία του Ρουμάνου εθνικιστή Ίονα Ινκουλέτς. Μία συνέλευση, που συνεδρίασε μετά από εκλογές που αμφισβητήθηκαν, κήρυξε πρώτα την ανεξαρτησία της Δημοκρατίας της Μολδαβίας έναντι της Ρωσίας και μετά, στις 9 Απρίλη 1918, ψήφισε την ένωση με τη Ρουμανία. Ζορζ Καστελλάν, ό. π. σελ.544

⁴⁷⁶ Το ίδιο, σ.σ.580-581

⁴⁷⁷ Mark Mazower, ό. π. σελ.214

τους μέσα⁴⁷⁸. Το ερώτημα που τίθεται είναι γιατί δεν επωφελήθηκαν οι αγρότες από τα δημοκρατικά δικαιώματα που απολάμβαναν για να εκλέξουν φιλοαγροτικά κόμματα στην εξουσία. Το ένα σκέλος της απάντησης είναι ότι τα βαλκανικά κοινοβουλευτικά συστήματα, πίσω από τη φιλελεύθερη πρόσοψη τους, ήταν διεφθαρμένα και αυταρχικά συστήματα, χάρη στα οποία οι αυλές, οι κλίκες των αξιωματικών του στρατού και οι ελίτ των πόλεων κρατούσαν την εξουσία στα χέρια τους. Το υπόλοιπο σκέλος της απάντησης αναφέρεται στην αδυναμία του αγροτικού πολιτικού χώρου στη μεσοπολεμική Νοτιοανατολική Ευρώπη. Αγροτικά πολιτικά κόμματα εμφανίστηκαν πράγματι στη Βουλγαρία και στη Ρουμανία, αλλά εξουδετερώθηκαν – βίαια στην περίπτωση της Βουλγαρικής Αγροτικής Ένωσης, η οποία σημείωσε μία σαρωτική εκλογική νίκη, αλλά ανατράπηκε με πραξικόπημα. Το Ρουμανικό Εθνικό Αγροτικό Κόμμα έμεινε στην εξουσία δύο χρόνια, ώσπου ο ηγέτης του Μάνιου παραιτήθηκε μετά από διαμάχη με το βασιλιά. Η βαθύτερη αιτία ήταν ότι αυτά τα κόμματα δεν είχαν πραγματική απάντηση στα οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι χώρες τους. Στο σύντομο διάλειμμα αισιοδοξίας της δεκαετίας του 1920, ανάμεσα στη λήξη των μεταπολεμικών προβλημάτων και στο κραχ της Wall Street, τα περισσότερα βαλκανικά κράτη επέλεξαν να ανοικοδομηθούν επανασυνδεόμενα με τη φιλελεύθερη διεθνή οικονομία⁴⁷⁹.

Τα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα στη Ρουμανία του μεσοπολέμου οξύνθηκαν από την εδαφική επέκταση του Παλιού Βασιλείου. Τα αποτελέσματα της αγροτικής μεταρρύθμισης αμφισβητήθηκαν έντονα: στην Τρανσυλβανία, οι Ούγγροι που ήταν κυριαρχικά μεγαλοϊδιοκτήτες διαμαρτυρήθηκαν ότι αυτοί ήταν τα μόνα θύματα. Στη Βεσσαραβία οι αγρότες, εκμεταλλευόμενοι τη Ρωσική Επανάσταση, είχαν ήδη μοιραστεί τα εδάφη και αρνούνταν οποιαδήποτε τροποποίηση. Η Μεγάλη κρίση του 1929-33 επίσης συνέτεινε, με την κάθετη πτώση των αγροτικών τιμών, σε μία τρομερή φτώχεια στην ύπαιθρο. Η βιομηχανία γνώρισε αναμφίβολες προόδους, αλλά η εκβιομηχάνιση έγινε με κάπως τεχνητό τρόπο, περιχαρακωμένη με

⁴⁷⁸ Ο εκσυγχρονιστικός καπιταλισμός προϋπέθετε σταθεροποίηση των πόλεων και ανάπτυξη της εθνικής (αστικής) βιομηχανίας, με τη βοήθεια του Κράτους και χάρη στον τελωνειακό προστατευτισμό καθώς και στην άμεση και πολύπλευρη κρατική ενθάρρυνση – σε όφελος της ντόπιας αστικής τάξης ή ενός μόνο πολιτικού κόμματος. Valentin Georgescu, ό. π. σελ.129

⁴⁷⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι την αγροτική μεταρρύθμιση στη Ρουμανία υλοποίησε το Κόμμα του Λαού, υπό τον στρατηγό Αβερέσκου, που ήταν δημοφιλής για τις νίκες του το 1916, και πήρε την εξουσία το Μάιο του 1920 με το 43% των ψήφων, υλοποίησε την αγροτική μεταρρύθμιση. Mark Mazower, ό. π. σσ.215-217

προστατευτικές τιμές, με το βιοτικό επίπεδο των Ρουμάνων να παραμένει από τα πιο χαμηλά στην Ευρώπη του 1938⁴⁸⁰.

Αυτές οι κοινωνικό-πολιτικό-οικονομικές συνθήκες οδήγησαν στην εμφάνιση δυνάμεων αμφισβήτησης: του μαρξισμού και του φασισμού. Ο μαρξισμός όφειλε την προσωρινή άνθηση του στη γεωγραφική γειτνίαση με την μπολσεβικική Ρωσία, και σε ένα ολιγάριθμο εργατικό κίνημα. Το Ρουμανικό Σοσιαλιστικό Κόμμα, που στο εξής απλωνόταν και στις νέες επαρχίες, διχάστηκε για το θέμα της προσχώρησης στη Γ' Διεθνή. Το Μάιο του 1921, ένα συνέδριο που συνήλθε κάτω από συνθήκες που αμφισβητήθηκαν, ίδρυσε ένα Ρουμανικό Κομμουνιστικό Κόμμα, το οποίο τέθηκε εκτός νόμου το 1924. Ο φασισμός αναδύθηκε ως η κύρια δύναμη αμφισβήτησης, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Κρίσης των χρόνων 1929-33, όταν προσέελκυσε τα πιο πλατιά κοινωνικά στρώματα που απέρριπταν τη μαρξιστική ανάλυση και πολιτική⁴⁸¹. Στον φασιστικό χώρο βρισκόταν και Το «Κίνημα της Σιδηράς Φρουράς» του Κορνέλιου Κοντρεάνου, που ήταν πολύ πιο αυθεντικά φασιστικό ως προς τις δομές τους. Οι σιδηροφρουροί άρχισαν επιθέσεις ενάντια στους Εβραίους της Βεσσαραβίας, όπου ο Κοντρεάνου εξελέγη βουλευτής το 1932. Η συμμετοχή των οπαδών της «Σιδηράς Φρουράς» στις απεργίες του 1933 ανάγκασε την κυβέρνηση να διαλύσει το κίνημα⁴⁸².

5.2.2. Κομματικό σύστημα Μολδαβίας

Η Nancy Bermeo, βασιζόμενη στην περίπτωση της Ισπανίας, ισχυρίζεται ότι δύο διαφορετικά κόμματα είναι υπεύθυνα για την εδραίωση της δημοκρατίας και την προσαρμογή της οικονομίας. Το κόμμα που κερδίζει τις πρώτες εκλογές λειτουργεί ως θυσία: έχοντας συγκεντρώσει δυνάμεις για την εδραίωση της δημοκρατίας, αυτό το κόμμα καθυστερεί πολλά από τα πιθανά αποσταθεροποιητικά σημεία των δομικών μεταρρυθμίσεων και χρησιμοποιεί τους κρατικούς πόρους για να μετριάσει τις πολιτικές συγκρούσεις. Συνέπεια είναι η επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης, η απώλεια των εκλογών από το κυβερνών κόμμα και η έλευση στην εξουσία άλλου

⁴⁸⁰ Ζορζ Καστελλάν, ό. π. σσ.584-585

⁴⁸¹ Το 1923 ιδρύθηκε στο Βουκουρέστι, στους φοιτητικούς κύκλους, μία Fascia κατ' απομίμηση του μουσολινικού προτύπου. Την ίδια χρονιά, ο καθηγητής Αλέξανδρος Κούζα του Πανεπιστημίου του Ιασίου, ίδρυσε ένα Σύνδεσμο χριστιανικής εθνικής άμυνας, που οι εθνικιστικές και αντισημιτικές θέσεις του συνδυάζονταν με τον «αγροτισμό».

⁴⁸² Ο Κοντρεάνου σκοτώθηκε στη φυλακή τον Νοέμβριο του 1938, αλλά η Σιδηρά Φρουρά αντλούσε τη δύναμη της από την κατάσταση της χώρας. Σε αυτά προσθέτονταν και μία έξαρση των ορθόδοξων χριστιανικών αξιών, ένας «αγροτισμός» με λαογραφικό υπόβαθρο και μία αρκετά νοσηρή λατρεία του θανάτου. Ζορζ Καστελλάν, ό. π. σσ.585-588

κόμματος. Η εκλογική θυσία έχει διπλή σημασία: Πρώτον, η ειρηνική μεταβίβαση εξουσίας που ακολουθεί την ήττα του κόμματος βοηθά στην εδραίωση της δημοκρατίας. Δεύτερον, η απώλεια ψήφων συμβάλλει στην ενίσχυση του αντιπολιτευτικού κόμματος, το οποίο στην πραγματικότητα αποδεικνύεται νικηφόρο: ένα κόμμα με κοινοβουλευτική πλειοψηφία επιτέλους έρχεται στην εξουσία. Όταν το μεταρρυθμιστικό κράτος κυβερνάται από ένα ισχυρό πλειοψηφούν κόμμα με λιγότερες ανησυχίες για την εδραίωση της δημοκρατίας, τότε αυτό έχει την αυτονομία να πάρει τα πολιτικά ρίσκα που απαιτεί ένα βαθύ πρόγραμμα δομικής προσαρμογής⁴⁸³.

Το κύριο ερώτημα που τέθηκε ήταν αν η διαδικασία θρυμματισμού και μετά αναδιαμόρφωσης των κομμάτων θα καταλήξει στην «μετριοπαθή πόλωση», που ο Lipset βρήκε επιθυμητή για μία σταθερή δημοκρατία, ή στον «πολωμένο πλουραλισμό» 5 ή περισσότερων κομμάτων, τον οποίο ο Sartori θεωρούσε ως πιθανή απειλή για τη δημοκρατία⁴⁸⁴. Κοινό φαινόμενο για όλα τα υπό μετάβαση κράτη ήταν η δημιουργία υπο-θεσμοθετημένου κομματικού συστήματος. Σε αυτό το σύστημα, οι ψηφοφόροι καλούνται να επιλέξουν ανάμεσα σε μεγάλο αριθμό κομμάτων, πολλά εκ των οποίων είναι νέα, μη οικεία και έχουν αβέβαιη προοπτική. Ως υπο-θεσμοθετημένα κρίνονται τα κομματικά συστήματα που χαρακτηρίζονται από ακραίο πολυκομματισμό, ασταθείς κομματικές οργανώσεις και μη οικεία υποδείγματα δημιουργίας συμμαχιών (χαμηλό κλείσιμο κομματικού συστήματος)⁴⁸⁵.

Από το 1993 και μετά το κομματικό σύστημα της Μολδαβίας βασανίστηκε από κατάτμηση σε μεγάλο αριθμό κομμάτων, που είχαν πρακτικά ίδιες ιδεολογίες αλλά συγκρουόμενες προσωπικότητες. Τα μεγάλα κόμματα που προέκυψαν ήταν χαλαρά θεσμοθετημένες συμμαχίες με αρνητική ιδεολογία (πρώτα αντισοβιετικές και μετά αντί-εθνικιστικές), που κατέρρευσαν μετά τις εκλογές που τις έφεραν στην εξουσία⁴⁸⁶.

Στη Μολδαβία η πιο ισχυρή διαχωριστική γραμμή είναι μεταξύ μεταρρυθμιστών και αντί-μεταρρυθμιστών. Υπάρχει και η επιπλέον κομμουνιστική /αντί-κομμουνιστική διαιρετική τομή, η οποία είναι σχετικά αδύναμη. Ο λόγος είναι ότι οι περισσότεροι βουλευτές, μεταξύ των οποίων και οι μεταρρυθμιστές,

⁴⁸³ Nancy Bermeo, "Sacrifice, Sequence and Strength in Successful Dual Transitions: Lessons from Spain", *The Journal of Politics* Vol.56 no3 (August 1994), pp.601-602

⁴⁸⁴ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. p.175

⁴⁸⁵ Conor O' Dwyer, "Runaway State Building: How Political Parties Shape States in Post-communist Eastern Europe", *World Politics* 56 (July 2004), pp.530-531

⁴⁸⁶ Lucan A. Way, "Weak States and Pluralism: ..." op. cit. pp.461-462

εκλέχθηκαν ως κομμουνιστές, γεγονός που καθυστέρησε το κίνητρο εντός της ελίτ να χρησιμοποιήσει τον αντί-κομμουνισμό ως τακτική κινητοποίησης, και γιατί τα αντί-κομμουνιστικά αισθήματα στον πληθυσμό δεν ήταν ιδιαίτερα έντονα. Τέλος, επικαλύπτοντας τις προηγούμενες γραμμές, υπάρχουν διαχωρισμοί που βασίζονται στην εθνικότητα⁴⁸⁷.

5.2.2.1. Κόμματα Μολδαβίας

Τα αριστερά κόμματα έχουν κυριαρχήσει στις πολιτικές εξελίξεις στη Μολδαβία μετά την ανεξαρτησία τον Αύγουστο του 1991. Αυτά τα κόμματα έχουν τις ρίζες τους είτε στο ΚΚ Μολδαβίας επί σοβιετικής περιόδου ή στο Κίνημα Edinstvo που αναδύθηκε το 1989. Τα κεντροδεξιά κόμματα, τα διάδοχα του Λαϊκού Μετώπου, υπέφεραν από συνεχείς διαίρεσεις, εντάσσονταν συνεχώς σε διαφορετικές συμμαχίες και γενικώς χαρακτηρίζονταν από υψηλό βαθμό κατάτμησης⁴⁸⁸.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το Αγροτικό Δημοκρατικό Κόμμα (ADP) προήλθε από τη διάσπαση του Λαϊκού Μετώπου Μολδαβίας και κατάφερε να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση μετά τις εκλογές του 1994. Το ADP αποτελούσε αγροτικό κόμμα, τοποθετούμενο στον άξονα πόλη – ύπαιθρος, και κλήθηκε να προχωρήσει στην αποκολεκτιβοποίηση των γαιών. Η κομμουνιστική Μολδαβία παρέμεινε αγροτική σε μεγάλο βαθμό, καθώς η Μόσχα αποφάσισε η πλειοψηφία των βιομηχανικών μονάδων να εγκατασταθεί στην Υπερδνειστερία. Το ADP έκανε λόγο για το ιστορικό καθήκον της αγροτικής μεταρρύθμισης και, εκμεταλλευόμενο την κυρίαρχη θέση του στο Υπουργείο Γεωργίας, απέκτησε μεγάλη εκλογική απήχηση. Παρόλα αυτά, το ADP οδηγήθηκε σταδιακά σε διάλυση μετά τις προεδρικές εκλογές του 1996. Ο λόγος ήταν ότι, τα 3 μέλη της σοβιετικής νομενκλατούρας που αποτελούσαν τους πυλώνες του κόμματος – ο Πρόεδρος Snegur, ο Πρόεδρος της Βουλής Lucinshchi και ο πρωθυπουργός Andrei Sangheli – κατέβηκαν ως υποψήφιοι για το αξίωμα του Προέδρου. Ο Snegur δημιούργησε το Κόμμα Αναγέννησης και Συμφιλίωσης, στο οποίο εντάχθηκαν 11 βουλευτές από το Αγροτικό Κόμμα. Το ίδιο

⁴⁸⁷ William Crowther, op. cit. p.308

⁴⁸⁸ Είναι χαρακτηριστικό ότι από τα 17 κόμματα και εκλογικούς συνασπισμούς που συμμετείχαν στις εκλογές του 2001, 14 (εκ των οποίων τα 10 κεντροδεξιά) απέτυχαν να περάσουν το όριο του 6%. Συνέπεια ήταν το 28% των ψηφοφόρων να μην εκπροσωπείται στη Βουλή και η κοινοβουλευτική δύναμη του ΚΚ Μολδαβίας να αυξηθεί κατά 20 έδρες. Trevor Waters, “The ‘Moldovan Syndrome’ and the Re-Russification of Moldova – Forward into the Past”, Conflict Studies Research Centre, February 2002, p.2

έκανε και ο Lucinschi με τον Diacov, ιδρύοντας το Κίνημα για μία Δημοκρατική και Ευημερούσα Μολδαβία (MDPM).

Σήμερα η αριστερά εκπροσωπείται στο κοινοβούλιο μόνο από το ΚΚΜ, το οποίο, από τη σύσταση του το 1997, αντιτίθεται στις οικονομικές μεταρρυθμίσεις, που η Δύση πιέζει να εφαρμοστούν, ιδιαίτερα στις ιδιωτικοποιήσεις. Το ΚΚΜ διαχρονικά αντιτίθεται στη διεύρυνση του ΝΑΤΟ και υποστηρίζει την ένταξη στις στρατιωτικές και πολιτικές δομές της Κοινοπολιτείας. Στις εκλογές του 1998 το ΚΚΜ κέρδισε την υποστήριξη των πολιτών που υπέφεραν από τα οικονομικά προβλήματα της χώρας, όπως τους 800 χιλιάδες συνταξιούχους και τους ρωσόφωνους⁴⁸⁹. Στο δρόμο προς τις εκλογές τα κόμματα προσπάθησαν να διακριθούν διατυπώνοντας τις θέσεις τους στα ζητήματα που κυριαρχούν ακόμη στην πολιτική ατζέντα της Μολδαβίας: την κατεύθυνση και τον ρυθμό των οικονομικών μεταρρυθμίσεων, τη συνοχή του κοινωνικού δικτύου ασφαλείας, τη θέση των εθνικών μειονοτήτων, τη σύγκρουση στην Υπερδνειστερία και την ατελείωτη συζήτηση για την κατεύθυνση της εξωτερικής πολιτικής της Μολδαβίας⁴⁹⁰.

Οι εκλογές του 2001 υπήρξαν η απαρχή για την εδραίωση έως σήμερα ενός νέου κομματικού συστήματος, του λεγόμενου κυρίαρχου κόμματος. Σύμφωνα με τον Θανάση Διαμαντόπουλο «πρόκειται για μια δομή κομματικού συστήματος χαρακτηριζόμενη μεν από ένα πλήθος μικρών, “δομικά αντιπολιτευτικών” κομμάτων, αφετέρου δε από την ύπαρξη μίας δεσπόζουσας κομματικής οντότητας που επιτυχημένα εκφράζει με την ιδεολογία της το κυρίαρχο στην κοινωνία αξιακό σύστημα»⁴⁹¹.

Η μεγάλη κοινοβουλευτική πλειοψηφία του ΚΚΜ έφερε ηρεμία και σταθερότητα μέχρι τις εκλογές του 2005, διάστημα στο οποίο το ΚΚΜ προσπάθησε να εδραιώσει περαιτέρω την κυρίαρχη πολιτική του θέση. Οι τοπικές και περιφερειακές εκλογές του 2003 απέδειξαν ότι το ΚΚΜ πέτυχε τον στόχο του. Όπως το 2001, το ΚΚΜ κέρδισε βασιζόμενο στο αίσθημα νοσταλγίας των ψηφοφόρων για το σοβιετικό καθεστώς, και δημιούργησε ανεδαφικές ελπίδες για αλλαγή. Η

⁴⁸⁹ Με 40 από τις 101 έδρες, το ΚΚΜ μπορούσε να μπλοκάρει κάθε πρωτοβουλία του κοινοβουλίου που απαιτεί πλειοψηφία δύο τρίτων. Αυτό περικλείει τις τροποποιήσεις του συντάγματος και του γλωσσικού νόμου. Το ΚΚΜ αναγκάστηκε να έρθει σε συνεννοήσεις για τον σχηματισμό κυβέρνησης με τα άλλα τρία κόμματα, αλλά η μη είσοδος στη Βουλή του ADP και της Σοσιαλιστικής Ενότητας το άφησε χωρίς συμμάχους. Τελικά, κυβέρνηση σχημάτισαν τα 3 κεντρώα και κεντροδεξιά κόμματα. Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.7 no2 (Spring 1998)

⁴⁹⁰ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.7 no1 (Winter 1998)

⁴⁹¹ Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Τα πολιτικά καθεστώτα. Δημοκρατίες και απολυταρχίες: οι γρίφοι της εξουσίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 2008, σελ.131

δημοκρατική αντιπολίτευση παρέμεινε διασπασμένη, με ελλείψεις πόρους και σε μεγάλο βαθμό ανίκανη να πετύχει τον ίδιο βαθμό κοινωνικής και πολιτικής στήριξης, όπως το ΚΚΜ⁴⁹². Το συγκεκριμένο κομματικό σύστημα ισχύει ακόμα στη Μολδαβία, μολονότι η κυβερνητική συμμαχία αποτελείται από την πρώην αντιπολίτευση. Το ΚΚΜ αποτελεί μεν το μοναδικό αντιπολιτευτικό κόμμα, αλλά στις τελευταίες εκλογές, που διεξήχθησαν τον Νοέμβριο του 2010, αναδείχθηκε πρώτο κόμμα, ξεπερνώντας το δεύτερο κόμμα κατά 13 ποσοστιαίες μονάδες⁴⁹³.

Όπως προαναφέρθηκε, η κυριαρχία των αριστερών κομμάτων στο πολιτικό σύστημα της Μολδαβίας οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στην κατάτμηση των κεντροδεξιών κομμάτων. Τα πρώτα δεξιά κόμματα, που προήλθαν από τη διάσπαση του Λαϊκού Μετώπου, ήταν το Μπλοκ Αγροτών και Διανοούμενων και το Χριστιανοδημοκρατικό Λαϊκό Μέτωπο⁴⁹⁴. Η κεντροδεξιά στις εκλογές του 1998 εκπροσωπήθηκε από δύο σχηματισμούς. Ο πρώτος ήταν η Δημοκρατική Διάσκεψη της Μολδαβίας (DCM), η οποία αποτελείτο από διάφορα κόμματα: το πιο σημαντικό ήταν το Χριστιανοδημοκρατικό Λαϊκό Μέτωπο και μία σημαντική πτέρυγα του Αγροτικού Εθνικού Κόμματος⁴⁹⁵. Το DCM, κατά το πρότυπο της Δημοκρατικής Διάσκεψης Ρουμανίας, είχε πολλούς υποστηρικτές στο εθνικιστικό πεδίο και τη στήριξη του πρώην Προέδρου Snegur, και ταύτιζε τον εκδημοκρατισμό με τον εξευρωπαϊσμό. Ο δεύτερος κεντροδεξιός σχηματισμός ήταν το Κόμμα Δημοκρατικών Δυνάμεων (PDF), υπό την ηγεσία του πρώην προεδρικού υποψηφίου Valeriu Matei. Υποστήριζε μεν τις μεταρρυθμίσεις στην οικονομία, αλλά μαζί με το MDPM τάχθηκε υπέρ της πολιτικής του Lucinschi για στενές σχέσεις με τη Ρωσία⁴⁹⁶. Μήνες σκληρής

⁴⁹² Igor Munteanu, *"Nations in Transit 2004: Moldova"*, Institute for Development and Social Initiatives Viitorul in Moldova

⁴⁹³ <http://www.e-democracy.md/en/elections/parliamentary/2010/results.htm>

⁴⁹⁴ Μετά τις εκλογές του 1994 η Βουλή κυριαρχείτο από το αριστερό Αγροτικό Δημοκρατικό Κόμμα (ADP) με 45 έδρες και τη Σοσιαλιστική Ενότητα (SU) με 28 έδρες. Μία κεντροαριστερή ομάδα με την ονομασία MDPM αποχώρησε από το ADP, είχε 11 έδρες και υποστήριζε τον Πρόεδρο. Τα μικρότερα δεξιά κόμματα κατείχαν τις άλλες 20 έδρες. Καθώς οι αγροτιστές και οι σοσιαλιστές ανησυχούσαν ότι οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις θα είναι οδυνηρές και αντιδημοφιλείς, προτίμησαν να αναβάλουν όλες τις σκληρές αποφάσεις για μετά τις εκλογές του 1998. *Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.6 no4 (Fall 1997)*

⁴⁹⁵ Το Χριστιανοδημοκρατικό Λαϊκό Κόμμα έχει ρουμανόφιλο προσανατολισμό και προσπαθεί να υποβιβάσει τη χρήση των ρωσικών στη Μολδαβία με το να της δώσει το καθεστώς ξένης γλώσσας. Επίσης υπόσχεται να επεκτείνει την επιρροή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην κοινωνία. Το οικονομικό πρόγραμμα του κόμματος συνηγορεί υπέρ της ιδιωτικοποίησης, στοχεύει στον ανταγωνισμό και στη στήριξη για τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, ειδικά στον αγροτικό τομέα, ενώ η κρατική παρέμβαση θα πρέπει να είναι αυστηρά περιορισμένη. Το κόμμα στηρίζεται από δύο ρουμανόφωνες εφημερίδες: την ιδιωτική και ευρείας κυκλοφορίας Flux και την κομματική Tara. Trevor Waters, *op. cit.* p.4

⁴⁹⁶ *Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.7 no1 (Winter 1998)*

εκστρατείας και προσωπικών επιθέσεων δεν απέτρεψαν τους ηγέτες του DCM και του PDF να δημιουργήσουν μία δεξιά κυβερνητική συμμαχία και μαζί με το MDPM δημιούργησαν τη Συμμαχία για Δημοκρατία και Μεταρρυθμίσεις στις 21 Απριλίου 1998⁴⁹⁷. Της Συμμαχίας, που κατείχε 61 έδρες, ηγείτο ο πρώην Πρόεδρος Mircea Snegur, αλλά η βιωσιμότητα της Συμμαχίας απειλείτο από την προσωπική κόντρα μεταξύ του Προέδρου Lucinschi και του Snegur, και τις αντίθετες απόψεις τους για την κατεύθυνση της εξωτερικής πολιτικής⁴⁹⁸.

Τα κεντροδεξιά κόμματα απέκτησαν ξανά μεγάλη απήχηση στις τοπικές εκλογές του 2007, όταν το KKM έχασε σχεδόν το 30% των θέσεων σε σχέση με τις εκλογές του 2003 και οι υποψήφιοι του αποτέλεσαν μειοψηφία στους περισσότερους δήμους και νομαρχίες⁴⁹⁹. Στις εκλογές του 2009, πλην του ΚΚ Μολδαβίας, το όριο του 6% κατάφεραν να περάσουν 3 κεντροδεξιά κόμματα. Η Συμμαχία για τη Μολδαβία Μας (MNA), με ηγέτη τον πρώην δήμαρχο Τσισινάου Serafim Urecheanu, διατυπώνει έντονη αντί-κομμουνιστική ρητορική. Το Φιλελεύθερο Κόμμα (LP) θεωρείται κόμμα τεχνοκρατών και, πλην του ηγέτη του Mihai Ghimpu και του επιφανούς δικηγόρου Dorin Chirtoaca, στις τάξεις του ανήκουν άτομα όπως οι πολιτικοί Anatol Salaru και Ion Hadarca, που συμμετείχαν ενεργά στην πτώση του σοβιετικού καθεστώτος στη Μολδαβία, και ο γνωστός οικονομολόγος Vadim Cojocaru⁵⁰⁰. Το Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα (LDPM) σχηματίστηκε το 2007 από τον Vladimir Filat, ο οποίος έως τότε ήταν μέλος του Δημοκρατικού Κόμματος (DP) του Diacov. Στο LDPM συμμετέχουν πολλά μέλη της Δημοκρατικής Διάσκεψης, όπως ο πρώην αναπληρωτής Υπουργός Εξωτερικών Iurie Leanca⁵⁰¹. Οι

⁴⁹⁷ Οι ηγέτες των κομμάτων υπέγραψαν συμφωνία, καθορίζοντας ότι η διανομή των κυβερνητικών θέσεων θα γίνεται στη φόρμουλα «2+2+1», με το PDF να παίρνει τις μισές θέσεις από τα άλλα δύο κόμματα, που πήραν τον ίδιο αριθμό θέσεων. Τα κόμματα υποσχέθηκαν να εφαρμόσουν κοινό κυβερνητικό πρόγραμμα για την επόμενη τετραετία και να διατηρήσουν ένα moratorium για οποιαδήποτε διάλυση της κυβέρνησης όσο διαρκεί η θητεία της.

⁴⁹⁸ Ο Πρόεδρος ανανέωσε τη θητεία του πρωθυπουργού Ciubic, με τον οποίο ήταν μαζί στην Κεντρική Επιτροπή από την εποχή της ΕΣΣΔ και παρά το παρελθόν τους, δήλωναν και οι δύο υπέρ των μεταρρυθμίσεων και των στενών σχέσεων με την Ευρώπη. Η Συμμαχία δεν είχε άλλη επιλογή από το να δεχτεί το διορισμό του, ώστε να αποφύγει τη σύγκρουση με τον Πρόεδρο και την πιθανή διάλυση της κυβέρνησης. Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.7 no2 (Spring1998)

⁴⁹⁹ Μετά το 2005, οι κρατικές επιχορηγήσεις στην τοπική αυτοδιοίκηση εξαρτιόνταν από τους πολιτικούς δεσμούς των δημάρχων. Μία ανάλυση των προϋπολογισμών έδειξε ότι οι δήμοι που με δήμαρχο από το KKM, λάμβανε 2,2 φορές περισσότερα χρήματα από τους δήμους που οι δήμαρχοι εκπροσωπούσαν άλλα κόμματα. Το KKM έλεγχε το 37% των θέσεων δημάρχων, αλλά λάμβανε το 75% των κεφαλαίων. Moldova Azi, 26/03/2008

⁵⁰⁰ Moldova Azi, 11/02/2009

⁵⁰¹ Το LDPM και η MNA, που είναι πιο κοντά στο κέντρο από το Φιλελεύθερο Κόμμα, άρχισαν να μετακινούνται προς τα δεξιά του πολιτικού φάσματος υπό την πίεση των γεγονότων: στην κηδεία του

εκλογές του Νοεμβρίου 2010 έφεραν μία μικρή αλλαγή στη σύνθεση της Βουλής: το MNA δεν κατάφερε να περάσει το κατώτατο όριο εκπροσώπησης του 4%, αλλά πλέον εκπροσωπείται το κεντροαριστερό DP με ηγέτη τον Marian Lupu, που υπήρξε Πρόεδρος της Βουλής επί των κυβερνήσεων του KKM (2001-09)⁵⁰².

5.2.2.2. Χαρακτηριστικά κομμάτων

Η πλειοψηφία των κομμάτων στα πρώην κομμουνιστικά κράτη μοιάζουν σε έναν συγκεκριμένο οργανωτικό τύπο, που προέκυψε κατά τα πρώτα στάδια της διαδικασίας μετάβασης. Σύμφωνα με τον Korecky τα κόμματα στην Ανατολική Ευρώπη αποτελούν «σχηματισμούς με χαλαρή εκλογική βάση, στους οποίους κυρίαρχο ρόλο έχουν οι ηγέτες των κομμάτων, ενώ η συμμετοχή των μελών έχει σχετικά ασήμαντο ρόλο». Ο Korecky διατυπώνει τρεις λόγους για την ανάδυση των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών. Πρώτον, τα κόμματα είναι πιθανόν υποχρεωμένα να απευθυνθούν σε ευρεία εκλογική πελατεία, κυρίως γιατί δεν μπορούν να βασιστούν σε ψηφοφόρους με προϋπάρχουσες κομματικές ταυτότητες, καθώς υπό το αυταρχικό καθεστώς αυτή η ταύτιση μεταξύ κόμματος και ατόμου απλά δεν υπήρχε. Δεύτερον, τα κόμματα πιθανόν να ευνοούν σχετικά χαμηλή συμμετοχή μελών, γιατί δεν εξαρτώνται από τα μέλη για οικονομικούς πόρους και η χαμηλότερη συμμετοχή περιορίζει την πιθανότητα ανάδυσης ισχυρών διεκδικητών στην υπάρχουσα ηγεσία. Τρίτον, οι αποπολιτικοποιημένοι πολίτες στα μετακομμουνιστικά συστήματα τείνουν να ταυτιστούν με ισχυρές προσωπικότητες, και όχι με πανσυλλεκτικές ιδεολογίες και κομματικά σύμβολα⁵⁰³.

Σύμφωνα με τον Kitschelt, μπορούν να αναγνωριστούν τρεις ιδεότυποι κομμάτων (χαρισματικά, πελατειακά, προγραμματικά – charismatic, clientelistic, programmatic). Το χαρισματικό κόμμα χαρακτηρίζεται από «τίποτα περισσότερο από μία μη δομημένη μάζα ανθρώπων που συγκεντρώνεται γύρω από τον ηγέτη». Τα πελατειακά κόμματα χαρακτηρίζονται από έμφαση στην προσωπική πελατεία και επενδύουν πολλά στη δημιουργία οργάνωσης που αποτελεσματικά δαπανά πόρους

ποιητή Grigore Vieru προσήλθε χιλιάδες κόσμος, αποδεκνύοντας τον αυξημένο αριθμό των πολιτών που θέλουν την εδραίωση στενών σχέσεων με τη Ρουμανία. Στις εκλογές του 2009 δεν κατάφεραν να περάσουν το όριο του 6% κόμματα με παρουσία στο προηγούμενο κοινοβούλιο: το ΣΚ, οι Χριστιανοδημοκράτες του Rosca, το DP του Diacon και οι Σοσιαλδημοκράτες του Braghis. Moldova Azi, 28/01/2009

⁵⁰² <http://alegeri.md/en/>

⁵⁰³ John T. Ishiyama, "The Communist Successor Parties and Party Organizational Development in Post – Communist Politics", Political Research Quarterly Vol.52 no 1 (March 1999), p.90

στους υποστηρικτές. Τα προγραμματικά κόμματα, αντίθετα, έχουν οικοδομηθεί να διαφημίζουν ιδανικά «για μία επιθυμητή κοινωνία ως το συλλογικό αγαθό που υπόσχονται να παράγουν και να προσελκύσουν ακτιβιστές και ηγέτες που είναι έτοιμοι να διαδώσουν και να εφαρμόσουν αυτές τις ιδέες»⁵⁰⁴.

Από τα κόμματα που εκπροσωπούνται στη Βουλή της Μολδαβίας, το ΚΚΜ έχει στοιχεία από τους τύπους του πελατειακού και του μαζικού κόμματος. Τα στοιχεία που λαμβάνει από τον τύπο του μαζικού κόμματος είναι η ιδεολογική ακαμψία, η κυριαρχία του κομματικού μηχανισμού, η πολυάνθρωπη γραφειοκρατική οργάνωση και η αυστηρή κομματική πειθαρχία⁵⁰⁵. Επιπλέον, το ΚΚΜ χαρακτηρίζεται από σχετικά μεγάλη συμμετοχή μελών, αλλά αυτό που δένει τα μέλη στο κόμμα είναι η ύπαρξη πελατειακών δεσμών και το ενδιαφέρον στην εκλογική νίκη, ακόμα και αν αντιτίθεται στο ιδεολογικό πρόγραμμα⁵⁰⁶.

Ο ιδεότυπος του πελατειακού κόμματος χαρακτηρίζει την πλειοψηφία των κομμάτων της Μολδαβίας από την ανεξαρτητοποίηση της χώρας έως σήμερα. Όπως προαναφέρθηκε, το ΚΚΜ αποτελεί τη συνέχεια του Αγροτικού Δημοκρατικού Κόμματος, που κυβέρνησε τη Μολδαβία το διάστημα 1994-98. Πελατειακά κόμματα προέκυψαν κυρίως κατά τη διακυβέρνηση της χώρας από κυβερνητικές συμμαχίες. Στις εκλογές του 2001 συμμετείχε η Συμμαχία Braghis, η οποία αποτελείτο από μέλη του Σοσιαλιστικού Κόμματος και του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος. Ο ηγέτης της Συμμαχίας Dumitru Braghis διορίστηκε τον Δεκέμβριο του 1999 ως πρωθυπουργός από τον Πρόεδρο Lucinshchi και μπήκε στη Βουλή λόγω των διοικητικών πόρων που διέθεσε ως πρωθυπουργός⁵⁰⁷. Από τα κόμματα της σημερινής Βουλής, το Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα χαρακτηρίζεται ως πελατειακό, αφού κατάφερε να διπλασιάσει τα ποσοστά του (από το 15% στο 30%) μεταξύ των εκλογών του Ιουλίου 2009 και Νοεμβρίου 2010, εκμεταλλευόμενο την τοποθέτηση ως πρωθυπουργού του ηγέτη του, Vladimir Filat⁵⁰⁸.

⁵⁰⁴ Τα προγραμματικά κόμματα είναι πιο δύσκολο να οικοδομηθούν από τους υπόλοιπους τύπους, αλλά είναι πιο πιθανό να ενισχύσουν την εδραίωση και σταθερότητα του δημοκρατικού καθεστώτος. Ibid. p.91

⁵⁰⁵ Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Το Κομματικό Φαινόμενο...* ό.π.σελ.90

⁵⁰⁶ John T. Ishiyama, op. cit. p.94

⁵⁰⁷ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.9 no1/2 (Winter/Spring 2000)

⁵⁰⁸ <http://alegeri.md/en/>

Εκτός των πελατειακών κομμάτων, στην πολιτική ζωή της Μολδαβίας συμμετέχουν και προγραμματικά κόμματα⁵⁰⁹. Το Φιλελεύθερο Κόμμα (LP) αποτελεί την πιο χαρακτηριστική περίπτωση, έχοντας ως σλόγκαν του το «Αλλαγή ως το τέλος» και διατυπώνοντας έντονη αντικομμουνιστική ρητορική. Το παράδοξο είναι ότι οι ηγέτες του KKM και του LP, Voronin και Ghimpu αντίστοιχα, είναι ενεργοί δρώντες από τα πρώτα χρόνια της μετάβασης και ακόμα διαφωνούν έντονα, διατυπώνοντας κατηγορίες για εκλογική νοθεία στις εκλογές του Απριλίου 2009. Από την πόλωση μεταξύ των δύο κομμάτων, που λαμβάνει και εθνικιστική διάσταση – Μολδαβισμός εναντίον Ρουμανισμού – κερδισμένο βγήκε το Δημοκρατικό Κόμμα (PD)⁵¹⁰.

Το PD αποτελεί συνέχεια του Κινήματος για μία Δημοκρατική και Ευημερούσα Μολδαβία (MDPM), το οποίο δημιουργήθηκε από τον Πρόεδρο Lucinschi τον Δεκέμβριο του 1996, και χαρακτηρίζει εαυτόν ως κεντροαριστερή οργάνωση ομπρέλα. Το PD, το οποίο συμμετείχε στην κυβερνητική συμμαχία μετά τις εκλογές του 1998, προσπάθησε να αποκτήσει χαρακτηριστικά προγραμματικού κόμματος, τασσόμενο υπέρ ενός εκσυγχρονισμένου ισχυρού κοινωνικού διχτυού⁵¹¹. Παρόλα αυτά, η αποτυχία εισόδου στη Βουλή το διάστημα 2001-09 έδειξε ότι έπρεπε να αποκτήσει και στοιχεία πελατειακού κόμματος. Η ανάληψη της ηγεσίας του PD από τον Marian Lupu, του πολιτικού που αποτελούσε το «ευρωπαϊκό πρόσωπο» της κυβέρνησης του KKM, επέτρεψε τη νίκη της ενωμένης αντιπολίτευσης στις εκλογές του Ιουλίου 2009. Επιπλέον, η τοποθέτηση του Lupu ως μεταβατικού Προέδρου της Μολδαβίας οδήγησε στην εδραίωση του κόμματος και στην επανείσοδο στη Βουλή στις εκλογές του Νοεμβρίου 2010⁵¹².

Αναφορικά με τη διεύθυνση των κομμάτων, τα περισσότερα μπορούν να χαρακτηριστούν ως συγκεντρωτικά διευθυνόμενα, στα οποία κυριαρχεί ο ηγέτης και

⁵⁰⁹ Το προγραμματικό κόμμα μοιράζεται κάποια από τα χαρακτηριστικά του μαζικού κόμματος, συγκεκριμένα τη συνεχή επιρροή της κομματικής οργάνωσης και των κομματικών ακτιβιστών. Παρόλα αυτά, ο ρόλος της ηγεσίας είναι πιο σημαντικός στο προγραμματικό κόμμα από ότι στο κλασικό μαζικό κόμμα, και οι σχέσεις μεταξύ της κομματικής οργάνωσης και της πολιτικής ελίτ στηρίζονται αμοιβαία, σε σύγκριση με το μοντέλο του μαζικού κόμματος όπου κυριαρχεί ο κομματικός μηχανισμός. Το προγραμματικό κόμμα χαρακτηρίζεται επίσης από τη μειωμένη σημασία της ιδεολογικής και προγραμματικής συνοχής όταν συγκρίνεται με το μαζικό κόμμα, αλλά το πρόγραμμα και η ιδεολογική συνοχή του κόμματος ακόμα εκτιμώνται. John T. Ishiyama, op. cit. p.94

⁵¹⁰ Igor Botan, “The stake in elections and possible post-electoral scenarios”, November 21 2010, <http://www.e-democracy.md>

⁵¹¹ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.6 no2/3 (Spring / Summer 1997)

⁵¹² Igor Botan, “The stake in elections and possible post-electoral scenarios”, November 21 2010, <http://www.e-democracy.md>

μία μικρή ομάδα στελεχών γύρω του. Υπάρχουν περιπτώσεις όπου ο αρχηγός του κόμματος είναι και ιδρυτής του, όπως και περιπτώσεις που ο ιδρυτής είναι πολιτικός που διέσπασε το κόμμα και τον ακολούθησαν οι οπαδοί του⁵¹³. Το ΚΚΜ αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση προσωποκεντρικού κόμματος, με τον ιδρυτή του Vladimir Voronin να κυριαρχεί σχεδόν ολοκληρωτικά στους μηχανισμούς του κόμματος. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Voronin, από τη θέση του Προέδρου της Μολδαβίας, άλλαξε προσωρινά τη μορφή του πολιτικού συστήματος της χώρας από κοινοβουλευτικό σε de facto Προεδρικό. Στα κοινοβουλευτικά συστήματα, ιδιαίτερα στην περίπτωση μονοκομματικής κυβέρνησης, κυριαρχεί η μορφή του πρωθυπουργού, και όχι του έμμεσα εκλεγμένου Προέδρου. Παρόλα αυτά, ο Voronin διατύπωνε τις κεντρικές κατευθύνσεις της κυβερνητικής πολιτικής και διορίζε τους Υπουργούς⁵¹⁴. Όπως ήταν φυσικό, η συγκεντρωτική διεύθυνση του Voronin προκάλεσε αντιδράσεις από τους παλιούς συντρόφους του στο ΚΚΜ, δεδομένου ότι περιστοιχίζονταν από νέους σε ηλικία τεχνοκράτες⁵¹⁵.

5.2.2.3. Συνέχεια των ελίτ

Η ανάλυση του πολιτικού και κομματικού συστήματος της Μολδαβίας καταδεικνύει την αξιοπρόσεκτη συνέχεια των ελίτ, καθώς οι πολιτικοί που επηρέασαν τη διαδικασία εκδημοκρατισμού προέρχονταν από το ΚΚΣΕ. Η διάλυση του ΚΚ σήμαινε ότι οι περισσότερες ελίτ στην πρώην ΕΣΣΔ αναγκάστηκαν να βασιστούν σε ανεπίσημους δεσμούς για να συντονίσουν δραστηριότητες και να επιβάλουν έλεγχο. Η εκτελεστική εξουσία που ξαφνικά ανέλαβε σε νέα κράτη με πιο μεγάλη γραφειοκρατία, έπρεπε να στελεχωθεί τη διοίκηση της με ξένους. Ταυτόχρονα, οι ανεπίσημες νόρμες για πίστη στον πάτρονα συχνά αγνοήθηκαν στη μετα – σοβιετική περίοδο. Ο Snegur παραπονέθηκε για το γεγονός ότι ο διορισμένος από αυτόν πρωθυπουργός αποφάσισε να κατέβει εναντίον του στις προεδρικές εκλογές του

⁵¹³ Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Το Κομματικό Φαινόμενο...* ό. π. σελ.115

⁵¹⁴ Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο διορισμός πρωθυπουργού μετά Λίγοι τις εκλογές του 2005. Ο Πρόεδρος είχε επικρίνει συχνά την κυβέρνηση του Vasile Tarlev για έλλειψη επαγγελματισμού, αλλά τον διατήρησε στη θέση του για να «ξεπαγώσει» τις σχέσεις με τους ξένους πιστωτές. Η κυβέρνηση Tarlev παρέμεινε στη θέση της μέχρι τον Μάρτιο του 2008, όταν και αντικαταστάθηκε από την αναπληρώτρια πρωθυπουργό Zinaida Grechanaya, που είχε, ανάμεσα στα καθήκοντα της, να επιβλέπει τον Tarlev. Moldova Azi, 19/03/2008

⁵¹⁵ Ο Voronin κατάφερε να κρατήσει μαζί τη δυτικόφιλη και τη ρωσόφιλη πτέρυγα του κόμματος, αλλά ήρθε αντιμέτωπος με δύο δυνάμεις: η μία εκπροσωπείτο από τους παλιούς συντρόφους του στο Κόμμα, όπως οι Mishin, Calin, Stepaniuc, Ionn και ο Jdanov. Η άλλη δύναμη αποτελείτο από τους συμβούλους του, οι οποίοι είχαν ήδη προσεγγίσει τους πρώτους, με στόχο να θάψουν το δυτικόφιλο Σχέδιο Εθνικής Ασφάλειας. Moldova Azi, 05/09/2007

1996. Η σαρωτική νίκη ενός υψηλά οργανωμένου και συγκεντρωτικού ΚΚ αποτελεσματικά μετέφερε τις αρμοδιότητες λήψης αποφάσεων από τη νομοθετική εξουσία στο κόμμα⁵¹⁶. Ο Πρόεδρος Lucinschi, που διαδέχτηκε τον Snegur, δεν κατάφερε να προωθήσει τις μεταρρυθμίσεις, παρά τις πιέσεις του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Οι προσπάθειες για δημιουργία κυβέρνησης τεχνοκρατών «σκόνταψαν» στην αντίθεση του ADP, που επέμενε ότι τα μέλη του πρέπει να έχουν τις υπουργικές θέσεις. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, σχεδόν οι μισοί Υπουργοί και το 70% των υψηλών αξιωματούχων είχαν δεσμούς με το ADP⁵¹⁷.

Η νίκη του ΚΚΜ στις εκλογές του 2001 και η εκλογή του ηγέτη του ως Προέδρου επέτρεψε στις ελίτ να πετύχουν μεγάλο βαθμό συνοχής και ενότητας γύρω από το πρόσωπο του Voronin, εδραιώνοντας την αυταρχική εξουσία του. Ο εκδημοκρατισμός απέτυχε ακριβώς λόγω της έλλειψης ενότητας των ελίτ γύρω από συγκεκριμένες διαδικαστικές νόρμες. Επιπλέον, σε ένα διεθνές περιβάλλον που απαιτεί τουλάχιστον κατ' όνομα πίστη στις δημοκρατικές διαδικασίες, οι αυτοκράτες (autocrats) πρέπει να επηρεάσουν το εκλογικό αποτέλεσμα, να εκφοβίσουν την αντιπολίτευση, να ελέγξουν τα μέσα ενημέρωσης και να αποτρέψουν τους οικονομικούς δρώντες από το να υποστηρίξουν αντίπαλες δυνάμεις⁵¹⁸. Οι αυτοκράτες στη Μολδαβία μπορούν να παραμείνουν στην εξουσία πιο εύκολα όταν βασίζουν τον έλεγχο τους σε μονοκομματική δομή, όπως είναι το ΚΚ Μολδαβίας. Η ικανότητα του να χρησιμοποιήσει μία εδραιωμένη ιδεολογική παράδοση, καθώς και μια ισχυρή λενινιστική οργανωτική δομή επέτρεψε στην κυβέρνηση να διατηρήσει τη συνοχή της και τον κεντρικό έλεγχο επί του κράτους⁵¹⁹.

Ο Gabriel Almond διακρίνει σε πολιτικές, διοικητικές ή γραφειοκρατικές τις ελίτ των ομάδων συμφερόντων και των μέσων επικοινωνίας. Ο Raymond Aron, πέρα από τους πολιτικούς ηγέτες και τους κυβερνητικούς γραφειοκράτες, διακρίνει ακόμα τους οικονομικούς Διευθυντές, τους ηγέτες των μαζών και τους αρχηγούς του στρατού⁵²⁰. Μία θεσμικά αναγνωρισμένη ή de facto αντί – ελίτ, λόγου χάρη ένα μη αναγνωρισμένο πολιτικό κόμμα ή ομάδα συμφερόντων (Αλληλεγγύη στην Πολωνία)

⁵¹⁶ Lucan A. Way, "Authoritarian State Building and the Sources of Regime Competitiveness in the Fourth Wave: the cases of Belarus, Moldova, Russia and Ukraine", *World Politics* 57 (January 2005), p.248

⁵¹⁷ Constitutional Report of Moldova, *East European Constitutional Review* Vol.6 no4 (Fall 1997)

⁵¹⁸ Ibid. p.234

⁵¹⁹ Lucan Way, "The Real Causes of the Color Revolutions", *Journal of Democracy* Vol.19 no3 (July 2008), p.63

⁵²⁰ Κλεομένης Σ. Κουτσούκης, *Η πολιτική ηγεσία*, Αθήνα: Εκδόσεις Α. Αναστασίου 1990, σελ.48

μπορεί να παραμείνει ασυμβίβαστη και ανυποχώρητη στις διεκδικήσεις και τις επιδιώξεις της, όποτε παραμένει στην αντίθετη άκρη του σχήματος ή μπορεί να πλησιάσει προς την «πολιτική ελίτ», δηλαδή της νόμιμης αντιπολίτευσης⁵²¹.

Στις παρούσες μετακομμουνιστικές περιπτώσεις, πρώην κομματικοί αξιωματούχοι, προσκολλημένοι στη βαριά βιομηχανία και εκπίπτοντες στρατιωτικοί μοιράζονται τη σκηνή με λαϊκιστές δημαγωγούς, επιχειρηματίες, δυσανεσθημένους εργάτες και μόλις τώρα κινητοποιούμενες εθνικές ομάδες. Όταν η δημοκρατία είναι μερική, η ευρεία διάχυση των πολιτικά κινητοποιημένων κοινωνικών συμφερόντων μπορούν να κάνουν ιδιαίτερα δύσκολη τη δημιουργία σταθερών συμμαχιών⁵²².

Το δημοκρατικό έλλειμμα στις κοινοβουλευτικές δημοκρατίες, ως το χάσμα μεταξύ ελίτ και μαζών, έχει κάποια αίτια: α) οι σχέσεις ελίτ – μαζών άλλαξαν δραματικά μετά τις πρώτες εκλογές, καθώς οι νέες ελίτ ήθελαν να απομακρύνουν τις μάζες από την πολιτική β) αντίθετα με τις δυτικές ελίτ, οι νέες πολιτικές ελίτ σκεφτόντουσαν σε όρους «τελικής νίκης» και προσπάθησαν να διώξουν τους ανταγωνιστές τους από την πολιτική ως «εχθρούς». Οι μάζες, όμως, προσδοκούσαν υποδειγματική συμπεριφορά ανοχής και ευγένειας από τους κοινοβουλευτικούς εκπροσώπους σε όλη τη διαδικασία εκδημοκρατισμού. Επομένως, υποστήριξαν τους νεοεισερχόμενους επαγγελματίες πολιτικούς, οι οποίοι δεν είχαν εμπειρία γύρω από τους κανόνες αποτελεσματικής λήψης αποφάσεων⁵²³.

Τα κοινοβούλια έχουν τη σημαντική λειτουργία της διαχείρισης συγκρούσεων, ιδιαίτερα σημαντική σε περιόδους βαθιάς κοινωνικό – οικονομικής κρίσης που συνδέεται με τη μετάβαση, δεδομένου ότι τα κοινοβούλια αποτελούν τον κεντρικό στόχο των μαζικών διαδηλώσεων. Επίσης, η λειτουργία κοινωνικοποίησης περιλαμβάνει την εκπαίδευση των νέων ελίτ μετά τη διαδικασία στρατολόγησης, παρέχοντας αρένα για την φυσική της επιλογή και εγκαθιδρύοντας τους κανόνες της κοινοβουλευτικής συμπεριφοράς των ελίτ. Τέλος, υφίσταται και η νομιμοποιητική λειτουργία, καθώς το κοινοβούλιο ως κεντρικός θεσμός παρέχει ένα φόρουμ για τους κύριους πολιτικούς δρώντες, οι οποίοι αμοιβαία νομιμοποιούν εαυτούς και τη νέα δημοκρατική τάξη⁵²⁴.

⁵²¹ Το ίδιο, σσ.51-52

⁵²² Edward D. Mansfield and Jack Snyder, “*Democratization and the Danger of War*”, *International Security* Vol.20 no1 (Summer 1995), p.26

⁵²³ Agh Attila, *The Politics of Central Europe*, London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications 1998, pp.90-91

⁵²⁴ Ibid. p.94

Η συνέχεια των ελίτ έχει διευκολύνει τον εκδημοκρατισμό στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, αλλά μεγαλύτερη σημασία έχει η συνέχεια εντός του πλαισίου ενός αναδύμενου δημοκρατικού συστήματος ειρηνικής συνύπαρξης και θετικού αθροίσματος ανταγωνισμού μεταξύ των ελίτ, στον οποίο όλες οι μεγάλες ομάδες ελίτ διατηρούν ή βελτιώνουν το γενικό καθεστώς τους, ενώ ρισκάρουν οπισθοδρομήσεις σε συγκεκριμένα ζητήματα ή εκλογικά αποτελέσματα⁵²⁵.

Μία προσέγγιση που βασίζεται στην τυπολογία του Agh Attila σε σχέση με τους πολιτικούς και το ρόλο τους πριν και κατά τη διάρκεια της μετάβασης έχει ως εξής: Η πρώτη κατηγορία είναι οι πολιτικοί της *ηθικής*, δηλαδή αυτοί οι οποίοι έπαιξαν κάποιο ρόλο στην αντιπολίτευση και ήταν σε πλήρη αντίθεση με το προηγούμενο καθεστώς. Επομένως, κέρδισαν ηθική νομιμοποίηση κατά τη διαδικασία μετάβασης ως δημόσια πρόσωπα. Ο δεύτερος τύπος είναι οι πολιτικοί του *ιστορικού οράματος*. Αυτοί οι πολιτικοί έφτασαν στην πολιτική σκηνή λίγο πριν τη μετάβαση, χωρίς πραγματική αντιπολιτευτική νομιμοποίηση, αλλά με ένα ιστορικό όραμα να επαναφέρουν την ιστορική συνέχεια του έθνους. Τρίτον, είναι οι πολιτικοί της ευκαιρίας, οι οποίοι ήρθαν στην εξουσία μόνο εξαιτίας των χαοτικών περιστάσεων της μετάβασης. Τέλος, η παλιά νομενκλατούρα, τα μέλη της οποίας «κουβαλούν» τη συμπεριφορά και πολιτική κουλτούρα των πρώην αυταρχικών καθεστώτων⁵²⁶.

Συγκεκριμένα, στην πρώτη κατηγορία ανήκουν ο Iurie Rosca του Χριστιανοδημοκρατικού Λαϊκού Κόμματος, το οποίο δεν εκπροσωπείται πλέον στη Βουλή, και ο Mihail Ghimpu του Φιλελεύθερου Κόμματος. Αμφότεροι υπήρξαν μέλη του Μετώπου και είχαν έντονη δράση μέχρι την υιοθέτηση του συντάγματος. Η δεύτερη κατηγορία βρίσκει εκπροσώπους στους διανοούμενους της Μολδαβίας και όχι στους πολιτικούς. Στην τρίτη κατηγορία ανήκει ο πρώην πρωθυπουργός Vasile Tarlev, ο οποίος αποχώρησε από το ΚΚΜ και ίδρυσε την Κεντρώα Ένωση Μολδαβίας⁵²⁷. Στην τέταρτη κατηγορία ανήκει η συντριπτική πλειοψηφία των πολιτικών στη Μολδαβία. Ο Πρόεδρος σε συνέντευξη του στο κανάλι NIT δήλωσε ότι «οι δυνάμεις της αντιπολίτευσης συχνά του λένε ότι δεν είναι πραγματικοί κομμουνιστές». Κατά τη γνώμη του, ένας από τους λόγους για αυτό είναι ότι το ΚΚΜ

⁵²⁵ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. p.206

⁵²⁶ Agh Attila, op. cit. pp.70-72

⁵²⁷ Ο Tarlev, ένας από τους «φίλους της Ρωσίας στη Μολδαβία» αποχώρησε μετά το Συνέδριο του ΚΚΜ τον Μάρτιο του 2008. Ο Πρόεδρος ανησύχησε από τη μεγάλη δημοτικότητα του Tarlev και αποφάσισε να τον περιθωριοποιήσει. Moldova Azi, 18/07/2008

αποτελείται μόλις κατά 18% από πρώην μέλη του ΚΚΣΕ, ενώ τα κόμματα της αντιπολίτευσης σε ποσοστό 60-80%⁵²⁸.

5.2.2.4. Επιρροές Δύσης και Ανατολής

Οι επιρροές του διεθνούς περιβάλλοντος έχουν βαρύνουσα σημασία για τα πρώην κομμουνιστικά κράτη, δεδομένου ότι έπρεπε να εγκαθιδρύσουν δημοκρατικούς θεσμούς, χωρίς να έχουν μεγάλο χρονικό περιθώριο. Οι Elster, Offe και Preuss τονίζουν: «Στο βαθμό που οι συντάκτες του συντάγματος αυθεντικά προσπάθησαν να βρουν τη ρύθμιση που θα προωθήσει καλύτερα τα συμφέροντα της κοινωνίας με αντικειμενικό τρόπο, βασίστηκαν εκτενώς σε ξένα μοντέλα και σε μοντέλα από το προ-κομμουνιστικό παρελθόν. Άρα πρέπει να ξέρουμε τρία πράγματα για να προβλέψουμε τις προτιμήσεις για τη δημιουργία θεσμών: πρώτον, το βαθμό στον οποίο οι δρώντες ακολουθούν αρχές ή παραδείγματα. Δεύτερον, αν ακολουθούν αρχές, ποιες είναι αυτές. Τρίτον, αν ακολουθούν παραδείγματα, ποια είναι αυτά»⁵²⁹.

Τα κομματικά συστήματα στην Ανατολική Ευρώπη τείνουν να μοιάζουν στο κομματικό σύστημα στις ΗΠΑ, όπου για τελειώς διαφορετικούς λόγους, οι ανταγωνιστικές εκλογές και τα πολιτικά κόμματα προηγήθηκαν της ανάδυσης του βιομηχανικού κεφαλαίου και εργασίας, και όπου η πολιτική προεξοχή της οικονομικής τάξης είναι σχετικά χαμηλή. Υπό αυτή την προσέγγιση, τα κομματικά συστήματα διαφέρουν και από τα αντίστοιχα που προέκυψαν στις μεταβάσεις από τις δεξιές δικτατορίες, καθεστώτα που διατηρούσαν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας⁵³⁰.

Τα κόμματα στις χώρες ΚΑΕ μπορούν να επιβιώσουν διεθνώς και εσωτερικά μόνο αν ταιριάζουν στα κομματικά συστήματα της Δυτικής Ευρώπης. Οι κομματικές Διεθνείς έχουν δώσει ένα υποχρεωτικό πλαίσιο για συνεργασία σε όλους τους τύπους κομμάτων ΚΑΕ, πλαίσιο που περιλαμβάνει τη στήριξη τους, αλλά μόνο μέσα από διαδικασία πολιτικής εκπαίδευσης. Τα δυτικά κόμματα παρέχουν ανεπίσημα κανάλια για την πρακτική λειτουργία των συνεταίρων τους, δίνοντας τους επίσης ηθική και οικονομική στήριξη στις προεκλογικές εκστρατείες⁵³¹.

Το ΚΚ Μολδαβίας δεν έχει καταφέρει ακόμα και σήμερα να γίνει δεκτό στη Σοσιαλιστική Διεθνή. Αυτή η απόρριψη αποτελεί έκπληξη, καθώς τα μέλη της

⁵²⁸ Moldova Azi, 30/06/2008

⁵²⁹ Alan Renwick, "Modelling Multiple Goals: Electoral Systems Preferences in Hungary in 1989", Europe – Asia Studies Vol.57 no7 (November 2005), p.1005

⁵³⁰ Jakub Zielinski, "Translating Social Cleavages into Party Systems. The Significance of New Democracies", World Politics Vol.54 no2 (January 2002), p.204

⁵³¹ Agh Attila, op. cit. p.111

Σοσιαλιστικής Διεθνούς αντιτίθενται στη διάκριση εναντίον των πρώην κομμουνιστών και σε νόμους που απαγορεύουν σε πρώην κομμουνιστές αξιωματούχους και μέλη να κατέχουν οποιαδήποτε δημόσια θέση, καθώς θεωρούν ότι τέτοια βήματα αποτελούν παραβίαση βασικών συνταγματικών αρχών. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα πρώην κομμουνιστικά κόμματα έχουν χρησιμοποιήσει διεθνείς επαφές προκειμένου να κερδίσουν αξιοπιστία και νομιμοποίηση που δεν κατάφεραν να κερδίσουν στην χώρα τους, λόγω σφαλμάτων στη διαδικασία εκκαθάρισης⁵³². Το κύριο πρόβλημα του ΚΚΜ είναι ότι οι ηγέτες του δεν κατάφεραν να συνδυάσουν εθνικισμό και ευρωπαϊσμό στην στρατηγική τους, και προσπάθησαν να γίνουν αποδεκτοί στην «οικογένεια της διεθνούς σοσιαλδημοκρατίας», χωρίς όμως να αποδεχτούν πλήρως την σοσιαλδημοκρατία ως ιδέα και τάση εσωτερικά⁵³³.

Από τη Μολδαβία απουσιάζουν, επίσης, τα παραδοσιακά κεντροδεξιά κόμματα των υπό μετάβαση κρατών στην ΚΑΕ. Τα συγκεκριμένα κόμματα έχουν εξευρωπαϊστεί εκ των έξω, στις ευρωπαϊκές τους επαφές και πράξεις, αλλά απέτυχαν να εξευρωπαϊστούν εκ των έσω, σε νοοτροπία και θεσμούς. Παρόλα αυτά, διατηρούν ένα προσωπείο εξευρωπαϊσμού, περιορίζοντας τον σε απλότητες όπως: «Πάντα ήμασταν Ευρωπαίοι, δεδομένου ότι υπερασπιστήκαμε τη Δυτική Χριστιανοσύνη έναντι του ανατολικού βαρβαρισμού»⁵³⁴.

Μία σημαντική επιρροή της Δύσης στα υπό μετάβαση κράτη συνιστά η προοπτική ένταξης τους στην ΕΕ, η οποία με τις αυστηρές δημοκρατικές προϋποθέσεις που θέτει δημιουργεί μεγάλα εμπόδια στην ανάπτυξη ή διατήρηση της αυταρχικής εξουσίας. Αυτό σημαίνει ότι ο αυταρχισμός απειλούσε την πορεία του κράτους προς την ευημερία, ενισχύοντας την αντίθεση ανάμεσα στις ελίτ και τον λαό. Αυτό φαίνεται από το ότι επιβίωσαντες αυτοκράτες, όπως ο Iliescu στη Ρουμανία και ο Meciar στη Σλοβακία, ουδέποτε προσπάθησαν να νοθεύσουν το εκλογικό αποτέλεσμα. Επιπλέον, οι ηγέτες της αντιπολίτευσης κέρδισαν σημαντικό πλεονέκτημα από τον ισχυρισμό ότι αυτοί είναι οι πιο κατάλληλοι να πετύχουν την ένταξη στην ΕΕ⁵³⁵. Παρόλα αυτά, εμφανίστηκε το παράδοξο της σχετικά αδύναμης μαζικής βάσης για τον πολιτικό φιλελευθερισμό, παρά την ιδεολογική ηγεμονία των φιλελεύθερων ιδεών τα πρώτα χρόνια μετά τον κομμουνισμό. Αυτό το παράδοξο

⁵³² Heinz Timmermann, *op. cit.* pp.185-186

⁵³³ INFOTAG, 20/05/2008

⁵³⁴ Πρέπει να κάνουμε διάκριση ανάμεσα στον έκδηλο αντί-ευρωπαϊσμό των εθνό - λαϊκιστών και τον αναχρονιστικό παραδοσιακό - χριστιανικό ευρωπαϊσμό των μετριοπαθών συντηρητικών. Agh Attila, *op. cit.* p.65

⁵³⁵ Lucan Way, "The Real Causes of the Color Revolutions", *op. cit.* p.60

πήγαινε από την επιβολή των μεταρρυθμίσεων ως αναγκαίων, ενώ απουσίαζε η επιχειρηματολογία για τα πλεονεκτήματα αυτών, με συνέπεια να στερηθούν οι πολίτες το δικαίωμα επιλογής ανάμεσα σε διαφορετικές πολιτικές. Θα περίμενε κάποιος, στο ευρωπαϊκό πλαίσιο, τα φιλελεύθερα κόμματα να αναπτύξουν μία μετριοπαθή εκλογική βάση, αλλά με έναν σημαντικό νομιμοποιητικό ρόλο από τη συνεργασία με τα εσωτερικά και διεθνή οικονομικά συμφέροντα⁵³⁶.

Επιπλέον, σε πολλά κράτη το «πνεύμα του δημοκρατικού αντιπολιτευτισμού» δεν μπορούσε να θεωρηθεί υγιές. Κατά τη δεκαετία του 1990, το κυρίαρχο πνεύμα στην αντιπολίτευση σε Ρωσία και Μολδαβία εκπροσωπείτο από αναβιώσαντα κομμουνιστικά κόμματα που διατύπωναν τη βούληση τους να παίξουν το εκλογικό παιχνίδι, αλλά ήταν βαθιά εχθρικά προς την ίδια τη δημοκρατία⁵³⁷. Η άνοδος του ΚΚΜ στην εξουσία το 2001 αντανάκλασε το λεγόμενο σενάριο «αιώνιο παρελθόν», το αντίθετο του προγράμματος «επιστροφή στην Ευρώπη», το οποίο σήμανε την επιστροφή όλων των δαιμόνων του παρελθόντος. Το σενάριο αντανάκλασε περισσότερο την απογοήτευση της Δύσης στις δικές της αβάσιμες προσδοκίες για εύκολη μετάβαση. Οι Δυτικοί απογοητεύτηκαν από τον αργό ρυθμό των μεταρρυθμίσεων και τις νέες αντιθέσεις που αναδύθηκαν, και κυρίως τους έδωσε μία καλή ευκαιρία να στρέψουν το ενδιαφέρον τους σε άλλες περιοχές του κόσμου⁵³⁸.

Η επιρροή της Ανατολής ήταν, επίσης, σημαντική στη Μολδαβία και στράφηκε γύρω από την σύγκρουση λαϊκιστών και συντηρητικών, η οποία αρχικά εμφανίστηκε στην Ουγγαρία. Οι λαϊκιστές έδωσαν έμφαση σε αυτές που αντιλαμβάνονταν ως ανάγκες του λαού, και έδωσαν μικρό βάρος στη δημιουργία θεσμών και κρατικών δομών. Αυτή η συμπεριφορά, όμως, δεν είναι απαραίτητο στοιχείο του λαϊκισμού: μαζί με τον αντί-ελιτισμό υπάρχει μία συχνή υιοθέτηση της ιδέας των ισχυρών ηγετών⁵³⁹. Οι συντηρητικοί, αντίθετα, επιζητούσαν τη συνέχεια με τις εθνικές παραδόσεις, που έβλεπαν να ενσαρκώνονται στις κρατικές δομές, με συνέπεια να δώσουν μεγάλη σημασία στη δημιουργία θεσμών⁵⁴⁰. Στην περίπτωση της Ουγγαρίας, οι ιδρυτές του Εθνικού Μετώπου ήταν κυρίως λαϊκιστές συγγραφείς και

⁵³⁶ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. p.186

⁵³⁷ M. Steven Fish, "Post-communist Subversion: Social Science and Democratization in East Europe and Eurasia", Slavica Review Vo.58 no4 (Winter 1999), p.817

⁵³⁸ Agh Attila, op. cit. p.39

⁵³⁹ Ο Canovan ισχυρίζεται ότι οι λαϊκιστές τονίζουν την έννοια του «λαού» με τρεις τρόπους: ως «τον ενωμένο λαό» (έθνος ή χώρα), ως «ο λαός μας», που διακρίνεται π.χ. από τους μετανάστες, και τον «απλό λαό», που διακρίνεται από τις προνομιούχες ελίτ.

⁵⁴⁰ Οι συντηρητικοί προσπαθούν να προστατεύσουν την οργανική ενότητα της κοινωνίας, όχι μόνο του πολιτικού συστήματος, και έτσι επίσης δίνουν σημασία και στις πολιτικές που θα υιοθετηθούν.

ιστορικοί, ενώ στα μέσα του 1989 το κόμμα κυριαρχήθηκε από τους Χριστιανοδημοκράτες του μελλοντικού πρωθυπουργού Jozsef Antall. Παρότι οι λαϊκιστές είχαν δεσμούς με τα μεταρρυθμιστικά στοιχεία του καθεστώτος, οι Χριστιανοδημοκράτες ήταν σε μεγάλο βαθμό εκτός πολιτικής επί κομμουνισμού⁵⁴¹.

Η επιρροή της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης στη Μολδαβία ήταν εμφανής ήδη από τα πρώτα βήματα της μετάβασης. Στη Μολδαβία προέκυψε ο λεγόμενος «τρίτος δρόμος», ο οποίος απαντάται επίσης σε Ρωσία, Ουκρανία, Βουλγαρία, Ρουμανία, Σλοβακία και Κροατία. Σε αυτά τα κράτη οι πρώτες ανταγωνιστικές εκλογές δεν παρήγαγαν ούτε μία καθαρή νίκη από τους πρώην κομμουνιστές ούτε έναν αποφασιστικό θρίαμβο από την αντιπολίτευση. Οι πρώην κομμουνιστές πήραν μία οριακή νίκη, χρησιμοποιώντας την επιρροή τους στην ύπαιθρο για να νικήσουν την αντιπολίτευση, που κέρδισε την πλειοψηφία στις μεγάλες πόλεις, ή ένα κόμμα ήρθε στην εξουσία που ισχυριζόταν ότι είναι εθνικιστικό, αλλά είχε στις τάξεις του πρώην κομμουνιστές⁵⁴².

Στην πρώην Σοβιετική Ένωση γενικά, η εκτεταμένη απαγόρευση των κομμουνιστικών κομμάτων μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα του Αυγούστου 1991, συνδυασμένο με την απουσία επαναστατικής πάλης, στέρησε πολλούς αυτοκράτες από συνεκτική οργανωτική βάση. Σε περιπτώσεις όπως του Akaev στο Κιργιστάν, του Kuchma στην Ουκρανία και της Μολδαβίας μέχρι το 2001, οι ηγέτες είτε δεν είχαν κομματική οργάνωση ή βασιζόνταν σε χαλαρή συμμαχία ανταγωνιστικών κομμάτων. Το μόνο πράγμα που τους κράταγε ενωμένους ήταν βραχυπρόθεσμη πατρωνία⁵⁴³.

Στα υπό μετάβαση κράτη, οι θεσμοί που δομούν τις πολιτικές εκροές μπορούν να επιτρέψουν τη συμμετοχή των πολιτών στη διαδικασία χάραξης πολιτικών, αλλά ο τρόπος που διοχετεύουν αυτή την εκροή είναι συχνά παρωδία μίας αναπτυγμένης δημοκρατίας. Το τυπικό πρόβλημα της πολιτικής ανάπτυξης είναι το χάσμα μεταξύ των υψηλών επιπέδων πολιτικής συμμετοχής και των αδύναμων θεσμών ολοκλήρωσης που επιχειρούν να συμβιβάσουν την πολυπλοκότητα των αντίθετων αιτημάτων. Στη Ρωσία κάποιες πρώην κομμουνιστικές ελίτ έχουν δείξει ευελιξία στην προσαρμογή στην ιδιωτικοποιημένη οικονομία, έχοντας επινοήσει τρόπους να

⁵⁴¹ Alan Renwick, "Modelling Multiple Goals: Electoral Systems Preferences in Hungary in 1989", *Europe – Asia Studies* Vol.57 no7 (November 2005), pp.1006-09

⁵⁴² Valerie Bunce, "The Political Economy of Postsocialism", *Slavic Review* Vol.58 no4 (Winter 1999), p.783

⁵⁴³ Lucan Way, "The Real Causes of the Color Revolutions", *op. cit.* p.62

διατηρήσουν έλεγχο ή να ωφεληθούν από την χρήση πολλών οικονομικών περιουσιακών στοιχείων της ελίτ. Ακόμα και οι ελίτ που είναι δεκτικές στη μετάβαση έχουν συμφέρον να κάνουν τη μετάβαση μερική και ελεγχόμενη, ώστε το κέρδος να μην υπόκειται ιδιαίτερα στον δημοκρατικό έλεγχο ή στις δεσμεύσεις που θέτει το κράτος δικαίου⁵⁴⁴.

Στην Ανατολική Ευρώπη υπήρξε ακόμα πιο δύσκολο για τους σοσιαλδημοκράτες να διαχωρίσουν εαυτούς από τους υποστηρικτές των απαξιωμένων καθεστώτων, συμμετέχοντας στις εκλογές με μία ποικιλία ονομάτων που δεν περιλάμβαναν το όνομα «κομμουνιστικό» αλλά συχνά το «σοσιαλιστικό». Στην Τσεχοσλοβακία, την Ανατολική Γερμανία, την Ουγγαρία και την Πολωνία ο λαός δεν ήθελε «σοσιαλισμό με ανθρώπινο πρόσωπο, αλλά το θεμελιώδες δυτικοευρωπαϊκό μοντέλο», το οποίο εξυφαίνονταν στην κοινοβουλευτική δημοκρατία, στο κράτος δικαίου και στην οικονομία της αγοράς⁵⁴⁵.

Αναφορικά με την ουσία των πολιτικών τους, εκπρόσωποι των νέων αναδυόμενων πολιτικών ελίτ συχνά αισθάνονται «παρεξηγημένοι» όταν κατηγορούνται από τη Δύση γιατί δίνουν προτεραιότητα στην αύξηση της υλικής ευημερίας μέσω της οικονομίας της αγοράς και της ποσοτικής ανάπτυξης, αντί να δώσουν προτεραιότητα σε «μετα – υλιστικές» αξίες όπως η προστασία του περιβάλλοντος, η χρήση της τεχνολογίας και η ισότητα μεταξύ των δύο φύλων⁵⁴⁶. Μπορεί να ειπωθεί ότι υπάρχει μία οικονομική λογική κατά τη περίοδο μετάβασης, σύμφωνα με την οποία τόσο οι στόχοι όσο και τα μέσα μετάβασης στην οικονομία της αγοράς θα υποχρεώσουν τους μεταρρυθμιστές σε φιλελεύθερη πολιτική. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη της διαδικασίας μετασχηματισμού, η σοσιαλδημοκρατία είναι καταδικασμένη να παίζει περιθωριακό ρόλο. Η κοινωνική πρόνοια θεωρείται μακρινός στόχος, ο οποίος έχει ελπίδα να υιοθετηθεί μόνο εφόσον επιτευχθεί ένα συγκεκριμένο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης⁵⁴⁷.

Στην περίπτωση της Μολδαβίας, οι εκλογές του 1991 έδειξαν τη βαρύνουσα σημασία του διλήμματος «Ρουμανία ή Ρωσία» για τις επιλογές κομμάτων από τους ψηφοφόρους, με το Εθνικό Μέτωπο Μολδαβίας, που επιθυμούσε την ένωση με τη Ρουμανία, να κερδίζει την πλειοψηφία των μη δεσμευμένων εδρών. Οι εκλογές του

⁵⁴⁴ Edward D. Mansfield and Jack Snyder, op. cit. p.25

⁵⁴⁵ Alastair H. Thomas, "Social Democracy and Socialist Parties" in Michael Waller, Bruno Coppieters and Kris Deschouwer, *Social Democracy in a Post – Communist Europe*, London: Frank Cass 1994, p.41

⁵⁴⁶ Heinz Timmermann, op. cit. p.173

⁵⁴⁷ Bruno Coppieters and Michael Waller, op. cit. p.194

1994 κατέδειξαν μία θεμελιώδη αλλαγή στις προτιμήσεις των πολιτών της Μολδαβίας, καθώς τα κόμματα υπέρ της Ρουμανίας πήραν λιγότερο από 20% των ψήφων, ενώ τα κόμματα που εκπροσωπούσαν τους ρωσόφωνους το 75%. Αν και το Αγροτικό Κόμμα κέρδισε τις εκλογές γιατί υποσχέθηκε να βάλει τέλος στη «θεραπεία σοκ» στην οικονομία, τα αποτελέσματα δείχνουν σαφώς ότι το κέντρο βάρους της Μολδαβίας μετακινήθηκε προς τη Ρωσία και τους οργανισμούς που προωθούν ένταξη στην Κοινοπολιτεία⁵⁴⁸.

Η Ρουμανία ασκούσε σημαντική επιρροή στο πολιτικό σύστημα της Μολδαβίας μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Όταν ανέλαβε την εξουσία ο Iliescu στη Ρουμανία το 1990, προσπάθησε να διατηρήσει καλές σχέσεις με τη Ρωσία και να μην προκαλέσει περιφερειακή σύγκρουση. Παρόλα αυτά, ο υψηλός εθνικιστικός τόνος του πολιτικού διαλόγου στη Ρουμανία κατέστησε δύσκολη τη διατύπωση διαφωνιών δημοσίως σχετικά με το ζήτημα της επανένωσης με τη Μολδαβία. Τα εθνικιστικά κόμματα της Ρουμανίας υπήρξαν κυβερνητικοί σύμμαχοι του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος του Iliescu. Οι Ρουμάνοι εθνικιστές διατηρούν πλέον μόνο ρητορικό ενδιαφέρον για την κατάσταση στη Μολδαβία, καθώς και για άλλα εδαφικά ζητήματα που απορρέουν από το Σύμφωνο Ρίμπεντροπ – Μολότοφ⁵⁴⁹.

Οι σχέσεις με τη Ρωσία και το τέλος της σύγκρουσης με την Υπερδνειστερία ήταν τα κύρια ζητήματα στα πολιτικά προγράμματα και την πολιτική συζήτηση κατά τις προεδρικές εκλογές στις 17 Νοεμβρίου 1996. Και οι τρεις κύριοι υποψήφιοι επισκέφθηκαν τη Ρωσία για να δείξουν τις καλές σχέσεις μεταξύ Μόσχας και Τσισινάου. Η νίκη του Lucinschi, του μόνου Μολδαβού που κατάφερε να φτάσει σε υψηλή θέση στο ΚΚΣΕ, ήταν το αποτέλεσμα της γενικής δυσανεμίας με τον Πρόεδρο Snegur, ιδιαίτερα την υποστήριξη του από αριστερές δυνάμεις, συμπεριλαμβανομένου του Αγροτικού Κόμματος, των σοσιαλιστών, του ΚΚΜ και του Edinstvo⁵⁵⁰.

Τα ζητήματα του προσανατολισμού της εξωτερικής πολιτικής και της επίλυσης της σύγκρουσης στην Υπερδνειστερία έχουν σχετικά σημαντικό βάρος στην

⁵⁴⁸ Nieves Perez – Solorzano Borraran, “Moldova, a Hot Spot on the CIS Map?” in Christopher Williams / Thanasis D. Sfikas, Ethnicity and Nationalism in Russia, the CIS and the Baltic States, Aldershot and Brookfield USA: Ashgate 1999, p.223

⁵⁴⁹ William Crowther, op. cit. p.299

⁵⁵⁰ Christopher Williams / Thanasis D. Sfikas, Ethnicity and Nationalism in Russia, the CIS and the Baltic States, Aldershot and Brookfield USA: Ashgate 1999, pp.225-226

επιλογή των ψηφοφόρων, βάρος το οποίο φθίνει σε κάθε εκλογική αναμέτρηση⁵⁵¹. Ο Πρόεδρος Voronin ανακοίνωσε το 2001 ότι στόχος του είναι η σύναψη καλύτερων σχέσεων με τη Ρωσία. Η απόρριψη, όμως, του Kozak Memorandum, του ρωσικής εμπνεύσεως σχεδίου για την επίλυση της κρίσης στην Υπερδνειστερία, είχε ως συνέπεια η Ρωσία να προσπαθήσει να απομακρύνει τον Voronin από τη θέση του. Στόχος της ήταν να δημιουργήσει ένα ασταθές και διασπασμένο κοινοβούλιο, που θα το παραλύσουν οι εσωτερικοί ανταγωνισμοί, χρησιμοποιώντας το κόμμα Δημοκρατική Μολδαβία⁵⁵². Αντίστοιχα, στις εκλογές του 2005 τέθηκε το ερώτημα αν κέρδισε η ιδέα της Ευρώπης. Οι ρωσόφωνοι ψηφοφόροι μετακινήθηκαν προς τον ακραίο αριστερό εκλογικό συνασπισμό “Patria Rodina”, ενώ η Δημοκρατική Μολδαβία κέρδισε το 29,4% των ψήφων⁵⁵³.

Παρότι έχουν δημιουργηθεί φιλορωσικά κόμματα στη Μολδαβία, αυτά έχουν μικρή εκλογική απήχηση και δεν εκπροσωπούνται στο κοινοβούλιο. Τα συγκεκριμένα κόμματα συνήθως διεκδικούν αυξημένη συμμετοχή των ρωσόφωνων στα κρατικά όργανα και την ένταξη στις στρατιωτικές δομές της Κοινοπολιτείας⁵⁵⁴. Το ΚΚΜ προσπάθησε να προσελκύσει τόσο τους ρωσόφωνους όσο και τους «ευρωπαϊστές», τασσόμενο υπέρ της Μολδαβίας, της ουδετερότητας, της Κοινοπολιτείας και ταυτόχρονα υπέρ της ΕΕ. Ο Πρόεδρος Voronin εμφανιζόταν έξαλλος κάθε φορά που αναφερόταν στη Ρουμανία, αποσκοπώντας στο να κερδίσει πάλι το ρωσόφωνο εκλογικό σώμα⁵⁵⁵. Συνέπεια αυτής της τακτικής της κυβέρνησης του ΚΚΜ (2001-09) ήταν τα κοινοβουλευτικά κόμματα της αντιπολίτευσης, ακόμα και το κεντροαριστερό Δημοκρατικό Κόμμα, να ταχθούν ανοιχτά υπέρ της ένταξης σε ΕΕ και NATO και κατά της Κοινοπολιτείας⁵⁵⁶.

⁵⁵¹ Τα κόμματα που συμμετείχαν στις εκλογές του 2009 μπορούν να ταξινομηθούν ως εξής: α) υπέρ της Ρωσίας, της Κοινοπολιτείας και κατά του NATO β) υπέρ της Μολδαβίας, της ουδετερότητας, της Κοινοπολιτείας και ταυτόχρονα υπέρ της ΕΕ γ) υπέρ της Ρουμανίας, της ΕΕ, του NATO και κατά της Κοινοπολιτείας.

⁵⁵² Moldova Azi, 11/04/2005

⁵⁵³ Στις εκλογές του 2005 ο Συνασπισμός Patria – Rodina, το Κίνημα Ισότητα (Ravnopravie) και η Εργατική Ένωση Patria – Rodina κέρδισαν εθνική ψήφο κατά της Δύσης, υπέρ της Ρωσίας και της Υπερδνειστερίας, αλλά όλα μαζί συγκέντρωσαν το 8,72% των ψήφων. Moldova Azi, 14/03/2005

⁵⁵⁴ Χαρακτηριστικά μπορούν να αναφερθούν το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Μολδαβίας του Dumitru Braghis, το Σοσιαλιστικό Κόμμα και η Κεντρώα Ένωση Μολδαβίας του πρώην πρωθυπουργού Vasile Tarlev. Moldova Azi, 11/11/2008

⁵⁵⁵ Moldova Azi, 28/12/2007

⁵⁵⁶ Moldova Azi, 08/05/2008

5.2.3. Εκλογικό σύστημα

5.2.3.1. Στρατηγική ψήφος και ΧΚΑΕ

Κατά τη φάση κατάρρευσης του κομμουνιστικού καθεστώτος, διατηρήθηκε το προηγούμενο εκλογικό σύστημα, με τις πρώτες εκλογές να διεξάγονται σε μονοεδρικές περιφέρειες με πλειοψηφική ψήφο, αλλά επιτράπηκε η συμμετοχή υποψηφίων που δεν άνηκαν στο καθεστώς. Η κομμουνιστική ελίτ προτιμούσε σύστημα με μονοεδρικές περιφέρειες, γιατί πίστευε ότι θα διατηρήσει την κυριαρχία της μέσω της προσωποποίησης της εκλογικής μάχης. Η ελίτ υπολόγιζε ότι αυτή η προσωποποίηση θα καταλάγιαζε την αρνητική εικόνα που είχε συνδεθεί με το όνομα του ΚΚ, θα ευνοούταν από την ατομική αναγνώριση των ηγετών και θα επέτρεπε την άσκηση πολιτικών πιέσεων. Παρόλα αυτά, σε αυτή τη φάση της διαδικασίας μετάβασης, η πολιτική ισχύς ευνοούσε τις δυνάμεις της αντιπολίτευσης που πίεζαν για αναλογική εκπροσώπηση. Οι διαπραγματεύσεις που τροποποίησαν τον εκλογικό κώδικα, πάντα προς την κατεύθυνση αναλογικής εκπροσώπησης, ήρθαν ως συνέχεια της νίκης των κινημάτων της αντιπολίτευσης⁵⁵⁷.

Η Ουγγαρία υπήρξε η πρώτη χώρα που ξεκίνησε διαπραγματεύσεις για την επιλογή του εκλογικού συστήματος, διαδικασία στην οποία κυριάρχησαν οι κύριοι δρώντες της μετάβασης, καθώς ήταν το μοναδικό κράτος της Ανατολικής Ευρώπης που είχε αναπτυγμένο κομματικό σύστημα πριν ξεκινήσει ο Εθνικός Γύρος Συνομιλιών. Στα υπόλοιπα κράτη, ακόμα και τα κινήματα που συμμετείχαν στις διαπραγματεύσεις, όπως η Αλληλεγγύη στην Πολωνία και το Αστικό Φόρουμ στην Τσεχοσλοβακία, απείχαν από το αρχέτυπο των μη κομματικών δρώντων – στρατιωτικοί, γραφειοκράτες, και στην Ισπανία ο βασιλιάς – που κυριάρχησαν στον τρίτο γύρο εκδημοκρατισμού. Τη στιγμή που οι παραπάνω δρώντες εντάχθηκαν στις διαπραγματεύσεις για τα νέα εκλογικά συστήματα, είχαν αποφασίσει να συμμετέχουν

⁵⁵⁷ Εξάιρεση αποτέλεσε η Ουκρανία, όπου το πλειοψηφικό σύστημα με τις μονοεδρικές περιφέρειες συνεισέφερε σε χαοτική πολιτική κατάσταση που γέννησε πιέσεις για πιο βιώσιμο μικτό εκλογικό σύστημα (λόγω των διαίρεσεων με τους Ρώσους στα ανατολικά της χώρας). Οι αλλαγές μεταξύ μονοεδρικών περιφερειών και αναλογικής εκπροσώπησης μειώνουν τις πιθανότητες θεσμοποίησης του κομματικού ανταγωνισμού. Jack Bielsiak, “*The Institutionalization of Electoral and Party Systems in Postcommunist States*”, *Comparative Politics* Vol.34 no2 (January 2002), pp.192-194

στις επερχόμενες εκλογές, και προσπαθούσαν μέσω αυτών των διαπραγματεύσεων να προωθήσουν τα πολιτικά προγράμματα τους⁵⁵⁸.

Κατά τη διαδικασία διαπραγματεύσεων στις ΧΚΑΕ, εμφανίστηκε το ζήτημα της «στρατηγικής ψήφου», δηλαδή της εργαλειακής χρήσης της ψήφου. Ο σχεδιασμός των εκλογικών συστημάτων στα μετα-κομμουνιστικά κράτη συχνά στηρίχθηκε σε δύο διαπιστώσεις: α)σε υπερβολική αντίληψη του βαθμού της ειλικρινούς ψήφου και β)στην υποτίμηση του βαθμού στον οποίο τα αναλογικά εκλογικά συστήματα μπορούν να σχεδιαστούν για να προωθήσουν τη στρατηγική ψήφο. Αυτές οι διαπιστώσεις οδήγησαν πολλούς αναλυτές να συνηγορήσουν υπέρ της ένταξης πλειοψηφικών στοιχείων στα εκλογικά συστήματα αυτών των κρατών, καθώς η ειλικρινής ψήφος, όταν συνοδεύεται από αυστηρούς όρους αναλογικής εκπροσώπησης, μεγεθύνει την κομματική κατάτμηση. Επίσης, θεωρείται ότι οι ψηφοφόροι αντιλαμβάνονται την ψήφο ως καθαυτό τέλος, παρά ως εργαλειακή πράξη. Συνεπώς, οι υποστηρικτές κομμάτων που δεν κερδίζουν έδρες στο κοινοβούλιο, ή τη συμμετοχή στην κυβέρνηση, ενδέχεται να απορρίψουν τους πολιτικούς θεσμούς παρά να επιλέξουν κάποιο άλλο κόμμα⁵⁵⁹.

Οι διαπραγματεύσεις στην Ουγγαρία – που έγιναν μεταξύ του καθεστώτος, που εκπροσωπούσε το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ουγγαρίας, και της αντιπολίτευσης, που εκπροσωπούσαν οι 9 οργανώσεις της Αντιπολίτευσης του Γύρου Συνομιλιών – κατέληξαν στις αρχικές αποφάσεις τους σχετικά με το εκλογικό σύστημα τον Ιούλιο και Αύγουστο του 1989. Δημιούργησαν ένα εξαιρετικά μικτό σύστημα, το οποίο περιλάμβανε πλειοψηφικό σύστημα δυο γύρων σε μονοεδρικές περιφέρειες, και περιφερειακές και εθνικές κομματικές λίστες⁵⁶⁰.

Στην Ουκρανία η αλλαγή του εκλογικού συστήματος από πλειοψηφικού τύπου με μονοεδρικές περιφέρειες το 1994 σε μικτό σύστημα το 1998, είχε ως συνέπεια την αύξηση του αριθμού των κομμάτων, και την υπάρχουσα κατάτμηση, η οποία προηγουμένως κρυβόταν από τον ασυνήθιστα υψηλό αριθμό ανεξάρτητων υποψηφίων⁵⁶¹. Στην Ουκρανία το κατώτατο όριο εκπροσώπησης είναι 4%, το οποίο

⁵⁵⁸ Alan Renwick, “Modelling Multiple Goals: Electoral Systems Preferences in Hungary in 1989”, *Europe – Asia Studies* Vol.57 no7 (November 2005), p.1007

⁵⁵⁹ Οι συγγραφείς του άρθρου ισχυρίζονται ότι η προτίμηση των ψηφοφόρων για κομματικό σύστημα με λίγα κόμματα και για μονοκομματική κυβέρνηση, αντανακλά γενικότερη δυσαρέσκεια με τη φύση της πολιτικής διαδικασίας. Raymond M. Duch and Harvey D. Palmer, “Strategic Voting in Post – Communist Democracy?”, *British Journal of Political Science* Vol.32 no1 (January 2002), pp.65&77

⁵⁶⁰ Alan Renwick, *op. cit.* pp.995-996

⁵⁶¹ Jack Bielsiak, *op. cit.* p.205

δίνει τουλάχιστον 9 από τις 225 έδρες που κατανέμονται με την αναλογική φόρμουλα του εκλογικού συστήματος (συνολικά είναι 450 έδρες). Επομένως, όποιος υποψήφιος είναι σε μία από τις πρώτες 9 θέσεις της κομματικής λίστας έχει εγγυημένη έδρα, εφόσον το κόμμα του περάσει το όριο του 4%⁵⁶².

Πέραν της πολυπλοκότητας των μικτών εκλογικών συστημάτων, ένας επιπλέον παράγοντας που υπονομεύει τη στρατηγική συμπεριφορά είναι η αδυναμία των ψηφοφόρων να τοποθετήσουν τα πολιτικά κόμματα σε ουσιαστικό προγραμματικό χώρο. Στα μετα-κομμουνιστικά πολιτικά συστήματα, η υπανάπτυκτη κοινωνία πολιτών φέρει την ευθύνη για την έλλειψη προγραμματικής ταυτότητας, ενώ στο πλαίσιο της Λατινικής Αμερικής η ευθύνη βρίσκεται στην «προσωποποιημένη πολιτική ζωή». Ανεξάρτητα του πολιτιστικού πλαισίου, αυτή η έλλειψη είναι ενδημική στα νεογέννητα κομματικά συστήματα, στα οποία τα κόμματα δεν έχουν καλά καθορισμένες θέσεις και ιδεολογίες⁵⁶³.

5.2.3.2. Εκλογικό σύστημα Μολδαβίας

Το εκλογικό σύστημα της Μολδαβίας διαμορφώθηκε σε μεγάλο βαθμό από τις διαπραγματεύσεις μεταξύ των μελών του Λαϊκού Μετώπου, το οποίο είχε διασπαστεί σε παρατάξεις που εκπροσωπούσαν στο κοινοβούλιο. Ο Εκλογικός Κώδικας του Οκτωβρίου 1993, με τον οποίο διεξήχθησαν οι εκλογές του 1994, καθόριζε ότι οι 380 μονοεδρικές αντικαθιστούνταν από μία ενιαία εθνική περιφέρεια, με τις έδρες στη νέα Βουλή να μειώνονται σε 104. Το σύστημα ήταν αναλογικό, με χρήση της φόρμουλας d' Hondt και κατώτατο όριο εκπροσώπησης 4%. Η αρχική πρόβλεψη ήταν να θεσμοθετηθεί ενιαία εθνική εκλογική περιφέρεια μόνο για τις εκλογές του 1994, προκειμένου να επιτευχθεί εκπροσώπηση και από την Υπερδνειστερία⁵⁶⁴. Η δομή του εκλογικού συστήματος της Μολδαβίας αποθάρρυνε τη δημιουργία ισχυρών και σταθερών κομμάτων, καθώς το αναλογικό σύστημα λειτουργούσε στη βάση μίας κλειστής κομματικής λίστας. Συνέπεια ήταν οι πολιτικοί

⁵⁶² Στην Ουκρανία επιτρέπεται η διπλή υποψηφιότητα, δηλαδή ο υποψήφιος να είναι στην κομματική λίστα και ταυτόχρονα σε μονοεδρική περιφέρεια, επιτρέποντας στον υποψήφιο να παρεκκλίνει από τις θέσεις του κόμματος. Ο λόγος είναι ότι ο υποψήφιος μπορεί να χάσει τον εκλογικό αγώνα, αλλά να κερδίσει έδρα στο κοινοβούλιο. Από την άλλη πλευρά, λόγω της διπλής υποψηφιότητας, ίσως χρειαστεί να ικανοποιήσει ταυτόχρονα το κόμμα του και την τοπική εκλογική περιφέρεια, σε διαφορετικό βαθμό. Erik S. Herron, "Electoral Influences on Legislative Behavior in Mixed – Member Systems: Evidence from Ukraine's Verkhovna Rada", *Legislative Studies Quarterly* Vol.27 no3 (August 2002), pp.367-368

⁵⁶³ Raymond M. Duch and Harvey D. Palmer, op. cit. p.66

⁵⁶⁴ William Crowther, op. cit. p.310

να μην είναι υπόλογοι απέναντι στους ψηφοφόρους τους, ενώ τα κόμματα δεν είχαν κίνητρο να προσεγγίσουν τους πολίτες στις παραμεθόριες περιοχές, δεδομένου ότι η πλειοψηφία των ψηφοφόρων ήταν συγκεντρωμένη στα αστικά κέντρα⁵⁶⁵.

Σήμερα υπάρχουν μόνο δύο «ώριμες» δημοκρατίες, το Ισραήλ και η Ολλανδία, που εκλέγουν σε ενιαία εθνική περιφέρεια όλους τους βουλευτές τους, 120 και 150 αντίστοιχα. Στις συγκεκριμένες περιπτώσεις, τα ποσοστά των κατακτωμένων εδρών προσεγγίζουν εξαιρετικά τα ποσοστά των ψήφων κάθε κόμματος⁵⁶⁶. Το εκλογικό σύστημα της Μολδαβίας προσεγγίζει το αντίστοιχο της Ολλανδίας, με κάποιες σημαντικές διαφορές. Η βασική διαφορά ανάμεσα στα δύο συστήματα είναι η ύπαρξη κατώτατου ορίου εκπροσώπησης: στην Ολλανδία δεν υπάρχει κατώτατο όριο εκπροσώπησης, όποτε κάθε κόμμα που ξεπερνάει το 0.667% των ψήφων κερδίζει έδρα στο κοινοβούλιο. Αντίθετα, στη Μολδαβία το κατώτατο όριο έχει κυμανθεί διαχρονικά από το 4% έως το 6%, ανάλογα με τις πολιτικές σκοπιμότητες. Μία βασική ομοιότητα είναι ότι η χώρα διαιρείται μεν σε εκλογικές περιφέρειες (32 στη Μολδαβία, 19 στην Ολλανδία), κυρίως για διοικητικούς σκοπούς, αλλά αντιμετωπίζεται ως μία πανεθνική περιφέρεια. Και στα δύο κράτη το εκλογικό σώμα δίνει μία μη μεταβιβάσιμη ψήφο σε υποψηφίους, αλλά όλες οι ψήφοι κατανέμονται στις κομματικές λίστες⁵⁶⁷. Συνέπεια είναι η πολιτική ζωή να κυριαρχείται από τα πολιτικά κόμματα και κομματικές ελίτ, και ιδιαίτερα την κομματική ηγεσία. Οι υποψήφιοι επιλέγονται από κομματικές διαδικασίες, που συνήθως εμπλέκουν την ηγεσία και τα μέλη του κόμματος. Αυτό σημαίνει ότι η πίστη των υποψηφίων εδράζεται κυρίως στο κόμμα και όχι στο εκλογικό σώμα, ενώ η πλειοψηφία των βουλευτών είναι άσημοι στο ευρύ κοινό⁵⁶⁸.

Ο εκλογικός νόμος τροποποιήθηκε τον Νοέμβριο του 1997, με τη πιο σημαντική αλλαγή να είναι η μείωση των εδρών σε 101 από 104, αλλά διατηρήθηκε η

⁵⁶⁵ Charles King, op. cit. p.160

⁵⁶⁶ Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Εκλογικά συστήματα: θεωρία και πρακτικές εφαρμογές*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη 2001, σσ.196-197

⁵⁶⁷ Στην Ολλανδία μπορούν να εκλεγούν και υποψήφιοι που είναι χαμηλά στη λίστα, αν συγκεντρώσουν πάνω από το 25% των ψήφων που χρειάζονται για μία έδρα, δηλαδή το 0.1667% των ψήφων.

⁵⁶⁸ Η πολιτική ιστορία της Ολλανδίας χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποικιλία θρησκευτικών και ιδεολογικών ομάδων και από την επιθυμία για ευρεία συναίνεση στη μάχη κατά κοινών εχθρών και άλλων απειλών, με συνέπεια η αυστηρή αναλογικότητα να καθιερωθεί ως η ύψιστη αρχή, εις βάρος της πιο άμεσης σχέσης πολιτών και αντιπροσώπων τους. Gert – Jan Leenknecht and Gerhard van der Schyff, “Reforming the Electoral System of the Dutch Lower House of Parliament: An Unsuccessful Story”, German Law Journal Vol.8 no12 (December 2012), pp.1134-1135 & 1145-1146

ρύθμιση για ενιαία εθνική περιφέρεια και κλειστή κομματική λίστα⁵⁶⁹. Το εκλογικό σύστημα παρέμεινε αναλογικό για όσο διάστημα ίσχυε το κατώτατο όριο εκπροσώπησης του 4%. Στις εκλογές του Φεβρουαρίου του 1994, το Αγροτικό Δημοκρατικό Κόμμα (ΑΔΚ), το οποίο πέτυχε μεγάλες πλειοψηφίες στις περιοχές της υπαίθρου, κέρδισε το 43,2% των ψήφων και 56 από τις 104 έδρες⁵⁷⁰. Αντίστοιχα, στις εκλογές του 1998, το πρώτο ΚΚΜ κέρδισε το 30% των ψήφων στις εκλογές της 19^{ης} Μαρτίου και 40 έδρες⁵⁷¹.

Το κατώτατο όριο εκπροσώπησης αυξήθηκε το Μάρτιο του 2000 στο 6%, κατόπιν πρωτοβουλίας του κυβερνητικού σχηματισμού, στον οποίο κυριαρχούσε το ΚΚΜ. Οι πρόωρες εκλογές της 25^{ης} Φεβρουαρίου 2001, που προκηρύχθηκαν λόγω της μη εκλογής Προέδρου από το κοινοβούλιο, διεξήχθησαν με αυτό το σύστημα⁵⁷².

Στις εκλογές το ΚΚΜ κέρδισε λίγο πάνω από το 50,2% των ψήφων και 71 από τις 101 έδρες, κάνοντας τη Μολδαβία το πρώτο πρώην σοβιετικό κράτος στο οποίο επέστρεψαν στην εξουσία οι κομμουνιστές. Το ΚΚΜ κατείχε πάνω από τα τρία πέμπτα των εδρών, και ως εκ τούτου είχε ευχέρεια να νομοθετήσει, να εκλέξει Πρόεδρο και να τροποποιήσει το σύνταγμα⁵⁷³. Οι παρατηρητές της Επιτροπής της Βενετίας έκριναν υψηλά τα κατώτατα όρια εκπροσώπησης σε απόλυτα και σχετικά μεγέθη. Αν το όριο εκπροσώπησης ήταν 5% και όλοι οι ψηφοφόροι επέλεγαν τα ίδια κόμματα, το σχετικό μέγεθος των κομμάτων θα ήταν το ίδιο και το ΚΚΜ θα είχε ακόμα την απόλυτη πλειοψηφία στη Βουλή. Παρόλα αυτά, θα υπήρχαν 5 αντί για 3 κόμματα στη Βουλή, και η αντιπολίτευση θα είχε 40 αντί για 30 έδρες, ανεβάζοντας

⁵⁶⁹ Το άρθρο 88 καθόριζε τα κατώτατα όρια εκπροσώπησης: 4% για τα κόμματα, 9% για συμμαχία δύο κομμάτων, 12% για συμμαχία 3 και άνω κομμάτων και 3% για ανεξάρτητους υποψηφίους. Elections Code, No 1381 – XIII of 21.11.1997

⁵⁷⁰ Είναι σημαντικό να αναφέρουμε και την αντιστοιχία ψήφων και εδρών. Το ΑΔΚ με το 43,2% των ψήφων πήρε το 53,8% των εδρών. Ο Σοσιαλιστικός Συνασπισμός με το 28% των ψήφων πήρε το 27% των εδρών. Αντίστοιχα το Κογκρέσο των Διανοούμενων πήρε το 9,2% των ψήφων και 10,6% των εδρών, και οι Χριστιανοδημοκράτες το 7,5% των ψήφων και 8,6% των εδρών. Στη Βουλή δεν εκπροσωπήθηκε το 15,54% του εκλογικού σώματος. Βλ. William Crowther, *op. cit.* pp.311-312

⁵⁷¹ Στην αντιστοιχία ψήφων και εδρών το ΚΚΜ με το 30,2% των ψήφων πήρε το 39,6% των εδρών. Η Δημοκρατική Διάσκεψη με το 19% των ψήφων πήρε το 25,75% των εδρών. Αντίστοιχα το Κόμμα για μία Δημοκρατική και Ευημερούσα Μολδαβία πήρε το 18% των ψήφων και 20,8% των εδρών, και το Κόμμα Δημοκρατικών Δυνάμεων το 9% των ψήφων και 10,9% των εδρών. Η προσέλευση στις κάλπες έφτασε το 68% των 2,4εκ. ψηφοφόρων, ενώ στη Βουλή δεν εκπροσωπήθηκε το 24% του εκλογικού σώματος.

⁵⁷² Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.9 no3 (Summer 2000)

⁵⁷³ Στην αντιστοιχία ψήφων και εδρών το ΚΚΜ με το 50,2% των ψήφων πήρε το 70,3% των εδρών. Η Συμμαχία Braghis με το 13,45% των ψήφων πήρε το 18,8% των εδρών και οι Χριστιανοδημοκράτες το 8,18% των ψήφων και 10,9% των εδρών. Η προσέλευση στις εκλογές ήταν 69,96% των 2,7εκ. ψηφοφόρων και στη Βουλή δεν εκπροσωπήθηκε το 29,17% του εκλογικού σώματος.

τον δείκτη αναλογικότητας⁵⁷⁴. Στις εκλογές του 2005 το ΚΚΜ εδραίωσε τη θέση του, αν και πήρε 4% λιγότερες ψήφους και έχασε 15 έδρες (45,98% - 56 έδρες). Παρότι δεν μειώθηκε το κατώτατο όριο εκπροσώπησης, το αποτέλεσμα ήταν πιο αναλογικό καθώς το δεύτερο κόμμα, ο Συνασπισμός Δημοκρατική Μολδαβία, έλαβε διπλάσιες ψήφους σε σχέση με τη δεύτερη Συμμαχία Braghis το 2001⁵⁷⁵.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το κατώτατο όριο εκπροσώπησης άλλαζε ανάλογα με τις πολιτικές σκοπιμότητες. Μετά τις εκλογές του 2005 το όριο μειώθηκε στο 4%, κατόπιν συμφωνίας της κυβέρνησης με τα κόμματα της αντιπολίτευσης, προκειμένου να επανεκλέξουν τον Voronin στο αξίωμα του Προέδρου. Παρόλα αυτά, το ΚΚΜ αύξησε το όριο στο 6% μετά την ήττα στις δημοτικές εκλογές του 2007⁵⁷⁶. Η κυβέρνηση του ΚΚΜ κατέστησε σαφές το ενδιαφέρον της να εκμεταλλευτεί τις ατέλειες της εκλογικής νομοθεσίας, που προβλέπει την αναλογική αναδιανομή των εδρών των κομμάτων που δεν έπιασαν το κατώτατο όριο εκπροσώπησης. Στην πράξη, αυτό σημαίνει ότι σε περίπτωση δικομματικής Βουλής, κυβέρνηση μπορεί να σχηματίσει το κόμμα που θα συγκεντρώσει το 33% των ψήφων⁵⁷⁷.

Στις πιο πρόσφατες εκλογές, που διεξήχθησαν στις 28 Νοεμβρίου 2010, το κατώτατο όριο εκπροσώπησης καθορίστηκε στο 4% και το κατώτατο όριο προσέλευσης στο 33% των ψηφοφόρων. Παρότι οι διεθνείς παρατηρητές εξαρχής θεωρούσαν το κατώτατο όριο προσέλευσης ιδιαίτερα χαμηλό, το συγκεκριμένο ποσοστό θεσπίστηκε για να αποκλειστεί η πιθανότητα επαναληπτικών εκλογών⁵⁷⁸.

⁵⁷⁴ Richard Rose, "Comments on the Election Law of the Republic of Moldova", European Commission for Democracy Through Law, Opinion no226/2002, pp.2-3

⁵⁷⁵ Στην αντιστοιχία ψήφων και εδρών το ΚΚΜ με το 46% των ψήφων πήρε το 55,4% των εδρών. Ο Συνασπισμός Δημοκρατική Μολδαβία με το 28,53% των ψήφων πήρε το 33,66% των εδρών και οι Χριστιανοδημοκράτες το 9,07% των ψήφων και 10,9% των εδρών. Η προσέλευση στις εκλογές ήταν 64,8% των 2,27εκ. ψηφοφόρων και στη Βουλή δεν εκπροσωπήθηκε το 16,42% του εκλογικού σώματος. Βλ. Council of Europe International Election Observation Mission, Parliamentary Election, Republic of Moldova – 6 March 2005

⁵⁷⁶ Moldova Azi, 10/04/2008

⁵⁷⁷ Moldova Azi, 12/01/2008

⁵⁷⁸ Στις εκλογές στις 28 Νοεμβρίου 2010 το κατώτατο όριο του 4% πέρασαν 4 κόμματα, ενώ δεν εκπροσωπείται το 8.58% των ψηφοφόρων και η προσέλευση έφτασε στο 63.35% σε 32 περιφέρειες. Το Δημοκρατικό Κόμμα πήρε 12.72% και 15 έδρες, το Φιλελεύθερο Κόμμα πήρε 9.96% και 12 έδρες, το ΚΚΜ πήρε 39.32% και 42 έδρες και το Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα πήρε 29.42% και 32 έδρες. Preliminary Results of the November 28, 2010 Early Parliamentary Elections, <http://www.alegeri.md>

5.3. Τρίγωνο της εξουσίας

5.3.1. Από τον ημί – Προεδρισμό στον Προεδρισμό

5.3.1.1. Ο ημί – Προεδρισμός τα πρώτα χρόνια της μετάβασης

Η επιλογή του πολιτικού συστήματος, κοινοβουλευτικό ή προεδρικό, στα πρώην κομμουνιστικά κράτη έγινε κατόπιν διαπραγματεύσεων μεταξύ των κύριων κομμάτων. Τα κόμματα προσπαθούν να εδραιωθούν, και για να το πετύχουν αυτό πρέπει να επιδείξουν κάποιες αρχικές επιτυχίες και να ανταγωνιστούν για τα δημόσια αξιώματα. Αυτό οδηγεί κάποια κόμματα με παρόμοια φιλοσοφία να συνεργαστούν για να πετύχουν αμοιβαία οφέλη. Η μορφή της εδραίωσης εξαρτάται από το αν το πολιτικό σύστημα είναι κοινοβουλευτικό ή προεδρικό. Στο κοινοβουλευτικό σύστημα η προτεραιότητα των κομμάτων είναι να πετύχουν την εκπροσώπηση τους στο κοινοβούλιο και να συμμετέχουν στον σχηματισμό κυβέρνησης. Στα προεδρικά συστήματα τα κόμματα πρέπει να εστιάσουν στο κύριο βραβείο, τη θέση του Προέδρου, με συνέπεια να πρέπει να εδραιωθούν περαιτέρω προκειμένου να κερδίσουν. Οι ψηφοφόροι στην πράξη χάνουν το ενδιαφέρον τους για υποψηφίους που δεν έχουν πιθανότητα να κερδίσουν την Προεδρία, με συνέπεια να τείνουν να αποκλείουν τα μικρά κόμματα. Αυτή η εδραίωση φέρνει τα κόμματα προς το κέντρο της γνώμης στα περισσότερα ζητήματα, σε αντίθεση με τον κοινοβουλευτισμό που είναι διασκορπισμένα σε όλο το τοπίο⁵⁷⁹.

Το Σύνταγμα της Μολδαβίας του 1994 καθιερώνει ως πολιτικό σύστημα του κράτους το ημι-Προεδρικό. *«Ημiproεδρικό είναι το σύστημα όπου ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας αποτελεί πρωτογενή έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας, εκλέγεται δηλαδή άμεσα ή σχεδόν άμεσα από το λαό, διαθέτει δε συνταγματικά κατοχυρωμένες και πράγματι ασκούμενες πολιτικές αρμοδιότητες, ουσιώδεις για τον γενικό προσανατολισμό της χώρας. Μοιράζεται, ωστόσο, ανάλογα με τις περιστάσεις, την πολιτική εξουσία με πρωθυπουργό πολιτικά υπεύθυνο, μαζί με την κυβέρνηση του, ενώπιον του κοινοβουλίου. Συνήθεις προεδρικές αρμοδιότητες στα ημiproεδρικά συστήματα είναι το δικαίωμα διορισμού και απομάκρυνσης του πρωθυπουργού, έστω και αν αυτός δεν έχει καταψηφιστεί από τη Βουλή, το δικαίωμα για αναβλητικό*

⁵⁷⁹ Peter C. Ordershook, *Lessons for Citizens of a New Democracy*, Northampton Massachusetts: Edward Elgar Publishing 1997, pp.18-19

τουλάχιστον βέτο στους νόμους, η δυνατότητα νομοθέτησης με προεδρικά διατάγματα κ.ά»⁵⁸⁰. Το Σύνταγμα της Μολδαβίας, αντίθετα με αυτό της Ρωσίας, δεν δίνει στον Πρόεδρο δικαίωμα βέτο. Ο Πρόεδρος της Μολδαβίας μπορεί να «επιστρέψει» έναν νόμο στη Βουλή για περαιτέρω συζήτηση, αλλά απαιτείται απλή πλειοψηφία για την υιοθέτηση του νόμου και ο Πρόεδρος είναι υποχρεωμένος να τον εγκρίνει⁵⁸¹.

Τα ημιπροεδρικά συστήματα περιγράφονται στη βιβλιογραφία ως διπλής εκτελεστικής εξουσίας, διαιρεμένης εκτελεστικής εξουσίας, ως κοινοβουλευτική Προεδρική δημοκρατία και ως σύστημα ισχυρής προεδρικής αναφοράς. Ο Arend Lijphart ισχυρίζεται ότι αυτά τα συστήματα δεν αποτελούν σύνθεση του κοινοβουλευτικού και του Προεδρικού συστήματος, αλλά συστήματα που εναλλάσσονται μεταξύ κοινοβουλευτικών και προεδρικών φάσεων. Όπως έδειξε ο Bartolini, τα συστήματα διπλής εκτελεστικής εξουσίας έχουν υιοθετηθεί από κράτη που κέρδισαν την ανεξαρτησία τους από άλλο κράτος ή μία κυρίαρχη δύναμη και αναζητούσαν ένα σύμβολο για το νέο έθνος. Η βούληση ήταν να δοθεί η λαϊκή νομιμοποίηση σε έναν Πρόεδρο, σε μία νέα δημοκρατία ή νέο κράτος, ως αντικατάσταση του θεσμού του απερχόμενου μονάρχη⁵⁸².

Κατά τη δεκαετία του 1990 η αδυναμία οργάνωσης των πολιτικών ελίτ, η εύθραυστη λειτουργία του αυταρχικού κράτους, και η ταυτόχρονη ύπαρξη φιλορωσικών και αντιρωσικών ταυτοτήτων οδήγησαν σε πολύ υψηλά επίπεδα πολιτικού ανταγωνισμού. Ο πρώτος Πρόεδρος Snegur κέρδισε την εξουσία εκμεταλλευόμενος τα αντισοβιετικά αισθήματα των πολιτών και χειραγωγώντας τους εκλογικούς νόμους, ώστε να μείνει ως ο μόνος υποψήφιος στις πρώτες εκλογές πριν τη διάλυση της ΕΣΣΔ το 1991, και αμέσως μετά προώθησε νόμο που προέβλεπε αυστηρά πρόστιμα και ποινές φυλάκισης για όποιον δυσφημίζει τον Πρόεδρο ή τον Πρόεδρο της Βουλής. Παρόλα αυτά, η ταύτιση με έναν μη δημοφιλή πανρουμενικό εθνικισμό και η βίαιη σύγκρουση στην Υπερδνειστερία τον έφεραν αντιμέτωπο με μεγάλη μερίδα της ηγεσίας και του πληθυσμού, οδηγώντας στην ήττα το 1996 από τον ρωσόφιλο Lucinschi⁵⁸³.

Η αρχική αδυναμία των κομμάτων τα πρώτα χρόνια της μετάβασης είχε ως συνέπεια την αποτυχία των πολιτικών δρώντων να επενδύσουν στη δημιουργία ενός

⁵⁸⁰ Θανάσης Διαμαντόπουλος, ό. π. σσ.102-103

⁵⁸¹ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.6 no4 (Fall 1997)

⁵⁸² Juan J. Linz and Arturo Valenzuela, *The Failure of Presidential Democracy*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press 1994, pp.48 &50

⁵⁸³ Lucan A. Way, "Authoritarian State Building...", op. cit. pp.245 &253

ισχυρού προεδρικού κόμματος. Η αδυναμία και κατάτμηση των κομμάτων δυσκόλεψε τον Πρόεδρο να υποστηρίξει ανοιχτά κάποιο κόμμα, στο βαθμό που μπορεί να διαλυόταν ανά πάσα στιγμή. Αν το κόμμα δεν πήγαινε καλά στις εκλογές, μπορούσε να ερμηνευθεί ως ψήφος μη εμπιστοσύνης στον Πρόεδρο και να αποδυναμωθεί η θέση του⁵⁸⁴.

Ο Πρόεδρος Snegur εξέλαβε την ανικανότητα του κοινοβουλίου να αναπτύξει πολιτικές ως ένδειξη έλλειψης πολιτικής συναίνεσης. Σε αντίθεση, όμως, με τις άλλες πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, ο Πρόεδρος γενικά υιοθέτησε μία πιο παθητική στάση και προσπάθησε να προωθήσει μία καινούργια και πιο αποτελεσματική νομοθετική συμμαχία. Αυτή η στάση υπαγορεύτηκε εν μέρει από την πολιτική απομόνωση του Snegur. Ο μηχανισμός του πρώην ΚΚ, που παρείχε μία ισχυρή εξω-νομοθετική βάση ισχύος σε Προέδρους σε αντίστοιχες περιπτώσεις σε άλλες δημοκρατίες, στη Μολδαβία ήταν ήδη υπό τον έλεγχο των καλά εδραιωμένων πρώην κομμουνιστών ηγετών στο Αγροτικό και το Σοσιαλιστικό Κόμμα⁵⁸⁵.

Αναγνωρίζοντας την ανάγκη για υιοθέτηση ριζικών μεταρρυθμίσεων, λόγω της επιδείνωσης της οικονομίας, ο Πρόεδρος Snegur στηρίχτηκε στο Αγροτικό Κόμμα, το οποίο προσπάθησε να διαμορφώσει μία νέα και πιο αποτελεσματική νομοθετική συμμαχία. Αυτή η κίνηση τελικά ενήργησε για να αυξήσει την πολιτική προεξοχή του κοινοβουλίου, καθώς οι αποφάσεις λαμβάνονταν εντός αυτού του σώματος μέσω μίας διαδικασίας διαπραγμάτευσης μεταξύ των κομμάτων, παρά εκτός αυτού του θεσμού από την ηγεσία ενός κόμματος με πλειοψηφία⁵⁸⁶.

5.3.1.2. Η διαμάχη για την εξουσία

Η εκλογή του Lucinschi στη θέση του Προέδρου το 1996 έφερε στο προσκήνιο όλα τα εγγενή χαρακτηριστικά του ημιπροεδρισμού, τα οποία πιθανώς να οδηγήσουν σε σύγκρουση: τόσο η κυβέρνηση όσο και ο Πρόεδρος βάσιζαν τη νομιμοποίησή τους στην άμεση εκλογή από το λαό, η θητεία της Βουλής και του Προέδρου δεν συνέπιπταν, η κυβέρνηση και ο Πρόεδρος είχαν διαφορετική εκλογική βάση και συχνά αντίθετη ιδεολογική κατεύθυνση. Ο ρωσόφιλος Lucinschi

⁵⁸⁴ Lucan A. Way, “*Weak States and Pluralism...*”, op. cit. p.476

⁵⁸⁵ William Crowther, op. cit. p.308

⁵⁸⁶ Ibid. p.309

αναγκάστηκε να συμβιώσει μέχρι το 1998 με την αντιρωσική κυβέρνηση των αγροτιστών, η οποία αρνήθηκε να προωθήσει τις μεταρρυθμίσεις του⁵⁸⁷.

Μετά την εκλογή του ο Lucinschi εγκαθίδρυσε μία σειρά επιτροπών, υπόλογων κατευθείαν στον ίδιο, που πολλοί ισχυρίζονταν ότι είχαν επικαλυπτόμενες αρμοδιότητες και άλλαζαν την ισορροπία ισχύος υπέρ της προεδρικής εξουσίας π.χ. το Ανώτατο Προεδρικό Οικονομικό Συμβούλιο αποτελείτο από κορυφαίους αξιωματούχους των Υπουργείων Ιδιωτικοποίησης, Οικονομίας και Μεταρρυθμίσεων, με συνέπεια πολλοί βουλευτές να φοβούνται ότι θα αποκτούσε εξουσίες λήψης αποφάσεων⁵⁸⁸.

Ο Lucinschi απείλησε να ανακαλέσει τους Υπουργούς που δεν υποστήριζαν τις μεταρρυθμιστικές πρωτοβουλίες του, αλλά το Σύνταγμα ουδέποτε παρείχε τέτοιες εξουσίες στον Πρόεδρο. Σύμφωνα με τον εκλογικό κύκλο της Μολδαβίας, μέχρι τις πρόωρες εκλογές του 2001, κάθε 2 χρόνια διεξάγονταν προεδρικές ή κοινοβουλευτικές εκλογές, το οποίο σήμαινε ότι ένας κλάδος της εκτελεστικής εξουσίας βρισκόταν σε διαρκή προεκλογική εκστρατεία. Η διαμάχη για το ποιος έχει την εξουσία να διορίζει και να απολύει τους Υπουργούς επιλύθηκε με νέα διαδικασία, που επιτρέπει στη Βουλή να δώσει ψήφο εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση ως σύνολο, αλλά όχι ατομικά σε Υπουργούς⁵⁸⁹. Ο Lucinschi δήλωσε ότι η ενίσχυση των προεδρικών εξουσιών θα τον βοηθούσε να «φυθμίσει τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις πιο αποτελεσματικά, να επιλύσει τα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο πληθυσμός και να ξεπεράσει τα γραφειοκρατικά εμπόδια που παράγονται από την ανεπαρκή νομοθεσία»⁵⁹⁰.

Μετά τις εκλογές του 1998, ο Πρόεδρος Lucinschi επέκρινε τη Συμμαχία για τη Δημοκρατία και τις Μεταρρυθμίσεις για αναποτελεσματικότητα στην προώθηση των μεταρρυθμίσεων και ζητούσε έντονα την αύξηση των εξουσιών του, ώστε να προχωρήσει στον διορισμό κυβέρνησης τεχνοκρατών⁵⁹¹. Ο Πρόεδρος, φοβούμενος την άνοδο κάποιου ανταγωνιστή, συγκέντρωσε τις δυνάμεις του για να αποτρέψει τη

⁵⁸⁷ Oleh Protsyk, "Troubled Semi-Presidentialism: Stability of the Constitutional System and Cabinet in Ukraine", *Europe – Asia Studies* Vol.55 no7 (November 2003), p.1078

⁵⁸⁸ Constitutional Report of Moldova, *East European Constitutional Review* Vol.6 no2/3 (Spring / Summer 1997)

⁵⁸⁹ Η τροποποίηση σχεδιάστηκε για να αποτρέψει επανάληψη του περιστατικού του 1996, όταν ο απερχόμενος Πρόεδρος Mircea Snegur απέλυσε τον Υπουργό Αμύνης Pavel Creanga χωρίς την αποδοχή του πρωθυπουργού, πράξη που το Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε αντισυνταγματική.

⁵⁹⁰ Constitutional Report of Moldova, *East European Constitutional Review* Vol.6 no4 (Fall 1997)

⁵⁹¹ Constitutional Report of Moldova, *East European Constitutional Review* Vol.8 no1/2 (Winter/ Spring 1999)

θεσμοθέτηση κάθε πολιτικής φατρίας. Η τακτική του να διαχέει την στήριξη του σε ευρύ φάσμα πολιτικών οργανώσεων είχε ως συνέπεια πολλοί σύμμαχοι του να ταχθούν εναντίον του⁵⁹².

Οι προσπάθειες του Lucinschi για ενίσχυση των Προεδρικών εξουσιών και οι αντίρροπες ενέργειες του κοινοβουλίου οδήγησαν σε συχνή προσφυγή στο Συνταγματικό Δικαστήριο, το οποίο επηρέασε άμεσα την ισορροπία ισχύος μεταξύ των κλάδων της κυβέρνησης. Το Συνταγματικό Δικαστήριο κατά κανόνα παίζει το ρόλο της «θύρας του βέτο» στη διαδικασία της συνταγματικής τροποποίησης. Οι προτεινόμενοι νόμοι προς τροποποίηση πρέπει να υποβληθούν στο Συνταγματικό Δικαστήριο, ώστε να εξετάσει αν ακολουθήσαν σωστά τη διαδικασία και αν περιορίζονται τα δικαιώματα και ελευθερίες των πολιτών⁵⁹³.

Στις 22 Μαρτίου 1999 ο Πρόεδρος Lucinschi εισήγαγε ψήφισμα που καλούσε σε δημοψήφισμα για την ενίσχυση των εξουσιών του Προέδρου. Πρέπει να σημειωθεί ότι για την τροποποίηση του συντάγματος δεν απαιτείται δημοψήφισμα, αλλά ο Πρόεδρος το ζήτησε για να δείξει ότι η πρόταση του απολάμβανε ευρείας αποδοχής. Ο Lucinschi, ισχυριζόμενος ότι το ημι-Προεδρικό σύστημα δεν παρείχε σαφή διάκριση των εξουσιών και ως εκ τούτου δεν υπήρχε ενότητα στην κυβερνητική διαδικασία, έθεσε την ιδέα να ενισχύσει τις εξουσίες του στα τέλη του 1998, όταν η οικονομική κρίση στη Ρωσία διαχύθηκε στη Μολδαβία, με το επιχείρημα ότι αντιμετώπιζε συνεχή προσκόμματα από την παρούσα κυβερνητική πλειοψηφία⁵⁹⁴.

Το δημοψήφισμα, το οποίο διεξήχθη στις 23 Μαΐου, ρωτούσε τους ψηφοφόρους αν επιθυμούν την ενίσχυση των προεδρικών εξουσιών. Ο Lucinschi ήθελε να αποκτήσει εξουσίες αντίστοιχες με του Προέδρου της Ρωσίας, αλλά οι περισσότεροι πολιτικοί στη Μολδαβία ισχυρίζονταν ότι η εισαγωγή ρωσικής μορφής κυβέρνησης στη Μολδαβία θα οδηγούσε στην εγκαθίδρυση αυταρχικού καθεστώτος. Υπέρ της πρότασης Lucinschi τάχθηκε σχεδόν το 65% των ψηφοφόρων, αλλά η προσέλευση ήταν μόλις 52%, ενώ το Σύνταγμα προβλέπει ως κατώτατο όριο προσέλευσης το 60%⁵⁹⁵. Παρόλα αυτά, η Κεντρική Εκλογική Επιτροπή, με ψήφους 5 έναντι 4, έκρινε το δημοψήφισμα έγκυρο. Αυτή η απόφαση εξόργισε τους Βουλευτές και τις δημοτικές αρχές της Μολδαβίας, που επεσήμαναν την υποταγή της Επιτροπής στον Πρόεδρο. Τα κοινοβουλευτικά κόμματα ζήτησαν από το Συνταγματικό

⁵⁹² Lucan A. Way, “*Weak States and Pluralism...*”, op. cit. p.475

⁵⁹³ Oleh Protsyk, “*Troubled Semi-Presidentialism...*”, op. cit. p.1089

⁵⁹⁴ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.8 no3 (Summer 1999)

⁵⁹⁵ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.8 no3 (Summer 1999)

Δικαστήριο να αποφανθεί για το αν η προσέλευση των ψηφοφόρων ήταν αρκετή για να θεωρηθεί έγκυρο. Σύμφωνα με την απόφαση του Δικαστηρίου, το προεδρικό διάταγμα που καλούσε για δημοψήφισμα παραβίαζε το σύνταγμα, καθώς δεν επέτρεπε στη Βουλή να ασκήσει τα συνταγματικά της δικαιώματα. Η Βουλή επικύρωσε την παραπάνω απόφαση, προκαλώντας την αντίδραση του Προέδρου⁵⁹⁶.

Η αποτυχία του δημοψηφίσματος υπήρξε η αρχή για την εγκαθίδρυση κοινοβουλευτικού συστήματος στη Μολδαβία. Το κοινοβούλιο τροποποίησε τον εκλογικό νόμο, απαγορεύοντας τη διεξαγωγή δημοψηφισμάτων τις χρονιές των κοινοβουλευτικών εκλογών. Επίσης, ο Πρόεδρος δεν μπορούσε να εισάγει πάνω από 3 δημοψηφίσματα σε διάστημα 4 χρόνων. Η πρόταση νόμου που κατάρτισε το Χριστιανοδημοκρατικό Λαϊκό Μέτωπο και προώθησαν στο Συνταγματικό Δικαστήριο με την υποστήριξη 38 Βουλευτών της Συμμαχίας, πρότεινε μία ιδιαίτερα περιορισμένη Προεδρία. Ο Πρόεδρος θα εκλεγόταν με μυστική ψηφοφορία από τη Βουλή και οι εξουσίες του θα αυξάνονταν μόνο σε περιπτώσεις πολέμου ή έκτακτης ανάγκης⁵⁹⁷. Στις 14 Οκτωβρίου 1999, ασκώντας προκαταρκτικό έλεγχο, το Συνταγματικό Δικαστήριο υιοθέτησε σχέδιο νόμου που περιλάμβανε τη διεύρυνση των εξουσιών της κυβέρνησης, τη δυνατότητα της τελευταίας να ζητά από το κοινοβούλιο την άδεια να εφαρμόσει σημαντικούς νόμους σε περιπτώσεις άμεσης ανάγκης και να απαγορεύει στο κοινοβούλιο να προβαίνει στην αναθεώρηση του κρατικού προϋπολογισμού χωρίς την έγκριση της κυβέρνησης. Προς την ίδια κατεύθυνση, στις 16 Νοεμβρίου 1999 το Δικαστήριο έκρινε συνταγματική μία ριζικά αντί-προεδρική. Η πρόταση έλεγε ότι ο Πρόεδρος θα εκλέγεται από τη Βουλή, δεν θα έχει το δικαίωμα νομοθετικής πρωτοβουλίας και δεν θα προεδρεύει των κυβερνητικών συνεδριάσεων. Τέλος, ο νόμος περιόριζε την εξουσία του Προέδρου να εκπροσωπεί την χώρα σε διεθνές επίπεδο και να διορίζει πρεσβευτές⁵⁹⁸.

Στις 5 Ιουλίου 2000 και μετά από ένα χρόνο σύγκρουσης, το κοινοβούλιο με ψήφους 92 σε σύνολο 101 αποδέχτηκε τις συνταγματικές τροποποιήσεις που μετέτρεπαν τη Μολδαβία σε κοινοβουλευτική δημοκρατία. Η κύρια ρύθμιση ήταν ότι ο Πρόεδρος δεν εκλέγεται πια απευθείας από το λαό, αλλά από τη Βουλή, και μπορούσε να αποπεμφθεί με ψήφο από τα δύο τρίτα των Βουλευτών. Ο Lucinschi ήταν ιδιαίτερα αγαπητός στο λαό και θα εκλεγόταν με μεγάλη πλειοψηφία, αλλά δεν

⁵⁹⁶ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.8 no4 (Fall 1999)

⁵⁹⁷ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.8 no4 (Fall 1999)

⁵⁹⁸ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.9 no1/2 (Winter/Spring 2000)

είχε πιθανότητα επανεκλογής από ένα κοινοβούλιο που είχε αποξενώσει σε πολλές περιπτώσεις κατά τη θητεία του⁵⁹⁹.

5.3.1.3. O de facto Προεδρισμός

Η Μολδαβία από τις 5 Ιουλίου 2000 έως σήμερα είναι κοινοβουλευτική δημοκρατία, αλλά η μονοκομματική κυβέρνηση του ΚΚΜ είχε ως συνέπεια την εγκαθίδρυση ενός de facto Προεδρικού συστήματος. Το ΚΚΜ, το οποίο κέρδισε το 70% των εδρών το 2001 και το 56% των εδρών το 2005, χρησιμοποίησε την συνεκτικότητα και κυριαρχία του για να κερδίσει τον μονομερή έλεγχο επί των κρατικών μέσων ενημέρωσης και του δικαστικού συστήματος – τα οποία τη δεκαετία του '90 είχαν διατηρήσει την αυτονομία τους με το να στρέφουν τα κόμματα το ένα εναντίον του άλλου⁶⁰⁰.

Η Μολδαβία συγκεντρώνει όλους τους παράγοντες που ευνοούν την ύπαρξη ισχυρού Προέδρου: α)μία ασταθή οικονομία με ευρεία φτώχεια και οικονομική ανασφάλεια β)πόλωση των πολιτικών κομμάτων, συνδυασμένη με εκτεταμένες πελατειακές σχέσεις γ)υψηλά επίπεδα διαφθοράς και χαμηλά επίπεδα επαγγελματισμού στον κρατικό μηχανισμό και δ)βαθιά ριζωμένη παράδοση caudillismo, δηλαδή την ιστορική έννοια ότι ένας ισχυρός άνδρας είναι απαραίτητος να παρέχει κοινωνική ειρήνη και τάξη⁶⁰¹.

Μετά την εκλογή του ο Voronin δήλωσε ότι πρέπει να ενισχυθεί ο ρόλος του Προέδρου, αν και ο ίδιος είχε ψηφίσει τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις που εγκαθίδρυναν κοινοβουλευτικό σύστημα⁶⁰². Ο Voronin κατάφερε να επανεκλεγεί το 2005, μετά τις εκλογές της 6^{ης} Μαρτίου, οι οποίες έγιναν σε διαφορετικό πλαίσιο από αυτές του 2001, καθώς άλλαξε η ηγεσία στο Βουκουρέστι και απέτυχε το καθεστώς Kuchma στην Ουκρανία. Η εκλογή του Προέδρου απαιτεί 61 από τις 101 έδρες, αλλά το ΚΚΜ είχε μόλις 56. Η συμφωνία της 4^{ης} Απριλίου μεταξύ του ΚΚΜ, του

⁵⁹⁹ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.9 no4 (Fall 2000)

⁶⁰⁰ Lucan A. Way, "Authoritarian State Building...", op. cit. p.253

⁶⁰¹ Οι παραπάνω παράγοντες οδηγούν στη λεγόμενη «λατινοαμερικανοποίηση» (latinamericanization), μοντέλο στο οποίο η μαζική απογοήτευση λόγω οικονομικών δυσκολιών θα επικρατήσει των τάσεων εκδημοκρατισμού και κάποια δεξιά λαϊκιστικά κινήματα θα ανοίξουν το δρόμο για επιστροφή στην αυταρχική εξουσία ή στην υποστήριξη ενός ισχυρού προσώπου απέναντι σε αδύναμα κοινοβουλευτικά καθεστώτα. Βλ. John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. p.208

⁶⁰² Στην εξωτερική πολιτική τόνισε την ανάγκη να διατηρήσουν καλές σχέσεις με τους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς αλλά έδωσε έμφαση την ανάγκη να αναπτύξουν δεσμούς με τους γείτονες της Μολδαβίας και τους παραδοσιακούς συμμάχους, ιδιαίτερα τη Ρωσία. Επίσης, ο Voronin τάχθηκε υπέρ της διεξαγωγής δημοψηφίσματος για την καθιέρωση της ρωσικής ως επίσημης γλώσσας και την είσοδο της Μολδαβίας στην ένωση Ρωσίας – Λευκορωσίας. Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.10 no2/3 (Spring/ Summer 2001)

Δημοκρατικού Κόμματος, του Σοσιαλιστικού Φιλελεύθερου Κόμματος και των Χριστιανοδημοκρατών, η οποία οδήγησε στην επανεκλογή του Voronin, διαπέρασε εγκάρσια τη φυσική διαχωριστική γραμμή μεταξύ αριστεράς και δεξιάς⁶⁰³.

Ο Voronin εκμεταλλεύτηκε το αξίωμα του Προέδρου για να πλουτίσει η οικογένεια του, και για να διατηρήσει την πολιτική επιρροή του και μετά την αποχώρηση του από την Προεδρία. Η οικογένεια Voronin κατάφερε να ενώσει γύρω της επιχειρηματικούς κύκλους, τη δημόσια διοίκηση και τα μέσα ενημέρωσης, κυριότερο των οποίων είναι το NIT, κανάλι που ανήκει στο γιό του πρώην Προέδρου⁶⁰⁴. Ο Voronin, γνωρίζοντας ότι δεν έχει τη δυνατότητα επανεκλογής στην Προεδρία, θέλησε να ακολουθήσει το παράδειγμα του Πούτιν και να γίνει πρωθυπουργός, εξέλιξη που θα οδηγούσε στην εδραίωση κοινοβουλευτικού συστήματος. Η αντιπολίτευση συνειδητοποίησε ότι κύριος αντίπαλος θα ήταν ο Voronin, καθώς οι πολίτες πίστευαν περισσότερο στην αξιοπιστία του παρά στον κομμουνισμό ως ιδεολογία⁶⁰⁵. Η επιθυμία του Voronin να εκλεγεί πρωθυπουργός, που είχε διατυπωθεί πριν από τις εκλογές του Απριλίου 2009, οδήγησε στο ερώτημα αν ο Voronin, που βρισκόταν στην πρώτη θέση στην εκλογική λίστα του ΚΚΜ, μπορούσε να κατέχει ακόμα το αξίωμα του Προέδρου κατά την προεκλογική περίοδο. Το Συνταγματικό Δικαστήριο απεφάνθη υπέρ του Voronin, απόφαση που οδήγησε σε κατηγορίες από την αντιπολίτευση ότι το Δικαστήριο είναι «παραδομένο» στους κομμουνιστές⁶⁰⁶.

5.3.2. Η επιλογή θεσμών στις ΧΚΑΕ

5.3.2.1. Η τάση για Προεδροκεντρισμό

Κατά τη διαδικασία μετάβασης από τον κομμουνισμό, οι παλιές ελίτ τάχθηκαν υπέρ Προεδροκεντρικών συστημάτων (Προεδρικά και ημί – Προεδρικά), ενώ οι καινούργιοι πολιτικοί δρώντες τάχθηκαν υπέρ της δημιουργίας κοινοβουλευτικού συστήματος. Η θεσμική επιλογή αντανακλά εναλλακτικές

⁶⁰³ Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ηγέτες των κομμάτων που τότε ψήφισαν την επανεκλογή Voronin, σήμερα κατηγορούν αλλήλους ως «προδότες» για αυτή τους την πράξη. Moldova Azi, 03/01/2006

⁶⁰⁴ Moldova Azi, 22/10/2008

⁶⁰⁵ Το Σύνταγμα της Μολδαβίας δεν επιτρέπει τρίτη θητεία στο Προεδρικό αξίωμα, ακόμα και αν έχει παρεμβληθεί θητεία άλλου προσώπου στην Προεδρία. Moldova Azi, 31/10/2008

⁶⁰⁶ Σύμφωνα με τον πολιτικό αναλυτή Igor Munteanu, εάν ο αρχηγός του κράτους κατέβει στις εκλογές, θα προωθήσει την ιδεολογία του κόμματος που εκπροσωπεί και αυτό είναι αντίθετο στον Εκλογικό Κώδικα, που λέει ότι καμία ιδεολογία δεν μπορεί να θεσμοθετηθεί ως επίσημη κρατική ιδεολογία. Moldova Azi, 06/02/2009

στρατηγικές για πρόσβαση στις πηγές ισχύος του κράτους. Το κράτος εδώ αποτελεί ένα θεσμικό σύμπλεγμα, στο οποίο ανήκουν οι επίσημες εξουσίες χρήσης καταστολής, μπορεί να επιλύσει τις κοινωνικές συγκρούσεις, να διατυπώσει και να εφαρμόσει νόμους και να αντλήσει και να αναδιανείμει τις οικονομικές προσόδους. Στόχος των παλιών ελίτ ήταν όχι μόνο να διατηρήσουν αυτά που είχαν, αλλά να τα αρνηθούν και στους υπόλοιπους. Ιδιαίτερα τα Προεδρικά συστήματα εξυπηρετούσαν αυτό τον στόχο καλύτερα από τον κοινοβουλευτισμό. Τα συγκεκριμένα στοιχεία των Προεδρικών συστημάτων – εξουσία προς έκδοση διαταγμάτων, μη εξάρτηση της εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας, δεδομένης διάρκειας θητεία – χρησιμοποιήθηκαν από τις παλιές ελίτ για να εδραιώσουν τα «αδιοκτησιακά» αιτήματα τους στις κρατικές πηγές ισχύος. Αντιθέτως, ο κοινοβουλευτισμός προτιμήθηκε σε περιπτώσεις που οι παλιές ελίτ υπήρξαν διασπαρμένες. Οι νέοι πολιτικοί δρώντες είχαν περιορισμένη πρόσβαση στις κρατικές πηγές ισχύος. Τα χαρακτηριστικά του κοινοβουλευτισμού – ψήφος εμπιστοσύνης και νομοθετικός έλεγχος της εκτελεστικής εξουσίας – διασφάλισαν ότι κανένα κόμμα ή ομάδα δεν θα διατύπωνε παρόμοια αιτήματα⁶⁰⁷.

Και τα 4 κράτη (Μολδαβία, Ουκρανία, Λευκορωσία, Ρωσία) εγκαθίδρυσαν ημι-προεδρικά συστήματα τη δεκαετία του '90, παρά το γεγονός ότι υπήρχαν σημαντικές θεσμικές διαφορές στην ισχύ του Προέδρου και του κοινοβουλίου εντός αυτών των συστημάτων⁶⁰⁸. Σε ένα πλαίσιο αδύναμων ή εύθραυστων πολιτικών θεσμών, τα συντάγματα και οι πολιτικοί θεσμοί είναι συχνά αντανάκλαση της κυβερνώσας αρχής παρά αίτιο της. Ο Πρόεδρος Γιέλτσιν εγκαθίδρυσε απόλυτο προεδροκεντρικό σύνταγμα αφότου κέρδισε τη στήριξη του στρατού το 1993, ενώ ο Lukashenka κατάφερε να επιβάλει ένα ιδιαίτερα συγκεντρωτικό σύνταγμα το 1996, ως αποτέλεσμα μίας πιο αδύναμης αντιπολίτευσης και μεγαλύτερης συγκεντρωτικής κρατικής ικανότητας. Στη Μολδαβία, η άνοδος στην εξουσία του Κομμουνιστικού Κόμματος το 2001, που χαρακτηριζόταν από υψηλού βαθμού εσωτερική συνοχή και πειθαρχία, σήμαινε ότι το καθεστώς έγινε πιο κλειστό μετά την εισαγωγή του κοινοβουλευτικού συστήματος. Η εκτελεστική εξουσία και στα 4 κράτη – πρώην κομμουνιστικές ελίτ με μικρή έκθεση στη Δύση – κατέφυγαν στην χρήση

⁶⁰⁷ Gerald M. Easter, "Preference for Presidentialism: Post-communist Regime Change in Russia and the NIS", *World Politics* Vol.49 no2 (January 1997), pp.188-189

⁶⁰⁸ Τα συγκεκριμένα 4 κράτη αποτελούν το λεγόμενο «σλαβικό πλέγμα» της πρώην ΕΣΣΔ και επιλέχθηκαν με κριτήρια τις δομικές ομοιότητες κατά την έναρξη της διαδικασίας μετάβασης και της γεωγραφικής τους ένταξης στην Ευρώπη.

εξονομικών τακτικών για να παραμείνουν στην εξουσία και να μειώσουν την έκθεση τους στη δημόσια κριτική τη δεκαετία του '90⁶⁰⁹.

Η Ρουμανία βιαστικά υιοθέτησε ημι-Προεδρικό σύνταγμα γαλλικού τύπου, ακριβώς επειδή η Γαλλία είχε τέτοιο σύνταγμα. Για τους Ρουμάνους, που υπέφεραν εσωτερικό φασισμό στον μεσοπόλεμο, την σουλτανικού τύπου εξουσία από τον Τσαουσέσκου και την μοναδική αιματηρή επανάσταση της περιοχής το 1989, η υιοθέτηση ενός πετυχημένου ξένου μοντέλου εμφανίστηκε πιο ελκυστική επιλογή από το να ανακαλύψουν ένα νέο παράδειγμα ή να επιστρέψουν σε ένα παλαιότερο δικό τους μοντέλο. Στη Ρωσία η δυναμική της συνταγματικής επιλογής διαμορφώθηκε από διαφορετικές επιρροές και καταστάσεις. Οι ανταγωνιστές του Γιέλτσιν στη νομοθετική εξουσία δεν κατάφεραν να προωθήσουν τα σχέδια τους για δημιουργία κοινοβουλευτικού συστήματος μεταξύ 1991 και 1993, καθώς είχαν να αντιμετωπίσουν και την αντίδραση του λαού, φανερή σε όποιον ζούσε στη Ρωσία και εκφραζόμενη σε δημοψηφίσματα την άνοιξη και το φθινόπωρο του 1993, ότι η Ρωσία χρειαζόταν έναν ισχυρό Πρόεδρο που θα διατηρούσε τη θέση της χώρας ως μεγάλης δύναμης⁶¹⁰.

Το σύνταγμα της Ρωσίας της 12^{ης} Δεκεμβρίου 1993 αντανάκλα την άμεση επιρροή που έχει στο περιεχόμενο του συντάγματος το συμφέρον των θεσμών που συμμετέχουν στη διαδικασία δημιουργίας. Ο θεσμός που κυριαρχεί σε αυτή τη διαδικασία ενισχύει τις δικές του εξουσίες εις βάρος των άλλων θεσμών. Το ρωσικό σύνταγμα δίνει στον Πρόεδρο σημαντικές νομικές εξουσίες να αντιμετωπίσει το κοινοβούλιο⁶¹¹. Σύμφωνα με το Σύνταγμα της Ρωσικής Ομοσπονδίας ο ρόλος του πρωθυπουργού δεν είναι άλλος από τη διεκπεραίωση και εφαρμογή της προεδρικής πολιτικής. Ωστόσο, το γεγονός πως αυτός ο συνταγματικά τόσο αδύναμος πρωθυπουργός νομιμοποιείται πολιτικά και από την εμπιστοσύνη του κοινοβουλίου δεν επιτρέπει τον χαρακτηρισμό του ρωσικού πολιτεύματος ως αμιγώς προεδρικού, παρά το γεγονός ότι επί της ουσίας, έως την εκλογή του Πούτιν στη θέση του πρωθυπουργού το Μάιο του 2008, λειτουργούσε σχεδόν ως τέτοιο⁶¹².

⁶⁰⁹ Lucan A. Way, "Authoritarian State Building...", op. cit. p.245

⁶¹⁰ M. Steven Fish, op. cit. p.806

⁶¹¹ Marie – Elisabeth Baudoin, "Is the Constitutional Court the Last Bastion in Russia against the Threat of Authoritarianism?", Europe – Asia Studies Vol.58 no2 (July 2006), p.683

⁶¹² Θανάσης Διαμαντόπουλος, ό. π. σελ.95

Το πολιτικό καθεστώς στη Ρωσία έχει αποκτήσει αυταρχικά χαρακτηριστικά μετά το 2000⁶¹³, ενώ το κοινοβούλιο δεν έχει τα απαραίτητα μέσα δράσης καθώς η Δούμα κυριαρχείται από την Ενωμένη Ρωσία – το κόμμα που υποστηρίζει τον Πούτιν. Επιπλέον, το κομματικό σύστημα είναι ακόμα πολύ αδύναμο, η κοινωνία πολιτών δεν έχει κουλτούρα δράσης και ένα από τα χαρακτηριστικά της Προεδρίας του Πούτιν είναι ότι βασίζεται στη στήριξη της κοινής γνώμης και της προσωπικής δημοτικότητας. Το Συνταγματικό Δικαστήριο, που θεωρητικά απομένει ο μόνος ανεξάρτητος δρώντας⁶¹⁴, βρίσκεται συχνά αναμειγμένο σε θεσμική σύγκρουση με διακύβευμα την αυτονομία του κοινοβουλίου έναντι της μονοπώλησης της εξουσίας από την Προεδρία⁶¹⁵.

Το βασικό μειονέκτημα στα προεδρικά συστήματα απορρέει από την ύπαρξη δύο νομιμοποιημένων θεσμών εξουσίας, καθώς εκτός του Προέδρου και η νομοθετική εξουσία εκλέγεται από το λαό και απολαμβάνει δημοκρατικής νομιμοποίησης. Λόγω της απουσίας οποιασδήποτε λογικής αρχής που θα καθορίζει ποιος πραγματικά έχει δημοκρατική νομιμοποίηση, είναι πειρασμός η χρησιμοποίηση ιδεολογικών διατυπώσεων για τη νομιμοποίηση του προεδρικού στοιχείου του συστήματος και την απονομιμοποίηση όσων το αντιπολιτεύονται. Ο χαρακτήρας παιγνίου μηδενικού αθροίσματος στα προεδρικά συστήματα ενισχύεται από το γεγονός ότι οι νικητές και οι χαμένοι καθορίζονται για την περίοδο της προεδρικής εντολής. Αυτή την περίοδο δεν υπάρχει ελπίδα για αλλαγή των συμμαχιών, επέκταση της βάσης υποστήριξης μέσω εθνικής ενότητας ή συμμαχιών έκτακτης ανάγκης, περιπτώσεις κρίσεων που μπορεί να οδηγήσουν σε διάλυση και νέες εκλογές και ούτω καθεξής⁶¹⁶.

Η σημασία των πολιτικών θεσμών και συστημάτων είναι ιδιαίτερα μεγάλη στα κράτη τα οποία καλούνται να εγκαθιδρύσουν δημοκρατία, μετά την κατάρρευση

⁶¹³ Η ανάληψη του NTV από την Gazprom το 2001, η υπόθεση Yukos και η σύλληψη του Mikhail Khodorkovskii το 2003, καθώς και η κίνηση να επιληχθούν κυβερνήτες με προεδρικό διάταγμα το 2004, είναι κάποιες από τις πολλές ενδείξεις για τη σκλήρυνση του αυταρχικού χαρακτήρα του πολιτικού καθεστώτος στη Ρωσία από το 2000.

⁶¹⁴ Το Συνταγματικό Δικαστήριο στη Ρωσία έχει την εξουσία να ελέγχει τη συνταγματικότητα των νόμων και προεδρικών διαταγμάτων. Ελέγχοντας τις νομικές πράξεις που υιοθετούνται από συμμετέχοντες, όπως το κοινοβούλιο και ο Πρόεδρος, το Δικαστήριο συμμετέχει άμεσα στην πολιτική διαδικασία.

⁶¹⁵ Η πιο οξεία σύγκρουση Προέδρου – κοινοβουλίου πραγματοποιήθηκε το 1992, και πήρε νομική διάσταση καθώς οι πρωταγωνιστές της σύγκρουσης απευθύνθηκαν στο Δικαστήριο για να τους παρέχει συνταγματικό «καθαγιασμό» της εξουσίας τους. Συνέπεια ήταν το Δικαστήριο να αναμειχθεί σε μία οξεία πολιτική σύγκρουση όπου οι νομικές ρυθμίσεις δεν μπορούσαν να ελεγχθούν. Marie – Elisabeth Baudoin, op. cit. pp.679-680

⁶¹⁶ Juan J. Linz and Arturo Valenzuela, *The Failure of Presidential Democracy*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press 1994, pp.8 & 19

του αυταρχικού καθεστώτος. Οι αβεβαιότητες της μεταβατικής περιόδου και εδραίωσης κάνουν τις ακαμψίες ενός προεδρικού συντάγματος πιο προβληματικές συγκριτικά με ένα κοινοβουλευτικό σύστημα, το οποίο επιτρέπει ευέλικτες αντιδράσεις σε μία κατάσταση που αλλάζει⁶¹⁷.

Για τις πρώην κομμουνιστικές χώρες, η υιοθέτηση Προεδροκεντρικού συστήματος είναι πρόβλημα γιατί αυξάνει την ισχύ των μελών του παλιού καθεστώτος, διασφαλίζει τη συνέχεια στην παραμονή τους σε αξιώματα, και ταυτόχρονα ενισχύει τις «διαδικαστικές ανωμαλίες» και τις επεμβάσεις των ηγετών, που ήταν χαρακτηριστικές στο παρελθόν⁶¹⁸. Ειδικότερα, στη Ρωσία, την Ουκρανία, τη Λευκορωσία και την Αρμενία, όπου ο Πρόεδρος επιβλήθηκε στην πολιτική ζωή, ο εκδημοκρατισμός υπήρξε στην καλύτερη περίπτωση ασταθής και κάθε νέο προεδρικό διάταγμα ενίσχυε την μακρά παράδοση του αυταρχισμού της εκτελεστικής εξουσίας⁶¹⁹.

Η νέα βιβλιογραφία επί των θεσμών του Προεδρισμού δίνει έμφαση στην προσέγγιση του ρόλου του Προέδρου από την οπτική των φιλοδοξιών του να αυξήσει την επιρροή του επί των θεσμών και των διαδικασιών. Η προθυμία του Προέδρου να επέμβει στην πολιτική διαδικασία, ιδιαίτερα μέσω διαταγμάτων, εξαρτάται από κάποιους παράγοντες, όπως είναι η ανάγκη για οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, καθώς και η ανησυχία για την επανεκλογή. Ο αριθμός των προεδρικών διαταγμάτων στη Ρωσία και την Ουκρανία είναι πολύ μεγάλος, με τον ετήσιο αριθμό να ξεπερνάει τις 1.000 στη μετα-κομμουνιστική περίοδο. Ακόμα και πριν από τα θεσμικά πλαίσια που τέθηκαν σε ισχύ με τα συντάγματα της Ρωσίας το 1993 και της Ουκρανίας το 1996 – τα οποία έδιναν στους Προέδρους ευρείες εξουσίες στην έκδοση διαταγμάτων – οι Πρόεδροι άρχισαν ενεργά να χρησιμοποιούν αυτό το εργαλείο πολιτικής για να εδραιώσουν τις εξουσίες τους και να εφαρμόσουν πολιτικές, οι οποίες δεν είχαν ευρεία νομοθετική και κοινωνική υποστήριξη⁶²⁰. Το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ρωσίας συνέβαλε στην ενίσχυση της εκτελεστικής

⁶¹⁷ Ibid. p.9

⁶¹⁸ Valerie Bunce, op. cit. p.778

⁶¹⁹ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. p.207

⁶²⁰ Oleh Protsyk, "Ruling with Presidential Decree Making in Russia and Ukraine", Europe – Asia Studies Vol.56 no5 (July 2004), pp.638 & 653

εξουσίας με το να χαρακτηρίζει συνταγματική την χρήση προεδρικών διαταγμάτων σε ζητήματα που δεν είχαν ακόμα καθοριστεί από τη νομοθετική εξουσία⁶²¹.

Στη Γεωργία η πιο σημαντική εξέλιξη μετά τη «δημοκρατική επανάσταση» του 2003 ήταν η συγκέντρωση της εξουσίας στα χέρια του Προέδρου. Τον Φεβρουάριο του 2004 το κοινοβούλιο αποδέχτηκε την πρωτοβουλία του Προέδρου να τροποποιήσει το σύνταγμα, δίνοντας του την εξουσία να διαλύσει την κυβέρνηση ή το κοινοβούλιο σε περίπτωση μεταξύ τους σύγκρουσης. Οι συνταγματικές μεταρρυθμίσεις αποδυνάμωσαν σημαντικά το κοινοβούλιο, καθώς μια μόνιμη απειλή διάλυσης κρατούσε τους Βουλευτές πιστούς στην κυβέρνηση. Οι κυριότερες αρνητικές συνέπειες των ενισχυμένων προεδρικών εξουσιών ήταν το οξυμμένο αίσθημα ατιμωρησίας ανάμεσα στους κυβερνητικούς αξιωματούχους, η υποβάθμιση των δικαστών σε απλά εκτελεστικά όργανα των επιθυμιών του Γενικού Εισαγγελέα, και η εκτεταμένη επιρροή της κυβέρνησης επί των μέσων ενημέρωσης⁶²².

Ο απόλυτος Προεδροκεντρισμός, όπως στην περίπτωση της Ρωσίας επί Γιέλτσιν, υπήρξε καταστροφή για τον εκδημοκρατισμό. Στα κράτη όπου τα υιοθετηθέντα συντάγματα έδιναν στους Προέδρους υπερβολικές εξουσίες, οι αρχικές φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις αναιρέθηκαν εν μέρει από Προέδρους. Η Ρωσία, η Αρμενία, το Κιργιστάν και το Καζακστάν, και σε πολλές περιπτώσεις και η Ουκρανία μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως παραδείγματα. Κράτη με συντάγματα που διένειμαν την εξουσία, αλλά περιείχαν αμφιβολίες που οι φιλόδοξοι Πρόεδροι μπορούσαν να εκμεταλλευτούν, όπως η Κροατία και η Αλβανία, επίσης βίωσαν παγωμένο ή αντίστροφο εκδημοκρατισμό. Η στροφή της Λευκορωσίας από τον κοινοβουλευτισμό στο Προεδρικό σύστημα αποτέλεσε την αρχή του τέλους για το δημοκρατικό εγχείρημα. Το Αζερμπαϊτζάν, το Τατζικιστάν, το Τουρκμενιστάν και το Ουζμπεκιστάν, κάθε ένα από τα οποία πλέον έχει μεταβεί στον προσωπικό αυταρχισμό, όλα επένδυσαν στην υπερβολική εξουσία του Προέδρου⁶²³.

Χώρες που λειτουργούν υπό συντάγματα που διαχέουν την εξουσία έχουν βιώσει εκδημοκρατισμό χωρίς αυταρχική ολίσθηση. Τα μετριοπαθή προεδρικά ή

⁶²¹ Για να δικαιολογήσει αυτή την πρακτική, η θεωρία των σιωπηρών εξουσιών του Προέδρου εγκαθιδρύθηκε. Αυτές οι εξουσίες δεν καθορίζονται σαφώς από το σύνταγμα αλλά είναι «λογική συνέπεια» των διατάξεων του. Marie – Elisabeth Baudoin, op. cit. pp.687-688

⁶²² Vladimer Papava, *“The Political Economy of Georgia’s Rose Revolution”*, Orbis (Fall 2006), pp.661-662

⁶²³ Όπως δείχνει η περίπτωση της Σερβίας επί Μιλόσεβιτς, και ο κοινοβουλευτισμός μπορεί να οδηγήσει σε αυταρχισμό. Ο κοινοβουλευτισμός της Σερβίας παρείχε μία αποδυναμωμένη Προεδρία και άφθονες ευκαιρίες στον πρωθυπουργό να γίνει υπερκυρίαρχος, αντιστρέφοντας την περίοδο 1994-98 τη διαδικασία εκδημοκρατισμού. M. Steven Fish, op. cit. p.803

ημιπροεδρικά συστήματα έχουν υπηρετήσει καλύτερα τον εκδημοκρατισμό, όπως δείχνουν τα παραδείγματα της Λιθουανίας, της Πολωνίας και της Ρουμανίας. Η ίδια διαπίστωση ισχύει και για τα κοινοβουλευτικά συστήματα, όπως η Ουγγαρία, η Τσεχία, η Σλοβενία και η Βουλγαρία. Η μη συγκέντρωση της εξουσίας είναι αυτή που αποτρέπει την αυταρχική ολίσθηση. Παρόλα αυτά, όπως δείχνει το παράδειγμα του Meciar στη Σλοβακία, ο καθαρός κοινοβουλευτισμός με έναν παντοδύναμο πρωθυπουργό μπορεί να οδηγήσει σε αποτελέσματα αντίστοιχα με αυτά του Προεδρικού συστήματος⁶²⁴.

Αυτό που μπορούμε να παρατηρήσουμε σε σχέση με τον Πρεδροκεντρισμό είναι ότι οι πολιτιστικές και ιστορικές μορφές ή ο προηγούμενος τύπος καθεστώτος δεν συσχετίζεται καθαρά με την μορφή της διαφοροποίησης των καθεστώτων στον μετακομμουνιστικό κόσμο. Κράτη με κοινό πολιτισμό και ιστορία, όπως η Ρωσία και η Λευκορωσία ή η Ρουμανία και η Μολδαβία, παρήγαγαν διαφορετικά καθεστώτα, ενώ κράτη χωρίς κοινό πολιτισμό όπως η Λευκορωσία και το Ουζμπεκιστάν δημιούργησαν παρόμοια καθεστώτα⁶²⁵. Αυτές οι σημαντικές διαφορές στους πολιτικούς θεσμούς δεν είναι απλώς απότοκο των διαφορών στη σχετική ισχύ μεταξύ των κατόχων της εξουσίας και της αντιπολίτευσης σε κάθε κράτος. Αυτές οι διαφορές μπορούν να γίνουν κατανοητές εφόσον δοθεί έμφαση στη διαφορετική δυναμική των διαδράσεων μεταξύ κυβερνώντων και αντιπολίτευσης (περιλαμβάνοντας τις αντιλήψεις τους για την ισχύ τους και την στρατηγική των αντιπάλων τους), τις μεταβαλλόμενες αντιλήψεις τους για την γεωπολιτική τους θέση, και τα διδάγματα τους από τις ελίτ και αντιπολιτεύσεις σε άλλα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης⁶²⁶.

5.3.2.2. Ο «απόλυτος» Προεδρισμός της Λευκορωσίας

Το δημοκρατικό εγχείρημα στη Λευκορωσία ουδέποτε είχε σημαντικές ελπίδες επιτυχίας. Ο παράγοντας που τραυμάτισε τις προοπτικές για δημοκρατία στη Λευκορωσία ήταν ότι η ελίτ του ΚΚ δεν το βρήκε αναγκαίο να αποδεχτεί την εθνική – δημοκρατική ατζέντα των αντιπάλων της, σε αντίθεση με ό,τι συνέβη στα υπόλοιπα κράτη της ΕΣΣΔ. Το Λαϊκό Μέτωπο Λευκορωσίας το 1991 απέτυχε στην προσπάθεια του να γίνει μαζική οργάνωση, γεγονός που βοήθησε τους αξιωματούχους που

⁶²⁴ Ibid. p.804

⁶²⁵ Michael Mc Faul, op. cit. p.239

⁶²⁶ David Stark/ Laszlo Bruszt, *Post-socialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 1998, p.19

υποστήριζαν την επιστροφή στην εποχή πριν τον Gorbachev να διατηρήσουν την εξουσία στο νεοσυσταθέν κράτος⁶²⁷.

Η Λευκορωσία ήταν η τελευταία από τις πρώην σοβιετικές χώρες που αντικατέστησε το σοβιετικό κοινοβούλιο με Εθνοσυνέλευση (Μάιο και Δεκέμβριο 1995) και η τελευταία που δημιούργησε θεσμό Προέδρου και διεξήγαγε προεδρικές εκλογές (Ιούλιο 1994)⁶²⁸. Η απομάκρυνση του Shushkevich από Πρόεδρος του Ανώτατου Συμβουλίου άνοιξε το δρόμο, τον Μάρτιο του 1994, για υιοθέτηση νέου συντάγματος που καθιέρωνε Προεδρία και καταργούσε το διαχωρισμό μεταξύ της εκτελεστικής και κρατικής εξουσίας⁶²⁹.

Πρώτος Πρόεδρος της Λευκορωσίας, και μοναδικός έως σήμερα, εκλέχθηκε ο Alexandar Lukashenka, ο οποίος κέρδισε τις προεδρικές εκλογές του 1994 έναντι του πρωθυπουργού Kebich. Ο Lukashenka, στα μέσα Ιουλίου 1996, φανέρωσε την πρόθεση του να ενισχύσει τις προεδρικές εξουσίες μέσω δημοψηφίσματος, οδηγώντας σε μία απροσδόκητη εξέλιξη: οι ηγέτες του ΚΚ προσπάθησαν με τους ηγέτες του Μετώπου και ακόμα 5 κόμματα να δημιουργήσουν συμμαχία μέσω «συνομιλιών στρογγυλής τραπέζης»⁶³⁰. Το δημοψήφισμα διεξήχθη τελικά στις 24 Νοεμβρίου 1996, και τα αποτελέσματα του μπορούν να θεωρηθούν ως αποφασιστική στιγμή στην ιστορία του κράτους, καθώς συνεπάγονταν τη δημιουργία ενός νέου μοντέλου μετά – σοβιετικής εξουσίας. Στην ιεραρχία εξουσίας, η πραγματική εκτελεστική εξουσία συγκεντρώνεται πλέον στα χέρια δύο κοινωνικοπολιτικών θεσμών, του Προέδρου και του λαού, που γίνεται κατανοητός ως οι ψηφοφόροι του Προέδρου Lukashenka⁶³¹.

Παρότι το πολιτικό σύστημα της Λευκορωσίας χαρακτηρίζεται ως «απόλυτο» Προεδρικό, μοιράζεται κοινά χαρακτηριστικά με τα αντίστοιχα συστήματα των υπόλοιπων κρατών της CIS. Τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά είναι η μη πιθανότητα

⁶²⁷ Στους μήνες που προηγήθηκαν του πραξικοπήματος του Αυγούστου, οι ηγέτες του Κόμματος ξαφνικά προσηλυτίστηκαν στον εθνικό κομμουνισμό και προσπάθησαν να βολιδοσκοπήσουν την πολιτιστική intelligentsia. Kathleen J. Mihalisko, “Belarus: retreat to authoritarianism” in Karen Dawisha /Bruce Parrott, Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova, Cambridge: Cambridge University Press 1997, pp.240-242

⁶²⁸ Η καθυστερημένη αντικατάσταση του Ανώτατου Συμβουλίου οφειλόταν στα συμφέροντα αυτοσυντήρησης της κομμουνιστικής πλειοψηφίας σε αυτό, καθώς και στη μωδιασμένη αντίδραση των πολιτών στην κατάρρευση της ΕΣΣΔ. Η καθυστέρηση στη δημιουργία θεσμού Προέδρου ερμηνεύεται από τις προσωπικές πολιτικές των κυβερνόντων, από τη μία πλευρά, και τις ανησυχίες των μεταρρυθμιστών από την άλλη, ότι η θέση μπορεί να χειραγωγηθεί για να συγκεντρωθούν εξουσίες σε λάθος χέρια.

⁶²⁹ Kathleen J. Mihalisko, op. cit. pp.247 & 250

⁶³⁰ Ibid. p.271

⁶³¹ Steven M. Eke and Taras Kuzio, “Sultanism in Eastern Europe: The Socio – Political Roots of Authoritarian Populism in Belarus”, *Europe – Asia Studies* Vol.52 no3 (May 2000), p.523

αλλαγής κυβέρνησης, η υπανάπτυξη των επίσημων κομμάτων, εκλογικές εκστρατείες που κινητοποιούνται από προσωπική πατρωνία του εκλογικού σώματος, και η κυριαρχία εκλογικών συστημάτων με μονοεδρικές περιφέρειες. Αυτά τα χαρακτηριστικά απορρέουν από το γεγονός ότι τα πολιτικά συστήματα στα κράτη της CIS αναδόθηκαν ως συνέπεια της προσαρμογής των πρώην κομμουνιστικών αρχηγικών πολιτικών στην εποχή των ανταγωνιστικών εκλογών. Παρόλα αυτά, αν τα καθεστώτα σε Ρωσία, Ουκρανία και την Κεντρική Ασία χαρακτηρίζονται από συγκεκριμένο επίπεδο πλουραλιστικού ανταγωνισμού ανάμεσα σε φατρίες, τότε η πολιτική στη Λευκορωσία μπορεί να χαρακτηριστεί ως μονοπολιστική⁶³². Ο Lukashenka πάντα απευθυνόταν στις μάζες, προσπαθώντας να προκαλέσει τα αισθήματα τους κατά των ελίτ, ενώ οι μονοπολιστικές πολιτικές του ερμηνεύονται από τη λαϊκιστική εικόνα της πολιτικής που οικοδομήθηκε μόνο για δύο δρώντες: τον ηγέτη και τον λαό⁶³³.

Το σύστημα νομιμοποίησης της εξουσίας μέσω δημοψηφισμάτων, που αναπτύχθηκε νωρίς στην Προεδρία Lukashenka, οδήγησε στην εξάλειψη της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και την άμεση αντικατάστασή της από την «ορατότητα» της δημοψηφισματικής δημοκρατίας⁶³⁴. Το μοντέλο εξουσίας στη Λευκορωσία περιλαμβάνει κάποια από τα χειρότερα στοιχεία του προσφάτως απομυθοποιημένου σοβιετικού κράτους, περιλαμβανομένης της αποσιώπησης, συχνά με βίαια μέσα, των ανεπίσημων οργανώσεων, τη συνεχή παρενόχληση της αντιπολίτευσης, την χωρίς ένταλμα σύλληψη και κακή μεταχείριση των πολιτικών ακτιβιστών και την προσπάθεια να επανεισάγει την κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία

⁶³² Στη Ρωσία, την Ουκρανία, ακόμα και στο Καζακστάν, οι φατρίες των Προέδρων είναι σχετικά μικρές. Ο Γέλτσιν, ο Kuchma και ο Nazarbaev βασίστηκαν σε διάφορες φατρίες με το να τις κάνουν να ανταγωνίζονται μεταξύ τους και να τις καθιστούν υπεύθυνες για ανεπιτυχείς πολιτικές. Αυτή η πρακτική ταφιάζει στα ημιπροεδρικά συστήματα, που παρέχουν στον πρωθυπουργό συγκεκριμένο βαθμό ανεξαρτησίας. Σε αντίθεση, ο Lukashenka ενθαρρύνει μόνο τη δική του φατρία και εκλογική μηχανή να αναπτυχθεί, ενώ δεν επιτρέπει σε καμία ενδοελίτ συνιστώσα να έχει δική της εκλογική μηχανή.

⁶³³ Ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό της προεδρίας στη Λευκορωσία είναι ότι υπάρχουν δύο κατηγορίες προεδρικών διαταγμάτων, το *dekrety* και το *ukazy*. Το *Dekrety* έχει κανονιστικές συνέπειες, και στοχεύει στην επίλυση στρατηγικών προβλημάτων του κράτους, ενώ το *ukazy* ασχολείται με λιγότερο σημαντικά ζητήματα, όπως οι καθαρά διαχειριστικές λειτουργίες του Προέδρου. Παρότι αυτή η ταξινόμηση είναι βολική για τους πολιτικούς επιστήμονες, δεν είναι επιθυμητή για τη δημοκρατία. Kimitaka Matsuzato, "A Populist Island in an Ocean of Clan Politics: The Lukashenka Regime as an Exception among CIS Countries", *Europe – Asia Studies* Vol.56 no2 (March 2004), pp.237-238 & 245

⁶³⁴ Ο Heady αναγνωρίζει τρία ουσιαστικά χαρακτηριστικά της αναπτυγμένης πολιτικής: μία υψηλά διαφοροποιημένη κυβερνητική οργάνωση με κατανομή των ρόλων σύμφωνα με τα προσόντα, μία εξειδικευμένη γραφειοκρατία, και ένας πολιτικοποιημένος πληθυσμός. Η Λευκορωσία δεν ικανοποιεί καμία από αυτές τις προϋποθέσεις. Steven M. Eke and Taras Kuzio, *op. cit.* p.541

και τον συγκεντρωτικό εκτελεστικό έλεγχο στο σύνολο της κοινωνίας. Παρόλα αυτά, κόντρα σε όλες τις πιθανότητες, το συγκεκριμένο μοντέλο ανάπτυξης συνεχίζει να αψηφά τις προβλέψεις για μαζική κοινωνική αναταραχή και οικονομική κατάρρευση⁶³⁵.

Η σταθερότητα του συστήματος Lukashenka μπορεί να αιτιολογηθεί και από τη στήριξη που του παρέχει η Ρωσία. Τα πρώτα χρόνια της μετάβασης έγινε φανερό ότι ο αντισοβιετικός εθνικισμός ήταν αδύναμος, με συνέπεια να είναι αδύναμη και η φιλοευρωπαϊκή ταυτότητα, γεγονός που σήμαινε ότι η ρωσική επέμβαση υπέρ του Lukashenka ήταν αναμφισβήτητη. Τα πρώτα χρόνια της Προεδρίας Lukashenka, οι σημαντικές ρωσικές χορηγήσεις ενέργειας προς τη Λευκορωσία επέτρεψαν στη χώρα να αποφύγει μεγάλο μέρος της οικονομικής ύφεσης που έπληξε άλλα κράτη τη δεκαετία του '90. Επιπλέον, η Λευκορωσία ουδέποτε διαιρέθηκε από περιφερειακή ή εθνική σύγκρουση, ενώ πιο σημαντικό ήταν ότι ο Lukashenka διατήρησε το εύρος της κρατικής ισχύος, καθώς ουδέποτε προέβη σε σημαντικές ιδιωτικοποιήσεις. Παρόλα αυτά, ο συνδυασμός αδύναμης οργάνωσης των ελίτ και η πολλαπλή εξάρτηση από τη Ρωσία έχει δημιουργήσει πιθανά τρωτά σημεία του καθεστώτος π.χ. ο Lukashenka φυλάκισε τον πρώην κυβερνητικό αξιωματούχο Mikhail Maynich με το σκεπτικό ότι τα συχνά ταξίδια του στη Μόσχα είχαν ως αντικείμενο μυστικές διαπραγματεύσεις για την εκδίωξή του⁶³⁶.

5.3.2.3. Ο «ασταθής» ημι-Προεδρισμός στην Ουκρανία

Η Ουκρανία ξεκίνησε τη διαδικασία μετάβασης με δύο σοβαρά, και αλληλένδετα, προβλήματα: το πρώτο ήταν η ισχυρή παρουσία ρωσικού πληθυσμού, συγκεντρωμένου στα ανατολικά της χώρας, και το δεύτερο ήταν η απουσία ανεξάρτητης κρατικής ύπαρξης στο παρελθόν. Οι Ουκρανοί, στο δημοψήφισμα της ανεξαρτησίας το Δεκέμβριο του 1991, ψήφισαν μόνο για ένα κοινό μέλλον, όχι για τη διατήρηση στοιχείων κοινού παρελθόντος. Αυτή η απουσία κοινού παρελθόντος καθυστέρησε τη διαδικασία εκδημοκρατισμού εξ αρχής και επέτρεψε στην παλιά ελίτ να επιβιώσει, παρά την δεινή οικονομική κατάσταση της χώρας.⁶³⁷ Ταυτόχρονα, και

⁶³⁵ Αυτό το μοντέλο της Λευκορωσίας το εμπνεύστηκε ο ίδιος ο Lukashenka, που ισχυρίζεται ότι η Γερμανία του Αδόλφου Χίτλερ αντανάκλα καλύτερα τη δική του «εκδοχή προεδρικής δημοκρατίας», και χαρακτηρίζεται ως «η Δεύτερη Σοσιαλιστική Επανάσταση την Ύστερης Βιομηχανικής Περιόδου». Steven M. Eke and Taras Kuzio, op. cit. p.524

⁶³⁶ Lucan A. Way, "Authoritarian State Building...", op. cit. pp.254 -255

⁶³⁷ Παραδοσιακά το ΚΚ Ουκρανίας κοίταζε στη Μόσχα για νομιμοποίηση και προστασία. Η αποτυχία του πραξικοπήματος του Αυγούστου 1991 έδωσε το τελικό χτύπημα στις ελπίδες για επέμβαση εκ

αντιθέτως με την υπόλοιπη Ανατολική Ευρώπη, όπου η ιδέα της επιστροφής στην Ευρώπη απολαμβάνει ευρεία στήριξη από τις ελίτ και τους πολίτες, στην Ουκρανία υπάρχει ακόμα συζήτηση μεταξύ όσων υποστηρίζουν την Ευρώπη και την Ευρασία⁶³⁸.

Η αναζήτηση για ανεξάρτητη εθνική ταυτότητα στην Ουκρανία επηρέασε άμεσα το πολιτικό σύστημα. Ο πρώτος Πρόεδρος Leonid Kravchuk ανήλθε στην εξουσία συμμαχώντας με τους εθνικιστές και υποστηρίζοντας την ανεξαρτησία από τη Σοβιετική Ένωση. Καθώς η κατάσταση της οικονομίας χειροτέρευε στις αρχές του '90, οι βιομηχανικές ελίτ στην Ανατολική Ουκρανία τάσσονταν όλο και πιο έντονα κατά του Προέδρου και οδήγησαν στη νίκη του Kuchma το 1994. Παρά το γεγονός ότι ο Kuchma ενίσχυσε τις εξουσίες του, η ροπή του προς τον ουκρανικό εθνικισμό οδήγησε στην ανάδυση ισχυρής ρωσόφιλης αριστεράς. Κυριαρχούμενο από καλά οργανωμένα αριστερά κόμματα το κοινοβούλιο δεν πέρασε πολλές από τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις του Προέδρου⁶³⁹.

Στην Ουκρανία, όπως και στην περίπτωση της Μολδαβίας αργότερα, υπήρξε σύγκρουση μεταξύ του Προέδρου και του κοινοβουλίου για τις κύριες εκτελεστικές και νομοθετικές εξουσίες. Το διάστημα 1992-94 το κοινοβούλιο εμπόδισε τις πρωτοβουλίες του Προέδρου Kravchuk για ενίσχυση των εξουσιών του, προκαλώντας πρόωρες προεδρικές εκλογές⁶⁴⁰. Ο διάδοχός του, Kuchma, τόσο στην πρώτη του θητεία όσο και στο πρώτο μισό της δεύτερης θητείας του, προσπάθησε να αυξήσει τις επίσημες προεδρικές εξουσίες, οδηγώντας σε περιόδους έντονης αντιπαράθεσης μεταξύ Προέδρου και νομοθετικής εξουσίας. Το καλοκαίρι του 2002

μέρους της παλιάς τάξης. Συνέπεια ήταν η νομενκλατούρα να ενστερνιστεί την ανεξαρτησία και τον εθνικιστικό σκοπό ως το κύριο μέσο για την επιβίωση και παραμονή στην εξουσία. Το κοινοβούλιο ανακήρυξε την ανεξαρτησία στις 24 Αυγούστου και από τότε η παλιά ελίτ αρνήθηκε πεισματικά μία νέα συνθήκη ένωσης με τη Ρωσία. Αυτή η εξέλιξη έμοιαζε περισσότερο με την περίπτωση της Λευκορωσίας και της Κεντρικής Ασίας, παρά με την Κεντρική Ευρώπη και τη Βαλτική. Το παλιό σύστημα ούτε κατέρρευσε όπως στη Τσεχοσλοβακία και τη Ρωσία, ούτε διαπραγματεύτηκε υποχώρηση όπως στην Πολωνία και την Ουγγαρία. Η κυβέρνηση ήταν ουκρανική στη μορφή καιμπρεζνιεφική στο περιεχόμενο.

⁶³⁸ Ilya Prizel, "Ukraine between proto – democracy and "soft" authoritarianism" in Karen Dawisha /Bruce Parrott, Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova, Cambridge: Cambridge University Press 1997, pp.331 &333 &342-343

⁶³⁹ Lucan A. Way, "Authoritarian State Building...", op. cit. p.256

⁶⁴⁰ Στις προεδρικές εκλογές που έγιναν τον Ιούνιο και Ιούλιο του 1994, ο Kravchuk ανέμενε μεγάλη αποχή των ψηφοφόρων, ώστε να κηρύξει τις εκλογές άκυρες, αλλά το εκλογικό σώμα τον εξέπληξε με μεγάλη προσέλευση στον πρώτο γύρο. Πριν από τις προεδρικές εκλογές του 1994 ο πρώην πρωθυπουργός Kuchma, ο οποίος κατά τη διάρκεια της θητείας του το 1992-93 συνέχισε αμφισβητούσε την ηγεσία του Προέδρου στην κυβέρνηση, αντιμετώπισε τον Πρόεδρο Kravchuk και τον κέρδισε με άνετη πλειοψηφία. Παρομοίως, πριν τις προεδρικές εκλογές του 1999 οι πρώην πρωθυπουργοί Marchuk και Lazarenko θεωρήθηκαν ως οι κύριοι πιθανοί αντίπαλοι του Kuchma.

ο Kuchma «παραιτήθηκε» των προσπαθειών του, προτείνοντας τη μετάβαση του πολιτικού συστήματος στην πρωθυπουργική του φάση και τον συνταγματικό περιορισμό του Προέδρου, καθώς διαφαινόταν η εκλογή του Yushchenko στην Προεδρία⁶⁴¹.

Τα μεγάλα αριστερά κόμματα στην Ουκρανία (ΚΚ Ουκρανίας, Σοσιαλιστικό Κόμμα Ουκρανίας) πάντα ευνοούσαν ισχυρό κοινοβούλιο, με το σκεπτικό ότι ο εκλογικός ανταγωνισμός του κοινοβουλευτικού συστήματος θα τους επιτρέψει να γίνουν κυβέρνηση, δεδομένου ότι και τα δύο μαζί δεν παίρνουν πάνω από το 40% των ψήφων. Τα εθνικά – δημοκρατικά κόμματα (Rukh, Κόμμα Μεταρρυθμίσεων και Τάξης) ευνοούν έναν ισχυρό Πρόεδρο, ο οποίος θα διαφυλάξει την ανεξαρτησία του διαιρεμένου σε εθνικές και πολιτικές γραμμές κράτους. Επομένως, η στάση των κεντρικών πολιτικών κομμάτων γίνεται σημαντική για το αν θα διατηρηθεί ή αν θα αλλάξει το θεσμικό καθεστώς στην Ουκρανία. Αυτά τα κόμματα μπορούν να χαρακτηριστούν ως πελατειακά, με τις μεταξύ τους διαφορές να αφορούν διαφορετική πρόσβαση στις κρατικές πηγές, την πολιτική πίστη στην κυβέρνηση και την εικόνα που δείχνουν⁶⁴².

Ο ημι-Προεδρισμός της Ουκρανίας χαρακτηρίζεται ως «ασταθής» λόγω του υψηλού ρυθμού αλλαγής κυβερνήσεων, απόρροια και της δυσκολίας συμβιβασμού ανάμεσα στους κύριους πολιτικούς δρώντες. Τα πιο σημαντικά προβλήματα του πολιτικού συστήματος φαίνεται να προέρχονται από το ανεπαρκώς εδραιωμένο κομματικό σύστημα⁶⁴³. Όλοι οι Πρόεδροι εκμεταλλεύτηκαν αυτή την «αδυναμία» και προχώρησαν στη δημιουργία τεχνοκρατικών υπουργικών συμβουλίων, με τους Προέδρους να ενδιαφέρονται κυρίως να πετύχουν περιστασιακή πλειοψηφία γύρω από τον πρωθυπουργό που επέλεγαν⁶⁴⁴. Κανένα από τα 10 υπουργικά συμβούλια της Ουκρανίας το διάστημα 1991-2003 δεν είχε αυθεντικό κομματικό δεσμό, καθώς οι

⁶⁴¹ Ο Kuchma ουδέποτε ταυτίστηκε με την υποστήριξη ενός κόμματος, αλλά βασίστηκε σε μία χαλαρή μεν ρευστή δε συμμαχία ανταγωνιστικών μεταξύ τους κομμάτων. Lucan A. Way, “*Authoritarian State Building...*”, op. cit. p.243 and Oleh Protsyk, “*Troubled Semi-Presidentialism...*”, op. cit. p.1087

⁶⁴² Oleh Protsyk, “*Troubled Semi-Presidentialism...*”, pp.1090-1091

⁶⁴³ Οι μονοεδρικές περιφέρειες και αργότερα τα μικτά εκλογικά συστήματα δεν παρέχουν επαρκή κίνητρα για την επιτάχυνση της εδραίωσης του κομματικού συστήματος.

⁶⁴⁴ Η κυριαρχία του Προέδρου Kuchma επί της εκτελεστικής εξουσίας αμφισβητήθηκε πολλές φορές από τους πρωθυπουργούς. Η αντίδραση του ήταν να απολύσει πολλούς πρωθυπουργούς και υπουργικά συμβούλια· το διάστημα 1994 – 2004 υπήρξαν 9 πρωθυπουργοί. Oleh Protsyk, “*Ruling with Presidential Decree...*”, op. cit. p.651

πολιτικές ελίτ θεωρούσαν, ότι έτσι χτυπούσαν τον εκτεταμένο κομματισμό στην κυβέρνηση⁶⁴⁵.

Ο ασταθής χαρακτήρας του πολιτικού συστήματος στην Ουκρανία, και συνακόλουθα του κράτους, εκδηλώθηκε σε όλο το εύρος του στις προεδρικές εκλογές του 2004, με τον Yushchenko να επωφελείται από την οικονομική και οργανωτική υποστήριξη μίας ομάδας ολιγαρχών και πρώην υπουργών. Η διαίρεση στα ανώτερα κλιμάκια της κυβέρνησης οδήγησε σε κατάρρευση της αυταρχικής κρατικής ιεραρχίας, ιδιαίτερα μετά την προσπάθεια της κυβέρνησης να νοθεύσει τις προεδρικές εκλογές της 21^{ης} Νοεμβρίου 2004. Ο αδύναμος κεντρικός έλεγχος συνέβαλε άμεσα στις μεγάλης κλίμακας διαδηλώσεις. Η αντικυβερνητική εθνική ταυτότητα βοήθησε την αντιπολίτευση στα γεγονότα του 2004, καθώς οι φιλελεύθεροι στο Κίεβο μπορούσαν να βασιστούν στην ισχυρή υποστήριξη των περιφερειών εναντίον ενός καθεστώτος που θεωρούταν από πολλούς, ιδιαίτερα στη δυτική Ουκρανία, ως αντί – Ουκρανικό. Η προεξοχή μίας φιλοευρωπαϊκής εθνικής ταυτότητας σήμαινε ότι η φανερή ρωσική στήριξη στον κυβερνόντα, που ήταν αποτελεσματική στη Λευκορωσία το 1996, οδήγησε σε ένα ισχυρό κίνημα υπέρ της ανεξαρτησίας στην Ουκρανία⁶⁴⁶.

Η συγκατοίκηση του Προέδρου Yushchenko, και του κόμματος η «Ουκρανία μας» που τον στήριζε, με την κυβέρνηση Yanukovych, που προέκυψε τον Σεπτέμβριο του 2006, ήταν καταδικασμένη να αποτύχει εξ αρχής. Τα μέλη του κόμματος η «Ουκρανία Μας», που τοποθετούνται ως δυτικόφιλοι φιλελεύθεροι, ήταν έτοιμοι να σχηματίσουν κυβέρνηση με την αριστερή ρωσόφιλη συμμαχία των κομμουνιστών και των σοσιαλιστών του κόμματος του Yanukovych⁶⁴⁷. Η κυβέρνηση Tymoshenko, που προέκυψε τον Δεκέμβριο του 2007, άρχισε να καταρρέει τον Σεπτέμβριο του 2008 με αφορμή τη σύγκρουση στη Νότια Οσετία. Το κόμμα της πρωθυπουργού μπλόκαρε ψήφισμα που καταδίκαιζε τη Ρωσία και μετά συνασπίστηκε με το κόμμα του Yanukovych για να περιορίσουν τις προεδρικές εξουσίες. Το προεδρικό κόμμα η «Ουκρανία Μας» αποχώρησε από το υπουργικό συμβούλιο και κατόπιν από τη

⁶⁴⁵ Τα πρωταρχικά κριτήρια για την ατομική επιλογή των υπουργών ήταν κάποιου είδους τεχνική εξειδίκευση στο συγκεκριμένο πεδίο κυβερνητικής λειτουργίας. Οι κοινοβουλευτικοί έτειναν να βασίζονται στον Πρόεδρο για να επιλύσουν το πρόβλημα της συλλογικής δράσης σχετικά με τον σχηματισμό κυβέρνησης. Oleh Protsyk, “*Troubled Semi-Presidentialism...*”, pp.1079 &1086

⁶⁴⁶ Lucan A. Way, “*Authoritarian State Building...*”, op. cit. pp.256-257

⁶⁴⁷ Zerkalo Nedeli, field reports no 32(611), 26 August – 1 September 2006 (author Hennadiy Druzenko)

συμμαχία, ενώ ο Yushchenko απείλησε με πρόωρες εκλογές⁶⁴⁸. Στο εσωτερικό της Ουκρανίας, ο Πρόεδρος κατάφερε να πείσει την πλειοψηφία ότι η κυβερνητική κρίση αποτελούσε πραξικόπημα, ενώ στην Ευρώπη ισχυρίστηκε ότι επρόκειτο για μία συνηθισμένη δημοκρατική διαδικασία⁶⁴⁹.

5.3.3. Οι έγχρωμες επαναστάσεις

Η συζήτηση για τις πρόσφατες «δημοκρατικές επαναστάσεις» δίνει έμφαση στην χρησιμοποίηση από την αντιπολίτευση ενός εκλογικού μοντέλου μετάβασης. Αυτό το μοντέλο περικλείει την χρήση μέσων όπως οι εκλογές, η ενότητα της αντιπολίτευσης, ειρηνικές μαζικές διαδηλώσεις εναντίον της εκλογικής νοθείας, κινήματα νεολαίας, καθώς και διάφορες μορφές επίβλεψης εκλογών και παράλληλης καταμέτρησης ψήφων, προκειμένου να επιβληθούν στις αυταρχικές ελίτ⁶⁵⁰.

Οι εκλογές αποτελούν το εργαλείο της Δύσης για τη διάχυση της δημοκρατίας στον κόσμο. Το κύμα των λεγόμενων έγχρωμων επαναστάσεων, που άρχισε στη Γεωργία το 2003 και συνεχίστηκε στην Ουκρανία το 2004 και το Κιργιστάν το 2005, έδωσε ελπίδες για πραγματικό εκδημοκρατισμό, που τελικά αποδείχτηκαν φρούδες, καθώς τα νέα καθεστάτα άρχισαν να συμπεριφέρονται όπως οι προκάτοχοι τους. Μετά την «πορτοκαλί επανάσταση» στην Ουκρανία, η Μόσχα χρησιμοποίησε το πρόσχημα της εθνικής κυριαρχίας για να απαιτήσει λιγότερες πρωτοβουλίες από το *Γραφείο για Δημοκρατικούς Θεσμούς και Ανθρώπινα Δικαιώματα* (ODIHR) του ΟΑΣΕ. Το 2005 η Ρωσία μπλόκαρε τον προϋπολογισμό του ΟΑΣΕ θέτοντας την παραπάνω προϋπόθεση, ενώ ο ΥΠΕΞ Sergei Lavron επέκρινε τον οργανισμό για υπερβολική αυτονομία⁶⁵¹. Συνέπεια ήταν ο ΟΑΣΕ να αρχίσει να χρησιμοποιεί ανώδυνες φράσεις στις αναφορές του, όπως “επαρκής πρόοδος”, “καλή οργάνωση”, “συγκεκριμένα στάνταρ δεν επιτεύχθηκαν” – για τις εκλογικές παραβιάσεις – και “οι αρχές έκαναν μία προσπάθεια”. Το ΚΚΜ, μετά τις εκλογές του 2009, εξέλαβε αυτές τις φράσεις ως αποδοχή της πολιτικής του, βασιζόμενο και στην εμπειρία του

⁶⁴⁸ Ο Πρόεδρος υπήρξε πάντα υποστηρικτής του Saakashvilli, ενώ η πρωθυπουργός υποστήριξε τη Ρωσία, κάποιοι λένε γιατί ήθελε τη στήριξη της Μόσχας για να εκλεγεί Πρόεδρος το 2010. Πολλοί Ουκρανοί αισθάνονται δυνατούς δεσμούς με τη Ρωσία, ειδικά στα ανατολικά της χώρας, και κάποιοι στο Κίεβο φοβούνται ότι μέρος της χώρας τους βρίσκεται στα πλάνα της Μόσχας. Η Κριμεία θεωρείται ιδιαίτερα τρωτή, καθώς έχει μεγάλο ρωσικό πληθυσμό και φιλοξενεί το ρωσικό Στόλο της Μαύρης Θάλασσας. <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/Europe/7597112.stm>

⁶⁴⁹ Zerkalo Nedeli, field reports no34 (713), 13-19 September 2008 (author Yulia Mostovaya)

⁶⁵⁰ Lucan Way, “*The Real Causes of the Color Revolutions*”, op. cit. p.56

⁶⁵¹ Σύμφωνα με τα μέσα ενημέρωσης στη Ρωσία, οι «επαναστάσεις» στην Ανατολική Ευρώπη έχουν ως μόνο σκοπό να περιορίσουν τη ρωσική επιρροή στα πρώην σοβιετικά κράτη.

Καζακστάν, της Γεωργίας και του Αζερμπαϊτζάν, όπου η Δύση κράτησε πιο μετριοπαθή στάση παρά την χειραγώγηση των εκλογών⁶⁵².

Η πιο πρόσφατη «δημοκρατική επανάσταση» πραγματοποιήθηκε στις εκλογές της 5^{ης} Απριλίου 2009 στη Μολδαβία, με τους ηγέτες της αντιπολίτευσης να κατηγορούν το κυβερνών ΚΚΜ για νοθεία που άγγιζε το 30% των ψήφων⁶⁵³. Οι διαδηλώσεις ξεκίνησαν την επομένη των εκλογών και οδήγησαν σε βίαια περιστατικά μεταξύ των οποίων ο εμπρησμός χώρων του κοινοβουλίου και ο θάνατος του 23χρονου Valeriu Boboc από χτυπήματα αστυνομικών⁶⁵⁴. Οι διαδηλώσεις της 6^{ης} Απριλίου υπήρξαν μεν αυθόρμητη αντίδραση των κομμάτων της αντιπολίτευσης για το αναπάντεχο εκλογικό αποτέλεσμα, αλλά έδειξαν το μέγεθος της πολιτικής πόλωσης στη Μολδαβία, ενώ το πρώτο διάστημα η συζήτηση στράφηκε γύρω από το ποιος οργάνωσε τα αιματηρά επεισόδια⁶⁵⁵.

Οι επικριτικές αναφορές του ΟΑΣΕ για τις εκλογές σε Γεωργία το 2003 και Ουκρανία το 2004 είχαν σημαντική επιρροή στην κινητοποίηση της αντιπολίτευσης. Τα τελευταία χρόνια, όμως, οι αναφορές έγιναν λιγότερο επικριτικές, και το ODIHR έκρινε ως «δίκαιες και χωρίς κρατική παρέμβαση» τις εκλογές σε Αρμενία και Αζερμπαϊτζάν. Πολλοί αναλυτές ισχυρίστηκαν ότι, αυτή η αλλαγή στάσης απέρρεε από την αυξανόμενη ρωσική πίεση⁶⁵⁶. Είναι χαρακτηριστικό ότι, η αναφορά του ODIHR για τις εκλογές του Αζερμπαϊτζάν τον Οκτώβριο του 2008, που ο Ilham

⁶⁵² Οι παρατηρητές εκλογών δίνουν μεγαλύτερη προσοχή στις διαδικαστικές παραβιάσεις παρά στις παραβιάσεις της πολιτικής διαδικασίας. Για παράδειγμα, στις τελευταίες προεδρικές εκλογές στη Ρωσία ανέφεραν το γεγονός ότι εργοδότες στις κρατικές δομές υποχρέωσαν τους εργαζομένους τους να φωτογραφίσουν με τα κινητά τους τα ψηφοδέλτια τους. Στις τοπικές εκλογές του 2007 στη Μολδαβία και τις κοινοβουλευτικές στη Γεωργία το 2008, το εκλογικό σώμα και η αντιπολίτευση απειλήθηκαν ότι θα χάσουν τη δουλειά τους ή θα τους χτυπήσουν αν δεν ψηφίσουν ή δεν ενταχθούν στο κυβερνών κόμμα. Οι πρόσφατες δημοσκοπήσεις δείχνουν ότι πάνω από το 52% των πολιτών στη Μολδαβία πιστεύουν ότι δεν μπορούν να επηρεάσουν τις σημαντικές αποφάσεις του κράτους. Το ΚΚΜ περηφανεύεται ότι έχει τη στήριξη της Δύσης και κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ότι αυτή η νομιμοποίηση είναι ισχυρό εργαλείο. Moldova Azi, 19/01/2009

⁶⁵³ Το παράδοξο από την πλευρά των διεθνών παρατηρητών ήταν ότι η προκαταρκτική αναφορά του ΟΑΣΕ έκανε λόγο για εκλογές που διεξήχθησαν σε «γενικά πλουραλιστικό περιβάλλον» και «ανταποκρίθηκαν σε πολλά διεθνή πρότυπα και δεσμεύσεις». Αντιθέτως, η Βαρόνη Emma Nicholson, μέλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, βρισκόταν ως παρατηρητής στη Μολδαβία και χαρακτήρισε τις εκλογές «θεμελιωδώς λανθασμένες».

⁶⁵⁴ Moldova Azi, 07/04/2009

⁶⁵⁵ Ο Πρόεδρος της Βουλής Marian Lupu, μετά από συνάντηση με τους ηγέτες των υπόλοιπων κοινοβουλευτικών κομμάτων, παραδέχτηκε ότι οι διαδηλώσεις δεν οργανώθηκαν από την αντιπολίτευση, αλλά είχαν αντικρατικό χαρακτήρα, δεδομένου ότι οι διαδηλωτές που εισέβαλαν στο κοινοβούλιο κρατούσαν σημαία της ΕΕ και την τοποθέτησαν στην ταράτσα. Ellen Barry, “Moldovan Capital’s Mayor Speaks Against Communism”, The New York Times 13/04/2009

⁶⁵⁶ Ο ΥΠΕΕ Sergei Lavrov χαρακτήρισε το ODIHR ως «πολιτικοποιημένο οργανισμό» που λειτουργεί εκτός του ελέγχου των μελών του ΟΑΣΕ. Η Μόσχα προσπάθησε να θέσει το σώμα παρατηρητών υπό την επίβλεψη του Μόνιμου Συμβουλίου του ΟΑΣΕ, που θα έδινε στη Ρωσία και άλλα κράτη της Κοινοπολιτείας αποτελεσματικό βέτο επί των εκλογικών αναφορών του ODIHR.

Aliyev κέρδισε με ποσοστό 87%, έκανε λόγο για σημαντική πρόοδο προς τα δημοκρατικά πρότυπα, παρότι η αντιπολίτευση αποφάσισε να μην συμμετέχει στις εκλογές μετά το κλείσιμο εφημερίδων της από την κυβέρνηση. Παρομοίως, οι εκλογές στην Αρμενία τον Φεβρουάριο του 2008, που τις κέρδισε ο Serzh Sarkisian, θεωρήθηκαν σε μεγάλο βαθμό συμβατές με τις διεθνείς δεσμεύσεις, παρότι στις διαδηλώσεις που ακολούθησαν σκοτώθηκαν 10 άτομα σε συγκρούσεις με την αστυνομία, και συνελήφθησαν 900 διαδηλωτές και ηγέτες της αντιπολίτευσης⁶⁵⁷.

Η «δημοκρατική» κυβερνητική αλλαγή σε Γεωργία, Κιργιστάν και Ουκρανία συνέβη σε συμφωνία με κάθε χώρας τακτικό και εσωτερικά υποχρεωτικό εκλογικό κύκλο, με την αυταρχική κατάρρευση σε Γεωργία και Ουκρανία να έχουν προβλεφθεί χρόνια νωρίτερα. Στη Γεωργία το κυβερνών κόμμα του Προέδρου Shevardnadze έχασε όλους τους κύριους συμμάχους του και διαλύθηκε το 2001-2002, αν και λίγοι περίμεναν να αποχωρήσει από τη θέση του το 2003, δεδομένου ότι η θητεία του έληγε το 2005. Παρομοίως, το 2002 η δημοτικότητα του Προέδρου Kuchma έπεσε σε μονοψήφιο ποσοστό, ενώ ο αντιπολιτευτικός συνασπισμός «Η Ουκρανία Μας» του πρώην πρωθυπουργού Yushchenko κέρδισε την πλειοψηφία στις κοινοβουλευτικές εκλογές της ίδιας χρονιάς⁶⁵⁸.

Μία σημαντική διαπίστωση είναι ότι, η επιτυχία των «δημοκρατικών επαναστάσεων» εξαρτάται περισσότερο από την ισχύ της αυταρχικής κυβέρνησης και λιγότερο από άλλους παράγοντες, όπως η κινητοποίηση της αντιπολίτευσης και η υιοθέτηση στρατηγικών από το εξωτερικό. Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση αποτυχίας παρουσιάστηκε στις προεδρικές εκλογές της Λευκορωσίας το 2006: ο Lukashenka κατάφερε να επανεκλεγεί, παρότι οι αντίπαλοί του παραμέρισαν τις προσωπικές τους διαφορές και υποστήριξαν τον Alexandar Milinkevich, αναμένοντας να πετύχουν, όπως συνέβη προηγουμένως στις αντίστοιχες περιπτώσεις στη Σερβία το 2000 και στην Ουκρανία το 2004. Παρομοίως, το 2004 και ξανά το 2008, η αντιπολίτευση στην Αρμενία συνειδητά βάσισε τις προσπάθειες της στο παράδειγμα της «Επανάσταση των Ρόδων» στη Γεωργία, αλλά απέτυχε και τις δύο φορές. Αντιθέτως, ο Kuchma στην Ουκρανία έχασε την εξουσία παρότι είχε μελετήσει την περίπτωση της Γεωργίας, και προσπάθησε να μην επαναλάβει τα λάθη του Shevardnadze. Ενώ οι κυβερνήσεις σε Σερβία και Ουκρανία έπεσαν ως αποτέλεσμα

⁶⁵⁷ Brian Whitmore, "Moldova vote controversy highlights doubts over monitoring", RFE/ RL (USA) 25/04/2009

⁶⁵⁸ Lucan Way, "The Real Causes of the Color Revolutions", op. cit. p.57

των ιδιαίτερα μαζικών διαδηλώσεων, στη Γεωργία και το Κιργιστάν τα καθεστώτα έπεσαν όταν ήρθαν αντιμέτωπα με σχετικά μικρές και σποραδικές διαδηλώσεις. Στη Γεωργία ο Shevardnadze αποχώρησε όταν κατάλαβε ότι δεν ήλεγχε τις δυνάμεις ασφαλείας και ήταν πολιτικά αδύναμος να διατάξει καταστολή. Παρομοίως, στο Κιργιστάν το 2005 μερικές εκατοντάδες διαδηλωτών κατάφεραν να πάρουν στα χέρια τους περιφερειακές κυβερνήσεις, προτού ο Akaev παραιτηθεί όταν είδε την διαδήλωση περίπου 10 χιλιάδων ατόμων στην πρωτεύουσα⁶⁵⁹.

Ένα παράδοξο στοιχείο, κοινό στην «Επανάσταση των Ρόδων» και στην «Πορτοκαλί Επανάσταση», είναι ότι τα κινήματα της αντιπολίτευσης δεν προσπάθησαν να αμφισβητήσουν το υφιστάμενο πολιτικό καθεστώς, όπως αυτό οριζόταν από το σύνταγμα, αλλά να υπερασπιστούν το σύνταγμα. Το καθεστώς του Shevardnadze κυβερνούσε σύμφωνα με το ευρέως σεβαστό σύνταγμα του 1995, η κυβέρνηση αναγνώριζε την ανάγκη για εκλογές και η αντιπολίτευση είχε μικρή επιτυχία στις τοπικές εκλογές, αλλά η πραγματική εξουσία παρέμενε σε ένα μικρό δίκτυο πολιτικών ελίτ. Ο Shevardnadze πίστευε ότι θα μπορούσε πάντα να κερδίζει τις εκλογές ή να νοθεύει το αποτέλεσμα και ότι η διεθνής κριτική θα ξεχνιόταν σύντομα. Επιτρέποντας συγκεκριμένες ελευθερίες, περισσότερο πολιτικός υπολογισμός του ιδίου παρά δέσμευση σε ανοιχτή κοινωνία, οδήγησε στην ανάπτυξη μίας κοινωνίας πολιτών που δεν αποδεχόταν τους κανόνες και τις πρακτικές της κυβερνώσας ολιγαρχίας⁶⁶⁰.

Η κυβέρνηση Shevardnadze παραιτήθηκε στις 23 Νοεμβρίου 2003, λόγω των καθημερινών μαζικών διαδηλώσεων που ξεκίνησαν 20 ημέρες νωρίτερα. Οι διαδηλωτές κατηγορήσαν τον Πρόεδρο της Γεωργίας για νοθεία, καθώς τα επίσημα εκλογικά αποτελέσματα παρουσίαζαν μεγάλη απόκλιση από τα exit polls⁶⁶¹. Οι ομάδες της αντιπολίτευσης δεν περίμεναν μία εκλογική νίκη το 2003 που θα έφερνε

⁶⁵⁹ Lucan Way, *“The Real Causes of the Color Revolutions”*, op. cit. p.59

⁶⁶⁰ Giorgi Kandelaki, *“Georgia’s Rose Revolution”*, Special Report 167 – July 2006, United States Institute of Peace, p.3

⁶⁶¹ Τα επίσημα εκλογικά αποτελέσματα έφεραν τη Συμμαχία για Νέα Γεωργία του Προέδρου πρώτη, ακολουθούμενο από το Εθνικό Κίνημα του Saakashvilli, το Εργατικό Κόμμα, τους Ενωμένους Δημοκράτες και την Ένωση Αναβίωσης. Αυτά τα αποτελέσματα είχαν μεγάλη απόκλιση από τα exit polls που διενεργήθηκαν από τις εταιρείες Rustavi – 2 και PVT. Σε δύο μέρες οι διαδηλώσεις έγιναν πιο έντονες όταν τα εκλογικά αποτελέσματα από την αυτόνομη περιοχή της Adjara έφεραν την περιφερειακή Ένωση Αναβίωσης στη δεύτερη θέση με περισσότερες ψήφους από τον πληθυσμό της περιοχής. Τόσο ο Saakashvilli όσο και οι Δημοκράτες του Burjanadze αμφισβήτησαν τα αποτελέσματα. Οι υποψίες ήταν ότι ο Aslan Abashidze, ο ρωσόφιλος ηγέτης της Adjara, και ο Πρόεδρος ήρθαν σε συνεννόηση και αντάλλαξαν υποστήριξη για ψήφους. Η νέα καταμέτρηση έφερε πρώτο το κόμμα του Shevardnadze, δεύτερο το κόμμα του Abashidze και τρίτο το κόμμα του Saakashvilli. Οι ηγέτες της αντιπολίτευσης συναντήθηκαν με τον Πρόεδρο και ζήτησαν από τους διαδηλωτές να δείξουν ανυποταγή.

την παραίτηση του Προέδρου, αλλά να επηρεάσουν τις προεδρικές εκλογές του 2005, όταν θα έληγε η θητεία του Shevardnadze⁶⁶².

Η «λιλά επανάσταση» στη Μολδαβία έλαβε πολλά στοιχεία από το αντίστοιχο κίνημα στη Γεωργία. Τόσο οι ηγέτες όσο και ο λαός της Γεωργίας έβλεπαν τη Δύση ως υπόδειγμα για πολιτική ανάπτυξη, ενώ οι διαδηλωτές κουνούσαν αμερικάνικες σημαίες και ζητούσαν την παραίτηση του Shevardnadze. Όπως πολλοί λαοί ανά τον κόσμο, οι Γεωργιανοί βλέπουν τη δημοκρατία ως ιδέα από τη Δύση, αλλά δεν συνδέουν κάποιο αρνητικό αίσθημα με αυτό το γεγονός, αντίληψη που ενισχύεται από το γεγονός ότι η ηγεσία της Γεωργίας έχει ζήσει και σπουδάσει στη Δύση⁶⁶³.

Η μεγαλύτερη ομοιότητα μεταξύ της Μολδαβίας και της Γεωργίας αφορά τη φύση του εκδημοκρατισμού. Στη Μολδαβία το εγχείρημα εκδημοκρατισμού ταυτίζεται με το πρόσωπο του νέου Προέδρου, και πρώην Προέδρου της Βουλής επί ΚΚΜ Marian Lupu, ο οποίος είναι επιφορτισμένος να φέρει την ένωση με την Υπερδνειστερία⁶⁶⁴. Στη Γεωργία είναι αδύνατο να αποσυνδεθεί η παρούσα προσπάθεια για εκδημοκρατισμό από το πρόσωπο του Saakashvilli, ο οποίος εκλέχθηκε το 2004 με το 96% των ψήφων σε εκλογές που θεωρήθηκαν σε μεγάλο βαθμό δίκαιες και χωρίς κρατική παρέμβαση. Παρόλα αυτά, ενεργεί πρωτίστως ως ο ηγέτης που θα πετύχει την κρατική συγκρότηση, και ασχολείται λιγότερο με τον εκδημοκρατισμό της χώρας, καθώς προσπαθεί να ενσωματώσει την Αμπχαζία και τη Νότια Οσσετία⁶⁶⁵.

5.4. Εθνικιστικές επιρροές

5.4.1. Εθνική ταυτότητα

Ο ρόλος της εθνικής ταυτότητας κατά τη διαδικασία μετάβασης προς τον πολυκομματισμό, ιδίως κατά τη φάση αποκρυστάλλωσης των κομματικών ταυτοτήτων, είναι πολύ σημαντικός. Στα κράτη όπου η αντικυβερνητική εθνική ταυτότητα απέκτησε μεγάλη απήχηση, η αντιπολίτευση κατάφερε να κινητοποιήσει τις δυνάμεις της πιο εύκολα, και ταυτόχρονα εμπόδισε τα μέλη του προηγούμενου καθεστώτος να ελέγξουν τη διαδικασία μετάβασης, με τρεις τρόπους. Πρώτον, οι ηγέτες της αντιπολίτευσης κατάφεραν πιο εύκολα να κινητοποιήσουν τους πολίτες σε

⁶⁶² Giorgi Kandelaki, op. cit. pp.4-5

⁶⁶³ Lincoln A. Mitchell, "Democracy in Georgia Since the Rose Revolution", Orbis (Fall 2006), p.671

⁶⁶⁴ Moldova Azi, 30/09/2009

⁶⁶⁵ Lincoln A. Mitchell, op. cit. p.674

διαδηλώσεις, όταν είχαν τη δυνατότητα να εμφανίσουν τον κάτοχο της εξουσίας ότι αντιτίθεται σε μία συγκεκριμένη εθνική ταυτότητα ή κοσμοθεωρία. Δεύτερον, μία προεξέχουσα εθνική ταυτότητα, που μπορεί να σχηματιστεί στη βάση αντικυβερνητικών όρων, μπορεί επίσης να υπονομεύσει την ικανότητα παραμονής στην εξουσία της κυβερνώσας ομάδας, επηρεάζοντας τον έλεγχο των κρατικών δομών. Τέλος, η εθνική ταυτότητα επηρεάζει τις επιλογές των κυβερνώντων σχετικά με τον τρόπο προβολής των δεσμών με εξωτερικούς δρώντες, από τους οποίους προσδοκούν οφέλη π.χ. στην Ουκρανία και τη Μολδαβία η ισχύς των αντιρωσικών ταυτοτήτων περιόρισε την ικανότητα τους να πετύχουν τη στήριξη της Ρωσίας⁶⁶⁶.

Στη Μολδαβία, συγκεκριμένα, τα ζητήματα της ενοποίησης με τη Ρουμανία και η σύγκρουση στην Υπερδνειστερία κυριάρχησαν τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990, εμποδίζοντας τη δημοκρατική και οικονομική ανάπτυξη της χώρας, καθώς οι πολιτικοί δρώντες έδιναν έμφαση μόνο στα ζητήματα μειονοτήτων και εξωτερικής πολιτικής. Παρόλα αυτά, εντός του πολιτικού συστήματος, επιτεύχθηκε ένας αξιοσημείωτος βαθμός σταθερότητας, με τις πολιτικές δυνάμεις να συναινούν στο σχηματισμό της κυβέρνησης Sangheli στις αρχές του 1993. Αυτή η συναίνεση διαπέρασε όλα τα κόμματα και τις εθνικότητες, και βασιζόταν στην αντίληψη της ανεξαρτησίας της Μολδαβίας, σε αντίθεση με τις κυβερνήσεις του Mircea Drag (1990-91) και Valeriu Muravskij (1991-92) που προκάλεσαν πόλωση στο πολιτικό σύστημα γύρω από τα ζητήματα εθνικής ταυτότητας. Η πίστη των σλάβων της Μολδαβίας στην κυβέρνηση Sangheli δείχνει ότι η σύγκρουση ήταν πολιτική – ιδεολογική παρά εθνική. Επί κομμουνιστικής διακυβέρνησης, το ΚΚΜ κατάφερε να υπερισχύσει των πιέσεων για μεταρρυθμίσεις και εθνικά δικαιώματα, με το να δώσει εθνικιστική χροιά σε αυτή την ιδεολογική – πολιτική σύγκρουση και να κινητοποιήσει τον ρωσόφωνο πληθυσμό να αντισταθεί στις αλλαγές⁶⁶⁷.

Οι θεμελιώδεις συγκρούσεις γύρω από σημαντικά εθνικά ζητήματα στη Μολδαβία, όπως τα κρατικά σύνορα και οι αρμοδιότητες των κλάδων της κυβέρνησης, αποτέλεσε μία σημαντική πηγή διάσπασης των ελίτ, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για τον λεγόμενο «κατά λάθος πλουραλισμό». Στα αδύναμα κράτη όπου οι ηγέτες αντιμετωπίζουν σχετικά μικρή αντιπολίτευση από θεσμοθετημένη

⁶⁶⁶ Lucan A. Way, “Authoritarian State Building...” op. cit. pp.238-239

⁶⁶⁷ Το γλωσσικό ζήτημα ένωσε το εθνικό με το μεταρρυθμιστικό κίνημα. Όσο οι κομμουνιστές παρέμεναν στην εξουσία, οι εθνικές και πολιτικές διαιρέσεις έτειναν να συμπίπτουν. Wim P. van Meurs, op. cit. pp.102-103

κοινωνία πολιτών, το κεντρικό εμπόδιο είναι η κατανομή ισχύος μεταξύ των αρχουσών ελίτ⁶⁶⁸.

Κατά τη πρώτη φάση της διαδικασίας μετάβασης, έως τις εκλογές του 1994, οι αντιπαραθέσεις για ζητήματα εθνικής ταυτότητας υπήρξαν τόσο έντονες που δεν επέτρεψαν σε κάποια πολιτική ομάδα να εδραιώσει αυταρχικό έλεγχο. Στη μία πλευρά βρισκόταν ο Πρόεδρος Snegur, ο οποίος το 1989 τάχθηκε υπέρ της γλωσσικής μεταρρύθμισης, και αργότερα τάχθηκε ανοιχτά υπέρ της ανεξαρτησίας της Μολδαβίας και κατά της ένωσης με τη Ρουμανία. Το ευρισκόμενο στην αντίθετη πλευρά Λαϊκό Μέτωπο Μολδαβίας απέσυρε τη στήριξη του στον Snegur και κάλεσε τους ψηφοφόρους να απέχουν από τις προεδρικές εκλογές του 1991. Η ήττα στον πόλεμο της Υπερδνειστερίας έθεσε τόσο τον Snegur όσο και τους εθνικιστές σε αδύναμη θέση. Στα τέλη του 1992, και εξαιτίας της στρατιωτικής ήττας στην Υπερδνειστερία, ο Snegur προσπάθησε να αντιστρέψει την κατάσταση ζητώντας τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος για την ανεξαρτησία της Μολδαβίας, αίτημα που βοήθησε στη δημιουργία ισχυρής συναίνεσης εναντίον του από την ελίτ που υποστήριζε τη Ρωσία⁶⁶⁹.

Την ίδια περίοδο, η πολιτική δραστηριότητα του ρωσικού πληθυσμού στρεφόταν γύρω από πολιτιστικά ζητήματα, κυρίως να συνεχίσει η λειτουργία των ρωσικών σχολείων, και να αναβληθεί η πιστοποίηση της μολδαβικής γλώσσας που θα απαιτούταν για όλους τους υπαλλήλους από τον Ιανουάριο του 1994⁶⁷⁰. Ο Πρόεδρος Snegur, γνωρίζοντας την χαμηλή δημοτικότητα των ρουμανόφιλων κομμάτων, και όντας ο ίδιος εναντίον της ένωσης με τη Ρουμανία, υποστήριξε το Αγροτικό Δημοκρατικό Κόμμα, του οποίου το πρόγραμμα επιβεβαίωνε τις ιδέες της μολδαβικής γλώσσας και έθνους ως τις βάσεις για την ύπαρξη ενός ανεξάρτητου κράτους⁶⁷¹.

⁶⁶⁸ Lucan A. Way, “*Weak States and Pluralism...*”, op. cit. p.469

⁶⁶⁹ Ibid. pp.470 & 473

⁶⁷⁰ Προκειμένου να αποφύγει την αντίδραση των ρωσόφωνων εναντίον του γλωσσικού ζητήματος, ο πρωθυπουργός Andrea Sangheli ανέβαλε το τεστ για τον Απρίλιο.

⁶⁷¹ Στις κοινοβουλευτικές εκλογές του 1994 η πλειοψηφία του ρωσόφωνου πληθυσμού ψήφισε υποψηφίους του Συνασπισμού Edinstvo – Σοσιαλιστικού Κόμματος. Ο Συνασπισμός έλαβε το 22% γιατί οι υποψήφιοι του υπερασπίζονταν τα δικαιώματα των μειονοτήτων και αντιτίθονταν στην ένωση με τη Ρουμανία. Το πρόγραμμα του περιλάμβανε υποσχέσεις για πιο στενή σχέση με την Κοινοπολιτεία, διπλή μολδαβική – ρωσική υπηκοότητα και τη διατήρηση των σοσιαλιστικών αρχών στην εκπαίδευση, τη δημόσια υγεία και τις συντάξεις. Η πλειοψηφία των ψήφων του ήταν στις πόλεις με σημαντικό ρωσικό και ουκρανικό πληθυσμό, ενώ οι Γκαγκαούζοι το ψήφισαν σε ποσοστό 70%. Ο συνασπισμός κέρδισε 28 έδρες (10 Ρώσοι, 5 Ουκρανοί, 1 Βούλγαρος, 2 Γκαγκαούζοι και 9 Μολδαβοί). Το κοινοβούλιο αποτελούσαν 58 Μολδαβοί, 17 Ρουμάνοι, 13 Ρώσοι, 8 Ουκρανοί, 4 Βούλγαροι και 4 Γκαγκαούζοι. Alla Skvortsova, “*The Russians in Moldova: Political Orientations*” in Ray Taras,

Ο ρόλος της εθνικής ταυτότητας υπήρξε λιγότερο σημαντικός το διάστημα 1994 – 2001, κατά το οποίο στην πολιτική ζωή κυριάρχησαν οι σχέσεις Προέδρου – Βουλής και οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Μετά το 2001 η πολιτική ατζέντα στράφηκε πάλι στα ζητήματα εθνικής ταυτότητας, κυρίως λόγω της επικείμενης ένταξης της Ρουμανίας στην ΕΕ και των διπλωματικών προσπαθειών για επίλυση του ζητήματος της Υπερδνειστερίας. Ο Voronin, μέσω του de facto Προεδρικού συστήματος που δημιούργησε, έκανε αναφορές στην εθνική ταυτότητα προκειμένου να ενισχύσει τον έλεγχο του ΚΚΜ επί του κράτους⁶⁷².

Οι κάθε λογής αναφορές στο εθνικό συμφέρον μπορούν και πρέπει να γίνονται αντιληπτές ως αναφορές σε μία κατάσταση που προκύπτει από τη σύνθεση ή το συμβιβασμό ή την ισορροπία ανταγωνιστικών συμφερόντων, βλέψεων και προβολών. Στο μέτρο που η δημοκρατία θεμελιώνεται πάνω σε διαδικαστικά παρά σε τελεολογικά στοιχεία, κανείς δεν μπορεί να νομιμοποιήσει την εξουσιαστική του αξίωση με βάση υποτιθέμενες επιδιώξεις του έθνους, τις οποίες υποστηρίζει πως έχει συλλάβει, ή αναφερόμενος στο εθνικό συμφέρον του οποίου εμφανίζεται ως ο αποκλειστικός γνώστης και εκφραστής⁶⁷³.

5.4.2. Εθνική ταυτότητα στο διεθνές περιβάλλον της Μολδαβίας

Τα υπό μετάβαση κράτη σε Λατινική Αμερική και Ανατολική Ευρώπη επηρεάζονται έντονα από δύο μορφών ιδεολογικές επιρροές, οι οποίες καθυστερούν τον επιτυχή εκδημοκρατισμό. Η πρώτη επιρροή αναφέρεται στην ανάδυση των λεγόμενων «δημοκρατικών διδύμων», δηλαδή καθεστώτων που ισχυρίζονται ότι είναι δημοκρατικά και μοιάζουν ως τέτοια, αλλά κυβερνούν ως αυταρχικά. Πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η «επαναστατική» Βενεζουέλα του Τσάβες και η «αντιεπαναστατική» Ρωσία του Πούτιν. Παρότι η προσωποπαγής «άμεση δημοκρατία» στη Βενεζουέλα και η «κατευθυνόμενη δημοκρατία» στη Ρωσία εμφανίζονται ως αντίθετοι πόλοι, στην ουσία είναι όψεις του ίδιου νομίσματος: και τα δύο καθεστώτα αντιπροσωπεύουν μία επανάσταση ενάντια στον πλουραλιστικό

National Identities and Ethnic Minorities in Eastern Europe, International Congress of Central and East European Studies 1996, pp.172-174

⁶⁷² Ο Πρόεδρος Voronin, ήδη πριν τις εκλογές του 2009, δήλωσε ότι είναι έτοιμος να μοιραστεί την εξουσία με την αντιπολίτευση, εφόσον οι αντιπρόσωποι της ήταν αυθεντικοί πατριώτες. Τα κόμματα της αντιπολίτευσης του υπενθύμισαν ότι αυτοί δημιούργησαν τη Μολδαβία και όχι οι κομμουνιστές. Moldova Azi, 11/04/2009

⁶⁷³ Θανάσης Διαμαντόπουλος, ό. π. σσ.59-60

χαρακτήρα των δημοκρατικών κοινωνιών και πολιτικών, εναντίον της δημοκρατίας που γίνεται αντιληπτή ως η εκπροσώπηση διαφορετικών συμφερόντων⁶⁷⁴.

Η στρατηγική του Τσάβες στη Βενεζουέλα στηρίζεται στη διαπίστωση ότι είναι πιο εύκολος ο έλεγχος του κράτους ενάντια σε μία διασπασμένη αντιπολίτευση, παρά ενάντια σε μία καταργημένη αντιπολίτευση. Οι συνήθειες τακτικές του είναι να επιτίθεται στα κόμματα, να πολώνει την κοινωνία, να διευρύνει επιλεκτικά τον πλούτο, να ενθαρρύνει ένα δυσλειτουργικό κράτος και διαρκώς να αλλάζει τους κανόνες του παιχνιδιού. Ο Τσάβες εφαρμόζει τη δημοκρατία ως καθεστώς ελεγχόμενου χάους, και ανταγωνιζόμενος τις ΗΠΑ κερδίζει μία πηγή εγχώριας και διεθνούς νομιμοποίησης. Από την άλλη πλευρά, οι ελίτ στη Ρωσία χρησιμοποιούν τη δημοκρατία για να αποτρέψουν την αυθεντική εκπροσώπηση της εξοργισμένης πλειοψηφίας, που ουσιαστικά αποτελούν τους χαμένους της μετάβασης. Αυτές οι ελίτ χρησιμοποιούν τέτοια θεσμικά στοιχεία της δημοκρατίας, όπως κόμματα, εκλογές και τα μέσα ενημέρωσης με σκοπό να βοηθήσουν τους κατέχοντες την εξουσία να παραμείνουν σε αυτή. Δεδομένου ότι στη Ρωσία δεν υπάρχει ένα παραδοσιακό ηγεμονικό κόμμα, όπως το PRI στο Μεξικό, να διαχειριστεί την κατευθυνόμενη δημοκρατία, ο στόχος των ελίτ είναι να εγκαθιδρύσουν μονοπώλιο εξουσίας, και ταυτόχρονα να μονοπωλήσουν τον ανταγωνισμό για αυτήν⁶⁷⁵.

Η δεύτερη επιρροή αναφέρεται στο ρόλο του λαϊκισμού στη διαδικασία εκδημοκρατισμού. Ο λαϊκισμός ορίζεται ως «πολιτικό κίνημα που δίνει έμφαση στα συμφέροντα, πολιτιστικά χαρακτηριστικά και αυθόρμητα συναισθήματα του κοινού λαού, όπως αντιτίθενται σε αυτά μίας προνομιούχας ελίτ». Οι λαϊκιστές στοχεύουν στην επικράτηση της βούλησης της πλειοψηφίας, η οποία όμως διοχετεύεται μέσω ενός χαρισματικού λαϊκιστή ηγέτη, και με τη δυνατόν μικρότερη καθυστέρηση ή εμπόδια. Για αυτούς τους λόγους, τα λαϊκίστικα κινήματα επιζητούν νομιμοποίηση εκκαλώντας άμεσα τη βούληση της πλειοψηφίας – μέσω μαζικών συγκεντρώσεων,

⁶⁷⁴ Ivan Krastev, “Democracy’s Doubles”: *New Threats to Freedom*, Journal of Democracy Vol.17 no2(April 2006), p.52

⁶⁷⁵ Σύμφωνα με τον Zakaria, οι μη φιλελεύθερες δημοκρατίες, το τέκνο του «γάμου» μεταξύ της νέας παγκόσμιας επιταγής για εκδημοκρατισμό και των ντόπιων μη φιλελεύθερων παραδόσεων, αναδύθηκε ως μη σκόπιμη συνέπεια της παγκόσμιας δημοκρατικής επανάστασης. Αυτό δεν ισχύει στην περίπτωση της Ρωσίας, που είναι μη φιλελεύθερη δημοκρατία από σχεδιασμό: δεν χαρακτηρίζεται από τη σύγκρουση μεταξύ δημοκρατικής πλειοψηφικότητας και συνταγματικού φιλελευθερισμού, αλλά από την εργαλειακή χρήση των δημοκρατικών θεσμών. Οι μετακομμουνιστικές ελίτ ανακάλυψαν την ακαταμάχητη γοητεία της κρατικής αδυναμίας. Η Ρωσία ήταν αδύναμο κράτος, και ταυτόχρονα πανούργο, καθώς ήταν επιλεκτικό στην αδυναμία της. Αποτύγχανε να πληρώσει τους μισθούς των εργατών, αλλά ήταν αρκετά ισχυρό να αναδιανέμει περιουσία και να αποπληρώνει το εξωτερικό χρέος, όταν αυτό ήταν προς το συμφέρον των ελίτ. Ibid. pp.53-54 & 60

δημοψηφισμάτων ή άλλων μορφών λαϊκής δημοκρατίας – και δείχνουν μικρή ανοχή με την έμφαση του φιλελευθερισμού στις ορθές διαδικασίες και την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων. Στην πράξη, τα λαϊκίστικα κινήματα τείνουν να είναι ανταγωνιστικά σε πολιτιστικές, γλωσσικές, θρησκευτικές και φυλετικές μειονότητες, καθώς βλέπουν το λαό ως ομοιογενή ομάδα σε πολιτιστικούς και οικονομικούς όρους⁶⁷⁶.

Η επιρροή του λαϊκισμού είναι ιδιαίτερα έντονη στην Κεντρική Ευρώπη, όπου εμφανίζεται το παράδοξο ο λαϊκισμός να αναδύεται ως συνέπεια της επιτυχίας του μετακομμουνιστικού φιλελευθερισμού. Ο David Ost εξηγεί ότι οι φιλελεύθεροι, με το να παρουσιάζουν τις πολιτικές ως αναγκαίες αντί ως καλές, ως ορθολογικές αντί ως επιθυμητές, δεν άφησαν στους υποστηρικτές τους αποδεκτό τρόπο να διαμαρτυρηθούν ή να εκφράσουν τη δυσαρέσκεια τους. Η μεταβατική περίοδος χαρακτηρίστηκε από εκτεταμένο έλεγχο των ελίτ επί της πολιτικής διαδικασίας και φόβο της συμμετοχής των μαζών. Η ένταξη στην ΕΕ θεσμοποίησε την ηγεμονία των ελίτ στη δημοκρατική διαδικασία, ενώ το κοινοβούλιο έχασε τη λειτουργία του ως φόρουμ συζήτησης για τα μεγάλα πολιτικά ζητήματα και περιορίστηκε σε θεσμό που ασχολείται με την υιοθέτηση του κοινοτικού κεκτημένου. Οι πολίτες βίωσαν τις μεταβατικές δημοκρατίες ως καθεστώτα όπου οι ψηφοφόροι μπορούν να αλλάξουν κυβερνήσεις, αλλά όχι πολιτικές⁶⁷⁷. Επιπλέον, στο πλαίσιο των πρώην κομμουνιστικών κρατών, ο λαϊκισμός και ο τοπικισμός ενισχύθηκαν από το παράδοξο της δημοκρατίας: η υιοθέτηση από μη-δυτικές κοινωνίες δημοκρατικών

⁶⁷⁶ Αν στέκει η άποψη ότι η φιλελεύθερη δημοκρατία απαιτεί τη διατήρηση μίας επιτυχημένης ισορροπίας μεταξύ της πλειοψηφικής αρχής και των ατομικών και μειονοτικών δικαιωμάτων, αυτή η ισορροπία μπορεί να διαταραχθεί με δύο διαφορετικούς τρόπους. Ο ένας θα περικόλινε την υπερτροφία της δημοκρατικής πλευράς στο σημείο που να αποδυναμώνει εκτεταμένα την προστασία που παρέχεται σε ατομικά και μειονοτικά δικαιώματα – που οδηγεί στη δημοκρατική παρέκβαση γνωστή ως λαϊκισμός. Η άλλη θα περικόλινε την ενίσχυση της φιλελεύθερης ή αντι-πλειοψηφικής πλευράς στο σημείο που να υπονομεύει τη λαϊκή αυτό-κυβέρνηση και κοινωνική συνοχή. Στη θεωρία, αυτό θα έπαιρνε τη μορφή εκτεταμένου ατομικισμού, αλλά στον πραγματικό κόσμο της πολιτικής οι μοναδικές μονάδες που έχουν ρεαλιστική προοπτική να κερδίσουν εκτεταμένη ισχύ έναντι της πλειοψηφίας αποτελούνται από μειονοτικές ομάδες. Ο όρος που μπορεί να συλλάβει καλύτερα αυτή την κατάσταση είναι ο ριζοσπαστικός πλουραλισμός. Marc F. Plattner, “Populism, Pluralism, and Liberal Democracy”, *Journal of Democracy* Vol.21 no1 (January 2010), pp.87-88

⁶⁷⁷ Ο Philippe Schmitter επιμένει ότι η άνοδος λαϊκιστικών κομμάτων μπορεί να έχει θετικό αντίκτυπο: υπονομεύουν τις υφιστάμενες κομματικές ταυτότητες και τις σταθερές επιλογές ανταγωνιστικών προγραμμάτων, στρατολογούν άτομα χωρίς σταθερές προτιμήσεις και που αναζητούν συναίσθηματική ικανοποίηση από την πολιτική, ενθαρρύνουν την έκφραση καταπιεσμένων διαχωριστικών γραμμών και ανοίγουν τα collusive κομματικά συστήματα. Ivan Krastev, “The Strange Death of the Liberal Consensus”, *Journal of Democracy* Vol.18 no4 (October 2007), pp.58-59

θεσμών δυτικού τύπου ενθάρρυνε και διευκόλυνε την πρόσβαση στην εξουσία σε αντί-δυτικά πολιτικά κινήματα⁶⁷⁸.

Συγκεκριμένα, στην Ουγγαρία, που θεωρήθηκε ως πρότυπο εκδημοκρατισμού για τα υπόλοιπα υπό μετάβαση κράτη, το 2006 πραγματοποιήθηκαν βίαιες διαδηλώσεις, όταν το συντηρητικό κόμμα Fidesz αρνήθηκε να αποδεχτεί το εκλογικό αποτέλεσμα με την αιτιολογία ότι ο πρωθυπουργός παραδέχτηκε ότι είπε ψέματα για την οικονομία. Η Ουγγαρία βρίσκεται έκτοτε σε μία κατάσταση «ψυχρού εμφυλίου πολέμου» μεταξύ της δημαγωγικής μετακομμουνιστικής κυβέρνησης και της λαϊκιστικής αντικομμουνιστικής αντιπολίτευσης, η οποία κρατάει τις πόρτες της ανοιχτές στην άκρα δεξιά. Στη Βουλγαρία, οι προεδρικές εκλογές του Οκτωβρίου 2006 κατέληξαν σε επιλογή μεταξύ ενός πρώην κομμουνιστή και ενός πρώτο-φασίστα που δηλώνει ανοιχτά το μίσος του για τους Τούρκους, τους Ρομ και τους Εβραίους⁶⁷⁹.

Τόσο στην Πολωνία όσο και στη Σλοβακία, τα κυβερνόντα λαϊκιστικά κόμματα έχουν συμμαχήσει με ακραία εθνικιστικά κόμματα, των οποίων η παρουσία στην κυβέρνηση θα ήταν ασύλληπτη πριν την ένταξη στην ΕΕ. Η κυβέρνηση στη Σλοβακία αποτελούταν από τους λαϊκιστές του Robert Fico, τους εθνικιστές του Jan Slota και τους οπαδούς του Vladimir Meciar. Στη Ρουμανία ο Πρόεδρος και η κοινοβουλευτική πλειοψηφία έχουν εμπλακεί σε ανοιχτό πόλεμο, με όπλα τους φακέλους της μυστικής αστυνομίας από την κομμουνιστική περίοδο και τους φακέλους διαφθοράς από την μετακομμουνιστική περίοδο.

Η Πολωνία, ως την κυβερνητική αλλαγή του 2011⁶⁸⁰, θεωρούνταν ως η χειρότερη περίπτωση, καθώς την κυβερνητική συμμαχία αποτελούσαν οι δεξιόι λαϊκιστές του διάδοχου της Αλληλεγγύης Κόμματος Νόμου και Δικαιοσύνης, οι ταραξίες του Κόμματος Αυτοάμυνας και η Λίγκα των Πολωνικών Οικογενειών, η οποία αποτελείται από ξενοφοβικές και αντισημιτικές ομάδες. Η κυβέρνηση των αδερφών Kaczynski σχηματοποιούσε την πολιτική σύγκρουση στην Πολωνία ως

⁶⁷⁸ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon and Schuster 1996, p.94

⁶⁷⁹ Οι εκλογές του 2010 ανέδειξαν κυβέρνηση, με την ισχυρή πλειοψηφία των δύο τρίτων των εδρών, το συντηρητικό κόμμα Fidesz, το οποίο έχει «ανοιχτές πόρτες» προς την άκρα δεξιά. Jacques Rupnik, "From Democracy Fatigue to Populist Backlash", *Journal of Democracy* Vol.18 no4 (October 2007), p.18

⁶⁸⁰ Οι προεδρικές εκλογές του 2010 πραγματοποιήθηκαν λόγω του θανάτου του Προέδρου Lech Kaszynski σε αεροπορικό ατύχημα τον Απρίλιο του ιδίου έτους. Η ήττα του Jaroslaw Kaszynski στις προεδρικές εκλογές επιτάχυνε την κατάρρευση του δεξιού κυβερνητικού συνασπισμού και την ανάληψη της εξουσίας από κεντροδεξιά συμμαχία το 2011. Ο ηγέτης της συμμαχίας Donald Tusk είναι ο μόνος πρωθυπουργός στην μετακομμουνιστική Πολωνία με δεύτερη κυβερνητική θητεία.

μεταξύ της δικής τους Τέταρτης Δημοκρατίας και της Τρίτης Δημοκρατίας που κυριαρχούσε στα χρόνια της μετάβασης (1989-2005), και δήλωνε έτοιμη να θυσιάσει τα ατομικά δικαιώματα ώστε να παλινρθώσει την αίσθηση ιστορικής δικαιοσύνης της κοινωνίας⁶⁸¹.

Στο εγγύς περιβάλλον της Μολδαβίας, και συγκεκριμένα στη Λευκορωσία του Lukashenka και τη Ρωσία του Πούτιν, το μεγαλύτερο κλείσιμο του καθεστώτος διευκολύνθηκε τόσο από σχετικά αδύναμη αντικυβερνητική εθνική ταυτότητα και από την ικανότητα του ηγέτη να διατηρήσει (Λευκορωσία) ή να επιβεβαιώσει (Ρωσία) τον *de facto* έλεγχο του κράτους πάνω στους οικονομικούς δρώντες. Αντιθέτως, στη Μολδαβία και την Ουκρανία, η πιο ισχυρή αντικυβερνητική εθνική ταυτότητα και ο χαμηλότερος έλεγχος του κράτους στους οικονομικούς δρώντες υπονόμεισε την αυταρχική εδραίωση, καθώς επιτυχημένες αντιπολιτεύσεις κινητοποίησαν ρωσόφιλες και αντιρωσικές εθνικές ταυτότητες εναντίον διαδοχικών κυβερνήσεων και των αξιωματούχων τους⁶⁸².

Η ανάδυση του μοντέλου της «κατευθυνόμενης δημοκρατίας» είναι τάση που εκτείνεται πέρα από τον μετα-σοβιετικό κόσμο, και δεν μπορεί να ερμηνευθεί απλώς από τις ιδιαιτερότητες της ρωσικής πολιτικής κουλτούρας. Η απήχηση του εν λόγω μοντέλου ερμηνεύεται από παράγοντες κοινούς και παρόντες σε πολλά μέρη του κόσμου: το καθεστώς της δημοκρατίας και των εκλογών ως της μόνης πηγής νομιμοποίησης στον σύγχρονο κόσμο, το αυξανόμενο κόστος της χρήσης βίας ως εργαλείο για τη διατήρηση εξουσίας, το διευρυνόμενο χάσμα μεταξύ των εκλεγμένων αντιπροσώπων και του εκλογικού σώματος, η ανάδυση της εικονικού κόσμου της τηλεόρασης και του διαδικτύου, και η απο-ιδεολογικοποίηση της σύγχρονης πολιτικής⁶⁸³.

Παρομοίως, η ανάδυση λαϊκιστικών επαναστάσεων δεν είναι αυστηρά φαινόμενο της Λατινικής Αμερικής. Οι έγχρωμες επαναστάσεις δεν διαφέρουν πολύ σε κοινωνικές καταβολές και πολιτικά αιτήματα από τις αριστερές εκλογικές επαναστάσεις στη Λατινική Αμερική. Οι πολίτες στην Ανατολική Ευρώπη, όπως στη

⁶⁸¹ Ivan Krastev, *op. cit.* pp.56 & 58

⁶⁸² Ενώ η εθνική ταυτότητα ήταν όπλο της αντιπολίτευσης σε Μολδαβία και Ουκρανία, ενίσχυσε την εξουσία του κυβερνώντος στη Ρωσία του Πούτιν. Ο Πούτιν εκμεταλλεύτηκε τον πόλεμο εναντίον της Τσετσενίας για να παρουσιάσει εαυτόν ως τον υπερασπιστή της πατρίδας. Επίσης, κατάφερε να χρησιμοποιήσει την κυρίαρχη ρωσική εθνική ιδέα για να απονομιμοποιήσει την αντιπολίτευση. Αυτή η διαφορά της Ρωσίας με Ουκρανία και Μολδαβία οφείλεται στο γεγονός ότι η Ρωσία έχει ιστορικά ταυτίσει την εθνική της ταυτότητα με το καθεστώς της ως υπερδύναμη. Lucan A. Way, “*Authoritarian State Building...*”, *World Politics* 57 *op. cit.* pp.233 & 259

⁶⁸³ Ivan Krastev, *op. cit.* p.60

Λατινική Αμερική και αντίθετα από την Κεντρική Ευρώπη το 1989, ζητούσαν αναθεώρηση της ιδιωτικοποίησης, όχι περισσότερη ιδιωτικοποίηση. Οι «έγχρωμες επαναστάσεις» σηματοδότησαν την κατάρρευση των μετα-σοβιετικών υβριδικών καθεστώτων, αλλά οι ελπίδες για επιτυχή εκδημοκρατισμό που δημιουργήθηκαν από την επιτυχία τους σε Σερβία, Γεωργία, Ουκρανία, ακόμα και στο Κιργιστάν, διαψεύστηκαν από την αυταρχική οπισθοδρόμηση σε αυτά τα κράτη. Ο λόγος είναι ότι οι δημοκρατικές ιδέες είχαν περιορισμένο ρόλο στην κινητοποίηση στήριξης για τις έγχρωμες επαναστάσεις, καθώς κέρδισαν εξουσία ως αντιπολιτευτικά κινήματα παρά ως δημοκρατικά κινήματα. Επιπλέον, μη δημοκρατικά καθεστώτα σε άλλα κράτη έπαθαν εμμονή με την απειλή των έγχρωμων επαναστάσεων, και έχοντας διδαχθεί από την αποτυχία των αυταρχικών καθεστώτων, υιοθέτησαν πολιτικές που πέτυχαν να περιορίσουν τον χώρο των ομάδων της αντιπολίτευσης και της κοινωνίας πολιτών στα ίδια τους τα κράτη⁶⁸⁴.

5.4.3. Το ζήτημα της Υπερδνειστερίας

Το κίνημα της ανεξαρτησίας στη Μολδαβία κληροδότησε στους μεταρρυθμιστές πολιτικούς το ζήτημα της Υπερδνειστερίας, το οποίο αποτέλεσε τροχοπέδη στις προσπάθειες εκδημοκρατισμού. Το συγκεκριμένο ζήτημα αφορούσε τα σύνορα του νεοσύστατου κράτους, κυρίως αν θα διατηρούσε τα διοικητικά σύνορα που είχαν δημιουργηθεί επί ΕΣΣΔ, και αποτέλεσε το σημείο εστίασης των εσωτερικών και διεθνών προβλημάτων που αντιμετώπιζε η κυβέρνηση της Μολδαβίας. Η απογοήτευση των πολιτών με τη σύγκρουση στην Υπερδνειστερία, που συνδυάστηκε με τη βαθιά ανησυχία για την αποτυχία της κυβέρνησης να προωθήσει τις μεταρρυθμίσεις ή να αντιμετωπίσει την οικονομική κρίση, παρείχε την ευκαιρία στους μετριοπαθείς εντός της ελίτ της Μολδαβίας να αναλάβουν την πολιτική πρωτοβουλία⁶⁸⁵. Οι μετριοπαθείς πολιτικοί ευνοήθηκαν και από τη στάση της Ρουμανίας, η οποία πρότεινε να συνδράμει στρατιωτικά τη Μολδαβία στις συγκρούσεις του 1992 στην Υπερδνειστερία. Οι μειονότητες εξέλαβαν αυτή την πρόθεση της Ρουμανίας ως ένδειξη άμεσης ενοποίησης με τη Μολδαβία, ευνοώντας

⁶⁸⁴ Marc F. Plattner, op. cit. p.81

⁶⁸⁵ William Crowther, op. cit. p.301

την ανάληψη πρωτοβουλιών από τους μετριοπαθείς πολιτικούς προς αποκλιμάκωση της κρίσης⁶⁸⁶.

Η σημασία της Υπερδνειστερίας στις πολιτικές εξελίξεις στη Μολδαβία έγινε έκδηλη στις προεδρικές εκλογές του 1996 στη Μολδαβία, καθώς την ίδια χρονιά είχαν προηγηθεί οι προεδρικές εκλογές στη Ρωσία. Ο λόγος είναι ότι ο στρατηγός Lebed, αρχηγός του 14^{ου} Στρατού της Υπερδνειστερίας, έλαβε το 15% των ψήφων στον πρώτο γύρο των εκλογών, και απέκτησε ρόλο ρυθμιστή για το δεύτερο γύρο. Ο Lebed στήριξε τον Γιέλτσιν στον δεύτερο γύρο, με αντάλλαγμα τον διορισμό του στη θέση του γραμματέα του Συμβουλίου Ασφαλείας της Ρωσίας⁶⁸⁷.

Το ζήτημα της Υπερδνειστερίας θα απασχολήσει πιο έντονα την ηγεσία της Μολδαβίας μετά την άνοδο του ΚΚΜ στην εξουσία το 2001, κυρίως λόγω των εξελίξεων που είχαν προηγηθεί στην αποσχισμένη περιοχή. Στις 18 Μαΐου 2000 η Βουλή της Υπερδνειστερίας υιοθέτησε αλλαγές στο σύνταγμα της, ανακηρύσσοντας το καθεστώς σε προεδρική δημοκρατία⁶⁸⁸. Στις 10 Δεκεμβρίου 2000 διεξήχθησαν κοινοβουλευτικές εκλογές στην Υπερδνειστερία, οι πρώτες μετά την εγκαθίδρυση προεδρικού συστήματος στην αποσχισθείσα περιοχή. Από τους 43 βουλευτές, μόνο 13 βουλευτές εργάζονταν στο Σοβιέτ, ενώ οι υπόλοιποι 30 απλώς παρακολουθούσαν τις συνεδριάσεις του. Στις εκλογές συμμετείχαν 4 κύριοι σχηματισμοί, με κοινά στοιχεία την πίστη στην κρατικότητα της Υπερδνειστερίας και την επιθυμία παραμονής του ρωσικού στρατού στην περιοχή⁶⁸⁹.

Η θεσμοθέτηση του αυταρχικού καθεστώτος στην Υπερδνειστερία προκάλεσε ανησυχία στο εγγύς διεθνές περιβάλλον. Η Ουκρανία και η Μολδαβία επεξεργάστηκαν το Σχέδιο Vinnitsa, το οποίο πρότεινε οι εκλογές για τη Βουλή της

⁶⁸⁶ Η κυριαρχία και η εδαφική ακεραιότητα της Μολδαβίας δεν μπορούν να διαχωριστούν από το καθεστώς των μειονοτήτων. Η επέκταση παραχωρήσεων στις μειονότητες είναι σημαντική για να κατευνάσει τις ανησυχίες των μειονοτήτων για κυριαρχία της πλειοψηφίας και να σταματήσει τις αποσχιστικές προσπάθειες. Οι εθνικιστές στη Ρουμανία θεωρούν τις παραχωρήσεις στους αποσχιστές ως ένδειξη ότι κινούνται προς τη Μόσχα και προδοσία εναντίον του ρουμανικού έθνους. Ibid. pp.295 & 298

⁶⁸⁷ Ο Lebed είχε «φτιάξει το όνομα του» ως ο σκληρός υπερασπιστής των ρωσικών πληθυσμών που ζούσαν εκτός Ρωσίας, έχοντας γίνει ηγέτης του Κογκρέσου των Ρωσικών Κοινοτήτων, ενός «εθνικού πατριωτικού» οργανισμού που δεσμεύτηκε σε αυτό τον σκοπό. Bohdan Nahaylo, *The Ukrainian Resurgence*, London: Hurst & Co 1999, p.518

⁶⁸⁸ Επιπλέον, ενοποιήθηκαν τα δύο κοινοβουλευτικά σώματα σε ένα, και ο αριθμός των Βουλευτών μειώθηκε από 67 σε 43. Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.9 no3 (Summer 2000)

⁶⁸⁹ Οι ξένοι παρατηρητές θεώρησαν τις εκλογές δίκαιες και χωρίς κυβερνητική παρέμβαση. Η ατμόσφαιρα θύμιζε σοβιετική περίοδο, με σοβιετικά σύμβολα, σημαίες και τραγούδια. Η προσέλευση ήταν 48%, πάνω από το όριο του 25% που χρειάζεται για να είναι έγκυρες. Οι περισσότεροι Βουλευτές ήταν διευθυντές επιχειρήσεων και τραπεζών, γιατροί και αξιωματούχοι του Υπουργείου Εσωτερικών. Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.10 no1 (Winter 2001)

Υπερδνειστερίας να γίνουν μετά τον εκδημοκρατισμό της περιοχής και υπό διεθνή επίβλεψη. Για να συμφωνήσει με τις διατάξεις του Σχεδίου, η Μολδαβία υιοθέτησε νόμο για το ειδικό νομικό καθεστώς των περιοχών στην Υπερδνειστερία στις 22 Ιουλίου 2005. Δεν είναι τυχαίο ότι το Σχέδιο συνέπεσε με την αύξηση της δραστηριότητας των αντιπροσώπων της Sheriff στο Ανώτατο Σοβιέτ του Τιρασπόλ, το οποίο σχεδίαζε την μετάβαση της Υπερδνειστερίας σε κοινοβουλευτική δημοκρατία, περιορίζοντας την εξουσία του Προέδρου Smirnov. Το σχέδιο συνίστατο στο να αποκτήσει η Sheriff τον έλεγχο της Υπερδνειστερίας, έλεγχος που θα παρουσιαζόταν ως εκδημοκρατισμός. Κατόπιν, οι εκλογές θα διεξάγονταν με σκοπό την αποδοχή των μαριονετών της Sheriff αντί της Ρωσίας⁶⁹⁰.

Οι κοινοβουλευτικές εκλογές του 2005, που διεξήχθησαν στις 11 Δεκεμβρίου 2005, επιβεβαίωσαν τον αυταρχικό χαρακτήρα του καθεστώτος της Υπερδνειστερίας. Οι αρχές της αποσχισμένης περιοχής δήλωσαν αδιάφοροι απέναντι στις αρνητικές διαπιστώσεις των διεθνών παρατηρητών για την εγκυρότητα της εκλογικής διαδικασίας. Η απογραφή πληθυσμού που προηγήθηκε των εκλογών κατέδειξε ότι υπήρχε σημαντικό πρόβλημα με τη σύσταση του εκλογικού σώματος, καθώς μόλις το 1/3 του πληθυσμού εργαζόταν στην περιοχή, με συνέπεια το κύριο μέρος των ψηφοφόρων να αποτελείται από συνταξιούχους, πολλούς εκ των οποίων το καθεστώς εξαγόρασε με λίγο αλεύρι και βότκα⁶⁹¹.

Το καθεστώς στην Υπερδνειστερία σήμερα έχει πολλά κοινά στοιχεία με αυτό της Λευκορωσίας, καθώς ο Igor Smirnov κατάφερε να μετατρέψει τα απομεινάρια του σλαβόφωνου λαού της περιοχής στο δικό του «έθνος της Υπερδνειστερίας»: ο μεγάλος γιος του είναι υπεύθυνος για τους δασμούς στην περιοχή, ο άλλος γιος του ηγείται του Πατριωτικού Κόμματος και πρότεινε τον πατέρα του για Πρόεδρο, και η νύφη του Smirnova Marina διαχειρίζεται τα κεφάλαια της Gazprom στην Υπερδνειστερία ως Πρόεδρος της Gazprombank στο Τιρασπόλ⁶⁹². Ταυτόχρονα με το

⁶⁹⁰ Στην παραπάνω προοπτική αντέδρασε η Ρωσία με την αποστολή του μετριοπαθή Kolerov, ο οποίος δήλωσε ότι η Ρωσία θέλει η περιοχή να διατηρήσει την κυριαρχία της. Αν και το κίνημα υπέρ του εκδημοκρατισμού «Ανανέωση» έλαβε 26 από τις 43 έδρες στις εκλογές, ο Smirnov δεν αποχώρησε. Moldova Azi, 19/12/2005

⁶⁹¹ Ο Alexander Radchenko και το Κομμουνιστικό Κόμμα υπό τον Oleg Horjan αποτελούν την αντιπολίτευση στη Βουλή της Υπερδνειστερίας. Το Κίνημα Obnovlenye (Ανανέωση) είναι το πιο πολυπληθές και πλούσιο, έχοντας τους περισσότερους υποψηφίους και σύμφωνα με παρατηρητές είναι υπό την κηδεμονία της εταιρείας Sheriff. Το κίνημα Respublica υποστηρίζεται από το κυβερνών κόμμα του Smirnov. Moldova Azi, 07/12/2005

⁶⁹² Το Κρεμλίνο νορίτερα είχε σώσει την οικογένεια Smirnov στη σύγκρουση με τη Sheriff. Μετά τις 17 Σεπτεμβρίου 2006 υπήρξε μία συνεννόηση Μόσχας – Smirnov – Sheriff: η τελευταία εξαγόρασε σε συμβολική τιμή την εταιρεία κρασιών Kvint και δεν «κατέβασε» αξιόλογο αντίπαλο στις προεδρικές

προσωποπαγή χαρακτήρα του, το καθεστώς Smirnov παρουσιάζει και πολλά τρωτά σημεία: τα τελευταία χρόνια ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού έχει μεταναστεύσει προς αναζήτηση εργασίας, ενώ δεν υπάρχει πλέον η ομοφωνία που είναι χαρακτηριστική στα ολοκληρωτικά καθεστάτα, με το πολιτικό παιχνίδι να χαρακτηρίζεται μάλλον από σκληρό ανταγωνισμό μεταξύ διάφορων φατριών. Οι κυβερνήσεις της Μολδαβίας, ιδιαίτερα μετά τη διεξαγωγή των, υπό των οδηγιών της Ρωσίας, κοινοβουλευτικών εκλογών του 2007 στην Υπερδνειστερία, έχουν αντιληφθεί ότι στην παρούσα φάση είναι προτιμότερο να εκσυγχρονιστεί η ίδια η Μολδαβία παρά να αναλώνει τις δυνάμεις της στην ενοποίηση του κράτους⁶⁹³.

5.4.4. Η «ενσωματωμένη» Γκαγκαουζία

Το Αυτόνομο Καθεστώς για την Γκαγκαουζία, το οποίο άρχισε να ισχύει από τις 14 Ιανουαρίου 1995, είχε ως σκοπό να θέσει την περιοχή γύρω από την πρωτεύουσα Κόμρατ υπό τον έλεγχο της Μολδαβίας και να χρησιμεύσει ως μοντέλο για την επίλυση της σύγκρουσης με την Υπερδνειστερία. Παρότι οι διεθνείς παρατηρητές συμφωνούν με τη συγκεκριμένη προσέγγιση, πολλοί θεωρούν ότι η κεντρική κυβέρνηση έχει παραχωρήσει πολλά δικαιώματα στην μειονότητα, και ανησυχούν για το γεγονός ότι η περιοχή διαιρείται σε 3 περιοχές που κατοικούνται κυρίως από Μολδαβούς και Βούλγαρους⁶⁹⁴.

Το πολιτικό σύστημα της Γκαγκαουζίας θυμίζει το ημιπροεδρικό της Μολδαβίας τη δεκαετία του '90. Η Εθνοσυνέλευση, που αποτελείται από 35 εκπροσώπους, και ο Κυβερνήτης εκλέγονται για θητεία 4 ετών. Οι περιφέρειες είναι μονοεδρικές, ο πληθυσμός μόλις 175.000, με συνέπεια να ευνοούνται οι ανεξάρτητοι υποψήφιοι. Δεν υπάρχει κόμμα που να εκπροσωπεί τον τοπικό πληθυσμό, κατά το πρότυπο των μειονοτικών κομμάτων σε Βουλγαρία και Ρουμανία, καθώς το απαγορεύει ο Νόμος για τα Κόμματα και τα Κοινωνικό-Οικονομικά Κινήματα. Ανεπίσημα υπάρχει το Κόμμα Vatan, ενεργό κατά τα πρώτα χρόνια μετά το 1990, και σε αυτό ανήκει διαχρονικά η πλειοψηφία των ανεξάρτητων βουλευτών.

εκλογές. Το Τσισινάου έχει προτείνει κάποια βήματα που θα οδηγήσουν στην αποχώρηση του Smirnov: αναγνώριση της παράνομα αποκτημένης περιουσίας του και κερδοφόρα ενεργειακά προγράμματα που βασίζονται σε αυτή την περιουσία. Oazu Nantoi, "The Fourth... and the Last", Moldova Institute for Public Policy, 02/01/2007

⁶⁹³ Moldova Azi, 07/12/2007

⁶⁹⁴ Vladimir Socor, "Gagauz Autonomy in Moldova: A Precedent for Eastern Europe?", RFE/RL Research Report 3 (1994), pp.20-28

Στις 22 Δεκεμβρίου 2006 το Εφετείο του Κόμρατ επικύρωσε τη νομιμότητα των δύο εκλογικών γύρων που έλαβαν χώρα στις 3 και 17 Δεκεμβρίου, καθώς και την εκλογή του ηγέτη της αντιπολίτευσης Mihail Formuzal ως Κυβερνήτη της Αυτόνομης Επαρχίας της Γκαγκαουζίας. Η επικράτηση του υποψηφίου της αντιπολίτευσης δεν ήταν έκπληξη, δεδομένου ότι ο υποψήφιος του ΚΚΜ δεν πέρασε στον β' γύρο. Υπάρχουν τρεις λόγοι για αυτό: Πρώτον, οι πολίτες της Γκαγκαουζίας έχουν ήδη εκφράσει τη στάση τους υπέρ της Ρωσίας. Το ΚΚΜ κέρδισε το 80% των ψήφων στις εκλογές του 2001, αλλά η αλλαγή στην εξωτερική πολιτική μετά το 2003 έφερε στις εκλογές του 2005 το αποτέλεσμα του 30% για το ΚΚΜ. Δεύτερον, ο τρόπος που η κυβέρνηση του ΚΚΜ εξανάγκασε τον πρώην Κυβερνήτη Dimitri Croitor σε παραίτηση αποτέλεσε προσβολή για τις αρχές της Επαρχίας και τους πολίτες. Επίσης, έδωσε αφορμή στην ηγεσία της Υπερδνειστερίας να καλέσει τους πολίτες της Γκαγκαουζίας να δείξουν ανυποταγή και να μην αποδεχθούν την πρόταση του Τσισινάου για εκτεταμένη αυτονομία. Τρίτον, η αλληλεγγύη της Γκαγκαουζίας προς την Υπερδνειστερία τροφοδοτήθηκε από την απόρριψη του ομοσπονδιακού μοντέλου και την επιβολή οικονομικού εμπάργκο από τη Μολδαβία. Το ΚΚΜ είχε υποσχεθεί στο Κόμρατ ότι θα έχει θέση στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων με την Υπερδνειστερία, ώστε και οι δύο περιοχές να αποκτήσουν παρόμοιο καθεστώς στα πλαίσια μίας ομοσπονδίας⁶⁹⁵.

Στη Γκαγκαουζία έχουν δημιουργηθεί δύο συνασπισμοί: ο ένας αποτελείται από το ΚΚΜ και τους ανεξάρτητους υποστηρικτές τους και ο άλλος από το Κίνημα Ενιαία Γκαγκαουζία, το οποίο αποτελούν οι υποστηρικτές του Κυβερνήτη Mikhail Formuzal. Το ΚΚΜ προσπαθούσε να αποκτήσει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, προκειμένου να εμποδίσει τη δραστηριότητα του κυβερνήτη, να δημιουργήσει μόνιμη ένταση, ενώ εξ αρχής κατηγορούσαν τον Formuzal ότι είχε αποκτήσει προεδρικές εξουσίες. Οι υποστηρικτές του Formuzal ήθελαν να κυβερνήσουν πιο αποτελεσματικά και να απελευθερωθούν από την παραδοσιακή κυριαρχία του ΚΚΜ⁶⁹⁶.

Τα κεντροδεξιά κόμματα έχουν μικρή απήχηση στην περιοχή, καθώς είναι έντονη η πολιτιστική επιρροή από τα ρωσικά μέσα ενημέρωσης και την Υπερδνειστερία, με συνέπεια μεγάλο μέρος του πληθυσμού να νοσταλγεί τη

⁶⁹⁵ Moldova Azi, 02/01/2007

⁶⁹⁶ Moldova Azi, 23/06/2008

σοβιετική περίοδο⁶⁹⁷. Παρόλα αυτά, υπάρχουν σημεία σύγκλισης της τοπικής ηγεσίας με την κυβέρνηση συμμαχίας στη Μολδαβία: και οι δύο θέλουν την άμεση λαϊκή εκλογή του Προέδρου, των δικαστών και των βουλευτών ώστε να υπάρξει καλύτερη ενσωμάτωση της περιοχής στις εθνικές δομές⁶⁹⁸.

Οι κάτοικοι και η ηγεσία της Γκαγκαουζίας θεωρούν διαχρονικά πολύ σημαντική τη διατήρηση ομαλών σχέσεων με τη Ρωσία. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ΚΚΜ κέρδισε 25 από τις 35 έδρες της περιοχής στις εκλογές του 2001, υποσχόμενο προεκλογικά ότι η περιοχή και η Μολδαβία θα ενταχθούν στην ένωση Ρωσίας – Λευκορωσίας, ώστε να δημιουργηθεί μία τελωνειακή ένωση και να προωθήσουν την χρήση της ρωσικής γλώσσας⁶⁹⁹.

⁶⁹⁷ Η περιοχή είναι η πιο φτωχή στη Μολδαβία και τα κόμματα τη θυμούνται μόνο στις εκλογές. Αν και τα σχολικά εγχειρίδια έχουν γραφεί στα τούρκικα, τα περισσότερα σχολεία διδάσκουν στα ρώσικα. INFOTAG, 04/04/2008

⁶⁹⁸ Στις εκλογές του 2001 οι πολίτες της Γκαγκαουζίας ψήφισαν το ΚΚΜ σε ποσοστό 80,55%, αλλά το 2005 ψήφισαν σε ποσοστό 51,48% τον εκλογικό συνασπισμό η Πατρίδα Μας (Patria Rodina) που αποτελείται από δυο ρωσόφιλα κόμματα: το Σοσιαλιστικό Κόμμα και το Κόμμα των Σοσιαλιστών. Το ΚΚΜ έλαβε μόλις το 30,75% των ψήφων. Ο λόγος είναι ότι το ΚΚΜ έχασε το μέρος του εκλογικού σώματος που τάσσεται υπέρ της Ρωσίας, λόγω των δηλώσεων υπέρ της ένταξης στην Ευρώπη και την προσωρινή σύγκρουση με τη Μόσχα.

⁶⁹⁹ Η στάση του Κόμματος στην κρίση της Οσετίας δείχνει τη σημασία που δίνει η τοπική ηγεσία στις σχέσεις με τη Ρωσία. Το κοινοβούλιο της Γκαγκαουζίας εξέδωσε δήλωση που εξέφραζε τα συλλυπητήρια της στους συγγενείς των Οσετιών που σκοτώθηκαν και στους Ρώσους στρατιώτες που τους υπερασπίζονται, αλλά όχι και στους Γεωργιανούς που πέθαναν. INFOTAG, 17/06/2008

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

Μετάβαση στην οικονομία της αγοράς

6.1. Το πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων στη Μολδαβία

6.1.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

Στις αρχές της δεκαετίας του '90 όλα τα υπό μετάβαση κράτη έπρεπε να υιοθετήσουν τον ίδιο συνδυασμό μεταρρυθμίσεων, ο οποίος ονομάστηκε «Συναίνεση της Ουάσιγκτον», γιατί περιέχει τα στοιχεία που απαιτούν οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί από τα κράτη που ζητούν τη βοήθεια τους: δημοσιονομική πειθαρχία, μεταρρύθμιση του φορολογικού συστήματος, φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, ιδιωτικοποίηση, άμεσες ξένες επενδύσεις, επιτόκια συναλλαγών και δικαιώματα ιδιοκτησίας⁷⁰⁰.

Ο οργανισμός ο οποίος προεξέχει σε αυτή τη διαδικασία μεταρρυθμίσεων, κυρίως λόγω της δυνατότητας παροχής δανείων, είναι το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Σύμφωνα με τις αρχές του, η ενασχόληση του ΔΝΤ στη χάραξη οικονομικής πολιτικής είναι να αντιμετωπίσει κρίσεις στο ισοζύγιο πληρωμών και στο εμπορικό ισοζύγιο. Τα εσωτερικά ισοζύγια όπως ο πληθωρισμός, η ανεπαρκής διανομή των πόρων και η εκτεταμένη συνολική ζήτηση θεωρούνται ότι είναι στη ρίζα των εξωτερικών προβλημάτων, όπως το εξωτερικό χρέος και η αφερεγγυότητα. Η πολιτική του ΔΝΤ δίνει έμφαση στην πλευρά της ζήτησης: η εξωτερική ανισορροπία εξηγείται από εκτεταμένες εισαγωγές και ο πληθωρισμός από εκτεταμένη ζήτηση. Τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται είναι η υποτίμηση του νομίσματος, η μείωση της εσωτερικής πίστωσης, η μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος, η κατάργηση των επιδοτήσεων και η μείωση μισθών. Η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, η ενοποίηση των επιτοκίων συναλλαγών και η ιδιωτικοποίηση είναι επίσης μέρος του τυπικού πακέτου του ΔΝΤ⁷⁰¹. Οι συνταγές της Παγκόσμιας Τράπεζας ακολουθούν την ίδια

⁷⁰⁰ John D. Nagle and Alison Mahr, *Democracy and Democratization. Post-communist Europe in Comparative Perspective*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications 1999, p.98

⁷⁰¹ Τα παραπάνω παραδείγματα δείχνουν ότι το ΔΝΤ μπορεί άμεσα να μεταφράσει τις συνταγές του σε κυβερνητική πολιτική. Η πιο σημαντική συνέπεια, όμως, είναι ότι το ΔΝΤ παρεμβαίνει στην ισορροπία ισχύος μεταξύ πολιτικών ομάδων συμφερόντων στο κράτος που ζητά τη βοήθεια του.

λογική προτεραιοτήτων, αλλά με μεγαλύτερο εύρος δράσεων που στοχεύουν στις εσωτερικές αλλαγές⁷⁰².

Αναφορικά με τις συνταγές του ΔΝΤ οι κυβερνήσεις των υπό μετάβαση κρατών πρέπει να απαντήσουν σε διλήμματα σχετικά με τον ρόλο τους και την ταχύτητα των μεταρρυθμίσεων. Η κυρίαρχη αντίληψη τη δεκαετία του '90 ήταν ότι τα αρχικά στάδια της μετάβασης μπορούν να επιτευχθούν σχετικά γρήγορα μέσω της «θεραπείας σοκ», που περιλαμβάνει την μακροοικονομική σταθεροποίηση μαζί με την φιλελευθεροποίηση τιμών και εμπορίου, και με κατάλληλες μισθολογικές πολιτικές στον κρατικό τομέα, ώστε να ελέγξουν τον πληθωρισμό. Η κυβέρνηση πρέπει επίσης να πειθαρχήσει τον κρατικό τομέα, μειώνοντας το δανεισμό και άλλες μορφές επιδοτήσεων, και πρέπει να ισορροπήσει τα συμφέροντα εργοδοτών και συνδικάτων. Άλλες πολιτικές μπορούν να έρθουν πιο αργά: η ιδιωτικοποίηση και η δομική προσαρμογή στην αγορά, μαζί με θεσμικές και δημοσιονομικές μεταρρυθμίσεις, που θα περιλαμβάνουν έναν εκτεταμένο τραπεζικό τομέα για να ασχολείται με τις οικονομικές αγορές⁷⁰³.

Η σημασία από την πτώση του κομμουνισμού για τους διεθνείς οργανισμούς και τις τοπικές κυβερνήσεις έγκειται στη δυνατότητα να εγκαθιδρύσουν το υλικό πλαίσιο για τη δέσμευση στη νέα τάξη. Πάνω από όλα, η πολιτική του οικονομικού φιλελευθερισμού ανέπτυξε στρατηγικές ιδιωτικοποίησης για να δημιουργήσει μία τάξη με εδραιωμένο συμφέρον στη διατήρηση της νέας τάξης⁷⁰⁴.

Η ιδιωτικοποίηση θεωρείται ως ο πιο σημαντικός πυλώνας των μεταρρυθμίσεων για μία σειρά από λόγους. Πρώτον, η ιδιωτικοποίηση είναι βασικό συστατικό στοιχείο ενός ευρύτερου *οικονομικού συνταγματισμού*, του οποίου κύρια στοιχεία ήταν μία σειρά νομικών μέτρων που απέτρεπαν το κράτος από το να παρεμβαίνει στις σχέσεις ιδιοκτησίας, με εξαίρεση μία κατεύθυνση: το κράτος μπορεί να ιδιωτικοποιεί, αλλά περιορίζεται συνταγματικά να επανεθνικοποιήσει⁷⁰⁵. Δεύτερον, η ιδιωτικοποίηση θεωρείται ως κρίσιμος δείκτης πολιτικής βούλησης, καθώς είναι ένα ιδιαίτερα περίπλοκο ζήτημα, που περιπλέκεται από τις πιέσεις για

⁷⁰² Andreas Stadler, "Problems of Dependent Modernization in East – Central Europe: A Case for Social – Democratic Concern" in Michael Waller, Bruno Coppieters and Kris Deschouwer, Social Democracy in a Post – Communist Europe, London: Frank Cass 1994, p.52

⁷⁰³ David Tumock, *The East European Economy in Context*, London and New York: Routledge 1997, p.144

⁷⁰⁴ Richard Sakwa, *Postcommunism*, Buckingham and Philadelphia: Open University Press 1999, p.47

⁷⁰⁵ David Stark/ Laszlo Burszt, *Post-socialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 1998, p.118

ελεύθερη αγορά και τα συμφέροντα της νομενκλατούρας. Οι διεθνείς οικονομικοί θεσμοί θέλουν το ταχύτερο δυνατόν ιδιωτικοποίηση, ώστε η διανομή κεφαλαίων και η χρήση εργασίας και μηχανημάτων να καθοριστεί από τις δυνάμεις της αγοράς⁷⁰⁶. Τέλος, η ιδιωτικοποίηση μπορεί να περικόψει τις περιχαρακωμένες θέσεις ομάδων συμφερόντων, όπως τα συνδικάτα και μέλη της παλιάς νομενκλατούρας, στηρίζοντας τη δημοκρατία με μία μεσαία τάξη ιδιοκτητών που θα διασφαλίσει ότι οι μεταρρυθμίσεις είναι μη αναστρέψιμες⁷⁰⁷.

Από τη διαδικασία ιδιωτικοποίησης προκύπτει μία βασική ερώτηση: γιατί οι νέες ελίτ έδωσαν τόση έμφαση στα περιουσιακά δικαιώματα, όταν ο 20^{ος} αιώνας έδειξε ότι τα οικονομικά κέρδη προέρχονται από τη δημιουργία ολιγοπωλίων, ολοκληρωμένων και συγχρονισμένων ιεραρχιών, και δημόσια πολιτική που θα αποτρέψει διλήμματα συλλογικής δράσης. Ο λόγος για την έμφαση στα δικαιώματα ιδιοκτησίας είναι εσχατολογικός: είναι για τον ηθικό εξαγνισμό και για την αποτελεσματικότητα των νέων δομών⁷⁰⁸.

6.1.2. Κατάσταση οικονομίας στην αρχή της μετάβασης

Κατά τη διάρκεια της πρώτης φάσης της μετάβασης η οικονομία της Μολδαβίας βίωσε μία μαζική πτώση. Εν μέρει αυτό ήταν ένα αναπόφευκτο αποτέλεσμα της γενικευμένης αποτυχίας της σοβιετικής οικονομίας. Αυτή η πτώση, όμως, ήταν και συνέπεια της αποτυχίας των ηγετών να παρέχουν μία σαφή κατεύθυνση πολιτικής και της διοικητικής αποοργάνωσης της νέας κυβέρνησης⁷⁰⁹.

Η κατάρρευση του σοβιετικού κράτους κληροδότησε στη Μολδαβία σημαντικά οικονομικά προβλήματα. Το πιο προφανές πρόβλημα τα πρώτα χρόνια ήταν ο πληθωρισμός. Ακολουθώντας την εισαγωγή του προγράμματος της *perestroika* τον Απρίλιο του 1985, ο πληθωρισμός έγινε ένα αναδυόμενο, αλλά ελέγξιμο πρόβλημα εντός της Σοβιετικής Ένωσης. Παρόλα αυτά, με το τέλος του 1991 έγινε εμφανές ότι είχαν δημιουργηθεί οι συνθήκες για υπερπληθωρισμό. Ενώ το 1985 ο πληθωρισμός ήταν 4,6% έφτασε το 200% στα τέλη του 1991⁷¹⁰. Ο ετήσιος

⁷⁰⁶ David Turnock, op. cit. p.150

⁷⁰⁷ Ibid. p.152

⁷⁰⁸ Don Kalb, "Globalism and postsocialist prospects" in C. M. Hann, Postsocialism: Ideals, ideologies and practices in Eurasia, London and New York: Routledge 2006, p.320

⁷⁰⁹ William Crowther, "The politics of democratization in postcommunist Moldova" in Karen Dawisha /Bruce Parrott, Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova, Cambridge: Cambridge University Press 1997, p.300

⁷¹⁰ Igor Filatchev and Roy Bradshaw, "The Soviet Hyperinflation: Its Origins and Impact throughout the Former Republics", *Soviet Studies* Vol.44 no5 (September 1992), p.739

πληθωρισμός στη Μολδαβία έφτασε το 2200% το 1992, μετά την φιλελευθεροποίηση τιμών και τη νομισματοποίηση του δημοσιονομικού ελλείμματος, που έφτανε το 26% του ΑΕΠ⁷¹¹

Στον παραγωγικό τομέα, η μεταφορά μεγάλου βαθμού διοικητικής εξουσίας και ελέγχου από τα Υπουργεία και το ΚΚΣΕ στις κολεκτίβες των εργατών δεν συνοδεύτηκε από την εισαγωγή ανταγωνισμού, ούτε από τον θεσμό της χρεοκοπίας. Συνέπεια ήταν αυτές οι κολεκτίβες να θέσουν τα δικά τους μισθολογικά επίπεδα, το οποίο οδήγησε οι μισθοί να αυξάνονται 4 φορές παραπάνω από την παραγωγικότητα της εργασίας το 1989 και 1990. Επιπλέον, πολλοί θεσμοί αντιστάθηκαν στην εισαγωγή νέων επενδύσεων και τεχνολογιών, καθώς αυτό θα μείωνε το διαθέσιμο κεφάλαιο για πληρωμή μισθών και ενδεχομένως να οδηγούσε σε απώλεια εργασιών. Παρόμοια προβλήματα ανέκυψαν και στον τραπεζικό τομέα⁷¹².

Όπως σε άλλες υπό μετάβαση οικονομίες στην Ανατολική Ευρώπη, η Μολδαβία εισήγαγε ένα ευρύ πρόγραμμα σταθεροποίησης που είχε ως σκοπό να ισορροπήσει τις αποσταθεροποιητικές συνέπειες της κεντρικά σχεδιασμένης οικονομίας και να θέσει τα θεμέλια για την οικονομία της αγοράς. Αυτοί οι στόχοι ήταν δύσκολοι για μία χώρα που έχασε τις παραδοσιακές αγορές της στην πρώην Σοβιετική Ένωση και δεν έχει σημαντικές ενεργειακές πηγές⁷¹³.

Το πιο σοβαρό πρόβλημα για τον κρατικό προϋπολογισμό προκλήθηκε από την οικονομική και πολιτική αποσύνθεση της ΕΣΣΔ. Η Μολδαβία επηρεάστηκε ιδιαίτερα από το γεγονός ότι διάφορες δημοκρατίες το 1991 αρνήθηκαν να μεταφέρουν τη συμπεφωνημένη προσφορά τους στον κεντρικό προϋπολογισμό, δεδομένου ότι η Μολδαβία λάμβανε και δεν προσέφερε πόρους στο σοβιετικό προϋπολογισμό. Τους πρώτους 9 μήνες του 1991 μετέφεραν μόλις το 55% των σχεδιαζόμενων συνεισφορών για την ανάπτυξη προγραμμάτων για όλη την ΕΣΣΔ, 28% των allocated φόρων επί των κερδών. Στο δεύτερο μισό του 1991 παρατηρείται ένας πραγματικός «πόλεμος προϋπολογισμών» μεταξύ της κεντρικής κυβέρνησης και των δημοκρατιών⁷¹⁴.

Η οικονομία της Μολδαβίας βίωσε συνεχόμενη πτώση από το 1991 μέχρι το 2000, με εξαίρεση το 1997 που το ΑΕΠ αυξήθηκε κατά 2,1%. Η τελευταία φορά που

⁷¹¹ IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998), p.5

⁷¹² Igor Filatchev and Roy Bradshaw, op. cit. p.741

⁷¹³ Ilean Cashu, "The Politics and Policy Trade-Offs of Reforming the Public Pension System in Post-Communist Moldova", Europe – Asia Studies Vol.52 no4 (June 2000), p.743

⁷¹⁴ Igor Filatchev and Roy Bradshaw, op. cit. p.745

η Μολδαβία επηρεάστηκε από ύφεση ήταν το 1999, όταν το ΑΕΠ έπεσε κατά 3,4% μετά την οικονομική κρίση στη Ρωσία. Μεταξύ του 2001 και 2008 η οικονομία αναπτύσσεται με ρυθμούς από 3% έως 7,5% το χρόνο⁷¹⁵.

Τα δυσμενή αποτελέσματα στις εκροές επιδεινώθηκαν από ξηρασίες το 1992 και 1994 και τη σύγκρουση στην Υπερδνειστερία το 1992, Ως συνέπεια το ΑΕΠ μειώθηκε περισσότερο από 50% μεταξύ το 1991 και 1994. Το 1993 οι αρχές της Μολδαβίας υιοθέτησαν ένα περιεκτικό πρόγραμμα οικονομικής σταθεροποίησης, υποστηριζόμενο από μία εν αναμονή (stand – by) συμφωνία με το ΔΝΤ. Μέχρι το 1995 το δημοσιονομικό έλλειμμα περιορίστηκε στο 5,75% του ΑΕΠ και ο ετήσιος πληθωρισμός στο 24%. Οι εξαγωγές και οι εισαγωγές ανέκαμψαν γρήγορα, με το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών να πέφτει στο 8,5% του ΑΕΠ. Το 1996 οι αρχές υιοθέτησαν ένα τριετές πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων με πόρους του ΔΝΤ, για να επιταχύνουν και εμβαθύνουν τις δομικές μεταρρυθμίσεις, αλλά με περιορισμένα αποτελέσματα⁷¹⁶. Το πραγματικό ΑΕΠ συνέχισε να μειώνεται το 1996, αλλά ανέκαμψε λίγο το 1997, για πρώτη φορά από την ανεξαρτησία της χώρας. Οι μεγαλύτερες μειώσεις ήταν το 1994 και 1996, χρονιές κακής σοδειάς, όταν και ο όγκος των αγροτικών εκροών μειώθηκε σχεδόν 12% το 1996⁷¹⁷.

6.2. Οι μεταρρυθμίσεις του οικονομικού τομέα στη Μολδαβία

6.2.1. Τραπεζικό σύστημα και ρόλος Κεντρικής Τράπεζας

Η μεταρρύθμιση του οικονομικού τομέα στις υπό μετάβαση οικονομίες στην Ανατολική Ευρώπη, τη Βαλτική, τη Ρωσία και τα άλλα κράτη της Κοινοπολιτείας, ξεκίνησε με τον διαχωρισμό του τραπεζικού τομέα σε κεντρικές και εμπορικές τράπεζες. Οι τράπεζες αναμένεται να έχουν σημαντικό ρόλο στις μεταρρυθμίσεις π.χ. με το να διευκολύνουν την ανοικοδόμηση των κρατικών επιχειρήσεων και να κινητοποιήσουν κονδύλια για την ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων. Στις περισσότερες υπό μετάβαση οικονομίες, η αναδόμηση του τραπεζικού τομέα αφορούσε αρχικά την αναδιάρθρωση της μοναδικής τράπεζας, η οποία στην

⁷¹⁵ Analytical Bulletin by the Committee for Freedom of the Press, 31/03/2009

⁷¹⁶ IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998), p.5

⁷¹⁷ Ibid. p.6

κομμουνιστική οικονομία έπαιζε τους παραδοσιακούς ρόλους της κεντρικής τράπεζας και των εμπορικών τραπεζών⁷¹⁸.

Ακολουθώντας την εγκαθίδρυση του νέου τραπεζικού συστήματος, οι πιστώσεις δεν δίνονταν πια βάσει απαίτησης. Προκειμένου να μετριάσουν τα αρνητικά αποτελέσματα, κάποιες κρατικές επιχειρήσεις απέκτησαν μεγαλύτερη αυτονομία. Στην Πολωνία, οι επιχειρήσεις μπορούσαν να κρατήσουν και να χρησιμοποιήσουν τα κέρδη, να κρατήσουν τις τραπεζικές καταθέσεις, να δανείσουν σε άλλες επιχειρήσεις και να πληρώσουν μπόνους στους εργαζομένους. Ταυτόχρονα με το διαχωρισμό του τραπεζικού τομέα, πολλά κράτη έκοψαν ή μείωσαν τις επιχορηγήσεις στις επιχειρήσεις, οδηγώντας τις να βασιστούν πιο πολύ σε μη κρατικές οικονομικές πηγές. Η ιδιωτικοποίηση των τραπεζών θεωρήθηκε ως μέσο για την εγκατάσταση πειθαρχίας στον τραπεζικό τομέα⁷¹⁹.

Η διαδικασία ιδιωτικοποίησης ξεκίνησε με τις τράπεζες να μεταφέρουν ή να πουλούν κακά δάνεια σε έναν κρατικοδίαιτο θεσμό. Αυτό επιτρέπει στις τράπεζες να είναι ελεύθερες από τα χρέη που κληρονόμησαν και αυξάνει την ταχύτητα και πιθανότητα της ιδιωτικοποίησης. Η κριτική στην παραπάνω προσέγγιση είναι ότι δημιουργεί ένα ηθικό πρόβλημα, καθώς οι τράπεζες θα περιμένουν να τις ξελασπώσει η κυβέρνηση αν συνάψουν και άλλα κακά δάνεια⁷²⁰.

Το τραπεζικό σύστημα της Μολδαβίας βίωσε μία επώδυνη περίοδο προσαρμογής μέχρι το 2000, όταν και ξεκίνησε η ουσιαστική ανάπτυξη του. Ο τομέας μετά το 1990 διαιρέθηκε μεταξύ 4 μεγάλων κρατικών τραπεζών και ενός μεγάλου αριθμού ιδιωτικών επενδυτών, ενώ οι μεγάλες τράπεζες ιδιωτικοποιήθηκαν μέχρι το τέλος του 1995. Στον ρυθμιστικό τομέα, στα τέλη του 1995 πέρασαν δύο σημαντικοί νόμοι – ο νόμος για τη λειτουργία της Κεντρικής Τράπεζας και ο νόμος για τους οικονομικούς θεσμούς, οι οποίοι τέθηκαν σε ισχύ στις αρχές του 1996 και διαμόρφωσαν μία ισχυρή βάση για την ανάπτυξη των θεσμών⁷²¹.

Ο τραπεζικός τομέας τη δεκαετία του '90 ήταν σχετικά μικρός, με τα αποθέματα στα μέσα του 1997 να αποτελούν λιγότερο από το 10% του ΑΕΠ. Οι

⁷¹⁸ Victor Murinde and Andy Mullineux, "Introductory overview: issues surrounding bank and enterprise restructuring in Central and Eastern Europe" in Andrew W. Mullineux and Christopher J. Green, Economic Performance and Financial Sector Reform in Central and Eastern Europe, Cheltenham, UK and Northampton, USA: Edward Elgar 1999, p.1

⁷¹⁹ Ibid. pp.3-4

⁷²⁰ Ibid. p.6

⁷²¹ IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998), p.35

περισσότερες τράπεζες είναι μικρές – σχεδόν τα δύο τρίτα έχουν συνολικά αποθέματα 20εκ. δολάρια – ενώ η μεγαλύτερη τράπεζα έχει 220εκ. δολάρια, σχεδόν το 28% των συνολικών αποθεμάτων. Επιπλέον, το τραπεζικό σύστημα τη δεκαετία του '90 ήταν ιδιαίτερα συγκεντρωμένο, με τις 4 μεγαλύτερες τράπεζες να κατέχουν 70% των συνολικών περιουσιακών στοιχείων και το 60% των καταθέσεων των νοικοκυριών. Αυτός ο βαθμός συγκέντρωσης ενίσχυε τον κίνδυνο που συνδέεται με τις ατομικές πτωχεύσεις των τραπεζών. Συνέπεια ήταν το τραπεζικό σύστημα να παραμένει εύθραυστο, αν και είχε γίνει σημαντική πρόοδος στην επίβλεψη από την ΚΤ. Στο τέλος του 1997 υπήρχαν 23 εμπορικές τράπεζες, αν και εκείνη την χρονιά πτώχευσαν 5 ιδιωτικές τράπεζες⁷²².

Η κρίση στη Ρωσία το 1998 έπληξε το τραπεζικό σύστημα της Μολδαβίας, ταυτόχρονα όμως έδωσε και το έναυσμα για επιτάχυνση των μεταρρυθμίσεων. Το ΔΝΤ πρότεινε στη Μολδαβία μια σειρά μέτρων που αφορούν τη λειτουργία της ΚΤ: α) ανεξαρτησία της ΚΤ στην εκτέλεση των καθηκόντων της β) οι οικονομικές δηλώσεις της ΚΤ να υπόκεινται σε ανεξάρτητο εξωτερικό έλεγχο γ) να παρέχουν ένα μη εκτελεστικό Συμβούλιο να επιβλέπουν τη θεσμική διακυβέρνηση και έλεγχο στις συμφωνίες της ΚΤ και δ) να αποκλείσουν τη πιθανότητα για μελλοντική διανομή των πλασματικών κερδών⁷²³.

Ο τραπεζικός τομέας σήμερα είναι μακράν ο πιο μεγάλος και πιο ανεπτυγμένος τομέας του οικονομικού τομέα της Μολδαβίας, αλλά παραμένει σχετικά υπανάπτυκτος. Παρά την επέκταση της τάξεως του 35-40% από το 2001, οι συνολικές πιστώσεις είναι μόλις 31% του ΑΕΠ⁷²⁴. Η κερδοφορία του τραπεζικού συστήματος είναι εύρωστη, αλλά υπάρχουν σημάδια ανησυχίας. Η δολαριοποίηση, δηλαδή τα αποθέματα σε δολάρια, είναι πάνω από το 40% των καταθέσεων, ενώ το 20% είναι σε ευρώ⁷²⁵.

Οι αρχές, αντιλαμβανόμενες την ανάγκη για πιο γρήγορη ανάπτυξη του τραπεζικού τομέα, προσπάθησαν να ελκύσουν σεβαστές ξένες τράπεζες στη Μολδαβία. Η Societe Generale είναι στη διαδικασία να αποκτήσει μία μεσαίου μεγέθους τράπεζα στη Μολδαβία, όπως έκανε η ιταλική Veneto Bank την άνοιξη του

⁷²² Ibid. pp.34 & 36

⁷²³ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2002 Article IV Consultation, First Review Under the Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility and Request for Waiver of Performance Criteria (June 26, 2002), p.10

⁷²⁴ IMF, Republic of Moldova, Selected Issues (February 27, 2008), p.7

⁷²⁵ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2006 Article IV Consultation and Request for a Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility (April 20.2006), p.25

2006. Οι αρχές προχώρησαν στην ιδιωτικοποίηση της Banca de Economii σε στρατηγικό επενδυτή, ύστερα και από την επιμονή του ΔΝΤ⁷²⁶.

Παρά τη σωστή κατεύθυνση των μεταρρυθμίσεων, ο τραπεζικός τομέας έχει κάποια τρωτά στοιχεία. Πρώτον, γρήγορη πιστωτική ανάπτυξη. Η ετήσια ανάπτυξη των πιστώσεων έφτασε το 48% μέχρι το τέλος Σεπτεμβρίου 2003, εγείροντας ανησυχίες για την ποιότητα των πιστωτικών χαρτοφυλακίων των τραπεζών. Δεύτερον, τα επιτόκια δεν ανταποκρίνονται στις τρέχουσες μακροοικονομικές συνθήκες. Παρά τις σημαντικές έλλειψης ρευστότητας και της μεγάλης ανάπτυξης των πιστώσεων, τα ονομαστικά επιτόκια παρέμειναν ίδια. Τρίτον, αυξανόμενη υποκατάσταση του συναλλάγματος. Σχεδόν το 53% των συνολικών καταθέσεων και πάνω από το 40% των συνολικών πιστώσεων ήταν σε ξένο συνάλλαγμα στα τέλη Σεπτεμβρίου 2003. Τέταρτον, αυξανόμενες πιστώσεις ξένου συναλλάγματος. Τώρα, οι τράπεζες έχουν τη δυνατότητα να παρέχουν πιστώσεις συναλλάγματος σε μη εξασφαλισμένες εισαγωγές, ενώ οι φυσικά ασφαλείς εξαγωγείς μπορούν να δανειστούν μόνο σε Μολδαβικά λεί. Τέλος, όλες οι καταθέσεις, ανεξαρτήτως του denomination του συναλλάγματος, υπόκεινται σε προϋπόθεση να κρατούνται σε εγχώριο νόμισμα⁷²⁷.

6.2.2. Νομισματική πολιτική

Η νομισματική πολιτική στη Μολδαβία ακολούθησε το δρόμο των συνολικών μεταρρυθμίσεων, αντιμετωπίζοντας δηλαδή σημαντικά προβλήματα μέχρι το 2000 και επιδεικνύοντας καλύτερα αποτελέσματα έκτοτε. Η νομισματική πειθαρχία σε μία υπό μετάβαση οικονομία είναι πολύ χαλαρή, με συνέπεια το πρόβλημα του πληθωρισμού να εκδηλώνεται σε όλες του τις μορφές, τόσο ανοιχτός και κρυμμένος, μαζί με καταπιεσμένο πληθωρισμό που προέρχεται από ακούσιες αποταμιεύσεις των καταναλωτών⁷²⁸.

Η Κεντρική Τράπεζα της Μολδαβίας υιοθέτησε μία στρατηγική έμμεσων εργαλείων νομισματικής πολιτικής. Ο νομισματικός έλεγχος επηρεάστηκε μέσω των συναλλαγών ξένου συναλλάγματος, ενώ οι αποθεματικές ανάγκες δεν

⁷²⁶ Moldova Azi, 19/03/2008

⁷²⁷ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2003 Article IV Consultation, (January 7, 2004), p.14

⁷²⁸ Igor Filatchev and Roy Bradshaw, op. cit. p. 744

χρησιμοποιήθηκαν για τον εν λόγω στόχο⁷²⁹. Η επίτευξη μίας περιοριστικής νομισματικής πολιτικής, η οποία συνοδεύτηκε από δομικά μέτρα για τη βελτίωση των νομισματικών και τραπεζικών λειτουργιών οδήγησε στην αυξημένη εμπιστοσύνη του κοινού στο λεί. Συνολικά το 1997, το απόθεμα χρήματος ήταν στο 32% και το κυκλοφορούν χρήμα αυξήθηκε στο 34%, πάνω από τους στόχους της Κεντρικής Τράπεζας για 18% και 26% αντίστοιχα⁷³⁰.

Σε σχέση με τα άλλα πρώην σοβιετικά κράτη, η Μολδαβία είναι από τις πιο νομισματοποιημένες χώρες⁷³¹. Αυτό οφείλεται κυρίως στις πρώιμες και δυνατές προσπάθειες να ελεγχθεί ο πληθωρισμός και να εφαρμοστούν οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Ο βαθμός νομισματοποίησης εντάθηκε ριζικά μετά το 1994, καθώς αναπτύχθηκε η εμπιστοσύνη στο λεί. Παρόλα αυτά, στη Μολδαβία τα μετρητά αποτελούσαν ασυνήθιστα υψηλό ποσοστό του κυκλοφορόντος χρήματος. Αντιστρόφως, τα αποθέματα των τραπεζών – συνήθως το μεγαλύτερο μέρος του κυκλοφορόντος χρήματος σε μία αναπτυγμένη οικονομία της αγοράς – αποτελούσαν λιγότερο από το μισό του κυκλοφορόντος χρήματος, και αυτό εμφανιζόταν στα σχετικά χαμηλά επίπεδα του τραπεζικού δανεισμού⁷³².

Η δημόσια πολιτική συζήτηση στη Μολδαβία τη δεκαετία του '90 αναρωτήθηκε αν μία σφιχτή νομισματική πολιτική είναι υπεύθυνη για τον χαμηλό ρυθμό ανάπτυξης του τραπεζικού τομέα και την επιμονή της σημαντικής εγχώριας δραστηριότητας ανταλλαγών. Αν και η Μολδαβία υπήρξε μία από τις πιο προχωρημένες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης στις μεταρρυθμίσεις του οικονομικού τομέα, το σύστημα πληρωμών δεν ήταν σταθερό και αποτελεσματικό. Τα κυριότερα προβλήματα ήταν ότι η δομή του κυκλοφορόντος χρήματος ήταν σε μεγάλο βαθμό προσανατολισμένη προς μετρητά, και η πρακτική ανταλλαγών παραμένει σημαντικός τρόπος συναλλαγών, ιδιαίτερα στον αγροτικό τομέα, τις πράξεις κοινωνικής ασφάλισης και στις υπηρεσίες κοινής ωφέλειας⁷³³.

⁷²⁹ IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998), p.21

⁷³⁰ Ibid. p.16

⁷³¹ Ο βαθμός νομισματοποίησης αντανάκλα την επιθυμία του κοινού να κατέχει εγχώρια ονομαστικά κεφάλαια, την εμπιστοσύνη του στο τραπεζικό σύστημα, και την έκταση και πρόσβαση στις τραπεζικές υπηρεσίες. Η νομισματοποίηση, ο βαθμός στον οποίο το χρήμα χρησιμοποιείται στις οικονομικές συναλλαγές, μετράται ως ο λόγος του αποθέματος χρήματος προς τις εκροές – την αντίστροφη αναλογία της ταχύτητας κυκλοφορίας χρήματος.

⁷³² IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998), p.33

⁷³³ Ibid. p.28

Η Κεντρική Τράπεζα, με αφορμή την κρίση της Ρωσίας το 1998, ανέλαβε πιο ενεργό ρόλο στη νομισματική πολιτική. Σε μία προσπάθεια να διατηρήσει την ελεγχόμενη ροή και τη σταθερότητα του λεί, η ΚΤ υιοθέτησε μία πολιτική σταθεροποίησης του επιτοκίου συναλλαγών, πολιτική που περιλάμβανε την καθημερινή παρέμβαση με πάνω από 1εκ. δολάρια από τα επίσημα αποθέματα. Παρά την παρέμβαση, το επιτόκιο υποτιμήθηκε κατά 25% το διάστημα Αυγούστου – Οκτωβρίου 1998. Μέχρι το τέλος Οκτωβρίου αυξήθηκε η ζήτηση για συνάλλαγμα, καθώς οι ξένοι και εγχώριοι επενδυτές εγκατέλειψαν την αγορά ομολόγων⁷³⁴.

Η κρίση στη Ρωσία έπληξε ιδιαίτερα την συναλλαγματική αγορά της Μολδαβίας, με συνέπεια η επίσημη νομισματική πολιτική να προσανατολιστεί προς τη διατήρηση της σταθερότητας του νομίσματος. Στην πράξη, όμως, η Κεντρική Τράπεζα προσπαθεί να πετύχει κάποιους αντιτιθέμενους στόχους: α) Να κρατήσει τον πληθωρισμό χαμηλά, β) να διατηρήσει την εξωτερική ανταγωνιστικότητα με το να περιορίσει την εκτεταμένη ανατίμηση του λεί έναντι του δολαρίου γ) να συσσωρεύσει αποθέματα συναλλάγματος σε προληπτική βάση, να είναι ικανή να συναντήσει τις υποχρεώσεις εξωτερικού χρέους και να φτάσει ένα επίπεδο που να αντιστοιχεί σε 3 μήνες εισαγωγών και δ) να κρατήσει τα επιτόκια χαμηλά, να στηρίξει την ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα και να μειώσει τις κυβερνητικές εγχώριες πληρωμές επιτοκίων⁷³⁵.

Η κρίση στη Ρωσία είχε την επιπλέον συνέπεια να οδηγήσει πολλές χιλιάδες Μολδαβών να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό, οι οποίοι έστελναν μεγάλα ποσά στις οικογένειες τους που έμειναν στην πατρίδα. Οι μεγάλες εισροές εμβασμάτων περιέπλεξαν το έργο της νομισματικής πολιτικής. Έχει αποδειχτεί ιδιαίτερα δύσκολο να κρατηθεί χαμηλά ο πληθωρισμός, ενώ ταυτόχρονα να επιτευχθούν οι υπόλοιποι στόχοι νομισματικής πολιτικής ενόψει μεγάλων εισροών ξένου νομίσματος. Η Κεντρική Τράπεζα μπορεί να επιλέξει να επέμβει ώστε να αποτρέψει την ανατίμηση του λεί, αγοράζοντας μεγάλες ποσότητες ξένου νομίσματος στην ανοιχτή αγορά, με το επιπλέον όφελος ότι τα ξένα αποθέματα στηρίζονται. Αυτή η πολιτική, όμως, δίνει ώθηση στην προσφορά χρήματος και πυροδοτεί πληθωριστικές πιέσεις. Με τον μετριασμό του πληθωρισμού το 2004, η Κεντρική Τράπεζα παρενέβη στην αγορά ξένου συναλλάγματος, με συνέπεια, τα διεθνή αποθέματα να φτάσουν στο ποσό

⁷³⁴ IMF Staff Country Report No.99/110, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (September 1999), p.36

⁷³⁵ IMF, Republic of Moldova, Selected Issues (January 21, 2005), p.17

ρεκόρ των 392εκ. δολαρίων στα τέλη Σεπτεμβρίου 2004, φτάνοντας στα επίπεδα πριν το 1998⁷³⁶.

Η κύρια πρόκληση που αντιμετωπίζει η Κεντρική Τράπεζα μετά το 2000 είναι να διαχειριστεί τις μεγάλες εισροές ξένων νομισμάτων. Τα εμβάσματα που στέλνουν οι Μολδαβοί του εξωτερικού αυξάνονται σταθερά τα τελευταία χρόνια, ενώ πρόσφατα αυξήθηκαν και οι άμεσες ξένες επενδύσεις. Αυτές οι εισροές άσκησαν μεγάλες πιέσεις ανατίμησης, ενώ ταυτόχρονα αντλούν ρευστότητα από το σύστημα. Οι προσπάθειες της Κεντρικής Τράπεζας να εξισορροπήσει πολλαπλούς και συχνά αντίθετους στόχους οδήγησαν σε εν μέρει ξένη παρέμβαση για διαδικασία αποστείρωσης και απειλή για έλλειψη ρευστότητας⁷³⁷. Η εμμονή της Κεντρικής Τράπεζας να κρατήσει την ισοτιμία του λέι σταθερή απορρέει από έντονες πολιτικές πιέσεις. Μετά από έντονη κυβερνητική κριτική για την πολιτική στα επιτόκια συναλλαγών στις αρχές Νοεμβρίου 2004, η ισοτιμία με το δολάριο σταθεροποιήθηκε σημαντικά. Αυτές οι εξελίξεις φαίνεται, όμως, να αμφισβητούν τη *de facto* ανεξαρτησία της ΚΤ και αντιτίθενται στις προσπάθειες της να κρατήσει χαμηλά τον πληθωρισμό⁷³⁸.

Λίγο πριν ξεσπάσει η παγκόσμια κρίση του 2008, η Κεντρική Τράπεζα της Μολδαβίας, ακολουθώντας το παράδειγμα πολλών Κεντρικών Τραπεζών στα υπό μετάβαση κράτη, ανακοίνωσε την πρόθεση της να μετακινήσει την πολιτική της στη μείωση του πληθωρισμού. Στα πρώτα στάδια της μετάβασης, το κανάλι του επιτοκίου συναλλαγών θεωρείται ότι έχει σημαντικό ρόλο. Άλλα κανάλια μεταβιβάσεων (*transmission*), το *asset price* κανάλι και το κανάλι πιστώσεων είναι τα πιο διαδεδομένα. Αυτά τα κανάλια είχαν μικρό αντίκτυπο στη Μολδαβία. Με τη νέα πολιτική για τον πληθωρισμό, το κανάλι των επιτοκίων θα αποκτήσει μεγάλη σημασία⁷³⁹.

Το κύριο εμπόδιο στη μεταβίβαση επιτοκίων στη Μολδαβία είναι η υπερβολική ρευστότητα. Άλλα εμπόδια είναι α) η αβεβαιότητα σχετικά με τους στόχους της νομισματικής πολιτικής, το οποίο υπονομεύει την αξιοπιστία της ΚΤ

⁷³⁶ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2004 Article IV Consultation, (January 18, 2005), p.14

⁷³⁷ IMF, Republic of Moldova, Selected Issues (February 27, 2008), p.6

⁷³⁸ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2004 Article IV Consultation, (January 18, 2005), p.24

⁷³⁹ IMF, Republic of Moldova, Selected Issues (February 27, 2008), p.4

β)υπανάπτυκτες οικονομικές αγορές με ατελή δομή επιτοκίων και γ)η έλλειψη τραπεζικού ανταγωνισμού⁷⁴⁰.

6.2.3. Ιδιωτικοποιήσεις

Το πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων στη Μολδαβία προχώρησε αργά, ιδιαίτερα μέχρι το 1994 λόγω της εθνικιστικής ρητορικής, η οποία οδήγησε στην απουσία των αναγκαίων δημόσιων συζητήσεων για το βαθμό και την ταχύτητα των μεταρρυθμίσεων. Η εμπειρία από τις άλλες μεταβατικές οικονομίες υποθέτει ότι οι νεοορυσταθείσες ιδιωτικές επιχειρήσεις είναι η πιο σημαντική πηγή οικονομικής ανάπτυξης. Η στρατηγική ιδιωτικοποιήσεων της Μολδαβίας, που συντονίστηκε από την Παγκόσμια Τράπεζα, περιλάμβανε ένα εκτεταμένο πρόγραμμα αγροτικής μεταρρύθμισης, και μόλις μετά το 2001 άρχισε να δίνει έμφαση στους τομείς της ενέργειας, τις τηλεπικοινωνίες και τις εταιρείες παραγωγής κρασιών⁷⁴¹.

Η διαδικασία ιδιωτικοποιήσεων ξεκίνησε τον Ιούνιο του 1994 με πιλοτική δημοπρασία για τις μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις, διαδικασία που βρισκόταν υπό την αιγίδα του Υπουργείου Ιδιωτικοποίησης, που είχε δημιουργηθεί δύο μήνες νωρίτερα. Σύμφωνα με τις αναφορές της Παγκόσμιας Τράπεζας, περισσότερες από 800 επιχειρήσεις ιδιωτικοποιήθηκαν το 1994, και ένα νέο πρόγραμμα που υιοθετήθηκε τον Μάρτιο του 1995 καλούσε για την ιδιωτικοποίηση επιπλέον 1450 επιχειρήσεων μέχρι το τέλος του 1996. Στον αγροτικό τομέα, σημαντική πρόοδος έγινε μέσω της μετατροπής των κρατικών επιχειρήσεων σε ανώνυμες εταιρείες, με την ιδιωτικοποίηση να γίνεται στη βάση των μετοχών που κατείχε η τρέχουσα εργατική δύναμη. Παρά την όποια πρόοδο, το προσωπικό στο Κρατικό Τμήμα Ιδιωτικοποίησης παραπονιόταν για συστηματική κωλυσιεργία από τους διευθυντές των επιχειρήσεων, ενώ και οι νόμοι που διασφαλίζουν το δικαίωμα ιδιοκτησίας υιοθετήθηκαν μόλις το 1996⁷⁴².

Η αγροτική μεταρρύθμιση ήταν η βασική προτεραιότητα για την κυβέρνηση των Αγροτιστών, καθώς, πέραν των ιδεολογικών λόγων, η Μολδαβία βίωσε περιόδους ξηρασίας το 1992 και 1994. Η ιδιωτικοποίηση και η κατάτμηση των πρώην

⁷⁴⁰ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for 2007 Article IV Consultation and the Third Review Under the Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility (February 20, 2008), p.21

⁷⁴¹ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2002 Article IV Consultation, First Review Under the Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility and Request for Waiver of Performance Criteria (June 26, 2002), p.14

⁷⁴² William Crowther, op. cit. p.319

κρατικών κολεκτίβων επίσης δυσκόλεψε την παραγωγή, καθώς χρειαζόταν χρόνος για τους νέους ανεξάρτητους κτηματίες να ενωθούν με άλλους για να σχηματίσουν νέες δομές διαχείρισης. Το πιλοτικό πρόγραμμα που εφαρμόστηκε με την υποστήριξη δωρητών, με σκοπό να δοθούν ατομικοί τίτλοι γης σε κτηματίες, προχώρησε καλά. Παρότι μέχρι τις αρχές του 1998 είχαν ιδιωτικοποιηθεί μόλις 30 μεγάλες φάρμες, ο ρυθμός της διαδικασίας αυξήθηκε και έως το τέλος του 1999 είχε ολοκληρωθεί η διαδικασία ιδιωτικοποίησης των συνολικά 550 κολεκτίβων⁷⁴³.

Οι ιδιωτικοποιήσεις του αγροτικού τομέα ήταν οι μοναδικές που ολοκληρώθηκαν τη δεκαετία του '90, ενώ παρατηρήθηκε στασιμότητα στους υπόλοιπους τομείς. Στα τέλη Ιουνίου 1997 η Βουλή υιοθέτησε το Πρόγραμμα Ιδιωτικοποιήσεων, το οποίο κρίθηκε ως ανεπαρκές από την Παγκόσμια Τράπεζα, και πρότεινε την ιδιωτικοποίηση 580 εταιρειών. Πρόθεση του κοινοβουλίου ήταν να συμμετέχει στη διαδικασία ιδιωτικοποιήσεων, το οποίο κατάφερε δίνοντας την έγκριση για την ιδιωτικοποίηση μέσω άμεσης πώλησης 30 εταιρειών, μεταξύ των οποίων βρίσκονται και οι εταιρείες ενέργειας. Έντονες συζητήσεις προκάλεσε η πρόταση του βουλευτή από την Γκαγκαουζία, Dumitru Todoroglu, να εξαιρεθούν οι κρατικές επιχειρήσεις της αυτόνομης επαρχίας από το πρόγραμμα και να μεταφερθούν στην ιδιοκτησία της. Η πρόταση απορρίφθηκε από τα κόμματα της Βουλής, με τον ισχυρισμό ότι το σύνταγμα επιτρέπει στο άρθρο 9 παρ.1 την ιδιωτική ή δημόσια περιουσία, και όχι την κατοχή περιουσίας από την αυτόνομη επαρχία.⁷⁴⁴

Στα τέλη του 1997 ένα μέρος της κρατικής εταιρείας τηλεπικοινωνιών προσφέρθηκε σε διεθνείς πλειοδότες, αν και το ενδιαφέρον για αυτή την επιχείρηση, καθώς και για άλλες μεγάλες επιχειρήσεις υπήρξε μικρό. Ενώ έχει γίνει σημαντική πρόοδος στην ιδιωτικοποίηση, η κορπορατική κυβέρνηση παραμένει αδυναμία, ειδικά στον μεταποιητικό τομέα. Η ιδιωτικοποίηση μετακινήθηκε από το σύστημα κουπονιών, το οποίο κατάφερε να ιδιωτικοποιήσει πάνω από τα τέσσερα πέμπτα των κατοικιών και τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, σε ιδιωτικοποίηση τοις μετρητοίς⁷⁴⁵.

Η μεγάλη κοινοβουλευτική πλειοψηφία του ΚΚΜ έδωσε στην κυβέρνηση τη δυνατότητα να ιδιωτικοποιήσει γρήγορα τις περισσότερες κρατικές επιχειρήσεις μέχρι

⁷⁴³ IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998), p.8

⁷⁴⁴ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.6 no4 (Fall 1997)

⁷⁴⁵ IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998), p.26

το τέλος του 2007. Παρόλα αυτά, κάποιες μεγάλες επιχειρήσεις δεν έχουν ιδιωτικοποιηθεί, ιδιαίτερα οι δύο εταιρείες διανομής ηλεκτρικού ρεύματος στα βόρεια της χώρας και οι εταιρείες θέρμανσης του Τσισινάου⁷⁴⁶. Το μεγαλύτερο «αγκάθι» στη διαδικασία αποτελεί η ιδιωτικοποίηση της Moldtelecom, του κυρίαρχου φορέα τηλεπικοινωνιών, η οποία ξεκίνησε το 1997 υπό την επίβλεψη του κοινοβουλίου και δεν είχε πραγματοποιηθεί μέχρι τα τέλη του 2008. Οι κυβερνητικές αρχές επιμένουν, καθώς υπάρχουν ενδείξεις ότι η προνομιακή θέση της Moldtelecom διαστρεβλώνει την αγορά τηλεπικοινωνιών⁷⁴⁷.

Οι ιδιωτικοποιήσεις το 2008 είχαν ξεπεράσει το στόχο ήδη από τους πρώτους 6 μήνες του προγράμματος. Παρουσιάστηκε όμως το παράδοξο η Υπηρεσία για τη Δημόσια Περιουσία να παρακάμπτει το Υπουργείο Οικονομικών και Εμπορίου, να προσφέρει μεγάλα μερίδια από εύρωστες επιχειρήσεις σε υψηλότερες τιμές και να βρίσκει αγοραστές. Αυτό ήταν ιδιαίτερα το παράδειγμα στους τομείς των κατασκευών και τις μεταφορές. Τα κοινοβουλευτικά κόμματα της αντιπολίτευσης, που σήμερα σχηματίζουν τον κυβερνητικό συνασπισμό, αντιτέθηκαν στην ιδιωτικοποίηση των θερμοηλεκτρικών σταθμών στο Τσισινάου και το Balti, της Air Moldova, της καφετερίας της Βουλής και του ξενοδοχειακού συγκροτήματος Codru, επιχειρήσεις συνολικής αξίας 400εκ. δολαρίων. Ο ηγέτης του Φιλελεύθερου Δημοκρατικού Κόμματος Vladimir Filat δήλωσε ότι η κυβέρνηση ενδιαφέρεται μόνο για την απόκτηση περιουσίας, δεδομένου ότι πιο κοντά στην απόκτηση του ξενοδοχείου Codrou ήταν ο γιος του τότε Προέδρου, Oleg Voronin. Ο πρώην πρωθυπουργός Dumitru Braghis θεωρεί επικίνδυνες τις μαζικές ιδιωτικοποιήσεις σε περίοδο κρίσης⁷⁴⁸.

Στις μαζικές ιδιωτικοποιήσεις αντέδρασαν ακόμα και οι κομμουνιστές Βουλευτές, γιατί πιστεύουν ότι πρέπει να εκσυγχρονιστούν πρώτα οι υποδομές των επιχειρήσεων. Το πρόβλημα είναι έντονο για τους σταθμούς ενέργειας που έχουν μεγάλα χρέη, τα οποία αν δεν γίνουν μετοχές, θα θέσουν σε κίνδυνο όλο το ενεργειακό σύστημα της Μολδαβίας. Αυτό που ζητάνε οι Βουλευτές είναι

⁷⁴⁶ 2006 Investment Climate Statement – Moldova, Secretary for Economic, Energy and Agricultural Affairs, US Department of State

⁷⁴⁷ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for 2007 Article IV Consultation and the Third Review Under the Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility (February 20, 2008), p.29

⁷⁴⁸ Moldova Azi, 04/12/2008

συνεργασία της κυβέρνησης με τον ιδιωτικό τομέα και όχι πώληση μέσω ιδιωτικοποίησης⁷⁴⁹.

6.2.4. Ασφαλιστικό σύστημα

Η μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού συστήματος έγινε επιτακτική μετά την έναρξη των ιδιωτικοποιήσεων. Ο λόγος είναι ότι η ιδιωτικοποίηση των επιχειρήσεων δημιουργεί νέους κατόχους μεριδίων ή τέτοιους θεσμούς, όπως συνταξιοδοτικά ταμεία, ταμεία αμοιβαίων κεφαλαίων και ασφαλιστικές εταιρείες. Οι παραπάνω θεσμοί απαιτούν ισότητα στην αντιμετώπιση τους από το κράτος και σωστά δομημένες αγορές κεφαλαίων ώστε να λειτουργήσουν αποτελεσματικά και με τη σειρά τους να προσθέσουν ρευστότητα σε αυτές τις αγορές⁷⁵⁰.

Η μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού συστήματος εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο αναδιάρθρωσης της κοινωνικής πολιτικής στα υπό μετάβαση κράτη. Κατά τη διάρκεια της κομμουνιστικής περιόδου η κοινωνική πολιτική ήταν μέρος της βιομηχανικής πολιτικής για ιδεολογικούς, πολιτικούς και θεσμικούς λόγους. Ιδεολογικά, η παροχή από το κράτος των οφελών της πρόνοιας σήμαινε τη νίκη του σοσιαλισμού στα πρώην κομμουνιστικά κράτη. Πολιτικά, η σχετική γενναιοδωρία των κοινωνικών δικαιωμάτων χρησίμευε ως όχημα για τη διατήρηση της νομιμοποίησης των κομμουνιστικών καθεστώτων. Και θεσμικά, η κοινωνική πολιτική προσαρμόστηκε στις προτεραιότητες της κεντρικά σχεδιασμένης οικονομίας⁷⁵¹.

Τα άσχημα δημόσια οικονομικά της Μολδαβίας υποχρέωσαν την κυβέρνηση των Αγροτιστών να προβεί σε βαθιά αναθεώρηση της δημοσιονομικής πολιτικής. Η σύνθεση των εσόδων και δαπανών άλλαξε ριζικά την περίοδο 1994-99, με το ποσοστό των κοινωνικών δαπανών να μειώνεται στο 30% του ΑΕΠ το 1999 από 47% το 1993. Το κόστος των συντάξεων έγινε μη διατηρήσιμο ως αποτέλεσμα των μεγάλων περιορισμών στους πόρους. Συνέπεια ήταν το συνταξιοδοτικό σύστημα να αρχίσει να οφείλει μεγάλα ποσά στους συνταξιούχους, πρόβλημα που έγινε χρόνιο από το 1995⁷⁵².

⁷⁴⁹ Moldova Azi, 17/07/2008

⁷⁵⁰ Victor Murinde and Andy Mullineux, op. cit. p.10

⁷⁵¹ Ilean Cashu, "The Politics and Policy Trade-Offs of Reforming the Public Pension System in Post-Communist Moldova", Europe – Asia Studies Vol.52 no4 (June 2000), p.741

⁷⁵² IMF Staff Country Report No.01/22, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (January 2001), p.46

Η μεταρρύθμιση του συνταξιοδοτικού συστήματος ήταν στην κορυφή της λίστας των προϋποθέσεων της Παγκόσμιας Τράπεζας για να παρέχει δάνεια δομικών προσαρμογών στη Μολδαβία το 1995. Οι διανεμητικοί στόχοι της συνταξιοδοτικής μεταρρύθμισης παρήγαγαν μία πληθώρα δραστηριοτήτων των ενώσεων, παρότι το περιβάλλον για τη δημιουργία οργανωμένων συμφερόντων στη Μολδαβία ακόμα και σήμερα δεν είναι ανεπτυγμένο⁷⁵³.

Η κυβέρνηση προσπάθησε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα των οφειλών με την απόφαση 275 στις 15 Μαΐου 1996, η οποία επέτρεπε στο Ταμείο Συντάξεων να αποδεχτεί πληρωμές σε είδος από τις επιχειρήσεις αντί για χρήματα. Το Ταμείο θα πουλούσε αυτά τα αγαθά στην αγορά και θα συγκέντρωνε χρήματα για την πληρωμή των συντάξεων ή θα τα πουλούσε απευθείας στους συνταξιούχους από ειδικά μαγαζιά σε λογικές τιμές. Τυπικά, οι συνταξιούχοι και μισθωτοί μπορούν να αγοράσουν προϊόντα με κουπόνια. Το σκεπτικό της κυβέρνησης ήταν ότι, όταν οι πιθανότητες για πληρωμή σε χρήματα είναι λίγες, τα κίνητρα να αποδεχτούν πληρωμές σε είδος είναι σημαντικά. Οι κοινωνικές εισφορές επίσης καταβλήθηκαν σε είδος, κυρίως στον τομέα της ενέργειας⁷⁵⁴.

Τα αποτελέσματα αυτού του μέτρου ήταν μικτά. Έως τα μέσα του 1998 η κυβέρνηση κατάφερε να μειώσει το ρυθμό αύξησης των οφειλόμενων συντάξεων. Παρόλα αυτά, η πιο ανεπιθύμητη παράπλευρη συνέπεια ήταν η ευρεία απογοήτευση των συνταξιούχων με την ποιότητα και τιμή των προϊόντων. Αυτός ο μηχανισμός άνοιξε εκτεταμένες ευκαιρίες για απάτη και διαφθορά στις αρχές που επέβλεπαν αυτές τις πληρωμές. Μία αναφορά του Ταμείου Συντάξεων το Σεπτέμβριο του 1998, που συνέταξε το Κρατικό Λογιστικό Δικαστήριο, ανακάλυψε μαζικές καταχρήσεις χρημάτων από τη διεύθυνση του Ταμείου. Η αναφορά έφερε οξείες συζητήσεις στην κοινωνία της Μολδαβίας, με την κοινή γνώμη να απαιτεί άμεση τιμωρία των καταχραστών. Ακόμα δεν έχει γίνει κάποια νομική πράξη που να εγγυάται την πλήρη επιστροφή των χρημάτων στο Ταμείο⁷⁵⁵.

Η κρίση του 1998 είχε βαρύ αντίκτυπο στο δαπανηρό σύστημα κοινωνικής προστασίας της Μολδαβίας. Το 1998 η μέση σύνταξη ήταν 82,8 μολδαβικά λεί, σχεδόν 60 δολάρια, αλλά η αγοραστική της δύναμη ήταν στο 26,5% σε σχέση με την αντίστοιχη του 1990. Οι πιο πολλές κυβερνήσεις της Μολδαβίας, μεταξύ των οποίων

⁷⁵³ Ilean Cashu, op. cit. p.750

⁷⁵⁴ IMF Staff Country Report No.99/110, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (September 1999), p.61

⁷⁵⁵ Ilean Cashu, op. cit. p.747

του Andrea Sangheli, οι δύο θητείες του Ion Ciubic και του Ion Sturza, υπήρξαν υπό συνεχή πίεση να μειώσουν τις οφειλές συντάξεων. Η συνηθισμένη μορφή πίεσης ήταν οι συχνές διαδηλώσεις από τις οργανώσεις ηλικιωμένων, όπως η Ένωση Βετεράνων Εργασίας και Πολέμου. Οι συνταξιούχοι έκλειναν κεντρικούς αυτοκινητόδρομους και σιδηροδρόμους για να απαιτήσουν καταρχάς την καταβολή και έπειτα την αύξηση των συντάξεων⁷⁵⁶. Ο Νόμος για τις Δημόσιες Συντάξεις άρχισε να ισχύει από τον Ιανουάριο του 1999, στοχεύοντας στη βελτίωση της οικονομικής βιωσιμότητας του συστήματος, αυξάνοντας τα όρια ηλικίας, μειώνοντας τα προνόμια και αυξάνοντας τις ατομικές εισφορές σε αναλογία με τα κοινωνικά επιδόματα⁷⁵⁷.

Η αποτυχία εφαρμογής του νόμου οδήγησε σε τροποποίηση του από την κομμουνιστική κυβέρνηση το 2004. Τα κύρια στοιχεία του νέου συστήματος περιλάμβαναν μία νέα φόρμουλα, που υπολογίζει τις συντάξεις περισσότερο στις ατομικές εισφορές παρά στους μισθούς και τα χρόνια εργασίας. Επίσης, προβλεπόταν η εξάλειψη των περισσότερων προνομίων πρόωρης συνταξιοδότησης, μία σταδιακή αύξηση των ορίων ηλικίας και μία αύξηση στο κατώτατο απαιτούμενο ποσό εισφοράς⁷⁵⁸. Σε μία προεκλογική κίνηση, οι συντάξεις αυξήθηκαν κατά 25% τον Νοέμβριο του 2004, με συνέπεια το Κοινωνικό Ταμείο να παρουσιάσει έλλειμμα το 2005. Η γήρανση του πληθυσμού, σε συνδυασμό με τον μεγάλο αριθμό Μολδαβών που εργάζονται στο εξωτερικό και δεν συλλαμβάνονται από το φορολογικό δίκτυο του Ταμείου, σημαίνει ότι το συνταξιοδοτικό σύστημα είναι αναγκασμένο να διατηρήσει υψηλές φορολογικές κλίμακες στους μισθούς. Αυτός ο φόρος στην εργασία παρέχει ένα επιπλέον κίνητρο για τη μετανάστευση του εργατικού δυναμικού⁷⁵⁹.

6.3. Οικονομικές επιδόσεις Μολδαβίας

6.3.1. Δημόσια οικονομικά

Η δημοσιονομική πολιτική στη Μολδαβία αντιμετωπίζει ακόμα και σήμερα σημαντικά προβλήματα, κυρίως λόγω του μεγάλου δημόσιου τομέα και της ενεργειακής εξάρτησης. Η απώλεια των αγορών της COMECON είχε ως συνέπεια

⁷⁵⁶ Ibid. pp.744 & 748

⁷⁵⁷ IMF Staff Country Report No.99/110, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (September 1999), p.17

⁷⁵⁸ IMF, Republic of Moldova, Selected Issues (January 21, 2005), p.23

⁷⁵⁹ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2006 Article IV Consultation and Request for a Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility (April 20.2006), p.21

την εκτίναξη του δημοσιονομικού ελλείμματος. Από το 1993 και μετά βελτιώθηκαν ριζικά τα δημόσια οικονομικά, ως συνέπεια περικοπών στις δαπάνες, κυρίως του δανεισμού των κρατικών επιχειρήσεων, των βελτιωμένων εσόδων, με το έλλειμμα να μειώνεται στο 5,75% του ΑΕΠ. Το έλλειμμα αυξήθηκε στο 6,5% τον επόμενο χρόνο λόγω αδυναμίας συγκέντρωσης του ΦΠΑ των επιχειρήσεων και αύξησης των δαπανών για υγεία και παιδεία⁷⁶⁰. Το 1994 η Μολδαβία προσέφυγε στο ΔΝΤ για χρηματοδότηση, το οποίο έθεσε ως ανώτατο όριο για το έλλειμμα το 4,5%. Το έλλειμμα στον προϋπολογισμό της Μολδαβίας έφτασε το 7% του ΑΕΠ το 1996, αύξηση που εξηγείται από το μεγάλο εμπορικό έλλειμμα, αλλά και από τις σπατάλες του κοινοβουλίου⁷⁶¹.

Η κρίση στη Ρωσία το 1998 οδήγησε σε επιβράδυνση της οικονομικής δραστηριότητας και του εξωτερικού εμπορίου, με συνέπεια τα έσοδα να είναι αδύναμα το 1999, ιδιαίτερα ο ΦΠΑ και τα φορολογικά έσοδα του εξωτερικού εμπορίου. Η φτωχή συλλογή των εσόδων μπορεί να αποδοθεί και στην πολιτική αβεβαιότητα που προκάλεσε η παραίτηση της κυβέρνησης τον Φεβρουάριο του 1999. Η φορολογική διοίκηση βελτιώθηκε το 1999 με την εγκαθίδρυση 30 κινητών και 19 σταθερών δημοσιονομικών σταθμών κατά μήκος των συνόρων με την Υπερδνειστερία, γεγονός που απέφερε 3,5εκ. λεί μόνο τον πρώτο μήνα λειτουργίας. Σε βάση μετρητών, οι δαπάνες έπεσαν από 42,8% του ΑΕΠ το 1997 σε 37,3% το 1998. Σε βάση δεσμεύσεων, ήταν 42,4% του ΑΕΠ το 1998, μία αύξηση από το 39,9% το 1997. Οι κοινωνικές δαπάνες μειώθηκαν από το 16,4% στο 13,2% του ΑΕΠ. Αυτή η μείωση αντανakλά μέτρα για τον εξορθολογισμό των δαπανών για υγεία και παιδεία και τη συσσώρευση των εγχώριων οφειλών, ιδιαίτερα των μισθών⁷⁶².

Τους πρώτους 9 μήνες του 2000 η δημοσιονομική πολιτική παρέμεινε σφιγχτή ως συνέπεια της έλλειψης εξωτερικής χρηματοδότησης και της ξηρασίας του καλοκαιριού. Τα συνολικά έσοδα πλησίασαν τις προβλέψεις του προϋπολογισμού, λόγω της μεγαλύτερης από το αναμενόμενο μεταφοράς κερδών από την Κεντρική Τράπεζα. Προτεραιότητα δόθηκε στην πληρωμή οφειλών και συντάξεων, και στην προγραμματισμένη αύξηση των μισθών στο δημόσιο τομέα. Οι δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ μειώθηκαν από 38,7% το 1998 στο 32,7% το 2000. Αυτή η μείωση ήρθε ως

⁷⁶⁰ IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998), p.10

⁷⁶¹ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.6 no4 (Fall 1997)

⁷⁶² IMF Staff Country Report No.99/110, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (September 1999), p.15

συνέπεια του εξορθολογισμού της κατανάλωσης ενέργειας από τους κρατικούς θεσμούς, την εφαρμογή δομικών μεταρρυθμίσεων από τις τοπικές κυβερνήσεις και την κατάργηση της υπερβολικής απασχόλησης στην υγεία και την παιδεία⁷⁶³.

Μετά από μία απότομη πτώση στα τέλη της δεκαετίας του 90, η δαπάνη του δημόσιου τομέα ανέκαμψε τα τελευταία χρόνια. Παρότι υπάρχουν προτάσεις ακόμα και από ξένους δωρητές για επιπλέον επέκταση του «δημοσιονομικού χώρου», με στόχο τη μείωση της φτώχειας, αυτό χρειάζεται να ισορροπηθεί απέναντι στην ανησυχία ότι ο ιδιωτικός τομέας συμπιέζεται, εις βάρος των μακροπρόθεσμων προοπτικών ανάπτυξης της Μολδαβίας⁷⁶⁴. Το ΔΝΤ προτείνει το συνολικό μέγεθος και σύνθεση των δημόσιων δαπανών να συνδεθούν περισσότερο με τις αναπτυξιακές ανάγκες της χώρας, καλώντας για μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα στη διανομή των δημόσιων υπηρεσιών. Αυτό θα απαιτούσε μία αναθεώρηση του ρόλου και του βέλτιστου μεγέθους της κυβέρνησης, το οποίο θεωρείται σχετικά υψηλό για το εισοδηματικό επίπεδο της Μολδαβίας. Οι αρχές εξήγησαν ότι τα μεσοπρόθεσμα σχέδια δαπανών αντανakλούσαν την υψηλή κοινωνική απαίτηση για κυβερνητικές δαπάνες και τους χαμηλούς μισθούς στην παιδεία και την υγεία⁷⁶⁵.

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα για τη Μολδαβία, το οποίο επηρεάζει και την χρηματοδότηση της οικονομίας, είναι το εξωτερικό χρέος. Ως αποτέλεσμα της συσσώρευσης μεγάλων ανισορροπιών στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, το εξωτερικό χρέος της Μολδαβίας αυξήθηκε από σχεδόν μηδενικό σε 54,6% του ΑΕΠ το 1998, φτάνοντας το 1,1δισ δολάρια. Όταν υπολογίστηκαν και τα χρέη για την εισαγωγή ενέργειας, το ποσοστό αυξήθηκε στο 72,6%⁷⁶⁶.

Η μείωση του εξωτερικού χρέους έφτασε το 69% το 2000 και επέτρεψε στις αρχές να ξεκινήσουν διαπραγματεύσεις με ιδιωτικούς πιστωτές για πιο ευνοϊκούς όρους στην αποπληρωμή του εμπορικού χρέους της Μολδαβίας. Οι κύριοι πιστωτές είναι το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα, η Ρωσία, η ΕΕ, οι ΗΠΑ, η Ιαπωνία και η

⁷⁶³ IMF Staff Country Report No.01/22, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (January 2001), pp.15-16

⁷⁶⁴ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2006 Article IV Consultation and Request for a Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility (April 20, 2006), p.20

⁷⁶⁵ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2004 Article IV Consultation, (January 18, 2005), p.23

⁷⁶⁶ IMF Staff Country Report No.99/110, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (September 1999), p.34

Ρουμανία⁷⁶⁷. Το εξωτερικό χρέος έπεσε σαν ποσοστό του ΑΕΠ από 100% το 2001 σε 55% το 2005, κυρίως λόγω των υψηλού ρυθμού ανάπτυξης και της ανατίμησης της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας. Επιπλέον, οι αρχές δεν επέδωσαν το χρέος που αποδίδεται στην Υπερδνειστερία, που είχε διευθετηθεί μετά από συμφωνία με τη Ρωσία το 2000⁷⁶⁸.

Τα πρώτα χρόνια μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ, η πλειοψηφία της χρηματοδότησης προερχόταν από την Κεντρική Τράπεζα, αλλά μετά το 1993 η βελτιωμένη πρόσβαση στον εξωτερικό δανεισμό επέτρεψε να μειωθεί ο δανεισμός από την Κεντρική Τράπεζα. Η καθαρή εξωτερική χρηματοδότηση ήταν στο 5% του ΑΕΠ το 1996, καλύπτοντας το 75% των κυβερνητικών αναγκών. Το υπόλοιπο μέρος καλύφθηκε από εσωτερικό δανεισμό, μέσω πώλησης ομολόγων σε εμπορικές τράπεζες και μη τραπεζικούς θεσμούς⁷⁶⁹.

Το κύριο μέρος της εξωτερικής χρηματοδότησης προέρχεται από δάνεια που αποδεσμεύει το ΔΝΤ. Η σχέση, όμως, της Μολδαβίας με τον διεθνή οργανισμό εμφανίζει περιόδους ένταξης. Τους πρώτους μήνες του 1997 η Βουλή διέγραψε τα χρέη των κρατικών επιχειρήσεων και αντιτέθηκε σε αυξήσεις στις τιμές της ενέργειας και στον ΦΠΑ. Το ΔΝΤ απάντησε με την αναστολή πίστωσης ύψους 15.5εκ. δολαρίων και έως το 1996 είχε διανέμει μόλις 35εκ. από τα 100εκ. δολάρια που έχουν αποδεσμευτεί για τη Μολδαβία⁷⁷⁰. Στις 9 Μαΐου 1998 το ΔΝΤ ανακοίνωσε ότι η Μολδαβία θα λάβει το υπόλοιπο του δανείου μόλις η νέα κυβέρνηση ανακοινώσει ένα σαφές μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα⁷⁷¹.

Η περίοδος 1998 – 2001 ήταν ιδιαίτερα δύσκολη για την χρηματοδότηση της οικονομίας. Οι μη πληθωριστικές πηγές χρηματοδότησης μειώθηκαν μετά τον Σεπτέμβριο του 1998, με συνέπεια οι πιστώσεις από την Κεντρική Τράπεζα και η οικοδόμηση εξωτερικών και εγχώριων οφειλών να αποτελούν τα κυρίαρχα εργαλεία χρηματοδότησης το 1998. Μία οξεία συστολή στις εγχώριες πιστώσεις οδήγησε σε αρνητική χρηματοδότηση από τις τράπεζες, ενώ η περιορισμένη πρόσβαση σε ξένες πιστώσεις οδήγησε σε αρνητική εξωτερική χρηματοδότηση. Η έλλειψη εξωτερικής

⁷⁶⁷ IMF. Republic of Moldova, Staff Report for the 2002 Article IV Consultation, First Review Under the Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility and Request for Waiver of Performance Criteria (June 26, 2002), p.8

⁷⁶⁸ IMF. Republic of Moldova, Staff Report for the 2006 Article IV Consultation and Request for a Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility (April 20, 2006), p.13

⁷⁶⁹ IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998), p.12

⁷⁷⁰ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.6 no4 (Fall 1997)

⁷⁷¹ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.7 no2 (Spring 1998)

χρηματοδότησης είχε ως συνέπεια η χρηματοδότηση να γίνεται μέσω των ιδιωτικοποιήσεων και τις πιστώσεις από την ΚΤ στο 1,7% του ΑΕΠ⁷⁷². Το 2006 η Μολδαβία υπέγραψε με το ΔΝΤ πρόγραμμα για τον Περιορισμό της Φτώχειας. Το δάνειο του ΔΝΤ για αυτό το πρόγραμμα είναι 174εκ. δολάρια, τα οποία κατάφερε να πάρει μέχρι τη λήξη του προγράμματος την 1^η Απριλίου 2009⁷⁷³.

Η δημόσια πολιτική συζήτηση στη Μολδαβία, όπως και στα περισσότερα πρώην κομμουνιστικά κράτη, επικρίνει συχνά τις πολιτικές του ΔΝΤ. Ο λόγος είναι ότι η επιτυχία των προτεινόμενων πολιτικών μετράται πρωτίστως από την ικανότητα τους να χρηματοδοτήσουν το εμπόριο και το έλλειμμα πληρωμών, και δευτερευόντως από τη συνολική οικονομική επίδοση του εξαρτώμενου κράτους. Οι πολιτικές του ΔΝΤ επικρίνονται γενικώς γιατί α) οι ιδιαιτερότητες των κοινωνικό-οικονομικών δομών υποτιμούνται, ιδιαίτερα στο βαθμό που η ζήτηση μπορεί να μειωθεί χωρίς εκτεταμένα πολιτικά και κοινωνικά κόστη και β) οι όροι για τη μείωση της ζήτησης είναι πιο αυστηροί από το αναγκαίο για την επίτευξη του στόχου του ισοζυγίου πληρωμών και εμπορίου⁷⁷⁴.

Η σχέση μεταξύ κεντρικής κυβέρνησης και τοπικών κυβερνήσεων έχει συμβάλει στα άσχημα δημόσια οικονομικά. Οι υπηρεσίες υγείας και παιδείας παρέχονται κυρίως από τις τοπικές κυβερνήσεις και καλύπτουν μεγάλους τομείς του πληθυσμού. Αυτές οι δραστηριότητες απαιτούσαν το 1997 σχεδόν το 33% των κρατικών δαπανών και 70% της απασχόλησης του δημοσίου τομέα. Οι κυβερνητικές λειτουργίες διεξάγονται με ιδιαίτερα αποκεντρωμένο τρόπο, όπως φαίνεται από το γεγονός ότι τα δύο τρίτα από τους 325.000 κυβερνητικούς υπαλλήλους εργάζονται στην τοπική αυτοδιοίκηση. Οι συμφωνίες κατανομής των εσόδων είναι μη ικανοποιητικές, καθώς ένα μέρος των φορολογικών εσόδων αποδίδεται σε συγκεκριμένες τοπικές αρχές ανάλογα με συμφωνίες και την παράδοση, αλλά αυτές οι συμφωνίες δεν αντανακλούν θεσμοθετημένες διαδικασίες για εξίσωση του εισοδήματος⁷⁷⁵. Το 1998 υιοθετήθηκε ο Νόμος για τη Διοικητική και Εδαφική Οργάνωση της Δημοκρατίας της Μολδαβίας, ο οποίος μείωσε τον αριθμό των τοπικών κυβερνήσεων από 38 σε 11. Προκειμένου να βελτιωθεί η εκτέλεση του

⁷⁷² IMF Staff Country Report No.01/22, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (January 2001), p.15

⁷⁷³ Moldova Azi, 20/05/2008

⁷⁷⁴ Andreas Stadler, op. cit. p.52

⁷⁷⁵ IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998), p.15

προϋπολογισμού, δημιουργήθηκε ένα ταμειακό σύστημα και επεκτάθηκε στις 11 τοπικές κυβερνήσεις⁷⁷⁶.

Το σύστημα επιμερισμού των εσόδων στη Μολδαβία είναι ανεπαρκές και εμβαθύνει τις οριζόντιες ανισορροπίες μεταξύ του κρατικού και των τοπικών προϋπολογισμών. Με το τρέχον σύστημα, οι διακυβερνητικές μεταφορές στοχεύουν στο να γεφυρώσουν το χάσμα μεταξύ των τοπικών εσόδων και δαπανών. Το σύστημα είναι ανεπαρκές για μία σειρά από λόγους. Πρώτον, με αυτό τον στόχο, οι τοπικές κυβερνήσεις έχουν κίνητρο να διογκώσουν τις δαπάνες και να εμπλακούν σε αέναες διαπραγματεύσεις με την κεντρική κυβέρνηση για να κερδίσουν περισσότερες μεταφορές από τον κρατικό προϋπολογισμό. Δεύτερον, οι τοπικές κυβερνήσεις μπαίνουν στον πειρασμό να μην αξιοποιήσουν πλήρως τις φορολογικές τους βάσεις και να χρηματοδοτήσουν τις τοπικές δαπάνες με πόρους του κρατικού προϋπολογισμού. Τρίτον, το παρόν σύστημα δεν εξισώνει τις λειτουργικές δαπάνες ή την ικανότητα κινητοποίησης των εσόδων ανάμεσα στις υποεθνικές μονάδες, με συνέπεια να διαγωνίζονται οι περιφερειακές ανισότητες. Αυτό συμβαίνει γιατί η ζήτηση για δημόσια αγαθά είναι μεγαλύτερη στις πλουσιότερες κυβερνήσεις, οδηγώντας σε μεγαλύτερες μεταφορές από τον κρατικό προϋπολογισμό για το ίδιο επίπεδο εσόδων. Οι περιφέρειες έχουν επίσης μικρό κίνητρο να συγκεντρώσουν περισσότερους τοπικούς φόρους σε αναλογία με την αυξανόμενη ζήτηση για κυβερνητική παροχή δημόσιων αγαθών και υπηρεσιών⁷⁷⁷.

6.3.2. Απασχόληση και μισθοί

Οι υψηλές δημόσιες δαπάνες υποχρέωσαν τις κυβερνήσεις της Μολδαβίας να υιοθετήσουν αντιδημοφιλή μέτρα, στοχεύοντας σε πιο ορθολογικές πολιτικές απασχόλησης και μισθών⁷⁷⁸. Βάσει έρευνας του 1998, το εργατικό δυναμικό είναι 1,7εκ, σχεδόν το 49% του πληθυσμού, και η ανεργία φτάνει στο 9,5%, με το ποσοστό στους άντρες να αγγίζει το 60%. Από τους άνεργους μόνο το 8% λάμβανε κάποιο

⁷⁷⁶ IMF Staff Country Report No.99/110, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (September 1999), p.17

⁷⁷⁷ IMF Staff Country Report No.99/110, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (September 1999), p.45

⁷⁷⁸ O Przeworski, μελετώντας την Πολωνία, βρήκε μία ενδιαφέρουσα σχέση μεταξύ των επιπέδων πληθωρισμού, ανεργίας και της υποστήριξης των οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Όταν ο πληθωρισμός είναι υψηλός, οι μεταρρυθμίσεις θεωρούνται αναγκαίες ώστε να τον ρίξουν, αλλά μόλις γίνει αυτό ο ενθουσιασμός μειώνεται. Για την ανεργία το αποτέλεσμα ήταν ότι όσο πέφτει η ανεργία, τόσο αυξάνεται η υποστήριξη των μεταρρυθμίσεων. Jurg Steiner, *European Democracies*, New York: Longman 1998, p.241

επίδομα⁷⁷⁹. Τα στοιχεία, όμως, δεν είναι αξιόπιστα, καθώς στο τέλος του 1996 σχεδόν 200.000 εργαζόμενοι βρίσκονταν σε άδεια άνευ αποδοχών και άλλοι 36.000 υπό καθεστώς μερικής απασχόλησης. Η απασχόληση στον αγροτικό τομέα είχε μειωθεί κατά 60.000, αλλά ακόμα ήταν πάνω από το 40% της συνολικής απασχόλησης. Το ποσοστό της βιομηχανικής απασχόλησης παρέμεινε στο 12%, αν και στις αρχές του 1990 ήταν 20%, αντανakλώντας την αναδιάρθρωση της οικονομίας και τον υπερδιπλασιασμό της απασχόλησης στο τομέα των υπηρεσιών. Πολλές επιχειρήσεις προσαρμόστηκαν μερικώς στη μείωση της παραγωγικότητας, προτιμώντας να τοποθετήσουν υπαλλήλους σε άδεια με ή άνευ αποδοχών ή καθεστώς μερικής απασχόλησης, παρά να πληρώσουν την αποζημίωση που ισούται με 3 μισθούς. Επιπλέον, τα κοινωνικά επιδόματα από τον εργοδότη, σε αντίθεση με τα χαμηλά επιδόματα ανεργίας, παρέχουν κίνητρο στους υποαπασχολούμενους εργαζομένους να παραμένουν τυπικά εργαζόμενοι, ακόμα και αν ψάχνουν για νέα δουλειά. Αυτό αντανakλάται στη σχετικά υψηλή κινητικότητα της εργασίας την περίοδο 1990-98, παρά την χαμηλή ανεργία⁷⁸⁰.

Η κρίση του 1998 υποχρέωσε σχεδόν 600.000 Μολδαβούς, δηλαδή σχεδόν το 35% του εργατικού δυναμικού, να μεταναστεύσουν. Η πλειοψηφία των μεταναστών είναι άντρες, σε ποσοστό 66%, και το 75,3% των μεταναστών ανήκει στις ηλικίες 21-40 ετών, στην οικονομικά πιο ενεργή ηλικιακή ομάδα⁷⁸¹. Ταυτόχρονα, είχε ήδη δρομολογηθεί η απόφαση της κυβέρνησης να μειώσει την απασχόληση στο δημόσιο τομέα κατά 15.000 άτομα, στόχος που επιτεύχθηκε με την μείωση σε 11 από 38 του αριθμού των τοπικών κυβερνήσεων. Συνέπεια, όμως, των παραπάνω ήταν να μειωθεί δραστικά και η προσφορά εργασίας⁷⁸². Σήμερα αναπτύσσεται ταχέως η απασχόληση στους τομείς των κατασκευών και το εμπόριο, αλλά μειώνεται στον αγροτικό τομέα. Επίσης, υπάρχει μετακίνηση της απασχόλησης εντός του βιομηχανικού τομέα από την παραγωγή κρασιών στην μεταποίηση υφασμάτων, τομέας όπου το χαμηλό εργατικό κόστος συνεχίζει να δίνει συγκριτικό πλεονέκτημα στη Μολδαβία⁷⁸³.

⁷⁷⁹ IMF Staff Country Report No.99/110, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (September 1999), p.8

⁷⁸⁰ IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998), p.9

⁷⁸¹ IMF, Republic of Moldova, Selected Issues (January 21, 2005), p.35

⁷⁸² IMF Staff Country Report No.99/110, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (September 1999), p.17

⁷⁸³ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for 2007 Article IV Consultation and the Third Review Under the Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility (February 20, 2008), p.9

Η μειωμένη προσφορά εργασίας μετά το 1998 έσπρωξε προς τα πάνω τους μισθούς. Τα στοιχεία με έτος βάσης το 1999 δείχνουν ότι ο πραγματικός μέσος μισθός αυξήθηκε κατά 70% το 2003 και σχεδόν 80% το 2004⁷⁸⁴. Μετά από πτώση το διάστημα 1992-94, οι πραγματικοί μισθοί αυξήθηκαν κατά 1,5% το 1995 και 6% το 1996, με τις μεγαλύτερες αυξήσεις να καταγράφονται στη βιομηχανία και στην οικονομική μεσολάβηση⁷⁸⁵. Ο μέσος μισθός στη Μολδαβία το 1998 ήταν 47 δολάρια το μήνα, αλλά διαπιστώθηκε μεγάλη διαφοροποίηση μισθών ανά τομέα. Στον χρηματοδοτικό τομέα οι μισθοί ήταν 2.5 φορές μεγαλύτεροι από τις βιομηχανίες, μία πραγματική αύξηση του 30% σε σχέση με το 1996. Οι μικρότεροι μισθοί ήταν στην υγεία και την παιδεία με 33 δολάρια το μήνα⁷⁸⁶. Η κομμουνιστική κυβέρνηση προσπάθησε το 2001 να φέρει σύγκλιση των μισθών, αυξάνοντας τους μισθούς στα 40 δολάρια το μήνα. Παρόλα αυτά, η Μολδαβία το 2002 ήταν η πιο φτωχή χώρα στην Ευρώπη, με το κατά κεφαλήν ΑΕΠ να είναι 400 δολάρια και τα ποσοστά φτώχειας να εκτιμώνται μεταξύ 55-70%⁷⁸⁷.

Η παγκόσμια κρίση του 2008 έφερε πάλι στο προσκήνιο το ζήτημα της μισθολογικής πολιτικής και της απασχόλησης. Το ΔΝΤ προτείνει μείωση μισθών και περιστολή δαπανών στη Μολδαβία, ενώ διαπιστώνει ότι οι εργαζόμενοι του δημοσίου τομέα είναι πολλοί σε σύγκριση με τα άλλα κράτη, ιδιαίτερα στην παιδεία. Επίσης, οι δαπάνες για τους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων είναι πάνω από τον μέσο όρο της περιφέρειας, στο 9,9% του ΑΕΠ σε σύγκριση με το 7,5% στα άλλα κράτη. Οι μισθοί του δημόσιου τομέα βρίσκονται πίσω από τον ιδιωτικό, ενώ η κακώς σχεδιασμένη δομή πληρωμών δημιουργεί δυσκολίες στο να ελκύσουν καλά εκπαιδευμένους υπαλλήλους⁷⁸⁸.

Σύμφωνα με τον Εκπρόσωπο του ΔΝΤ στη Μολδαβία Johan Mathisen, ο μηνιαίος μισθός στη Μολδαβία σήμερα είναι κατά μέσο όρο 240 δολάρια λιγότερο από τις γειτονικές χώρες, όταν πριν από μερικά χρόνια η διαφορά ήταν μόλις 60 δολάρια. Ο Mathisen χαρακτηρίζει ως ενθαρρυντικό το γεγονός ότι η διαφορά μεταξύ

⁷⁸⁴ IMF, Republic of Moldova, Selected Issues (January 21, 2005), p.15

⁷⁸⁵ IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998), p.9

⁷⁸⁶ IMF Staff Country Report No.99/110, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (September 1999), p.9

⁷⁸⁷ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2002 Article IV Consultation, First Review Under the Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility and Request for Waiver of Performance Criteria (June 26, 2002), p.6

⁷⁸⁸ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for 2007 Article IV Consultation and the Third Review Under the Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility (February 20, 2008), p.23

του μισθού προ φόρων και του καθαρού μισθού είναι σχετικά μικρή (32%) σε σχέση με τα υπόλοιπα κράτη της περιοχής. Εκπλήσσεται, όμως, από το γεγονός ότι η διαδικασία διόρθωσης των μισθών δεν συσχετίζεται με την παραγωγικότητα της επιχείρησης ή του τομέα. Οι πραγματικοί μισθοί αυξήθηκαν με παρόμοιο ποσοστό σε όλους τους τομείς, αλλά η παραγωγικότητα της εργασίας διαφέρει από τομέα σε τομέα. Παρόλα αυτά, οι Μολδαβοί εργοδότες έχουν διαφορετική άποψη, καθώς ισχυρίζονται ότι η υπερφορολόγηση του μισθού, που φτάνει το 45-55%, έχει αποσταθεροποιητικό χαρακτήρα στην αγορά εργασίας. Σε αυτή την κατάσταση ο εργοδότης δεν έχει κίνητρο να αυξήσει τους μισθούς, ενώ ο εργαζόμενος δεν ενδιαφέρεται να παράγει, γιατί τα εισοδήματά τους πέφτουν ουσιαστικά μετά την φορολόγηση⁷⁸⁹.

6.3.3. Άμεσες ξένες επενδύσεις

Οι άμεσες ξένες επενδύσεις είναι ένα από τα βασικά στοιχεία στη Συναίνεση της Ουάσιγκτον. Ο λόγος είναι ότι έχουν το επιπλέον πλεονέκτημα ότι φέρνουν οφέλη που δεν μπορούν να καταφέρουν μέσω περισσότερων δανείων και πιστώσεων: οι δυτικές επιχειρήσεις φέρνουν νέες τεχνολογίες, νέα προϊόντα, πρόσβαση σε ανεπτυγμένη έρευνα και ανάπτυξη, καλύτερες τεχνικές μάρκετινγκ, διευρυμένη πρόσβαση στις δυτικές αγορές και σύγχρονες διοικητικές ικανότητες⁷⁹⁰.

Οι άμεσες ξένες επενδύσεις τα έτη 1997-98 ήταν 70-80εκ. δολάρια, μία σημαντική αύξηση σε σχέση με τα πρώτα χρόνια μετά την ανεξαρτησία. Οι κύριοι τομείς στους οποίους κατευθύνονται οι επενδύσεις είναι ο τραπεζικός, ο ενεργειακός, της επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων και τροφίμων, και οι τηλεπικοινωνίες. Ανάμεσα στους μεγαλύτερους επενδυτές είναι οι ρωσικές εταιρείες Gazprom και Lukoil, η γαλλική εταιρεία Telecoms Mobile International και η γερμανική εταιρεία παραγωγής ζάχαρης Sudzucker. Μία σειρά τραπεζών έχουν ξένη ιδιοκτησία, με τους μεγαλύτερους επενδυτές να είναι η EBRD, η Εμπορική Τράπεζα από την Ελλάδα, η Εμπορική Τράπεζα Ρουμανίας, η Bankcoop της Ρουμανίας και η Lukoil⁷⁹¹.

Το 1999, λόγω της παγωμένης διαδικασίας ιδιωτικοποίησης, οι άμεσες ξένες επενδύσεις έπιασαν ιστορικό χαμηλό στα 34εκ. δολάρια, δηλαδή το 2,6% του ΑΕΠ.

⁷⁸⁹ Moldova Azi, 25/03/2008

⁷⁹⁰ David Stark/ Laszlo Burszt, *Post-socialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 1998, p.55

⁷⁹¹ IMF Staff Country Report No.99/110, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (September 1999), p.80

Η άνοδος στο 10% του ΑΕΠ το 2000 ήταν λόγω της πώλησης της Moldovagaz στην Gazprom για 47εκ. δολάρια⁷⁹².

Ο συνδυασμός των παραγωγικών κερδών και του χαμηλού κόστους ίσως είναι ένας από τους κύριους λόγους για την πρόσφατη ανάκαμψη στις εγχώριες και ξένες επενδύσεις στη Μολδαβία, σύμφωνα με τον Εκπρόσωπο του ΔΝΤ στη Μολδαβία Johan Mathisen⁷⁹³.

Οι άμεσες ξένες επενδύσεις στη Μολδαβία το διάστημα Ιανουαρίου – Σεπτεμβρίου 2008 αυξήθηκαν κατά 90% στα 627εκ. δολάρια σε σύνολο 2δισ 419εκ. δολαρίων. Την μεγαλύτερη αύξηση είχε ο τραπεζικός τομέας και 4 χώρες έχουν ποσοστό γύρω στο 10% (Ρωσία, ΗΠΑ, Ιταλία και Γαλλία)⁷⁹⁴.

Περισσότερο από το 60% των άμεσων ξένων επενδύσεων έρχονται από την ΕΕ, όταν τα προηγούμενα χρόνια πάνω από το 65% έρχονταν από τη Ρωσία και άλλα κράτη της Κοινοπολιτείας. Στην πρώτη θέση είναι η Ολλανδία με 21% και ακολουθούν με 10% η Ρωσία, η Ιταλία και η Κύπρος⁷⁹⁵.

6.3.4. Εμπόριο

6.3.4.1. Συναλλαγματική αγορά

Σε ευρείς όρους, η τρέχουσα συναλλαγματική μετατρεψιμότητα σχετίζεται με τα δικαιώματα των ατόμων να αποκτήσουν ξένο συνάλλαγμα στην κυρίαρχη τιμή της αγοράς, ώστε να διενεργήσουν διεθνές εμπόριο αγαθών σε συμφωνία με τους κανόνες του ΔΝΤ. Το βασικό επιχείρημα για την τρέχουσα συναλλαγματική μετατρεψιμότητα είναι ότι εκθέτει τους εγχώριους παραγωγούς στον διεθνή ανταγωνισμό και επιτρέπει την τιμολόγηση των κύριων εισροών, ιδίως της ενέργειας, να είναι συμβατές με τις συνθήκες της παγκόσμιας αγοράς, με συνέπεια να αποκαλύπτονται σχετικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα, ενισχύοντας την μικροοικονομική αποτελεσματικότητα⁷⁹⁶.

⁷⁹² IMF Staff Country Report No.01/22, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (January 2001), p.26

⁷⁹³ Moldova Azi, 25/03/2008

⁷⁹⁴ Moldova Azi, 14/01/2009

⁷⁹⁵ Moldova Azi, 20/03/2008

⁷⁹⁶ David G. Dickinson and Andy Mullineux, "Macroeconomic policy and capital flows: evidence from transforming economies of Central and Eastern Europe", in Andrew W. Mullineux and Christopher J. Green, Economic Performance and Financial Sector Reform in Central and Eastern Europe, Cheltenham, UK and Northampton, USA: Edward Elgar 1999, p.223

Το λεί, το νόμισμα της Μολδαβίας, εισήχθηκε στις 29 Νοεμβρίου 1993. Ακολουθώντας μία αρχική μέτρια υποτίμηση, η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία έναντι του δολαρίου παρέμεινε σχετικά σταθερή από τα μέσα του 1995. Σε πραγματικούς όρους, το λεί υποτιμήθηκε εναντίον των νομισμάτων της πρώην COMECON και ανατιμήθηκε έναντι των νομισμάτων άλλων κρατών. Η Μολδαβία αποδέχτηκε τις υποχρεώσεις του άρθρου 8 της Συμφωνίας με το ΔΝΤ της 30^{ης} Ιουνίου 1995. Από τότε, το συναλλαγματικό σύστημα της Μολδαβίας παρέμεινε ελεύθερο από περιορισμούς στις εμπορικές συναλλαγές⁷⁹⁷.

Η συναλλαγματική ισοτιμία του λεί παρέμεινε σταθερή σε γενικές γραμμές. Μέχρι τον Μάρτιο του 2002 το λεί υποτιμήθηκε κατά 12% σε πραγματικούς όρους από τα τέλη του 2000 και ήταν 5% κάτω σε σχέση με τα επίπεδα πριν την κρίση του 1998. Την ίδια περίοδο, τα συνολικά διεθνή αποθέματα της Κεντρικής Τράπεζας ήταν 223 εκ. δολάρια, σχεδόν χωρίς αλλαγή από τα τέλη του 2000, παρά τις φθίνουσες εισροές ξένης χρηματοδότησης και τα χαμηλότερα από τα προσδοκώμενα έσοδα από τις ιδιωτικοποιήσεις και τις μεγάλες μεγέθους πληρωμές υπηρεσιών του εξωτερικού χρέους⁷⁹⁸.

Μετά το δεύτερο τέταρτο του 2003 το λεί βρισκόταν υπό συνεχή πίεση ανατίμησης, ιδιαίτερα έναντι του δολαρίου. Η ανατίμηση του λεί ενθάρρυνε τη μεγαλύτερη ζήτηση για εγχώριο συνάλλαγμα, κάνοντας την ανατίμηση αυτό-ενισχυόμενη. Με ένα πιο ισχυρό λεί, τα νοικοκυριά έχουν κίνητρο να ανταλλάξουν τις προερχόμενες από τα εμβάσματα καταθέσεις τους από δολάρια σε λεί. Ταυτόχρονα, το λεί έγινε πιο ελκυστικό ως νόμισμα συναλλαγών. Η πίεση ανατίμησης ήταν ισχυρότερη στα γραφεία συναλλάγματος παρά στην ενδοτραπεζική αγορά, αναγκάζοντας την Κεντρική Τράπεζα να επέμβει στην αγορά χρήματος το 2004 με έντονο τρόπο⁷⁹⁹.

Οι πιέσεις στη συναλλαγματική ισοτιμία συνεχίστηκαν τον Μάιο – Ιούνιο του 2005, λόγω προεκλογικής φήμης για αστάθεια του οικονομικού τομέα, αλλά αυτή η πίεση χαλάρωσε γρήγορα. Οι αρχές πιστεύουν ότι οι φήμες συνδέονταν με τη σύγκρουση στην Υπερδνειστερία, ενώ πούλησαν ένα μέτριο ποσό ξένου συναλλάγματος για να ηρεμήσουν τις αγορές. Κάποιες τράπεζες ξεκίνησαν να

⁷⁹⁷ IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998), p.25

⁷⁹⁸ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2002 Article IV Consultation, First Review Under the Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility and Request for Waiver of Performance Criteria (June 26, 2002), p.8

⁷⁹⁹ IMF, Republic of Moldova, Selected Issues (January 21, 2005), pp.16-17

συγκεντρώνουν ξένο συνάλλαγμα, και τα νοικοκυριά κινήθηκαν να μειώσουν τις καταθέσεις σε λέι⁸⁰⁰.

Το ΔΝΤ προτείνει μία κλειδωμένη ισοτιμία ώστε η Μολδαβία να απορροφήσει τα πραγματικά εξωγενή σοκ στα οποία είναι ευαίσθητη π.χ. καλές ή κακές σοδειές και μεταβαλλόμενες οικονομικές συνθήκες στα κράτη από όπου έρχονται τα εμβάσματα ή κατευθύνονται οι εξαγωγές. Ένα τέτοιο καθεστώς θα απαιτούσε μία ξεκάθαρη δέσμευση στις συμβατές με αυτές τις ρυθμίσεις πολιτικές, τόσο από την Κεντρική Τράπεζα όσο και από την κυβέρνηση⁸⁰¹.

Η κρίση του 2008 είχε ως συνέπεια την αύξηση στη ζήτηση του ευρώ στη Μολδαβία, καθώς είναι το νόμισμα που χρησιμοποιείται στην αγορά διαμερισμάτων και κτημάτων, καθώς και στις παραγγελίες όπλων από τον στρατό. Αυτή η τάση θα συνεχιστεί μέχρι τη σταθεροποίηση της παγκόσμιας οικονομίας και τον καθορισμό της κατάστασης του δολαρίου. Η πώληση του ουκρανικού hryvna αυξήθηκε κατά 16,7% λόγω της υποτίμησης του, αν και το συνολικό μερίδιο είναι μικρό – 700 χιλιάδες δολάρια ή 0,5%. Η ζήτηση για δολάρια είναι 82.2 εκ. ή 58,7%. Το μερίδιο για τα ρούβλια και τα ρουμάνικα λέι είναι 2,8% και 0,3% αντίστοιχα⁸⁰².

Οι πιέσεις στη συναλλαγματική ισοτιμία γίνονται πιο έντονες από την πρακτική των ανταλλαγών (barter) στο εξωτερικό εμπόριο, πρακτική που διαστρεβλώνει τους όρους εμπορίου και αδυνατίζει τις καθαρές εισπράξεις ξένου συναλλάγματος. Στη Μολδαβία, όπως και σε όλη την περιοχή, τα κίνητρα για ανταλλαγές αναδύονται από μία σειρά ανησυχιών, όπως η επιθυμία του κράτους να διατηρήσει τις προηγούμενες εμπορικές σχέσεις, την απασχόληση και τις ωφέλειες των επιχειρήσεων, παρά την ανεπαρκή ροή μετρητών για επενδύσεις⁸⁰³.

Στη Μολδαβία η πρακτική των ανταλλαγών είναι διαδεδομένη στις συναλλαγές μεταξύ επιχειρήσεων, κυρίως μεταξύ των αγροτικών παραγωγών και του τομέα μεταποίησης, οι οποίοι έχουν συχνά στενούς δεσμούς μέσω συμφωνιών οριζόντιας ιδιοκτησίας. Σε πολλές περιπτώσεις οι παραγωγοί των πρώτων υλών πληρωθήκαν σε είδος από τους μεταποιητές για τα προϊόντα τους: οι

⁸⁰⁰ IMF, Republic of Moldova, First Review Under the Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility and Requests for Waiver of Performance Criterion and Augmentation of Access (November 30, 2006), p.8

⁸⁰¹ IMF, Republic of Moldova, Selected Issues (January 21, 2005), p.25

⁸⁰² INFOTAG, 3/07/2009

⁸⁰³ Η πρακτική ανταλλαγών είναι επίσης μία κληρονομιά του συστήματος κεντρικού σχεδιασμού, η διοικητική προσέγγιση στην κατανομή των πόρων, και είναι επομένως ένας τρόπος να κάνουν δουλειές, με την οποία οι περισσότεροι διευθυντές επιχειρήσεων είναι εξοικειωμένοι. IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998), p.44

καπνοπαραγωγοί σε τσιγάρα, οι παραγωγοί μήλων σε χυμό μήλου κτλ. Στην βιομηχανία καπνού η κυβέρνηση αποθαρρύνει την πώληση των πρώτων υλών σε αγοραστές με μετρητά, όπως είναι οι ξένες εταιρείες μεταποίησης⁸⁰⁴.

6.3.4.2. Εισαγωγές – εξαγωγές

Η Μολδαβία υποχρεώθηκε από τις αρχές του '90 να αντιμετωπίσει την απώλεια της αγοράς της COMECON. Μία ανάλυση της σύνθεσης του εμπορίου βάσει των προϊόντων δείχνει ότι η Μολδαβία προσπαθεί να εκμεταλλευτεί το συγκριτικό πλεονέκτημα της χώρας στον αγροτικό τομέα. Παρά τις συχνές περιόδους ξηρασίας, που συνεπάγονται κακές σοδειές, οι εξαγωγές αποτελούνται κυρίως από αγροτικά προϊόντα και τρόφιμα, περιλαμβανομένων κρασί, καπνό, λαχανικά και ζάχαρη. Οι εισαγωγές περιλαμβάνουν προϊόντα ενέργειας, τα οποία αποτελούν το 38% των συνολικών εισαγωγών, μηχανήματα και καταναλωτικά αγαθά⁸⁰⁵. Η σύνθεση των εισαγωγών στη Μολδαβία δείχνει μεγάλη εξάρτηση από προϊόντα ενέργειας, που αποτελούν το 38% των εισαγωγών. Η ανάλυση των στοιχείων δείχνει μία σταθερή αύξηση στο μερίδιο του εμπορίου της Μολδαβίας με τη Δύση, ιδιαίτερα στις εισαγωγές. Παρόλα αυτά, το εμπόριο διεξάγεται κυρίως με τα πρώην σοβιετικά κράτη, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Ενώ το μερίδιο των εισαγωγών από Γερμανία, Ιταλία και ΗΠΑ αυξήθηκε από 7% το 1993 σε 17% το 1997, περίπου το 50% των εισαγωγών προέρχεται από Ρωσία και Ουκρανία και πάνω από 66% από παραδοσιακούς εμπορικούς εταίρους⁸⁰⁶.

Τα στοιχεία μέχρι την κρίση του 1998 δείχνουν ότι η κυβέρνηση της Μολδαβίας ενθάρρυνε τις επιχειρήσεις να χρησιμοποιούν την πρακτική ανταλλαγών στο εξωτερικό εμπόριο. Η κυβέρνηση θεωρούσε ότι η συγκεκριμένη πρακτική αποτρέπει την κατάρρευση ή συστολή πολλών επιχειρήσεων και κυβερνητικών υπηρεσιών. Ο κίνδυνος που ανέκυψε ήταν ότι οι συμμετέχοντες είχαν κίνητρο να ζητήσουν από άλλους να συμμετέχουν σε εμπορικές πράξεις ανταλλαγής, ώστε να διαθέσουν αγαθά που απέκτησαν σε προηγούμενες εμπορικές πράξεις. Συνέπεια ήταν να υπάρξει ένα είδος αλυσιδωτής αντίδρασης, όπου το ποσοστό του εμπορίου ανταλλαγών έτεινε να αυξάνεται. Επιπλέον, στο εξωτερικό εμπόριο, η επιθυμία κάποιων συνεταίρων της να εμπλακούν σε ανταλλαγές, το έκανε δύσκολο για την

⁸⁰⁴ IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998), pp.47-48

⁸⁰⁵ Ibid. p.23

⁸⁰⁶ Ibid. pp.50-51

Μολδαβία να απέχει μόνη της. Το 1997 οι πληρωμές σε ανταλλαγές αποτελούσαν το 15% των εξαγωγών και το 11% των εισαγωγών, κυρίως στον τομέα της ενέργειας⁸⁰⁷.

Μετά την κρίση του 1998 η Μολδαβία προσπάθησε να επεκτείνει το εμπόριο της σε χώρες εκτός Ανατολικής Ευρώπης. Οι εξαγωγές προς την ΕΕ ήταν ιδιαίτερα εύρωστες το 2003-04, αντανακλώντας την ισχύ του ευρώ έναντι του λέι. Επίσης, είχαν συναφθεί συμβόλαια εξαγωγών πριν τη διαδικασία διεύρυνσης, και συμφωνίες για εξαγωγές με χώρες που παρέχουν πρώτες ύλες για μεταποιήσεις στη Μολδαβία, οδηγώντας σε οξεία αύξηση στις εξαγωγές υφασμάτων⁸⁰⁸. Οι αρχές της Μολδαβίας είχαν διατυπώσει τότε την ανησυχία τους, που σήμερα αποδεικνύεται αβάσιμη, ότι η επικείμενη ένταξη της Ρουμανίας στην ΕΕ θα μπορούσε να έχει αντίστροφο αντίκτυπο στις εξαγωγικές προοπτικές της Μολδαβίας, καθώς η Ρουμανία ήταν προορισμός για το 10% των εξαγωγών⁸⁰⁹.

Ένας από τους βασικούς δείκτες που αναλύεται στο εξωτερικό εμπόριο είναι το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, δηλαδή η διαφορά των εισαγωγών από τις εξαγωγές. Μετά από μεγάλη πτώση το 1996, το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών αυξήθηκε στο 13% το 1997. Η αύξηση αντανακλά αύξηση στις εισαγωγές, εκτός του τομέα ενέργειας, και τη μεγάλη πτώση στις εξαγωγές, λόγω της κακής σοδειάς για τα αχλάδια και τα ηλιολούλουδα. Οι εισαγωγές ενέργειας συνέχισαν να ανεβαίνουν, αν και σχετικά αργά, αντανακλώντας την έλλειψη δομικών μεταρρυθμίσεων στον τομέα και την απροθυμία να επιβάλουν οι εξωτερικοί δωρητές περιορισμούς στον προϋπολογισμό⁸¹⁰.

Το 1999 η Μολδαβία βίωσε μία δραματική διόρθωση στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Το έλλειμμα, το οποίο είχε επιδεινωθεί λόγω της κρίσης στη Ρωσία, μειώθηκε στα 34εκ. δολάρια το 1999 από 3233κ. δολάρια το 1998. Η διόρθωση ήταν μεγάλη και τραυματική, με τις εξαγωγές να μειώνονται κατά 27%. Οι εξαγωγές κρασιού και αγροτικών προϊόντων προς Ρωσία, Ουκρανία και Λευκορωσία μειώθηκαν κατά 45%. Η συνδεδεμένη πτώση των εισοδημάτων, συνδυασμένη με την υποτίμηση του λέι και τη μεγάλη δημοσιονομική προσαρμογή προκάλεσε μεγάλη μείωση των εισαγωγών, και στην ενέργεια, κατά 41%. Τους πρώτους μήνες του 2000

⁸⁰⁷ Ibid. p.49

⁸⁰⁸ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2004 Article IV Consultation, (January 18, 2005), p.11

⁸⁰⁹ IMF. Republic of Moldova, Staff Report for the 2006 Article IV Consultation and Request for a Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility (April 20, 2006), p.25

⁸¹⁰ IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998), p.22

τα εισοδήματα άρχισαν να ανεβαίνουν και μαζί τους και οι εισαγωγές κατά 34%, αυξάνοντας το έλλειμμα κατά 8%. Οι εξαγωγές αυξήθηκαν μόλις κατά 5,1%, λόγω περιορισμών που επέβαλε η Ρουμανία. Το καταπιεσμένο οικονομικό περιβάλλον είχε συνέπεια και στο ισοζύγιο τρεχουσών κεφαλαίων⁸¹¹.

Μετά το 2003 το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών διευρύνεται. Αυτή η επιδείνωση αντανακλά τη μεγάλη ανάπτυξη των εισαγωγών, η οποία μερικώς αντισταθμίζεται από υψηλότερες εξαγωγές και τις εισροές εμβασμάτων εργαζομένων. Οι κυριότεροι λόγοι ήταν η μείωση της ανάπτυξης των εξαγωγών και το υψηλότερο κόστος των ενεργειακών εισαγωγών συνέβαλε στην επιδείνωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών⁸¹². Παρά το γεγονός ότι η κρίση του 2008 δεν αύξησε δραματικά το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών, η Μολδαβία δεν είναι ανταγωνιστική με έναν θεμελιώδη τρόπο: το οικονομικό περιβάλλον δεν συμβάλλει στην ιδιωτική επένδυση και οι εργασιακές ευκαιρίες είναι σπάνιες, με συνέπεια ο εξαγωγικός τομέας να μην μπορεί να αναπτύξει πλήρως τη δυναμική του⁸¹³.

6.3.4.3. Εμβάσματα

Οι μεγάλες εισροές εμβασμάτων, απόρροια της μεγάλης κλίμακας μετανάστευσης στο ξεκίνημα της περιφερειακής κρίσης του 1998, έχουν βαθύ αντίκτυπο στην οικονομία της Μολδαβίας⁸¹⁴. Από τη μία πλευρά, η μετανάστευση μείωσε την προσφορά εργασίας, ενώ τα σχετιζόμενα εμβάσματα αύξησαν τη ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες, θέτοντας πίεση στους μισθούς και την πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία και αυξάνοντας το κόστος για τους εγχώριους παραγωγούς. Συνέπεια ήταν οι επενδύσεις να μην κατευθύνονται στους τομείς που δεν ωφελούνται από τα εμβάσματα, μεταξύ των οποίων και ο εξαγωγικός τομέας. Επιπλέον, αν οι εισροές εμβασμάτων τελειώσουν γρήγορα, η οικονομία θα γίνει τρωτή⁸¹⁵.

Τα καταγεγραμμένα εμβάσματα ανέρχονταν στα 268εκ. δολάρια (16% του ΑΕΠ) στα τέλη του 2002, σχεδόν το μισό των συνολικών εξαγωγών και ποσό

⁸¹¹ IMF Staff Country Report No.01/22, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (January 2001), pp.26

⁸¹² IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2006 Article IV Consultation and Request for a Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility (April 20.2006), p.9

⁸¹³ Moldova Azi, 29/01/2009

⁸¹⁴ Τα εμβάσματα των εργαζομένων ορίζονται ως το άθροισμα δύο συστατικών στοιχείων στο ισοζύγιο πληρωμών: αποζημιώσεις των εργαζομένων στο λογαριασμό εισοδημάτων και εμβάσματα στο λογαριασμό μεταβιβάσεων. Οι αποζημιώσεις αναφέρονται στους μισθούς, τα εισοδήματα και άλλα ωφελήματα που κερδίζουν οι προσωρινοί εργάτες. Τα εμβάσματα είναι μεταφορές από τους εργαζόμενους που ζουν μόνιμα στο εξωτερικό.

⁸¹⁵ IMF, Republic of Moldova, Selected Issues (January 21, 2005), p.8

διπλάσιο από τις επίσημες μεταφορές. Μέχρι τα μέσα του 2002 σχεδόν 600 χιλιάδες Μολδαβοί ζούσαν στο εξωτερικό, σε συνολικό πληθυσμό 3,6εκ ή 4,4εκ. αν υπολογιστεί και ο πληθυσμός της Υπερδνειστερίας⁸¹⁶. Τα εμβάσματα είχαν σοβαρό αντίκτυπο και στο ισοζύγιο πληρωμών. Η εξαγωγή αγαθών και υπηρεσιών αυξήθηκε ραγδαία από το 2000, αλλά καθώς οι εισαγωγές αυξήθηκαν ακόμη περισσότερο, το έλλειμμα στο εμπόριο αυξήθηκε από 15% του ΑΕΠ το 1999 σε 30% το 2003. Η αυξανόμενη σημασία των εμβασμάτων στην χρηματοδότηση του εμπορικού ελλείμματος έρχεται σε οξεία αντίθεση με την απογοητευτική επίδοση των άμεσων ξένων επενδύσεων. Οι ΑΞΕ κάλυψαν μόνο το 10% του εμπορικού ελλείμματος το 2003, ακόμα ένας δείκτης ότι το επενδυτικό κλίμα στη Μολδαβία δεν συμβάλει στις δραστηριότητες του ιδιωτικού τομέα⁸¹⁷.

Ένα από τα προβλήματα που ανέκυψαν ήταν ότι τα εμβάσματα αποθάρρυναν την κομμουνιστική κυβέρνηση να εισάγει μεταρρυθμίσεις που θα στοχεύουν στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που προκάλεσαν τη μετανάστευση. Τα εμβάσματα αυξάνουν το οικιακό εισόδημα, ανακουφίζουν τη φτώχεια, και αυξάνουν το ρυθμό ανάπτυξης του ΑΕΠ μέσω της υψηλότερης κατανάλωσης. Υπό αυτές τις φαινομενικά ευνοϊκές συνθήκες, η κυβέρνηση δεν νιώθει την πίεση να κάνει δομικές μεταρρυθμίσεις. Από την προοπτική του Μολδαβού εργάτη, η πιθανότητα να εργαστεί στο εξωτερικό θεμελιωδώς αλλάζει τις εργασιακές προοπτικές, αυξάνοντας το equilibrium wage rate στη Μολδαβία. Επιπλέον, τα εμβάσματα φαίνεται να έχουν αυξήσει επίσης το μισθό που κρατείται, με τους αποδέκτες να απαιτούν μεγαλύτερο μισθό⁸¹⁸.

Πριν τις εκλογές του 2009 η κομμουνιστική κυβέρνηση τόνισε ως επίτευγμα τις αυξημένες εξαγωγές των 482εκ. δολαρίων, αν και οι εισαγωγές ξεπέρασαν το 1δισ δολάρια, και παρότι στόχος ήταν η μείωση της διαφοράς στα ποσοστά αύξησης εξαγωγών και εισαγωγών. Επιπλέον, τόνισε τα αυξανόμενα εμβάσματα, τα οποία αυξήθηκαν με το ίδιο ποσοστό που αυξήθηκε το έλλειμμα στο ισοζύγιο εξωτερικού εμπορίου, το οποίο δείχνει πως οτιδήποτε εισάγεται καλύπτεται με τα χρήματα όσων εργάζονται στο εξωτερικό. Οι μαζικές εισαγωγές και τα εμβάσματα, όμως, σημαίνουν και εισαγωγή πληθωρισμού. Συνέπεια ήταν η κρίση να πλήξει ιδιαίτερα τον αγροτικό τομέα, μετά από ακόμα μία ξηρασία το καλοκαίρι του 2008, ενώ η κυβέρνηση έπρεπε

⁸¹⁶ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2003 Article IV Consultation, (January 7, 2004), p.7

⁸¹⁷ IMF, Republic of Moldova, Selected Issues (January 21, 2005), p.15

⁸¹⁸ Ibid. p.14

να αντιμετωπίσει αυτά τα ζητήματα, καθώς επρόκειτο για δεσμεύσεις της προς το ΔΝΤ⁸¹⁹.

6.3.4.4. Δασμολογικό σύστημα

Η Μολδαβία εγκαθίδρυσε τις πρώτες συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου με τα κράτη της COMECON και τη Ρουμανία, τις θεωρούμενες ως φυσικές αγορές, ενώ στα τέλη του 1994 υπέγραψε συμφωνία συνεργασίας και με την ΕΕ. Έκτοτε, το καθεστώς εμπορίου της Μολδαβίας παραμένει σχετικά φιλελεύθερο, παρά τις κατά καιρούς αναστροφές. Μέχρι το 1996, τα όρια εισαγωγών καταργήθηκαν και ο αριθμός των δασμολογικών δασμών στις εισαγωγές μειώθηκαν στους 5, με ανώτερο ποσοστό δασμών στο 20%, ενώ όλες οι άδειες εξαγωγών αποσύρθηκαν την 1^η Σεπτεμβρίου 1997. Παρόλα αυτά, εξαγωγές μη εμφιαλωμένων κρασιών, δημητριακών και καπνού, περιορίστηκαν προσωρινά ως συνέπεια των κακών σοδειών και λόγω ανησυχιών ότι οι εγχώριοι παραγωγοί πρέπει να έχουν επαρκείς παροχές φτηνών πρώτων υλών. Το μέσο δασμολόγιο των εισαγωγών εκμηδενίστηκε στο 84% των εισαγωγών, αλλά κατά το 1997 ανέβηκε για κάποια προϊόντα. Η μέση δασμολόγηση της Μολδαβίας είναι κοντά στην αντίστοιχη των άλλων κρατών της περιοχής, αλλά ο αριθμός των δασμών και το ανώτατο ποσοστό είναι ψηλά βάσει περιφερειακών στάνταρ⁸²⁰. Με τον προϋπολογισμό του 1999 ένα ανώτατο ποσοστό δασμών του 15% εισήχθη χωρίς εξαίρεση, ενώ όλες οι εισαγωγές εκτός ενέργειας είχαν ένα ελάχιστο ποσοστό 5%, περιλαμβανομένων των εισαγωγών από τα πρώην σοβιετικά κράτη και τη Ρουμανία⁸²¹.

Η Μολδαβία είναι μέλος του ΠΟΕ από την 1^η Ιανουαρίου 2000. Παρότι οι αρχικές συμφωνίες εντός του πλαισίου του ΠΟΕ επέτρεπαν στη Μολδαβία να αυξήσει κάποιους σημαντικούς δασμούς, οι αρχές αποφάσισαν να απέχουν από την αύξηση δασμών σε σχέση με τα επίπεδα του 1999 και από την αύξηση του ανώτατου ποσοστού του 15%⁸²².

⁸¹⁹ Moldova Azi, 19/06/2008

⁸²⁰ IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998), p.24

⁸²¹ IMF Staff Country Report No.99/110, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (September 1999), p.33

⁸²² IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2002 Article IV Consultation, First Review Under the Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility and Request for Waiver of Performance Criteria (June 26, 2002), p.17

Η Μολδαβία σήμερα αντιμετωπίζει εμπόδια στην πρόσβαση της στις ευρωπαϊκές αγορές, ιδιαίτερα για τα αγροτικά της προϊόντα, με συνέπεια να περιορίζεται η αποτελεσματικότητα της εμπορικής πολιτικής της. Ο μέσος unweighted δασμός εισαγωγών από το 2006 είναι 5,7%, έτος όπου οι εισαγωγές αγαθών ανέρχονταν στα τρία τέταρτα του ετήσιου ΑΕΠ⁸²³.

6.4. Διεθνείς και εθνικιστικές επιρροές

6.4.1. Ιδεολογικές συνιστώσες μεταρρυθμίσεων

6.4.1.1. Βοήθεια από τη Δύση

Τα κράτη που ξεκίνησαν τη μετάβαση τους από τον κομμουνισμό έπρεπε να αντιμετωπίσουν ένα μη ευνοϊκό διεθνές οικονομικό περιβάλλον. Συγκεκριμένα, η μετακομμουνιστική περίοδος συνέπεσε με τη δημιουργία του ακμαία αντί-προστατευτικού καθεστώτος του ΠΟΕ, το οποίο περιορίζει την ικανότητα ενός κράτους να προστατεύσει τους εγχώριους παραγωγούς. Οι επιλεκτικές συμφωνίες σύνδεσης με την ΕΕ, μαζί με τις επιθετικές πολιτικές αντί-ντάμπινγκ αυτής, ενίσχυσαν την πίεση για ανοιχτές οικονομίες⁸²⁴. Το μετακομμουνιστικό κράτος, φτωχό σε όλων των ειδών τους πόρους, τα τελευταία 20 χρόνια ελέγχεται στενά από τους οικονομικούς και κυβερνητικούς συμβούλους των κρατών της Δύσης, οι οποίοι δίνουν την έγκριση τους για δάνεια, πιστώσεις και νέες επενδύσεις. Οι πολιτικές που προτείνονται από τους διεθνείς πιστωτικούς οργανισμούς θεωρούνται από τις πολιτικές ελίτ στην Ανατολική Ευρώπη ως οι μόνες κατάλληλες, καθώς αυτοί οι οργανισμοί εξαρτούν την παροχή δανείων από την επίτευξη συγκεκριμένων προϋποθέσεων⁸²⁵.

Συνέπεια του μη ευνοϊκού περιβάλλοντος ήταν να διαψευστούν όλες οι ψευδαισθήσεις των κυβερνήσεων στα πρώην κομμουνιστικά κράτη. Η κυριότερη πηγή ψευδαίσθησης αφορούσε τα επίπεδα βοήθειας που περίμεναν τα εν λόγω κράτη από τη Δύση. Τις πρώτες μέρες μετά την πτώση του κομμουνισμού διατυπώθηκαν προτάσεις για την υιοθέτηση ενός νέου Σχεδίου Μάρσαλ, το οποίο θα βοηθούσε τη

⁸²³ IMF. Republic of Moldova, Staff Report for the 2006 Article IV Consultation and Request for a Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility (April 20.2006), p.23

⁸²⁴ Richard Sakwa, *Postcommunism*, Buckingham and Philadelphia: Open University Press 1999, pp.42-43

⁸²⁵ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. pp.181-182

ριζική αναδόμηση των ανατολικών οικονομιών. Τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης περίμεναν εκτεταμένη βοήθεια ως δίκαιη ανταμοιβή που έσπασαν τα κομμουνιστικά δεσμά, καθώς η Δύση επί μακρόν προσπαθούσε να δελεάσει τα κράτη του ανατολικού μπλοκ με οικονομικές ανταμοιβές, προκειμένου να πετύχουν αυτό το στόχο. Συναφές ζήτημα με τα επίπεδα βοήθεια, το οποίο προκαλεί εντάσεις στις σχέσεις Ανατολής – Δύσης, είναι ο ρυθμός ανοίγματος των δυτικών αγορών στα ανατολικά αγαθά. Τα υπό μετάβαση κράτη έπρεπε να περιορίσουν πολλά εμπόδια στο εξωτερικό τους εμπόριο ως προϋπόθεση για να λάβουν βοήθεια από το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα, αλλά τα δυτικά κράτη δεν έκαναν το ίδιο, γιατί πολλά από τα αγαθά στα οποία οι παραγωγοί της Ανατολικής Ευρώπης έχουν συγκριτικό πλεονέκτημα, όπως τα υφάσματα, το ατσάλι και τα αγροτικά προϊόντα, είναι οικονομικά ευαίσθητοι τομείς στη Δύση⁸²⁶.

Ο Jeffrey Sachs ισχυρίζεται ότι η δυτική βοήθεια θα μπορούσε να βοηθήσει στη διατήρηση της πολιτικής υποστήριξης για τις μεταρρυθμίσεις. Αναφερόμενος στο Σχέδιο Μάρσαλ, υποστηρίζει ότι δεν παρείχε στην Ευρώπη μόνο τους πόρους για οικονομική ανάκαμψη, αλλά κυρίως αρκετή οικονομική στήριξη στις κυβερνήσεις ώστε να πετύχουν οικονομική και πολιτική σταθερότητα, να δώσουν ελπίδα στον πληθυσμό και να κάνουν την οικονομική ανάκαμψη πιθανή. Η πρόταση του Sachs προς το ΔΝΤ ήταν να βοηθήσει τις κυβερνήσεις να κινητοποιήσουν διεθνή χρηματοδότηση του δημοσιονομικού ελλείμματος νωρίς στη διαδικασία μεταρρυθμίσεων, και έτσι να ελαχιστοποιήσει το ρίσκο ότι μία εύθραυστη κυβέρνηση μπορεί να πέσει από τη λαϊκή αντίδραση στη περικοπή των δαπανών και την αύξηση των φόρων⁸²⁷.

Η άλλη πηγή ψευδαίσθησης αναφερόταν στην εικόνα που αναπαράχθηκε από τις δυτικές κυβερνήσεις και μέσα ενημέρωσης, αυτή της απεριόριστης ευκαιρίας και οικονομικής επιβράβευσης. Πολλοί εργαζόμενοι υπονιάστηκαν ότι οι μεταρρυθμίσεις θα είναι εγγενώς υπέρ της αστικής τάξης, αλλά πίστευαν ότι θα τους αποδίδονταν τα βασικά αγαθά και λογικές ευκαιρίες ανέλιξης. Τέλος, οι εργαζόμενοι περίμεναν ένα δραστήριο κράτος πρόνοιας, το οποίο θα αντικαθιστούσε τα εισοδήματα που έχασαν, ψευδαίσθηση που ενισχύθηκε από την ιδεολογική κυριαρχία της σοσιαλδημοκρατίας στη Δύση. Η ειδοποιός διαφορά είναι ότι η σοσιαλδημοκρατία στη Δύση αναδύθηκε

⁸²⁶ Ibid. p.110

⁸²⁷ Robert Bideleux and Ian Jeffries, *A history of Eastern Europe*, London and New York: Routledge 1998, pp.610-611

από τη μακριά δημοκρατική μάχη μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, αλλά οι μεταρρυθμίσεις στην Ανατολική Ευρώπη καθοδηγούνται από ένα εξαρτημένο φιλελεύθερο κράτος, και όχι από μία ισχυρή καπιταλιστική τάξη⁸²⁸.

6.4.1.2. Οι μεταρρυθμίσεις στα πρώην κομμουνιστικά κράτη

Οι μεταρρυθμίσεις στα κράτη του πρώην ανατολικού συνασπισμού αντιμετώπισαν εξ αρχής πολλά εμπόδια. Πέραν της σκληρής ύφεσης που βίωνε η Δυτική Ευρώπη, υπήρχαν προβλήματα που αφορούσαν εσωτερικές αδυναμίες των κρατών. Ένα σημαντικό πρόβλημα ήταν ότι πολλοί διευθυντές, ειδικά στα μεσαία και χαμηλότερα κλιμάκια των επιχειρήσεων, ήταν παλιοί κομμουνιστές και δεν ήταν ανοιχτοί στην προσανατολισμένη στην αγορά συμπεριφορά της εταιρείας. Ένα άλλο πρόβλημα ήταν ότι πολλές βιομηχανικές μονάδες ήταν απαρχαιωμένες και βαρύνονταν με τη μόλυνση των γειτονικών περιοχών⁸²⁹. Ένα από τα πιο σημαντικά προβλήματα σχετίζεται με τον αντίκτυπο των μεταρρυθμίσεων στους εργαζόμενους. Οι εργάτες στις βιομηχανίες άκουγαν να τους κατηγορούν ότι δεν έχουν τεχνολογική εκπαίδευση και είναι υπερβολικά προστατευμένοι, με άμεση συνέπεια να δημιουργήσουν συνδικάτα. Επιβαρυντικό για τους εργάτες ήταν το γεγονός ότι πολλές από τις δυνάμεις που αναδύθηκαν στα υπό μετάβαση κράτη στην Ανατολική Ευρώπη ήταν φιλελεύθερα κόμματα της μεσαίας τάξης ή λαϊκιστικά κόμματα, τα οποία συχνά μόλις που έκρυβαν την περιφρόνηση τους για τους εργάτες, ισχυριζόμενοι επίσης ότι η εκτεταμένη ισότητα μισθών είναι καταπιεστική. Ο τελευταίος ισχυρισμός εμφανίστηκε με την άμεση αποδοχή της ιδεολογικής άμυνας της αγοράς ως το κυρίαρχο εργαλείο οικονομικής μεταρρύθμισης⁸³⁰.

Συνέπεια των παραπάνω εμποδίων ήταν να εμφανιστεί αφενός επιχειρηματικός κίνδυνος και αφετέρου πολιτικός κίνδυνος. Ο επιχειρηματικός κίνδυνος εμφανίστηκε έντονα στην Πολωνία, όπου οι πολλές διαδηλώσεις τα αρχικά χρόνια της οικονομικής μετάβασης ήταν σημαντικός παράγοντας στο να γίνει η Πολωνία ανεπιθύμητος τόπος για ξένες επενδύσεις, έναντι των πιο σταθερών Τσεχία και Ουγγαρία, που και οι δύο βίωσαν μικρή απεργιακή κινητοποίηση από τους εργάτες. Ο πολιτικός κίνδυνος εμφανίζεται από τις λαϊκές αντιδράσεις και το βαθμό πολιτικής πόλωσης. Αν η επιδείνωση της οικονομίας από τη «θεραπεία σοκ» είναι

⁸²⁸ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. p.108

⁸²⁹ Jurg Steiner, op. cit. p.239

⁸³⁰ Bogdan Denitch, *The End of the Cold War: European unity, socialism and the shift in global power*, London: Verso 1990, p.54

πολύ σκληρή, η αντιπολίτευση μπορεί να περιορίσει τα περιθώρια ελιγμών της κυβέρνησης. Το οικονομικό κόστος υπό τη σταδιακή προσέγγιση μπορεί επίσης να γίνει πολιτικό κόστος, αν η κυβέρνηση δείξει απάθεια στην οικονομική δυσχέρεια των πολιτών, όπως έγινε το 1994 όταν το Δημοκρατικό Φόρουμ Ουγγαρίας αντικαταστάθηκε από τους μεταρρυθμιστές κομμουνιστές⁸³¹. Ο πολιτικός κίνδυνος απορρέει και από το λεγόμενο «πόλεμο φθοράς», ο οποίος έχει ιδιαίτερη απήχηση στο μετακομμουνιστικό τοπίο. Το συγκεκριμένο φαινόμενο απορρέει από το γεγονός ότι τα πιθανά κέρδη για τους νικητές και κόστη για τους χαμένους είναι ιδιαίτερα μεγάλα, δεδομένου του εύρους της οικονομικής αλλαγής. Επιπλέον, επειδή οι πολιτικοί θεσμοί στις υπό μετάβαση οικονομίες είναι συχνά ρευστοί, οι πρώτοι νικητές έχουν κίνητρο να καθυστερήσουν την πολιτική εδραίωση μέχρι να συγκεντρώσουν περισσότερο πλούτο. Όταν το καταφέρουν αυτό, θα σχηματίσουν τους πολιτικούς θεσμούς για να κλειδώσουν τα οικονομικά κέρδη τους⁸³².

Η Τσεχία υπήρξε το πρώτο κράτος που ξεκίνησε την ιδιωτικοποίηση των κρατικών εταιρειών, χρησιμοποιώντας δύο τρόπους: ο πρώτος ήταν η πώληση σε ξένους επενδυτές. Ο δεύτερος δρόμος βασίστηκε στο λεγόμενο «σχήμα κουπονιών» (voucher) που ανέπτυξε ο πρώτος Υπουργός Οικονομικών και μετέπειτα πρωθυπουργός Vaclav Klaus. Η βασική ιδέα ήταν ότι οι πολίτες θα αγόραζαν κουπόνια από την κυβέρνηση, τα οποία μετά θα αντάλλασσαν με μετοχές σε εταιρείες της επιλογής τους. Τα κουπόνια βασικά ήταν ένα δώρο και η τιμή τους προοριζόταν μόνο για να καλύψει τα διοικητικά έξοδα της εταιρείας. Στην πράξη, όμως, προέκυψαν κάποιες δυσκολίες. Πρώτον, πολλοί πολίτες ήταν διστακτικοί να συμμετέχουν σε ένα μη γνώριμο για αυτούς σχήμα. Δεύτερον, οι πολίτες ήταν σε σύγχυση σε ποια εταιρεία έπρεπε να επενδύσουν. Τρίτον, υπήρχαν πολλές εταιρείες που δεν είχαν επενδυτές γιατί δεν έμοιαζαν ελκυστικές. Τέταρτον, επιθετικά επενδυτικά ταμεία εισήλθαν στην αγορά και αγόρασαν κουπόνια με κάποιες φορές υπερβολικές υποσχέσεις κερδών⁸³³. Η εφαρμογή του προγράμματος ιδιωτικοποίησης στη Ρωσία ακολούθησε άλλο δρόμο, αντιμετωπίζοντας προβλήματα λόγω της απουσίας επίσημων μηχανισμών που θα μπορούσαν να αποσιωπήσουν τις απαιτήσεις της πρώην νομενκλατούρας ή τον σχηματισμό αντικυβερνητικών ή αντιφιλελεύθερων συμμαχιών. Συνέπεια ήταν η αρμόδια για τις ιδιωτικοποιήσεις υπηρεσία να

⁸³¹ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. p.103

⁸³² Timothy Frye, "The Perils of Polarization: Economic Performance in the Postcommunist World", World Politics Vol.54 no2 (April 2002), pp.314-315

⁸³³ Jurg Steiner, op. cit. p.238

αντιμετωπίσει τεράστιες πολιτικές πιέσεις, απαντώντας με την αναζήτηση πολιτικής στήριξης, δίνοντας ως αντάλλαγμα την απόδοση ευρέων εξαιρέσεων και ειδικών προνομίων σε ομάδες συγκεκριμένων τομέων⁸³⁴.

Οι Ρώσοι όσο και οι Τσέχοι ηγέτες ανέπτυξαν μηχανισμούς που βασίζονται στην ιδεολογική ενίσχυση, όπως η ελεύθερη διανομή της περιουσίας μέσω κουπονιών, προκειμένου να κερδίσουν υποστήριξη για το νέο καθεστώς ιδιοκτητών. Σε αυτή την περίπτωση, οι κοινωνικές ομάδες που επηρεάζονται από τις μεταρρυθμίσεις υποστηρίζουν ένα πρόγραμμα όχι γιατί ωφελούνται άμεσα, αλλά επειδή το θεωρούν δίκαιο ή κατάλληλο. Οι Τσέχοι ηγέτες, επιπλέον, βασίστηκαν εκτενώς σε αντικομμουνιστικές και φιλοευρωπαϊκές ιδέες για να ενισχύσουν τους μηχανισμούς. Στην Τσεχία οι ηγέτες απεικόνισαν την ανάγκη για ιδιωτικοποίηση ως αντικομμουνιστική, με τους νόμους για Αποκατάσταση Περιουσιών, ως φιλοευρωπαϊκή, με τη θεσμοθέτηση του ιδιωτικού συστήματος ιδιοκτησίας, και ως εκ τούτου ισχυρίστηκαν ότι ήταν τσέχικη. Δεν κατανάλωσαν μεγάλη προσπάθεια οι μεταρρυθμιστές να πείσουν τους πολίτες, δίνοντας έμφαση στο γεγονός ότι το κομμουνιστικό σύστημα επιβλήθηκε από έξω και έπρεπε να αντικατασταθεί από ένα πιο κατάλληλο για το τσεχικό πλαίσιο, δηλαδή ένα ευρωπαϊκό σύστημα⁸³⁵.

6.4.1.3. Ισχυρό κράτος

Η διαδικασία οικονομικών μεταρρυθμίσεων προκάλεσε ένα ιδεολογικό δίλημμα σχετικά με το ποιος έπρεπε να συντονίσει τη διαδικασία, με την επιλογή να είναι ανάμεσα στις ελεύθερες αγορές και του ισχυρού κρατικού μηχανισμού. Κάθε φορέας προσφέρει ένα συνεκτικό πακέτο συνταγών πολιτικής την ανοικοδόμηση της πρώην σοσιαλιστικών οικονομιών, διατηρώντας ταυτόχρονα την κοινωνική ειρήνη⁸³⁶. Η κυρίαρχη άποψη, την οποία επέβαλε η Δύση, ήταν ότι οι αυτό-αναπαραγόμενες αγορές μπορεί να είναι οι θεσμοί ανοικοδόμησης που, μέσω της αυτό-διατηρούμενης ανάπτυξης, θα επιλύσει τα κοινωνικά προβλήματα της μετάβασης. Διατυπώθηκε, επίσης, ο ισχυρισμός ότι όταν ανακύψουν προβλήματα, η λύση δεν θα έπρεπε να είναι

⁸³⁴ Hilary Appel, "The Ideological Determinants of Liberal Economic Reform: The Case of Privatization", World Politics Vol.52 no3 (July 2000), p.533

⁸³⁵ Ibid. pp.536 & 540

⁸³⁶ Ο Hamilton απομονώνει τον απαραίτητο πυρήνα γύρω από τον οποίο όλοι οι ορισμοί της ιδεολογίας δομούνται. Οι ιδεολογίες είναι πρωτίστως συστήματα πιστεύω. Δεύτερον, οι ιδεολογίες παρέχουν μία ερμηνεία του κόσμου, τόσο όπως είναι όσο και όπως θα έπρεπε να είναι. Δηλαδή, οι ιδεολογίες επιβάλλουν ένα ιδανικό και προτείνουν μια συγκεκριμένη φόρμουλα για αλλαγή. Hilary Appel, op. cit. p.527

η υποχώρηση αλλά περισσότερες αγορές. Η αντίθετη άποψη ήταν ότι ένα ισχυρό μεταρρυθμιστικό κράτος είναι ο μόνος δρών με την πληροφόρηση και ικανότητα να κατευθύνει τη μαζική αναδιοργάνωση όπου οι αγορές είναι ανύπαρκτες ή αδύναμες. Το βασικό επιχείρημα που διατυπώθηκε ήταν ότι η λεπτομερής εξέταση του οικονομικού πλαισίου απαιτεί κρατικό συντονισμό των πολλών μεταρρυθμίσεων, ώστε τα προβλήματα στον ένα τομέα να μην εκτροχιάσουν την επιτυχημένη κίνηση σε άλλο τομέα⁸³⁷.

Η παραπάνω προσέγγιση αντιτίθεται στην αρχική μετακομμουνιστική αντίληψη, η οποία απέριπτε τον ρόλο του κράτους στην οικονομική σφαίρα. Οι πολίτες στην Ανατολική Ευρώπη αρχικά εξέφρασαν την προτίμηση τους για τον τύπο κοινωνικής οικονομίας της αγοράς της Σουηδίας και της Γερμανίας, ή το κοινωνικό κορπορατικό μοντέλο της Αυστρίας⁸³⁸. Ξεκίνησε, μάλιστα, και μία συζήτηση για το λεγόμενο «τρίτο δρόμο», ένα σύστημα μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλιστικού σχεδιασμού που θα συνδυάζει τις αξίες της ισότητας και της οικονομικής ασφάλειας με την επιθυμία για ευημερία⁸³⁹.

Η διαδικασία των μεταρρυθμίσεων, ιδιαίτερα στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης που ξεκίνησαν πρώτες τη διαδικασία, προκάλεσε την αυξανόμενη αναγνώριση ότι η μετάβαση στην αγορά είναι πολύ σημαντική για να αφεθεί στην αγορά⁸⁴⁰. Η σοσιαλιστική οικονομία, επικρινόμενη για δεκαετίες ως ελεγχόμενη πολύ στενά από το κράτος, βρέθηκε σε μία θέση όπου τα ήδη ασαφή όρια ελέγχου περιτριγύριζε η αβεβαιότητα της διάλυσης. Σε αυτές τις περιστάσεις, οι διοικητές των κρατικών επιχειρήσεων, ως οι πιο ισχυροί δρώντες στην οικονομία, μπορούσαν να ενεργήσουν με πρωτοφανή ανεξαρτησία, ιδίως στο πεδίο της ιδιωτικοποίησης. Η αναζήτηση για μία πιο ορθολογική διαδικασία μεταρρυθμίσεων οδήγησε σε δύο παράδοξα: πρώτον, προκειμένου να απεθνικοποιηθεί η ιδιοκτησία, πρέπει πρώτα να επανεθνικοποιηθεί⁸⁴¹. Δεύτερον, οι φιλελεύθεροι ηγέτες στα υπό μετάβαση κράτη που υποψιάζονταν κάθε είδους σχεδιασμό και που επέμεναν στην αυτονομία της

⁸³⁷ David Stark/ Laszlo Burszt, op. cit. pp.110-111

⁸³⁸ Στο Σουηδικό /Σκανδιναβικό μοντέλο η σχέση μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου αποδέχτηκε ότι οι εργοδότες πήραν σημαντικές αποφάσεις στην παραγωγή, ενώ η εργασία πήρε σημαντικές αποφάσεις στη διανομή των εισοδημάτων και λειτούργησε μία πολιτική που μείωνε τις ανισότητες.

⁸³⁹ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. p.99

⁸⁴⁰ Robert Bideleux and Ian Jeffries, *A history of Eastern Europe*, London and New York: Routledge 1998, p.616

⁸⁴¹ David Stark/ Laszlo Burszt, op. cit. pp.58 &60

αγοράς, αναγκάστηκαν από τη λογική της μετάβασης να χειριστούν τη διαδικασία μεταρρυθμίσης με κεντρικές αρμοδιότητες όπως οι παλιοί σχεδιαστές⁸⁴².

Η εναλλακτική προσέγγιση αντιλαμβάνεται την οικονομική επίδοση ως αντανάκλαση της πολιτικής σύγκρουσης μεταξύ των πρώην κομμουνιστών και των αντί-κομμουνιστών, που μπαίνουν σε έναν πόλεμο φθοράς για οικονομικούς και πολιτικούς πόρους. Η πολιτική πόλωση διαμόρφωσε τα οικονομικά αποτελέσματα με δυο τρόπους. Πρώτον, ενίσχυσε την αβεβαιότητα για τις μελλοντικές οικονομικές συνθήκες επειδή οι επιχειρήσεις περιμένουν μία πιθανή εναλλαγή στην κυβέρνηση θα φέρει ριζικές αλλαγές πολιτικής. Αντιμετωπίζοντας αυτή την πιθανότητα, οι επιχειρήσεις δεν προχώρησαν σε μακροχρόνιες επενδύσεις, προτιμώντας εντατικό λόμπινγκ των κρατικών αξιωματούχων και επικερδών, αλλά ημινόμιμων επιχειρηματικών συμφωνιών. Δεύτερον, η πολιτική πόλωση οδήγησε σε πόλεμο φθοράς, στον οποίο πρώην κομμουνιστές και αντί-κομμουνιστές δεν κατάφεραν να συμφωνήσουν σε συνεκτικά μέτρα για να χτυπήσουν την οικονομική κρίση. Στα κράτη με πολιτική πόλωση, οι αντί-κομμουνιστές πρότειναν κάποια εκδοχή νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων και οι πρώην κομμουνιστές σταδιακές μεταρρυθμίσεις⁸⁴³.

Η αναγνώριση της ανάγκης για κεντρικό σχεδιασμό προκάλεσε το επιπλέον δίλημμα σχετικά με το κατάλληλο πολιτικό σύστημα. Η μία αντίληψη, η οποία είχε δεχτεί επιρροές από τις προηγούμενες μεταβάσεις στη Λατινική Αμερική, ισχυρίζεται ότι η προεδρική εξουσία και ο κομματισμός των ελίτ είναι κεντρικά στην οικονομική επίδοση. Το κεντρικό επιχείρημα έλεγε πως οι κυβερνήσεις μπορούν να αντέξουν τις πιέσεις από ομάδες που επωμίζονται το βραχυπρόθεσμο κόστος των μεταρρυθμίσεων μόνο με την ύπαρξη μίας ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας, που θα είναι δεσμευμένη στις μεταρρυθμίσεις και θα απολαμβάνει την ενεργή στήριξη της διεθνούς κοινότητας. Η αντίθετη άποψη κάνει λόγο για «μερικές μεταρρυθμίσεις», σύμφωνα με την οποία βραχυπρόθεσμα οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις τείνουν να παράγουν συγκεντρωμένα οφέλη για ομάδες συμφερόντων με καλές θέσεις, ενώ διαχέουν το κόστος στην υπόλοιπη κοινωνία. Η μεγαλύτερη απειλή στον μετασχηματισμό της οικονομίας προέρχεται από μία μικρή ομάδα από διευθυντές βιομηχανιών, τραπεζίτες και μεγιστάνες φυσικών πόρων που θέλουν να κατακτήσουν το κράτος για προσωπικό όφελος. Αυτή η άποψη ισχυρίζεται ότι εύρωστος πολιτικός ανταγωνισμός

⁸⁴² Richard Sakwa, op. cit. p.93

⁸⁴³ Timothy Frye, op. cit. p.309

και ποικίλες κυβερνητικές συμμαχίες είναι απαραίτητα για να αποτρέψουν τους πρώιμους νικητές από το να πάρουν τον έλεγχο του κράτους.⁸⁴⁴

Στα πρώην σοβιετικά κράτη η ύπαρξη ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας, οι οποίοι συνεργάζονται με τους πιο ισχυρούς επιχειρηματίες, οδήγησε σε αντίθετα από τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Οι μετακομμουνιστικοί αυτοκράτες σε Λευκορωσία, Τατζικιστάν και Ουζμπεκιστάν έχουν διατηρήσει τον κρατικό οικονομικό έλεγχο, οι οποίοι απείχαν από μεγάλης κλίμακας ιδιωτικοποίηση, ενώ και η απουσία οικονομικού φιλελευθερισμού σε αυτές τις περιπτώσεις έκανε πιο εύκολο για τους αυτοκράτες να σταματήσουν την ιδιωτική χρηματοδότηση των κινημάτων της αντιπολίτευσης. Στη Λευκορωσία, όπου το κράτος ελέγχει σχεδόν το 80% της οικονομίας και απασχολεί μεγάλο μέρος του πληθυσμού με βραχυπρόθεσμες εργασιακές συμβάσεις, η αντιπολίτευση δεν έχει πρόσβαση στην εγχώρια χρηματοδότηση. Ταυτόχρονα, οι γενναιόδωρες επιδοτήσεις φυσικού αερίου από τη Ρωσία προς τη Λευκορωσία τη βοήθησαν να μη βιώσει την οικονομική κρίση των άλλων πρώην σοβιετικών κρατών. Επομένως, η επιτυχία του Lukashenka να παραμείνει στην εξουσία έχει λιγότερο να κάνει με συγκεκριμένες στρατηγικές που υιοθετήθηκαν ως απάντηση στις μετακομμουνιστικές επαναστάσεις, αλλά η ήδη ολοκληρωτική κυριαρχία του επί της αντιπολίτευσης. Σε κράτη όπου υπήρχε εκτεταμένη ιδιωτικοποίηση – Γεωργία, Κιργιστάν και Ουκρανία – η αντιπολίτευση κατάφερε είτε να κερδίσει την εγχώρια επιχειρηματική στήριξη ή να επωφεληθεί από την ουδετερότητα των επιχειρηματιών. Στην Ουκρανία οι ολιγάρχες υποστήριξαν οικονομικά το κίνημα του Yushchenko να κερδίσει τις κοινοβουλευτικές εκλογές του 2002⁸⁴⁵.

Στο β' μισό της δεκαετίας του 1990 οι κυβερνήσεις σε Μολδαβία, Ρωσία και Ουκρανία, αλλά όχι στη Λευκορωσία, ασχολήθηκαν σε εκτεταμένα προγράμματα ιδιωτικοποιήσεων που μείωσαν το εύρος του άμεσου κυβερνητικού ελέγχου σε σημαντικά μέρη της οικονομίας και έκαναν δυσκολότερο για τους κυβερνώντες να αποτρέψουν την ανάδυση ισχυρής αντιπολίτευσης. Λόγω του αδύναμου κράτους δικαίου, αυτές οι μεταρρυθμίσεις δεν δημιούργησαν μία δυτικού τύπου αυτόνομη επιχειρηματική τάξη, αλλά μία ομάδα από πολύ πλούσιους «ολιγάρχες», που συνέχισαν να εξαρτώνται από τους κυβερνητικούς συνδέσμους. Η εκτελεστική

⁸⁴⁴ Ibid. p.311

⁸⁴⁵ Lucan Way, "The Real Causes of the Color Revolutions", Journal of Democracy Vol.19 no3 (July 2008), p.65

εξουσία προσπάθησε να χρησιμοποιήσει αυτή την εξάρτηση για να εξαγοράσει υποστήριξη από συγκεκριμένους ολιγάρχες, στρέφοντας ταυτόχρονα τη μία ομάδα επιχειρηματιών εναντίον της άλλης. Αυτή η στρατηγική όμως, εν τη απουσία ισχυρών προ – Προεδρικών πολιτικών οργανώσεων, αποδείχτηκε αναξιόπιστη μεσοπρόθεσμα, καθώς οι ολιγάρχες χρηματοδότησαν κόμματα και μέσα ενημέρωσης της αντιπολίτευσης. Στην Ουκρανία το 2004, ο υποψήφιος της αντιπολίτευσης Yushchenko ωφελήθηκε σημαντικά από τη στήριξη των επιχειρηματιών που ήταν συνδεδεμένοι με τον Kuchma προηγουμένως⁸⁴⁶.

6.4.1.4. Μεταρρυθμίσεις στη Μολδαβία με βάση το αξιακό σύστημα

Η κυριαρχία των αριστερών κομμάτων και η απουσία συνομιλιών για την πορεία των μεταρρυθμίσεων επηρέασαν τη διαδικασία εκσυγχρονισμού, καθώς δεν υιοθετήθηκε ένα συνεκτικό πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων, το οποίο θα έπρεπε να εφαρμόσουν όλες οι κυβερνήσεις της Μολδαβίας. Συνέπεια αυτής της έλλειψης ήταν κάθε κυβέρνηση να υιοθετήσει πολιτικές που ήταν συμβατές με την ιδεολογία τους, προσπαθώντας ταυτόχρονα να εξυπηρετήσει τα συμφέροντα των αντίστοιχων ομάδων.

Η κυβέρνηση του Αγροτικού Δημοκρατικού Κόμματος (1994-98) έπρεπε να ρυθμίσει το ζήτημα των αγροτικών χρεών, προκειμένου να ξεκινήσει η ιδιωτικοποίηση των κολεκτίβων. Η αρχική προσέγγιση, που συνίστατο στο να παραγραφούν τα χρέη χωρίς όρους, βρήκε αντίδραση από το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα. Η προσέγγιση που τελικά υιοθετήθηκε πρότεινε να συνδεθεί το ηθικό πρόβλημα της διαγραφής των χρεών με την κατάτμηση και ιδιωτικοποίηση των κτημάτων. Σύμφωνα με αυτό τον νόμο, χρέη που χρονολογούνται περισσότερο από 3 χρόνια, θα παραγράφονται αυτόματα χωρίς προσφυγή από τους πιστωτές. Τα αποτελέσματα της παραπάνω προσέγγισης ήρθαν με καθυστέρηση. Το πρόβλημα που ανέκυψε πρώτα ήταν η αργή ανάπτυξη πιστωτικών αγορών για δανεισμό στον αγροτικό τομέα, καθώς το προηγούμενο σύστημα κατευθυνόμενων δανείων προς τις κολεκτίβες για την απόκτηση εισροών δεν έχει αντικατασταθεί πλήρως με ένα βασισμένο στην αγορά σύστημα διανομής πιστώσεων. Επιπλέον, οι τράπεζες θεωρούσαν ότι είναι δύσκολο και αβέβαιο να συνεργαστούν με εκατοντάδες χιλιάδες

⁸⁴⁶ Lucan A. Way, "Authoritarian State Building and the Sources of Regime Competitiveness in the Fourth Wave: the cases of Belarus, Moldova, Russia and Ukraine", World Politics 57 (January 2005), p.250

νέων κτηματιών. Με τη στήριξη της Παγκόσμιας Τράπεζας, το διάστημα 1997-99 δημιουργήθηκαν 161 «ενώσεις αποταμιεύσεων και πιστώσεων», οι οποίες παρείχαν μικρές πιστώσεις ατομικά στους αγρότες. Το πρόγραμμα των Αγροτιστών είχε ολοκληρωθεί το 1998, όταν ιδιωτικοποιήθηκαν 73 φάρμες. Τα χρέη των κολεκτίβων πέρασαν στις διάδοχες επιχειρήσεις με επαρκή περιουσιακά στοιχεία αποζημίωσης, όπως μεγάλοι αποθηκευτικοί χώροι. Οι φάρμες που βρίσκονταν στο καθεστώς ρύθμισης των χρεών δεν θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως διάδοχες επιχειρήσεις, επειδή τα περιουσιακά τους στοιχεία θα μεταφέρονταν στους μικρούς κτηματίες ή στους πιστωτές⁸⁴⁷.

Η εναλλαγή πρωθυπουργών και κυβερνητικών συμμάχων το διάστημα 1998-2001 είχε αντίκτυπο και στις μεταρρυθμίσεις. Η κυβέρνηση Ciubic έφτασε ένα βήμα πριν υιοθετήσει το μοντέλο «θεραπείας σοκ» στις οικονομικές μεταρρυθμίσεις, καθώς είχε να αντιμετωπίσει τις συνέπειες της ρωσικής κρίσης. Στις 9 Ιουλίου 1998 η Βουλή αποδέχτηκε τις αλλαγές στον προϋπολογισμό που πρότεινε η κυβέρνηση, με στόχο να μειωθούν οι δημόσιες δαπάνες και να μειωθεί το έλλειμμα στο μηδέν⁸⁴⁸. Η κυβέρνηση Braghis (2000), η οποία αυτοχαρακτηρίστηκε ως «κυβέρνηση εθνικής σωτηρίας και θυσίας», κληρονόμησε μία οικονομία σε πτώση και με σοβαρά δημοσιονομικά προβλήματα. Λόγω της πολιτικής της αστάθειας, η Μολδαβία είχε επίσης χάσει πιστώσεις από το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα ύψους 65εκ. δολάρια. Η κυβέρνηση Braghis εξαρτάτο από τη στήριξη του ΚΚΜ, με συνέπεια να έχει δυσκολία να κερδίσει την υποστήριξη των διεθνών οικονομικών οργανισμών. Το προτεινόμενο πρόγραμμα της νέας κυβέρνησης αντανάκλούσε την άβολη θέση της κυβέρνησης ανάμεσα στην χλιαρή στήριξη του ΚΚΜ για ουσιαστική αλλαγή και τις ριζικές μεταρρυθμίσεις που ζητούσε η διεθνής κοινότητα. Το πρόγραμμα είχε κάποια βασικά στοιχεία των οικονομικών στόχων του ΚΚΜ, όπως τη διατήρηση του κρατικού μονοπωλίου στη βιομηχανία ενέργειας και στα κύρια εξαγωγικά αγροτικά προϊόντα⁸⁴⁹.

⁸⁴⁷ IMF Staff Country Report No.99/110, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (September 1999), pp.74-77

⁸⁴⁸ Το πρώτο μισό του 1998 συνέλλεξαν μόλις το 55% των υποχρεωτικών φόρων και ο Νόμος για την Τροποποίηση του Κρατικού Προϋπολογισμού του 1998 είχε σκοπό να κάνει τη συλλογή των φόρων πιο αποτελεσματική. Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.7 no3 (Summer 1998)

⁸⁴⁹ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.9 no1/2 (Winter/Spring 2000)

Η άνοδος του ΚΚΜ στην εξουσία το 2001 ανέστρεψε την πορεία των μεταρρυθμίσεων. Η κυβερνητική παρέμβαση στις δραστηριότητες του ιδιωτικού τομέα – περιλαμβανομένων των επίσημων και ανεπίσημων περιορισμών στις εξαγωγές μετάλλου και κάποιων αγροτικών προϊόντων – προκάλεσε αμφιβολίες για τη δέσμευση της Μολδαβίας στην οικονομία της αγοράς. Η επανεθνικοποίηση της Air Moldova στα μέσα του 2002, χωρίς αποζημίωση στους επενδυτές, οι προσπάθειες για εθνικοποίηση των δικτύων διανομής ηλεκτρισμού και η ματαίωση κάποιων συμβολαίων ιδιωτικοποίησης που έγιναν πριν το 2001, έχουν πλήξει την πεποίθηση του κυβερνητικού προγράμματος ιδιωτικοποίησης⁸⁵⁰.

Οι ευρωπαϊκές βλέψεις της Μολδαβίας, οι οποίες διατυπώθηκαν έντονα το 2004, έδωσαν ώθηση για νέες μεταρρυθμίσεις. Η επανεκλογή του ΚΚΜ το 2005 σε φιλοευρωπαϊκή πλατφόρμα συνέβαλε στη δημιουργία συναίνεσης στην ανάγκη να επιταχυνθούν οι μεταρρυθμίσεις και να συνάψουν καινούργια συμφωνία με το ΔΝΤ. Το ΔΝΤ ανταποκρίθηκε σε αυτή τη νέα προσπάθεια και ζήτησε από τη Μολδαβία α)να διατηρήσει σφιχτή δημοσιονομική πολιτική β)να πετύχει μονοψήφιο πληθωρισμό και γ)να επιταχύνει δομικές μεταρρυθμίσεις, ιδιαίτερα στους τομείς της δημόσιας διοίκησης και την απελευθέρωση του εμπορίου. Η δεκτικότητα στις συμβουλές του ΔΝΤ ήταν πιο ισχυρή στη δημοσιονομική, νομισματική και οικονομική πολιτική παρά σε δομικά ζητήματα⁸⁵¹.

Η πρόοδος των δομικών μεταρρυθμίσεων υπήρξε αργή, ενώ συχνά οδήγησαν σε ενίσχυση του ΚΚΜ και των επιχειρηματιών συμμάχων τους. Η αρχή έγινε με τη μεταρρύθμιση της δημόσιας διοίκησης: σημαντικά στοιχεία της μεταρρύθμισης ήταν η υιοθέτηση απλοποιημένων διαδικασιών για την καταχώρηση των επιχειρήσεων και την εξάλειψη της ανάγκης για πολλές άδειες. Υπό τη διαδικασία «γκιλοτίνας», πάνω από 1000 ρυθμίσεις εξετάστηκαν από επιτροπή που αποτελούσαν εκπρόσωποι της επιχειρηματικής κοινότητας και της κοινωνίας πολιτών, και πάνω από 100 καταργήθηκαν αυτόματα. Η μεταρρύθμιση απέτυχε, όμως, να επιτρέψει την απασχόληση των δημοσίων υπαλλήλων σε ζητήματα μεγαλύτερης προτεραιότητας⁸⁵².

Η κομμουνιστική κυβέρνηση προσπάθησε να ελέγξει τον επιχειρηματικό κόσμο με τις τροποποιήσεις στον Νόμο περί Ανταγωνισμού. Η Ένωση Ξένων

⁸⁵⁰ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2003 Article IV Consultation, (January 7, 2004), p.9

⁸⁵¹ IMF. Republic of Moldova, Staff Report for the 2006 Article IV Consultation and Request for a Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility (April 20.2006), pp.5 -7

⁸⁵² Ibid. p.30

Επενδυτών της Μολδαβίας ανακοίνωσε ότι οι τροποποιήσεις αντιτίθονταν στις αρχές ενός συνταγματικά δημοκρατικού κράτους και της οικονομίας της αγοράς που βασίζεται στον ελεύθερο ανταγωνισμό. Ο βασικός ισχυρισμός της Ένωσης ήταν ότι η Εθνική Υπηρεσία για την Προστασία του Ανταγωνισμού αποκτούσε σχεδόν απεριόριστη δυνατότητα να τιμωρεί με ποινές τις εταιρείες, ενώ μπορούσε να υποθέτει ότι μια εταιρεία είναι ένοχη ότι παραβιάζει τον νόμο μέχρι να αποδείξει την αθωότητα της.⁸⁵³

Η κυβέρνηση του ΚΚΜ κατάφερε να εγκαθιδρύσει ένα ισχυρό κράτος για να εφαρμόσει τις μεταρρυθμίσεις, χωρίς να πετύχει όμως καλές οικονομικές επιδόσεις. Η αποτελεσματικότητα των κρατικών επιχειρήσεων είναι μικρότερη από αυτή των κοινών εταιρειών, οι διευθυντές δεν έχουν μεγάλη ανεξαρτησία να αποφασίσουν για την τύχη της εταιρείας, ενώ δεν έχουν και κίνητρο για την επιτυχία της π.χ. το Υπουργείο Οικονομικών αποφάσισε να προχωρήσει σε ιδιωτικοποίηση εταιρειών χωρίς να συμβουλευτεί τους διευθυντές. Το καλοκαίρι του 2008 αντικαταστάθηκαν αρκετοί διευθυντές κρατικών επιχειρήσεων από άτομα χωρίς τις κατάλληλες σπουδές ή εμπειρία π.χ. στην Moldelectrica και στις κοινές εταιρείες Moldovagaz, Tutun-CTC και Energocom.⁸⁵⁴ Το πιο χαρακτηριστικό, όμως, παράδειγμα ήταν η απόφαση της Εθνικής Υπηρεσίας για τη Ρύθμιση της Ενέργειας (NARE) να μειώσει κατά 10% τους φόρους στο φυσικό αέριο, η μοναδική μείωση από το 2003. Παρότι η κυβέρνηση Voronin αποχωρούσε, η διοίκηση της NARE αποφάσισε να υπακούσει τον Πρόεδρο. Δεν ήταν η πρώτη φορά που η NARE υπάκουσε στις εντολές του Προέδρου, δείχνοντας και την έλλειψη ανεξαρτησίας. π.χ. τον Ιούλιο του 2003 ο Γενικός Διευθυντής της Υπηρεσίας Nicolae Triboi αναγκάστηκε να παραιτηθεί επειδή δεν εναρμόνισε τους δασμούς με τις διαταγές του Προέδρου. Μάλιστα, ένας σύμβουλος του Προέδρου έστειλε επιστολή στη NARE με τη φράση *«χρειαζόμαστε μία ιδεολογική και μία οικονομική απόφαση, ώστε να δείξουμε ότι η Μολδαβία έχει φυσικό αέριο χάρη στο ΚΚΜ»*⁸⁵⁵.

Ο μεγάλος αντίπαλος της κομμουνιστικής κυβέρνησης ήταν οι πολυεκατομμυριούχοι Anatol Stati και ο γιος του Gabriel Stati, οι οποίοι ηγούνται της Ascom – Grup. Οι εν λόγω εταιρείες δραστηριοποιούνται σε πολλά μέρη του κόσμου και είναι οι μόνοι επιχειρηματίες που δεν υπέκυψαν στις μεγάλες πιέσεις της

⁸⁵³ The Tiraspol Times, 25/12/2007

⁸⁵⁴ Moldova Azi, 01/10/2008

⁸⁵⁵ Moldova Azi, 15/09/2009

κομμουνιστικής κυβέρνησης. Συνέπεια ήταν να μεταφέρουν τα μητροπολιτικά γραφεία στο εξωτερικό και να χάσει ο προϋπολογισμός μεγάλα ποσά, μεταφορά που σήμαινε και ελεύθερη θέση στην εσωτερική αγορά⁸⁵⁶. Ο Πρόεδρος Voronin, ο οποίος κατηγορήθηκε ότι προσπαθεί να πάρει στην κατοχή του τις εταιρείες του Stati, έστειλε επιστολή στον Πρόεδρο του Καζακστάν Nursultan Nazarbayev τον Οκτώβριο του 2008 και τον ενημέρωνε ότι ο Anatol Stati είχε κρυφά εισοδήματα από τις δραστηριότητες του σε Ρουμανία και Τουρκμενιστάν και τώρα είναι ξένος επενδυτής στο Καζακστάν. Ο Voronin τόνισε ότι ο Stati χρησιμοποιεί τα εισοδήματα που κερδίζει από το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο στο Καζακστάν για να τα επενδύσει σε περιοχές που βρίσκονται υπό το καθεστώς κυρώσεων του ΟΗΕ, όπως το Νότιο Σουδάν. Μετά την επίσκεψη του Προέδρου Voronin και του γιου του στο Καζακστάν, η ASCOM βρίσκεται υπό συνεχή πίεση, παρότι το Νότιο Σουδάν δεν δέχεται κυρώσεις από τον ΟΗΕ⁸⁵⁷.

6.4.2. Εξωτερική ευαισθησία Μολδαβίας

6.4.2.1. Αντίκτυπος κρίσεων 1998 και 2008 σε Μολδαβία

Η κακή οικονομική κατάσταση της Μολδαβίας επιδεινώθηκε μετά την οικονομική κρίση στη Ρωσία τον Αύγουστο του 1998, όταν η Μολδαβία έχασε το 80% των αποθεμάτων σε ξένο νόμισμα, οι εξαγωγές μειώθηκαν δραστικά, και το βιοτικό επίπεδο έπεσε αρκετά. Με την απαρχή της αθέτησης των κρατικών χρεογράφων από τη ρωσική κυβέρνηση στα μέσα Αυγούστου, η κατάσταση στη Μολδαβία επιδεινώθηκε δραματικά. Η αγορά ομολόγων συρρικνώθηκε ριζικά, με τους εγχώριους και εξωτερικούς κατόχους ομολόγων να εγκαταλείπουν την αγορά. Η Κεντρική Τράπεζα αύξησε 150% τις πιστώσεις προς την κυβέρνηση, προκειμένου να υποστηρίξει τις χρόνιες πληρωμές του εξωτερικού χρέους⁸⁵⁸.

Η οικονομική κατάρρευση, με το ΑΕΠ το 1998 να είναι το μισό από το 1991, δεν επέτρεψε στην κυβέρνηση να αγοράσει πετρέλαιο για τον χειμώνα του 1999 και να πληρώσει μισθούς και συντάξεις, με τις οφειλές να αγγίζουν τα 120εκ. δολάρια. Η Μολδαβία, επίσης, χρώσταγε 439εκ. δολάρια στη Gazprom, η οποία περιόρισε την

⁸⁵⁶ Info – Prim Neo, 16/04/2009

⁸⁵⁷ INFotag, 13/03/2009

⁸⁵⁸ IMF Staff Country Report No.99/110, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (September 1999), p.19

παροχή φυσικού αερίου κατά 50% από την 1^η Φεβρουαρίου 1999⁸⁵⁹. Το 1998, περίπου το 90% του πληθυσμού ζούσε με λιγότερα από 2 δολάρια την ημέρα, ενώ η διαφθορά έγινε ενδημική, με τη Μολδαβία να κατατάσσεται ως μία από τις διεφθαρμένες χώρες παγκοσμίως. Ένας υψηλά δυσανάλογος αριθμός μεταναστών από την Ανατολική προς τη Δυτική Ευρώπη προέρχεται από τη Ρουμανία και τη Μολδαβία. Οι αρχές εκτιμούν ότι πάνω από 500 χιλιάδες Μολδαβοί εργάζονται στη Δυτική Ευρώπη, την Τουρκία, το Ισραήλ και τη Ρωσία⁸⁶⁰. Ο τομέας επεξεργασίας τροφίμων πλήγηκε ιδιαίτερα από την κρίση στη Ρωσία, που είναι η κύρια εξαγωγική αγορά της Μολδαβίας, καθώς οι ανεπαρκείς μεταρρυθμίσεις συνεχίζουν ακόμα να περιορίζουν την ικανότητα εξαγωγών σε αγορές εκτός Κοινοπολιτείας⁸⁶¹.

Η κρίση του 2008 φανέρωσε ότι η οικονομία της Μολδαβίας είναι εκτεθειμένη, αλλά ο τραπεζικός τομέας δεν έχει επηρεαστεί σημαντικά⁸⁶². Ειρωνικά, η υπανάπτυξη και μικρή ενσωμάτωση των τραπεζών της Μολδαβίας στις διεθνείς οικονομικές αγορές, τις βοήθησε να αντιμετωπίσουν τα εξωτερικά σοκ πολύ καλά, με συνέπεια η παγκόσμια συμπίεση ρευστότητας να έχει σχεδόν μηδενικό αντίκτυπο⁸⁶³. Τα αφερέγγυα δάνεια είναι λιγότερο από το 4,5% των συνολικών δανείων και δεν μπορούν να προκαλέσουν πρόβλημα στις τράπεζες. Επίσης, οι τιμές των ακινήτων είναι υψηλές, αλλά βρίσκονται σε πτώση, καθώς πωλούνται και αγοράζονται σε ευρώ. Μετά την υποτίμηση του ευρώ κατά 20% έναντι του λεί, οι αγοραστές ξοδεύουν λιγότερα λεί για να αποκτήσουν ευρώ και τα κέρδη των πωλητών πέφτουν⁸⁶⁴.

Οι μεγάλες διακυμάνσεις της συναλλαγματικής ισοτιμίας του μολδαβικού λεί έναντι του ευρώ και του ουκρανικού hryvnia τον Δεκέμβριο του 2008 είναι άμεση συνέπεια της οικονομικής κρίσης και δεν μπορεί να μετριαστεί από την Κεντρική Τράπεζα, καθώς αυτή η αστάθεια εισάγεται. Το λεί υποτιμήθηκε σε σχέση με το ευρώ

⁸⁵⁹ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.8 no1/2 (Winter/Spring 1999)

⁸⁶⁰ Charles King, "The European Question in Romania and Moldova" in Anatoli Lieven and Dmitri Trenin, *Ambivalent Neighbors: The EU, NATO and the Price of Membership*, Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace 2002, pp.248-249

⁸⁶¹ IMF Staff Country Report No.99/110, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (September 1999), p.8

⁸⁶² Το τραπεζικό σύστημα της Μολδαβίας είχε επιβιώσει και της οικονομικής κρίσης του 1998. Παρότι δεν υπήρχαν καταρρευσείς τραπεζών, το τραπεζικό περιβάλλον επιδεινώθηκε. Η σταθερή νομισματοποίηση και η εμβάθυνση της οικονομίας σταμάτησε στα τέλη του 1998 και η αντιστροφή της ζήτησης για λεί είχε σοβαρές επιπτώσεις για τις τράπεζες. Ibid. p.24

⁸⁶³ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for 2007 Article IV Consultation and the Third Review Under the Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility (February 20, 2008), p.25

⁸⁶⁴ Moldova Azi, 27/10/2008

κατά 10% και ανατιμήθηκε σε σχέση με το hryvnia κατά 23%, αλλά παρέμεινε σχετικά σταθερό έναντι του δολαρίου, γιατί αυξήθηκαν 3 σημαντικοί παράγοντες: τα εμβάσματα, οι άμεσες ξένες επενδύσεις και τα εισοδήματα από τις εξαγωγές⁸⁶⁵. Η εκτίμηση των οικονομικών αναλυτών είναι ότι μία μαζική αποχώρηση των ξένων επενδυτών δεν απειλεί την οικονομία της Μολδαβίας. Ο λόγος είναι ότι τοποθέτησαν τα χρήματά τους σε ακίνητα και σε κτήματα, τα οποία δεν μπορούν να πουλήσουν σε περίοδο κρίσης και θα μείνουν κολλημένοι στη χώρα μέχρι να έρθουν καλύτερες μέρες⁸⁶⁶.

Η πρωθυπουργός Zinaida Grechenaya είχε δηλώσει ότι η Μολδαβία θα επηρεαστεί λιγότερο από την κρίση, γιατί δεν έχει κερδοσκοπικό κεφάλαιο να φύγει από τη χώρα, ούτε πυραμιδικά σχήματα να καταρρεύσουν, αλλά αναγνώρισε ότι οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης γίνονται ιδιαίτερα αισθητές στη βιομηχανία. Ο οικονομικός αναλυτής Veaceslav Ionita ισχυρίζεται ότι το εμπόριο, η οικοδομή και η κατανάλωση – που έως σήμερα ήταν η κινητήριος δύναμη πίσω από την οικονομική ανάπτυξη της Μολδαβίας – βρίσκονται σε ύφεση. Ο Ionita επέκρινε τη κυβέρνηση για τον χειρισμό της κρίσης, ισχυριζόμενος ότι δεν προέβη στα απαραίτητα 3 βήματα: α) να προσφέρει χρήματα στον εσωτερικό παραγωγό β) να θέσει σε προτεραιότητα ποιους κλάδους θα στηρίξει και γ) να βρει τον μηχανισμό ή τον τρόπο που θα παρέχει βοήθεια – προσφορά χρήματος ή μείωση φόρων⁸⁶⁷.

Ο αναλυτής Valeriu Prohntichi, διευθυντής του ανεξάρτητου think – tank Expert Grup, ισχυρίστηκε ότι ούτε το ίδιο το ΔΝΤ δεν ξέρει ακριβώς το μέγεθος της οικονομικής κρίσης, με το αισιόδοξο σενάριο να κάνει λόγο για πτώση 6% και το απαισιόδοξο για 12%. Σύμφωνα με τη στατιστική υπηρεσία, τους πρώτους 3 μήνες του 2009 η βιομηχανική παραγωγή έπεσε 24,2%, η οικοδομή κατά 36,8% και οι λιανικές πωλήσεις κατά 4,3%. Οι εξαγωγές έπεσαν κατά 19,2%, οι εισαγωγές κατά 25,2% και η κατανάλωση κατά 9%. Η κατανάλωση έπεσε λόγω της μείωσης των εμβασμάτων από τους Μολδαβούς που ζουν στο εξωτερικό, εμβάσματα που δεν διοχετεύτηκαν σε επενδύσεις αλλά σε κατανάλωση. Τα επίσημα εμβάσματα ήταν 229εκ. ευρώ το πρώτο τρίμηνο από 477εκ. ευρώ ένα χρόνο πριν. Μόνο ο αγροτικός

⁸⁶⁵ Moldova Azi, 23/12/2008

⁸⁶⁶ Moldova Azi, 07/10/2008

⁸⁶⁷ Analytical Bulletin by the Committee for Freedom of the Press, 31/03/2009

τομέας ανεβαίνει σταθερά κάθε χρόνο γύρω στο 3%, ενώ η οικονομία της Μολδαβίας έπεσε κατά 7,2% το 2008, σε αντίθεση με το 2007 που ανέβηκε κατά 3%⁸⁶⁸.

6.4.2.2. Ενεργειακή εξάρτηση Μολδαβίας

Η Μολδαβία εξαρτάται σχεδόν πλήρως από τις εισαγωγές ρωσικής ενέργειας και πρώτων υλών, καθώς είναι ένα περικλειστο κράτος χωρίς αποθέματα πετρελαίου. Εισάγει το σύνολο του πετρελαίου και του φυσικού αερίου μέσω αγωγών που περνούν από το έδαφος της Υπερδνειστερίας, ενώ και το εξωτερικό της εμπόριο προσαρμόστηκε προς τη Ρωσία. Οι μεταρρυθμίσεις στον τομέα της ενέργειας ξεκίνησαν το 1997 και περιλάμβαναν αυξήσεις στους ενεργειακούς δασμούς, οι οποίες προηγήθηκαν της ιδιωτικοποίησης, και θεωρήθηκαν προϋπόθεση για την παύση των μονοπωλίων του τομέα. Η ιδιωτικοποίηση της Moldenagro ολοκληρώθηκε το 1997, με σκοπό να την σπάσει σε εταιρείες παραγωγής, μεταφοράς και διανομής. Τα επόμενα βήματα αφορούσαν την ιδιωτικοποίηση της Tirex – Petrol που διανέμει πετρελαϊκά προϊόντα και της Moldovagaz⁸⁶⁹. Η ιδιωτικοποίηση της τελευταίας κρίθηκε ως επιτακτική λόγω των μεγάλων ενεργειακών χρεών προς τη Gazprom, η οποία ανυπομονούσε να κερδίσει τον έλεγχο επί των αγωγών της Μολδαβίας. Στις αρχές του 1997 το χρέος προς τη Gazprom ανερχόταν στα 500εκ. δολάρια, ενώ η Υπερδνειστερία χρωστούσε ακόμα 260εκ. δολάρια. Την άνοιξη, το χρέος διευθετήθηκε και το Τσισινάου συμφώνησε να δώσει στην εταιρεία 140εκ. δολάρια σε κρατικά ομόλογα, αφήνοντας την ευθύνη για το υπόλοιπο χρέος σε άλλες εταιρείες και Υπηρεσίες⁸⁷⁰. Κατά τη δεκαετία του '90 η Gazprom κέρδισε τον έλεγχο επί των αγωγών της Μολδαβίας, συχνά μέσω απειλών για μείωση της παροχής φυσικού αερίου, ενώ κάποια από τα χρέη έγιναν ρωσικά κεφάλαια. Ρωσικές επιχειρήσεις συγκέντρωσαν μεγάλο μέρος των ενεργειακών υποδομών, μαζί και το υδροηλεκτρικό εργοστάσιο στο Dubasari, το οποίο παράγει την πλειοψηφία του ηλεκτρικού ρεύματος στη Μολδαβία⁸⁷¹.

Η Moldovagaz ιδρύθηκε το 1999 και έχει εγκεκριμένο κεφάλαιο 1.333 εκ. λεί, σχεδόν 1δις δολάρια, και είναι στην ιδιοκτησία της Gazprom (50,1%), της Κυβέρνησης της Μολδαβίας (35,33%), της Υπερδνειστερίας (13,44%), ενώ υπάρχουν

⁸⁶⁸ Moldova Azi, 19/06/2009

⁸⁶⁹ IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998), p.26

⁸⁷⁰ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.6 no4 (Fall 1997)

⁸⁷¹ Janusz Bugajski, *Cold Peace: Russia's New Imperialism*, Westport and London: Praeger 2005, p.100

ακόμα 1705 ατομικοί μέτοχοι, κάποιοι από τους οποίους υψηλοί αξιωματούχοι της Gazprom. Το 2005 η Υπερδνειστερία αποφάσισε να αποχωρήσει από τη Moldovagaz και μεταβίβασε τις μετοχές της στη διαχείριση της Gazprom, με στόχο να υπογράψει ξεχωριστή συμφωνία για την εισαγωγή πετρελαίου και φυσικού αερίου⁸⁷². Η Gazprom εκμεταλλεύεται την κυριαρχία της και κάθε χρόνο αυξάνει τις τιμές του φυσικού αερίου, χωρίς να ακολουθεί πάντα τις προτάσεις της Ρωσίας. Τα τελευταία χρόνια πριν το 2005 η Μολδαβία εισήγαγε φυσικό αέριο από τη Ρωσία στην τιμή των 80 δολαρίων στα 1000 κυβικά μέτρα, αρκετά κάτω από τις τιμές στη Δύση και την Κεντρική Ευρώπη, αλλά τιμή μεγαλύτερη από άλλα πρώην σοβιετικά κράτη. Για το 2006 συμφωνήθηκε η τιμή των 110 δολαρίων, αν και η Ρωσία πρότεινε τα 160 δολάρια, τιμή που αν γινόταν αποδεκτή θα αύξανε το εμπορικό έλλειμμα σχεδόν κατά 2%, θα αύξανε τον πληθωρισμό και θα επιβράδυνε την ανάπτυξη το 2006⁸⁷³.

Η κρίση στις σχέσεις Ρωσίας – Ουκρανίας σχετικά με το φυσικό αέριο έδειξε πόσο εκτεθειμένη είναι η Μολδαβία σε τέτοιου είδους κρίσεις. Η οικονομία της Μολδαβίας εξαρτάται από τη διασφάλιση της παροχής ενέργειας – τόσο σε εγγυημένες ποσότητες όσο και σε σταθερές τιμές. Το μονοπώλιο της Ρωσίας στο φυσικό αέριο και της Ουκρανίας στο ηλεκτρικό ρεύμα, από την οποία προμηθεύεται το 70% του ρεύματος που καταναλώνεται, εκβίασαν τις αρχές της Μολδαβίας αρκετές φορές με αύξηση των τιμών και πάγωμα των εξαγωγών⁸⁷⁴. Οι ειδικοί προτείνουν η Μολδαβία να υπογράψει συμφωνίες με την Gazprom που θα λήγουν στα μέσα του χρόνου και να προσπαθήσει να διαφοροποιήσει τις πηγές ενέργειας, βασιζόμενη περισσότερο στο ηλεκτρικό ρεύμα από ανανεώσιμες πηγές, ώστε να μειώσει την εξάρτηση της από τις χώρες που παρέχουν φυσικό αέριο και από τους ενεργειακούς κόμβους. Η Ρουμανία έχει βελτιωμένη πρόσβαση στο φυσικό αέριο σε Δύση και Ανατολή και εξαρτάται μόνο για το 31% του αερίου από τη Ρωσία, εξάρτηση που θα μειωθεί με την κατασκευή του αγωγού Nabucco και του ρωσικού Southstream⁸⁷⁵.

⁸⁷² Moldova Azi, 15/08/2008

⁸⁷³ IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2006 Article IV Consultation and Request for a Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility (April 20, 2006), p.18

⁸⁷⁴ Καθώς τα χρέη για το φυσικό αέριο ξεπερνούν τα 100εκ. δολάρια το 2008, η πρόθεση της Gazprom να αποκτήσει τις ενεργειακές μονάδες της Μολδαβίας φαίνεται να γίνεται πραγματικότητα, καθώς αυτές οι μονάδες είναι οι μεγαλύτεροι οφειλότες και δεν έχουν χρήματα να εξοφλήσουν τις πληρωμές. Moldova Azi, 08/12/2008

⁸⁷⁵ Moldova Azi, 14/01/2009

Η Μολδαβία εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την Ουκρανία για την παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, με την οποία κατά καιρούς αντιμετωπίζει προβλήματα με την αύξηση των τιμών. Το διάστημα Ιανουαρίου – Ιουλίου 2008 η Μολδαβία έγινε ο μεγαλύτερος καταναλωτής ηλεκτρικού ρεύματος που παράγεται στην Ουκρανία, λόγω του ότι οι τιμές που συμφωνήθηκαν ήταν ίδιες με αυτές στην ουκρανική αγορά⁸⁷⁶. Η Ρουμανία επίσης παρείχε ηλεκτρικό ρεύμα στη Μολδαβία, αλλά σε μικρότερες ποσότητες. Η Μολδαβία είχε ζητήσει από τη Ρουμανία παροχή ενέργειας στα τέλη του 2004, ώστε να ξεπεράσει την ενεργειακή κρίση, και η τελευταία αποφάσισε την παροχή 300εκ. κιλοβατώραν ηλεκτρικού ρεύματος στη Μολδαβία, η οποία ξεκίνησε μετά τις εκλογές του 2005⁸⁷⁷.

Μετά την 1^η Ιανουαρίου 2009, ο Μολδαβικός GRES (Κρατικός Περιφερειακός Σταθμός Ενέργειας) που βρίσκεται στην Υπερδνειστερία και είναι υπό την ιδιοκτησία της ρωσικής Inter RAO UES έχει γίνει ο κύριος παροχέας ηλεκτρικού ρεύματος, αντικαθιστώντας την Ουκρανία. Ο λόγος ήταν ότι η Ουκρανία επέμενε να ανεβάσει σταδιακά τις τιμές κατά 50%, από 5 σε 7,5 αμερικάνικα σεντς. Ο καινούργιος σταθμός είναι από τους πιο μεγάλους της Ανατολικής Ευρώπης και το 2008 εξήγαγε το 95% του παραγόμενου ρεύματος στη Ρουμανία, όταν εργάζονταν μόνο 4 από τις 12 συνολικά μονάδες του⁸⁷⁸. Ένας επιπλέον λόγος είναι ότι η Μολδαβία ζήτησε να έχει μερίδιο του υδροηλεκτρικού σταθμού Dnestrovskaya στον ποταμό Δνείστερο, ισχυρισμό που απορρίπτει ο Ουκρανός πρέσβης στη Μολδαβία. Η Ουκρανία είχε προτείνει στη Μολδαβία στις αρχές της δεκαετίας του '90 να ολοκληρώσουν μαζί την κατασκευή του σταθμού, αλλά η οικονομική κατάσταση της Μολδαβίας το καθιστούσε αδύνατο. Σήμερα, οι τεχνικές βάσεις του σταθμού είναι στην Ουκρανία και είναι περιουσία της χώρας⁸⁷⁹.

6.4.3. Επιρροή γειτονικών κρατών

6.4.3.1. Σχέδιο Ρωσίας για οικονομική εξάπλωση

Η Μόσχα κρατάει ατού έναντι των γειτόνων της που παραμένουν εξαρτημένοι στη Ρωσία για πιστώσεις, εμπόριο και επενδύσεις. Σε αυτή την «πολιτικοποίηση της οικονομίας», ο στόχος της Ρωσίας είναι να εμπλέξει κράτη σε ένα δίκτυο εμπορικών

⁸⁷⁶ Moldova Azi, 20/08/2008

⁸⁷⁷ Interlic News Agency, 20/01/2005

⁸⁷⁸ Moldova Azi, 23/01/2009

⁸⁷⁹ Moldova Azi, 20/05/2008

και οικονομικών δεσμών που θα στηρίζουν την πολιτική της διείσδυση. Σε αυτή την προσπάθεια εκμεταλλεύτηκε τις ευκαιρίες που προέκυψαν από τη διαδικασία μεταρρυθμίσεων. Συγκεκριμένα, οι μεταρρυθμιστικές πολιτικές που περιλάμβαναν ριζική ιδιωτικοποίηση και άνοιγμα της αγοράς, αύξησαν τις αντιθέσεις μεταξύ ομάδων συμφερόντων και αποδυνάμωσαν τη θέση της κυβέρνησης απέναντι στις εξωτερικές απαιτήσεις, με συνέπεια οι κυβερνήσεις να εξαρτώνται περισσότερο από εξωτερικούς παρά από εσωτερικούς δρώντες⁸⁸⁰.

Τα δύο πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης του ο Πούτιν έκανε συγκεκριμένα βήματα προς την εδραίωση ενός υπό ρωσικής ηγεσίας μπλοκ στην Ευρασία. Σε αυτό το πλαίσιο, προσπάθησε να επανιδρύσει την οικονομική αλληλεξάρτηση ανάμεσα στις Ρωσία, Ουκρανία, Μολδαβία, Αρμενία και Λευκορωσία. Όχημα για αυτό το στόχο είναι οι στοχευμένες ξένες επενδύσεις και η εξαγορά στρατηγικών υποδομών, κερδίζοντας επιπλέον σημαντικά οικονομικά οφέλη και μονοπωλιακές θέσεις. Οι άμεσες ξένες επενδύσεις από τη Ρωσία υπερέβησαν τα 3,2δισ δολάρια το 2001, και τουλάχιστον το ένα τρίτο αυτών κατευθύνθηκαν στο πρώην σοβιετικό μπλοκ. Αντιστρόφως, μέσω των υψηλών δασμών της και άλλων φορολογικών εμποδίων, η Μόσχα είναι πολύ επιλεκτική στο ποιες ξένες επιχειρήσεις επιτρέπει να εισέλθουν στην χώρα και ευνοεί εταιρείες που έχουν δεσμούς με κυβερνήσεις ευνοϊκά διακείμενες προς τη ρωσική πολιτική⁸⁸¹.

Η Ρωσία προώθησε το σχέδιο της, παρουσιάζοντας τον Απρίλιο του 2003 κείμενο συμφωνίας για τη δημιουργία οικονομικής ζώνης που θα περιλαμβάνει την Ουκρανία, το Καζακστάν, τη Λευκορωσία και τη Ρωσία, ώστε να ενταχθούν στον ΠΟΕ ως «ενιαία οικονομική ζώνη». Σε μία επιπλέον προσπάθεια για οικονομική ολοκλήρωση, η Διεθνής Ένωση Συναλλαγών των κρατών – μελών της Κοινοπολιτείας και η Interbank της Μόσχας υπέγραψαν συμφωνία για τη δημιουργία «ενιαίου οικονομικού χώρου». Η συμφωνία εγκαθίδρυσε κανόνες για μηχανισμούς συμψηφισμού εντός της Κοινοπολιτείας και κοινές νομικές ρυθμίσεις σε νομισματικά ζητήματα⁸⁸².

Οι στόχοι της Ρωσίας ευνοήθηκαν από την ανάγκη αυτών των κρατών για πρόσβαση στη ρωσική αγορά. Η Μόσχα παρέμεινε ένας από τους κύριους

⁸⁸⁰ Andreas Stadler, "Problems of Dependent Modernization in East – Central Europe: A Case for Social – Democratic Concern" in Michael Waller, Bruno Coppieters and Kris Deschouwer, Social Democracy in a Post – Communist Europe, London: Frank Cass 1994, p.61

⁸⁸¹ Janusz Bugajski, op. cit. pp.31 &39

⁸⁸² Ibid. p.59

εμπορικούς εταίρους του Μινσκ, με σχεδόν το 80% των εισαγωγών και το 90% των εξαγωγών. Επιπλέον, σχεδόν το 70% των ρωσικών εξαγωγών στην Ευρώπη περνούν μέσα από τη Λευκορωσία, το οποίο σημαίνει ότι η Μόσχα εξαρτάται από τη διάθεση του Μινσκ για συνεργασία και υποχωρητικότητα⁸⁸³. Στην Ουκρανία, ο Πρόεδρος Kuchma (1994-2004) επέτρεψε στα ρωσικά κεφάλαια να συμμετέχουν στην ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων. Μέχρι το 2005, το 70% των αγαθών που παράγονταν στην Ουκρανία παράγονταν με τη συμμετοχή ρωσικού κεφαλαίου. Οι ρωσικές επιχειρήσεις απέκτησαν τον έλεγχο στην παραγωγή αλουμινίου, δύο από τα 4 πιο σημαντικά διυλιστήρια πετρελαίου και αρκετές τράπεζες, τηλεοπτικούς και ραδιοφωνικούς σταθμούς. Η πρόοδος της Πολωνίας και άλλων κρατών της περιοχής προς την ΕΕ ενίσχυσε την εξάρτηση Λευκορωσίας, Ουκρανίας και Μολδαβίας από τη ρωσική αγορά⁸⁸⁴.

Στη Μολδαβία η νίκη των κομμουνιστών το 2001 βοήθησε τη Μόσχα να βρει επιπλέον διόδους στην οικονομία της Μολδαβίας και κυρίαρχη θέση στα μέσα επικοινωνίας. Στην επίσκεψη του στο Τσιισινάου τον Οκτώβριο του 2001, ο Ρώσος Πρωθυπουργός Mikhail Kasyanov πήρε μία λίστα με 60 επιχειρήσεις που ήταν υπό πώληση και ήθελαν Ρώσους επενδυτές. Ρωσικές επιχειρήσεις με στενές σχέσεις με το Κρεμλίνο εξαγόρασαν βιομηχανίες με ευνοϊκούς όρους ή απέκτησαν περιουσίες για να αντισταθμίσουν τα απλήρωτα χρέη της Μολδαβίας. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η απόκτηση της πλειοψηφίας της Moldovagaz από την Gazprom, η οποία όμως δεν επένδυσε στην ανάπτυξη του δικτύου παραγωγής φυσικού αερίου. Μέχρι το 2002, οι ρωσικές εταιρείες επένδυσαν λίγο παραπάνω από 10εκ. δολάρια και αγόρασαν τις πιο ελκυστικές στρατηγικές βιομηχανίες. Η ρωσική εταιρεία MGTS ήταν ο μοναδικός πλειοδότης στην ιδιωτικοποίηση του τηλεφωνικού μονοπωλίου Moldtelecom, οδηγώντας σε κατηγορίες στο εσωτερικό της Μολδαβίας ότι η Ρωσία στόχευε να ελέγξει το σύστημα τηλεπικοινωνιών της χώρας⁸⁸⁵. Τον Μάιο του 2006 η Μολδαβία βίωσε δύο σοβαρά εξωτερικά σοκ, τα οποία προήλθαν από τη Ρωσία: οι τιμές του φυσικού αερίου αυξήθηκαν πιο γρήγορα από ότι υπολογιζόταν, και η Ρωσία απαγόρευσε την εισαγωγή κρασιών από τη Μολδαβία, ισχυριζόμενη ότι εντόπισε υψηλά επίπεδα φυτοφαρμάκων⁸⁸⁶. Η Ρωσία ήταν εκείνη που έβαλε τέλος στην κρίση,

⁸⁸³ Ibid. p.67

⁸⁸⁴ Ibid. p.89

⁸⁸⁵ Ibid. p.102

⁸⁸⁶ Η Ρωσία παραδοσιακά απορροφούσε το 80-90% των εξαγωγών κρασιών από τη Μολδαβία, σχεδόν το 10% του ΑΕΠ. IMF, Republic of Moldova, First Review Under the Three – Year Arrangement

μειώνοντας την τιμή του φυσικού αερίου στα 170 δολάρια, ενώ ήρε και την απαγόρευση στις εισαγωγές κρασιού⁸⁸⁷.

Η Ρωσία προσπάθησε να ενσωματώσει και τον Καυκάσου στην φιλελεύθερη αυτοκρατορία της, χρησιμοποιώντας τον στρατηγικό της εταίρο στην περιοχή, την Αρμενία. Στα τέλη του 2002, λίγο πριν τις προεδρικές εκλογές του Μαρτίου του 2003 στην Αρμενία, οι χώρες συμφώνησαν να εξοφληθεί το ενεργειακό χρέος με μετοχές σε κρατικές επιχειρήσεις. Η Ρωσία κέρδισε πολλές αρμένικες επιχειρήσεις, η συνολική αξία των οποίων ήταν αρκετή για να ξεπληρώσει η Αρμενία το χρέος των 93εκ. δολαρίων. Η Γεωργία αποτελεί γεωγραφικό εμπόδιο στο σχέδιο της Ρωσίας να δημιουργήσει ενιαίο οικονομικό χώρο με την Αρμενία. Αν η Ρωσία πετύχει το σχέδιο της σχετικά με τη Γεωργία, θα είναι εύκολο να πείσει και το Αζερμπαϊτζάν να συμμετάσχει στο σχέδιο, καθώς οι περισσότερες οδοί επικοινωνίας και οι αγωγοί περνάνε από το έδαφος της Γεωργίας. Το καλοκαίρι του 2003 η ρωσική RAO ESS απέκτησε τις γεωργιανές μετοχές της AES Silk Road, θυγατρική της αμερικάνικης εταιρείας AES Corporation, η οποία κατείχε το 75% των μετοχών στο δίκτυο ηλεκτροδότησης της Τιφλίδας. Η Ρωσία έδειξε την επιθυμία της να αποσταθεροποιήσει τη Γεωργία με τον «οικονομικό πόλεμο» που άνοιξε τον Ιανουάριο του 2006, όταν ένας αγωγός φυσικού αερίου εξερράγη στη ρωσική πλευρά των μεταξύ τους συνόρων, με συνέπεια να διακοπεί για μέρες η διανομή αερίου στη Γεωργία και την Αρμενία. Την άνοιξη του 2006 η Ρωσία απαγόρευσε την εισαγωγή κρασιών και από τη Γεωργία, καθώς και φυτών και λαχανικών, ισχυριζόμενη μεγάλα ποσοστά μετάλλων και φυτοφαρμάκων⁸⁸⁸.

6.4.3.2. Η ρωσική ενεργειακή πολιτική

Η Ρωσία προσπαθεί να μετατρέψει τη μεγάλη εξάρτηση της Ανατολικής Ευρώπης από τη ρωσική παροχή ενέργειας και οικονομικές επενδύσεις σε μακροχρόνια, συνεχή και προβλέψιμη διακυβερνητική επιρροή. Οι στενές σχέσεις

Under the Poverty Reduction and Growth Facility and Requests for Waiver of Performance Criterion and Augmentation of Access (November 30,2006), p.6

⁸⁸⁷ Τα εξωτερικά σοκ είχαν ως συνέπεια την αύξηση του πληθωρισμού σε διψήφιο ποσοστό, το οποίο έγινε μονοψήφιο πάλι το 2007. Επιπλέον, η Μολδαβία συμφώνησε μέχρι το 2011 να συγκλίνει τις σταδιακά τις τιμές του φυσικού αερίου με αυτές που ισχύουν στην ευρωπαϊκή αγορά, δηλαδή τα 22^ο δολάρια. IMF, Republic of Moldova, Second Review Under the Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility and Request for Waiver of Nonobservance of Performance Criterion (June 25,2007), p.5

⁸⁸⁸ Vladimer Papava, “*The Political Economy of Georgia’s Rose Revolution*”, Orbis (Fall 2006), pp.664 -666

μεταξύ του Κρεμλίνου και των μεγάλων ρωσικών εταιρειών, δείχνουν ότι η εξωτερική πολιτική συντονίζεται στενά. Ως ο κυρίαρχος παροχέας ενέργειας, η Μόσχα προσπαθεί να επιμηκύνει και εμβαθύνει την εξάρτηση όλων των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης. Η ενέργεια και άλλες στρατηγικές πηγές μπορούν να μειωθούν ή διακοπούν σε σημαντικές περιστάσεις για να ασκήσουν πίεση σε συγκεκριμένα κράτη για να αλλάξουν τις πολιτικές τους. Η απειλή οικονομικού χάους που θα απορρέει από κυρώσεις ενέργειας έχει παράγει ισχυρές πιέσεις σε κυβερνήσεις να συγχρονίσουν τις πολιτικές τους με το Κρεμλίνο. Το δίκτυο αγωγών της Ρωσίας παραμένει υπό κρατικό έλεγχο μέσω δύο κρατικής ιδιοκτησίας εταιρειών: της Transneft για το πετρέλαιο και της Gazprom για το φυσικό αέριο. Η βιομηχανία ενέργειας κατάφερε να συγκεντρώσει μεγάλα ποσά σε μετρητά μετά το 1995 και χρησιμοποίησε αυτές τις πηγές για να αγοράσει υποδομές και άλλα περιουσιακά στοιχεία. Οι ευκολότεροι στόχοι για τους Ρώσους επενδυτές είναι χρεωμένες και δυσλειτουργικές εταιρείες σε φτωχές και πολιτικά αδύναμες χώρες⁸⁸⁹.

Οι ρωσικές επιχειρήσεις φυσικού αερίου και πετρελαίου συγχωνεύτηκαν με τοπικές ιδιωτικές επιχειρήσεις ενέργειας ή με βιομηχανίες που εξαρτώνται από πρώτες ύλες που εισάγονται από τη Ρωσία. Οι τοπικές επιχειρήσεις αναπτύχθηκαν σε ισχυρές εγχώριες ομάδες συμφερόντων, πιέζοντας εκ μέρους των Ρώσων συνεργατών τους για ευνοϊκές εμπορικές συμφωνίες και επενδυτικές ευκαιρίες, ενώ υποστηρίζουν τους στόχους εξωτερικής πολιτικής της Μόσχας. Τα πιο ευάλωτα κράτη είναι αυτά με μεγάλα χρέη προς τη Ρωσία ή με εξάρτηση από τις ρωσικές πρώτες ύλες. Η οικονομική προσέγγιση προς τους γείτονες υπαγορεύεται από την επιθυμία της Ρωσίας να ελέγξει τις ενεργειακές υποδομές τους, ιδίως σε κράτη σαν τη Λευκορωσία και την Ουκρανία που είναι διαμετακομιστικοί διάδρομοι ενέργειας. Τον Οκτώβριο του 2003 ο Πούτιν διαβεβαίωσε ότι θα διατηρήσει τον έλεγχο στις υποδομές αγωγών στην επικράτεια της Κοινοπολιτείας, καθώς το σύστημα κατασκευάστηκε από την ΕΣΣΔ και μόνο η Ρωσία είναι σε θέση να το λειτουργήσει. Προκειμένου να κερδίσει τη στήριξη της ΕΕ, ο Πούτιν ισχυρίστηκε ότι θα μπορεί να παρέχει φθηνή ενέργεια στην ΕΕ μόνο αν η Ρωσία διατηρήσει τη λειτουργία του συστήματος αγωγών υπό την επίβλεψη της⁸⁹⁰.

Η Ουκρανία παίζει σημαντικό ρόλο, καθώς το 95% των ενεργειακών εξαγωγών της Ρωσίας περνούν μέσα από την Ουκρανία. Δεδομένου ότι η ζήτηση της

⁸⁸⁹ Janusz Bugajski, op. cit. pp.31 &37

⁸⁹⁰ Ibid. pp.59-60

Δυτικής Ευρώπης για φυσικό αέριο αυξάνεται, η Gazprom ενδιαφέρεται να εξασφαλίσει μία διαμετακομιστική υποδομή το συντομότερο δυνατόν. Η αίσθηση του επείγοντος προκύπτει και από το γεγονός ότι μέχρι το 2015 οι νέες κοινοτικές ρυθμίσεις για το περιβάλλον θα περιορίζουν τη χρήση άνθρακα και άλλων καυσίμων, δίνοντας έκρηξη στις τιμές κατανάλωσης φυσικού αερίου⁸⁹¹.

Η παροχή ενέργειας, η τιμή και η πίστωση χρησιμοποιήθηκαν ως σημαντικά οικονομικά εργαλεία της ρωσικής πολιτικής. Η Ουκρανία εξαρτάται για περισσότερο από το 70% των αναγκών της σε πετρέλαιο και φυσικό αέριο από τη Ρωσία, και είναι βαριά χρεωμένη στα ρωσικά μονοπώλια. Η ικανότητα της Μόσχας να τραυματίσει την οικονομία της Ουκρανίας μέσω ενεργειακού εκβιασμού, ανέβασμα τιμών ή επικαλούμενη τα χρέη, απείλησε την κοινωνική και πολιτική σταθερότητα της χώρας⁸⁹².

Η Ρωσία προσπάθησε να ελέγξει τις ενεργειακές υποδομές της Ουκρανίας από τις αρχές της δεκαετίας του '90, μέσω της συμμετοχής στην ιδιωτικοποίηση των ενεργειακών πηγών της Ουκρανίας. Το παραπάνω σχέδιο, όμως, άγγιζε δύο ζητήματα που υπήρξαν στο επίκεντρο του πολιτικού διαλόγου στην Ουκρανία: όχι μόνο τις σχέσεις με τη Ρωσία, αλλά και της ιδιωτικοποίησης γενικότερα, πεδίο σύγκρουσης μεταξύ του κοινοβουλίου και του Προέδρου. Επιπλέον, οι φόβοι ότι η Ρωσία θα χρησιμοποιήσει τη νέα νομοθεσία για τις ιδιωτικοποιήσεις προς όφελος της, έγινε αντικείμενο εκμετάλλευσης από πολιτικούς για να καθυστερήσουν όλες τις πρωτοβουλίες ιδιωτικοποίησης. Συγκεκριμένα, η Βουλή απέτρεψε την Gazprom από το να μετατρέψει 1,4δισ δολάρια σε Ουκρανικά ομόλογα, τα οποία είχε αποκτήσει το 1993 και 1994 μετά από συμφωνίες διακανονισμού χρεών, σε μετοχές στον τομέα του φυσικού αερίου⁸⁹³.

Η Ρωσία ενεπλάκη σε «πόλεμο ενέργειας» με την Ουκρανία το διάστημα 1992-94, κατά το οποίο οι περικοπές στην παροχή ενέργειας ήταν πολιτικά υποκινούμενες και παρέλυσαν σημαντικά κομμάτια της οικονομίας. Οι αρχές της Ουκρανίας ήταν πεπεισμένες ότι οι οικονομικές πιέσεις εφαρμόστηκαν για να τους τιμωρήσουν για την απόρριψη διάφορων συμφωνιών της Κοινοπολιτείας. Η Μόσχα ζητούσε συγκεκριμένες παραχωρήσεις από την Ουκρανία για να εγγυηθεί την αυξημένη παροχή ενέργειας, μεταξύ των οποίων πλήρη έλεγχο στο Στόλο της

⁸⁹¹ Margarita Mercedes Balmaceda, "Gas, Oil and the Linkages between Domestic and Foreign Policies: The Case of Ukraine", *Europe – Asia Studies* Vol.50 no2 (March 1998), p.267

⁸⁹² Janusz Bugajski, op. cit. p.85

⁸⁹³ Margarita Mercedes Balmaceda, op. cit. p.264

Μαύρης Θάλασσας και παράδοση των πυρηνικών κεφαλών της Ουκρανίας. Η Ρωσία δεν επέβαλε ολοκληρωτικό εμπάργκο λόγω του αρνητικού αντίκτυπου στα ενεργειακά της έσοδα και γιατί το κλείσιμο επιχειρήσεων στην Ουκρανία θα επηρέαζε τις ρωσικές εταιρείες⁸⁹⁴.

Μετά το 1995 η Ρωσία άλλαξε στρατηγική, σκεπτόμενη ότι η μεγάλη ενεργειακή πίεση θα είχε ως συνέπεια να μειωθεί η ικανότητα της να μεταφέρει φυσικό αέριο στη Δυτική Ευρώπη και θα επηρεάζονταν τα συναλλαγματικά της έσοδα. Παρόλα αυτά, μεταξύ Δεκεμβρίου 1999 και Φεβρουαρίου 2000, η Ρωσία επέβαλε νέο εμπάργκο πετρελαίου στην Ουκρανία. Η απόκτηση ενεργειακών βιομηχανιών και υποδομών αναζωογόνησε την αλληλένδετη σχέση μεταξύ των ρωσικών και ουκρανικών ελίτ. Η Lukoil εξαγόρασε το διυλιστήριο πετρελαίου της Οδησσού τον Μάιο του 2000 και η Tyumen Oil απέκτησε το 67% του διυλιστηρίου Lisichank τον Ιούλιο του 2000⁸⁹⁵. Κατόπιν συμφωνίας μεταξύ των δύο Προέδρων τον Οκτώβριο του 2002 η Gazprom απέκτησε το 51% στις γραμμές φυσικού αερίου της Ουκρανίας και άλλες μεγάλες επιχειρήσεις, ως πληρωμή για τα χρέη του Κιέβου. Με επιπλέον συμφωνίες του Δεκεμβρίου η Gazprom αύξησε τον έλεγχο της επί του μονοπωλίου φυσικού αερίου στην Ουκρανία από τη NAK Naftogaz⁸⁹⁶.

Η απόκτηση του ελέγχου των ενεργειακών υποδομών της Λευκορωσίας ήταν πιο εύκολη υπόθεση για τη Ρωσία, κυρίως λόγω της κακής οικονομικής κατάστασης της πρώτης. Τον Νοέμβριο του 2001, η Gazprom προειδοποίησε ότι θα σταματήσει την παροχή φυσικού αερίου αν το Μινσκ δεν δεχόταν τιμή κατανάλωσης μεγαλύτερη από τη συμφωνηθείσα (36 δολάρια αντί για 24 για 1000 κυβικά μέτρα). Ο Πρόεδρος Lukashenka δήλωσε ότι η Ρωσία ήθελε ποσοστό από την Beltransgaz ως πληρωμή για τα χρέη φυσικού αερίου, και διέταξε την κυβέρνηση να βρει τρόπους να παρέχει την χώρα με εναλλακτικές πηγές ενέργειας. Παρόλα αυτά, τον Απρίλιο του 2002 υπέκυψε στις πιέσεις της Μόσχας και υπέγραψε διακυβερνητική συμφωνία για διεύρυνση της συνεργασίας στον τομέα του φυσικού αερίου. Επίσης, υιοθετήθηκαν νομικές τροποποιήσεις που μετέτρεπαν την Beltransgaz σε κοινή εταιρεία Ρωσίας –

⁸⁹⁴ Janusz Bugajski, op. cit. p.85

⁸⁹⁵ Η LUKoil παρείχε 2εκ. τόνους πετρελαίου στη μονάδα της Οδησσού, καθώς ικανοποιήθηκε το αίτημα της οι μετοχές θα ανήκουν σε αυτή και όχι στο κράτος. Όπως φαίνεται από το παραπάνω παράδειγμα, το ζήτημα της παροχής πετρελαίου από τη Ρωσία στην Ουκρανία δεν επίλυεται πάντα σε διακρατικό επίπεδο, αλλά στο επίπεδο συμφωνιών μεταξύ ημι-ιδιωτικών και ημι-κρατικών δρώντων

⁸⁹⁶ Janusz Bugajski, op. cit. p.86

Λευκορωσίας. Η Gazprom απέκτησε το 25% της εταιρείας και έσβησε 80εκ. δολάρια από τα χρέη, ενώ μένουν ακόμα 280εκ. δολάρια να εξοφληθούν⁸⁹⁷.

6.4.3.3. Μεταρρυθμίσεις σε Ρουμανία

Η διαδικασία των οικονομικών μεταρρυθμίσεων στη Ρουμανία ξεκίνησε χωρίς να έχουν προηγηθεί συνομιλίες μεταξύ των πολιτικών δρώντων, οι οποίες και θα παρήγαγαν την απαραίτητη συναίνεση, ιδιαίτερα λόγω της αιματηρής επανάστασης και της εκτέλεσης του Τσαουσέσκου. Μετά τις εκλογές του 1990 η κυβέρνηση Roman υιοθέτησε μεγάλο μέρος του φιλελεύθερου οικονομικού προγράμματος της αντιπολίτευσης, χωρίς όμως να μπορεί να το εφαρμόσει, ενώ πριν τις εκλογές είχε βασιστεί στα τμήματα της εργατικής τάξης που αντιτίθονταν σε ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις⁸⁹⁸. Ο κύριος λόγος για αυτή την έλλειψη συναίνεσης ήταν ότι νομιμοποίηση έδιναν ακόμη έννοιες όπως «κοινωνική αλληλεγγύη» και «ισότητα», ενώ οι πολίτες της Ρουμανίας υποψιάζονταν βαθιά τη διαφοροποίηση των κοινωνικών συμφερόντων που θα επέφερε η οικονομική ανάπτυξη. Ένας επιπλέον λόγος ήταν ότι οι πολίτες θεωρούσαν τον καπιταλισμό ως μία πρωτοβουλία των αστικών διανοούμενων και τον εξίσωναν με τις προηγούμενες αστικές πρωτοβουλίες, δηλαδή την κολεκτιβοποίηση⁸⁹⁹.

Οι αριστερές κυβερνήσεις της περιόδου 1989-96 υποκατέστησαν τα μέτρα οικονομικού εκσυγχρονισμού με εκτεταμένες παροχές του συνεχώς διογκούμενου ρουμανικού κράτους πρόνοιας. Το κράτος πρόνοιας, όπως εφαρμόστηκε στη Ρουμανία, στόχευε να υποκαταστήσει μόνιμα τη φιλελεύθερη δημοκρατία. Οι επιπλέον πόροι που χρησιμοποιήθηκαν για την «κοινωνική ασφάλεια» εναντίον της «δημιουργικής καταστροφής», δηλαδή της δημιουργίας καπιταλισμού, έκαναν τη διαδικασία λιγότερο καταστροφική αλλά και λιγότερο δημιουργική⁹⁰⁰.

Το κυριότερο ζήτημα για τον οικονομικό εκσυγχρονισμό στη Ρουμανία ήταν η αναδιανομή της γης, δεδομένου ότι η οικονομία της είχε παραμείνει σε μεγάλο βαθμό αγροτική. Τα μέτρα που υιοθετήθηκαν είχαν ως στόχο τη δημιουργία του καθεστώτος ιδιοκτησίας που ίσχυε πριν την κολεκτιβοποίηση. Ένας από τους στόχους της κολεκτιβοποίησης ήταν να απονομιμοποιήσει την κατοχή περιουσίας

⁸⁹⁷ Ibid. p.67

⁸⁹⁸ Nestor Ratesh, *Romania: the entangled revolution*, CSIS Washington 1991, pp.146-7

⁸⁹⁹ Katherine Verdery, *What was socialism and what comes next?*, New Jersey: Princeton University Press 1996, p.127

⁹⁰⁰ Claus Offe, *Varieties of Transition*, London: Polity Press 1996, p.48

από τις οικογένειες και τις εργατικές μονάδες, ενώ η αποκατάσταση των περιουσιών έδωσε νέα νομιμοποίηση⁹⁰¹. Την αποκατάσταση ρύθμιζε ο νόμος 18/1991, ο οποίος όμως είχε πολλές ατέλειες. Ο συγκεκριμένος νόμος προέβλεπε ρυθμίσεις για το 70% της γης που ήταν στις συλλογικές φάρμες, ενώ το υπόλοιπο 30% ήταν στις κρατικές φάρμες και δεν θα διανεμόταν, με συνέπεια πολλοί από τους προηγούμενους κατόχους να μείνουν χωρίς γη. Ο νόμος περιόριζε την αποκατάσταση γης στα 10 εκτάρια, αλλά επέτρεπε την απόκτηση της με νόμιμα μέσα μέχρι τα 100 εκτάρια. Οι δήμαρχοι, οι αγρονόμοι και οι διευθυντές των κολεκτίβων εκμεταλλεύτηκαν τη τελευταία διάταξη, είτε γιατί είχαν περισσότερα χρήματα είτε γιατί μπορούσαν να εμφανίζουν αγορές που έγιναν με αθέμιτα μέσα ως νόμιμες⁹⁰².

Η Ρουμανία το 1995 υπέστη μεγάλη οικονομική κρίση λόγω της κατάρρευσης του σχήματος των πυραμίδων, που είχαν δημιουργηθεί ένα χρόνο νωρίτερα και στα οποία συμμετείχαν κοινοβουλευτικά κόμματα και μέλη των μυστικών υπηρεσιών. Τα πυραμιδικά σχήματα, τα λεγόμενα *caritas*, δίχασαν τη ρουμανική κοινωνία: στη μία πλευρά βρίσκονταν όσοι είχαν πλουτίσει από αυτά και επηρέαζαν άμεσα τις πολιτικές ελίτ. Αυτή η πλευρά της κοινωνίας αντιλήφθηκε την οικονομία ως μία αφηρημένη έννοια που δεν κυβερνάται από ανθρώπους, ενώ δημιουργήθηκε μία νέα καπιταλιστική ηθική, η οποία όριζε την επιτυχία με βάση το χρήμα και δημιουργούσε την εντύπωση ότι όλα τα μέσα ήταν ανεκτά⁹⁰³. Στην άλλη πλευρά της κοινωνίας ήταν όσοι γίνονταν συνεχώς πιο φτωχοί και θεωρούσαν τους πλούσιους ως ανήθικους. Είναι αξιοσημείωτο ότι τα πυραμιδικά σχήματα οδήγησαν στη δημιουργία ενός «Τρίτου Κόσμου» εντός της Ρουμανίας, ενώ η κοινωνική πόλωση οξύνθηκε από τη διστακτική και καθυστερημένη απαγόρευση των *caritas*⁹⁰⁴.

Οι φιλελεύθερες κυβερνήσεις μετά το 1996 επιτάχυναν τις μεταρρυθμίσεις, καθώς η πολιτική σταθερότητα και η επιθυμία των πολιτών να ενταχθεί η Ρουμανία στην ΕΕ, έδωσαν τη συναίνεση που έλειπε. Η μέση ετήσια ανάπτυξη έκτοτε άγγιζε το 8%, ποσοστό η Ρουμανία διατήρησε και στην αρχή της παγκόσμιας κρίσης του 2008. Παρότι η Ρουμανία έμοιαζε ανεπηρέαστη από την κρίση, λίγο πριν τις κοινοβουλευτικές εκλογές του Δεκεμβρίου 2008 ανακοινώθηκε ότι το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών θα υπερβεί το 14%. Η Κεντρική Τράπεζα της Ρουμανίας κάθεται άνετα πάνω στα αποθέματα των 27δισ ευρώ, αλλά το μεγάλο έλλειμμα

⁹⁰¹ Katherine Verdery, op. cit. p.164

⁹⁰² Ibid. pp.134-7

⁹⁰³ Χρήστος Λυριντζής, *Σύγκριση και Ερμηνεία*, Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος 2001, σελ.176

⁹⁰⁴ Katherine Verdery, op. cit. p.203

τρεχουσών συναλλαγών και η εξάρτηση από τον βραχυπρόθεσμο δανεισμό την κάνει τρωτή σε καιρούς κρίσης⁹⁰⁵.

6.4.3.4. Μεταρρυθμίσεις σε Λευκορωσία

Η Λευκορωσία θεωρείται σήμερα ως το κράτος που έχει ακόμα να διανύσει τον μακρύτερο δρόμο για τη δημιουργία οικονομίας της αγοράς. Από τις αρχές της δεκαετίας του 90, η μακροοικονομική επίδοση της Λευκορωσίας υπήρξε από τις πιο αδύναμες ανάμεσα στην περιοχή, κυρίως λόγω της ανικανότητας των αρχών να εφαρμόσουν μία συνετή δημοσιονομική πολιτική, καθώς βασίστηκαν στην πληθωριστική χρηματοδότηση των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού από την Κεντρική Τράπεζα⁹⁰⁶. Στα μέσα της δεκαετίας έγινε εμφανές ότι η ελλιπής διαδικασία εκδημοκρατισμού εμποδίζει περαιτέρω τις μεταρρυθμίσεις. Ακόμη και σήμερα οι οικονομικές και εμπορικές δραστηριότητες στη Λευκορωσία ρυθμίζονται από έναν αριθμό νόμων, προεδρικών διαταγμάτων και οδηγιών που είναι συχνά αντίθετοι μεταξύ τους. Συχνά αυτά τα μέτρα εισήχθησαν με *ad hoc* τρόπο για να αντιμετωπίσουν συγκεκριμένα προβλήματα, οι παρακάμψεις από τον νόμο μέσω προεδρικών διαταγμάτων και κυβερνητικών οδηγιών είναι συχνές, ενώ τα περιουσιακά δικαιώματα δεν είναι σαφή και συχνά περιορίζονται. Οι συνέπειες διαχέονται και στον χρηματοδοτικό τομέα, με τις τράπεζες να μην μπορούν να διασφαλίσουν τα δάνεια και ο εμπορικός δανεισμός να υποφέρει ανάλογα⁹⁰⁷.

Οι ιδιωτικοποιήσεις ξεκίνησαν το 1994 με την υιοθέτηση του προγράμματος κουπονιών, παρόμοιο με αυτό που εφαρμόστηκε στην Τσεχία. Σύμφωνα με το παραπάνω πρόγραμμα, κάθε πολίτης μπορούσε να δημιουργήσει ένα λογαριασμό στην κρατική Belarusbank και συνολικά με αυτό το σχήμα θα πουλούσαν το ένα τρίτο της κρατικής περιουσίας. Το ενδιαφέρον για το σχήμα ήταν μικρό, λόγω αβεβαιότητας από τους πολίτες και του μικρού ποσοστού που μπορούσε ναπωληθεί. Οι ιδιωτικοποιήσεις καθυστέρησαν περαιτέρω το 1997, όταν ο Πρόεδρος Lukashenka υπέγραψε το διάταγμα Νο541, το αποκαλούμενο «χρυσό μερίδιο». Το εν λόγω διάταγμα επιτρέπει στο κράτος να διατηρήσει ένα ειδικό μερίδιο σε κάθε εταιρεία που ιδιωτικοποιείται και δίνει στο κράτος το δικαίωμα να διορίζει τα μέλη της στο Διοικητικό Συμβούλιο, τα οποία μπορούν να ασκήσουν βέτο σε μία σειρά

⁹⁰⁵ Vlad Georgescu, “Crisis hits Romania at poll time”, 27/11/2008 www.bbc.co.uk

⁹⁰⁶ IMF Working Paper, “A Common Currency for Belarus and Russia”, December 2004, p.20

⁹⁰⁷ IMF, Republic of Belarus, Staff Country Report no98/ 108 (October 1998), p.57

δραστηριοτήτων, όπως η αναδιάρθρωση, η ρευστότητα, η αλλαγή του εξουσιοδοτημένου κεφαλαίου και η τοποθέτηση διευθυντών. Το διάταγμα τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιανουαρίου 1998 και απέτρεψε πιθανούς επενδυτές, αν και σε συγκεκριμένους ξένους επενδυτές είχε δοθεί εξαίρεση⁹⁰⁸.

Ο τραπεζικός τομέας στη Λευκορωσία αντιμετωπίζει σήμερα τα προβλήματα που υπήρχαν και στη Μολδαβία τη δεκαετία του '90. Η κυβέρνηση της Λευκορωσίας έχει στην κατοχή της άμεσα ή έμμεσα τις 4 μεγαλύτερες τράπεζες της χώρας, που έχουν σε περιουσία το 70% του μεριδίου της αγοράς. Το κράτος χρησιμοποιεί αυτές τις τράπεζες για να συνάψει δάνεια σε επιχειρήσεις ή τομείς «προτεραιότητας», κάποιες φορές με όρους ευνοϊκής μεταχείρισης, ενώ οι τράπεζες έχουν ευνοϊκή πρόσβαση στις πηγές της Κεντρικής Τράπεζας. Παρότι οι τράπεζες της Λευκορωσίας αναφέρουν σχετικά υψηλά επίπεδα κεφαλαίου και πτωτικά επίπεδα μη λειτουργικών δανείων, τα επίσημα στοιχεία δείχνουν ότι σχεδόν ο μισός τομέας των επιχειρήσεων είναι ζημιογόνος, το οποίο θέτει ερωτήματα για την επάρκεια των στάνταρ ταξινόμησης των δανείων. Επιπλέον, υπάρχει μία ουσιαστική έκθεση των τραπεζών της Λευκορωσίας στους άμεσους και έμμεσους κινδύνους ξένου συναλλάγματος, δεδομένων των υψηλών ποσοστών ενεργητικών και παθητικών σε δολάρια των τραπεζικών φύλλων ισολογισμού⁹⁰⁹.

Στα πλαίσια αυτής της κακής οικονομικής κατάστασης, η Λευκορωσία μπορεί και διατηρεί ένα τεκμηριωμένο σύστημα κοινωνικής προστασίας για τα νοικοκυριά της. Οι δαπάνες για διάφορα κοινωνικά προγράμματα, εκτός της παιδείας και της υγείας, υπερέβησαν το 30% του ΑΕΠ το 1998. Η Λευκορωσία παρέχει επιδοτήσεις στους καταναλωτές και ελέγχους τιμών, συνταξιοδοτικά και παιδικά επιδόματα, επιδόματα ανεργίας, καθώς και πληρωμές στα θύματα του Τσερνομπίλ. Παρά τις κατά καιρούς δυσκολίες, οι αρχές έχουν διατηρήσει την έμφαση τους σε κοινωνικά προγράμματα και ως τώρα δεν υπάρχουν οφειλόμενα για αυτά τα προγράμματα⁹¹⁰.

Η Λευκορωσία βίωσε με ιδιαίτερα έντονο τρόπο τη ρωσική κρίση του 1998, δεδομένου ότι η οικονομία της είναι στενά συνδεδεμένη με αυτή της Ρωσίας, όπως ήταν ενσωματωμένη στην οικονομία της ΕΣΣΔ, και η Ρωσία είναι μακράν ο κυρίαρχος εμπορικός εταίρος της Λευκορωσίας. Η πτώση της ανάπτυξης στις αρχές του 1999 αντανακλά κυρίως τη βαθμιαία μείωση της διαθέσιμης ικανότητας

⁹⁰⁸ IMF, Republic of Belarus, Staff Country Report no98/ 108 (October 1998), pp.57-58

⁹⁰⁹ IMF Working Paper, "A Common Currency for Belarus and Russia", December 2004, p.27

⁹¹⁰ IMF, Republic of Belarus, Staff Country Report no99/ 143 (December 1999), p.23

επέκτασης στην οικονομία, την πτώση στην εξωτερική ζήτηση λόγω της οικονομικής κρίσης στη Ρωσία, και τη νωθρή εγχώρια ζήτηση. Ο πληθωρισμός εκτινάχθηκε από 63% το 1997 σε 182% το 1998, καθώς η νομισματική πολιτική χαλάρωσε στην αρχή της οικονομικής κρίσης. Η ρωσική κρίση μείωσε την ικανότητα της οικονομίας να διαχειριστεί το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών, που στο παρελθόν είχε εν μέρει απορροφήσει τις πληθωριστικές πιέσεις που παρήγαγε η επεκτατική νομισματική πολιτική. Για τα κοινωνικά σημαντικά αγαθά, όπως το κρέας, που είχαν αυστηρό έλεγχο τιμών, το πρόβλημα ήταν έντονο, με την τιμή στη Λευκορωσία να είναι το ένα τέταρτο από αυτή στις ρωσικές πόλεις⁹¹¹. Η κεφαλαιακή επάρκεια και η θέση ρευστότητας των εμπορικών τραπεζών επιδεινώθηκε σημαντικά το 1998 και στις αρχές του 1999. Η πληθωριστική νομισματική πολιτική οδήγησε σε σημαντική υποτίμηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας, κάνοντας το δύσκολο για τις τράπεζες να παρέχουν σε τοπικό νόμισμα τέτοια μη αποδοτικά δανείων. Επιπλέον, η πτώση των εξαγωγών στη Ρωσία, ταυτόχρονα με τη σφίξη των περιορισμών στην αγορά ξένου νομίσματος, αύξησε δραματικά τις αθετήσεις στα επονομαζόμενα δάνεια σε ξένο νόμισμα⁹¹².

Η οικονομική κρίση της Ρωσίας είχε την επιπλέον συνέπεια να διακοπούν οι προσπάθειες ολοκλήρωσης με τη Λευκορωσία, η οποία αφορούσε τη νομισματική ένωση μεταξύ των δύο κρατών. Οι συζητήσεις ξεκίνησαν τον Σεπτέμβριο του 1993, μόνο 2 μήνες μετά την επίσημη κατάρρευση της ζώνης του ρουβλιού, όταν ο Πρόεδρος της Λευκορωσίας Kebich και ο Ρώσος Πρωθυπουργός Chernomyrdin, υπέγραψαν συμφωνία για μία «νέου τύπου» ζώνης ρουβλιού εντός του πλαισίου της Κοινοπολιτείας, η οποία στις 24 Σεπτεμβρίου έγινε συμφωνία νομισματικής ένωσης. Η Βουλή της Λευκορωσίας επικύρωσε και τις δύο συμφωνίες, και η τελική συμφωνία με τη Ρωσία για την ενοποίηση των νομισματικών τους συστημάτων υπεγράφη στις 13 Απριλίου 1994. Το γεγονός ότι η συμφωνία συνεπάγεται την παράδοση ενός σημαντικού βαθμού της κυριαρχίας της Λευκορωσίας δεν έδειχνε να ενοχλεί τους λήπτες αποφάσεων: η συμφωνία ήταν να μεταφερθούν τα ενεργητικά και παθητικά της Κεντρικής Τράπεζας Λευκορωσίας στην αντίστοιχη της Ρωσίας, επιτρέποντας στη Ρωσία να καθορίζει τους φόρους και τον προϋπολογισμό της Λευκορωσίας και απαιτούσε η μετατροπή του τοπικού νομίσματος να γίνει σε συναλλαγματική τιμή που δεν ωφελούσε τη Λευκορωσία. Το μέτρο, όμως, ήταν πολιτικά δημοφιλές, καθώς

⁹¹¹ IMF, Republic of Belarus, Staff Country Report no99/ 143 (December 1999), pp.8-9

⁹¹² Ibid. p.16

και οι δύο προεδρικοί υποψήφιοι στις εκλογές του 1994 υποστήριξαν την νομισματική ένωση. Επίσης, οι υποστηρικτές της ένωσης στη Λευκορωσία, με προεξέχοντα τον Πρόεδρο Kebich, τόνισαν ότι τα δύο κράτη είναι δεμένα με τους πιο στενούς πνευματικούς δεσμούς, έχουν κοινή ιστορία και παρόμοιους πολιτισμούς. Οι ψυχροί οικονομικοί υπολογισμοί οδήγησαν τη Ρωσία να αναβάλει τη νομισματική ένωση. Παρότι η συμφωνία έδινε στη Ρωσία σημαντικό έλεγχο επί της οικονομίας της Λευκορωσίας και θα αύξανε το βάρος της Ρωσίας στις παγκόσμιες υποθέσεις, οι Ρώσοι οικονομικοί αξιωματούχοι προειδοποίησαν ότι η νομισματική ένωση θα υπονόμει τις εύθραυστες μεταρρυθμίσεις στη Ρωσία, η οποία θα έπρεπε να ξελασπώσει την τελειώς μη μεταρρυθμισμένη οικονομία της Λευκορωσίας⁹¹³.

Ο Lukashenka και ο Πούτιν συναντήθηκαν στο Μινσκ τον Ιανουάριο του 2003 και αποφάσισαν να εισάγουν το ρούβλι ως νόμιμο νόμισμα από την 1^η Ιανουαρίου 2005 και ως κοινό νόμισμα από την 1^η Ιανουαρίου 2008. Τα δύο κράτη διαφώνησαν σε ζητήματα ελέγχου των νομισμάτων, καθώς η Ρωσία ήθελε να οργηστρώνεται από τη Μόσχα και η Λευκορωσία ήθελε κοινή Κεντρική Τράπεζα. Τον Ιούνιο του 2003 το Μινσκ συμφώνησε ότι επί της αρχής ότι η Μόσχα θα ελέγχει τη νομισματική πολιτική της Λευκορωσίας και το δικαίωμα κοπής χρήματος θα το έχει η Κεντρική Τράπεζα της Μόσχας. Λίγες μέρες μετά ο Lukashenka δήλωσε ότι η απόφαση θα εφαρμοστεί μόνο αν αυξήσει το βιοτικό επίπεδο των πολιτών και θα δεσμευόταν σε νομισματική ένωση μόνο μετά την εφαρμογή όλων των άλλων διμερών συμφωνιών. Η Λευκορωσία έλαβε, επίσης, 4δισ δολάρια από τη Ρωσία προκειμένου να γίνει η νομισματική ένωση⁹¹⁴.

6.4.3.5. Μεταρρυθμίσεις σε Ουκρανία

Η Ουκρανία, σε αντίθεση με τη Λευκορωσία, ξεκίνησε νωρίς και με μεγάλο ενθουσιασμό τις μεταρρυθμίσεις, λόγω των ψευδαισθήσεων που είχαν οι πολίτες ότι θα βελτιωθεί γρήγορα το βιοτικό τους επίπεδο. Το πρώτο πρόγραμμα ιδιωτικοποίησης (1992-94) προέβλεπε ότι οι υπάλληλοι και διευθυντές μεσαίων και μεγάλων επιχειρήσεων θα μπορούσαν να δώσουν μέρος του μισθού τους για να εξαγοράσουν μετοχές. Το αποτέλεσμα δεν ήταν αναμενόμενο, καθώς υπήρχε μικρή δημόσια συμμετοχή στο πρόγραμμα και ιδιωτικοποιήθηκαν μόλις 1240 επιχειρήσεις.

⁹¹³ Stephen R. Burant, "Foreign Policy and National Identity: A Comparison of Ukraine and Belarus", *Europe – Asia Studies* Vol.47 no7 (November 1995), pp.1135 -1136

⁹¹⁴ Janusz Bugajski, op. cit. p.69

Με προεδρικό διάταγμα του Οκτωβρίου 1994 θα ιδιωτικοποιούνταν πάνω από 8.000 μεσαίες και μεγάλες επιχειρήσεις μέσω δημοπρασίας. Η πρόοδος υπήρξε μικρή λόγω της αντίθεσης της κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης και μέχρι το τέλος του 1996 είχαν περάσει σε ιδιωτικά χέρια σχεδόν 2000 εταιρείες. Η ιδιωτικοποίηση μεσαίων και μεγάλων επιχειρήσεων σταμάτησε λίγο στις αρχές του 1997, αλλά ανέκαμψε μέχρι τα τέλη του έτους. Ένας σημαντικός λόγος ήταν ότι η Βουλή παρενέβη και μετέφερε την αρμοδιότητα επίβλεψης της διαδικασίας ιδιωτικοποίησης από το Κρατικό Ταμείο Περιουσιών στη Βουλή και σταμάτησε την πώληση στρατηγικών επιχειρήσεων μέσω διεθνών προσφορών⁹¹⁵.

Στη διαδικασία μεταρρυθμίσεων τα πρώτα χρόνια συνέβαλαν σημαντικά δύο παράγοντες, η πολιτική σταθερότητα και η σχετική ηρεμία στις σχέσεις του ουκρανικού κράτους με την πολυπληθή ρωσική μειονότητα. Το σταθερό πολιτικό κλίμα κλονίστηκε στα τέλη του 1996 από τη συνεχιζόμενη συσσώρευση οφειλομένων μισθών και συντάξεων, οι οποίες οδήγησαν σε συχνές και βίαιες διαδηλώσεις, ενώ η απεργία των μεταλλωρύχων έφερε και το μπλοκάρισμα των σιδηροδρόμων. Επίσης, η πολιτική ένταση μεταξύ Βουλής και Προέδρου το πρώτο μισό του 1997 πάνω σε κύρια σημεία του προγράμματος προσαρμογής είχε ως συνέπεια να μην εφαρμοστούν μεταρρυθμίσεις, ιδιαίτερα στον τομέα της φορολογίας⁹¹⁶.

Ο δεύτερος παράγοντας διασαλεύτηκε με αφορμή τη συζήτηση για τον προσανατολισμό του εξωτερικού εμπορίου, συζήτηση που προέκυψε λόγω του μεγάλου αντίκτυπου που είχε η ρωσική κρίση. Οι Ουκρανοί εθνικιστές επιζητούν ισχυρή οικονομική ολοκλήρωση με τη Δύση και πολιτικές αυτάρκειας έναντι της Ρωσίας και της Κοινοπολιτείας, πρωτίστως για να πετύχουν αυτονομία μέσω της οικονομικής διαφοροποίησης και ανεξαρτησίας, ταυτότητα μέσω εξάλειψης των συνόρων, και ενίσχυσης της εθνικής ταυτότητας μέσω πολιτιστικής διάχυσης και προστατευτισμού. Οι Ρώσοι εθνικιστές ζητούν ισχυρή ολοκλήρωση με τη Ρωσία και την Κοινοπολιτεία, ώστε να πετύχουν την εσωτερική τους συνοχή μέσω δεσμών με την πατρίδα⁹¹⁷.

Η συζήτηση ξεκίνησε μεν το 1998, αλλά ήδη από το 1996 το εμπόριο της Ουκρανίας απομακρύνεται από τα πρώην σοβιετικά κράτη, κυρίως λόγω διαμάχης που ξέσπασε εκείνη τη χρονιά με τη Ρωσία για τη συλλογή του ΦΠΑ, η οποία

⁹¹⁵ IMF, Ukraine, Staff Country Report no99/ 42 (May 1999), pp.23-25

⁹¹⁶ IMF, Ukraine, Staff Country Report no97/ 109 (October 1997), p.7

⁹¹⁷ Stephen Shulman, op. cit. p.382

επιλύθηκε στις αρχές του 1998. Η Ρωσία παρέμενε ο μεγαλύτερος εισαγωγέας ουκρανικών προϊόντων, αλλά τη δεύτερη θέση πήρε η Κίνα αντί της Λευκορωσίας, ενώ ανεβαίνει και το ποσοστό της Γερμανίας και Τουρκίας. Στην απόφαση της Ουκρανίας για διεύρυνση των εμπορικών της εταίρων συνέβαλε η ένταξη της στις διεθνείς κεφαλαιακές αγορές το 1997, αλλάζοντας τη δομή της εξωτερικής χρηματοδότησης. Η χρηματοδότηση από ιδιωτικούς πιστωτές το 1999 έφτανε τα 400 εκ. δολάρια, από το ΔΝΤ στα 286εκ., από την Παγκόσμια Τράπεζα στα 200εκ., από την ΕΕ στα 110εκ. και από την Ιαπωνία στα 35εκ. δολάρια⁹¹⁸.

Μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1997 η ζήτηση για Ουκρανικά προϊόντα μειώθηκε σε σημαντικές αγορές της Ασίας, ενώ η κρίση στη Ρωσία το 1998 οδήγησε σε πτώση των εξαγωγών και υποτίμηση του hryvnia. Η καταγεγραμμένη ανεργία διπλασιάστηκε τους 18 μήνες που τελείωσαν τον Δεκέμβριο του 1998, αλλά το ποσοστό παρέμεινε στο χαμηλό 4%, και οι μισθοί μειώθηκαν το 1997 και τους πρώτους 9 μήνες του 1998. Το 1997 και το πρώτο μισό του 1998 η Ουκρανία έκανε σημαντική πρόοδο στη μείωση του πληθωρισμού, κυρίως λόγω της νομισματικής πολιτικής που κράτησε τη συναλλαγματική ισοτιμία σταθερή. Ο πληθωρισμός έπεσε από 52% το 1996 σε 8% το 1997 και 5% στο πρώτο μισό του 1998⁹¹⁹.

Η κρίση του 1998 φανέρωσε τη ραγδαία αύξηση του μη καταγεγραμμένου τομέα της οικονομίας στην Ουκρανία, ενώ οι επίσημα καταγεγραμμένοι τομείς επιδεινώνονταν συνεχώς⁹²⁰. Έρευνα που έγινε σε επιχειρήσεις έδειξε μία σειρά λόγων για αυτό το φαινόμενο: α)εκτεταμένη ή άδικη φορολόγηση β)ασταθείς και ασαφείς νόμοι γ)ρυθμίσεις και φόροι στο εξωτερικό εμπόριο δ)παραμένοντες περιορισμοί στο συνάλλαγμα ε)αργή ιδιωτικοποίηση στ)παραμένοντες περιορισμοί στις τιμές και ζ)παρενόχληση από την τοπική αυτοδιοίκηση⁹²¹.

Στην Ουκρανία, όπως στη Λευκορωσία και τη Μολδαβία, υπάρχει μία πληθώρα από κοινωνικά βοηθήματα. Υπό το σύστημα παρακράτησης φόρου συντάξεων, το ποσοστό φορολόγησης των μισθών είναι 33% και εφαρμόζεται σε 22εκ. εργαζομένους για να χρηματοδοτήσει 14εκ. συνταξιούχους σε συνολικό πληθυσμό 50εκ. ατόμων. Ο υψηλός πληθωρισμός τα πρώτα χρόνια της μετάβασης στην ουσία εκμηδένισε τις ατομικές συντάξεις, ενώ και οι συντάξεις διαφέρουν

⁹¹⁸ IMF, Ukraine, Staff Country Report no99/ 42 (May 1999), pp.63 &66

⁹¹⁹ Ibid. pp.12 &19

⁹²⁰ Εκτιμήσεις ανάλογα με τη μεθοδολογία, όπως η ζήτηση χρήματος ή η κατανάλωση ηλεκτρικού, δίνουν αποτελέσματα από το 30% έως το 100% του επίσημου τομέα, που σημαίνει ότι το ΑΕΠ της Ουκρανίας θα διπλασιαζόταν.

⁹²¹ IMF, Ukraine, Staff Country Report no97/ 109 (October 1997), p.10

αρκετά ανάμεσα σε προνομιούχες και μη κατηγορίες π.χ. το 1997 οι περισσότεροι συνταξιούχοι λαμβάνουν 60 hryvnia το μήνα, οι στρατιωτικοί 200 και οι δικαστικοί με τους κοινοβουλευτικούς πιο πολλά⁹²².

6.4.4. Η εθνικιστική αντίδραση στη Μολδαβία

6.4.4.1. Οικονομικός εθνικισμός

Η κυρίαρχη άποψη στη διεθνή βιβλιογραφία είναι ότι δεν υπάρχει σημείο σύγκλισης μεταξύ του οικονομικού εθνικισμού και του καπιταλισμού. Ο Jan Kofman ισχυρίζεται ότι τα 3 βασικά συστατικά του οικονομικού εθνικισμού είναι ο προστατευτισμός, η αυτάρκεια και η εκβιομηχάνιση, ενώ ο Gilpin χρησιμοποιεί τους όρους οικονομικό εθνικισμό και меркантиλισμό εναλλακτικά. Μία βασική διαπίστωση είναι ότι τόσο ο οικονομικός εθνικισμός, που προτείνει την υιοθέτηση προστατευτικών πολιτικών, όσο και το φιλελεύθερο οικονομικό δόγμα προσπαθούν να πετύχουν παρόμοιους στόχους, δηλαδή να προωθήσουν τον πλούτο και την ισχύ του έθνους. Δεδομένου ότι οι προστατευτιστές και οι φιλελεύθεροι αιτιολογούν τα σχέδια τους επικαλούμενοι την εθνική ευημερία, οι διαφορές στην οικονομική φιλοσοφία περιορίζονται σε διαμάχες για τις πολιτικές. Όταν η Πρώτη Βιομηχανική Επανάσταση, η οποία επικεντρώθηκε στην Αγγλία, άρχισε να επηρεάζει και άλλα κράτη, ο οικονομικός εθνικισμός ήταν φιλελεύθερος στον χαρακτήρα και εμπνευσμένος από την ιδέα του Adam Smith για το laissez faire⁹²³.

Οι συνταγές του οικονομικού εθνικισμού δεν θεωρούνται κατάλληλες για τα υπό μετάβαση κράτη, δεδομένης της ιδεολογικής κυριαρχίας του καπιταλισμού και της συνεπαγόμενης αφήγησης της παγκοσμιοποίησης. Η συγκεκριμένη αφήγηση προσπαθεί να συνδέσει τις βασικές υποθέσεις της παγκοσμιοποίησης με την άμβλυνση του εθνικισμού. Συγκεκριμένα, η αφήγηση ισχυρίζεται ότι αν τα αγαθά ανταλλάσσονται ελεύθερα μεταξύ περιοχών και ομάδων, οι άνθρωποι θα μάθουν το ατομικό συμφέρον και θα εγκαταλείψουν τα συλλογικά πάθη, θα μπορέσουν να σχηματιστούν σε αστικές κοινότητες από ανεξάρτητους πολίτες μεσαίας τάξης, θα απαιτούν περισσότερα δικαιώματα από τα κράτη τους και θα ψηφίζουν εναντίον των

⁹²² IMF, Ukraine, Staff Country Report no97/ 109 (October 1997), p.45

⁹²³ Stephen Shulman, "Nationalist Sources of International Economic Integration", International Studies Quarterly Vol.44 no3 (September 2000), pp.366 -367

ανεπαρκειών, το οποίο θα ευνοήσει επιπλέον το εμπόριο, την ευημερία, την ελευθερία και την ανάπτυξη⁹²⁴.

Από την πλευρά τους οι οικονομικοί εθνικιστές επιζητούν την αυτάρκεια, καθώς θεωρούν ότι αποτρέπει τα ξένα κράτη από το να εκμεταλλευτούν την ασύμμετρη οικονομική αλληλεξάρτηση ως εργαλείο για την άσκηση πολιτικής καταστολής και ελέγχου επί του έθνους. Η αναζήτηση για υψηλού βαθμού οικονομική ανεξαρτησία μπορεί να έρθει με κόστος τον πλούτο του έθνους, αλλά η ικανοποίηση που απορρέει από τον εθνικό έλεγχο μπορεί να αποζημιώσει για την οικονομική απώλεια. Επιπλέον, η διεθνής ολοκλήρωση επίσης προωθεί το στόχο των εθνικιστών για αυτονομία με δύο τρόπους. Πρώτον, η ιστορία του 20^{ου} αιώνα παρέχει ισχυρές ενδείξεις ότι η οικονομική ολοκλήρωση και η παγκοσμιοποίηση είναι ανώτερες από την οικονομική αυτάρκεια και τον προστατευτισμό στην παραγωγή πλούτου. Επειδή ο πλούτος είναι βάση για την κρατική ισχύ στη διεθνή αρένα, ένα οικονομικά ισχυρό έθνος είναι πιο ικανό να προστατεύσει την αυτονομία του. Δεύτερον, η αυτονομία των εθνικών πλειοψηφιών ενισχύεται όχι μόνο με τη σύσφιξη των οικονομικών δεσμών που οδηγούν στην εξάρτηση, αλλά και από τη διαφοροποίηση τους. Σύμφωνα με τους Keohane και Nye οι εθνικιστές συχνά θα ανησυχούν λιγότερο για την οικονομική επιρροή των άλλων εθνών στο δικό τους (ευαισθησία) και περισσότερο για την ανικανότητα του έθνους τους να λάβει δράσεις χαμηλού κόστους για να μετριάσει αυτή την επιρροή (τρωτότητα)⁹²⁵.

Μία επιπλοκή είναι ότι ο εθνικισμός θα τείνει να κατευθύνει την αναπτυξιακή πολιτική ανάμεσα σε συγκεκριμένες γραμμές. Πρώτον, η εθνικιστική οικονομική πολιτική θα τείνει να ενθαρρύνει δραστηριότητες που επιλέγονται για τη συμβολική τους αξία σε όρους «εθνικής ταυτότητας» π.χ. η έμφαση σε βιομηχανίες που παράγουν προϊόντα με συγκριτικό πλεονέκτημα. Δεύτερον, ο εθνικισμός θα τείνει να ευνοεί τόσο τον εκτεταμένο κρατικό έλεγχο όσο και την εκτεταμένη δημόσια ιδιοκτησία των επιχειρήσεων. Μία δεύτερη επιπλοκή είναι ότι ο εθνικισμός θα τείνει να κατευθύνει την οικονομική πολιτική προς την παραγωγή ψυχικού εισοδήματος υπό την μορφή εθνικιστικής ικανοποίησης εις βάρος του υλικού εισοδήματος⁹²⁶.

⁹²⁴ Don Kalb, "Globalism and postsocialist prospects" in C. M. Hann, Postsocialism: Ideals, ideologies and practices in Eurasia, London and New York: Routledge 2006, p.321

⁹²⁵ Stephen Shulman, op. cit. pp.369 -370

⁹²⁶ Αν η προσοχή δοθεί μόνο στο υλικό εισόδημα, μία τρίτη επιπλοκή είναι ότι ο εθνικισμός θα τείνει να αναδιανέμει το υλικό εισόδημα από την κατώτερη στη μεσαία τάξη, και συγκεκριμένα προς τη μορφωμένη μεσαία τάξη. Υπό αυτή τη σκοπιά, ο εθνικισμός ενισχύει την τάση της σύγχρονης κοινωνίας προς την εγκαθίδρυση ταξικής δομής που θα βασίζεται στην εκπαιδευτική γνώση. Σε

Το Σύνταγμα της Μολδαβίας συνδέει την οικονομική ανάπτυξη με τα εθνικά συμφέροντα της χώρας. Συγκεκριμένα, προβλέπει ότι το κράτος πρέπει να διασφαλίζει την προστασία των εθνικών συμφερόντων που εμπλέκονται στις οικονομικές και συναλλαγματικές δραστηριότητες, και την εθνική εκμετάλλευση του εδάφους και άλλων φυσικών πηγών, σε αρμονία με τα εθνικά συμφέροντα⁹²⁷. Επίσης, η κυβέρνηση πρέπει να διασφαλίσει την προστασία των εθνικών συμφερόντων στις εξωτερικές οικονομικές δραστηριότητες, και ανάλογα με τις επιταγές του εθνικού συμφέροντος, διασφαλίζει είτε μία πολιτική ελεύθερου εμπορίου ή μία προστατευτική πολιτική⁹²⁸.

Ο οικονομικός εθνικισμός στη διαδικασία μεταρρυθμίσεων στη Μολδαβία εμφανίζεται κυρίως στο πεδίο των ιδιωτικοποιήσεων. Επιθυμία των πολιτών στη Μολδαβία, όπως και στα περισσότερα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης, ήταν να μην δουν το «οικογενειακό ασήμι» να πωλείται σε ξένους. Ο βασικός λόγος ήταν ότι μετά από 4 δεκαετίες σοβιετικής κυριαρχίας, οι πολίτες ήταν αντίθετοι το οικονομικό μέλλον τους να καθορίζεται ξανά από ξένους. Παρόλα αυτά, οι ξένες εταιρείες ήταν γενικά οι μοναδικές που μπορούσαν να αγοράσουν μεγάλες κρατικές επιχειρήσεις απευθείας ή με το να μουν σε συνιδιοκτησία με εγχώριες εταιρείες.⁹²⁹

Η Μολδαβία είναι μέλος του ΠΟΕ από το 2001 και έχει υπογράψει μία σειρά συμφωνιών ελεύθερου εμπορίου με κράτη της Κοινοπολιτείας και των Βαλκανίων. Επίσης, έχει δημιουργήσει μία επαρκή νομική βάση, με την φορολογική αντιμετώπιση να είναι ιδιαίτερα ευνοϊκή για τους εγχώριους και ξένους επενδυτές. Σύμφωνα με το νόμο, η Μολδαβία διασφαλίζει την πλήρη και διαρκή ασφάλεια και προστασία όλων των επενδύσεων, ανεξαρτήτως της μορφής τους. Παρόλα αυτά, το δικαίωμα απόκτησης και πώλησης αγροτικής και δασικής γης υφίσταται μόνο για τους Μολδαβούς. Επίσης, δεν υπάρχει εξέταση για τις ξένες επενδύσεις στη Μολδαβία. Ο νέος Νόμος για τις Επενδύσεις στην Επιχειρηματικότητα απέσυρε την προηγούμενη προϋπόθεση, ότι οι εταιρείες με ξένες κοινές μετοχές που ξεπερνούν τα

κάποιες περιπτώσεις, κάποιοι υποθέτουν ότι οι προοπτικές για αυθεντική οικονομική ανάπτυξη είναι τόσο ζοφερές ώστε ο εθνικισμός να είναι ο μόνος τρόπος για να αυξηθεί το πραγματικό εισόδημα. Harry Johnson, "A Theoretical Model of Economic Nationalism in New and Developing States", *Political Science Quarterly* Vol.80 (1965), pp.182-184

⁹²⁷ Άρθρο 126 παρ.2 Σύνταγμα Δημοκρατίας της Μολδαβίας της 29^{ης} Ιουλίου 1994

⁹²⁸ Άρθρο 129 παρ.2 Σύνταγμα Δημοκρατίας της Μολδαβίας της 29^{ης} Ιουλίου 1994

⁹²⁹ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. pp.103-104

5εκ. δολάρια θα έπρεπε να πάρουν την έγκριση του Υπουργείου Οικονομικών πριν αρχίσουν επιχειρηματικές δραστηριότητες⁹³⁰.

6.4.4.2. Μεταρρυθμίσεις σε Υπερδνειστερία

Η ηγεσία της Υπερδνειστερίας έχει καταφέρει έως σήμερα να αποφύγει τις μεγάλης έκτασης μεταρρυθμίσεις, καθώς προστατεύεται συνταγματικά η σοσιαλιστικής μορφής οικονομία. Η ηγεσία της περιοχής αιτιολογεί αυτή τη ρύθμιση στη βάση ότι με τη Μολδαβία δεν υπάρχουν κοινά οικονομικά συμφέροντα, όποτε είναι πολύ δύσκολο για αυτούς να υποστηρίξουν πολιτικές φαινομενικά σχεδιασμένες για το κοινό καλό, ενώ διατυπώνουν και τον φόβο τους ότι οι μεταρρυθμίσεις θα έχουν σημαντικά ασύμμετρες συνέπειες⁹³¹.

Στην πράξη η ηγεσία της Υπερδνειστερίας επιθυμεί να ενταχθεί στην οικονομική ένωση Ρωσίας – Λευκορωσίας, τονίζοντας ότι κινείται από την επιθυμία για αυτονομία της περιοχής. Η συλλογιστική πίσω από αυτή την απόφαση είναι ότι η ανάπτυξη εκτεταμένων εξωτερικών δεσμών με τη Ρωσία θα οδηγήσει σε μίας μορφής οικονομική διαφοροποίηση, η οποία θα μειώσει την τρωτότητα της περιοχής απέναντι στη Μολδαβία. Επίσης, θεωρούν ότι η ανάπτυξη δεσμών με τη Ρωσία θα βελτιώσει τις προοπτικές αυτού του έθνους να κάνει μετάβαση προς ένα οικονομικά ισχυρό και βιώσιμο ανεξάρτητο κράτος. Οι εθνικιστές στη Μολδαβία εναντιώνονται στην έντονη οικονομική διείσδυση της Ρωσίας στην Υπερδνειστερία, δεδομένης και της δικής τους ενεργειακής εξάρτησης, προσπαθώντας ταυτόχρονα να ενισχύσουν την εθνική ενότητα της Μολδαβίας⁹³².

Η απώλεια της Υπερδνειστερίας είχε τεράστιο αντίκτυπο στην οικονομία της Μολδαβίας, καθώς η πλειοψηφία της ελαφριάς βιομηχανίας και των ενεργειακών εγκαταστάσεων βρίσκονται εκεί. Σχεδόν το 25% της βιομηχανικής παραγωγής της χώρας βρίσκεται στην Υπερδνειστερία, όπως και το 87% του ηλεκτρισμού της Μολδαβίας. Τα τελωνεία της Υπερδνειστερίας φυλάνε τα σύνορα με την Ουκρανία, το οποίο συνεπάγεται απώλεια φορολογικών εσόδων για τη Μολδαβία και συμβάλει

⁹³⁰ 2006 Investment Climate Statement – Moldova, Secretary for Economic, Energy and Agricultural Affairs, US Department of State

⁹³¹ Steven L. Burg, “Nationality Elites and Political Change in the Soviet Union” in Lubomyr Hajda / Mark Beissinger, *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*, Boulder, San Francisco and Oxford: Harvard University Russian Research Center 1990, p.34

⁹³² Stephen Shulman, op. cit. pp.370 -371

στο οργανωμένο έγκλημα και το λαθρεμπόριο όπλων⁹³³. Παρά την πολιτική διάσπαση, η οικονομική συνεργασία υπάρχει σε διάφορους τομείς. π.χ. μέχρι πρόσφατα η Μολδαβία λάμβανε την πλειοψηφία του ηλεκτρικού ρεύματος από σταθμό στην Υπερδνειστερία. Οι τοπικές αρχές στην Υπερδνειστερία διατηρούν ξεχωριστή νομισματική μονάδα, το τοπικό ρούβλι, και ξεχωριστό τελωνειακό σύστημα⁹³⁴.

Η οικονομική κατάσταση στην Υπερδνειστερία επιδεινώθηκε τον Σεπτέμβριο του 2001, όταν η Μολδαβία εισήγαγε νέες δασμολογικές διαδικασίες, ενόψει της ένταξης στον ΠΟΕ, και θεωρούνται από την πρώτη ως μία άλλη μορφή πολέμου. Τους πρώτους 9 μήνες του 2002 το ΑΕΠ της Υπερδνειστερίας έπεσε κατά 13%, η βιομηχανική παραγωγή κατά 12,3% και οι εξαγωγές κατά 47,6%. Η κατάσταση στην περιοχή ελαφρύνεται από κάποια δεδομένα: Πρώτον, το κοινό οικονομικό και βιομηχανικό σύμπλεγμα που υπήρχε επί ΕΣΣΔ έχει παραμείνει σχεδόν ανέπαφο. Δεύτερον, το εμπόριο μεταξύ των δύο περιοχών δεν έχει ξεθωριάσει. Το 26,6% των εξαγωγών κατευθύνεται προς τη Μολδαβία και το 13,9% προς τη Ρωσία. Το 34% των εισαγωγών προέρχεται από τη Ρωσία, αλλά μόλις το 7,9% είναι μη ενεργειακά προϊόντα, ποσοστό που πλησιάζει το 7,2% των εισαγωγών από τη Μολδαβία. Τρίτον, ο πιο προφανής παράγοντας που ωθεί την προσέγγιση των δύο οικονομιών είναι η ρωσική παρουσία με την Gazprom και την LUKoil να κυριαρχούν. Από τα μέσα του 2002 η Υπερδνειστερία ξεκίνησε ιδιωτικοποιήσεις των μεγάλων επιχειρήσεων που ελκύουν κυρίως τους Ρώσους επενδυτές, εξέλιξη που οδήγησε σε μείωση του βαθμού κρατικής ρύθμισης και ανάπτυξη οικονομικών μονάδων με προσανατολισμό στην αγορά⁹³⁵.

Η Υπερδνειστερία εξαρτάται πλήρως από τη ρωσική ενέργεια και χρωστάει στην Gazprom 483,7εκ. δολάρια, με συνέπεια οι ρωσικές επιδοτήσεις να κρατούν την περιοχή αξιόχρεη. Η ρωσική ενέργεια είτε πωλείται εκ νέου ως πηγή εισοδήματος ή χρησιμοποιείται για να διατηρήσει το στρατιωτικό – βιομηχανικό σύμπλεγμα της περιοχής. Ένα από τα επιχειρήματα της Ρωσίας για να μην αποσύρει τα στρατεύματα της το 2003 ήταν ότι η Υπερδνειστερία σταμάτησε την αναχώρηση τραίνων με

⁹³³ Steven D. Roper, "Regionalism in Moldova: The Case of Transistria and Gagauzia" in James Hughes and Gwendolyn Sasse, *Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union: Regions in Conflict*, London and Portland: Frank Cass 2000, p.110

⁹³⁴ 2006 Investment Climate Statement – Moldova, Secretary for Economic, Energy and Agricultural Affairs, US Department of State

⁹³⁵ Anatoly Gudym, George Balan, "Idea of federalization and prerequisites for approximation of economic systems of the Republic of Moldova and Transistria" (December 2002), www.cisr-md.org

ρωσικό οπλισμό γιατί η Μόσχα δεν της έσβησε τα χρέη από το φυσικό αέριο⁹³⁶. Στις 12 Απριλίου 2000 μία ξεχωριστή συμφωνία υπεγράφη μεταξύ των αρχών της Μολδαβίας και της Υπερδνειστερίας για τη διευθέτηση του χρέους της περιοχής προς τη Ρωσία ύψους 30,4εκ. δολαρίων⁹³⁷.

Η Υπερδνειστερία έλαβε 34.4εκ. δολάρια το 2005 από την ιδιωτικοποίηση κρατικών επιχειρήσεων, ενώ το 2004 έλαβε πάνω από 35εκ. δολάρια, με τα 29 εξ αυτών να απορρέουν από την εξαγορά του Μολδαβικού Υδροηλεκτρικού Σταθμού από τη Ρωσό – Βελγική εταιρεία Saint Gidon Invest. Στις 14 Οκτωβρίου 2004 η Βουλή της Υπερδνειστερίας υιοθέτησε νόμο για την Ιδιωτικοποίηση των Εταιρειών στην Υπερδνειστερία και την επαρχία του Bender, ο οποίος ψηφίστηκε και από τη Βουλή της Μολδαβίας, όπου και τον ψήφισαν οι 71 κομμουνιστές Βουλευτές. Ο νόμος προέβλεπε ότι η ιδιωτικοποίηση θα γίνει σύμφωνα με τους νόμους της Μολδαβίας, το οποίο σημαίνει ότι απαιτείται η σύμφωνη γνώμη της Υπηρεσίας Ιδιωτικοποιήσεων και του Συμβουλίου Ιδιωτικοποιήσεων της Μολδαβίας. Η αντιπολίτευση αντέδρασε με τον ισχυρισμό ότι ο νόμος θα αποτελέσει όχημα για την περαιτέρω απομάκρυνση της Υπερδνειστερίας, καθώς θα προκαλέσει δημοψήφισμα για την ανεξαρτησία της περιοχής. Επίσης, η αντιπολίτευση ισχυρίστηκε ότι ο νόμος δεν έχει νομικά αποτελέσματα, καθώς de facto η Μολδαβία δεν ελέγχει την κατάσταση στην Υπερδνειστερία⁹³⁸. Μετά την ανακοίνωση του νόμου, η Πρεσβεία των ΗΠΑ στη Μολδαβία προειδοποίησε τους πιθανούς επενδυτές που σκέφτονται να κάνουν επιχειρήσεις στην Υπερδνειστερία, ότι η Πρεσβεία έχει περιορισμένη ικανότητα να παρέχει βοήθεια, περιλαμβανομένων συμβουλευτικών και εμπορικών υπηρεσιών. Επίσης, η Μολδαβία ανακοίνωσε ότι δεν θα αναγνωρίσει την εγκυρότητα των συμβολαίων για την ιδιωτικοποίηση εταιρειών στην Υπερδνειστερία αν δεν έχουν την αποδοχή των αρμόδιων αρχών της Μολδαβίας⁹³⁹.

Η κομμουνιστική κυβέρνηση της Μολδαβίας, ιδιαίτερα μετά την έκρηξη της παγκόσμιας κρίσης, αποφάσισε να επιμηκύνει τα προνόμια για τις οικονομικές μονάδες στην Υπερδνειστερία. Συγκεκριμένα, παράτεινε τους όρους για τη νόμιμη καταχώρηση όλων των αγαθών που εξάγονται και εισάγονται από την αποσχισμένη

⁹³⁶ Janusz Bugajski, op. cit. p.102

⁹³⁷ IMF Staff Country Report No.01/22, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (January 2001), p.34

⁹³⁸ Interlic News Agency, 01/03/2005

⁹³⁹ 2006 Investment Climate Statement – Moldova, Secretary for Economic, Energy and Agricultural Affairs, US Department of State

περιοχή⁹⁴⁰. Επίσης, συνέδραμε στην οικονομική ενίσχυση της μονάδας Rybnitsa Cement που βρίσκεται στο έδαφος της Υπερδνειστερίας. Στις αρχές Νοεμβρίου 2008 η μονάδα παρήγαγε 912.000 τόνους τσιμέντου, από τους οποίους εξήγαγε τους 772.000 προς τη Ρωσία, και μετέφερε στον προϋπολογισμό 1.7εκ. δολάρια σε φόρους. Η μονάδα εξαγοράστηκε από την Ουγγρική εταιρεία Teger για 1.5εκ. δολάρια το 2004 και υποσχέθηκε να πληρώσει το χρέος των 8εκ. δολαρίων και να επενδύσει επιπλέον εκ. δολάρια, ενώ από το 2007 η μονάδα ανήκει στη ρωσική Metalloinvest⁹⁴¹.

⁹⁴⁰ Infotag, 18/12/2008

⁹⁴¹ Moldova Azi, 26/11/2008

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο

Μετάβαση στην κοινωνία πολιτών

7.1. Ρόλος της κοινωνίας πολιτών στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη

7.1.1. Η σημασία της κοινωνίας πολιτών

Οι θεωρίες μετάβασης και δημοκρατικής εδραίωσης συνήθως υποτιμούν το ρόλο που μπορεί να έχει μία δραστήρια κοινωνία πολιτών για την επιτυχία της δημοκρατίας την περίοδο της μετάβασης. Ο λόγος είναι ότι οι κύριες προϋποθέσεις για την εδραίωση της δημοκρατίας θεωρούνται η δημιουργία ενός αποτελεσματικού θεσμικού συστήματος και η υιοθέτηση «υπολογισμού» συντάγματος⁹⁴².

Παρόλα αυτά, η κοινωνία πολιτών αποτελεί βασική συνθήκη για τη διαρκή εδραίωση της δημοκρατίας, δεδομένου ότι οι οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών θεωρούνται «σχολεία για δημοκρατία». Το γεγονός ότι δημιουργούνται και αναπτύσσονται αυτόνομες οργανώσεις επιτρέπει στους πολίτες να έρθουν σε επαφή με άτομα εκτός του πλαισίου της οικογένειας και στενών φίλων, με συνέπεια να αναπτύξουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη και ανοχή, στοιχεία που θεωρούνται επωφελή στη δημοκρατία. Στο σύγχρονο πλαίσιο, η θεσμική προσέγγιση δίνει έμφαση στην ικανότητα των οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών να λειτουργούν ως μηχανισμός που προστατεύει τους πολίτες εναντίον ενός δυνητικά αδιάκριτου κράτους, και το αποτρέπει από την υιοθέτηση νόμων που αντιτίθενται στα οργανωμένα συμφέροντα ομάδων ή πολιτών⁹⁴³.

Οι ελίτ στα υπό μετάβαση κράτη φαίνεται να ασπάζονται αυτή την αντίληψη, και συνηθίζουν να επικαλούνται το επιχείρημα ότι οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις θα γαλβανίσουν τον πληθυσμό και θα δημιουργήσουν μία νέα κοινωνία πολιτών, η οποία θα νομιμοποιήσει τις νέες πρακτικές, αν και αναπόφευκτα θα καθοριστούν από αντιλήψεις που κληρονομήθηκαν από την κομμουνιστική περίοδο. Οι νέοι, οι μορφωμένοι και οι έχοντες υψηλό εισόδημα υποστηρίζουν σε μεγαλύτερο βαθμό τη διαδικασία εκδημοκρατισμού, καθώς αποτελούν τις κοινωνικές ομάδες που συσχετίζουν την υποστήριξη του εκδημοκρατισμού με τη θετική αξιολόγηση της

⁹⁴² John D. Nagle and Alison Mahr, *Democracy and Democratization. Post-communist Europe in Comparative Perspective*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications 1999, p.221

⁹⁴³ Howard Marc Morje, *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 2003, p.46

τρέχουσας και περισσότερο της μελλοντικής οικονομίας⁹⁴⁴. Παρόλα αυτά, δεν μπορούν να εισαχθούν άμεσα όλες οι μεταρρυθμίσεις. Οι μεταρρυθμίσεις θα είναι πιο επιτυχημένες στις χώρες που θα πετύχουν την αλλαγή με επιμονή και σε μία εκτεταμένη περίοδο, παρά στα κράτη που θα χρησιμοποιήσουν οικονομικές στρατηγικές για να δημιουργήσουν μία ξαφνική ρήξη με το παρελθόν⁹⁴⁵.

Οι αναλυτές πρόσφατα έστρεψαν την προσοχή τους σε μία έννοια της κοινωνίας πολιτών, το κοινωνικό κεφάλαιο, για να εξηγήσουν διαφορετικές πολιτικές και οικονομικές εκροές, στις οποίες περικλείουν τη δημοκρατία, την κυβερνητική επίδοση και την οικονομική ανάπτυξη. Το κοινωνικό κεφάλαιο, που ορίζεται ως η συμμετοχή σε οργανώσεις και κοινωνικούς δεσμούς, θεωρείται είτε ότι συμβάλλει είτε ότι βλάπτει την φιλελεύθερη δημοκρατία, αποτέλεσμα που εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά των δεσμών. Προηγούμενες μελέτες ισχυρίζονται ότι «δεσμευτικές οργανώσεις», όπως πολιτοφυλακές, εθνικές αποσχιστικές ομάδες, εμπορικές ενώσεις και εκκλησίες, είχαν αρνητικές συνέπειες στην προώθηση συλλογικών δημόσιων αγαθών. Παρά το υψηλό κοινωνικό κεφάλαιο εντός αυτών των ομάδων, αυτές οι οργανώσεις συχνά κλειδώνονται στις ιδέες και συμφέροντα τους και είναι λιγότερο ευαίσθητες στις ιδέες και συμφέροντα άλλων κοινωνικών ομάδων, οξύνοντας τις κοινωνικές διαχωριστικές γραμμές και συγκρούσεις. Από την άλλη, «γεφυρωτικές οργανώσεις» όπως περιβαλλοντικές, ανθρωπίνων δικαιωμάτων και επαγγελματικές ενώσεις, είναι πιο πιθανό να συμβάλουν στην επίλυση των γενικότερων ζητημάτων της κοινότητας και στην προώθηση δημοκρατικής αποτελεσματικότητας και ιδιότητας του πολίτη⁹⁴⁶.

7.1.2. Κατάσταση της κοινωνίας πολιτών στην αρχή της μετάβασης

Τα πρώτα δείγματα κοινωνίας πολιτών στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη εμφανίστηκαν πριν από την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων, από τα άτομα που αποτελούσαν την εσωτερική αντιπολίτευση στο κομμουνιστικό κόμμα κάθε χώρας. Οι διαφωνούντες, μεταβαίνοντας από τη διαφωνία σε αντιπολιτευτική στρατηγική αντίστασης, σταμάτησαν να ασχολούνται με το να λένε στις κομματικές – κρατικές αρχές πώς να δράσουν και συγκέντρωσαν τις προσπάθειες τους στην

⁹⁴⁴ Jurg Steiner, *European Democracies*, New York: Longman 1998, p.241

⁹⁴⁵ David Tumock, *The East European Economy in Context*, London and New York: Routledge 1997, p.145

⁹⁴⁶ Cheol – Sung Lee, “Labor Unions and Good Governance: A Cross – National, Comparative Analysis”, *American Sociological Review* Vol.72 No4 (August 2007), p.587

κοινωνία ως βάση για αντίσταση⁹⁴⁷. Η προσπάθεια των διαφωνούντων στέφθηκε με επιτυχία, καθώς δημιουργήθηκε μία «παράταξη» κοινωνικών κινημάτων, οργανώσεων και πρωτοβουλιών, τα οποία ανέπτυξαν μία ικανότητα αυτοάμυνας που ανάγκασε το κόμμα – κράτος να ανεχθεί την ύπαρξή τους. Αυτή η εξέλιξη συνέβαλε στην οικοδόμηση των ορίων του δημόσιου χώρου και στην επιβολή του διαχωρισμού κράτους – κοινωνίας, στοιχεία αναγκαία για τη δημιουργία της κοινωνίας πολιτών. Η αντιπολίτευση, επίσης, ανέπτυξε την ικανότητα να ασκήσει πίεση στο κόμμα – κράτος να αλλάξει συγκεκριμένες μη αποδεκτές πολιτικές⁹⁴⁸.

Οι μεταρρυθμιστές στα κομμουνιστικά κόμματα ξεκίνησαν να ενθαρρύνουν την ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών, αναζητώντας έναν αξιόπιστο συνεταιίρο στη διαδικασία μεταρρυθμίσεων. Το ΚΚ Ουγγαρίας λειτούργησε ως καταλύτης στην ανοικοδόμηση της κοινωνίας πολιτών, αλλά οι λόγοι δεν ήταν αλτρουιστικοί. Κάποιοι μεταρρυθμιστές, όπως ο Rozsgay, ήταν ιδιαίτερα δημοφιλείς και πίστεψαν πως ένα ανανεωμένο ΚΚ θα συνέχιζε να έχει ρόλο, λόγω της σχετικής ανοχής που επέδειξε στο παρελθόν, και της επιτυχίας του στην προώθηση σταθερότητας και σχετικής ευημερίας μετά το 1956. Το Νέο Φόρουμ στην Ανατολική Γερμανία, επίσης, απέτυχε να ανταποκριθεί στη ριζοσπαστικοποίηση της κοινωνίας πολιτών. Οι ακτιβιστές του Φόρουμ, στην πλειοψηφία τους, ήταν υποστηρικτές ενός τρίτου δρόμου, ο οποίος συνδύαζε συγκεκριμένα στοιχεία του κοινωνικού συστήματος του σοσιαλισμού με ένα πιο δημοκρατικό πολιτικό σύστημα. Όταν οι διαδηλωτές άρχισαν να ζητούν την επανένωση με τη Δυτική Γερμανία και τη σύγκλιση του βιοτικού επιπέδου, το Νέο Φόρουμ απέτυχε να ανταποκριθεί σε αυτά τα αιτήματα⁹⁴⁹.

Η σημασία της κοινωνίας πολιτών τα πρώτα χρόνια της μετάβασης αναδύεται ιδιαίτερα στα γραπτά του Havel και στην ιδεολογία της «Αλληλεγγύης»: η κοινωνία πολιτών γίνεται ένας καθαρά θετικός πόλος, εκτός του κράτους και χωρίς να έχει μολυνθεί από αυτό – μία πηγή νέας τάξης⁹⁵⁰. Η ιδέα που αναδεικνύεται είναι ότι η κοινωνία πολιτών μπορεί να διαχειριστεί την κατάσταση που προέκυψε από την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος, στα πλαίσια ενός κινήματος πιο «χαλαρού»

⁹⁴⁷ Ένας από τους πρώιμους θεωρητικούς που υιοθέτησαν αυτή την άποψη ήταν ο εξόριστος Πολωνός φιλόσοφος Leszek Kolakowski, ο οποίος είχε ακόμη μεγάλη επιρροή στους κύκλους διανοητών στην Πολωνία.

⁹⁴⁸ Michael Bernhard, “Civil Society and Democratic Transition in East Central Europe”, *Political Science Quarterly* Vol.108 no2 (Summer 1993), pp.312 & 315

⁹⁴⁹ Ibid. pp.320 & 322

⁹⁵⁰ Ο Havel απορρίπτει εκτός από τη σοβιετική δικτατορία και τη δυτική δημοκρατία, ισχυριζόμενος ότι οι κοινοβουλευτικές δημοκρατίες δεν μπορούν να προσφέρουν θεμελιώδη αντιπολίτευση στον «αυτοματισμό του τεχνολογικού πολιτισμού και της βιομηχανικής – καταναλωτικής κοινωνίας».

από τα συμβατικά πολιτικά κόμματα, οικοδομώντας πάνω στην εμπειρία της αλληλεγγύης ενάντια στις διαιρετικές πιέσεις του παλιού καθεστώτος, που πλέον βρισκόταν στην αντιπολίτευση. Η παραπάνω ιδέα προϋποθέτει τη διατήρηση της ομοιογένειας της κοινωνίας πολιτών, που καλλιεργήθηκε από την εμπειρία της αντιπολίτευσης, προς όφελος της βραχυπρόθεσμης πολιτικής αρμονίας. Αυτή η ομοιογένεια, όμως, προϋποθέτει αφενός, ότι τα συμφέροντα συγκεκριμένων ομάδων και του κράτους δεν αποκλίνουν ριζικά και αφετέρου, ότι καθυστερείται σκόπιμα η διαδικασία δημιουργίας κομματικού συστήματος⁹⁵¹.

Η «αδεολογία της κοινωνίας πολιτών» κέρδισε πολλούς υποστηρικτές τα πρώτα χρόνια της μεταβατικής περιόδου, καθώς τα κοινωνικά κινήματα πιστώθηκαν σε σημαντικό βαθμό την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων, δεδομένης και της απουσίας πολιτικών κομμάτων. Ο λόγος είναι ότι η αντιπολίτευση του λαού στο παλιό καθεστώς οικοδομήθηκε γύρω από συμβολικές εθνικές, πολιτικές και αντί-κομμουνιστικές αξίες. Η «ηθική κοινωνία πολιτών», δηλαδή οι κοινωνικοί θεσμοί που είναι ικανοί να δράσουν ως αντίρροπη δύναμη εναντίον του κράτους, αγκυρώθηκε στη μη οικονομική σφαίρα. Παρόλα αυτά, όταν ο κομμουνισμός ηττήθηκε, οι συμβολικοί ενωτικοί παράγοντες γρήγορα ξεθώριασαν, δεδομένου ότι τα καινούργια αιτήματα απευθύνονται απευθείας προς το κράτος. Πολλοί πολίτες δεν ήθελαν το κράτος να αποσυρθεί από τον πατερναλιστικό ρόλο του, αλλά ήθελαν να απολαμβάνουν πολιτική ελευθερία σε μία χώρα όπου το κράτος θα συνέχιζε να παρέχει πλήρως τους πόρους για την κοινωνική πρόνοια⁹⁵².

Συνέπεια της παραπάνω αντίληψης των πολιτών είναι η άποψη ότι οι επαναστάσεις στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη ήταν απόρροια της συμμαχίας των αγορών με τις κοινωνίες πολιτών εναντίον του κράτους. Η κοινωνία πολιτών τη δεκαετία του '90 συνδέθηκε ακόμη περισσότερο με την ικανότητα προσαρμογής στις πιέσεις της αγοράς, ως δείκτης υπευθυνότητας⁹⁵³.

⁹⁵¹ Η «κοινωνία πολιτών» ως ομοιογενής πολιτική δύναμη είναι μία ιδέα σε διαφωνία με τη σύγχρονη πλουραλιστική μαζική δημοκρατία, που βασίζεται στις διαιρέσεις της κοινωνίας πολιτών που εκφράζονται στον πολιτικό ανταγωνισμό που εμπεριέχεται στο κομματικό σύστημα για να διασφαλίσει κοινωνική και πολιτική τάξη. Η ομοιογένεια μπορεί να διατηρηθεί μόνο αν τα συμφέροντα δεν αποκλίνουν ριζικά. Paul Hirst, *From statism to pluralism. Democracy, civil society and global politics*, London: UCL Press 1997, pp.162-163 & 170-173

⁹⁵² Michail Buchowski, "The shifting meanings of civil and civic society in Poland" in Chris Hann and Elizabeth Dunn, *Civil society. Challenging western models*, London and New York: Routledge 1996, p.93

⁹⁵³ Don Kalb, "Globalism and postsocialist prospects" in C. M. Hann, *Postsocialism: Ideals, ideologies and practices in Eurasia*, London and New York: Routledge 2006, p.320

Συγκεκριμένα, η κοινωνία πολιτών σε Ουγγαρία και Τσεχοσλοβακία ήταν λιγότερο ενσωματωμένη από της Πολωνίας, στην οποία η μετριοπάθεια του ΚΚ και οι συνεχόμενες οικονομικές κρίσεις συνέβαλαν στην ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών. Οι σταδιακές μεταρρυθμίσεις στην Ουγγαρία επέτρεψαν την περιορισμένη ιδιωτική επιχειρηματικότητα, η οποία οδήγησε στην ανάπτυξη ανεπίσημων δικτύων που συνέδεαν τις ιδιωτικές πρωτοβουλίες. Επειδή, όμως, η πλειοψηφία αυτών των επιχειρήσεων λειτουργούσαν ταυτόχρονα με την αντίστοιχη κρατική εργασία, η αναπτυσσόμενη μεσαία τάξη δεν είχε πια χρόνο και ενέργεια να επεκταθεί από τον οικονομικό τομέα της κοινωνίας πολιτών στο κοινωνικό και πολιτικό πεδίο⁹⁵⁴. Στην Τσεχία η εφαρμογή των οικονομικών μεταρρυθμίσεων ωφελήθηκε από την αδύναμη κοινωνία πολιτών και την χαμηλή πολιτική συμμετοχή. Όταν τα οικονομικά αποτελέσματα αποδείχτηκαν γενικά θετικά, οι πολίτες εμφανίστηκαν πιο έτοιμοι να ενστερνιστούν τις αγορές παρά τη δημοκρατία. Στην Πολωνία εμφανίστηκε το ίδιο φαινόμενο, με το ένα πέμπτο των Πολωνών να ισχυρίζεται ότι το κοινοβούλιο τους είναι χρήσιμο, σε αντίθεση με τα τέσσερα πέμπτα που πίστευαν ότι οι ιδιωτικές επιχειρήσεις συνεισέφεραν στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Το εν λόγω φαινόμενο ερμηνεύεται από το γεγονός είναι ότι, οι νέες ελίτ που οδήγησαν στο δρόμο μακριά από τον κομμουνισμό αναπτύχθηκαν εδραιώνοντας δημοκρατικούς θεσμούς χωρίς συμμετοχή και διαμορφώνοντας συναίνεση πάνω στις πολιτικές μεταρρυθμίσεων εις βάρος της πολιτικής⁹⁵⁵.

Παρότι οι συμβολικές αξίες ξεθώριασαν μετά την πτώση του κομμουνισμού, οι εθνικές αξίες διατήρησαν τη δυναμική τους. Ο λόγος είναι ότι η πυκνότητα των κοινωνικών δεσμών στη Σοβιετική Ένωση συνδέθηκε στενά με την ισχύ της συλλογικής ταυτότητας, δεδομένου ότι η δημιουργία στενών δεσμών εντός συγκεκριμένων ομάδων ενθαρρύνθηκε από κρατικές οργανώσεις, όπως ακαδημαϊκά ινστιτούτα, οργανώσεις νεολαίας, εργοστάσια και κολεκτίβες. Μετά την κατάργηση της Κομμουνιστικής Νεολαίας (Komsomol) στην ΕΣΣΔ, πολλοί μη αφομοιωμένοι φοιτητές εντάχθηκαν σε εθνικά βασισμένες οργανώσεις νεολαίας, οι οποίες σταδιακά απέκτησαν το ρόλο των πτερύγων νεολαίας για τα εθνικιστικά κινήματα. Οι φοιτητές είχαν σημαντικό ρόλο στη διάδοση του εθνικιστικού μηνύματος σε περιοχές εκτός των μεγάλων πόλεων. Αυτοί που κατάγονταν από την ύπαιθρο, στρατολόγησαν

⁹⁵⁴ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. p.66

⁹⁵⁵ Jacques Rupnik, "From Democracy Fatigue to Populist Backlash", Journal of Democracy Vol.18 no4 (October 2007), p.20

συμπαθούντες στη γενέτειρα περιοχή τους κατά τη διάρκεια των διακοπών από τα πανεπιστήμια⁹⁵⁶.

Η μετά-κομμουνιστική Ουγγαρία έδειξε με ποιο τρόπο τα συλλογικά μειονοτικά δικαιώματα δεν αποκλείουν αυτόματα την ανάπτυξη μίας υγιούς κοινωνίας πολιτών: υιοθέτησε μία προσέγγιση συλλογικών δικαιωμάτων με συνταγματικές εγγυήσεις της πολιτικής εκπροσώπησης, αυτοδιοίκηση σε τοπικό και εθνικό επίπεδο, το δικαίωμα στη συλλογική συμμετοχή σε δημόσια ζητήματα και εκπαίδευσης στη μειονοτική γλώσσα⁹⁵⁷.

7.2. Η κοινωνία πολιτών στη Μολδαβία

7.2.1. Αποκινητοποίηση της κοινωνίας πολιτών

Τα πρώτα χρόνια μετά την πτώση του κομμουνισμού οι πολίτες πίστεψαν ότι το δικαίωμα να εκφράζονται ελεύθερα και να συμμετέχουν σε εθελοντικές οργανώσεις, και η δυνατότητα να ταξιδεύουν πέρα από το «σιδηρούν παραπέτασμα», θα βελτίωνε τις ζωές τους. Παρόλα αυτά, πολλοί πολίτες αισθάνονται απογοητευμένοι από το καινούργιο σύστημα. Παρότι δεν επιθυμούν να επιστρέψουν στο προηγούμενο σύστημα, η απογοήτευση αύξησε την αποκινητοποίηση του λαού και την απόσυρση του από δημόσιες δραστηριότητες. Η διάκριση που κάνουν έκτοτε οι πολίτες είναι μεταξύ της υποχρεωτικής συμμετοχής στις μαζικές οργανώσεις του κομμουνιστικού κόμματος και της ελευθερίας που έχουν πλέον να επιλέξουν να μην συμμετέχουν⁹⁵⁸.

Οι διανοούμενοι, που αποτέλεσαν σημαντικό μέρος της αντιπολίτευσης στο παλιό καθεστώς, απέτυχαν να διατηρήσουν σε υψηλά επίπεδα τη λαϊκή συμμετοχή και στην καινούργια πολιτική κατάσταση. Οι οργανώσεις που είχαν μορφή κινημάτων, κυρίως εργατικά συνδικάτα και περιβαλλοντικά κινήματα, μετασχηματίστηκαν σε επίσημα, στρεφόμενα γύρω από τις ελίτ, πολιτικά κόμματα⁹⁵⁹. Επιπλέον, η ατελής κοινωνικοοικονομική μετάβαση επέτρεψε σε μεγάλο μέρος της κοινωνίας να αισθάνεται ότι βρίσκεται «στη μέση του ωκεανού», καθώς η οργάνωση και εκπροσώπηση των σταθερών ομάδων συμφερόντων είναι στενά συνδεδεμένη με

⁹⁵⁶ Dmitry Gorenburg, "Not With One Voice: An Explanation of Intragroup Variation in Nationalist Sentiment", *World Politics* Vol.53 no3 (October 2000), pp.123 -124

⁹⁵⁷ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. p.69

⁹⁵⁸ Howard Marc Morje, op. cit. p.29

⁹⁵⁹ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. p.67

τις κρατικές επιδοτήσεις, με συνέπεια να ενισχύεται η αβεβαιότητα για το που βρίσκονται τα υλικά συμφέροντα των πολιτών⁹⁶⁰. Η παραπάνω αίσθηση αντανakλάται στο γεγονός ότι η πολιτική συμμετοχή τείνει να είναι χαμηλότερη στους ανέργους, φτωχούς και λιγότερο μορφωμένους. Η απάθεια απορρέει, επίσης, από την αίσθηση ότι η κοινωνία πολιτών είναι ανίσχυρη απέναντι στους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς, καθώς δεν υπάρχουν μηχανισμοί έκφρασης συμφερόντων στην Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ⁹⁶¹.

Ένα από τα πιο σημαντικά προβλήματα στην ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών είναι η εδραιωμένη έλλειψη εμπιστοσύνης της μίας ομάδας για την άλλη, με άμεση συνέπεια και την έμφυτη καχυποψία απέναντι στην πολιτική συμμετοχή. Τα παραπάνω προβλήματα είναι απόρροια της εξαναγκαστικής συμμετοχής σε μία καθορισμένη από το κόμμα δημόσια σφαίρα και της «εμείς εναντίον αυτών» νοοτροπίας. Η απήχηση σλόγκαν αντίστοιχων του Τσεχικού Civic Forum, ότι τα «Κόμματα είναι για τα μέλη του ΚΚ, το Φόρουμ είναι για όλους» συνέλαβε την αμφιβολία των πολιτών προς τα κόμματα⁹⁶². Ο αντίκτυπος των προβλημάτων φαίνεται στην προσπάθεια των ομάδων συμφερόντων να κερδίσουν την είσοδο τους στη νομοθετική διαδικασία, όπου πρέπει να συμμαχήσουν με μεγαλύτερες ομάδες ή να αναπτύξουν πιο περιεκτικές πλατφόρμες ώστε να βρουν απήχηση σε πιο ευρεία βάση, διαδικασία που εξελίσσεται αργά. Η εδραιωμένη έλλειψη εμπιστοσύνης της μίας ομάδας για την άλλη, δυσκολεύει τις στενές ομάδες συμφερόντων να βρουν κοινό έδαφος στο οποίο θα συνεργαστούν⁹⁶³.

Το συγκεκριμένο φαινόμενο είναι έντονο στη Ρουμανία και τη Μολδαβία, όπου το αστικό (civic) πνεύμα είναι ιδιαίτερα χαμηλό: οι πολίτες δεν εμπιστεύονται αλλήλους, και δεν δείχνουν ανοχή στις μειονότητες και άλλες μη δημοφιλείς ομάδες. Έχουν λιγότερες κοινωνικές διαδράσεις με φίλους και γείτονες και ακόμη λιγότερο

⁹⁶⁰ Ο Stepan, αναλύοντας τη σχέση κράτους και κοινωνίας πολιτών στη Λατινική Αμερική, τονίζει ότι αυτή η σχέση δεν είναι πάντα μηδενικού αθροίσματος. Είναι πιθανό ότι σε κάποιες περιπτώσεις η ικανότητα του κράτους να δομήσει εκροές μπορεί να φθίνει, καθώς η ικανότητα της αντιπολίτευσης να δρα σε συνεννόηση επίσης φθίνει. Υπάρχει επίσης η πιθανότητα η ισχύς και των δύο να αυξάνεται ταυτόχρονα. Grzegorz Ekiert, "Democratization Processes in East Central Europe: A Theoretical Reconsideration", British Journal of Political Science Vol.21 no3 (July 1991), p.288

⁹⁶¹ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. pp.91 & 220

⁹⁶² Conor O' Dwyer, "Runaway State Building: How Political Parties Shape States in Post-communist Eastern Europe", World Politics 56 (July 2004), p.528

⁹⁶³ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. p.167

εντάσσονται στις εθελοντικές οργανώσεις, δεν εμπιστεύονται τους ηγέτες τους και δεν συμμετέχουν σε μεγάλο βαθμό στην πολιτική⁹⁶⁴.

7.2.2. Διαδηλώσεις και κινητοποίηση πολιτών

Η συχνότητα και η ένταση των διαδηλώσεων αποτελούν δείκτη για τη θεσμοθέτηση και ενεργητικότητα των οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών. Οι διαδηλώσεις είναι ιδιαίτερα έντονες την περίοδο που προηγείται της κατάρρευσης του κομμουνιστικού καθεστώτος, καθώς και τα πρώτα χρόνια της μετάβασης. Με την πάροδο των ετών, όχι αναγκαία και με την πρόοδο του εκδημοκρατισμού, οι πολίτες διστάζουν να συμμετέχουν σε διαδηλώσεις. Η Μολδαβία, όμως, δεν βίωσε μαζικές κινητοποιήσεις των πολιτών την περίοδο 1994 – 97, εξαιτίας της απροθυμίας της κυβέρνησης του Αγροτικού Δημοκρατικού Κόμματος να προχωρήσει σε επίπονες οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Οι πολίτες κινητοποιήθηκαν μαζικά τον Δεκέμβριο του 1998, μετά την υιοθέτηση του προϋπολογισμού, ο οποίος προέβλεπε τη μείωση μισθών και συντάξεων, ενώ είχε προηγηθεί δραστική αύξηση τιμών, λόγω της κατάρρευσης του ρουβλίου τον Αύγουστο του ιδίου έτους. Στο μεταξύ, οι ηγέτες των συνδικάτων κάλεσαν τους εργαζομένους να κηρύξουν απεργίες σε όλη την χώρα, για να προστατεύσουν μισθούς και συντάξεις. Στις 4 Δεκεμβρίου 1998, σχεδόν 60.000 διαδηλωτές συμμετείχαν σε απεργίες σε όλη τη Μολδαβία. Οι απεργίες συνεχίστηκαν όλο τον Δεκέμβριο και Ιανουάριο, όταν η κυβέρνηση δέχτηκε να δει τους ηγέτες των συνδικάτων, αλλά παραδέχτηκε ότι οι συζητήσεις θα είναι άκαρπες, καθώς δεν είχε τους πόρους για να ικανοποιήσει τα αιτήματα των απεργών⁹⁶⁵.

Όσον αφορά τα ζητήματα της οικονομίας, οι μαζικές διαδηλώσεις στη Μολδαβία ξεκίνησαν τον Οκτώβριο του 2008⁹⁶⁶. Οι λόγοι που οδήγησαν σε αυτό ήταν η επιδείνωση της κατάστασης των αγροτών, που ακόμη συνεισφέρουν μεγάλο μέρος της οικονομίας της Μολδαβίας, επιδεινώθηκε από τις ξηρασίες του 2007 και του 2008, καθώς οι σοδειές ήταν μικρές. Επιπλέον, είχε προηγηθεί το 2006 το εμπάργκο που επέβαλε η Ρωσία στην εισαγωγή κρασιών από τη Μολδαβία. Η

⁹⁶⁴ Gabriel Badescu, Paul Sum and Eric M. Uslaner, “Civil Society Development and Democratic Values in Romania and Moldova”, East European Politics and Society Vol.18 no2 (March 2004), p.338

⁹⁶⁵ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.8 no1/2 (Winter/Spring 1999)

⁹⁶⁶ Η κυβέρνηση του ΚΚΜ κατάφερε την περίοδο 2001-08 να καθυστερήσει σημαντικές μεταρρυθμίσεις στην οικονομία και τη δημόσια διοίκηση. Επιπλέον, εμφανιζόταν η ανεργία να μειώνεται συνεχώς, φαινόμενο που οφειλόταν στη μαζική μετανάστευση προς τη Δυτική Ευρώπη των εργαζομένων έως 45 ετών.

παραδοχή της κυβέρνησης, ότι δεν μπορεί να αποζημιώσει πλήρως τους αγρότες για τις καταστροφές που υπέστησαν, οδήγησε σε διαδήλωση στην Πλατεία της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης στο Τσισινάου. Το αξιοσημείωτο είναι ότι τη διαδήλωση, στην οποία συμμετείχαν 10.000 πολίτες, οργάνωσε το Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα, και όχι η ηγεσία των αγροτικών ενώσεων⁹⁶⁷. Στα μέσα Νοεμβρίου ξεκίνησαν οι κινητοποιήσεις των εκπαιδευτικών, οι οποίοι διαμαρτύρονταν για τη μείωση στον αριθμό των προσλήψεων και ζητούσαν αύξηση μισθών. Οι απεργίες κράτησαν μόλις τρεις ημέρες, αλλά στις 11 Νοεμβρίου πραγματοποιήθηκε διαδήλωση, στην οποία συμμετείχαν σχεδόν 40.000 δάσκαλοι και καθηγητές από σχεδόν 1300 σχολεία από όλη την χώρα⁹⁶⁸.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το 2008 ήταν το έτος, κατά το οποίο πραγματοποιήθηκαν μαζικές διαδηλώσεις και στην Υπερδνειστερία. Τον Μάιο το τοπικό ΚΚ κάλεσε τους κατοίκους της περιοχής να διαδηλώσουν εναντίον της αύξησης των τιμών και των επιτοκίων, τους χαμηλούς μισθούς και συντάξεις, και εναντίον της ιδιωτικοποίησης των κρατικών επιχειρήσεων. Στις 18 Μαΐου το ΚΚ, σε συνεργασία με το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Υπερδνειστερίας έφεραν 2.000 άτομα στην κεντρική πλατεία της Τίραςπολ, σε διαδήλωση που ήταν η πιο μεγάλη από την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας. Οι διαδηλωτές απαίτησαν την παραίτηση του Προέδρου Smirnov και της κυβέρνησης του, ισχυριζόμενοι ότι οι συνταγματικές αλλαγές που εισήχθησαν το 2000 μετέτρεψαν την περιοχή σε μοναρχία, ενώ ζήτησαν πρόωρες εκλογές, με σκοπό την εκλογή κυβέρνησης που θα βγάλει την χώρα από την οικονομική κρίση⁹⁶⁹.

Εκτός από το ζήτημα της οικονομίας, οι πολίτες στη Μολδαβία αποδεικνύονται ιδιαίτερα «ευαίσθητοι» σε ζητήματα που αφορούν τον ορισμό του μολδαβικού έθνους. Οι πιο μεγάλες, σε εύρος και ένταση, διαδηλώσεις έλαβαν χώρα από τον Ιανουάριο μέχρι τον Απρίλιο του 2002: αίτιο αποτέλεσε η απόφαση της κυβέρνησης να κάνει υποχρεωτική τη διδασκαλία της ρωσικής γλώσσας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και να εμποτίσει την εκπαίδευση με τον «Μολδαβισμό» -

⁹⁶⁷ Εκπρόσωποι του ΦΔΚ είπαν ότι η αστυνομία προσπάθησε να εμποδίσει τα λεωφορεία από την επαρχία που κουβαλούσαν τους διαδηλωτές. Moldova Azi, 27/10/2008

⁹⁶⁸ Από τα Πανεπιστήμια συμμετείχαν μόνο οι διδάσκοντες στο Κρατικό Πανεπιστήμιο της επαρχίας του Balti. Moldova Azi, 12/11/2008

⁹⁶⁹ Το Συμβούλιο της Ένωσης των Κομμουνιστικών Κομμάτων της πρώην ΕΣΣΔ εξέφρασε τη διαμαρτυρία της εναντίον της δίωξης των κομμουνιστών της Υπερδνειστερίας και των ακόλουθων της. Κατηγορεί τις αρχές γιατί θεωρεί τους κομμουνιστές υποκινητές κοινωνικής επανάστασης, ενώ έπρεπε να κατηγορούν την κυβέρνηση για την οικονομική αποτυχία. In fotag, 22/05/2008

τη θεωρία ότι η ρουμανική και η μολδαβική γλώσσα είναι διαφορετικές μεταξύ τους και οι δύο λαοί είναι διακριτοί. Οι διαδηλώσεις ξεκίνησαν στο Τσισινάου στις 9 Ιανουαρίου και οργανώθηκαν αρχικά από το Χριστιανοδημοκρατικό Λαϊκό Κόμμα. Τα συνθήματα που ακούγονταν ήταν «Είμαστε Ρουμάνοι», «Κάτω οι Μπολσεβίκοι», ενώ η πλειοψηφία των διαδηλωτών ήταν νέοι άνθρωποι, δάσκαλοι, γονείς και πολιτικοί ακτιβιστές. Οι διαδηλώσεις συνεχίστηκαν κατά τη διάρκεια του Φεβρουαρίου και παρέμειναν ειρηνικές, αλλά οι διαδηλωτές ζητούσαν πλέον την παραίτηση της κυβέρνησης, του κοινοβουλίου και την προκήρυξη πρόωρων εκλογών. Στις 22 Φεβρουαρίου η κυβέρνηση υποχώρησε, και αποφάσισε να ακυρώσει την εισαγωγή της ρωσικής γλώσσας και να καθυστερήσει την κατάργηση της ρουμανικής ιστορίας από το σχολικό πρόγραμμα⁹⁷⁰.

Η υποχώρηση της κυβέρνησης δεν οδήγησε σε εκτόνωση της γενικότερης κατάστασης: την ίδια περίοδο ξεκίνησαν κινητοποιήσεις οι δημοσιογράφοι, και ανέκυψε το ζήτημα της Μητρόπολης της Βεσσαραβίας. Οι διαδηλωτές ενέταξαν στα αιτήματα τους τη μετατροπή της Ραδιοτηλεόρασης Μολδαβίας (Teleradio Moldova), της κρατικής εταιρείας τηλεόρασης και ραδιοφώνου, σε εθνική δημόσια υπηρεσία στο μοντέλο των δυτικών μέσων όπως το BBC⁹⁷¹. Οι κινητοποιήσεις είχαν ως συνέπεια να ξεκινήσει δημόσια συζήτηση στη Μολδαβία για τη λογοκρισία που επιβάλλεται στους δημοσιογράφους από τα δημόσια μέσα ενημέρωσης. Μετά την ανακοίνωση αποτελεσμάτων για τα τμήματα ειδήσεων στις 27 Ιουλίου, η δυσφορία των υπαλλήλων για τα αποτελέσματα έγινε δημόσια διαδήλωση, στην οποία παρενέβη και η αστυνομία⁹⁷². Ο διάλογος δεν επέφερε σημαντικά αποτελέσματα,

⁹⁷⁰ Σε τηλεοπτικό διάγγελμα στις 23 Φεβρουαρίου ο Πρόεδρος Voronin κατηγορήσε τους ηγέτες των Χριστιανοδημοκρατών ως τρομοκράτες, ότι ετοιμάζουν αιματηρό πραξικόπημα και διαδίδουν τον «ιό του εθνικισμού». Trevor Waters, *“The ‘Moldovan Syndrome’ and the Re-Russification of Moldova – Forward into the Past”*, Conflict Studies Research Centre, February 2002, pp.3-4

⁹⁷¹ Η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του ΣτΕ, λειτουργώντας ως μεσολαβητής μεταξύ της κομμουνιστικής κυβέρνησης και της αντιπολίτευσης απαίτησε στο ψήφισμα της 1280 του 2002: «η αναθεώρηση της νομοθεσίας τηλεόρασης και ραδιοφώνου και την τροποποίηση της Ραδιοτηλεόρασης Μολδαβίας για να γίνει ανεξάρτητη δημόσια επιχείρηση».

⁹⁷² Το Διοικητικό Συμβούλιο της Ραδιοτηλεόρασης Μολδαβίας αποτελείται από 2 εκπροσώπους του κοινοβουλίου, ένας από την αντιπολίτευση, 2 από την Κυβέρνηση, 2 διορίζονται από τον Πρόεδρο και 9 από την κοινωνία πολιτών. Η Βουλή, η Κυβέρνηση και ο Πρόεδρος είναι από το ίδιο κόμμα, όπως και η πλειοψηφία της κοινωνίας πολιτών. Miklos Haraszti, *“Assessment Visit to Moldova”*, Organization for Security and Cooperation in Europe, The Representative on Freedom of the Media, 16 December 2004

δεδομένου ότι οι Μολδαβοί δημοσιογράφοι διαδήλωσαν πάλι στο Τσισινάου στις 8 Μαΐου 2008, ζητώντας την φιλελευθεροποίηση του Τύπου⁹⁷³.

Οι κινητοποιήσεις που ξεκίνησαν τον Ιανουάριο του 2002 κορυφώθηκαν τον Απρίλιο, όταν σχεδόν 80.000 διαδηλωτές ζήτησαν από την κυβέρνηση του ΚΚΜ να παραιτηθεί. Το κείμενο που παρέδωσαν οι διαδηλωτές είχε τον τίτλο «Η Κατάργηση της Κομμουνιστικής Δικτατορίας και η Παλινόρθωση της Δημοκρατίας», η οποία ήταν μία διακήρυξη σχετικά με την εξαφάνιση του Βουλευτή των Χριστιανοδημοκρατών Vlad Cubreacov, ο οποίος εκπροσωπούσε τη Μητρόπολη Βεσσαραβίας στην υπόθεση ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Το ψήφισμα έδινε, επίσης, διορία 48 ωρών στο κοινοβούλιο να απαγορεύσει τα φασιστικά, ναζιστικά και κομμουνιστικά κόμματα, και ζήτησε από τον Πρόεδρο να προκηρύξει πρόωρες εκλογές. Σε απάντηση, οι αρχές της Μολδαβίας κινητοποίησαν στρατό και εμπόδισαν την είσοδο στην πόλη. Την ίδια μέρα, μία κοινοβουλευτική επιτροπή που κυριαρχούταν από μέλη του ΚΚΜ ήρε την ασυλία των βουλευτών του Χριστιανοδημοκρατικού Κόμματος Rosca και Secareanu, και τους κατηγορήσε για την οργάνωση των διαδηλώσεων⁹⁷⁴.

Μετά το 2002 η κινητοποίηση των πολιτών γύρω από τα εθνικά ζητήματα ήταν συχνή, αλλά επρόκειτο για διαδηλώσεις με μικρή συμμετοχή που οργανώθηκαν από τα κόμματα της αντιπολίτευσης⁹⁷⁵. Εξαίρεση αποτέλεσε η διαδήλωση σχεδόν 15.000 μελών της αντιπολίτευσης στο Τσισινάου στα τέλη Νοεμβρίου 2003, με αφορμή την κατάθεση του Kozak Memorandum, που αφορούσε την επίλυση της σύγκρουσης με την Υπερδνειστερία. Οι διαδηλωτές ζήτησαν από τη Διάσκεψη του ΟΑΣΕ στο Μάαστριχτ να συμβάλει στην αποχώρηση των ρωσικών δυνάμεων από τη

⁹⁷³ Η διαδήλωση οργανώθηκε από το Ανεξάρτητο Κέντρο Δημοσιογραφίας, την Ένωση Μολδαβών Δημοσιογράφων και άλλες ενώσεις, με την υποστήριξη της αποστολής του ΟΑΣΕ στη Μολδαβία. Moldova Azi, 08/05/2008

⁹⁷⁴ Η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του ΣτΕ ζήτησε από την κυβέρνηση να πάρει πίσω την απόφαση της για τους δύο πολιτικούς και εξέφρασε την ανησυχία της ότι «το δικαίωμα διαδηλώσεων δεν επιβλέπεται, αλλά αντιμετωπίζεται με απειλές», ενώ ζήτησε από τη Μόσχα και το Βουκουρέστι να μην παρέμβουν σε αυτή την ευαίσθητη κατάσταση. Οι αρχές της Μολδαβίας συμμορφώθηκαν με τις συστάσεις και σταμάτησαν τη διαδικασία έρευνας των ηγετών του κόμματος. Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.11 no3 (Summer 2002)

⁹⁷⁵ Οι πιο πρόσφατες διαδηλώσεις πραγματοποιήθηκαν τον Αύγουστο του 2008 με αφορμή τον πόλεμο στη Γεωργία. Δεκάδες μέλη του Φιλελεύθερου Κόμματος περίφραζαν τη Ρωσική Πρεσβεία στο Τσισινάου, εξέφρασαν τη συμπάθεια τους στους Γεωργιανούς και καταδίκασαν την έλλειψη αντίδρασης από τους Μολδαβούς αξιωματούχους. Την ίδια διαμαρτυρία έκαναν την επόμενη μέρα η Νεολαία των Χριστιανοδημοκρατών, οι οποίοι σε πορεία φώναζαν συνθήματα κατά του ρωσικού ιμπεριαλισμού σε Μολδαβία και Γεωργία. Οι Χριστιανοδημοκράτες πιστεύουν ότι η ρωσική επίθεση στοχεύει στη μη ένταξη της Γεωργίας στο ΝΑΤΟ. Αντίστοιχα, εκατοντάδες διαδηλωτές, μέλη της Ρωσικής Λίγκας Νέων στη Μολδαβία, διαμαρτυρήθηκαν μπροστά στη Πρεσβεία των ΗΠΑ στο Τσισινάου για τη στάση των ΗΠΑ στη σύγκρουση Ρωσίας – Γεωργίας.

Μολδαβία και να βρουν μία λύση στη διένεξη που θα συμφωνεί με το σύνταγμα της Μολδαβίας και τις ευρωπαϊκές δημοκρατικές νόρμες⁹⁷⁶.

7.2.3. Η απουσία συνδικάτων

Η απουσία ανεξάρτητων συνδικάτων και εμπορικών ενώσεων στη Μολδαβία αποτελεί μία πολύ σημαντική αδυναμία της κοινωνίας πολιτών. Η συμβολή των συνδικάτων στην ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών είναι σημαντική για μία σειρά από λόγους. Πρώτον, τα συνδικάτα, σε αντίθεση με άλλες εθελοντικές οργανώσεις, μπορούν άμεσα να επηρεάσουν τις παραγωγικές δραστηριότητες μέσω θεσμικών ή εξωθεσμικών μέσων. Δεύτερον, τα συνδικάτα είναι οι πιο ισχυροί οργανωτές μαζικών κινημάτων που μπορούν να αντιτεθούν στους κρατικούς εξαναγκασμούς. Τέλος, τα συνδικάτα είναι από τις λίγες οργανώσεις που συνειδητά υποστηρίζουν τα οικονομικά συμφέροντα των κατώτερων τάξεων, παρέχοντας τη βάση για οικονομική δικαιοσύνη. Ο βαθμός που τα μέλη και οι ηγέτες των συνδικάτων συνδέονται με επιφανείς οργανώσεις της μεσαίας τάξης, όπως επαγγελματικές ενώσεις, εκκλησίες και άλλες ταξικά ουδέτερες οργανώσεις, επιτρέπει στα συνδικάτα να έχουν πιο στενή σχέση με το κοινωνικό περιβάλλον, και τα βοηθούν να χτίσουν «κοινωνική νομιμοποίηση» για τις απεργιακές δραστηριότητες τους, τις συλλογικές διαπραγματεύσεις και πολιτικές εκστρατείες⁹⁷⁷.

Η πολιτική ηγεσία στη Μολδαβία, ιδιαίτερα μετά την ανάληψη της εξουσίας από τους κομμουνιστές το 2001, προσπάθησε να γεφυρώσει έμμεσα τις οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών μέσω κρατικοδίαιτων οργανώσεων. Το αποτέλεσμα των κυβερνητικών πρακτικών ήταν διττό: από τη μία πλευρά πέτυχαν υψηλότερο κοινωνικό κεφάλαιο, αλλά όχι βαθύτερη θεσμοθέτηση της δημοκρατίας, καθώς οι κρατικές ελίτ που κατάφεραν να διεισδύσουν στις οργανώσεις είχαν λαϊκιστικό χαρακτήρα⁹⁷⁸. Από την άλλη πλευρά, τα εργατικά συνδικάτα απέκτησαν πάλι τις λειτουργίες που επιτελούσαν και στο κομμουνιστικό καθεστώς. Δεν λειτουργούσαν, δηλαδή, ως ανεξάρτητη φωνή που εκπροσωπεί τα συλλογικά συμφέροντα και δικαιώματα των εργατών, αλλά χρησίμευαν ως παροχέας πολλών κοινωνικών ωφελημάτων, ακόμα και πακέτα διακοπών, για τα μέλη τους. Η διαφορά με το

⁹⁷⁶ The Russian Journal, 03/12/2003

⁹⁷⁷ Cheol – Sung Lee, op. cit. pp.587-589

⁹⁷⁸ Ο Gramsci εστίασε σε αυτή τη διπλή όψη της κοινωνίας πολιτών, υποστηρίζοντας ότι μία προϋπάρχουσα ισχυρή σφαίρα οργανώσεων μπορεί να λειτουργήσει ως μικροβάση για φασισμό παρά ως αυτόνομη σφαίρα για την ανάπτυξη εθελοντισμού και δημοκρατικής ιδιότητας του πολίτη.

παρελθόν είναι ότι η συμμετοχή δεν είναι πλέον υποχρεωτική για όλους τους εργάτες, καθώς δεν αποτελούν μέρος του κυβερνητικού μηχανισμού για τον έλεγχο μεγάλων μερών του πληθυσμού⁹⁷⁹.

Η συμμετοχή στα συνδικάτα στη Μολδαβία ανέρχεται μόλις στο 15% των εργαζομένων, φανερώνοντας τη δυσπιστία του εργατικού δυναμικού, το οποίο στην πλειοψηφία του είναι άνω των 45 ετών. Στη Ρωσία τα συνδικάτα είναι οι μόνες ουσιαστικά οργανωμένες οργανώσεις, με τη συμμετοχή να αγγίζει το 23.1% των συνολικών συμμετεχόντων σε οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών, που είναι το υψηλότερο ποσοστό στα υπό μετάβαση κράτη. Παρόλα αυτά, όπως και στη Μολδαβία, λόγω της αδύναμης έδρασης των συνδικάτων σε μία αδύναμη κοινωνία πολιτών, τα εργατικά κινήματα στη Ρωσία δεν ανέπτυξαν θεσμικούς μηχανισμούς μέσω των οποίων η κυβέρνηση θα υποχρεωνόταν να βελτιώσει την ποιότητα των δημόσιων υπηρεσιών για το γενικό κοινό και τις κατώτερες τάξεις⁹⁸⁰.

Η κατάσταση των ανεξάρτητων εμπορικών ενώσεων στη Μολδαβία είναι επίσης ανησυχητική, καθώς αποκαλύπτεται η ανικανότητα τους να προωθήσουν μεγάλα προγράμματα, που με τη σειρά τους οδηγεί σε ευρεία περιφρόνηση για τις απόψεις τους. Παρότι ο Εργατικός Κώδικας παρέχει ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων για τις εμπορικές ενώσεις, στην πράξη δεν εφαρμόζεται. Σε κάποιους δημόσιους θεσμούς, οι εμπορικές ενώσεις διαλύθηκαν ώστε να αποκλειστεί η ενασχόληση τους με την απόλυση προσωπικού. Υπήρχαν, επίσης, κυβερνητικές προσπάθειες να συγχωνευτούν εμπορικές ενώσεις, ώστε να προστατεύσουν την κυβέρνηση παρά να υπερασπιστούν τα συμφέροντα των εργαζομένων⁹⁸¹.

7.2.4. Ο ρόλος των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης

Στα περισσότερα υπό μετάβαση κράτη η αδυναμία της κοινωνίας πολιτών να κινητοποιήσει τους πολίτες και να αρθρώσει τα συμφέροντα τους, είχε ως συνέπεια αυτός ο ρόλος να ανατεθεί στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Το Σύνταγμα της Μολδαβίας εγγυάται την ελευθερία έκφρασης και το δικαίωμα πρόσβασης στην πληροφόρηση. Συγκεκριμένα, το άρθρο 34 ορίζει ότι «τα δημόσια μέσα ενημέρωσης δεν θα υπόκεινται σε λογοκρισία», ενώ δεν προβλέπονται ποινές για τη δυσφήμιση αξιωματούχων ή για «ανεύθυνη» δημοσιογραφία. Παρόλα αυτά, από την υιοθέτηση

⁹⁷⁹ Howard Marc Morje, op. cit. p.67

⁹⁸⁰ Cheol – Sung Lee, op. cit. p.600

⁹⁸¹ Civil Society for a European Moldova (30/03/2007) in <http://www.europa.md/upload/File/boxedreapta/EUROFORUM-CONSORTIUM.doc>

του συντάγματος το 1994, αυτές οι δημοκρατικές αρχές δεν εφαρμόστηκαν. Η κρυμμένη λογοκρισία αποτελεί συνήθεια στη Μολδαβία και ασκείται με μία σειρά τρόπων π.χ. τα μέσα ενημέρωσης, των οποίων οι εκδοτικές πολιτικές δεν ανταποκρίνονται αναγκαία στα συμφέροντα κάποιων αξιωματούχων, υπόκεινται σε πιο συχνούς ελέγχους από τις φορολογικές αρχές, όπως δείχνει το παράδειγμα της εφημερίδας Flux⁹⁸².

Τα πρώτα χρόνια του εκδημοκρατισμού η ηγεσία της Μολδαβίας αντιμετώπισε δυσκολίες στον έλεγχο των μέσων ενημέρωσης. Ο Πρόεδρος Snegur πρωτοστάτησε στην υιοθέτηση μίας σειράς νόμων που επίσημα περιόριζαν την ελευθερία έκφρασης, αλλά οι περισσότεροι δεν εφαρμόστηκαν. Ο κύριος λόγος για αυτό ήταν, ότι οι συγκρούσεις σε επίπεδο ελίτ υπονόμευσαν τις προσπάθειες από κάποια ομάδα να μονοπωλήσει τα κρατικά μέσα ενημέρωσης. Παρότι ο Snegur μπορούσε να διορίσει δικά του άτομα σε θέσεις κλειδιά στα κρατικά μέσα ενημέρωσης, άλλοι ήταν ικανοί να διώξουν αυτά τα άτομα π.χ. ο διορισμένος από τον Πρόεδρο επικεφαλής της ραδιοτηλεόρασης υποστήριξε τον Πρόεδρο της Βουλής Lucinschi στις προεδρικές εκλογές του 1996. Ένας άλλος λόγος ήταν η ισχυρή παρουσία ριζοσπαστικοποιημένων μελών της ρουμανόφιλης *intelligentsia* σε κυβερνητικά μέσα ενημέρωσης. Τέλος, η αδύναμη κυβέρνηση της Μολδαβίας δεν κατάφερε να ελέγξει εύκολα τις εφημερίδες που βασίζονταν σε ξένη χρηματοδότηση⁹⁸³.

Η κατάσταση άλλαξε μετά την άνοδο του ΚΚΜ στην εξουσία, με την πολιτική επιρροή επί των μέσων ενημέρωσης να γίνεται πολύ ισχυρή. Σήμερα, σχεδόν το 30% των μέσων ενημέρωσης χρηματοδοτείται άμεσα από τα πολιτικά κόμματα, το οποίο επηρεάζει σημαντικά την ανεξαρτησία τους. Ο Κώδικας Ηθικής των δημοσιογράφων, που υιοθετήθηκε τον Μάιο του 2000, έχει παραμείνει χωρίς εφαρμογή. Επίσης, το Συντονιστικό Συμβούλιο Εκπομπών, που αποτελείται από 9 μέλη που διορίζονται από τον Πρόεδρο, τη Βουλή και την κυβέρνηση, επικρίνεται γιατί δεν έχει καθορίσει σαφώς τα νομικά κριτήρια για την έκδοση αδειών. Τα άρθρα

⁹⁸² Stability Pact Anti-Corruption Initiative, General Assessment Report for Moldova, adopted on 30 April 2002, p.33

⁹⁸³ Παρά τις προσπάθειες, η κυβέρνηση δεν κατάφερε να περιορίσει τον ρωσικό τύπο κατά τη σύγκρουση στην Υπερδνειστερία. Παρομοίως, στα τέλη Νοεμβρίου 2001, η κυβέρνηση απέτυχε να σταματήσει την εφημερίδα *Kommersant Moldova*, μία αντικυβερνητική εφημερίδα με χρηματοδότηση από την ηγεσία της Υπερδνειστερίας, παρότι το δικαστήριο απαίτησε το κλείσιμο της γιατί αντιτίθεται στην εδαφική ακεραιότητα της Μολδαβίας. Lucan A. Way, "Weak States and Pluralism: The Case of Moldova", *East European Politics and Society* Vol.17 no3 (May 2003), pp.466-467

που αναφέρονται στη διαφθορά είναι σπάνια, κακής ποιότητας και αφορούν πρώην υψηλόβαθμους αξιωματούχους. Οι λόγοι για αυτές τις ελλείψεις είναι πολλοί: προβλήματα πρόσβασης στην πληροφόρηση, το γεγονός ότι η έρευνα βάζει σε κίνδυνο τους δημοσιογράφους, κίνδυνος που δεν αιτιολογείται σε σύγκριση με τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα, και δεν υπάρχει εκπαίδευση στην ερευνητική δημοσιογραφία⁹⁸⁴.

Παρόμοια είναι η κατάσταση των ανεξάρτητων μέσων στην Υπερδνειστερία, με τους ελάχιστους δημοσιογράφους που δεν ακολουθούν την επίσημη γραμμή του Προέδρου Smirnov να υπόκεινται σε διαφορετικούς τρόπους πίεσεων. Μόνο 3 εφημερίδες δεν είναι κυβερνητικές, οργανωτικά και οικονομικά: *Chelovek i Ego Prava* (Το Άτομο και τα Δικαιώματά του) στη Τίρασπολ, η *Novaya Gazeta* στο Benderi και η *Dobrii Den* στη Ribnitsa. Η πίεση είναι πιο συχνή στην πρώτη, κυρίως μέσω καταστροφών στις εγκαταστάσεις της και μέσω διοικητικών διακρίσεων: αυξημένοι φόροι για τις έντυπες υπηρεσίες, αυξημένα ενοίκια κτλ. Υπό αυτές τις συνθήκες οι δημοσιογράφοι λογοκρίνουν τους εαυτούς τους. Το «κράτος» στην Υπερδνειστερία έχει υπερβολικό έλεγχο στη πλειοψηφία των μέσων, είτε μέσω άμεσης ιδιοκτησίας ή μέσω έμμεσου ελέγχου π.χ. μέσω της πρακτικής της καταχώρησης των εφημερίδων. Το Υπουργείο Πληροφόρησης και Τηλεπικοινωνιών ισχυρίζεται ότι ο κρατικός Τύπος είναι απαραίτητος για να ενημερώνει το λαό για τις δηλώσεις και διατάγματα του Προέδρου και για να παρέχει επιδοτούμενες, όποτε και φτηνές εφημερίδες⁹⁸⁵.

Οι αλλαγές που συνέβησαν στη Μολδαβία μετά το 2001 παραπέμπουν στην κατάσταση που επικρατεί στη Γεωργία μετά την Επανάσταση των Ρόδων το 2003. Η Γεωργία, κατά τη διακυβέρνηση από τον Shevardnadze, επέτρεψε στις οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών και τα σφύζοντα ελεύθερα μέσα ενημέρωσης να παίζουν σημαντικό ρόλο στην πολιτική ζωή. Αυτό άλλαξε μερικώς υπό τον Saakashvili, καθώς οι ΜΚΟ δεν παίζουν πλέον ηγετικό ρόλο ως επικριτές της κυβέρνησης. Ειρωνικά, η Γεωργία έχει λιγότερα ανεξάρτητα μέσα ενημέρωσης και λιγότερες

⁹⁸⁴ Stability Pact Anti-Corruption Initiative, General Assessment Report for Moldova, adopted on 30 April 2002, p.35

⁹⁸⁵ Το κράτος ελέγχει ένα κανάλι, ένα σταθμό, 3 εφημερίδες (σε ρωσικά, ουκρανικά και μολδαβικά) και το πρακτορείο ειδήσεων Olvia Press. Η τοπική εταιρεία Sheriff έχει στην ιδιοκτησία της την Τηλεόραση Ελεύθερης Επιλογής (TSV), η οποία θεωρείται πιο ανεξάρτητη αλλά όχι ιδιαίτερα επικριτική του καθεστώτος, και μονοπωλεί την αγορά τηλεπικοινωνιών. Miklos Haraszti, "Assessment Visit to the Transdniestrian Region of the Republic of Moldova", Organization for Security and Cooperation in Europe, The Representative on Freedom of the Media, 10 March 2005

αντιπολιτευτικές φωνές μετά το 2003. Πολλοί από τους ηγέτες της κοινωνίας πολιτών και των ΜΚΟ τα χρόνια του Shevardnadze εντάχθηκαν στην κυβέρνηση ως Υπουργοί, Βουλευτές ή σε άλλες θέσεις, ενώ οι αντικαταστάτες τους υπήρξαν διστακτικοί να επικρίνουν την κυβέρνηση. Οι αλλαγές στα μέσα ενημέρωσης υπήρξαν ακόμα πιο ενοχλητικές: αμέσως μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Saakashvili, ένας αριθμός πολιτικών προγραμμάτων, συχνά επικριτικών, διακόπηκαν. Όταν επανήλθαν, πολλοί Γεωργιανοί τα βρήκαν πολύ πιο μετριοπαθή και αδιάφορα. Τέλος, ένας αριθμός προηγούμενων ανεξάρτητων μέσων ενημέρωσης, κυρίως ο τηλεοπτικός σταθμός Rustavi Two, έγιναν πολύ λιγότερο ανεξάρτητα στα ρεπορτάζ τους μετά την επανάσταση. Σε αυτό συνέβαλε σημαντικά η μεταστροφή στην αμερικανική στρατηγική δημοκρατικής βοήθειας προς τη Γεωργία, καθώς διακόπηκε η αμερικάνικη βοήθεια προς τα ανεξάρτητα μέσα μετά την Επανάσταση των Ρόδων⁹⁸⁶.

Σήμερα στη Μολδαβία λειτουργούν σχεδόν 80 τηλεοπτικοί και ραδιοφωνικοί σταθμοί. Από αυτούς, οι πιο σημαντικοί είναι τα εθνικά κανάλια Moldova 1 και Euro TV και το ιδιωτικό Pervii Kanal v Moldove, που έχει τη μεγαλύτερη τηλεθέαση και εν μέρει αναμεταδίδει το ρωσικό κανάλι ORT. Από το τέλος του Δεκεμβρίου 2004, έγινε πανεθνικό και το κανάλι NIT, ενώ ο πιο αμφιλεγόμενος σταθμός είναι ο τοπικός ιδιωτικός σταθμός Pro TV του Τσισινάου, που αναμεταδίδει τα προγράμματα του αντίστοιχου ρουμανικού⁹⁸⁷.

Παρά την πολυφωνία στους τηλεοπτικούς και ραδιοφωνικούς σταθμούς, η κατάσταση στον Τύπο είναι εκ διαμέτρου αντίθετη. Η έρευνα «Ελευθερία Τύπου στον Κόσμο» που εκδόθηκε από τον Διεθνή Οργανισμό “Freedom House”, εκτιμά ότι ο Τύπος στη Μολδαβία δεν έχει ελευθερία και το 2007 την τοποθέτησε στη θέση 149 σε σύνολο 195 κρατών. Η έρευνα θεωρεί ότι η ιδιωτικοποίηση των σταθμών Antena C και Euro TV δεν ήταν διαφανής, καθώς αποκτήθηκαν από εταιρείες κοντά στο ΚΚΜ. Επιπλέον, το 2007 η αστυνομία της Μολδαβίας παρενόχλησε δημοσιογράφους και θεσμούς ενημέρωσης⁹⁸⁸.

Η παραπάνω κατάσταση αντανακλάται σε δημοσκόπηση του Βαρόμετρου Πολιτικής Γνώμης, που διεξήχθη τον Οκτώβριο του 2008, έξι μήνες πριν τις εκλογές. Το 48% του πληθυσμού της Μολδαβίας θεωρεί ότι τα μέσα ενημέρωσης δεν μπορούν

⁹⁸⁶ Lincoln A. Mitchell, “Democracy in Georgia Since the Rose Revolution”, Orbis (Fall 2006), p.673

⁹⁸⁷ Council of Europe International Election Observation Mission, Parliamentary Election, Republic of Moldova – 6 March 2005, p.10

⁹⁸⁸ Deca – Press, 06/05/2008

να διατυπώσουν τις ειδήσεις όπως θέλουν γιατί λογοκρίνονται από την κυβέρνηση. Επιπλέον, το 41% των ερωτηθέντων, 10% παραπάνω από το 2006, ισχυρίζονται ότι το Teleradio Moldova υποστηρίζει ανοιχτά την κυβέρνηση, ενώ μόλις το 20% πιστεύει ότι τα κόμματα έχουν ίση πρόσβαση στη δημόσια τηλεόραση και ραδιόφωνο. Ταυτόχρονα, το 65% του πληθυσμού δεν αισθάνεται ελεύθερο να επικρίνει ανοιχτά την κυβέρνηση⁹⁸⁹.

Η αντίληψη για την αδυναμία ελεύθερης έκφρασης ενισχύεται από τις συχνές παρεμβάσεις της αστυνομίας, παραβιάζοντας το νόμο αναφορικά με την απρόσκοπτη λειτουργία του Τύπου. Οι ΜΚΟ που διοργάνωσαν το διαδραστικό πρόγραμμα Φόρουμ για τα ΜΜΕ, διαμαρτυρήθηκαν ότι πολλοί συμμετέχοντες δέχτηκαν επισκέψεις από υπαλλήλους της Γενικής Διεύθυνσης Ποινικής Δίωξης του Υπουργείου Εσωτερικών, ζητώντας τους να καταθέσουν σχετικά με τις απόψεις που διατυπώθηκαν σε αυτό το πρόγραμμα. Η αστυνομία είπε ότι ο έλεγχος έγινε στα πλαίσια του ποινικού φακέλου “Vocea Besarabiei” από τον Γενικό Εισαγγελέα (20 Δεκεμβρίου 2007), υπό την κατηγορία ότι μετέδωσε μηνύματα που μπορούν να αξιολογηθούν ως δημόσιες εκκλήσεις για βίαιη ανατροπή και αντικατάσταση του συνταγματικού καθεστώτος ή την παραβίαση της εδαφικής ακεραιότητας της Μολδαβίας. Σύμφωνα με τη δήλωση των ΜΚΟ, η επιδείνωση της κατάστασης των μέσων ενημέρωσης έγινε πιο εμφανής μόλις ο Πρόεδρος Voronin διέταξε τους υπαλλήλους της Υπηρεσίας Πληροφόρησης και Ασφάλειας να ελέγξει τις πηγές χρηματοδότησης των κομμάτων και του ανεξάρτητου Τύπου, στο πλαίσιο της ανεπίσημης έναρξης της προεκλογικής εκστρατείας⁹⁹⁰.

Η παραπάνω δήλωση των ΜΚΟ επαληθεύτηκε στην περίπτωση του σταθμού Pro TV, ο οποίος μετέδιδε αρκετά προγράμματα του στη ρουμανική γλώσσα. Οι Χριστιανοδημοκράτες Βουλευτές, σύμμαχοι του ΚΚΜ από το 2005, κίνησαν ζήτημα ιδιοκτησίας του σταθμού, ισχυριζόμενοι ότι οι σταθμός «ειδικεύεται στις επιθέσεις, την υπονόμηση και ενοχοποίηση των θεσμών του κράτους δικαίου, προκαλώντας εσκεμμένα κατάσταση πανικού στην κοινωνία. Όλα αυτά μοιάζουν ως μέρος των σεναρίων που υπονομεύουν τη Μολδαβία, που πλέκονται από εξωτερικούς εχθρούς»⁹⁹¹. Η απόφαση του κοινοβουλίου να μην επεκταθεί η άδεια του τηλεοπτικού σταθμού, ο οποίος ακολούθησε την τύχη του Radio 103.5 FM στο Balti

⁹⁸⁹ Moldova Azi, 31/10/2008

⁹⁹⁰ Moldova Azi, 17/03/2008

⁹⁹¹ Moldova Azi, 23/10/2008

και του καναλιού TVR1⁹⁹², προκάλεσε την αντίδραση του Αντιπροσώπου του ΟΑΣΕ για την Ελευθερία των ΜΜΕ Miklos Haraszti. Οι αντιδράσεις του Haraszti και των ΜΚΟ ήταν διττές: από τη μία πλευρά, το γεγονός ότι μία απόφαση του κοινοβουλίου που υιοθετήθηκε με απλή πλειοψηφία μπορεί να αλλάξει έναν οργανικό νόμο – τον Κώδικα Αναμετάδοσης – αντιτίθεται στο Σύνταγμα της Μολδαβίας, και από την άλλη πλευρά, συνιστά διάκριση υπέρ των εθνικών τηλεοπτικών σταθμών⁹⁹³.

Η ελευθερία έκφρασης και πρόσβασης στην πληροφόρηση έφτασε στο ναδίρ στις εκλογές του Απριλίου του 2009, τις οποίες ακολούθησαν βίαιες διαδηλώσεις. Αναφορά της Ένωσης Ηλεκτρονικών Μέσων ανέφερε ότι, στους τηλεοπτικούς σταθμούς NIT, N4 και Moldova – 1 ο Πρόεδρος Voronin και το ΚΚΜ συνέχιζαν να βρίσκονται περισσότερο στο κέντρο της προσοχής από τα υπόλοιπα κόμματα. Στην ίδια αναφορά έλεγε ότι οι ηγέτες των κομμάτων της αντιπολίτευσης εμφανίζονταν περισσότερο στο Pro TV, στο Eu TV και στο TVC-21⁹⁹⁴. Οι αναφορές από τους ΜΚΟ που ασχολούνταν με τα ΜΜΕ στη Μολδαβία ισχυρίζονταν ότι, τα ΜΜΕ ήταν πολιτικά προκατειλημμένα στην κάλυψη της προεκλογικής εκστρατείας. Οι αναφορές έλεγαν ότι τα ΜΜΕ δεν λάμβαναν υπόψη τους την ανάγκη του κοινού να μάθει πληροφορίες για τους εκλογικούς υποψηφίους. Οι υποψήφιοι δεν είχαν ίση πρόσβαση στα μέσα ενημέρωσης, ενώ καταγράφονταν περιπτώσεις όπου απειλήθηκαν τα μέσα που δεν ήταν πιστά στο ΚΚΜ, όπως το κανάλι Albasat TV⁹⁹⁵.

Η κατάσταση επιδεινώθηκε την ημέρα των εκλογών και την εβδομάδα που ακολούθησε. Ο Οργανισμός Μέσων Ενημέρωσης στην Ανατολική Ευρώπη, με έδρα τη Βιέννη, ενημέρωσε ότι απαγορεύτηκε σε Ρουμάνους δημοσιογράφους να εισέλθουν στη Μολδαβία και να καλύψουν τα μετεκλογικά γεγονότα. Οι αξιωματούχοι στα σύνορα ζήτησαν διαφορετικά έγγραφα από τους δημοσιογράφους, όπως προσκλήσεις, ειδικές υγειονομικές εγγυήσεις και διαπιστεύσεις από την κυβέρνηση της Μολδαβίας⁹⁹⁶. Ο Αντιπρόσωπος του ΟΑΣΕ Miklos Haraszti πίεσε τις

⁹⁹² Ο σταθμός TVR1 κατείχε τη συχνότητα που χρησιμοποιούσε η Εταιρεία Ρουμανικής Τηλεόρασης (SRTV). Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ειδοποίησε την κυβέρνηση της Μολδαβίας για την αίτηση από την SRTV και ζήτησε από την κυβέρνηση της Μολδαβίας να εξηγήσει μέχρι τις 26 Φεβρουαρίου 2009 τους λόγους που αποσύρθηκε η συχνότητα. Η κυβέρνηση ισχυρίζεται ότι ο σταθμός είχε χρέος 150.000 δολαρίων, το οποίο δεν διευθετήσε.

⁹⁹³ Το Συμβούλιο Αναμετάδοσης θεωρείται ως ελεγχόμενο από την κυβέρνηση του ΚΚΜ: τον Δεκέμβριο του 2004, πριν τις εκλογές του 2005, ο σταθμός NIT κέρδισε άδειες για μία σειρά από συχνότητες, ενώ το θεωρούμενο ως πιο ανεξάρτητο και επαγγελματικό κανάλι Pro TV έχασε την άδεια του. Moldova Azi, 16/12/2008

⁹⁹⁴ Infotag, 03/03/2009

⁹⁹⁵ Moldova Azi, 11/03/2009

⁹⁹⁶ Moldova Azi, 10/04/2009

αρχές της Μολδαβίας να διασφαλίσουν την ελεύθερη πρόσβαση των διεθνών μέσων ενημέρωσης. Επίσης, κάλεσε τους δημοσιογράφους να παρατηρήσουν τους επαγγελματικούς κανόνες αμεροληψίας όταν καλύπτουν γεγονότα, όπως τις διαδηλώσεις μετά τις εκλογές του Απριλίου. Ο Haraszti κατέγραψε πολυάριθμα παράπονα από Μολδαβούς και ξένους δημοσιογράφους για κακή μεταχείριση από τις συνοριακές αρχές και τα σώματα ασφαλείας, καθώς και παράπονα για περιορισμό στην πρόσβαση στο διαδίκτυο⁹⁹⁷.

Η αλλαγή κυβέρνησης τον Ιούλιο του 2009 έχει έως τώρα επιφέρει μικρές αλλαγές στην ανεξαρτησία των μέσων ενημέρωσης, κυρίως γιατί τα κόμματα συνεχίζουν να χρηματοδοτούν τους μεγάλους τηλεοπτικούς σταθμούς και εφημερίδες. Η πιο σημαντική κίνηση της νέας κυβέρνησης ήταν η αντικατάσταση, στις 30 Δεκεμβρίου 2009, του Προέδρου του Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης της Μολδαβίας Valentin Todercan από τον δικαστικό Eugeniu Rybka. Η απόφαση της κυβέρνησης αιτιολογήθηκε από το γεγονός ότι οι αναφορές του ΣτΕ επέκριναν τη Μολδαβία για μετατροπή του κρατικού φορέα σε πολιτικό όργανο, καταπάτηση του δικαιώματος έκφρασης, και έλλειψη αντικειμενικότητας⁹⁹⁸.

7.2.5. Η συμβολή των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων

Μετά την πτώση του κομμουνισμού, πολλοί από τους δυτικούς θεσμούς που προσπαθούν να προωθήσουν τη δημοκρατία, έχουν χρησιμοποιήσει τον παράγοντα ΜΚΟ ως σημαντικό εργαλείο. Παρότι αυξήθηκε εντυπωσιακά ο αριθμός τους, δεν ήταν πάντα θετική η συμβολή τους. Οι οργανώσεις που βασίζονται σε δυτική χρηματοδότηση, συχνά παίρνουν πρωτοβουλίες μετά από υπόδειξη ξένων πηγών, οι οποίες δεν έχουν μεγάλη εξοικείωση με το εγχώριο περιβάλλον. Επιπλέον, οι ηγέτες των οργανώσεων είναι συχνά πιο υπόχρεοι στους δωρητές τους παρά στα άτομα που προσπαθούν να καλέσουν να συμμετάσχουν. Οι περισσότεροι ΜΚΟ δημιουργήθηκαν περισσότερο ως απάντηση στη διαθέσιμη δυτική χρηματοδότηση και λιγότερο ικανοποιούν τις τοπικές ανάγκες⁹⁹⁹.

Η δραστηριοποίηση των ΜΚΟ στα πρώην κομμουνιστικά κράτη έχει δώσει μικτά αποτελέσματα, σχετικά με την προώθηση των δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων. Στην περίπτωση της Ρουμανίας, η Sandra Pralong, μελετώντας τη σχέση μεταξύ

⁹⁹⁷ Moldova Azi, 14/04/2009

⁹⁹⁸ Moldova Azi, 31/12/2009

⁹⁹⁹ Gabriel Badescu, Paul Sum and Eric M. Uslaner, op. cit. p328

κοινωνίας πολιτών και ΜΚΟ, ισχυρίστηκε ότι οι υπάρχουσες ΜΚΟ έτειναν να είναι αναποτελεσματικές στην εκπροσώπηση ακόμα και των πιο θεμελιωδών αρχών, παραθέτοντας το ακόλουθο παράδειγμα: τον Φεβρουάριο του 1999 σχεδόν 10 χιλιάδες μεταλλωρύχοι από το Jiu, εξοπλισμένοι με ρόπαλα, βάδιζαν στο Βουκουρέστι. Οι κάτοικοι της πρωτεύουσας απάντησαν με σιωπηλή διαδήλωση, ώστε να δείξουν ότι η κοινωνία πολιτών είναι αρκετά ισχυρή να υπερασπιστεί τους νεαρούς δημοκρατικούς θεσμούς. Παρόλα αυτά, μόλις 4 χιλιάδες πολίτες συγκεντρώθηκαν και 4 ή 5 οργανώσεις μίλησαν εναντίον της «πειρατείας» της πολιτικής από τους μεταλλωρύχους¹⁰⁰⁰.

Σε αντίθεση με την περίπτωση της Ρουμανίας, οι ΜΚΟ συνεισέφεραν σημαντικά στις περιπτώσεις της δημοκρατικής σπίθας σε Σερβία, Γεωργία και Ουκρανία¹⁰⁰¹. Και στα τρία κράτη οι ΜΚΟ έδειξαν αξιοθαύμαστη ικανότητα να παρέχουν ακριβή και αμερόληπτη καταμέτρηση της πραγματικής ψήφου αμέσως μόλις έκλεισαν οι κάλπες. Στη Σερβία, το Κέντρο για τις Ελεύθερες Εκλογές και Δημοκρατία παρείχε τις απαραίτητες πληροφορίες για τη νοθεία στο πρώτο γύρο των προεδρικών εκλογών του 2000. Στη Γεωργία, σημαντικό ρόλο είχε η ανεξάρτητη εκλογική επίβλεψη. Στην Ουκρανία, η Επιτροπή Ουκρανών Ψηφοφόρων έπαιξε κεντρικό ρόλο στην επίβλεψη όλων των γύρων των προεδρικών εκλογών του 2004. Επιπλέον, οι ΜΚΟ συνέβαλαν στη δημιουργία ενωμένης αντιπολίτευσης – ή τουλάχιστον στην αντίληψη αυτής – παράγοντας που θεωρείται σημαντικός για τη ρήξη υπέρ της δημοκρατίας, αν και ο βαθμός ενότητας ποίκιλλε αρκετά ανάλογα με την περίπτωση. Στη Σερβία και την Ουκρανία, η ενότητα πριν τις εκλογές είχε ουσιαστική συμβολή, ενότητα που δεν είχε τόσο σημαντική συμβολή στη Γεωργία. Η ενότητα της αντιπολίτευσης ενίσχυσε την ικανότητά της να κινητοποιήσει σημαντικό αριθμό διαδηλωτών, για να αμφισβητήσουν τα νοθευμένα εκλογικά αποτελέσματα. Στη Σερβία και την Ουκρανία, οι διαδηλωτές ήταν οργανωμένοι, ιδιαίτερα στο Βελιγράδι συγκεντρώθηκαν 1εκ. διαδηλωτές στις 5 Οκτωβρίου 2000. Σημαντικός παράγοντας αποδείχτηκε και η παρουσία ανεξάρτητων μέσων ενημέρωσης ικανά να

¹⁰⁰⁰ Ibid. p.326

¹⁰⁰¹ Οι περιπτώσεις της δημοκρατικής σπίθας σε Σερβία, Γεωργία και Ουκρανία μοιάζουν μεταξύ τους – και διαφέρουν από άλλες δημοκρατικές μεταβάσεις ή επαναστάσεις – σε 4 κύριες συνιστώσες. Πρώτον, η σπίθα για την αλλαγή καθεστώτος ήταν νοθευμένες εθνικές εκλογές. Δεύτερον, οι υποστηρικτές της δημοκρατίας ανέπτυξαν εξωσυνταγματικά μέσα μόνο για να υπερασπιστούν το ισχύον δημοκρατικό σύνταγμα, παρά για να γράψουν ξανά τους κανόνες του πολιτικού παιχνιδιού. Τρίτον, κάθε κράτος για κάποια περίοδο έγινε μάρτυρας υποστηρικτών και αξιωματούχων, που έκαναν ανταγωνιστικές και ταυτόχρονες αιτιάσεις να έχουν την κυρίαρχη αρχή. Τέταρτον, καμία από αυτές τις επαναστατικές καταστάσεις δεν έληξε με μαζική βία.

μεταδώσουν τα νέα για τη νοθευμένη ψήφο και να δημοσιοποιήσουν τις αυξανόμενες δημόσιες διαμαρτυρίες¹⁰⁰².

Στην περίπτωση της Μολδαβίας, οι ΜΚΟ είχαν ενεργό ρόλο στο δημοκρατικό κίνημα του Απριλίου 2009, αν και φαίνεται ότι η συμβολή τους εξαντλήθηκε τους μήνες που ακολούθησαν. Το κίνημα των ΜΚΟ στη Μολδαβία άρχισε να αναπτύσσεται το 1989, δεχόμενο ώθηση από τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές που συνέβησαν στην χώρα και την ταυτόχρονη υιοθέτηση νομικού πλαισίου που επέτρεπε την εγκαθίδρυση τέτοιων οργανώσεων. Έκτοτε ο αριθμός των ΜΚΟ αυξανόταν συνεχώς, με τις εκτιμήσεις του 2002 να εκτιμούν τον αριθμό από 1800 έως 2500, με τις περισσότερες να είναι εθνικής εμβέλειας και να εδράζονται στο Τσισινάου. Οι πιο ενεργές ΜΚΟ δραστηριοποιούνται μέχρι σήμερα στα πεδία των κοινωνικών υπηρεσιών, τα ζητήματα των γυναικών, τα ανθρώπινα δικαιώματα, και το νομικό και ρυθμιστικό περιβάλλον. Το πιο σοβαρό εμπόδιο στη διατήρηση των ΜΚΟ στη Μολδαβία είναι η οικονομική σταθερότητα και βιωσιμότητα τους. Οι κύριες ΜΚΟ είναι είτε παρακλάδια καλά εδραιωμένων ευρωπαϊκών ή αμερικάνικων οργανώσεων ή εξαρτώνται από δωρητές, βάζοντας σε κίνδυνο τη βιωσιμότητα τους. Η απουσία φορολογικών απαλλαγών στις εγχώριες δωρεές δεν ενθαρρύνει τον ιδιωτικό τομέα να στηρίζει τις ΜΚΟ, με συνέπεια πολλές από αυτές να σταματήσουν να λειτουργούν. Συνδεδεμένο με το πρόβλημα της ικανότητας χρηματοδότησης είναι το πρόβλημα της περιορισμένης λειτουργικής ικανότητας. Οι μικρές ΜΚΟ δεν έχουν σαφώς καθορισμένους στόχους και δεν μπορούν να απασχολήσουν υπαλλήλους, βασιζόμενοι αποκλειστικά σε εθελοντές. Επιπλέον, υπάρχει έλλειψη αναγνώρισης, με την κάλυψη των δραστηριοτήτων των ΜΚΟ από τα μέσα ενημέρωσης να είναι ανεπαρκής και να περιορίζεται σε σύντομες αναφορές σε εκδηλώσεις που πραγματοποιούν¹⁰⁰³.

Το πιο ανησυχητικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι ΜΚΟ στη Μολδαβία είναι η μικρή ικανότητα και προθυμία τους να προσελκύσουν εθελοντές, δεδομένου και ότι οι πολίτες ισχυρίζονται ότι δεν μπορούν να διαθέσουν χρόνο και χρήματα σε εθελοντικές δραστηριότητες. Το παραπάνω φαινόμενο απαντάται και στη Ρουμανία, με την αστική (civic) ενασχόληση, ιδιαίτερα τον εθελοντισμό για καλό σκοπό, να προσελκύει σχεδόν το 3% των πολιτών και στις δύο χώρες. Οι ακτιβιστές αποτελούν

¹⁰⁰² Michael Mc Faul, "Transitions from Postcommunism", Journal of Democracy Vol.16 no3 (July 2005), pp.5& 9-13

¹⁰⁰³ Stability Pact Anti-Corruption Initiative, General Assessment Report for Moldova, adopted on 30 April 2002, pp.31-32

ένα ακόμα μικρότερο κομμάτι του «αστικού σύμπαντος», με τις πιο σημαντικές πηγές ακτιβισμού να είναι οι εκκλησίες και τα πανεπιστήμια. Τόσο στη Μολδαβία, αλλά ιδιαίτερα στη Ρουμανία, οι ακτιβιστές, σε σχέση με το γενικό κοινό, εμπιστεύονται περισσότερο τους υπόλοιπους ανθρώπους, ιδιαίτερα όσοι έχουν υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο. Επίσης, όσο πιο δραστήριοι είναι οι ακτιβιστές, τόσο περισσότερο εμπιστεύονται τις προτάσεις και προθέσεις της ΕΕ. Ο λόγος είναι ότι οι ακτιβιστές βλέπουν τη Δύση ως μοντέλο για τη δική τους δημοκρατία και έχουν μεγαλύτερη πίστη στους δυτικούς θεσμούς¹⁰⁰⁴.

Το παράδοξο με τις ΜΚΟ στη Μολδαβία είναι ότι έχουν αποδείξει την ικανότητα τους στις εκλογικές αναμετρήσεις του 2005 και του 2009. Ένας σημαντικός αριθμός ΜΚΟ δημιούργησαν την οργάνωση «Συμμαχία 2005», η οποία επέβλεψε την προεκλογική εκστρατεία και ανέπτυξε 2.200 παρατηρητές την ημέρα των εκλογών. Το κυβερνών ΚΚΜ, μέσω του γραμματέα του Victor Stepaniuc, κατηγόρησε τη «Συμμαχία 2005» για πολιτική μεροληψία και αδιαφανή χρηματοδότηση, κατηγορίες που επανέλαβε και ο Πρόεδρος Voronin. Η «Συμμαχία» αμέσως απέρριψε αυτές τις αιτιάσεις, ενώ εκπρόσωποι της διεθνούς κοινότητας στο Τσισινάου, μεταξύ των οποίων και πρεσβείες, έβγαλαν δήλωση υπέρ της «Συμμαχίας»¹⁰⁰⁵.

Η επιτυχία του εγχειρήματος επίβλεψης των εκλογών του 2005 οδήγησε στη δημιουργία της «Συμμαχίας 2009», με σκοπό οι ΜΚΟ να συμβάλουν στη διεξαγωγή των εκλογών με διαφάνεια και δημοκρατικό τρόπο¹⁰⁰⁶. Ταυτόχρονα με τη «Συμμαχία 2009», δημιουργήθηκε από μία ομάδα ΜΚΟ το «Κογκρέσο της Κοινωνίας Πολιτών στη Μολδαβία», το οποίο ξεκίνησε εκστρατεία ελέγχου των υποψήφιων Βουλευτών, με ανακοινώσεις σε εβδομαδιαία βάση για τη γνώμη τους πάνω στους Βουλευτές και την εκλογική πλατφόρμα των κομμάτων. Επιπλέον, δημιουργήθηκε από τη συμμαχία 15 ΜΚΟ η οργάνωση «Αστικός Έλεγχος – Εκλογές 2009», ώστε να επιβλέπουν τα προϊόντα του Τύπου, τα προγράμματα των καναλιών, και τον τρόπο που παρατηρούν τις αρχές της ίσης απόστασης στην πληροφόρηση των ψηφοφόρων¹⁰⁰⁷.

¹⁰⁰⁴ Gabriel Badescu, Paul Sum and Eric M. Uslaner, op. cit. pp.335-336 & 339

¹⁰⁰⁵ Council of Europe International Election Observation Mission, Parliamentary Election, Republic of Moldova – 6 March 2005, pp.2& 16

¹⁰⁰⁶ Moldova Azi, 18/11/2008

¹⁰⁰⁷ Η οργάνωση «Αστικός Έλεγχος – Εκλογές 2009» δημιουργήθηκε από την ανησυχία που προκλήθηκε από τις άνευ προηγουμένου επιθέσεις από το κοινοβούλιο προς τον τηλεοπτικό σταθμό Pro TV στις 23 Οκτωβρίου 2008. Οι Βουλευτές του Χριστιανοδημοκρατικού Κόμματος κατηγόρησαν το κανάλι ότι προωθεί το ΚΚΜ, αλλά οι ΜΚΟ διαφώνησαν με αυτή την άποψη. Moldova Azi, 19/02/2009

Οι εκλογές του 2009 έδειξαν την ικανότητα των ΜΚΟ στην προώθηση της δημοκρατίας, υπό την προϋπόθεση να ενωθούν κάτω από ένα κοινό σκοπό. Είναι χαρακτηριστικό ότι οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών και τα ανεξάρτητα μέσα ενημέρωσης, σε συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση, για πρώτη φορά επέβλεψαν την χρήση δημόσιου χρήματος σε 4 πόλεις (Soroca, Ungheni, Rezina, Cimislia) σε διαφορετικές περιοχές της Μολδαβίας. Σκοπός ήταν να ενημερωθούν τα μέλη της κοινωνίας πολιτών και οι δημοσιογράφοι για τον τρόπο κατάρτισης των τοπικών προϋπολογισμών και οι πολίτες για τη διαχείριση του δημόσιου χρήματος¹⁰⁰⁸. Επιπλέον, η Αστική Συμμαχία για Ελεύθερες και Δίκαιες Εκλογές, που χρηματοδοτείτο από την Αποστολή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στη Μολδαβία και το Ίδρυμα Soros, παρέδωσε αναφορά στους διεθνείς παρατηρητές σχετικά με τη μεροληψία των τηλεοπτικών σταθμών Eu TV και N4 υπέρ του ΚΚΜ, μεροληψία που απαγορεύεται από το άρθρο 47 του Εκλογικού Κώδικα¹⁰⁰⁹.

Τέλος, η «Συμμαχία 2009» αποδείχτηκε ιδιαίτερα ενεργή και ικανή στα γεγονότα που ακολούθησαν τις εκλογές του Απριλίου 2009. Παρότι δεν έχει ακόμα διασαφηνιστεί αν οργάνωσε τις μαζικές και βίαιες διαδηλώσεις της 7^{ης} Απριλίου, κατάφεραν την απελευθέρωση των συλληφθέντων στις διαδηλώσεις¹⁰¹⁰. Επίσης, πέτυχαν την υπογραφή κοινής δήλωσης από εκπροσώπους 21 οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών και των μεγάλων δικηγορικών συλλόγων της Μολδαβίας, όπου καταδίκάζαν τη βίαιη καταστολή των διαδηλώσεων από τις αρχές¹⁰¹¹.

7.2.6. Ο ρόλος της θρησκείας

Η αναβίωση της θρησκείας, η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί ως η μετάβαση από την ιδιωτική στη δημόσια έκφραση της θρησκευτικότητας, αποτέλεσε ένα από τα βασικά βήματα στην ανασύνταξη της κοινωνίας πολιτών στα πρώην κομμουνιστικά κράτη. Αυτό το φαινόμενο αναβίωσης περιλάμβανε όχι μόνο την ανανέωση των εκκλησιαστικών θεσμών, αλλά πιο σημαντικά την ανάπτυξη ενός ευρέος φάσματος μη κληρικών θεσμών και ενώσεων που παρείχαν δημόσιο χώρο και στήριξη για

¹⁰⁰⁸ Moldova Azi, 07/10/2008

¹⁰⁰⁹ Info-Prim Neo, 14/04/2009

¹⁰¹⁰ Moldova Azi, 23/04/2009

¹⁰¹¹ Οι συντάκτες της δήλωσης θεωρούν ότι οι κατηγορίες του Προέδρου Voronin εναντίον συγκεκριμένων πολιτικών ηγετών, ότι επιχείρησαν πραξικόπημα, προκαλούν πόλωση στην κοινωνία. Σύμφωνα με τη δήλωση, οι κομμουνιστικές αρχές κεφαλαιοποιούν τα βίαια γεγονότα για να εκφοβίσουν την αντιπολίτευση και την κοινωνία πολιτών. Moldova Azi, 11/04/2009

διάφορες πολιτιστικές, κοινωνικές και πολιτικές δραστηριότητες¹⁰¹². Τα κινήματα της αντιπολίτευσης στα κράτη της Βαλτικής, την Ουκρανία και τη Μολδαβία ζητούσαν από τις αρχές να προσφέρουν νέες παραχωρήσεις στις τοπικές εκκλησίες, κίνηση που το ΚΚΣΕ είδε ως προσπάθεια να καλλιεργηθεί ένα αίσθημα διακριτής εθνικής ταυτότητας, που θα οδηγήσει στην ανάδυση εθνικιστικών κινήματων¹⁰¹³.

Στην περίπτωση της Μολδαβίας, η θρησκεία αποτέλεσε ένα από τα πεδία αντιπαράθεσης γύρω από τον καθορισμό του Μολδαβικού έθνους: το Εθνικό Μέτωπο Σωτηρίας ζητούσε την υπαγωγή στο Πατριαρχείο Βουκουρεστίου, ενώ οι πολιτικές δυνάμεις που σχημάτισαν την κυβέρνηση του Αγροτικού Δημοκρατικού Κόμματος (1994-1998) ζητούσαν την υπαγωγή στο Πατριαρχείο Μόσχας. Η διαμάχη οξύνθηκε από τη στάση που τήρησαν η Ρωσία και η Ρουμανία αντίστοιχα, οι οποίες χρησιμοποίησαν την Εκκλησία για να επεκτείνουν την επιρροή τους σε γειτονικά κράτη.

Η Ρωσία, από τη μία πλευρά, αποφάσισε ότι η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία πρέπει να ανακτήσει το ρόλο της ως «αυτοκρατορική Εκκλησία», ρόλο που είχε ακόμα και επί κομμουνισμού. Μετά τον Β' ΠΠ η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία, παρότι περιορισμένη και αυστηρά ελεγχόμενη από τις κεντρικές αρχές, ανέκτησε την ιστορική συμβιωτική της σχέση με το κράτος. Ήδη από την εποχή της προσάρτησης των δυτικών περιοχών της Ουκρανίας και Λευκορωσίας, της Βαλτικής και της Βεσσαραβίας το 1939-40, το Κρεμλίνο αναγνώρισε τη σημασία της ως «αυτοκρατορική Εκκλησία». Το κομμουνιστικό καθεστώς βασίστηκε στη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία για να ενσωματώσει τους Ορθόδοξους Ουκρανούς, Λευκορώσους και Μολδαβούς εντός του ελεγχόμενου από το κράτος Πατριαρχείου Μόσχας. Επιπλέον, ο αυξανόμενος, αλλά όχι αποκλειστικός, ρόλος που αποδόθηκε στο ρωσικό εθνικισμό στην εγχώρια νομιμοποίηση κατά τη διάρκεια των περιόδων μετά τον Khrushchev, παρείχε σημαντικά πλεονεκτήματα στη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία, καθώς αποτελούσε τον μόνο επιβιώσαντα θεσμικό δεσμό με το αυτοκρατορικό παρελθόν, και έναν αξιόπιστο φορέα των παραδοσιακών εθνικών αξιών και νομιμοποιητικών μύθων. Σκοπός της Μόσχας ήταν να σπάσει τη συμβίωση

¹⁰¹² Grzegorz Ekiert, "Democratization Processes in East Central Europe: A Theoretical Reconsideration", *British Journal of Political Science* Vol.21 no3 (July 1991), p.306

¹⁰¹³ Οι καθαρά πολιτιστικές θεωρίες προβλέπουν ότι σε μία χώρα που ήταν αντιθρησκευτική, η θρησκεία θα καλλιεργήσει ένα αίσθημα διακριτής εθνικής ταυτότητας. Στη σοβιετική περίπτωση αυτό είναι ιδιαίτερα αληθές για τις εθνικές ομάδες, των οποίων η παραδοσιακή θρησκεία ήταν ουσιαστικά διαφορετική από τη Ρωσική Ορθοδοξία. Dmitry Gorenburg, "Not With One Voice: An Explanation of Intragroup Variation in Nationalist Sentiment", *World Politics* Vol.53 no3 (October 2000), p.125

θρησκείας και εθνικής ταυτότητας, φαινόμενο έντονο σε μία υποκείμενη εθνότητα που έχει χάσει την ανεξαρτησία της ή φιλοδοξεί στο δικό της εθνικό κράτος¹⁰¹⁴

Η Ρουμάνικη Ορθόδοξη Εκκλησία, από την άλλη πλευρά, χρησιμοποίησε περίτεχνα τον εθνικισμό, με σκοπό να αναστηλώσει το κύρος της. Ο μετακομμουνιστικός λόγος της Εκκλησίας υπογράμμιζε τη σύνδεση μεταξύ Ορθοδοξίας και Ρουμανισμού, και τη σημασία διατήρησης του ρουμανικού έθνους και ταυτότητας, ενόψει «των απειλών της αυξανόμενης παγκοσμιοποίησης, εκσυγχρονισμού, εκκοσμίκευσης και θρησκευτικού προσηλυτισμού»¹⁰¹⁵. Το 1993 η Ρουμανική Ορθόδοξη Εκκλησία μονομερώς επανίδρυσε την αρμοδιότητα της σε Βεσσαραβία και Μπουκοβίνα, περιοχές που ανήκαν στη Μεγάλη Ρουμανία τον μεσοπόλεμο, αλλά πλέον αποτελούν μέρος της Μολδαβίας και της Ουκρανίας αντίστοιχα. Συνέπεια ήταν να προκύψει μία έντονη, και χωρίς επίλυση ακόμα, διαμάχη με τη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία, στην οποία ανήκαν οι συγκεκριμένες επισκοπές μετά το τέλος του Β'ΠΠ¹⁰¹⁶. Ο Πρόεδρος Constantinescu (1996 – 2000) έφερε τη θρησκεία στην πρώτη γραμμή του πολιτικού λόγου του και ανυπομονούσε να δείξει στο εκλογικό σώμα ότι σκόπευε να πραγματοποιήσει τις προεκλογικές του υποσχέσεις να βοηθήσει την Ορθόδοξη Εκκλησία να ικανοποιήσει τις φιλοδοξίες της. Η ήττα, όμως, στις εκλογές του 2000 και η ανάληψη της Προεδρίας από τον Iliescu και το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα οδήγησε στην ακύρωση των σχεδίων του Constantinescu¹⁰¹⁷.

¹⁰¹⁴ Ενώ στη συνείδηση των Ρώσων η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία γίνεται αντιληπτή ως η εθνική τους εκκλησία, αυτή ουδέποτε περιόρισε την ιδιότητα του μέλους στους Ρώσους. Αντιθέτως, πάντα αναζητούσε να επεκτείνει την επιρροή της με τα διευρυμένα όρια της ρωσικής αυτοκρατορίας και να φέρει στην αγκαλιά της όλους τους υποκείμενους λαούς. Οι εθνικές εκκλησίες, από την άλλη, ως κανόνα περιορίζουν την ιδιότητα του μέλους σε πιστούς μίας συγκεκριμένης εθνικότητας, συνήθως αποκλείοντας άλλες εθνικές ομάδες. Επομένως, αντιπροσωπεύουν μία μοναδική συμβίωση θρησκευτικών και εθνικών ταυτοτήτων που διατηρούν και ενισχύουν αλλήλους. Με την απουσία άλλων αυτόνομων εθνικών θεσμών, μία εθνική εκκλησία γίνεται ένα καταφύγιο για εθνικές παραδόσεις και πολιτισμό, και νομιμοποιεί τον αγώνα για τη διατήρησή τους. Bohdan R. Bociurkiw, *“Nationalities and Soviet Religious Policies”* in Hajda Lubomyr / Beissinger Mark, *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*, Boulder, San Francisco and Oxford: Harvard University Russian Research Center 1990, pp.148-152

¹⁰¹⁵ Στο ιδεολογικό κενό που ακολούθησε την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος, η Ορθόδοξη Εκκλησία αναδύθηκε ως ισχυρός πολιτικός δρώντας που ενέπνεε την πίστη σε 4 από τους 5 Ρουμάνους. Παρά τις δεκαετίες συνεργασίας με ένα καταπιεστικό καθεστώς, η Εκκλησία τοποθέτησε εαυτόν στην πρώτη γραμμή του εθνικού κινήματος αναβίωσης.

¹⁰¹⁶ Lavinia Stan and Lucian Turcescu, *“The Romanian Orthodox Church and Post-Communist Democratization”*, Europe – Asia Studies Vol.52 No8 (December 2000), p.1472

¹⁰¹⁷ Ένα από τα πιο σημαντικά επιτεύγματα του Προέδρου Constantinescu ήταν η δημιουργία νέου καθεδρικού ναού στο Βουκουρέστι, ο οποίος για την Εκκλησία συμβολίζει την κεντρική θέση που καταλαμβάνει η Ορθόδοξη στην καρδιά και μυαλό του ρουμανικού έθνους. Για την κοινωνία πολιτών, ο καθεδρικός ναός αποτελεί σύμβολο μισαλλοδοξίας ή, πιο σημαντικά, μία ντροπιαστική νέα συγγραφή του πρόσφατου παρελθόντος που στοχεύει στο να διατυπώσει εκ νέου την Ορθόδοξη

Οι επεκτατικές τάσεις των Πατριαρχείων Μόσχας και Βουκουρεστίου ήταν ένας από τους παράγοντες για την καθυστέρηση στον καθορισμό του Μολδαβικού έθνους. Συγκεκριμένα, το ζήτημα που προέκυψε ήταν αν οι Ορθόδοξοι Μολδαβοί πρέπει να εκπροσωπούνται από τη Μητρόπολη Βεσσαραβίας, που υπάγεται στο Πατριαρχείο Βουκουρεστίου, ή από την Ορθόδοξη Εκκλησία Μολδαβίας, τη μόνη Εκκλησία που αναγνωρίζεται επίσημα στη Μολδαβία και υπάγεται στο Πατριαρχείο Μόσχας. Η παραπάνω διαμάχη οξύνθηκε το 1997, μετά την άρνηση της κυβέρνησης Ciubuc να αναγνωρίσει τη Μητρόπολη Βεσσαραβίας, με την αιτιολογία ότι δεν υπήρχε πλέον περιοχή που να αποκαλείται Βεσσαραβία, παρά το γεγονός ότι η πλειοψηφία των Ορθόδοξων Μολδαβών ισχυριζόταν ότι άνηκε σε αυτή. Το ζήτημα πήρε περαιτέρω έκταση όταν Μολδαβοί Βουλευτές της αντιπολίτευσης κατήγγειλαν στο Συμβούλιο της Ευρώπης τις στενές σχέσεις ανάμεσα στο Πατριαρχείο Μόσχας και την Υπερδνειστερία¹⁰¹⁸.

Η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου υπέρ της Μητρόπολης Βεσσαραβίας, αποτέλεσε ισχυρό πλήγμα για την κυβέρνηση της Μολδαβίας. Το ΕΔΔΑ αποφάσισε ότι η κυβέρνηση της Μολδαβίας παραβίασε τα άρθρα 9 και 13 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, που αναφέρονται στην ελευθερία θρησκευτικής πίστης και στην παροχή αποτελεσματικών μέσων για νομική προστασία έναντι των κρατικών υπηρεσιών αντίστοιχα. Το Δικαστήριο τόνισε ότι η Μητρόπολη στερήθηκε του δικαιώματος νομικής προστασίας της περιουσίας της, οι πιστοί στερήθηκαν τα δικαιώματά τους και οι ιερείς δεν μπορούσαν να εκτελέσουν τα καθήκοντά τους. Η Μητρόπολη του Τσισινάου ζήτησε από την κυβέρνηση να μη δοθεί αναγνώριση σε θρησκευτικές κοινότητες με συμμετοχή μικρότερη από 30% του τοπικού πληθυσμού. Αν αυτή η πρόταση γινόταν αποδεκτή, θα ήταν δύσκολο για τη Μητρόπολη Βεσσαραβίας να ιδρύσει ενορίες σε κοινότητες με λίγους ρουμανόφωνους. Ο Vlad Cubreacov, ο

Εκκλησία από υποστηρικτή σε επικριτή του κομμουνιστικού καθεστώτος. Lavinia Stan and Lucian Turcescu, "Politics, National Symbols and the Romanian Orthodox Cathedral", *Europe – Asia Studies* Vol.58 No7 (November 2006), pp.1121 & 1130

¹⁰¹⁸ Στη συνεδρίαση της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του ΣτΕ στις 7 Ιουλίου 1998, η οποία αφιερώθηκε στο να συζητήσει τα προβλήματα της Μολδαβίας, ο Βουλευτής της Δημοκρατικής Διάσκεψης Vlad Cubreacov παρουσίασε ανακήρυξη για τις σχέσεις του Πατριαρχείου Μόσχας και της Υπερδνειστερίας. Ο Βουλευτής ισχυρίστηκε ότι η απόφαση του Πατριαρχείου τον Σεπτέμβριο του 1995 να διορίσει τον Viktor Ovcinnikov ως ειδικό επίσκοπο για την περιοχή δείχνει ότι «η Ρωσία έχει θρησκευτική και οικονομική, εκτός από στρατιωτική και πολιτική, παρουσία στις ανατολικές περιοχές της χώρας. Ο Ovcinnikov δεν είναι Μολδαβός πολίτης και δεν έχει εντολή από τις αρχές της χώρας να εκτελέσει θρησκευτικές δραστηριότητες στην Υπερδνειστερία, όπως απαιτείται από τον Νόμο για την Θρησκευτική Πίστη του 1992. Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.7 no3 (Summer 1998)

Χριστιανοδημοκράτης Βουλευτής που εκπροσώπησε τη Μητρόπολη Βεσσαραβίας, ισχυρίστηκε ότι η πλειοψηφία των ρουμανόφωνων Μολδαβών επιθυμούσαν να παρακολουθούν τη λειτουργία στα ρουμάνικα και να επιστρέψουν στη προσοβιετική κατάσταση σχετικά με τα θρησκευτικά ζητήματα. Ο Υπουργός Δικαιοσύνης Ion Morei, που εκπροσωπούσε την κυβέρνηση της Μολδαβίας, ισχυρίστηκε ότι δεν υπάρχει πλέον περιοχή Βεσσαραβία, και προσέθεσε ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία Ρουμανίας χρηματοδοτεί τακτικά τη Μητρόπολη, γεγονός που έδειξε ως δείγμα του ρουμάνικου επεκτατισμού. Η Ρουμανία κατηγορήσε αυτούς τους ισχυρισμούς ως ανεύθυνους, καθώς η Ρουμανία ήταν η πρώτη χώρα που αναγνώρισε την ανεξαρτησία της Μολδαβίας και δίνει 400.000 δολάρια ετησίως ως βοήθεια, μαζί με ενεργειακές παροχές. Η επίλυση του ζητήματος της Μητρόπολης Βεσσαραβίας το 2001 δεν σήμαινε και τον οριστικό καθορισμό του Μολδαβικού έθνους, καθώς την επόμενη χρονιά προέκυψε το ζήτημα σχετικά με τη διδασκαλία της ρωσικής γλώσσας στα σχολεία και τη συγγραφή των εγχειριδίων Ιστορίας της Μολδαβίας¹⁰¹⁹.

¹⁰¹⁹ Σε αυτή την αντιδικία, η οποία αρχικά υποβλήθηκε το 1998, η Μητρόπολη Βεσσαραβίας και 13 πολίτες αμφισβήτησαν την άρνηση της Μολδαβίας να αναγνώρισει την εκκλησία, η οποία αξίωνε την πλειοψηφία του ρουμανόφωνου πληθυσμού στους πιστούς της όταν η Μολδαβία ήταν μέρος της Μεγάλης Ρουμανίας (1918-40). Αυτή την εποχή ήταν υπό τη δικαιοδοσία της Ρουμανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας και το Πατριαρχείο Βουκουρεστίου. Μετά την ενσωμάτωση της Μολδαβίας στην ΕΣΣΔ, οι Μολδαβοί Ορθόδοξοι πέρασαν στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Μόσχας και Πασών Ρωσιών. Μετά την ανεξαρτησία το 1991, η Μητρόπολη του Τσισινάου και Πάσης Μολδαβίας, η οποία θεωρεί εαυτόν υπό τη δικαιοδοσία της Μόσχας, επιβεβαίωσε τον έλεγχο της στα θρησκευτικά ζητήματα στη Μολδαβία, διεκδικώντας τόσο τους ρουμανόφωνους όσο και τους ρωσόφωνους στο ποίμνιο της. Η Μητρόπολη Βεσσαραβίας, επέβαλε εαυτόν, ζήτησε επίσημη αναγνώριση ως η εκπρόσωπος των ρουμανόφωνων Μολδαβών, οι οποίοι αποτελούν την πλειοψηφία του πληθυσμού. Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.11 no1/2 (Winter/ Spring 2002)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο

Μεταρρύθμιση δημόσιας σφαίρας

8.1. Η δημιουργία του Συντάγματος στη Μολδαβία

8.1.1. Το πλαίσιο του Συντάγματος στα πρώην κομμουνιστικά κράτη

Οι πολιτικές μεταρρύθμισης της δημόσιας σφαίρας – κράτος δικαίου και γραφειοκρατία – ξεκινούν με τη σύνταξη νέου συντάγματος. Οι ηγέτες στις πρώην κομμουνιστικές κοινωνίες επέλεξαν τις πεποιθήσεις κι αρετές από το παρελθόν που θεώρησαν χρήσιμες για τις πολιτικές μεταρρύθμισης, και απέκλεισαν όσες συνδέονταν με την καταπίεση από το κομμουνιστικό καθεστώς. Η δημιουργία συντάγματος μετά από μία επανάσταση είναι πάντα μία διαδικασία επιβεβλημένης λήθης και η κωδικοποίηση νέων, συνεκτικών συλλογικών μνημών και ταυτοτήτων. Στις πρώην κομμουνιστικές κοινωνίες της Κεντρικής Ευρώπης, οι εθνικές συλλογικές μνήμες συγκροτήθηκαν από δύο διακριτές νομικές μεθόδους: πρώτον, από μεθόδους αναδιανεμητικής δικαιοσύνης, με στόχο να διώξουν τα πολιτικά εγκλήματα του κομμουνιστικού καθεστώτος και να αποζημιώσουν για κάποιες από τις ζημιές που το καθεστώς έκανε στους πολίτες του, και δεύτερον, από τη συνταγματική κωδικοποίηση των ηθικών και πολιτικών αρχών της νέας κοινότητας¹⁰²⁰.

Τα νέα συντάγματα σχεδιάστηκαν με σκοπό να λειτουργήσουν ως πολιτικοί σταθεροποιητές, που θα προστάτευαν την αστική (civic) ταυτότητα της νέας πολιτικής κοινότητας. Οι συντάκτες των συνταγμάτων κλήθηκαν να επιλέξουν ανάμεσα στο φιλελεύθερο μοντέλο δημοκρατίας, ως συνταγματικά προστατευμένες πολιτικές διαδικασίες και πολιτικά δικαιώματα, και του προοδευτικού μοντέλου της δημοκρατίας, ως σύστημα αποφάσεων που οδηγούν στην ουσιαστική ηθική και οικονομική βελτίωση του ανθρώπινου είδους. Οι ηγέτες στα κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης επέλεξαν το φιλελεύθερο μοντέλο της δημοκρατίας, το οποίο αποδείχθηκε ανεπαρκές σταθεροποιητής¹⁰²¹.

Η πολιτική κοινότητα στα πρώην κομμουνιστικά κράτη έψαξε για το ουσιαστικό συμπλήρωμα του φιλελεύθερου μοντέλου δημοκρατίας, προχωρώντας στη συνταγματοποίηση (constitutionalization) των δικαιωμάτων των πολιτών. Σε

¹⁰²⁰ Jiri Priban, “Reconstituting Paradise Lost: Temporality, Civility, and Ethnicity in Post – Communist Constitution – Making”, Law and Society Review Vol.38 no3 (September 2004), pp.409 &411

¹⁰²¹ Ibid. p.415

αυτή τη διαδικασία, η Χάρτα Δικαιωμάτων του Συντάγματος των ΗΠΑ λειτούργησε τόσο ως παράδειγμα όσο και ως αντί – παράδειγμα. Τα συντάγματα των νέων κρατών χρησιμοποίησαν τρεις ιδέες που υπήρξαν επί μακρόν κοινό έδαφος στον συνταγματισμό των ΗΠΑ. Πρώτον, ένα σύνταγμα είναι ατελές χωρίς μία σαφή δήλωση των δικαιωμάτων των πολιτών, που δεν μπορούν να καταπατηθούν από οποιονδήποτε εντολοδόχο στον οποίο απευθύνεται το σύνταγμα. Δεύτερον, οι προβλέψεις του συνταγματικού χάρτη δικαιωμάτων απευθύνονται σε όλα τα κρατικά όργανα, ανεξάρτητα της νομοθετικής εφαρμογής. Τέλος, για να είναι σημαντικά και πραγματικά ανώτατα, τα συνταγματικά δικαιώματα πρέπει να είναι η βάση για να διακηρυχθούν οι υποσυνταγματικές ρυθμίσεις άκυρες σε περίπτωση ασυνέπειας¹⁰²².

Η Χάρτα Δικαιωμάτων των ΗΠΑ λειτούργησε ως αντί – παράδειγμα σε συγκεκριμένες ρυθμίσεις του συνταγματικού σχεδιασμού, όπου οι συντάκτες των μετακομμουνιστικών συνταγμάτων εμπνεύστηκαν περισσότερο από τα μεταπολεμικά ευρωπαϊκά συντάγματα, κυρίως το Γερμανικό, το Γαλλικό και το Ιταλικό σύνταγμα¹⁰²³. Μία προφανής διαφορά μεταξύ ΗΠΑ και Δυτικής Ευρώπης είναι το χαμηλότερο κύρος και αξιοπιστία του δικαστικού σώματος στην Ευρώπη, σε αντίθεση με το κύρος των δικαστών στις ΗΠΑ. Αυτή η θεσμική διαφορά έχει ισχυρό αποτέλεσμα στον χαρακτήρα του συνταγματικού χάρτη δικαιωμάτων. Ο ελλειπτικός λόγος και η διφορούμενη γλώσσα των διατάξεων του Χάρτη Δικαιωμάτων στις ΗΠΑ θεωρείται από πολλούς νομικούς ως αρετή¹⁰²⁴.

Παρά την ομοιότητα που έχουν οι συνταγματικοί χάρτες δικαιωμάτων που υιοθέτησαν τα πρώην κομμουνιστικά κράτη με τα συντάγματα της Δυτικής Ευρώπης και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, υπάρχουν αρκετές σημαντικές διαφορές. Η πιο σημαντική διαφορά, είναι ότι πολλά συντάγματα περιλαμβάνουν κοινωνικοοικονομικά δικαιώματα, τα οποία θέτουν «θετικές» αξιώσεις στα κράτη, και συχνά μοιάζουν με γενικές οδηγίες για την κυβερνητική πολιτική. Η παράλειψη των κοινωνικοοικονομικών δικαιωμάτων – σε κοινωνίες όπου η οικονομική κληρονομιά του κομμουνισμού ήταν η φτώχεια και η έλλειψη οικονομικών, πολιτιστικών και εκπαιδευτικών ευκαιριών – θα έστελνε το μήνυμα ότι

¹⁰²² Wojciech Sadurski, "Postcommunist Charters of Rights in Europe and the U.S. Bill of Rights", *Law and Contemporary Problems* Vol.65 no2 (Spring 2002), pp.223-224

¹⁰²³ Ο προφανής λόγος είναι ότι οι κοινωνίες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης έχουν περισσότερα κοινά αναφορικά με την παράδοση, τον πολιτισμό και την κοινωνική δομή με τη Δυτική Ευρώπη παρά με τις ΗΠΑ. Αυτές οι ομοιότητες φυσικά εκτείνονται στη νομική και συνταγματική κουλτούρα.

¹⁰²⁴ Wojciech Sadurski, op. cit. p.224

οι πολιτικές ελίτ ήταν αδιάφορες στα δεινά των πολιτών. Επιπλέον, η επιρροή των φιλελεύθερων πολιτικών δυνάμεων, που μπορεί να δίσταζαν για ιδεολογικούς λόγους να περιλάβουν στα συντάγματα αυτά τα δικαιώματα, ήταν σχετικά αδύναμη, και το πολιτικό βάρος των σοσιαλδημοκρατών και Χριστιανοδημοκρατών στην περιοχή ήταν πολύ ισχυρό. Σε κάποιο βαθμό αυτό ήταν και μία ιδεολογική κληρονομιά του κομμουνισμού, που δημιούργησε ισχυρές προσδοκίες για κράτος πρόνοιας¹⁰²⁵.

Τα κοινωνικοοικονομικά δικαιώματα – δικαίωμα στην εργασία, δικαίωμα στην ανάπαυση, το δικαίωμα στήριξης σε μεγάλη ηλικία ή ασθένεια ή αναπηρία, το δικαίωμα σε προσωπική περιουσία, και το δικαίωμα των νοικοκυριών στις συλλογικές φάρμες να έχουν τα υπάρχοντά τους – αποτελούσαν σημαντικό μέρος στο Σύνταγμα της ΕΣΣΔ, και κατ' επέκταση σε όλα τα σοσιαλιστικά συντάγματα¹⁰²⁶. Τα οικονομικά δικαιώματα αποτελούσαν το κέντρο αυτών των συνταγμάτων, με συνέπεια να μην δίνεται έμφαση στα προσωπικά (personal) και πολιτικά δικαιώματα. Οι συντάκτες των συνταγμάτων βασίστηκαν στη θεωρία ότι οι φτωχοί πολίτες, απασχολημένοι με την απόκτηση των αναγκαίων για την επιβίωσή τους, θα κέρδιζαν λίγα από την εξασφάλιση των προσωπικών ή πολιτικών δικαιωμάτων, καθώς η πραγματική ελευθερία θα ερχόταν με την εξάλειψη των καταπιεστικών οικονομικών συνθηκών. Το δικαίωμα στην εργασία θεωρείτο το πιο σημαντικό για τον σοβιετικό πολίτη και αποτελούσε τη βάση για τα υπόλοιπα δικαιώματα και ελευθερίες¹⁰²⁷.

¹⁰²⁵ Άλλες σημαντικές διαφορές είναι ότι α) στα πρώην κομμουνιστικά κράτη οι κατάλογοι δικαιωμάτων συνοδεύονται από συνταγματικές υποχρεώσεις που επιβάλλονται στους πολίτες, β) τα συντάγματα ξεκάθαρα διατυπώνουν τα κριτήρια για νομοθετικούς περιορισμούς των δικαιωμάτων και γ) η κυριαρχία των συνταγματικών δικαιωμάτων επί των θεσπισμένων διατάξεων περιφρουρείται από τη δικαστική αναθεώρηση που γίνεται από εξειδικευμένα δικαστήρια. Wojciech Sadurski, *op. cit.* pp.226-228

¹⁰²⁶ Τα θεμελιώδη δικαιώματα χωρίζονται σε 3 κατηγορίες. Πρώτον, στα πολιτικά (ελευθερία έκφρασης, ελευθερία συνάθροισης, δικαίωμα διαδηλώσεων στους δρόμους, η ελευθερία να ενώνονται σε δημόσιες οργανώσεις και κοινωνίες εργαζομένων, τα εκλογικά δικαιώματα, η ισότητα των πολιτών και η ελευθερία συνείδησης). Δεύτερον, στα κοινωνικοοικονομικά δικαιώματα. Τρίτον, προστίθενται τα πολιτιστικά δικαιώματα, που τα εγγνύται το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Το άρθρο 122 προβλέπει την ισότητα των γυναικών σε «όλες τις σφαίρες οικονομικής, κυβερνητικής, πολιτιστικής, πολιτικής και άλλης δημόσιας δραστηριότητας». Thomas E. Towe, "Fundamental Rights in the Soviet Union: A Comparative Approach", *University of Pennsylvania Law Review* Vol.115 no8 (June 1967), pp.1253-1254

¹⁰²⁷ Το κεφάλαιο για τα θεμελιώδη δικαιώματα στο Σύνταγμα της ΕΣΣΔ είναι σε μεγάλο βαθμό δήλωση επιτευγμάτων και προθέσεων. Οι σοβιετικοί νομικοί (V. F. Kotok, P. S. Romashkin) παραδέχονται ότι μία σημαντική λειτουργία σε ένα σοσιαλιστικό σύνταγμα είναι να δηλώνει τα παρόντα και σχεδιαζόμενα επιτεύγματα της κοινωνίας. Για παράδειγμα, το άρθρο 118 δηλώνει «το δικαίωμα στην εργασία διασφαλίζεται από τη σταθερή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της σοβιετικής κοινωνίας, την εξάλειψη της πιθανότητας οικονομικών κρίσεων και την κατάργηση της ανεργίας». Από τη στιγμή που ένα σύνταγμα δεν μπορεί να εγγυηθεί τους παραπάνω στόχους, αυτές οι διατάξεις αποκτούν νόημα όταν ερμηνεύονται ως δηλώσεις στόχων. *Ibid.* pp.1262 & 1269

8.1.2. Το πλαίσιο του Συντάγματος στη Μολδαβία

Η δημιουργία συντάγματος στη Μολδαβία ξεκίνησε μετά τις εκλογές του 1991, αλλά δεν υιοθετήθηκε πριν τις εκλογές του 1994. Το Λαϊκό Μέτωπο Μολδαβίας θέλησε να περιληφθούν στο σύνταγμα οι ριζοσπαστικές και εθνικιστικές ιδέες του, αλλά το φθινόπωρο του 1993 έγινε εμφανές ότι το κοινοβούλιο δεν είχε τη λαϊκή στήριξη. Το προοίμιο του συντάγματος της Μολδαβίας αποτελεί ένα ενδιαφέρον μίγμα αστικών (civic) και εθνικών (ethnic) εννοιών του έθνους, γεμάτο αναφορές στην ιστορία και την παράδοση της Μολδαβίας. Το προοίμιο φανερώνει την πρόθεση των συντακτών του συντάγματος να πετύχουν ένα διττό στόχο: αφενός, να διατυπώσουν σαφώς την ανεξάρτητη κρατική υπόσταση της Μολδαβίας, αποκλείοντας ταυτόχρονα την ένωση με τη Ρουμανία, και αφετέρου, να διατηρήσει την ενότητα του κράτους¹⁰²⁸.

Οι αρχές της Μολδαβίας αποφάσισαν μέσω του προοιμίου να απαντήσει στην προσδοκία της Ρουμανίας ότι η Μολδαβία θα επιζητήσει να ενωθεί μαζί της. Οι αρχές της Μολδαβίας θορυβήθηκαν από το άρθρο 7 του Συντάγματος της Ρουμανίας του 1991, σχετικά με τους «Ρουμάνους που ζουν εκτός συνόρων», το οποίο υπονοούσε υπονοεί ένα συνταγματικό δικαίωμα για τη Ρουμανία να ενδιαφέρεται όπου αντιλαμβάνεται ότι ζουν Ρουμάνοι εκτός συνόρων¹⁰²⁹. Μία απάντηση σε αυτό παρέχεται στο προοίμιο του Συντάγματος του 1994 της Μολδαβίας, που διατυπώνει ότι «κατά τη διαδικασία ανάπτυξης σε έθνος, ο λαός της Μολδαβίας έχει δώσει ισχυρές αποδείξεις ιστορικής και εθνικής συνέχειας», και ότι «μάχεται να προστατεύσει τα συμφέροντα των πολιτών που, μολονότι είναι διαφορετικής εθνικής καταγωγής, μαζί με τους Μολδαβούς σχηματίζουν το λαό της Μολδαβίας»¹⁰³⁰.

Σημαντικό μέρος στο Σύνταγμα της Μολδαβίας καταλαμβάνουν οι εγγυήσεις για τα θεμελιώδη δικαιώματα, και θεωρείται από τα πιο «γενναϊώδωρα» στην προώθηση κοινωνικοοικονομικών δικαιωμάτων, καθώς περιλαμβάνει ρυθμίσεις για

¹⁰²⁸ Το προοίμιο του συντάγματος της Μολδαβίας φαίνεται να ακολουθεί το προοίμιο στο σύνταγμα της Πολωνίας. Είναι αξιοσημείωτο ότι στην περίπτωση της Πολωνίας, το μίγμα αστικού και εθνικού πατριωτισμού αφορά ένα κράτος που δεν απειλείται από τη συνύπαρξη με εθνικές μειονότητες. Επιπλέον, το προοίμιο είναι γεμάτο αναφορές στην ιστορία, την παράδοση, τη θρησκεία, τον πολιτισμό και την εθνική επικράτεια. Το προοίμιο καταλήγει ότι ο εθνικός πατριωτισμός αξίζει να διατηρηθεί γιατί αποβλέπει στον παγκόσμιο ανθρώπινο πολιτισμό και ηθική, και επομένως προστατεύεται από το σύνταγμα. Jiri Priban, op. cit. p.421

¹⁰²⁹ Το άρθρο 7 του Συντάγματος της Ρουμανίας λέει: «Το Κράτος θα υποστηρίζει την ενίσχυση των δεσμών με τους Ρουμάνους που ζουν εκτός συνόρων και θα ενεργεί ανάλογα για τη διατήρηση, ανάπτυξη και έκφραση της εθνικής, γλωσσικής, πολιτιστικής και θρησκευτικής ταυτότητάς τους, τηρώντας τη νομοθεσία του κράτους στο οποίο είναι πολίτες».

¹⁰³⁰ Προοίμιο Σύνταγμα Δημοκρατίας της Μολδαβίας της 29^{ης} Ιουλίου 1994

την κοινωνική ασφάλεια, τη δωρεάν υγεία και παιδεία, τα δικαιώματα για προστασία της εργασίας και άλλα δικαιώματα – όπως προστασία της μητρότητας, εκπαίδευση για τα άτομα με ειδικές ανάγκες και το δικαίωμα σε καλό περιβάλλον. Κάποια από αυτά τα δικαιώματα επιβάλλονται απευθείας και κάποια παραμένουν στη νομοθετική ευχέρεια και μπορούν να θεωρηθούν ως στόχοι του κράτους. Οι πιο συχνά διατυπωμένες συνταγματικές υποχρεώσεις των πολιτών είναι η φροντίδα για την ποιότητα του περιβάλλοντος, η υποχρέωση των γονιών να αναθρέψουν και να φροντίσουν για την εκπαίδευση των παιδιών τους, η υποχρέωση για καταβολή φόρων και η υποχρέωση των παιδιών να φροντίζουν τους ηλικιωμένους γονείς τους¹⁰³¹.

Το άρθρο 54 παρ.1 του Συντάγματος της Μολδαβίας περιορίζει την εφαρμογή των παραπάνω δικαιωμάτων και ελευθεριών μόνο σε περιπτώσεις που απειλείται η εθνική ασφάλεια, η δημόσια τάξη, η υγεία ή η ηθική, η διεξαγωγή έρευνας σε ποινικές υποθέσεις και η πρόληψη των συνεπειών φυσικών ή τεχνολογικών καταστροφών (δίνεται έμφαση) και μόνο υπό το πρίσμα του νόμου¹⁰³². Παρά τις φιλελεύθερες διατάξεις του, το σύνταγμα της Μολδαβίας υποθέτει ότι η εξουσία πηγάζει από το κράτος. Από αυτή τη λάθος αρχή, το συνταγματικό κείμενο περισσότερο μοιάζει με σοβιετικό κατάλοιπο παρά για μετασοβιετικό θεμελιώδη νόμο¹⁰³³.

8.1.3. Διάκριση εξουσιών και η δικαστική εξουσία

Το Σύνταγμα της Μολδαβίας, όπως και το σοβιετικό Σύνταγμα του 1977, ενισχύει υπερβολικά τις αρμοδιότητες της νομοθετικής εξουσίας έναντι της εκτελεστικής εξουσίας. Παρόλα αυτά, αν και υπάρχει αναφορά στο άρθρο 6, δεν υπάρχει ξεκάθαρη διάκριση των τριών εξουσιών¹⁰³⁴. Το παράδοξο είναι ότι το Σύνταγμα ενισχύει το αξίωμα του Δημόσιου Κατήγορου, και αποδυναμώνει ιδιαίτερα τη δικαστική εξουσία. Οι εξουσίες και οι αρμοδιότητες του Δημόσιου Κατήγορου δεν καθορίζονται σαφώς, ενώ είναι υποχρεωμένος να υποβάλει ετήσιες αναφορές μόνο στη Βουλή, ρύθμιση που βρίσκει αντίθετο το Συνταγματικό Δικαστήριο¹⁰³⁵.

¹⁰³¹ Wojciech Sadurski, op. cit. pp.233-239

¹⁰³² Άρθρο 54 παρ.1 Σύνταγμα Δημοκρατίας της Μολδαβίας της 29^{ης} Ιουλίου 1994

¹⁰³³ Προοίμιο Σύνταγμα Δημοκρατίας της Μολδαβίας της 29^{ης} Ιουλίου 1994

¹⁰³⁴ Άρθρο 6 Σύνταγμα Δημοκρατίας της Μολδαβίας της 29^{ης} Ιουλίου 1994

¹⁰³⁵ Υπό το σοβιετικό σύστημα, ο Δημόσιος Κατήγορος είχε τη γενική επίβλεψη του μηχανισμού ασφαλείας, της αστυνομίας, και όλων των υπόλοιπων οργάνων του εκτελεστικού κλάδου της κυβέρνησης. Άρθρο 117 Σύνταγμα Δημοκρατίας της Μολδαβίας της 29^{ης} Ιουλίου 1994

Η πρόβλεψη για διάκριση των εξουσιών κρίθηκε απαραίτητη, καθώς η θεωρία του σοσιαλισμού όριζε το κράτος ως ενσάρκωση του λαού, με συνέπεια να μην θεωρείται αναγκαία η επίσημη διάκριση των εξουσιών. Η εκτελεστική εξουσία στα πρώην σοβιετικά κράτη, σε μικρότερο βαθμό στα κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, χρησιμοποιεί την εξουσία της και εκδίδει διατάγματα, με στόχο να αποφύγει προκλήσεις από τους υπόλοιπους πολιτικούς θεσμούς. Σε αυτό το περιβάλλον, η δικαστική εξουσία προσπάθησε συχνά να μετριάσει την πρακτική έκδοσης διαταγμάτων, αλλά η αδύναμη οικονομική επίδοση και η αργή πρόοδος των μεταρρυθμίσεων ενισχύει στην πράξη την εκτελεστική εξουσία. Επιπλέον, οι δικαστές δεν παρέμειναν απομονωμένοι από την αύξηση της κυβερνητικής διαφθοράς, ενώ σε πολλά πρώην κομμουνιστικά κράτη, συγκεκριμένοι τομείς έχουν νομοθετηθεί υπερβολικά, με συνέπεια συχνά να ενεργοποιείται αντιφατική νομοθεσία. Στα κράτη που η μετάβαση έχει αποτύχει, η δικαστική εξουσία έχει χρησιμοποιηθεί από τις πολιτικές ελίτ ως εργαλείο για τη νομιμοποίηση παράνομων πράξεων π.χ. οι Πρόεδροι Αζερμπαϊτζάν και Λευκορωσίας χειραγώγησαν τα δικαστήρια για να ανατρέψουν νόμους που περιόριζαν την προεδρική εξουσία¹⁰³⁶.

Η δικαστική εξουσία είχε ιδιαίτερα ενεργό ρόλο τα πρώτα χρόνια της μετάβασης, με τα συνταγματικά δικαστήρια να καλούνται να επιβάλουν τα νέα συντάγματα που υιοθετήθηκαν. Οι δικαστές εξέδωσαν αποφάσεις για μεγάλο εύρος ζητημάτων, επηρεάζοντας άμεσα τους πολιτικούς και διοικητικούς θεσμούς, διαδικασίες και αποτελέσματα¹⁰³⁷. Η επιρροή των δικαστών τα πρώτα χρόνια της μετάβασης ήταν ιδιαίτερα σημαντική, λόγω της συχνής προσφυγής σε αυτά των κομμάτων της αντιπολίτευσης, τα οποία δεν δέχονταν τη νομοθετική ήττα. Οι δικαστές, οι οποίοι προσπαθούσαν να κερδίσουν κύρος και νομιμοποίηση αντίστοιχα με των δικαστών στις εδραιωμένες δημοκρατίες, κήρυσσαν συγκεκριμένες ρυθμίσεις των νόμων ως αντισυνταγματικές ή ακύρωναν τους νόμους επειδή δεν τηρήθηκε η προβλεπόμενη διαδικασία υιοθέτησης. Οι υποθέσεις που αφορούν το πολιτικό

¹⁰³⁶ Erik S. Herron / Kirk A. Randazzo, "The Relationship between Independence and Judicial Review in Post-Communist Courts", *The Journal of Politics* Vol.65 no2 (May 2003), pp.425-427

¹⁰³⁷ Ιδανικά, τα δικαστήρια ελέγχουν τη νομοθεσία και τις κυβερνητικές αποφάσεις υπό τη ρούμπρικα της συνταγματικότητας. Αυτό σημαίνει ότι το δικαστικό σώμα είναι ικανό να κηρύσσει νόμους και πράξεις ως αντισυνταγματικές, και λειτουργεί ως μηχανισμός ελέγχου εναντίον των υπερβάσεων από τους άλλους κλάδους της κυβέρνησης. Μία ισχυρή δικαστική εξουσία στα νέα κράτη βοηθάει το κράτος να έρθει σε ρήξη με το αυταρχικό του παρελθόν και να αναπτύξει μία συνταγματική κουλτούρα που διδάσκει στους κρατικούς δρώντες ότι το νομικό σύστημα δεν μπορεί να παραβιάζεται για πολιτικό κέρδος. Παρόλα αυτά, η ανάπτυξη ανεξάρτητης δικαστικής εξουσίας μπορεί να περιοριστεί από αδύναμη θεσμική κληρονομιά, περιορισμένη εκπαίδευση και υποστήριξη των δικαστών, και την ισχύ άλλων πολιτικών δρώντων.

σύστημα αποτελούσαν το μεγαλύτερο ποσοστό (51%) των γενικών υποθέσεων στη Μολδαβία, καθώς και σε Εσθονία (79%), Λετονία (85%) και Ρωσία (51%). Αυτά τα ποσοστά αντανakλούν την περίοδο στην οποία λήφθηκαν οι αποφάσεις για τις υποθέσεις. Οι διαμορφωτές αποφάσεων προσέφυγαν στη δικαστική αναθεώρηση για να εγκαθιδρύσουν συγκεκριμένες θεσμικές ρυθμίσεις και να αποφύγουν άλλες, ως μέρος της μετάβασης. Αυτό ήταν γεγονός για τις συγκρούσεις σχετικά με τη διάκριση των εξουσιών μεταξύ των διάφορων θεσμών της κυβέρνησης, καθώς και στη ομοσπονδιακή σύγκρουση μεταξύ εθνικής και περιφερειακών κυβερνήσεων¹⁰³⁸.

Συγκεκριμένα, στη Μολδαβία το Συνταγματικό Δικαστήριο αποτελείται από 6 δικαστές που διορίζονται για περίοδο 6 ετών, και εκλέγουν τον Πρόεδρο τους με μυστική ψηφοφορία. Η Βουλή, ο Πρόεδρος και το Συμβούλιο Ανώτατων Δικαστικών ορίζουν από δύο δικαστές ο καθένας¹⁰³⁹. Είναι ιδιαίτερα θετικό το γεγονός ότι οι αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου δεν μπορούν να ανατραπούν, και ότι δεν προβλέπεται η εκ των προτέρων αναθεώρηση. Παρόλα αυτά, εμπλέκονται πολλοί δρώντες στην επιλογή των συνταγματικών δικαστών, και το Σύνταγμα δεν προβλέπει ρυθμίσεις για την απομάκρυνση των δικαστών¹⁰⁴⁰.

Η Μολδαβία από το 1991, όταν ξεκίνησε η διαδικασία μετάβασης, μέχρι την άνοδο στην εξουσία του ΚΚΜ το 2001, είχε το πιο ενεργό δικαστικό σώμα ανάμεσα σε όλα τα πρώην κομμουνιστικά κράτη. Το Συνταγματικό Δικαστήριο ήταν ιδιαίτερα ενεργό επί Προεδρίας Lucinschi, κυρίως για δύο λόγους. Ο πρώτος λόγος είναι ότι ο Lucinschi προσπάθησε να μετατρέψει το σύστημα από ημι – Προεδρικό σε Προεδρικό, εμπλεκόμενος σε ανταγωνισμό με το κοινοβούλιο, ανταγωνισμός που οδήγησε σε μία σειρά αποφάσεων από το Συνταγματικό Δικαστήριο. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Πρόεδρος Lucinschi χρησιμοποίησε εκτεταμένα τα όργανα ασφαλείας για να παρενοχλήσει τους πολιτικούς που διαφωνούσαν μαζί του¹⁰⁴¹. Ο δεύτερος λόγος εντοπίζεται στο κατακερματισμένο κομματικό σύστημα της Μολδαβίας, με συνέπεια τον υψηλό βαθμό κομματικού ανταγωνισμού στη Βουλή και

¹⁰³⁸ Shannon Ishiyama Smithey and John Ishiyama, “Judicial Activism in Post – Communist Politics”, *Law and Society Review* Vol.36 no4 (December 2002), pp.720-724

¹⁰³⁹ Άρθρο 136 Σύνταγμα Δημοκρατίας της Μολδαβίας της 29^{ης} Ιουλίου 1994

¹⁰⁴⁰ Shannon Ishiyama Smithey and John Ishiyama, *op. cit.* p.731

¹⁰⁴¹ Όταν ο Lucinschi έγινε Πρόεδρος, πρότεινε τη δημιουργία Τμήματος για την Πρόληψη του Οργανωμένου Εγκλήματος και Διαφθοράς, το οποίο θα υπόκειται άμεσα στην Προεδρεία για να εκτελεί προκαταρκτική εξέταση. Η αντίθεση από το κοινοβούλιο έφερε τη δημιουργία του στα πλαίσια του Υπουργείου Εσωτερικών, αλλά ο Πρόεδρος κατάφερε να διορίσει την αρχική του επιλογή, Nicolae Alexei, ως επικεφαλής του τμήματος. Lucan A. Way, “Weak States and Pluralism: The Case of Moldova”, *East European Politics and Society* Vol.17 no3 (May 2003), p.460

τη δημιουργία αδύναμων κυβερνητικών συμμαχιών. Το δικαστικό σώμα ανέλαβε να εφαρμόσει αποφάσεις σε τομείς όπου η Βουλή, ανάλογα με το ποια κόμματα συμμετείχαν στην κυβέρνηση, υιοθετούσε αντιφατική νομοθεσία¹⁰⁴².

Η μονοκομματική κυβέρνηση του ΚΚΜ το διάστημα 2001 – 2009 οδήγησε στην αδρανοποίηση του δικαστικού σώματος. Το 2003 η κυβέρνηση αναδιαμόρφωσε το δικαστικό σώμα με την κατάργηση του Ανώτατου Εφετείου, με συνέπεια το δικαστικό σώμα να αποτελείται πλέον από κατώτερα δικαστήρια, 5 εφετεία και το Ανώτατο Δικαστήριο. Επίσης, αντικατέστησε τους δικαστές που δεν είχαν διοριστεί εφ' όρου ζωής. Τα δικαστήρια είναι ονομαστικά ανεξάρτητα από κυβερνητική παρέμβαση, αλλά το Υπουργείο Δικαιοσύνης ελέγχει τη διοίκηση τους και τον προϋπολογισμό τους. Η ανεξάρτητη Ένωση Δικαστών ισχυρίζεται ότι όσοι δικαστές διορίστηκαν επί της διακυβέρνησης από το ΚΚΜ είναι πιστοί σε αυτό και ασπάζονται τις αντιλήψεις της ηγεσίας του¹⁰⁴³. Το Συμβούλιο της Ευρώπης είχε κατακρίνει τη κυβέρνηση του ΚΚΜ για πολιτικές πιέσεις στο δικαστικό σώμα, καθώς η Βουλή και ο Πρόεδρος δεν περιορίζονταν στην επικύρωση της διαδικασίας επιλογής των δικαστών, είτε επρόκειτο για διορισμό ή προαγωγή. Η κοινωνία πολιτών, επίσης, είχε καταγγείλει το Ανώτατο Συμβούλιο Δικαστών για αδιαφάνεια σχετικά με την επιλογή διορισμού, προαγωγή και τιμωρία των δικαστών. Τέλος, το ΣτΕ έχει ζητήσει την τροποποίηση του ρόλου και λειτουργίας του Γραφείου του Γενικού Εισαγγελέα, το οποίο έχει την εξουσία να ξαναανοίγει ποινικές υποθέσεις. Η κοινωνία πολιτών και η αντιπολίτευση ισχυρίζονταν ότι η κυβέρνηση του ΚΚΜ χρησιμοποιούσε το Γραφείο, του οποίου την ηγεσία διόριζε, για να εκβιάζει δημόσια πρόσωπα¹⁰⁴⁴.

8.2. Το Κράτος Δικαίου στη Μολδαβία

8.2.1. Τα δικαιώματα των μειονοτήτων

Το Σύνταγμα της Μολδαβίας θεωρείται από τα πιο φιλελεύθερα αναφορικά με τις διατάξεις που αφορούν τα γλωσσικά και άλλα δικαιώματα των ατόμων που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες. Το Σύνταγμα, πριν διατυπώσει τις ρυθμίσεις για τις μειονότητες, δηλώνει ότι οι συνταγματικές ρυθμίσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα

¹⁰⁴² Shannon Ishiyama Smithey and John Ishiyama, op. cit. pp.726-727

¹⁰⁴³ 2006 Investment Climate Statement – Moldova, Secretary for Economic, Energy and Agricultural Affairs, US Department of State

¹⁰⁴⁴ Civil Society for a European Moldova (30/03/2007) in <http://www.europa.md/upload/File/boxedreapta/EUROFORUM-CONSORTIUM.doc>

και ελευθερίες θα γίνονται κατανοητές και θα εφαρμόζονται σε συμφωνία με τη Παγκόσμια Διακήρυξη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, και με άλλες συνθήκες και συμφωνίες που έχουν υπογραφεί από τη Μολδαβία¹⁰⁴⁵. Επιπλέον, όποτε εμφανίζονται διαφωνίες μεταξύ των συνθηκών που έχει υπογράψει η Μολδαβία και των εθνικών νόμων της, προτεραιότητα θα δίνεται στις διεθνείς ρυθμίσεις¹⁰⁴⁶.

Οι διατάξεις για τις μειονότητες που περιλαμβάνονται στο Σύνταγμα της Μολδαβίας φαίνεται ότι αναφέρονται μόνο στα μέλη της ρωσικής μειονότητας. Το άρθρο 10 παρ.2 αναφέρεται «στην υποχρέωση του Κράτους να αναγνωρίζει και να εγγυάται σε όλους τους πολίτες το δικαίωμα να διατηρούν, να αναπτύσσουν και να εκφράζουν την εθνική, πολιτιστική, γλωσσική και θρησκευτική ταυτότητα τους»¹⁰⁴⁷. Πέραν του παραπάνω άρθρου, το οποίο αναφέρεται γενικά στις μειονότητες, υιοθετήθηκαν διατάξεις που αναφέρονται κυρίως στην χρήση της Ρωσικής γλώσσας, αλλά επεκτείνουν την εφαρμογή της ρύθμισης και στις άλλες μειονότητες. Το άρθρο 13 παρ.2 εγγυάται τη διατήρηση και ανάπτυξη της Ρωσικής γλώσσας εντός της επικράτειας της Μολδαβίας, ενώ το άρθρο 35 παρ.2 εγγυάται και τη διδασκαλία της. Το άρθρο 118 παρ.2 προβλέπει την παρουσία στα δικαστήρια διερμηνέων για τα άτομα που δεν γνωρίζουν επαρκώς τη Μολδαβική γλώσσα, ενώ η παράγραφος 3 του ίδιου άρθρου προβλέπει ότι η ακροαματική διαδικασία θα διεξάγεται στη γλώσσα που αποδέχεται η πλειοψηφία των ατόμων που συμμετέχουν σε αυτή, διατύπωση που αναφέρεται σαφώς στα μέλη της Ρωσικής μειονότητας¹⁰⁴⁸.

Παρά τις φιλελεύθερες διατάξεις για τις μειονότητες, η εφαρμογή τους αντιμετωπίζει ακόμα πολλά προβλήματα. Όλα τα πρώην σοβιετικά κράτη ήρθαν αντιμέτωπα με τη κληρονομιά της θεσμοθέτησης ξεχωριστών εκπαιδευτικών

¹⁰⁴⁵ Η διατύπωση ρύθμισης που αναφέρεται στην Παγκόσμια Διακήρυξη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων κρίνεται πλέον ως αναγκαία σε όλα τα μετακομμουνιστικά συντάγματα. Ο λόγος είναι ότι μετά το 1990 εμφανίστηκαν δύο ζεύγη στη σχέση μεταξύ δικαιωμάτων και πολιτισμού. Το πρώτο ζεύγος, το δικαίωμα στον πολιτισμό, επανήλθε μετά την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων, λόγω της ιστορικής αλλαγής από τα δικαιώματα αναδιανομής στα δικαιώματα αναγνώρισης, και προκάλεσε τα αιτήματα αυτονομίας στο εσωτερικό των εθνικών κρατών. Τα πολιτιστικά αιτήματα μπορούν να χρησιμοποιηθούν το ίδιο εύκολα για αντιδραστικά και προοδευτικά πολιτικά σχέδια. Το δεύτερο ζεύγος, τα δικαιώματα ως πολιτισμός, σημαίνει ότι τα δικαιώματα ορίζουν έναν κοινωνικό και ιδεατό χώρο, στον οποίο περιλαμβάνονται συγκεκριμένες ιδέες του «εαυτού» και της «κοινωνικότητας», συγκεκριμένες μορφές εντολών και κανόνες του παιχνιδιού. Μετά το 1990 μπορούμε να μιλάμε για «πολιτισμό ανθρώπινων δικαιωμάτων». Jane K. Cowan, "Culture and Rights after "Culture and Rights"", *American Anthropologist* Vol.108 no1 (March 2006), pp.9-10

¹⁰⁴⁶ Άρθρο 4 Σύνταγμα Δημοκρατίας της Μολδαβίας της 29^{ης} Ιουλίου 1994

¹⁰⁴⁷ Άρθρο 10 παρ.2 Σύνταγμα Δημοκρατίας της Μολδαβίας της 29^{ης} Ιουλίου 1994

¹⁰⁴⁸ Vladimir Solonari, "Moldova: Two Conflicts with Different Histories" in *Societies in conflict: the contribution of law and democracy to conflict resolution*, Science and technique of democracy no29, European Commission for Democracy through Law, Council of Europe Publishing 2000, p.49

συστημάτων για τις περισσότερες εθνικές μειονότητες από το σοβιετικό κράτος. Η ρύθμιση αφορούσε μεν μόνο τις εθνικές μειονότητες που είχαν δικές τους εδαφικές και διοικητικές μονάδες, αλλά με αυτό τον τρόπο η σοβιετική κυβέρνηση δημιούργησε έναν θεσμό αφιερωμένο στην ενστάλαξη μίας κοινής και ξεχωριστής ταυτότητας μεταξύ των μαθητών των μειονοτήτων¹⁰⁴⁹.

Τα προβλήματα στην εφαρμογή των διατάξεων για τις μειονότητες δημιουργούνται συχνά από τις ίδιες τις κυβερνήσεις, καθώς κάθε κυβέρνηση έχει διαφορετική άποψη για το πόσο έχει προχωρήσει ή απειλείται η εθνική συγκρότηση. Επιπλέον, οι πρακτικές των κυβερνόντων επηρεάζονται από τον προσανατολισμό τους στην εξωτερική πολιτική. Στις 14 Οκτωβρίου 1999 το κοινοβούλιο υιοθέτησε νέο νόμο για τη διαφήμιση, τον οποίο εισήγαγε η απερχόμενη κυβέρνηση Sturza μετά από αίτημα της Ένωσης Μολδαβών Δημοσιογράφων. Ο νόμος απαιτεί όλες οι διαφημίσεις να είναι στα ρουμάνικα και καθιστά τους διανομείς υπεύθυνους για το περιεχόμενο των διαφημίσεων και τη γραμματική ακρίβεια. Η κυβερνητική Συμμαχία Δημοκρατικών Μεταρρυθμίσεων υποστήριξε το νόμο, σε μία προσπάθεια να διασφαλίσει ότι τα ρουμάνικα θα αντικαταστήσουν τα ρωσικά ως η προτεινόμενη γλώσσα στη διαφήμιση. Το ΚΚΜ αντέδρασε στο νόμο, λέγοντας ότι διακρίνει εναντίον των μειονοτήτων και επομένως αντιβαίνει το σύνταγμα. Η κυβέρνηση απάντησε ότι όλα τα περιοδικά χρησιμοποιούν ρωσικά στις διαφημίσεις, παρά το νόμο του 1989, σύμφωνα με τον οποίο «όλα τα διαφημιστικά κείμενα και άλλα κείμενα οπτικής ενημέρωσης πρέπει να γράφονται στην επίσημη γλώσσα και αν χρειαστεί θα συνοδεύονται από μετάφραση στα ρωσικά». Στις 18 Νοεμβρίου το Υπουργείο Παιδείας ανακοίνωσε ότι από το 2000, η ρουμανική γλώσσα και λογοτεχνία θα συμπεριλαμβάνονται στις εισαγωγικές εξετάσεις στα πανεπιστήμια γιατί «όλοι οι μαθητές – ανεξαρτήτως εθνικότητας – πρέπει να ξέρουν τη γλώσσα και τον πολιτισμό της Μολδαβίας»¹⁰⁵⁰.

Τον Ιούνιο του 2001, λίγους μήνες μετά την άνοδο του ΚΚΜ στην εξουσία, η κυβέρνηση απέρριψε νομοθετική πρωτοβουλία που καθιστούσε υποχρεωτική τη μελέτη των ρωσικών και τις εξετάσεις στα ρωσικά στα σχολεία και τα πανεπιστήμια της Μολδαβίας. Οι αλλαγές, τις οποίες είχαν προτείνει Βουλευτές του ΚΚΜ, θεωρήθηκε ότι αντιτίθενται στο άρθρο 35 παρ.2 του συντάγματος, που εγγυάται το

¹⁰⁴⁹ Dmitry Gorenburg, "Not With One Voice: An Explanation of Intragroup Variation in Nationalist Sentiment", *World Politics* Vol.53 no3 (October 2000), p.122

¹⁰⁵⁰ Constitutional Report of Moldova, *East European Constitutional Review* Vol.9 no1/2 (Winter/Spring 2000)

δικαίωμα του μαθητή να επιλέξει τη γλώσσα εκπαίδευσης. Ο Πρόεδρος της Ένωσης Μολδαβών Συγγραφέων Mihai Compu ισχυρίστηκε ότι τα ρουμανικά πρέπει να παραμείνουν η μοναδική επίσημη γλώσσα της Μολδαβίας, καθώς η προστασία των μειονοτικών γλωσσών δεν πρέπει να γίνεται σε βάρος της γλώσσας της πλειοψηφίας¹⁰⁵¹.

Παρά την απόρριψη της νομοθετικής πρωτοβουλίας, η κυβέρνηση προχώρησε στην υπογραφή συμφωνίας με τη Ρωσία, που προέβλεπε ότι θα δημιουργούνταν οι απαραίτητες συνθήκες, σε συμφωνία με το νόμο της Μολδαβίας, για αυτούς που θέλουν να σπουδάσουν στα ρωσικά. Η Ρωσία ενθάρρυνε μάλιστα την υποχρεωτική εκπαίδευση των ρωσικών στα σχολεία, πολιτική που ίσχυε επί ΕΣΣΔ¹⁰⁵². Σε αντίδραση, οι ρουμανόφιλοι ακτιβιστές δημιούργησαν Επιτροπή για τον Από-ρωσισμό της Εκπαίδευσης στη Μολδαβία και συγκέντρωσαν 100.000 υπογραφές εναντίον της υποχρεωτικής εκπαίδευσης στα ρωσικά. Επίσης, οργανώθηκαν διαδηλώσεις στο Τσισινάου την περίοδο Ιανουάριος – Απρίλιος 2002 εναντίον αυτού που θεωρούσαν ως εξάλειψη της ρουμανικής εθνικής ταυτότητας. Τον Φεβρουάριο του 2002, με τις διαδηλώσεις να κλιμακώνονται, η κυβέρνηση διακήρυξε moratorium στην απόφαση να αντικαταστήσει τη διδασκαλία της «Ιστορίας των Ρουμάνων» με την «Ιστορία των Μολδαβών»¹⁰⁵³. Ο Πρόεδρος Voronin ζήτησε τη συγγραφή του νέου εγχειριδίου από μία ομάδα ιστορικών, επικεφαλής της οποίας ήταν ο αμφιλεγόμενος Vladimir Taranov, ο πατέρας της σοβιετικής θεωρίας του «Μολδαβισμού». Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, τα ρουμανικά και τα μολδαβικά είναι δύο διαφορετικές γλώσσες, και οι Μολδαβοί και οι Ρουμάνοι είναι δύο διαφορετικά έθνη, οι Μολδαβοί είναι Σλάβοι και μιλάνε ένα μίγμα λατινικών και παλιών

¹⁰⁵¹ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.10 no4 (Fall 2001)

¹⁰⁵² Τα ρωσικά είναι σήμερα μία από τις 10 πιο διαδεδομένες γλώσσες παγκοσμίως. Σε πολλά κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, οι παλαιότερες γενιές συνδέουν τα ρωσικά με υποχρεωτική διδασκαλία υπό τον κομμουνισμό. Κατά τα μετασοβιετικά χρόνια, η Μόσχα έχει τονίσει τη σημασία της ρωσικής γλώσσας ως επικοινωνίας και εμπιστοσύνης, σπουδαίας λογοτεχνίας και παγκόσμιας επιστήμης. Σε αντίθεση, οι πολέμιοι τη θεωρούν ως απομεινάρι ιμπεριαλισμού και ενθαρρύνουν τις νέες γενιές να μάθουν καλύτερα τη δική τους γλώσσα. Στη Γεωργία το 2007 το 64% των ερωτηθέντων, σε σχέση με το 43% το 2006, είπαν ότι είναι πολύ σημαντικό για τα παιδιά τους να μάθουν ρωσικά. Η Ρωσική Πρεσβεία στην Τιφλίδα θέλει να ανοίξει σχολείο εκμάθησης ρωσικών, αλλά η κυβέρνηση αρνείται. Στη Μολδαβία παρατηρήθηκε αντίστοιχη αύξηση, από 27% σε 39%, η οποία εξηγείται και από την άρση του εμπάργκο στην εισαγωγή κρασιών που είχε επιβληθεί τον Νοέμβριο του 2006. <http://www.gallup.com/poll/109228/Russian-Language-Enjoying-Boost.htm>

¹⁰⁵³ Janusz Bugajski, *Cold Peace: Russia's New Imperialism*, Westport and London: Praeger 2005, p.104

σλαβονικών, ενώ οι Ρουμάνοι είναι απόγονοι των Ρωμαίων και μιλάνε λατινογενή γλώσσα¹⁰⁵⁴.

Η κυβέρνηση του ΚΚΜ κατάφερε να διευρύνει τη διδασκαλία των ρωσικών στα σχολεία, αλλά όχι στα πανεπιστήμια. Τα εγχειρίδια στο δημοτικό και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση εκδίδονται στα ρουμάνικα και τα ρωσικά, υπό δάνειο της κυβέρνησης και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Περιλαμβάνονται, επίσης, βιβλία για διδασκαλία στα ουκρανικά, βουλγάρικα και γκαγκαούζικα (τουρκική διάλεκτο). Στην δύσκολη οικονομική κατάσταση της Μολδαβίας, φαντάζει δαπανηρό ότι κάποια από αυτά τα βιβλία εκδίδονται σε μεγαλύτερη από την αναγκαία ποσότητα, και αποθηκεύονται για χρόνια αντί να διανεμηθούν στους μαθητές. Ένας πιθανός λόγος είναι ότι αυτά τα βιβλία τείνουν να είναι 3 με 4 φορές πιο ακριβά από τα βιβλία της πλειοψηφικής γλώσσας, και ταυτόχρονα οι μαθητές της μειονότητας δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα ούτε να νοικιάσουν τα βιβλία. Ένας άλλος λόγος είναι ότι οι γονείς δεν θέλουν τα παιδιά τους να εκπαιδεύονται στη μειονοτική γλώσσα, και επομένως δεν έχουν διάθεση να πληρώσουν για τα εγχειρίδια¹⁰⁵⁵.

Η Μολδαβία έχει δημιουργήσει δύο σώματα, που είναι αρμόδια για τα ζητήματα μειονοτήτων: το Τμήμα για τις Διεθνотικές Σχέσεις είναι μία κυβερνητική υπηρεσία, ενώ η Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και Εθνικές Μειονότητες είναι μία διαρκής κοινοβουλευτική επιτροπή. Το πρώτο ασχολείται κυρίως με πολιτιστικά γεγονότα και συνεργάζεται με την κοινωνία πολιτών των μειονοτήτων. Αυτό το Τμήμα οργανώνει φεστιβάλ, συναυλίες και άλλα γεγονότα, και έχει δημιουργήσει ένα συμβουλευτικό σώμα με πάνω από 80 ΜΚΟ που εκπροσωπούν τις εθνικές μειονότητες. Σήμερα, τα κρατικά κανάλια και ραδιοφωνικοί σταθμοί έχουν ειδικές εκπομπές για τις μεγαλύτερες μειονότητες¹⁰⁵⁶.

Η πρόοδος που επιτυγχάνονταν σταδιακά στο πεδίο προστασίας των μειονοτήτων σταματούσε για πολλά χρόνια στο ζήτημα της διπλής υπηκοότητας. Οι αρχές της Μολδαβίας έβλεπαν με καχυποψία τα άτομα που, εκτός από τη μολδαβική, κατείχαν τη ρωσική ή τη ρουμανική υπηκοότητα. Αυτή η καχυποψία απέρρεε από τον φόβο ότι η διπλή υπηκοότητα θα χρησιμοποιηθεί για να μπει η Μολδαβία στον χώρο επιρροής είτε της Ρωσίας είτε της Ρουμανίας. Οι αρχές της Μολδαβίας ανησυχούσαν

¹⁰⁵⁴ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.10 no4 (Fall 2001)

¹⁰⁵⁵ Thematic Review of National Policies for Education – Moldova, Organization for Economic Cooperation and Development: Centre for Cooperation With Non – Members, Directorate for Education, Employment, Labor and Social Affairs, 7 June 2002, pp.32-33

¹⁰⁵⁶ Council of Europe International Election Observation Mission, Parliamentary Election, Republic of Moldova – 6 March 2005, p.17

περισσότερο για τη στάση της Ρωσίας, η οποία είχε δηλώσει την πρόθεση της να ενσωματώσει τους Ρώσους που είχαν αποκλειστεί από την πολιτική στα κράτη της Βαλτικής. Ο ρωσικός νόμος περί υπηκοότητας, που υιοθετήθηκε το Νοέμβριο του 1991, επιτρέπει τη διπλή υπηκοότητα για όσους επιθυμούσαν να κρατήσουν και τη σοβιετική υπηκοότητα. Ο νέος νόμος που υιοθετήθηκε τον Φεβρουάριο του 1992, λόγω της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ, απομάκρυνε την αναφορά για διπλή υπηκοότητα. Ο νόμος προέβλεπε ότι όσοι Ρώσοι διαβιούν στα κράτη του Εγγύς Εξωτερικού, μπορούν μέχρι τον Φεβρουάριο του 1995 να πάρουν τη ρωσική υπηκοότητα, ακόμα και αν έχουν ήδη πάρει την υπηκοότητα του κράτους που τα φιλοξενεί. Η Ρωσία προσπάθησε, επίσης, να πείσει άλλα κράτη της περιοχής να αποδεχτούν τη διπλή υπηκοότητα μέσω υπογραφής διμερών συμφωνιών¹⁰⁵⁷.

Η Μολδαβία υιοθέτησε τελικά ρυθμίσεις για τη διπλή υπηκοότητα, όταν εντάχθηκε στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η Μολδαβία είναι το μόνο μέλος του ΣτΕ που επιτρέπει τη διπλή υπηκοότητα, αλλά απαγόρευε μέχρι πρόσφατα στους κατόχους της να έχουν δημόσια αξιώματα, μεταξύ των οποίων και να εκλέγονται Βουλευτές. Το ζήτημα στο ΕΔΔΑ κίνησαν οι Βουλευτές της τότε αντιπολίτευσης Dorin Chirtoaca και Alexandru Tanase, που έχουν και τη ρουμανική υπηκοότητα. Το Δικαστήριο πρότεινε στην κυβέρνηση του ΚΚΜ να βρει άλλες μεθόδους για να διασφαλίσει ότι οι Βουλευτές είναι πιστοί στο κράτος και τόνισε ότι σε μία δημοκρατία, πίστη στο Κράτος δεν σημαίνει πίστη στην κυβέρνηση ή σε συγκεκριμένο πολιτικό κόμμα¹⁰⁵⁸.

8.2.2. Η αυτόνομη περιοχή της Γκαγκαουζίας

Το ζήτημα της Γκαγκαουζίας, της αυτόνομης περιοχής στα νοτιοανατολικά της Μολδαβίας, ανέκυψε κατά τη κατάρρευση του παλιού καθεστώτος. Ο λόγος είναι ότι, κατά τη σοβιετική περίοδο η πλειοψηφία του αγροτικού πληθυσμού στη Γκαγκαουζία έγινε μία εκρωσισμένη μειονότητα, παρότι η γλώσσα και ο πολιτισμός της επηρεάστηκε από διαδράσεις με Βούλγαρους, Ουκρανούς, ακόμα και Ρουμάνους. Η απογραφή του 1989 έδειξε ότι η πλειοψηφία των κατοίκων της περιοχής μιλούσε καλύτερα τα ρωσικά από οποιαδήποτε άλλη εθνική ομάδα στη Μολδαβία. Ταυτόχρονα, οι περισσότεροι Γκαγκαούζοι διατήρησαν γνώση της γλώσσας των

¹⁰⁵⁷ Lowell Barrington, "The Domestic and International Consequences of Citizenship in the Soviet Successor States", *Europe – Asia Studies* Vol.47 no5 (July 1995), pp.739-741

¹⁰⁵⁸ Moldova Azi, 11/04/2009

προγόνων τους, ή τουλάχιστον θεωρούσαν τη γλώσσα ως σημαντική για την εθνικότητα τους¹⁰⁵⁹. Η κυβέρνηση της Μολδαβίας έσπευσε να αποτρέψει την απόσχιση της περιοχής, δεδομένου ότι είχε προηγηθεί αυτή της Υπερδνειστερίας, με την ίδρυση πανεπιστημίου στο Comrat το 1991, την πρωτεύουσα της Γκαγκαουζίας. Πάνω από 1000 άτομα φοιτούσαν στα 3 τμήματα – αγρονομία, οικονομικά και εθνικός πολιτισμός – στα τέλη της δεκαετίας. Σχεδόν δύο τρίτα του διδακτικού προσωπικού μιλούσε την τοπική γλώσσα, με πάνω από τα τρία τέταρτα των φοιτητών να είναι Γκαγκαούζοι. Λόγω της έλλειψης τοπικής ζήτησης, η γλώσσα δεν εισήχθηκε ως γλώσσα διδασκαλίας στα σχολεία, αλλά κάποια δημόσια σχολεία άρχισαν να διδάσκουν τη γλώσσα ως ξεχωριστό μάθημα¹⁰⁶⁰.

Το άρθρο 111 του συντάγματος προβλέπει για «ειδικό καθεστώς» για τη νότια Μολδαβία, το οποίο καθόρισε με τον Νόμο για την Αυτονομία της Γκαγκαουζίας, που υιοθετήθηκε τον Ιανουάριο του 1995. Σύμφωνα με τον Νόμο, ο οποίος μπορεί να τροποποιηθεί με πλειοψηφία τριών πέμπτων των Βουλευτών, «μία εδαφικά αυτόνομη μονάδα» δημιουργήθηκε ως «μορφή αυτοδιάθεσης για τους Γκαγκαούζους» και ως «συστατικό μέρος της Μολδαβίας». Η κεντρική κυβέρνηση διατήρησε ως αποκλειστικές αρμοδιότητες την απόδοση ιθαγένειας (citizenship), την εξωτερική πολιτική, την κυκλοφορία και έκδοση χρήματος, και την εθνική ασφάλεια. Τρεις γλώσσες – γκαγκαούζικα, μολδαβικά και ρωσικά – έγιναν επίσημες στη Γκαγκαουζία, μία προσπάθεια της κυβέρνησης να καθησυχάσει τους φόβους που προκάλεσε η ανακήρυξη των μολδαβικών ως τη μόνη επίσημη κρατική γλώσσα το 1989¹⁰⁶¹. Επιπλέον, το σχολικό σύστημα στη Γκαγκαουζία ρυθμίζεται από τους εκπαιδευτικούς νόμους της Μολδαβίας. Το 2002 λειτουργούσαν 14 λύκεια, περισσότερα από τα οποία δίδασκαν στα ρωσικά, ενώ σε ολόκληρο το εκπαιδευτικό σύστημα της Γκαγκαουζίας σπούδαζαν 32.000 μαθητές¹⁰⁶².

¹⁰⁵⁹ Σχεδόν 91% των Γκαγκαούζων ανέφεραν την τοπική γλώσσα ως δική τους, ποσοστά παρόμοια με τους Μολδαβούς και τους Ρώσους. Η τοπική γλώσσα είναι μέρος του νοτιοδυτικού τμήματος των τουρκικών γλωσσών, μαζί με τα τούρκικα, τα αζέρικα και τα τουρκμενικά.

¹⁰⁶⁰ Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture*, Stanford: Hoover Institution Press 2000, pp.213-214

¹⁰⁶¹ Αντίθετα με την Υπερδνειστερία, το Τσισινάου προσπάθησε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα των ένοπλων ατάκτων που είχαν απειλήσει την ασφάλεια της νότιας περιοχής και, ιδιαίτερα σε περίοδο ξηρασίας, παρέμειναν απειλή για τα τοπικά σώματα ασφαλείας. Αντί απλώς να διαλύσει την “Bugeac Battalion”, το Υπουργείο Εσωτερικών της Μολδαβίας δημιούργησε τη Στρατιωτική Μονάδα 1045, η οποία απορρόφησε τα περισσότερα μέλη των ομάδων. Ibid. pp.218-219

¹⁰⁶² Thematic Review of National Policies for Education – Moldova, Organization for Economic Cooperation and Development: Centre for Cooperation With Non – Members, Directorate for Education, Employment, Labor and Social Affairs, 7 June 2002, p.12

8.2.3. Κατάσταση ανθρώπινων δικαιωμάτων

Οι πρόσφατες ετήσιες αναφορές από το Freedom House τοποθετούν τη Μολδαβία στις «μερικώς ελεύθερες» χώρες, ενώ η Υπερδνειστερία θεωρείται «μη ελεύθερη». Παρά το γεγονός ότι η προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων κρίνεται αρκετά ικανοποιητική, η προστασία των πολιτικών δικαιωμάτων και αστικών ελευθεριών επιδεινώνεται συνεχώς το διάστημα 1994 – 2009. Η αναφορά του 2008 τονίζει ότι η Μολδαβία υπέφερε την επιδείνωση στα πολιτικά δικαιώματα λόγω της αυξημένης επίσημης διαφθοράς. Επιπλέον, υπήρχαν σημάδια σοβαρής πολιτικής βίας στην κατανομή του προϋπολογισμού, νέοι περιορισμοί στην πρόσβαση στην πληροφόρηση και η προφανής πολιτικοποίηση των ερευνών κατά της διαφθοράς¹⁰⁶³.

Βασική πηγή για την επιδείνωση των πολιτικών δικαιωμάτων θεωρείται η προσπάθεια της εκάστοτε κυβέρνησης να καταπιέσει την αντιπολίτευση και τα μέσα ενημέρωσης. Ο Νόμος περί Δυσφήμισης αποτελεί το κύριο εργαλείο σε αυτές τις προσπάθειες, και χρησιμοποιήθηκε εκτεταμένα το διάστημα 1994 – 2001, λόγω και της αδυναμίας των κυβερνητικών συμμαχιών να χρησιμοποιήσουν τα μέσα καταστολής προς όφελος τους. Το άρθρο 29 του Νόμου περί Δυσφήμισης απαγορεύει τη δυσφήμιση της χώρας και του λαού της και την υποκίνηση στον εδαφικό διαχωρισμό, αναφορά που παραπέμπει σαφώς στο ζήτημα της Υπερδνειστερίας. Επιπλέον, το άρθρο 33 προβλέπει ότι «το κράτος διασφαλίζει την επίβλεψη των δικαιωμάτων και νομιμοποιημένων συμφερόντων των πολιτικών κομμάτων και των κοινωνικοπολιτικών οργανώσεων». Ο παραπάνω νόμος δημιούργησε το ερώτημα αν το κράτος θα καταχραστεί το νόμο ή όχι, καθώς προβλεπόταν ότι το κράτος παρείχε την εγγύηση της ελεύθερης έκφρασης, και μπορούσε να ορίζει για τον εαυτό της πότε να αγνοήσει αυτή την εγγύηση. Η πρακτική έδειξε ότι η εκάστοτε κυβέρνηση θεωρούσε τις φωνές για αποχώρηση της ως δυσφήμιση της χώρας, που εμπίπτει στην απαγόρευση του άρθρου 29. Το διάστημα 1994 – 2001 κατατέθηκαν 800 αγωγές εναντίον των μέσων ενημέρωσης στη Μολδαβία. Συγκεκριμένα, πολλές αγωγές κατατέθηκαν κατά ανεξάρτητων εφημερίδων όπως οι *Timpu*, *Accente* και *Jurnal de Chisinau*. Την περίοδο μεταξύ 1998 και 2003 υπήρχαν 235 αγωγές για δυσφήμιση,

¹⁰⁶³ Moldova Azi, 14/01/2009

από τις οποίες ο ενάγων κέρδισε περίπου τις μισές¹⁰⁶⁴. Στις 22 Απριλίου 2004, το κοινοβούλιο ψήφισε την απομάκρυνση από τον ποινικό κώδικα του άρθρου 170 περί δυσφήμισης, αλλά διατηρήθηκαν το άρθρο 304 για τον «λίβελο κατά των δικαστών, ανακριτών και όσων επιβάλλουν τη δικαιοσύνη» και το άρθρο 347 που απαγορεύει τη «δυσφήμιση των εθνικών και κρατικών συμβόλων»¹⁰⁶⁵.

Η παραπάνω εξέλιξη δεν σήμαινε και τη βελτίωση της κατάστασης των πολιτικών δικαιωμάτων, με την κυβέρνηση του ΚΚΜ να χρησιμοποιεί την αστυνομία για να παρενοχλήσει την αντιπολίτευση και την κοινωνία πολιτών. Η Επιτροπή για Πρόληψη των Βασανιστηρίων του ΣτΕ, σε αναφορά της το 2008, υπογράμμιζε ότι το φαινόμενο της κακής μεταχείρισης από την αστυνομία παρέμενε σε σημαντικό ποσοστό¹⁰⁶⁶. Επιπλέον, ο Πρόεδρος της Λίγκας για την Προστασία των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων στη Μολδαβία Paul Strutzescu δήλωσε ότι, την περίοδο από 23 Δεκεμβρίου 2008 μέχρι 27 Ιανουαρίου 2009 καταχωρήθηκαν αρκετές υποθέσεις όπου οι αρχές επιβολής τάξης κατηγορούνται ότι τρομοκράτησαν διαδηλωτές, πολιτικούς ηγέτες, κομματικά μέλη, και τους συμπεριφέρθηκαν άσχημα¹⁰⁶⁷.

Οι παραπάνω οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών στη Μολδαβία ισχυρίζονται ότι η κυβέρνηση του ΚΚΜ έχει στρατικοποιήσει το Υπουργείο Εσωτερικών και την Υπηρεσία Ασφάλειας και Πληροφόρησης. Η μεταρρύθμιση αυτών των θεσμών δεν αρκεί, εξαιτίας κυρίως της αδυναμίας να επιβληθεί ο κατάλληλος κοινοβουλευτικός και αστικός έλεγχος, ώστε να μην επαναληφθούν περιστατικά παραβίασης των αστικών και πολιτικών ελευθεριών. Τέλος, η πρώην αντιπολίτευση, και τωρινή κυβέρνηση, διαμαρτυρόταν έντονα για τις μεταρρυθμίσεις της κυβέρνησης στο Κέντρο Καταπολέμησης Οικονομικών Εγκλημάτων και Διαφθοράς, το οποίο θεωρούσε πολιτικό όργανο του κυβερνώντος κόμματος, κατηγορία που ασπάζονταν οι εκπρόσωποι της κοινωνίας πολιτών και πρώην υπάλληλοι του Κέντρου. Είναι χαρακτηριστικό ότι η ηγεσία του Χριστιανοδημοκρατικού Κόμματος, δορυφόρου του

¹⁰⁶⁴ Τον Ιανουάριο του 2004 η εταιρεία DAAC – Hermes κατέθεσε αγωγή εναντίον της εφημερίδας *Timprul* για ένα άρθρο που αφορούσε την απόκτηση αυτοκινήτου για τους ηγέτες τοπικών γραφείων του κρατικού *chancellery*. Το δικαστήριο επιδίκασε 80.000 ευρώ και η εφημερίδα αναγκάστηκε να κηρύξει πτώχευση, γιατί δεν μπόρεσε να πληρώσει το πρόστιμο.

¹⁰⁶⁵ Defamation Law and Practice in Belarus, Moldova and Ukraine, Global Campaign for Free Expression, London: June 2006, pp.8-9

¹⁰⁶⁶ Infotag, 05/12/2008

¹⁰⁶⁷ Το αντιπολιτευτικό Φιλελεύθερο Κόμμα ζήτησε από τις Εισαγγελίες στο Τσισινάου, Balti και Orhei να ερευνήσουν τις πράξεις της αστυνομίας κατά τη διάρκεια του καραβανιού διαμαρτυρίας αυτοκινήτων εναντίον της ρωσικής στρατιωτικής παρουσίας στη Μολδαβία, που οργανώθηκε από το ΦΚ στις 5 Οκτωβρίου 2008. Ο ηγέτης του κόμματος, και μετέπειτα Πρόεδρος, Mihai Ghimpu δήλωσε ότι πολλοί διαδηλωτές υπέστησαν εκφοβισμό, ηθική και φυσική κακοποίηση, ενώ κάποιοι συνελήφθησαν. Infotag, 29/01/2009

ΚΚΜ μετά το 2005, ζήτησε από το Κέντρο να ερευνήσει τις δραστηριότητες του Φιλελεύθερου Δημοκρατικού Κόμματος, έρευνα που ξεκίνησε άμεσα¹⁰⁶⁸.

8.3. Ποιότητα και αποτελεσματικότητα διακυβέρνησης

8.3.1. Αλληλουχία κομματικής και κρατικής συγκρότησης

Ο Martin Shefter είχε διατυπώσει τη θέση ότι υπάρχει μία στενή σχέση μεταξύ κρατικής και κομματικής οικοδόμησης, θέση που οι διαδικασίες μετάβασης στα πρώην κομμουνιστικά κράτη φαίνεται να επαληθεύουν. Ο Shefter ισχυρίζεται ότι, αν η κομματική οικοδόμηση προηγηθεί της εδραίωσης των κρατικών γραφειοκρατιών, οι ηγέτες των κομμάτων τείνουν προς τις στρατηγικές πατρωνίας¹⁰⁶⁹. Οι θέσεις της γραφειοκρατίας, από την πολυπλοκότητα των ομάδων στα πλαίσια του κράτους, συνδέονται άμεσα με την εθνική κυβέρνηση για τον οργανωτικό τους χαρακτήρα, σύνθεση και λειτουργία. Είναι, επίσης, οι θέσεις όπου το σύστημα της νομενκλατούρας άφησε το πιο ισχυρό σημάδι της στην οργανωτική κουλτούρα¹⁰⁷⁰.

Οι μεταρρυθμιστές στα πρώην σοβιετικά κράτη ήρθαν αντιμέτωποι με την κληρονομιά των προβλημάτων της σοβιετικής γραφειοκρατίας. Ήδη από τη βασιλεία του τσάρου Νικολάου Α΄, τα ευρωπαϊκά κράτη θεωρούσαν τη ρωσική γραφειοκρατία ως διεφθαρμένη, ανεπαρκής και τυραννική. Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, αναλυτές, τόσο στα δεξιά και όσο και στα αριστερά, έφτασαν στο συμπέρασμα ότι τα κύρια προβλήματα της σοβιετικής κοινωνίας ήταν απόρροια της υπερβολικής ανάπτυξης της γραφειοκρατίας. Επιπλέον, ήταν δύσκολος ο καθορισμός του αριθμού των κρατικών αξιωματούχων τη σοβιετική περίοδο, καθώς δεν ήταν διακριτές οι λειτουργίες μεταξύ των κυβερνητικών σωμάτων, του κομμουνιστικού κόμματος και των συνδικάτων. Παρότι όσοι εργάζονταν στο ΚΚ και τα συνδικάτα δεν λογίζονταν επίσημα ως κρατικοί αξιωματούχοι, πολλοί από αυτούς απασχολούνταν σε ένα είδος δημόσιας διοίκησης¹⁰⁷¹.

Στον «υπερπληθυσμό» της δημόσιας διοίκησης προστίθετο το πρόβλημα της εκπαίδευσης των δημοσίων υπαλλήλων. Το 1989 όλες οι σοβιετικές Δημοκρατίες

¹⁰⁶⁸ Civil Society for a European Moldova (30/03/2007) in <http://www.europa.md/upload/File/boxedreapta/EUROFORUM-CONSORTIUM.doc>

¹⁰⁶⁹ Ορίζω την κρατική γραφειοκρατία ως το σέτ των μη εκλεγμένων, με δημόσια χρηματοδότηση θέσεις της διοίκησης της κεντρικής κυβέρνησης και των γραφείων παρακλαδιών.

¹⁰⁷⁰ Conor O' Dwyer, "Runaway State Building: How Political Parties Shape States in Post-communist Eastern Europe", *World Politics* 56 (July 2004), pp.522-523

¹⁰⁷¹ Robert J. Brym and Vladimir Gimpelson, "The Size, Composition and Dynamics of the Russian State Bureaucracy in the 1990s", *Slavic Review* Vol.63 no1 (Spring 2004), pp.90 &95

είχαν δικά τους παιδαγωγικά και πολυτεχνικά ινστιτούτα, και πολλές Δημοκρατίες είχαν ανώτερες σχολές για τη νομενκλατούρα. Αυτό επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την παροχή εργατικής δύναμης με πανεπιστημιακή εκπαίδευση και τις δομές απασχόλησης στις περιφέρειες, ιδιαίτερα επειδή η κινητικότητα μεταξύ των περιφερειών ήταν περιορισμένη. Οι δημόσιοι υπάλληλοι στρατολογούνταν από τη δεξαμενή των διαθέσιμων δασκάλων, μηχανικών και αποφοίτων του «επιστημονικού κομμουνισμού» του Μαρξισμού – Λενινισμού. Σήμερα, το εκπαιδευτικό πλαίσιο των παλαιότερων δημοσίων υπαλλήλων αντανακλά αυτού του είδους την εκπαίδευση¹⁰⁷².

Στη Μολδαβία, οι προκλήσεις στη δημόσια διοίκηση προέρχονται από τις συγκρούσεις σχετικά με τα εδαφικά σύνορα του κράτους και την πολιτική εξουσία. Οι εκλογές του 1994 οδήγησαν στην επιστροφή στην εξουσία των αξιωματούχων που συνδέονταν με τη σοβιετική περίοδο. Στην πραγματικότητα, πολλοί είχαν παραμείνει ως «πραγματικοί μεταρρυθμιστές», παρά τις σύντομες ελπίδες κάποιων για πιο στενούς δεσμούς με τη Δύση και τη Ρουμανία. Ο πρώτος πρόεδρος της Ακαδημίας Δημόσιας Διοίκησης της Μολδαβίας συνιστά χαρακτηριστικό παράδειγμα: ο Mihai S. Platon ήταν δήμαρχος του Τσισινάου επί ΕΣΣΔ, και μετά μεταρρυθμιστής ηγέτης στη δημόσια διοίκηση. Στη Μολδαβία, ως διακριτή Δημοκρατία εντός της Σοβιετικής Ένωσης, μεγάλος διαχωρισμός χαρακτήριζε την εκπαίδευση και την κατάρτιση όσων ασχολούνταν με τις δημόσιες υποθέσεις, χρησιμοποιώντας έναν σχεδιασμό που απαιτούσε τα άτομα – κλειδιά να σπουδάζουν σε εξειδικευμένα κέντρα στο Κίεβο και τη Μόσχα¹⁰⁷³. Επίσης, η υπερεθνική κουλτούρα, η σχετική απομόνωση από τη Μόσχα, και μία παραγωγική αγροτική κοινωνία διατήρησαν την αίσθηση Μολδαβικής κοινότητας εναντίον των πιέσεων για εθνική κατάτμηση¹⁰⁷⁴.

Η Μολδαβία ξεκίνησε τις μεταρρυθμίσεις στη δημόσια διοίκηση με τη δημιουργία της Εθνικής Σχολής Δημόσιας Διοίκησης (ΑΡΑ) ως οργανισμό μη ενταγμένο σε άλλους ακαδημαϊκούς θεσμούς, πρακτική που υπήρχε και κατά τη σοβιετική περίοδο. Οι αρχές της Μολδαβίας στηρίχτηκαν στην αξιοσέβαστη Ακαδημία Επιστημών, και στο αποτελεσματικό γεωργικό πανεπιστήμιο που στήριζε

¹⁰⁷² Ibid. p.108

¹⁰⁷³ Αυτή ήταν η κατάσταση ιδιαίτερα στον αγροτικό τομέα σε Ουγγαρία και Μολδαβία, όπου η μεγάλης κλίμακας καλλιέργεια, με την ερευνητική στήριξη των σχολών, και οι εξαγωγές στην Ανατολή στήριζαν τους σχετικά επιτυχημένους τρόπους ζωής στην ύπαιθρο.

¹⁰⁷⁴ Chester A. Newland, "Transformational Challenges in Central and Eastern Europe and Schools of Public Administration", *Public Administration Review* Vol.56 no4 (July – August 1996), pp.383-384

την προηγουμένως επιτυχημένη αγροτική οικονομία¹⁰⁷⁵. Η πρώτη κυβέρνηση της Μολδαβίας ήθελε η ΑΡΑ να συνιστά δύναμη για κυβερνητικές πρωτοβουλίες και ανάπτυξης του κράτους, και η αρχική πρόβλεψη ήταν η ΑΡΑ να αναφέρεται στο Υπουργικό Συμβούλιο, και όχι σε κάποιο Υπουργείο. Σε αντίθεση με τον αρχικό προσανατολισμό της Πολωνίας στην εκπαίδευση μίας μικρής διοικητικής ελίτ και τον προσανατολισμό της Ουγγαρίας να συλλέξει άτομα από τα πανεπιστήμια, η ΑΡΑ σχεδιάστηκε να περιλαμβάνει άτομα από όλες τις ηλικίες, να γεφυρώσει τα άτομα που ήδη δουλεύουν με αυτούς που θα προσληφθούν, να συνδέσει άτομα από τις χαμηλές, μεσαίες και ανώτερες διοικητικές βαθμίδες, και να γεφυρώσει τοπικές και εθνικές αρμοδιότητες. Στην πράξη, όμως, τα Υπουργεία ακόμη προσκολλώνται στη στενοκέφαλη πρακτική, από τις δεκαετίες κομμουνιστικού και ρωσικού ελέγχου, του «σχεδιασμού φουγάρου»: η τάση για κάθε Υπουργείο είναι να απομονώνεται σε ένα αυτό – συκρατούμενο και ελεγχόμενο σύστημα, το οποίο δεν ευνοεί μία συντονισμένη δημόσια διοίκηση και την πρόσληψη αποφοίτων από την ΑΡΑ με βάση αξιοκρατικά κριτήρια¹⁰⁷⁶.

Τα προβλήματα που αντιμετωπίζει και προκαλεί η γραφειοκρατία στη Μολδαβία απαντώνται σε όλα τα πρώην σοβιετικά κράτη. Ο Conor O' Dwyer ισχυρίζεται ότι η αλληλουχία της οικοδόμησης κομμάτων με την οικοδόμηση κράτους δημιουργεί ιδανικές συνθήκες για πολιτικές πατρονίας, κατάσταση που χαρακτηρίζει ως «λαθραία κρατική συγκρότηση» (runaway state building). Τα πρώην κομμουνιστικά κράτη χαρακτηρίζονται από κοινωνίες που έχουν απομακρυνθεί από την πολιτική και από κρατικούς μηχανισμούς που στερούνται νομιμοποίησης, λόγω του κομμουνιστικού παρελθόντος τους. Το πρώτο στοιχείο αποτελεί σοβαρό εμπόδιο στις στρατηγικές κομματικής συγκρότησης που θα βασίζονται στη λαϊκή κινητοποίηση, ενώ το δεύτερο παρουσιάζει μία ελκυστική ευκαιρία για κομματική συγκρότηση που θα βασίζεται στη στελέχωση της κρατικής διοίκησης και προαγωγής εντός της¹⁰⁷⁷. Τα περισσότερα κόμματα, λόγω της μικρής συμμετοχής, δεν μπορούν

¹⁰⁷⁵ Αντίθετα με την Πολωνία, η Μολδαβία δεν είχε προηγούμενη εκπαιδευτική εγκατάσταση να ξεφορτωθεί ή πολλούς διωγμένους τοπικούς αξιωματούχους να κατηγορήσει, και αντίθετα με την Ουγγαρία, δεν είχε μακροχρόνια εμπειρία ανάπτυξης στις μερικώς αυτόνομες δημόσιες υποθέσεις και διοίκηση, όπως και στα εδραιωμένα ιδρύματα με τμήματα και ερευνητές στα άμεσα σχετικά πεδία.

¹⁰⁷⁶ Chester A. Newland, op. cit. p.388

¹⁰⁷⁷ Πρόσφατες έρευνες δείχνουν ότι όσο περισσότερο οι κρατικές γραφειοκρατίες στα λιγότερα αναπτυγμένα κράτη προσεγγίζουν το βεμπεριανό ιδεότυπο της ορθολογικότητας, τόσο πιο θετικά είναι τα αποτελέσματα στην οικονομική ανάπτυξη. Το βεμπεριανό ιδανικό της γραφειοκρατικής αποτελεσματικότητας περιλαμβάνει συγκεκριμένα στοιχεία: ανταγωνιστική επάνδρωση του προσωπικού, προαγωγή βάσει προσόντων, πολλά προσόντα και ανώτερη παιδεία, διαφανή και

να διατηρήσουν οργανώσεις στη βάση των συνδρομών των μελών, με συνέπεια οι κρατικές θέσεις να χρησιμοποιούνται για να διατηρήσουν τα διαθέσιμα για κομματικά ζητήματα οργανωτικά στελέχη του κόμματος. Επιπλέον, λόγω της έλλειψης ισχυρών ιδεολογικών ή προγραμματικών δεσμών με ψηφοφόρους, οι κομματικές οργανώσεις εξαρτώνται από έναν σκληρό πυρήνα διάσημων προσωπικοτήτων και κομματικών ακτιβιστών για να κερδίσουν ψήφους¹⁰⁷⁸.

Οι πολιτικές πατρωνίας ευνοούνται ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της μετάβασης από τον κομμουνισμό στον καπιταλισμό. Τα κύρια προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μεταρρυθμιστές είναι ότι, αφενός η παλιά κρατική μηχανή δεν έχει τα απαραίτητα προσόντα και επαγγελματισμό, και αφετέρου δεν συμφωνεί ιδεολογικά με τη νέα πραγματικότητα, εμποδίζοντας την εφαρμογή απαραίτητων μεταρρυθμίσεων. Έρευνες στην Ανατολική Ευρώπη δείχνουν ότι ο ρυθμός και το βάθος της μεταρρύθμισης σχετίζεται θετικά με το ρυθμό αλλαγής της άρχουσας ελίτ¹⁰⁷⁹. Στη Μολδαβία ο ρυθμός αλλαγής είναι ιδιαίτερα χαμηλός, δεδομένου ότι οι κυβερνήσεις του Αγροτικού Δημοκρατικού Κόμματος (1994-98) και του ΚΚ Μολδαβίας (2001-09) είχαν στις τάξεις τους πολλά μέλη της κομμουνιστικής νομενκλατούρας. Οι μεταρρυθμιστές στην κυβέρνηση του ΑΔΚ προσπάθησαν να εγκαθιδρύσουν ανεξάρτητη γραφειοκρατία, κυρίως με «έμμεσους» νόμους, αλλά τα αντίστοιχα νομοσχέδια δεν υιοθετήθηκαν. Στις 22 Μαΐου 1997 η Επιτροπή Νόμου, Υποψηφιότητας και Ασυλίας επέστρεψε ένα αμφιλεγόμενο σχέδιο νόμου για την ευθύνη στη διαφθορά και τον προστατευτισμό στην κυβέρνηση. Το νομοσχέδιο που επέφερε αλλαγές στον Ποινικό Κώδικα, τον Διοικητικό Κώδικα και τον Εργατικό Κώδικα, όριζε τη διαφθορά «ως αντικοινωνικό φαινόμενο στο οποίο ένα μέρος προσφέρει μη νομιμοποιημένες αξίες ενώ το άλλο μέρος αποδέχεται τις αξίες με αντάλλαγμα την εκπλήρωση ή μη επαγγελματικών υποχρεώσεων». Το νομοσχέδιο δεν βρήκε την έγκριση του κοινοβουλίου, κυρίως γιατί διέκρινε μεταξύ αξιωματούχων και κρατικών υπαλλήλων και προέβλεπε ότι «αξιωματούχοι που δεν είναι κρατικοί υπάλληλοι, αλλά δέχονται ή δίνουν δωροδοκία δεν θα υπόκεινται στο

προβλέψιμα μονοπάτια καριέρας σε μία σαφώς καθορισμένη ιεραρχία θέσεων κτλ. Conor O' Dwyer, *op. cit.* p.521

¹⁰⁷⁸ *Ibid.* p.529

¹⁰⁷⁹ Σήμερα, βαθιές δομικές αλλαγές συμβαίνουν στη γραφειοκρατία. Λειτουργίες που σχετίζονται στον κεντρικό σχεδιασμό και άμεσο έλεγχο της οικονομίας έπεσαν ενώ τμήματα που ρυθμίζουν την αγορά αναπτύχθηκαν. Ανάμεσα στα τελευταία είναι υπηρεσίες για την απασχόληση, τη χρεοκοπία, τον ανταγωνισμό και τα μονοπώλια, τη φορολογική διοίκηση και τα τελωνεία. Robert J. Brym and Vladimir Gimpelson, *op. cit.* p.109

προτεινόμενο άρθρο του Ποινικού Κώδικα»¹⁰⁸⁰. Ο άλλος «έμμεσος» νόμος προτάθηκε από τον Πρόεδρο Lucinschi και αφορούσε την αναδιαμόρφωση των διοικητικών και εδαφικών διαιρέσεων. Ο Πρόεδρος ήθελε να επανεισάγει τις εδαφικές διαιρέσεις που ίσχυαν πριν το 1940, όταν η Μολδαβία ήταν μέρος της Ρουμανίας. Οι Βουλευτές του ΑΔΚ δεν το επέτρεψαν, γιατί ο περιορισμός των επαρχιών θα σήμαινε και απώλεια σημαντικών κομματικών αργομισθιών¹⁰⁸¹.

Η κυβερνητική συμμαχία των κεντροδεξιών δυνάμεων, που προέκυψε μετά τις εκλογές του Μαρτίου του 1998, πρότεινε νέο νόμο για τη διοικητική – εδαφική αναδιοργάνωση. Στις 5 Νοεμβρίου 1998 παρουσιάστηκε στη Βουλή το νομοσχέδιο, το οποίο προέβλεπε τη συνένωση 40 κοινοτήτων με πληθυσμό λιγότερο των 100 χιλιάδων κατοίκων σε 8 νέες επαρχίες, που θα προστίθεντο στις 4 υφιστάμενες επαρχίες (Τσισινάου, Τιρασπόλ, Balti και Bender). Οι περισσότερες κοινότητες έχουν πληθυσμό λιγότερο από 100.000 πολίτες. Η κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι σκοπός του νόμου ήταν να αυξήσει τη διοικητική αποτελεσματικότητα, ενώ το αντιπολιτευτικό ΚΚΜ ότι η κυβέρνηση προσπαθεί να αδυνατίσει τα προπύργια της αντιπολίτευσης, δεδομένου ότι οι εκλογικές περιφέρειες ακολουθούν τα διοικητικά όρια της Μολδαβίας¹⁰⁸².

Η άνοδος του ΚΚΜ στην εξουσία το 2001 είχε ως συνέπεια να αυξηθούν σε μεγάλο βαθμό οι πολιτικές πατρωνίας. Ο λόγος ήταν ότι την κυβέρνηση αποτελούσε ένα κόμμα με ισχυρή κοινοβουλευτική πλειοψηφία, και η αντιπολίτευση ήταν πολύ διαιρεμένη για να παρέχει μία αξιόπιστη εναλλακτική πρόταση. Η παρέμβαση στη διοίκηση πήρε τη μορφή διώξεων εναντίον αξιωματούχων που δεν συμπαθεί η πολιτική μηχανή και επηρεάζοντας όλη τη διοίκηση, δυνητικά προς τα χαμηλότερα επίπεδα¹⁰⁸³. Το αξιοσημείωτο στοιχείο είναι το μικρό μέγεθος της γραφειοκρατίας

¹⁰⁸⁰ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.6 No2&3 (Spring/ Summer 1997)

¹⁰⁸¹ Το ΣτΕ πίεζε τη Μολδαβία να θέσει σε ισχύ αυτή την μεταρρύθμιση για κάποιο διάστημα, καθώς η διαίρεση σε 38 επαρχίες και 10 πόλεις περιλάμβανε εδαφικές μονάδες που περιέργως άνοιγαν τα σύνορα με την Υπερδνειστερία. Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.6 no4 (Fall 1997)

¹⁰⁸² Αντιδράσεις υπήρχαν πριν κατατεθεί ο νόμος στη Βουλή. Στις 20 Οκτωβρίου η Βουλή της Γκαγκαουζίας αντέδρασε στην απόφαση της κυβέρνησης να άρει το καθεστώς αυτονομίας της περιοχής Taraclia, η οποία κατοικείται από Βούλγαρους, με το σκεπτικό ότι είναι πολύ μικρή περιοχή. Ο Βούλγαρος πρέσβης στη Μολδαβία Petar Vodenski είπε ότι αν η Μολδαβία επιμείνει στην απόφαση της τότε οι Βούλγαροι της Taraclia πρέπει να ενωθούν με τη Γκαγκαουζία ή την Υπερδνειστερία. Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.8 no1/2 (Winter/ Spring 1999)

¹⁰⁸³ Είναι χαρακτηριστικό ότι η κυβέρνηση του ΚΚΜ προχώρησε σε νέα εδαφική μεταρρύθμιση. Οι 10 περιφέρειες που δημιουργήθηκαν το 1998 αντικαταστάθηκαν από 32 επαρχίες και δημιουργήθηκαν 240 νέα τοπικά συμβούλια. Οι μεταρρυθμίσεις που υιοθετήθηκαν είναι κατάλοιπο των ιδεών που

στη Μολδαβία, καθώς απασχολεί μόλις το 0,8% του εργατικού δυναμικού, στοιχείο που δείχνει ότι η γραφειοκρατία είναι προβληματική για άλλους λόγους. Ο πρώτος λόγος είναι ότι μόνο τα άτομα με εμπειρία, που συνδέεται με την αρχαιότητα στη δημόσια διοίκηση, έχουν συγκεκριμένες ικανότητες διοίκησης, αλλά αυτή η εμπειρία μπορεί να συνδυαστεί με ξεπερασμένες ιδεολογικές απόψεις, ειδικά αν παραπέμπει στο δογματισμό της σοβιετικής περιόδου. Ένα δεύτερο σημείο αυτού του προβλήματος είναι ότι οι μορφωμένοι δημόσιοι υπάλληλοι έχουν εργασιακές ευκαιρίες και στον ιδιωτικό τομέα, όπου υπάρχουν καλύτεροι μισθοί και κοινωνικό κύρος¹⁰⁸⁴.

Πολλοί αναλυτές εντοπίζουν και ένα τρίτο σημείο, το οποίο είναι κοινό για όλα τα πρώην κομμουνιστικά κράτη: η αδύναμη σχέση των συνδικάτων με τις αστικές οργανώσεις της μεσαίας τάξης ή όλης της κοινωνίας πολιτών, που ταυτόχρονα σημαίνει στενές σχέσεις με την εκάστοτε κυβέρνηση. Το επιχείρημα που διατυπώνεται είναι ότι, αν τα συνδικάτα αποκτήσουν κεντρικό ρόλο, θα αυξηθεί η πιθανότητα να αναλάβουν την εξουσία τα μεταρρυθμιστικά πολιτικά κόμματα, που καθιστούν τα συνδικάτα πιο υπεύθυνα και υπόλογα στην κυβέρνηση. Οι σκανδιναβικές χώρες, όπου τα συνδικάτα έχουν χτίσει ισχυρά συμμαχικά δίκτυα με άλλες αστικές οργανώσεις και τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, αποτελούν παράδειγμα της σχέσης μεταξύ της βαθιάς έδρασης των συνδικάτων στην κοινωνία πολιτών και τις αποτελεσματικές κυβερνητικές υπηρεσίες. Το παραπάνω επιχείρημα βασίζεται στην άποψη ότι, οι ορθολογικές πράξεις των συνδικάτων επιτρέπουν σε εργοδότες και κυβέρνηση να προβλέψουν τις πιθανές εκροές. Αυτή η ενισχυμένη προβλεψιμότητα των πολιτικών και οικονομικών επιλογών των ισχυρών αστικών οργανώσεων επιτρέπει στους κυβερνητικούς αξιωματούχους να αναζητήσουν μακροπρόθεσμους στόχους πολιτικής με πιο αποτελεσματικό τρόπο¹⁰⁸⁵.

κυριαρχούσαν στα 70 χρόνια κομμουνιστικής εξουσίας, όπως ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός και η κάθετη δομή εξουσίας, και διευκολύνουν την πίεση της κεντρικής κυβέρνησης στις τοπικές κυβερνήσεις. Μία άμεση συνέπεια είναι ότι, για τη διεξαγωγή εθνικού δημοψηφίσματος για την τροποποίηση του συντάγματος της Μολδαβίας απαιτούνται πλέον 340.000 υπογραφές πολιτών, αντί για 200.000. Ο αριθμός προκύπτει από το σύνταγμα: το άρθρο 141 λέει ότι για την τροποποίηση του χρειάζονται 20.000 υπογραφές από τουλάχιστον τις μισές δευτέρου επιπέδου διοικητικές μονάδες, δηλαδή τις επαρχίες. Η Μολδαβία έχει 34 επαρχίες, άρα χρειάζονται 20.000 υπογραφές από 17 επαρχίες τουλάχιστον. Conor O' Dwyer, op. cit. p.533

¹⁰⁸⁴ Στοιχεία δείχνουν ότι υπάρχει μία αδύναμη τάση για τις μεγάλες δημόσιες διοικήσεις να συνδέονται με τις πιο φτωχές χώρες στο πρώην ανατολικό συνασπισμό. Αυτό υποθέτει ότι η δημόσια πολιτική, και όχι μόνο η οικονομική ανάπτυξη μπορούν να επηρεάσουν το μέγεθος της δημόσιας διοίκησης. Robert J. Bryman and Vladimir Gimpelson, op. cit. p.101

¹⁰⁸⁵ Καθώς τα συνδικάτα αντιλαμβάνονται καλύτερα τις πιθανές επιλογές υπό τους δεδομένους πολιτικούς και οικονομικούς περιορισμούς, είναι πιθανόν να δράσουν με πιο στρατηγικούς τρόπους

8.3.2. Κυριαρχία της κυβέρνησης επί της δημόσιας διοίκησης

Η στενή σχέση κομματικής και κρατικής οικοδόμησης στη Μολδαβία έχει οδηγήσει σε συχνά φαινόμενα διαφθοράς και πιέσεων στους δημοσίους υπαλλήλους. Το άρθρο 133 του Συντάγματος προβλέπει τη δημιουργία Ελεγκτικού Δικαστηρίου, το οποίο είναι αρμόδιο να καταθέτει κάθε χρόνο στη Βουλή αναφορά για τη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης και την χρήση των δημόσιων πηγών χρηματοδότησης. Η αναφορά που κατατέθηκε στις 18 Ιουνίου 1998, λίγους μήνες μετά τη δημιουργία της κεντροδεξιάς κυβερνητικής συμμαχίας, κατέγραφε περιστατικά που έδειχναν ότι η απάτη και η διαφθορά διαπότηζαν τα ανώτατα κλιμάκια των κρατικών δομών της Μολδαβίας. Ο Αντιπρόεδρος του Δικαστηρίου Gheorghe Isopescu παραπονέθηκε ότι, μόνο 5 από τις 38 αναφορές που κατατέθηκαν στο γραφείο του Γενικού Εισαγγελέα οδήγησαν σε διώξεις, και όχι σε καταδίκες. Ο Γενικός Εισαγγελέας Dumitru Postovan απάντησε ότι δεν έχει το κατάλληλο προσωπικό και πόρους. Ο Isopescu κατηγόρησε τον εισαγγελέα ότι ένα τηλεφώνημα από το κατάλληλο πρόσωπο στον εισαγγελέα είναι αρκετό για να παρακαμφθεί ο νόμος¹⁰⁸⁶.

Η άνοδος του ΚΚΜ στην εξουσία το 2001, και η συνεπαγόμενη «άλωση» της δημόσιας διοίκησης από τα μέλη του, οδήγησε σε προβλήματα δυσλειτουργίας και αναποτελεσματικότητας της γραφειοκρατίας. Οι οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών ισχυρίζονται ότι η πρόσβαση στην πληροφόρηση είναι δύσκολη για τους πολίτες. Ο κύριος λόγος είναι ότι η πλειοψηφία των δημοσίων υπαλλήλων αγνοεί τη νομοθεσία και τον νόμο περί πρόσβασης στην πληροφόρηση, ενώ η απάθεια του κοινού επιτρέπει τη διαίωνιση της κατάστασης. Έχουν καταγραφεί φαινόμενα όπου οι υπάλληλοι απορρίπτουν αιτήσεις, στις οποίες «βρίσκουν» ατέλειες, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για οικονομικές αναφορές. Ένας επιπλέον λόγος που επιτρέπει στους δημοσίους υπαλλήλους να αρνούνται να συνεργαστούν με τους πολίτες είναι η έλλειψη ελέγχου από την εκτελεστική και τη νομοθετική εξουσία. Τα δημαρχεία, τα

και να χρησιμοποιήσουν διαφορετικές παρατάξεις και συνδυασμούς τακτικών, όπως πανεθνικές απεργίες, κεντρική διαπραγμάτευση μισθών, προτάσεις πολιτικής για περικεκτικό σύστημα κοινωνικής πρόνοιας, εκλογική στήριξη ή αντιπολίτευση σε πολιτικά κόμματα. Δεύτερον, ο κεντρικός ρόλος των συνδικάτων στις αστικές οργανώσεις αυξάνει την πιθανότητα οι διαμορφωτές πολιτικής να θεωρούν τα συνδικάτα ως βασικές ομάδες συμφερόντων στην κοινωνία πολιτών, που αντανακλούν τα συμφέροντα της εργατικής τάξης στη διαδικασία χάραξης πολιτικών. Cheol – Sung Lee, “Labor Unions and Good Governance: A Cross – National, Comparative Analysis”, *American Sociological Review* Vol.72 No4 (August 2007), p.591

¹⁰⁸⁶ Constitutional Report of Moldova, *East European Constitutional Review* Vol.7 no3 (Summer 1998)

δικαστήρια και οι αστυνομικοί σταθμοί απαντούν όλο και λιγότερο στα αιτήματα που κατατίθενται. Τα πρώτα χρόνια διακυβέρνησης από το ΚΚΜ, τα δικαστήρια εξέτασαν σχεδόν 70 υποθέσεις σχετικά με απαγόρευση πρόσβασης στην ενημέρωση, και στην πλειοψηφία αυτών οι ενάγοντες κέρδισαν αποζημίωση¹⁰⁸⁷.

Η αναποτελεσματικότητα της γραφειοκρατίας εξηγείται σε μεγάλο βαθμό και από τις δυσλειτουργίες στην εφαρμογή των νόμων. Αναφορά από το think tank Viitorul διατυπώνει την άποψη ότι οι αρχές στη Μολδαβία δεν έχουν επαρκείς ικανότητες και την πολιτική βούληση να εφαρμόσουν τους νόμους, πολλοί από τους οποίους δημοσιοποιούνται αρκετούς μήνες μετά την υιοθέτησή τους. Ταυτόχρονα, δεν έχει υιοθετηθεί ακόμα νόμος περί υπουργικής ευθύνης, ενώ το κοινοβούλιο δεν διαθέτει τα μέσα για επαρκή και αποτελεσματικό έλεγχο στην εφαρμογή των νόμων από την κυβέρνηση¹⁰⁸⁸. Επιπλέον, ειδικοί από την Υπηρεσία Ex Lege για τη Στήριξη της Εκπαίδευσης και Οργάνων Επιβολής Νόμου, ισχυρίζονται ότι αποτελεί κυρίαρχη πρακτική η επιλεκτική κατανομή των μηνύσεων ανάμεσα στους δικαστές. Οι μηνύσεις κατανέμονται στους δικαστές ανάλογα με συγκεκριμένες «κρυφές αρχές», διατύπωση που στην πράξη υπονοεί ότι πραγματικά ευαίσθητες υποθέσεις, που φέρουν συγκεκριμένο συμφέρον, πέφτουν στα χέρια δικαστών πιστών στην κυβέρνηση, ώστε η ετυμηγορία που θα ανακοινωθεί να ικανοποιεί πλήρως το εν λόγω συμφέρον¹⁰⁸⁹.

Στη διαφθορά και την «άλωση» της δημόσιας διοίκησης προστίθενται οι συχνές πιέσεις στους «αντιφρονούντες» δημοσίους υπαλλήλους, ιδιαίτερα την προεκλογική περίοδο. Πριν τις εκλογές του 2005 η Επιτροπή του ΟΑΣΕ που θα επέβλεπε την εκλογική διαδικασία, παρέλαβε πολλές αναφορές σχετικά με περιπτώσεις πιέσεων από εκπροσώπους της κυβέρνησης σε δημοσίους υπαλλήλους, ώστε να μην παραστούν σε διαδηλώσεις της αντιπολίτευσης και να απέχουν από τη

¹⁰⁸⁷ Οι δημόσιες αρχές στη Μολδαβία δείχνουν συνεχώς μικρότερο ενδιαφέρον για τα συμφέροντα του απλού πολίτη, λένε ειδικοί από ομάδα επίβλεψης που συνέταξε αναφορά με τίτλο «Το Δικαίωμα στην Πληροφόρηση: στο Χαρτί και στην Πραγματικότητα». Σύμφωνα με την αναφορά, από 4.839 αιτήσεις για πληροφόρηση που έγιναν στις δημόσιες αρχές και θεσμούς, μόνο οι 934 πήραν απαντήσεις, ποσοστό δηλαδή 19,3%. Civil Society for a European Moldova (30/03/2007) in <http://www.europa.md/upload/File/boxedreapta/EUROFORUM-CONSORTIUM.doc>

¹⁰⁸⁸ Moldova Azi, 14/08/2008

¹⁰⁸⁹ Οι οργανώσεις των δικηγόρων εξέδωσαν λίστες με δικαστές που ευθύνονται για τις ήττες της Μολδαβίας στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Το 2008 το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο εξέδωσε 33 αποφάσεις για τη Μολδαβία, από τις οποίες έχασε τις 22 και πλήρωσε αποζημιώσεις 9.7εκ. ευρώ – 1εκ. ευρώ παραπάνω από ότι λαμβάνει όλο το δικαστικό σύστημα από τον κρατικό προϋπολογισμό. Οι δικηγόροι λένε ότι η κυβέρνηση του ΚΚΜ δεν έχει τιμωρήσει κανέναν από τους δικαστές, αν και τα τελευταία 3 χρόνια είναι οι ίδιοι που χάνουν τις υποθέσεις. Infotag, 19/02/2009

συμμετοχή στις δραστηριότητες τους. Στις πόλεις Calasari, Donduseni και Edinet, προειδοποίησαν καθηγητές και ιατρικό προσωπικό να μην παραστούν σε συναντήσεις της αντιπολίτευσης, και σε κάποιες περιπτώσεις απειλήθηκαν με απόλυση. Παρομοίως, μία αξιόπιστη αναφορά κατατέθηκε από πρύτανη που πείστηκε να διασφαλίσει ότι οι φοιτητές θα παρακολουθήσουν την προεκλογική εκστρατεία του κυβερνώντος κόμματος. Τέλος, πιέσεις ασκήθηκαν και σε δημάρχους και διευθυντές δημόσιων επιχειρήσεων να διασφαλίσουν τη συμμετοχή των υπαλλήλων σε συναντήσεις του ΚΚΜ¹⁰⁹⁰.

Η κυβέρνηση του ΚΚΜ προσπάθησε να περιορίσει το πρόβλημα της διαφθοράς στη δημόσια διοίκηση, κυρίως λόγω πιέσεων από την ΕΕ. Ο Πρόεδρος Voronin πρότεινε νόμο, σύμφωνα με τον οποίο οι δημόσιοι υπάλληλοι υποχρεώνονται να δηλώνουν και τα έξοδα τους εκτός από τα εισοδήματά τους¹⁰⁹¹. Επιπλέον, η Υπηρεσία Πληροφοριών και Ασφαλείας ανέλαβε να ελέγξει όλους τους δημοσίους υπαλλήλους, καθώς και όσους επιζητούν κρατικές θέσεις. Σύμφωνα με τον νόμο που έστειλε η κυβέρνηση στο κοινοβούλιο, ο έλεγχος θα αφορά το κοινωνικό τους καθεστώς, το οικογενειακό εισόδημα, τη διαθέσιμη περιουσία, την εκπαίδευση και την υπηκοότητα. Όποιος δεν επιθυμεί να περάσει από τον έλεγχο θα πρέπει να παραιτηθεί από τη θέση του ή να μην καταθέσει αίτηση¹⁰⁹².

Οι παραπάνω προσπάθειες έπεσαν στο κενό, καθώς τις παραμονές των κοινοβουλευτικών εκλογών του 2009 ο Πρόεδρος Voronin υπέγραψε το διάταγμα για τη δημοσίευση του Νόμου για την Επαλήθευση των Κατόχων Δημόσιων Αξιωμάτων και Υποψηφίων για Δημόσιο Αξίωμα, που είχε υιοθετήσει το κοινοβούλιο τον Δεκέμβριο του 2008. Όταν συζητήθηκε ο νόμος στη Βουλή, η αντιπολίτευση επιθετικά αντιτέθηκε στο κείμενο, ισχυριζόμενη ότι είναι μέρος της καταχρηστικής πρακτικής των κομμουνιστών να περιορίζουν τα δικαιώματα και ελευθερίες των πολιτών, και ότι τα ερωτηματολόγια που πρέπει να συμπληρωθούν από τους υποψηφίους ή κατόχους «είναι δείγματα από τα αρχεία της KGB»¹⁰⁹³. Οι Βουλευτές

¹⁰⁹⁰ Council of Europe International Election Observation Mission, Parliamentary Election, Republic of Moldova – 6 March 2005, p. 10

¹⁰⁹¹ Moldova Azi, 21/10/2008

¹⁰⁹² Infotag, 08/05/2008

¹⁰⁹³ Μία από τις πιο σοβαρές αμφισβητήσεις στο νόμο είναι ότι οι αρχές της νομιμότητας και παρατήρησης ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ελευθεριών που προτείνονται ως περιορισμοί στην ισχύ του νόμου, στην πραγματικότητα καθιστούν νόμιμη την κατάφωρη παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων και δημοκρατικών αξιών που εγγυάται το Σύνταγμα της Μολδαβίας και άλλες διεθνείς συνθήκες. Η πράξη επαλήθευσης προσωπικών δεδομένων, όπως οικονομικές και οικογενειακές πληροφορίες, παραβιάζουν τις παρακάτω ρυθμίσεις: άρθρο 28 συντάγματος και άρθρο 8παρ.1 της

της αντιπολίτευσης ισχυρίστηκαν ότι ο παραπάνω Νόμος, υπό το πρόσχημα της πρόληψης της διαφθοράς, στόχευε μόνο στην ενίσχυση των αρμοδιοτήτων της Υπηρεσίας Πληροφοριών και Ασφάλειας. Η αντιπολίτευση και η κοινωνία πολιτών πίστευαν ότι ο Νόμος θα συμβάλει στην ένταση των πολιτικών πιέσεων προς τους δημοσίους υπαλλήλους, ώστε να κάνει περισσότερους πολίτες πιστούς στην κυβέρνηση και να εξαλείψει αυτούς που αντιστέκονται ή αποτελούν απειλή για τις κεντρικές αρχές. Τέλος, ο Νόμος αποτέλεσε μέρος των μέτρων που εφαρμόζονται για να δυσκολέψουν οι προϋποθέσεις για τους δημοσίους υπαλλήλους, όπως η απαγόρευση κατοχής αξιωμάτων σε όσους έχουν διπλή υπηκοότητα¹⁰⁹⁴.

8.3.3. Επίπεδο διαφθοράς και κράτος δικαίου

Οι περισσότεροι αναλυτές χρησιμοποιούν δυο δείκτες διακυβέρνησης, το κράτος δικαίου και τη διαφθορά, για να μετρήσουν τη θεσμοθέτηση της διαφανούς και αμερόληπτης γραφειοκρατίας. Ο Kaufmann ορίζει το κράτος δικαίου ως «το βαθμό στον οποίο οι εντολοδόχοι έχουν εμπιστοσύνη και υπακούν στους κανόνες της κοινωνίας» και «την επιτυχία της κοινωνίας στην ανάπτυξη περιβάλλοντος, στο οποίο δίκαιοι και προβλέψιμοι κανόνες αποτελούν τη βάση για οικονομικές και κοινωνικές διαδράσεις»¹⁰⁹⁵. Η διαφθορά στα πρώην κομμουνιστικά κράτη ορίζεται κυρίως από την πολιτική της διάσταση: η πολιτική διαφθορά είναι μία πράξη από δημόσιο αξιωματούχο, ή με τη συγκατάθεση δημόσιου αξιωματούχου, που παραβιάζει νομικές ή κοινωνικές νόρμες για ιδιωτικό ή συγκεκριμένο όφελος. Πιο πρακτικά, όταν γίνεται η σύγκριση ανάμεσα στη διαφθορά που είναι φανερή σε ένα πολιτικό σκηνικό έναντι αυτής σε άλλο, δύο διαστάσεις ξεχωρίζουν: ο τύπος και η έκταση της διαφθοράς. Επομένως, αν μόνο λίγοι ηγέτες στην κορυφή της πολιτικής εξουσίας εμπλέκονται σε πράξεις διαφθοράς και η γραφειοκρατία στο σύνολο της είναι γενικά καθαρή, υποθέτουμε ότι το συνολικό επίπεδο διαφθοράς σε ένα κράτος είναι σχετικά

ΕΣΔΑ για το δικαίωμα στην φιλία, οικογένεια και προσωπική ζωή β)πρώοθηση ανισότητας και διακρίσεων, άρθρο 16 συντάγματος, άρθρο 14 ΕΣΔΑ. Moldova Azi, 19/02/2009

¹⁰⁹⁴ Ο Νόμος επαναλαμβάνει πολλές ρυθμίσεις του Νόμου για την Καταπολέμηση και Πρόληψη της Διαφθοράς (No90 της 25/04/2008), ο οποίος θεωρείται πιο πλήρης, καθώς προβλέπει τη συμμετοχή της κοινωνίας πολιτών στο άρθρο 9, την ευρεία συνεργασία ιδιωτικού και δημόσιου τομέα στο άρθρο 10 και ευρείες αρμοδιότητες στο Κέντρο για την Καταπολέμηση Οικονομικών Εγκλημάτων και Διαφθοράς. Ο Νόμος διακρίνει τους δημοσίους υπαλλήλους στο διπλωματικό και στρατιωτικό τομέα, οι συγγραφείς του νόμου προσπαθούν να δημιουργήσουν ξεχωριστό πεδίο για αυτό το νόμο, δείχνοντας ότι αντικείμενο αυτής της νομοθετικής πράξης δεν απευθύνεται μόνο στις κρατικές ρυθμίσεις για την καταπολέμηση της διαφθοράς, αλλά και στο Νόμο στην Πληροφόρηση και τις Υπηρεσίες Ασφάλειας. Moldova Azi, 26/02/2009

¹⁰⁹⁵ Cheol – Sung Lee, op. cit. p.593

περιορισμένο, παρά το γεγονός ότι το ποσό των χρημάτων που περνάει από ημι-νόμιμα κανάλια μπορεί να είναι μεγάλο¹⁰⁹⁶. Η πολιτική διαφθορά είναι, σε σημαντικό βαθμό, μία παθολογία της γραφειοκρατίας. Είναι οι διορισμένοι αξιωματούχοι, όχι οι εκλεγμένοι, που βρίσκονται πιο συχνά σε θέση να καταχραστούν την εμπιστοσύνη του κοινού με τρόπο που συνιστά σαφώς διαφθορά¹⁰⁹⁷.

Η διαφθορά θεωρείται ένα από τα στοιχεία του φαινομένου που ο Weber όρισε ως «ιδιαιτερότητα» (particularism) – ένας τρόπος κοινωνικής οργάνωσης που χαρακτηρίζεται από την τακτική διανομή των δημόσιων αγαθών σε μη καθολική βάση που αντανακλά την ανήθικη κατανομή εξουσίας εντός αυτών των κοινωνιών. Στα πρώην κομμουνιστικά κράτη εμφανίζονται πολλοί από τους έμμεσους δείκτες που συμβάλλουν στη διάγνωση του particularism: α)η επιμονή των ευρέων λαϊκών αντιλήψεων για την κυβερνητική διαφθορά παρά τις κυβερνητικές αλλαγές β)οι θέσεις με επιρροή είναι στα χέρια των ίδιων ατόμων ή ομάδων ανεξαρτήτως του εκλογικού αποτελέσματος γ)υψηλή πολιτική μετανάστευση από τα κόμματα της αντιπολίτευσης προς το κυβερνητικό δ)μία διαδεδομένη αντίληψη ότι οι πολιτικοί είναι υπεράνω του νόμου ε)μία κατάσταση όπου η πρόσβαση σχεδόν σε κάθε πηγή διαμεσολαβείται από ολιγαρχικά δίκτυα και στ)η αποτυχία να ληφθεί νομική δράση εναντίον ακόμα και των πιο διεφθαρμένων μελών των ομάδων με υψηλό καθεστώς¹⁰⁹⁸.

¹⁰⁹⁶ Οι αιτιακές αναλύσεις της διαφθοράς τυπικά ανήκουν σε μία από τις τρεις ευρείες κατηγορίες. Η πρώτη δίνει έμφαση σε κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες, όπως: οικονομική ανάπτυξη και δομή της οικονομίας, πυκνότητα πληθυσμού, γεωγραφία, ορυκτός πλούτος και ανείσπρακτοι φόροι, ο χρόνος και διαδικασία κρατικής συγκρότησης, η αποικιακή κληρονομιά, η κοινωνική ετερογένεια, πελατειακό σύστημα και κοινωνική ανισότητα, θρησκεία, γένος, κοινωνικό κεφάλαιο, ισχυρά και ανεξάρτητα μέσα ενημέρωσης, και πολιτική κουλτούρα. Μία άλλη κατηγορία εξετάζει το ρόλο των δημόσιων πολιτικών, ανάμεσα τους οι φορολογικές δομές, η εμπορική πολιτική, έσοδα και έξοδα, και ρυθμιστικά εμπόδια. Η τρίτη γραμμή ανάλυσης τονίζει το ρόλο των διεθνών δρώντων, και την οργάνωση και διαχείριση του δημόσιου τομέα. John Gerring and Strom C. Thacker, “*Political Institutions and Corruption: The Role of Unitarism and Parliamentarism*”, British Journal of Political Science Vol.34 no2 (April 2004), pp.300-301

¹⁰⁹⁷ Οι «αποκεντρωτιστές» ισχυρίζονται ότι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος για να διοικήσεις μία γραφειοκρατία είναι να θεσμοθετήσεις πολλαπλές γραμμές ελέγχου, πολλούς «διευθυντές» στους οποίους κάθε γραφειοκρατική υπηρεσία είναι υπόλογη. Η συγκεντρωτική θέση είναι ότι μη διεφθαρμένη δημόσια διοίκηση επιτυγχάνεται καλύτερα μέσω ενός διευθυντή, της εκτελεστικής εξουσίας, και όταν οι υπηρεσίες έχουν διακριτές, που δεν υπερκαλύπτονται, αρμοδιότητες. Ibid. p.324

¹⁰⁹⁸ Ο Weber αρχικά όρισε τις παραδοσιακές κοινωνίες, που χαρακτηρίζονται από particularism, ως κοινωνίες που κυβερνώνονται από τη σύμβαση παρά τον νόμο, όπου συγκεκριμένες ομάδες μονοπωλούν τις εξουσίες κυριαρχίας και τις πηγές εισοδήματος. Το καθεστώς μπορεί να γίνει κατονηγτό με όρους κατανομής ισχύος, καθώς αντανακλά την απόσταση του ατόμου από τις ομάδες ή τα δίκτυα που έχουν την εξουσία. Σε αυτές τις κοινωνίες, τα άτομα μάχονται να γίνουν μέλος της προνομαχικής ομάδας, παρά να αλλάξουν τους κανόνες του παιχνιδιού. Alina Mungiu – Pippidi, “*Corruption: Diagnosis and Treatment*”, Journal of Democracy Vol.17 no3 (July 2006), pp.88 &92

Η Μολδαβία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα υπό μετάβαση κράτους, που ήδη από τις αρχές του '90 βίωσε μεγάλης έκτασης διαφθορά και τη διάδοση της σκιώδους οικονομίας. Η εμφάνιση της διαφθοράς μπορεί να θεωρηθεί ως κληρονομιά της κομμουνιστικής περιόδου, καθώς τα κομμουνιστικά καθεστώτα διαποτίστηκαν από διαφθορά, αν και δεν κατέρρευσαν από αυτή. Στην πράξη, η διαφθορά και οι συνδεδεμένες πελατειακές σχέσεις αντιπροσώπευαν την κοινωνική προσαρμογή του καθεστώτος στην κοινωνία¹⁰⁹⁹. Επιπλέον, στην αρχική μεταβατική περίοδο ο οικονομικός τομέας ήταν ανίκανος να παρέχει κεφάλαια σε πολλές επιχειρήσεις, με συνέπεια την αύξηση του οργανωμένου εγκλήματος. Αυτοί που είχαν λεφτά στη μαύρη αγορά κάλυψαν το πιστωτικό κενό, ενώ οι τοκογλύφοι δημιούργησαν μικρούς στρατούς για να πάρουν τα λεφτά από τους κακοπληρωτές¹¹⁰⁰.

Η Μολδαβία βίωσε τα φαινόμενα διαφθοράς σε ιδιαίτερα μεγάλη ένταση λόγω του διαμελισμού του κράτους, ο οποίος οδήγησε σε φανερές αδυναμίες των δομών του μόλις συγκροτηθέντος κράτους. Σε αυτές πρέπει να προστεθούν οι αντιφάσεις και η έλλειψη διαφάνειας στο νομοθετικό σύστημα, η τελωνειακή υπηρεσία που δεν είχε επαρκείς πόρους και οι χαμηλοί μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων¹¹⁰¹. Συνέπεια της παραπάνω κατάστασης ήταν η εμμονή του Εθνικού Μετώπου Μολδαβίας με την διαφθορά, με την λαϊκίστικη πλειοψηφία να αντιλαμβάνεται τις εκλογές ως εξέγερση εναντίον προνομιούχων μειονοτήτων, και όχι σαν ευκαιρία επιλογής μεταξύ διάφορων πολιτικών. Στην περίπτωση της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, προνομιούχες μειονότητες ήταν οι διεφθαρμένες ελίτ και όσες θεωρήθηκε ότι ηθικά διαφθείρουν άλλες ομάδες, όπως οι εθνικές ή σεξουαλικές μειονότητες¹¹⁰².

Οι περιπτώσεις σκανδάλων και διαφθοράς στη Μολδαβία καταδεικνύουν δύο τάσεις που εμφανίζονται και στα υπόλοιπα πρώην κομμουνιστικά κράτη. Η πρώτη τάση είναι ότι η μαζική διαφθορά εμφανίστηκε κατά τη διαδικασία εισαγωγής μεταρρυθμίσεων στην οικονομία. Οι υποψήφιοι αγοραστές, πολλοί εκ των οποίων προέρχονταν από τις παλιές πολιτικές ελίτ και τους τοπικούς «μικρούς καπιταλιστές»,

¹⁰⁹⁹ Richard Sakwa, *Postcommunism*, Buckingham and Philadelphia: Open University Press 1999, p.31

¹¹⁰⁰ John D. Nagle and Alison Mahr, *Democracy and Democratization. Post-communist Europe in Comparative Perspective*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications 1999, pp.82-83

¹¹⁰¹ Lilia Carasciuc, "The Republic of Moldova: corruption as a compelling force in the shadow economy", *South-East Europe Review for Labour and Social Affairs* Vol.2 no4 (December 1999), p.123

¹¹⁰² Ivan Krastev, "The Strange Death of the Liberal Consensus", *Journal of Democracy* Vol.18 no4 (October 2007), p.63

κατάφεραν να χειραγωγήσουν τα ανεπίσημα δίκτυα πληροφόρησης και απέκτησαν στρατηγικές για την οικονομία επιχειρήσεις¹¹⁰³. Η δεύτερη τάση είναι ότι το κράτος εισήχθη στη μετάβαση ως ο υπερβολικά κυρίαρχος δρώντας σε όλους τους τομείς της κοινωνίας. Επομένως, το κράτος υπήρξε συχνά ο βασικός δρώντας της διαφθοράς, ενώ ο ιδιωτικός τομέας λειτούργησε ως πεδίο στο οποίο οι επιθετικές ελίτ μετακινήθηκαν σε ένα πιο διωλισμένο στάδιο εκμετάλλευσης των δημόσιων περιουσιακών στοιχείων¹¹⁰⁴.

Το μεγαλύτερο σκάνδαλο στη Μολδαβία συνέβη το 1997 και αφορούσε την πώληση πολιτικών και στρατιωτικών αεροπλάνων. Η αναφορά της Ειδικής Επιτροπής που ερευνούσε το σκάνδαλο, που παραδόθηκε στις 9 Δεκεμβρίου 1998 στη Βουλή, έλεγε ότι η συμφωνία πώλησης 21 MIG-29 στις ΗΠΑ παραβίαζε το Νόμο περί Ιδιωτικοποιήσεων, σύμφωνα με τον οποίο η συμφωνία έπρεπε να περάσει πρώτα από τη Βουλή. Η πώληση έγινε με απόλυτη μυστικότητα και οι Βουλευτές το έμαθαν από διεθνή μέσα ενημέρωσης και μόνο όταν ολοκληρώθηκε η πώληση. Οι ΗΠΑ αιτιολόγησαν την αγορά των αεροσκαφών με το σκεπτικό, ότι ήταν ένας τρόπος να αποτρέψει τη Μολδαβία να πουλήσει τα αεροσκάφη σε τρίτο κράτος. Η Επιτροπή, επίσης, τόνισε ότι η πώληση των πολιτικών αεροσκαφών σε ιδιωτική ρωσική εταιρεία δεν έγινε από διεθνή δημοπρασία, όπως απαιτείται από τη νομοθεσία, αλλά μέσω άμεσων διαπραγματεύσεων αγοραστή – πωλητή. Η Επιτροπή κατέληξε ότι τα αεροσκάφη υποτιμήθηκαν και ως συνέπεια υπήρχε μεγάλη απώλεια εισοδημάτων. Πιο σημαντικό ήταν ότι η αναφορά κατέγραψε τους αξιωματούχους που πιθανόν να ευθύνονται για τις παρανομίες κατά τη διαδικασία πώλησης. Ανάμεσα σε αυτούς ήταν ο Πρόεδρος Lucinschi, ο πρωθυπουργός Ion Ciubuc, ο Υπουργός Άμυνας Valeriu Pasat, ο αναπληρωτής πρωθυπουργός Ion Sturza, ο Υπουργός Εξωτερικών Nicolae Tabacaru, ο πρώην Πρόεδρος της Βουλής Dumitru Motran και ο επικεφαλής του Τμήματος Ιδιωτικοποιήσεων Vladimir Filat¹¹⁰⁵.

Η αποκάλυψη της υπόθεσης πώλησης των αεροπλάνων οδήγησε προσωρινά σε επιθετική εκστρατεία κατά της διαφθοράς, η οποία θεωρήθηκε ότι στόχευε στο να

¹¹⁰³ Bogdan Denitch, *The End of the Cold War: European unity, socialism and the shift in global power*, London: Verso 1990, p.55

¹¹⁰⁴ Alina Mungiu – Pippidi, op. cit. p.93

¹¹⁰⁵ Είναι αξιοσημείωτο ότι από τους παραπάνω αξιωματούχους συνελήφθη μόνο ο πρώην Υπουργός Άμυνας Valeriu Pasat τον Μάρτιο του 2005, καθώς πήρε 10 εκ. από τα 40 εκ. δολάρια που πουλήθηκαν τα 21 MIG-29, ενώ ο Vladimir Filat είναι πρωθυπουργός της Μολδαβίας από τον Ιούλιο του 2009. Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.8 no1/2 (Winter/ Spring 1999)

καταστρέφει την καριέρα συγκεκριμένων πολιτικών προσώπων. Στις 9 Μαρτίου 1999 ο Υπουργός Μεταφορών και Επικοινωνιών Iuri Călev, επίσημα κατηγορήθηκε για απάτη από τον Τομέα Καταπολέμησης του Οργανωμένου Εγκλήματος και Διαφθοράς. Το 1996 ο Călev, τότε διευθυντής εμπορικής επιχείρησης, αρνήθηκε να πληρώσει τους φόρους της εταιρείας, πήρε χαρτί ότι η εταιρεία δεν χρωστάει φόρους και την πτώχευσε. Παρότι αποκαλύφθηκε η απάτη, δεν τον συνέλαβαν γιατί απέκτησε πιστοποιητικό ότι εργαζόταν στο Τσερνόμπιλ την εποχή του ατυχήματος και βάσει του νόμου απαλλάχθηκε. Τέλος, δεν ειδοποίησε τις αρχές ότι έχει και τη ρωσική υπηκοότητα, και βάσει νόμου άτομα με διπλή υπηκοότητα δεν μπορούν να κατέχουν δημόσιο αξίωμα. Ο προκάτοχος του Tudor Leancă, επίσης, κατηγορήθηκε ότι εξήγαγε μεγάλα ποσά από την ιδιωτικοποίηση του Moldova Hotel στο εξωτερικό. Η Γενική Εισαγγελία επίσης δέχτηκε επίθεση: στις 3 Απριλίου, ο επικεφαλής του Τομέα παραπονέθηκε ότι μόνο 5 από τους 138 φακέλους που παρουσιάστηκαν από τον Τομέα του στο γραφείο του Γενικού Εισαγγελέα το 1998 πήγαν στα δικαστήρια. Επίσης, κατηγορήσε την Εισαγγελία και τα δικαστήρια ότι δεν κυνήγησαν υποθέσεις που εμπλέκουν υψηλόβαθμους αξιωματούχους, και ότι εμπόδισαν σημαντικά στοιχεία όταν αποκαλύφθηκε η διαφθορά¹¹⁰⁶.

Η ανάληψη της εξουσίας από το ΚΚΜ το 2001, είχε ως συνέπεια να αυξηθεί η έκταση της διαφθοράς. Παρά το γεγονός ότι οι πολίτες εξέφραζαν την πεποίθηση τους ότι γνωστοί Υπουργοί και υψηλόβαθμοι κρατικοί αξιωματούχοι πρωταγωνιστούν σε υποθέσεις διαφθοράς, δεν υπήρχαν αποκαλύψεις σκανδάλων. Η οικογένεια Voronin κατάφερε να ελέγξει κρατικές επιχειρήσεις – κλειδιά, ενώ ο ίδιος ο Πρόεδρος ηγείτο του Κρατικού Συμβουλίου Κατά της Διαφθοράς. Η μοναδική περίπτωση που αποκαλύφθηκε αφορούσε τον Αναπληρωτή Πρωθυπουργό Andrei Căcu και το Μολδαβό Πρέσβη στις ΗΠΑ Căslav Ciobanu, οι οποίοι το 2002 έκαναν λομπινγκ υπέρ της εταιρείας Ribnita Steel Mill που βρίσκεται στην Υπερδνειστερία. Αντίθετα, δεν προχώρησε η έρευνα στις κατηγορίες των Χριστιανοδημοκρατών ότι η LukOil δωροδότησε τον Πρόεδρο Voronin, με την προσφορά 370.000 δολαρίων στην εταιρεία Metal Market που διοικούσε ο γιος του, Oleg Voronin¹¹⁰⁷.

Η έκταση της διαφθοράς αποτυπώθηκε στον Διεθνή Δείκτη Διαφθοράς, ο οποίος χρησιμοποιεί κλίμακα που κυμαίνεται από το μηδέν (πλήρης διαφθορά) έως το

¹¹⁰⁶ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.8 no3 (Summer 1999)

¹¹⁰⁷ Moldova: Corruption Timeline, The Global Integrity Report in <http://report.globalintegrity.org/Moldova/2007/timeline>

10 (πλήρης διαφάνεια): η παγκόσμια κατάταξη της Μολδαβίας επιδεινώθηκε από τη θέση 63 το 2001 στη θέση 95 το 2005, σε σύνολο 159 κρατών¹¹⁰⁸. Αντίστοιχα, το 2008 η Μολδαβία βρισκόταν στη θέση 112, σε σύνολο 180 κρατών¹¹⁰⁹.

Οι έρευνες από τους διεθνείς οργανισμούς και την κοινωνία πολιτών έχουν δείξει ότι η διαφθορά είναι πιο έντονη στα παρακάτω πεδία: φορολογικό και ρυθμιστικό σύστημα, κυβερνητικές προμήθειες, μεταφορές, τελωνεία, σύστημα υγείας, εκπαιδευτικό σύστημα, γεωργία και κοινωνική βοήθεια, αστυνομία και δικαστικό σύστημα¹¹¹⁰. Το πιο αξιοπερίεργο είναι ότι, από τους παραπάνω τομείς, η παιδεία και η υγεία θεωρούνται οι πιο διεφθαρμένοι στη Μολδαβία, περισσότερο από τα τελωνεία και την αστυνομία. Σχεδόν 81,5% των νοικοκυριών πιστεύουν ότι η διαφθορά στο εκπαιδευτικό σύστημα είναι πιθανόν να συμβεί πάντα ή πολύ συχνά. Τα περισσότερα σχολεία δεν έχουν άλλη επιλογή παρά να ζητήσουν από τους γονείς να πληρώσουν για μία σειρά από υπηρεσίες ρουτίνας, δραστηριότητες και διατήρηση των κτηρίων. Παρόλα αυτά, πολλοί περιμένουν από τους γονείς να συμπληρώσουν τους μισθούς των καθηγητών, να πληρώσουν για επιπλέον μαθήματα, βιβλία και υλικά. Πολλοί περιμένουν, επίσης, τις λεγόμενες «πληρωμές ευγνωμοσύνης» για να οικοδομήσουν καλές σχέσεις με καθηγητές ή διευθυντές. Σχεδόν το 73% των γονέων πιστεύουν ότι πρέπει να δωροδοκήσουν για να εξασφαλίσουν θέση σε πανεπιστήμιο για τα παιδιά τους¹¹¹¹. Επίσης, σύμφωνα με δημοσκόπηση που διεξήγαγε η Διεθνής Διαφάνεια, το 50.5% των νοικοκυριών και το 48.6% των επιχειρηματιών θεωρούν ότι η διαφθορά είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στο δικαστικό σώμα. Σε δημοσκόπηση που έγινε στα δικαστήρια των πόλεων Anenii Noi και Ialoveni, το 66% των ερωτηθέντων είπε ότι οι πολίτες συχνά δωροδοκούν δικαστές για να επιλύσουν τις υποθέσεις τους, ενώ το 32% λέει ότι προβαίνουν στη δωροδοκία από μόνοι τους¹¹¹².

Οι κυβερνήσεις της Μολδαβίας προσπαθούν με σποραδικές κινήσεις να περιορίσουν την έκταση της διαφθοράς, αλλά οι περισσότερες πρωτοβουλίες

¹¹⁰⁸ 2006 Investment Climate Statement – Moldova, Secretary for Economic, Energy and Agricultural Affairs, US Department of State

¹¹⁰⁹ Το 2008 η Ρωσία κατείχε τη θέση 147, η Ουκρανία την 134 και η Λευκορωσία την 151. Το 2007 η Μολδαβία ήταν στην θέση 113 με δείκτη 2.8 έναντι 2.9 το 2008. Moldova Azi, 23/09/2008

¹¹¹⁰ 2006 Investment Climate Statement – Moldova, Secretary for Economic, Energy and Agricultural Affairs, US Department of State

¹¹¹¹ Thematic Review of National Policies for Education – Moldova, Organization for Economic Cooperation and Development: Centre for Cooperation With Non – Members, Directorate for Education, Employment, Labor and Social Affairs, 7 June 2002, p.22

¹¹¹² Το 2008 το Ανώτατο Συμβούλιο Δικαστικών συμφώνησε να αρχίσει νομικές διαδικασίες εναντίον 5 δικαστών για την επιβολή ποινών αντίθετες με τον νόμο. 11 δικαστές κυρώθηκαν πειθαρχικά για την παράβαση ηθικών νορμών και της αρχής της αμεροληψίας. Moldova Azi, 06/02/2009

αποτυγχάνουν γιατί έχουν μη πολιτική φύση, ενώ το μεγαλύτερο μέρος της διαφθοράς είναι εγγενώς πολιτικό¹¹¹³. Στην αντιμετώπιση της διαφθοράς, πρέπει να συνταχθεί καινούργιος νόμος, που θα προβλέπει ότι θα δημοσιοποιούνται τα εισοδήματα και περιουσιακά στοιχεία των αξιωματούχων και δημοσίων υπαλλήλων. Ο νόμος πρέπει να συνταχθεί σε στενή συνεργασία με την κοινωνία πολιτών, ώστε να διασφαλιστεί ότι οι ανακοινώσεις των στοιχείων θα είναι πλήρεις, ενώ στη ρύθμιση πρέπει να υπαχθούν και οι Βουλευτές. Οι ανακοινώσεις πρέπει να περιλαμβάνουν την κατοχή μεριδίων σε οικονομικούς θεσμούς και εμπορικούς οργανισμούς. Επιπλέον, πρέπει να ελεγχθεί αν εργάζονται συγγενείς των αξιωματούχων σε τέτοιες οργανώσεις ή αν υπάρχει συγγένεια με δημόσιους αξιωματούχους όπως δικαστές, εισαγγελείς, δικηγόροι, και μέλη της Υπηρεσίας Ασφάλειας και Πληροφόρησης και του Κέντρου για την Καταπολέμηση των Οικονομικών Εγκλημάτων και Διαφθοράς¹¹¹⁴.

Τα παραπάνω βήματα είναι αναγκαία, αλλά καθίσταται αναγκαία η συνεργασία με όσους θίγονται από την εκτεταμένη διαφθορά. Οι οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών και οι ιδιωτικές επιχειρήσεις απέχουν από τη διαδικασία καταπολέμησης της διαφθοράς. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι επιχειρήσεις και οι ΜΚΟ σπανίως συνασπίζονται: ο κύριος λόγος είναι ότι, στην πλειοψηφία τους, οι ΜΚΟ συνδέουν τις ιδιωτικές επιχειρήσεις με τη διαφθορά, διατυπώνοντας τον ισχυρισμό ότι φαίνεται να υπάρχει ταυτόχρονη εμφάνιση της «κραυγαλέας» διαφθοράς και των ιδιωτικών εταιρειών. Επίσης, η συνεργασία με τις ιδιωτικές επιχειρήσεις θεωρείται ως αναποτελεσματική, λόγω της ανεπαρκούς ανάπτυξης του ιδιωτικού τομέα, φαινόμενο που αποδίδεται στην «εχθρική» οικονομική πολιτική των κυβερνήσεων του ΚΚΜ την περίοδο 2001-09. Επιπλέον, πολλοί ΜΚΟ επιλέγουν να λειτουργούν εκτός της κυβερνητικής διαδικασίας λήψης αποφάσεων, επιδεικνύοντας έντονη δυσπιστία απέναντι στην εκάστοτε κυβέρνηση. Ο λόγος είναι ότι δεν έχει υιοθετηθεί ακόμα ως γενική διαδικασία ένας τρόπο για τη συμμετοχή της κοινωνίας πολιτών στη λήψη αποφάσεων, και στο βαθμό που συγκεκριμένες ΜΚΟ πήραν θέσεις στο τραπέζι λήψης αποφάσεων, ο ρόλος τους περιθωριοποιήθηκε¹¹¹⁵.

¹¹¹³ Alina Mungiu – Pippidi, op. cit. pp.86-87

¹¹¹⁴ Civil Society for a European Moldova (30/03/2007) in <http://www.europa.md/upload/File/boxedreapta/EUROFORUM-CONSORTIUM.doc>

¹¹¹⁵ Moldova Anti – Corruption Assessment, Submitted to USAID by Democracy International , IFES, and DPK Consulting, June 2006, p.12

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9^ο

Εξωτερική Πολιτική Μολδαβίας

9.1. Γενικές κατευθύνσεις εξωτερικής πολιτικής της Μολδαβίας

9.1.1. Πως ορίζει η Μολδαβία το εθνικό της συμφέρον;

Η Μολδαβία, από την ανεξαρτησία της μέχρι σήμερα, έχει επιδειξεί χαρακτηριστική σταθερότητα στον ορισμό του εθνικού συμφέροντος της. Αυτή η σταθερότητα φαντάζει ταυτόχρονα παράδοξη και λογική. Είναι παράδοξη γιατί η εναλλαγή στην κυβέρνηση ριζοσπαστών φιλελεύθερων και του Κομμουνιστικού Κόμματος δεν επέφερε κάποια αλλαγή στον ορισμό του εθνικού συμφέροντος¹¹¹⁶. Από την άλλη πλευρά, η εν λόγω σταθερότητα είναι λογική γιατί η εκάστοτε κυβέρνηση αιτιολόγησε τις πολιτικές που υιοθέτησε στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής με όρους δημόσιου συμφέροντος. Μία αξίωση για δημόσιο συμφέρον πρέπει να ικανοποιεί μία προϋπόθεση, αυτή του υπολογισμού των συνεπειών, καθώς αυτός που διατυπώνει την αξίωση πρέπει να πείσει πως μία συγκεκριμένη πολιτική προωθεί μία δεδομένη αξία. Εκτός αυτής της συνθήκης εργαλειακού ορθολογισμού, η «αρχή των συνεπειών» το κάνει απαραίτητο να διευκρινίσουμε όλες τις επηρεαζόμενες αξίες και να υπολογίσουμε το σχετικό κόστος μίας πολιτικής, δεδομένου ότι διακυβεύονται ανταγωνιστικές αξίες¹¹¹⁷.

Το εθνικό συμφέρον της Μολδαβίας ορίζεται σαφώς στα δύο θεμελιώδη κείμενα του νεοσύστατου κράτους: τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας, που διατυπώθηκε τον Αύγουστο του 1991, και το Σύνταγμα του 1994. Η διακήρυξη της ανεξαρτησίας θέτει ως βασικούς στόχους τη διασφάλιση της συνεχούς κρατικής υπόστασης της Μολδαβίας και την ένωση όλων των ρουμανικών εδαφών. Ο στόχος της ένωσης διατυπώθηκε ως συνέπεια της κυριαρχίας του Εθνικού Μετώπου στα

¹¹¹⁶ Μπορούμε να αντιμετωπίσουμε το πρόβλημα με όρους ψευδούς συνείδησης ή ιδεολογίας. Παραδόξως, η μαρξιστική θέση είναι παρόμοια με τη ριζοσπαστική φιλελεύθερη, ισχυριζόμενη ότι συγκεκριμένα συμφέροντα μεταμφιέζονται ως εθνικό συμφέρον, ενώ με κάποιο μαγικό τρόπο τα συμφέροντα των ομάδων (φιλελεύθερη εκδοχή) ή του προλεταριάτου (μαρξιστική εκδοχή) θεωρούνται ως ένα δεδομένο.

¹¹¹⁷ Για να έχει νόημα κάποια απαίτηση δημόσιου συμφέροντος, πρέπει να υφίσταται κάποιο αξιακό σύστημα. Αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα μία εδραιωμένη αρμόδια αρχή, η οποία λαμβάνει την τελική απόφαση για την περιγραφική σημασία. Πρέπει να υπάρχει μία εδραιωμένη πραγματεία εντός της οποίας μια αίτηση δημόσιου συμφέροντος μπορεί να τοποθετηθεί και ελεγχθεί μέσω της εξειδίκευσης των κριτηρίων. Friedrich Kratochwil, "On the notion of "interest" in international relations", International Organization Vol.36 no1 (Winter 1982), pp.7-8 &10

αρχικά στάδια της μετάβασης, καθώς και των διακηρύξεων από κοινοβούλια άλλων κρατών του πρώην ανατολικού συνασπισμού, τα οποία θεωρούσαν άκυρο το Σύμφωνο Ρίμπεντροπ – Μολότοφ του 1939¹¹¹⁸.

Ο στόχος της ένωσης αποσύρθηκε με την υιοθέτηση του συντάγματος του 1994, στο οποίο προβάλλονται οι αρχές της ουδετερότητας και ενότητας του κράτους. Το άρθρο 11 του Συντάγματος ορίζει ότι α) Η Δημοκρατία της Μολδαβίας ανακηρύσσει τη μόνιμη ουδετερότητα της και β) Η Δημοκρατία της Μολδαβίας δεν θα επιτρέψει τη στάθμευση ξένων στρατιωτικών δυνάμεων στο έδαφος της¹¹¹⁹. Δεδομένης της σημασίας των διατάξεων περί ουδετερότητας το άρθρο 142 λέει «η μόνιμη ουδετερότητα του κράτους μπορεί να αναθεωρηθεί μόνο με δημοψήφισμα που θα βασίζεται στην πλειοψηφία των ψήφων των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων»¹¹²⁰.

Η ανακήρυξη του μόνιμου καθεστώτος ουδετερότητας το 1994 είχε ως κύριο στόχο την εξουδετέρωση των πολιτικών δυνάμεων που ζητούσαν ένωση με τη Ρωσία ή τη Ρουμανία, τη συμφιλίωση τους στη βάση της ανεξαρτησίας της Μολδαβίας και ουδετερότητας και τη διατήρηση της εσωτερικής σταθερότητας. Με τον όρο ενότητα, οι συντάκτες του συντάγματος απέβλεπαν στον αποκλεισμό της πιθανότητας να υιοθετηθεί οποιουδήποτε τύπου ομοσπονδιακή λύση με δεδομένη τη σύγκρουση με την Υπερδνειστερία. Αυτό ισχύει μέχρι σήμερα όπου οι αρχές της Μολδαβίας εξισώνουν την ομοσπονδία με τον εδαφικό διαχωρισμό¹¹²¹.

Η υιοθέτηση της αρχής της ουδετερότητας αποκτά μεγαλύτερη σημασία αν αναλογιστούμε ότι, από την ανεξαρτησία της, η Μολδαβία είχε 3 στρατηγικές επιλογές: την ενσωμάτωση στη στρατιωτική – πολιτική συμμαχία της Κοινοπολιτείας, την ένταξη στο NATO και το καθεστώς ουδετερότητας. Ένας λόγος για την υιοθέτηση της αρχής της ουδετερότητας ήταν η περίπτωση της Ρουμανίας όπου η ουδετερότητα έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ιστορία της χώρας. Συγκεκριμένα,

¹¹¹⁸ Στο προοίμιο της διακήρυξης της ανεξαρτησίας λέει: α) λαμβάνοντας υπόψη την χιλιετή ιστορία του λαού και τη συνεχή κρατικότητα στα πλαίσια της ιστορικής και εθνικής περιοχής της β) θεωρώντας τις πράξεις διαμελισμού της εδαφικής επικράτειας μεταξύ 1775 και 1812 ότι είναι αντίθετες στο ιστορικό δικαίωμα του λαού της και το δίκαιο ανάστημα του πριγκιπάτου της Μολδαβίας, πράξεις που ανακλήθηκαν από την ιστορική εξέλιξη και την ελεύθερη βούληση του πληθυσμού της Βεσσαραβίας και της Μπουκοβίνας γ) υπογραμμίζοντας την ύπαρξη Μολδαβών στην Υπερδνειστερία, ένα συστατικό στοιχείο του ιστορικού και εθνικού εδάφους του λαού μας και δ) αναγνωρίζοντας ότι διακηρύξεις από πολλά κοινοβούλια πολλών κρατών θεωρούν τη συμφωνία της 23ης Αυγούστου 1939 μεταξύ των κυβερνήσεων ΕΣΣΔ και Γερμανίας άκυρη και απαιτούν την εξάλειψη των πολιτικών και νομικών συνεπειών του παραπάνω». Mihai Druta, “NATO Enlargement’s Impact on Moldovan Neutrality”, NATO – EAPC Individual Research Fellowships, Chisinau: June 2001, p.98

¹¹¹⁹ Άρθρο 11 Σύνταγμα Δημοκρατίας της Μολδαβίας της 29^{ης} Ιουλίου 1994

¹¹²⁰ Άρθρο 142 παρ.1 Σύνταγμα Δημοκρατίας της Μολδαβίας της 29^{ης} Ιουλίου 1994

¹¹²¹ Για τις αρχές της Μολδαβίας το ενιαίο σημαίνει Μολδαβικός, το ομοσπονδιακό σημαίνει ρωσικός. Mihai Druta, op. cit. p.51

μετά το 1875, η ουδετερότητα έγινε η επίσημη πολιτική της κυβέρνησης της Ρουμανίας, πολιτική που διατηρήθηκε μέχρι το 1883, όταν προσχώρησε στη συμμαχία των Κεντρικών Δυνάμεων. Παρόλα αυτά, την παραμονή του Α΄ΠΠ ανακοίνωσε την ουδετερότητα της, την οποία εγκατέλειψε τον Αύγουστο του 1916 για να εισέλθει στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Στις 6 Σεπτεμβρίου 1939, η Ρουμανία ανακοίνωσε πάλι την ουδετερότητα της, η οποία, όμως, ήταν αδύνατη λόγω της γεωγραφικής θέσης της και της τότε διεθνούς κατάστασης¹¹²².

Στην περίπτωση της Μολδαβίας, παρά την έμφαση του συντάγματος στην αρχή της ουδετερότητας, η αρχή της ενότητας είναι αυτή που έχει καθορίσει έως τώρα το εθνικό συμφέρον. Παρόλα αυτά, η κυρίαρχη άποψη στη Μολδαβία είναι ότι ο πραγματικός αρχιτέκτονας της εξωτερικής πολιτικής της Μολδαβίας από την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της είναι ο Πρόεδρος της Υπερδνειστερίας Igor Smirnov, καθώς η επίλυση της διένεξης στην περιοχή αποτελεί το βασικό παράγοντα στη λήψη των κύριων αποφάσεων¹¹²³.

Τα στρατηγικά διλήμματα της Μολδαβίας απορρέουν κυρίως από το ζήτημα της Υπερδνειστερίας και εστιάζουν στην ένταξη στην Κοινοπολιτεία, στην ουδετερότητα και απροθυμία για ένταξη στο ΝΑΤΟ, και τις ατέρμονες αμφισημίες στις σχέσεις με Ουκρανία και Ρουμανία. Η σύσφιξη των σχέσεων με τη Ρωσία το διάστημα 2001-03, όπως και η προσέγγιση με την ΕΕ το διάστημα 2003-06, βασίστηκε στις προσδοκίες ότι η ΕΕ θα επέλυε το ζήτημα της Υπερδνειστερίας, ενώ η επιθυμία για μεταρρυθμίσεις και εκδημοκρατισμό έρχονταν σε δεύτερη μοίρα. Στο εσωτερικό επίπεδο, κάθε δημοσκοπήση δείχνει ότι οι πολίτες τοποθετούν το ζήτημα της Υπερδνειστερίας στην 8^η θέση των προτεραιοτήτων τους, αλλά οι ελίτ εμμένουν σε αυτό το ζήτημα. Είναι χαρακτηριστικό ότι αποτελεί το πιο διαδεδομένο ζήτημα στα μέσα ενημέρωσης, τους ΜΚΟ, τα κόμματα και τα συνέδρια¹¹²⁴.

¹¹²² Ibid. pp.43-44

¹¹²³ Ο πρώην Πρόεδρος της Μολδαβίας Vladimir Voronin με δηλώσεις του, στη Σύνοδο του ΝΑΤΟ στο Βουκουρέστι τον Απρίλιο του 2008, τόνισε την παραπάνω άποψη: «Η Μολδαβία συνεχίζει να είναι το μοναδικό κράτος της Ανατολικής Ευρώπης που είναι πολιτικά και εδαφικά διαιρεμένο με πάνω από μισό εκατομμύριο Μολδαβούς να κρατούνται όμηροι από ένα αποσχιστικό καθεστώς». Σύμφωνα με τα λεγόμενα του, είναι φανερό οι συνέπειες της σύγκρουσης, καθώς και τα εμπόδια που βάζει στον εκσυγχρονισμό της Μολδαβίας, και τη συσχέτιση της με τρέχοντα ζητήματα διεθνούς ασφάλειας, όπως η διεύρυνση του ΝΑΤΟ, τα συστήματα αντιπυραυλικής άμυνας στην Ευρώπη και η αναγνώριση της ανεξαρτησίας του Κοσόβου. Moldova Azi, 04/04/2008

¹¹²⁴ Οι Μολδαβοί πολίτες ιεραρχούν στις δημοσκοπήσεις τα ζητήματα που τους απασχολούν ως εξής: διαφθορά, ανεργία, οικονομικά προβλήματα, επενδυτικό κλίμα, ανασφάλεια, πολιτικά επηρεασμένα δικαστήρια, κακομεταχείριση από αστυνομία και γραφειοκρατία, ανικανότητα της κυβέρνησης να εφαρμόσει το Πρόγραμμα Δράσης. Moldova Azi, 22/01/2007

Η εμμονή των ελίτ απορρέει από το γεγονός ότι ΕΕ έχει επανειλημμένα τονίσει ότι το κύριο εμπόδιο για την ένταξη της Μολδαβίας είναι η κρίση στην Υπερδνειστερία. Όλο και πιο έντονα ακούγεται πλέον η άποψη ότι μόνο αν η Μολδαβία «ξεφορτωθεί» την Υπερδνειστερία θα καταφέρει να πετύχει πραγματικό εκδημοκρατισμό. Η επιχειρηματολογία όσων υποστηρίζουν την τελευταία άποψη στηρίζεται σε μία σειρά επιχειρημάτων: Πρώτον, η Μολδαβία έχει ανάγκη από ξένες επενδύσεις, οι οποίες θα δημιουργήσουν θέσεις εργασίας και οικονομική ανάπτυξη, που εξαρτώνται και από την παροχή ασφάλειας και πολιτικών εγγυήσεων, και μπορούν να διασφαλιστούν μόνο από μία καθαρή ευρωπαϊκή προοπτική και μία πιθανή ένταξη στο NATO. Δεύτερον, η εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων, που απαιτούνται για τον εκσυγχρονισμό του κράτους, συνέχεια αναβάλλονται από την ψευδαίσθηση για πιθανή προσαρμογή στα «συμφέροντα και ιδιαιτερότητα» της Υπερδνειστερίας και Ρωσίας. Τέλος, η πολιτική και οικονομική διαφθορά της πολιτικής ελίτ στη Μολδαβία, η οποία διαιώνίζεται από το αποσχιστικό καθεστώς που θέλει να πετύχει τους σκοπούς του, εμποδίζει τον πραγματικό εκδημοκρατισμό του κράτους¹¹²⁵.

9.1.2. Διλήμματα προσανατολισμού στην εξωτερική πολιτική της Μολδαβίας

Τα κράτη που αποτελούσαν τον πρώην ανατολικό συνασπισμό κλήθηκαν, μετά την πτώση της ΕΣΣΔ, να αποφασίσουν σε ποια κατεύθυνση θα προσανατολίσουν την εξωτερική πολιτική τους. Οι αναλυτές έχουν αναγνωρίσει τέσσερις διαφορετικές τάσεις σχετικά με τη στάση των ελίτ και των πολιτών απέναντι στους στόχους εξωτερικής πολιτικής: αυτή των «Ευρωπαίων προοδευτικών» που ορίζονται ως αυτοί που επιθυμούν την ένταξη στην ΕΕ και βλέπουν την ευρωπαϊκή προοπτική ως μέσο ένταξης στους ευρωπαϊκούς θεσμούς και ενίσχυσης της ανεξαρτησίας του κράτους από τη Ρωσία. Οι «απογοητευμένοι κεντρώοι» είναι υποκατηγορία του τελευταίου: αισθάνονται βαθιά προδομένοι από αυτή που θεωρούν ως ανεπαρκή δυτική βοήθεια και φοβούνται ότι η χώρα θα επιστρέψει στη ρωσική σφαίρα επιρροής. Στη Μολδαβία προστίθεται και η κατηγορία όσων επιθυμούν την ένωση ή ολοκλήρωση με τη Ρουμανία¹¹²⁶. Οι «Ευρωπαίοι πραγματιστές» επίσης επιθυμούν την ένταξη στην ΕΕ, αλλά νοσταλγούν

¹¹²⁵ Moldova Azi, 01/12/2009

¹¹²⁶ John Lowenhardt, Ronald J. Hill and Margot Light, "A wider Europe: the view from Minsk and Chisinau", International Affairs Vol.77 no3 (July 2001), p.608

την ΕΣΣΔ, γιατί η κατάρρευση της έφερε πτώση στο βιοτικό επίπεδο. Οι «ανεξάρτητοι» αντιτίθενται στην ένταξη στην ΕΕ, αλλά δεν μετανιώνουν για την πτώση της ΕΣΣΔ. Τέλος, οι «παραδοσιακοί Σλάβοι» επίσης αντιτίθενται στην ΕΕ και τη συνεργασία με το ΝΑΤΟ, και τάσσονται υπέρ της παλινόρθωσης της ΕΣΣΔ¹¹²⁷.

Υπάρχει σαφής σύνδεση, ιδιαίτερα σε Μολδαβία και Ουκρανία, μεταξύ των «Ευρωπαίων προοδευτικών» και όσων υποστηρίζουν τα φιλελεύθερα κόμματα. Οι «Ευρωπαίοι προοδευτικοί», στην αρχή της μετάβασης, κέρδισαν υποστήριξη και από τους εθνικιστές, για τους οποίους η ένταξη στην ΕΕ ήταν ο πιο αποτελεσματικός τρόπος να απομακρυνθούν από την περιορισμένη κυριαρχία που απολάμβαναν τη σοβιετική περίοδο. Οι «πραγματιστές», επίσης, αντιπροσωπεύονται ανάμεσα σε αυτούς που ψηφίζουν φιλελεύθερα κόμματα, αλλά σε Μολδαβία και Ουκρανία βρίσκονται και ανάμεσα στους υποστηρικτές των κομμουνιστικών κομμάτων. Οι «παραδοσιακοί» έχουν μεγάλη απήχηση σε όσους υποστηρίζουν τα κομμουνιστικά κόμματα¹¹²⁸.

Συγκεκριμένα, στη Μολδαβία παρατηρείται διαχρονικά μία διάσταση απόψεων μεταξύ των πολιτών που επιθυμούν να ενταχθούν στους ευρωπαϊκούς θεσμούς και των κυβερνήσεων που ταλαντεύονται μεταξύ Δύσης και Ρωσίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η υπογραφή κειμένου, τον Μάρτιο του 1997, για την υιοθέτηση της ένωσης Ρωσίας – Λευκορωσίας από 57 Βουλευτές του κυβερνώντος Αγροτικού Δημοκρατικού Κόμματος. Παρότι δεν ήταν μία νομικά δεσμευτική νομοθετική πράξη, αλλά μία προσωπική έκφραση της άποψης των υπογραφόντων, το γράμμα αντανάκλούσε την αυξανόμενη σοβιετική νοσταλγία σε μία κατηγορία πολιτικών ηγετών στη Μολδαβία¹¹²⁹. Από την άλλη πλευρά, σε δημοσκόπηση που διεξήχθη πριν τη Σύνοδο της Μαδρίτης τον Ιούλιο του 1997, η πλειοψηφία του πληθυσμού της Μολδαβίας συμφωνούσε με τη διεύρυνση του ΝΑΤΟ στην Ανατολική Ευρώπη, περιλαμβάνοντας την ένταξη των γειτόνων της. Ταυτόχρονα, απέρριπταν την ένταξη της Μολδαβίας στο ΝΑΤΟ και τις στρατιωτικές δομές της Κοινοπολιτείας (CIS) υπέρ της διατήρησης του καθεστώτος

¹¹²⁷ Προοδευτικοί: Λευκορωσία 20%, Μολδαβία 27%, Ουκρανία 28%. Ρεαλιστές: Λευκορωσία 35%, Μολδαβία 49%, Ουκρανία 34%. Ανεξάρτητοι: Λευκορωσία 13%, Μολδαβία 7%, Ουκρανία 12%. Παραδοσιακοί: Λευκορωσία 33%, Μολδαβία 16%, Ουκρανία 26%. Stephen White, Ian McAllister, Margot Light, John Lowenhardt, "A European or a Slavic Choice? Foreign Policy and Public Attitudes in Post-Soviet Europe", *Europe – Asia Studies* Vol.54 no2 (March 2002), p.193

¹¹²⁸ Stephen White, Ian McAllister, Margot Light, John Lowenhardt, op. cit. p.195

¹¹²⁹ Constitutional Report of Moldova, *East European Constitutional Review* Vol.6 No2&3 (Spring/Summer 1997)

ουδετερότητας¹¹³⁰. Αυτή η αντίφαση εξηγείται από το ρόλο της ιδεολογίας στην εξωτερική πολιτική, όπως αναλύεται παρακάτω.

9.1.3. Ιδεολογικά χαρακτηριστικά εξωτερικής πολιτικής

9.1.3.1. Ιδεολογία κυβερνήσεων και προσανατολισμός εξωτερικής πολιτικής

Η ταλάντευση στον προσανατολισμό της εξωτερικής πολιτικής της Μολδαβίας, μεταξύ της ένταξης στους ευρωπαϊκούς θεσμούς και της σύσφιξης των σχέσεων με τη Ρωσία, μπορεί να ερμηνευθεί από την ιδεολογία της εκάστοτε κυβέρνησης. Συγκεκριμένα, οι κυβερνήσεις της Μολδαβίας έπρεπε να απαντήσουν σε δύο ερωτήματα: ποιο κράτος ή θεσμός είναι πιο ικανός να συμβάλει στην επίλυση της κρίσης στην Υπερδνειστερία, και ποιο μοντέλο μεταρρυθμίσεων ταιριάζει καλύτερα στη Μολδαβία, αυτό που απαιτείται από τις προϋποθέσεις που θέτει η ευρωπαϊκή προοπτική ή αυτό που προσπαθεί να επιβάλει η Ρωσία.

Η πρώτη κυβέρνηση της ανεξάρτητης Μολδαβίας, του Αγροτικού Δημοκρατικού Κόμματος (1994-98), αποφάσισε ότι έπρεπε να συνεχίσει τη σύσφιξη των σχέσεων με τη Ρωσία, που είχε ξεκινήσει κάποιους μήνες νωρίτερα. Η προσέγγιση με τη Ρωσία έγινε εφικτή μετά την απόφαση της Κεντρικής Τράπεζας της Ρωσίας να διακόψει τις ροές κεφαλαίων προς την Υπερδνειστερία, εξαιτίας της έντονης εθνικιστικής ρητορικής που υιοθέτησαν οι αρχές της αποσχισμένης περιοχής. Ένας επιπλέον λόγος για την στροφή της Μολδαβίας προς τη Ρωσία ήταν η δεινή οικονομική κατάσταση της χώρας, καθώς και η απομόνωση της στο πλαίσιο της CIS. Οι εκλογές του 1994, που έφεραν πλειοψηφία των κομμάτων υπέρ της CIS, επιβεβαίωσαν αυτή τη «στροφή» και ενίσχυσαν τη θέση του Προέδρου της Βουλής και μετέπειτα Προέδρου Lucinschi, ο οποίος είχε ταχθεί ανοιχτά υπέρ των στενών σχέσεων με τη Ρωσία¹¹³¹.

Η κυβέρνηση του ΑΔΚ σχοινοβατούσε ανάμεσα στη συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της ουδετερότητας και της ιδεολογίας της για στενές σχέσεις με τη Ρωσία, διατυπώνοντας ως επίσημη πολιτική την ανάπτυξη ανεξάρτητου κράτους εντός των υφιστάμενων εδαφικών ορίων. Αυτό σημαίνει ότι τα πιο ουσιαστικά βήματα στη διαδικασία προσέγγισης με την ΕΕ έγιναν μετά την αλλαγή κυβέρνησης το 1998. Η νέα κυβέρνηση, σύμφωνα με το έγγραφο «κατευθυντήριες γραμμές για

¹¹³⁰ Mihai Druta, op. cit. p.67

¹¹³¹ Dov Lynch, *Russian Peacekeeping Strategies in the CIS*, London: Palgrave 1998, p.120

την εξωτερική πολιτική για την περίοδο 1998-2002», δεσμεύτηκε στην ευρωπαϊκή προοπτική ως στρατηγικό στόχο, παρά το γεγονός ότι είχε δεσμευτεί και για τη συνεχή ανάπτυξη εποικοδομητικών σχέσεων με τη Ρωσία. Η προσέγγιση, όμως, με την ΕΕ επιβραδύνθηκε μετά το καλοκαίρι του 2000, με τη συμμετοχή του ΚΚΜ στον κυβερνητικό συνασπισμό και τις συνταγματικές αλλαγές, που μετέτρεψαν το πολιτικό σύστημα από ημί-Προεδρικό σε κοινοβουλευτικό, να οδηγούν στην ενίσχυση της «σλαβικής επιλογής»¹¹³².

Με την άνοδο στην εξουσία του ΚΚΜ, μετά τις εκλογές στις 25 Φεβρουαρίου 2001, βελτιώθηκαν οι σχέσεις με τη Ρωσία και καθυστέρησε την προσέγγιση με την ΕΕ. Ο νέος Πρόεδρος, Vladimir Voronin, τάχθηκε ακόμα πιο ανοιχτά από τον προκατόχο του Lucinschi υπέρ μίας στενής συνεργασίας με τη Ρωσία. Επιπλέον, επανέφερε την πολιτική της κυβέρνησης του ΑΔΚ, σχοινοβατώντας μεταξύ της αρχής της στρατιωτικής ουδετερότητας ως τη βάση της εθνικής πολιτικής ασφάλειας της Μολδαβίας, και των «προνομιακών σχέσεων» με τη Ρωσία. Η κυβέρνηση του ΚΚΜ υπέγραψε συμφωνία φιλίας και συνεργασίας με τη Ρωσία στις 18 Νοεμβρίου 2001, την οποία διαπραγματεύτηκε προσωπικά ο Πρόεδρος Voronin, που εγγυόταν ειδικό καθεστώς για τη ρωσική γλώσσα¹¹³³.

Η υπογραφή της παραπάνω συμφωνίας με τη Ρωσία, και συγκεκριμένα η πρόβλεψη για καθιέρωση της ρωσικής ως επίσημης γλώσσας, οδήγησε στην επιδείνωση των σχέσεων με τη Ρουμανία. Ένας επιπλέον λόγος ήταν ότι η ηγεσία του ΚΚΜ διατύπωσε την καχυποψία της απέναντι στην επιμονή της Ρουμανίας για εγκαθίδρυση «προνομιακών σχέσεων», και διακήρυξε το στόχο της κατασκευής ενός διακριτού κράτους και έθνους που θα περιλαμβάνει λιγότερες αναφορές στο ρουμανικό πολιτισμό¹¹³⁴. Παρόλα αυτά, η επικείμενη ένταξη της Ρουμανίας στην ΕΕ,

¹¹³² Το ΚΚΜ, που αποτελεί συνέχεια του Αγροτικού Δημοκρατικού Κόμματος, αποτελούσε πλέον τον μεγαλύτερο κυβερνητικό εταίρο. Ο Υπουργός Εξωτερικών της Μολδαβίας Nicolae Cermonaz δήλωσε τον Νοέμβριο του 2000 ότι ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός του κράτους του δεν θα άλλαζε, αλλά σε αυτή τη σχέση η Ευρώπη πρέπει να θεωρηθεί ότι εκτείνεται ως τα Ουράλια, φράση που δείχνει την επιθυμία για στενότερες σχέσεις με τους ανατολικούς γείτονες. Stephen White, Ian McAllister, Margot Light, John Lowenhardt, op. cit. pp.188 &197

¹¹³³ Μια μεγάλη αλλαγή μέσα στο σχολικό πρόγραμμα πρέπει να αντικαταστήσει τα μαθήματα «Ρουμανική ιστορία» και «γλώσσα και ρουμανικές λογοτεχνίες» από «την Μολδαβική ιστορία» και από «τη μολδαβική γλώσσα και λογοτεχνία». Odette Tomescu – Hatto et Ronald Hatto, “*Frontières et identités La Roumanie et la Moldavie dans l’Europe elargie*”, Revue Etudes Internationales, volume xxxvi, no3 (Septembre 2005), p.324

¹¹³⁴ Στις 14 Μαρτίου 2002 η κυβέρνηση της Ρουμανίας ανακοίνωσε τη δημιουργία ομάδας που θα αποτελείται από εκπροσώπους των Υπουργείων Εξωτερικών, Άμυνας και Εσωτερικών για να επιβλέψουν την κατάσταση στη Μολδαβία και κατηγόρησαν την κυβέρνηση της Μολδαβίας για αντιρουμανική ρητορική και «σκόπιμη δημιουργία κλίματος σύγχυσης και έντασης στην περιοχή», ενώ η Μολδαβία κατηγόρησε τη Ρουμανία για ανάμιξη στα εσωτερικά ζητήματά της, κατηγορία που

που όταν συνέβη κατέστησε τη Ρουμανία το εξωτερικό σύνορο της ΕΕ, υποχρέωσε την κυβέρνηση του ΚΚΜ να επιδιώξει τη σύναψη συμφωνίας που θα ρύθμιζε τις διμερείς σχέσεις τους. Κατά τη διάρκεια των συζητήσεων, όμως, εμφανίστηκαν σημαντικά σημεία απόκλισης ανάμεσα στα δύο μέρη. Η Μολδαβία επέμενε να αντικατασταθεί ο όρος «προνομιακή συνεργασία» με τον όρο «συνεργασία». Έτσι, στα μέσα του 2003, το ρουμανικό μέρος προτείνει την υιοθέτηση μιας δήλωσης σχετικά με μια «ευρωπαϊκή συνεργασία» ανάμεσα στη Ρουμανία και τη Μολδαβία, που θα έστελνε στην ΕΕ «μήνυμα δέσμευσης», και ταυτόχρονα μπορούσε να αντιπροσωπεύει «την ιδιομορφία μίας διμερούς σχέσης και μιας ευρωπαϊκής λογικής». Η Μολδαβία, από την πλευρά της, δεν έδωσε συνέχεια σε αυτήν την πρόταση και παρουσίασε στη Ρουμανία νέο κείμενο, εξαιρετικά διαφορετικό από το αρχικό. Αυτό το νέο κείμενο δεν έγινε δεκτό από το Βουκουρέστι, επειδή δεν γινόταν αναφορά στην πλειοψηφία των ομοιοτήτων γλώσσας, πολιτισμού και της ιστορίας ανάμεσα στις δύο χώρες¹¹³⁵. Η ένταση στις σχέσεις μεταξύ των δύο μερών συνεχίστηκε και μετά την επανεκλογή του ΚΚΜ το 2005, για τον επιπλέον λόγο ότι η Ρουμανία συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις για την επίλυση του ζητήματος της Υπερδνειστερίας. Η Ρουμανία ισχυριζόταν ότι η Μολδαβία μπορεί να ενταχθεί στην ΕΕ πιο γρήγορα από την Ουκρανία, γιατί είναι μικρότερο κράτος, αλλά είναι δύσκολο γιατί είναι όμηρος του ζητήματος της Υπερδνειστερίας¹¹³⁶.

Όπως στην περίπτωση της Ρουμανίας, οι καλές σχέσεις Ρωσίας – Μολδαβίας διαταράχθηκαν προσωρινά λόγω της στασιμότητας στην επίλυση του ζητήματος της Υπερδνειστερίας, στο οποίο η Ρωσία συμμετείχε ως μεσολαβητής. Αιτία στάθηκε η απόρριψη από το κοινοβούλιο της Μολδαβίας του Kozak Memorandum τον Νοέμβριο του 2003, του σχεδίου ομοσπονδιοποίησης της Μολδαβίας, αλλά οι σχέσεις με τη Ρωσία αποκαταστάθηκαν μετά την επίσκεψη του Voronin στη Μόσχα

υιοθέτησε και η Ρωσική Δούμα με ψήφισμα της στις 22 Φεβρουαρίου 2002. Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.11 no1/2 (Winter/ Spring 2002)

¹¹³⁵ Odette Tomescu – Hatto et Ronald Hatto, op. cit. p.325

¹¹³⁶ Οι αξιωματούχοι στις δύο χώρες είχαν τελείως διαφορετικές απόψεις για το πώς θα αποκαταστήσουν τις μεταξύ τους σχέσεις. Η Μολδαβία ήθελε να υπογράψει διμερείς συμφωνίες, μία συμφωνία – πλαίσιο και μία συμφωνία για τα σύνορα. Η Ρουμανία, από την πλευρά της, ήθελε την ανάπτυξη κοινής στρατηγικής για την ένταξη της Μολδαβίας στην ΕΕ. Τελικά τα δύο μέρη συμφώνησαν να ανοίξουν προξενεία στις πόλεις Cahul και Balti στη Μολδαβία και Ιάσιο και Κοσταντζα στη Ρουμανία. Ο Ρουμάνος Πρόεδρος Traian Basescu επισκέφθηκε το Τσισινάου στα τέλη Αυγούστου του 2008, προκειμένου να εξομαλύνει τις σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών. Παρόλα αυτά, η επίσκεψη του Basescu επικεντρώθηκε στο ζήτημα της Υπερδνειστερίας. Ο Ρουμάνος Πρόεδρος δήλωσε ότι ο μηχανισμός για το Κόσσοβο επαναλήφθηκε στη Νότια Οσετία και είναι απόλυτα έτοιμος για την Υπερδνειστερία. Moldova Azi, 20/08/2008

τον Αύγουστο του 2006¹¹³⁷. Οι σχέσεις με τη Ρωσία έγιναν πιο στενές μετά την ήττα του ΚΚΜ στις τοπικές εκλογές του 2007, με τον Πρόεδρο Voronin να διατυπώνει την επιθυμία του να προσεγγίσει τη Ρωσία, ώστε αυτή να συμβάλει στη δημιουργία ενός πολιτικού συστήματος «κυρίαρχης δημοκρατίας» (sovereign democracy) στη Μολδαβία, όπως ισχύει στη Ρωσία. Τα μέλη του ΚΚΜ υποστήριζαν πλέον ότι η Ρωσία κερδίζει το μεγαλείο του παρελθόντος, ενώ η ΕΕ είναι πολύ αδύναμη να εμποδίσει τη Ρωσία να επαναφέρει την επιρροή της στη Μολδαβία¹¹³⁸.

Η περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεων με τη Ρωσία μετά το 2007 οδήγησε ταυτόχρονα και σε πισωγυρίσματα στη σχέση με την ΕΕ. Παρά το γεγονός ότι η κυβέρνηση του ΚΚΜ υπέγραψε τη Συμφωνία Σύνδεσης και Συνεργασίας, το σχέδιο της κυβέρνησης, μέχρι το 2009 που έχασε την εξουσία, σχετικά με την ένταξη στην ΕΕ ήταν ότι η Μολδαβία «θέλει τα πάντα εκτός από θεσμούς». Ο Πρόεδρος Voronin είχε δηλώσει ότι η ένταξη στην ΕΕ προϋποθέτει πρωτίστως και κυρίως τον εσωτερικό εκσυγχρονισμό του κράτους, και ότι η Μολδαβία θα είναι έτοιμη για ένταξη μόνο όταν οι πολίτες νιώσουν ότι η ζωή τους βελτιώνεται ως συνέπεια της ένταξης¹¹³⁹. Η αντιπολίτευση της Μολδαβίας, που σήμερα αποτελεί τη φιλοευρωπαϊκή κυβερνητική συμμαχία, αντιλήφθηκε ότι μόνο η θεσμική ένταξη στην ΕΕ μπορεί να εγγυηθεί ότι η Μολδαβία δεν θα επιστρέψει στον αυταρχισμό, εξέλιξη ιδιαίτερα διαδεδομένη στα υπό μετάβαση πρώην σοβιετικά κράτη¹¹⁴⁰. Η κυβερνητική συμμαχία που προέκυψε μετά τις εκλογές του Ιουλίου 2009, με την ονομασία «Συμμαχία για την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση», κατάφερε σε διάστημα ενός έτους να υπογράψει νέα Συμφωνία

¹¹³⁷ Αποτέλεσμα της επίσκεψης Voronin στη Μόσχα ήταν ότι η κυβέρνηση του ΚΚΜ παραιτήθηκε της εμφανούς αντιρωσικής και φιλοδυτικής στάσης που κρατούσε και άρχισε να φλερτάρει με τους διαμορφωτές αποφάσεων στη Μόσχα. Επίσης, η Μολδαβία κέρδισε νέα τιμή για το ρωσικό φυσικό αέριο – 170\$ τα χίλια κυβικά μέτρα – που ήταν αρκετά χαμηλότερη από την αρχικά προτεινόμενη, και αύξησε τις εξαγωγές κρέατος και κρασιών προς τη Ρωσία. Η Μολδαβία, από την πλευρά της, έγινε ο αδύναμος φιλορωσικός κρίκος στο GUUAM, καθώς αρνήθηκε να καταδικάσει επίσημα στο κοινοβούλιο τις εκλογές στην Υπερδνειστερία, αποφάσισε να μην εναντιωθεί πια στην ένταξη της Ρωσίας στον ΠΟΕ, δεν καταδίκασε το νέο σχέδιο για την επίλυση του ζητήματος της Υπερδνειστερίας που πρότεινε η Ρωσία τον Σεπτέμβριο του 2006, αν και έμοιαζε αρκετά με το Kozak Memorandum, και αρνήθηκε να πάρει θέση υπέρ της Γεωργίας που αντιμετώπιζει παρόμοιο πρόβλημα. Moldova Azi, 09/01/2007

¹¹³⁸ Στις 24 Αυγούστου 2007 ο Πρόεδρος Voronin έδωσε συνέντευξη σε κανάλι που ανήκει στο γιό του μία μέρα πριν την επέτειο ανεξαρτησίας, και όπως ήταν λογικό το ερώτημα ήταν πόσο πραγματική είναι η ανεξαρτησία της Μολδαβίας σήμερα. Το μήνυμα που βγήκε ήταν ότι το ΚΚΜ είναι το μόνο που μπορεί να την περιφρουρήσει. Η κύρια γκάφα του Προέδρου ήταν όταν δήλωσε ότι οι σχέσεις με τη Ρωσία βρίσκονται στο «ίδιο υψηλό πνεύμα φιλίας μεταξύ των δύο λαών τα τελευταία 300 χρόνια». Ο Πρόεδρος ξέχασε ότι η επίσημη εκδοχή της ιστορίας θεωρεί τη σοβιετική περίοδο ως κατοχή και επικρίνει τη Ρωσία για τον ρόλο της στην Υπερδνειστερία. Moldova Azi, 09/10/2007

¹¹³⁹ Η έκφραση «τα πάντα εκτός από θεσμούς» σημαίνει ότι η Μολδαβία επιθυμούσε να ενταχθεί σε καθεστώς τελωνειακής ένωσης με την ΕΕ, χωρίς όμως την προοπτική ένταξης. Moldova Azi, 30/06/2008

¹¹⁴⁰ Moldova Azi, 09/01/2008

Σύνδεσης με την ΕΕ και συμφωνία διασυνοριακού ελέγχου και συνεργασίας με τη Ρουμανία¹¹⁴¹.

Η αμφισημία στον προσανατολισμό της εξωτερικής πολιτικής της Μολδαβίας ερμηνεύεται κυρίως από την ιδεολογία της εκάστοτε κυβέρνησης, αλλά παρουσιάζουν ενδιαφέρον και οι απόψεις της κοινής γνώμης. Οι δημοσκοπήσεις στα κράτη του «σλαβικού πλέγματος» (Λευκορωσία, Μολδαβία, Ουκρανία), τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης Πούτιν στη Ρωσία, αποτύπωναν τη θετική εικόνα που είχε δημιουργήσει η ρωσική πολιτικής ενέργειας. Η ρωσική κοινή γνώμη τασσόταν σε υψηλό ποσοστό υπέρ της ολοκλήρωσης του μετασοβιετικού χώρου, αν και οι σχέσεις με τις Λευκορωσία, Ουκρανία, Καζακστάν και Μολδαβία βρίσκονταν στην κορυφή της λίστας. Υπήρξε γενική συμφωνία μεταξύ όσων απάντησαν σε Λευκορωσία, Μολδαβία και Ουκρανία ότι οι καλές σχέσεις με τη Ρωσία ήταν πολύ πιο σημαντικές από τις σχέσεις με Κίνα, Βρετανία, ΗΠΑ, Γερμανία, Ιαπωνία ή ΕΕ. Τα ποσοστά ήταν ακόμη υψηλότερα για όσους ισχυρίζονταν ότι θα έπρεπε να υπάρχουν στενότερες σχέσεις μεταξύ των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών¹¹⁴².

Οι απόψεις των Μολδαβών πολιτών άλλαξαν μετά από μερικά χρόνια, όταν τέθηκε το ζήτημα της διεύρυνσης του ΝΑΤΟ, και με δεδομένη την έντονη αντίθεση της Ρωσίας στην ένταξη της Γεωργίας στο ΝΑΤΟ, που κατέληξε στην επέμβαση στη Νότια Οσετία. Σε δημοσκόπηση που διεξήχθη από την Ένωση Κοινωνιολόγων και Δημογραφιών Vox Populi σχετικά με την ένταξη στο ΝΑΤΟ (2008), το 21% των ερωτηθέντων δήλωσαν πως αν γινόταν δημοψήφισμα θα ψήφιζαν υπέρ της ένταξης και το 39% θα ψήφιζε εναντίον, με το 26% να δηλώνουν αναποφάσιστοι. Ταυτόχρονα, το 63% των ερωτηθέντων θα ψήφιζαν υπέρ της ένταξης στην ΕΕ και το 12% κατά. Σχεδόν το 40% θεωρεί ότι η Μολδαβία πρέπει να συνεργαστεί με τη Ρωσία στη βάση αμοιβαίων πλεονεκτημάτων, ενώ το 26% ότι η Μολδαβία πρέπει να έχει πραγματιστικούς δεσμούς που θα βασίζονται στην κυριαρχία και εδαφική ακεραιότητα της Μολδαβίας, ενώ το 20% θεωρεί ότι η Μολδαβία πρέπει να διακόψει

¹¹⁴¹ Στις αρχές του 2008 υπεγράφη συμφωνία με την ΕΕ που εγκαθιστούσε καθεστώς προνομιακής μεταχείρισης στο εμπόριο, η οποία τέθηκε σε ισχύ στις 20 Μαρτίου 2008, ενώ είχαν προηγηθεί και διαπραγματεύσεις με την ΕΕ για νέο Πρόγραμμα Δράσης. Παρόλα αυτά, η Μολδαβία, αντίθετα με την Ουκρανία, είχε πολλά ακόμα να κάνει για να υπογράψει τη Συνθήκη για έλεγχο της διασυνοριακής κυκλοφορίας με το μόνο ευρωπαϊκό της γείτονα, τη Ρουμανία. Moldova Azi, 01/12/2010

¹¹⁴² Οι Ρώσοι από την πλευρά τους ευνοούσαν μία πιο στενή σύνδεση με όλα τα υπόλοιπα μέλη της Κοινοπολιτείας, αλλά κυρίως με τα άλλα σλαβικά κράτη: 68% υποστήριζαν πιο στενές σχέσεις με την Ουκρανία και τη Λευκορωσία, ενώ το 55% σχέσεις με τη Μολδαβία και το Καζακστάν, κράτη με σημαντικές ρωσικές μειονότητες. Stephen White, Ian McAllister, Margot Light, John Lowenhardt, op. cit. p.191

σχέσεις με τη Ρωσία. Σχετικά με τις σχέσεις με τη Ρουμανία, το 50% ζητά σχέσεις που θα βασίζονται στα αμοιβαία πλεονεκτήματα, το 20% σχέσεις που θα βασίζονται στην κοινή γλώσσα, ιστορία και πολιτισμό, 15% υποχρεωτική συνεργασία στα πλαίσια της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και 8% διακοπή των σχέσεων με τη Ρουμανία¹¹⁴³.

9.1.3.2. Θεσμικές – κανονιστικές επιρροές (ταύτιση με την περιοχή)

Οι αποφάσεις εξωτερικής πολιτικής της Μολδαβίας αποκτούν επιπλέον ενδιαφέρον αν αναλυθούν σε σχέση με την εξωτερική πολιτική των υπόλοιπων κρατών του «σλαβικού πλέγματος». Ένα από τα βασικά συνθήματα του Εθνικού Μετώπου Μολδαβίας, κατά τη διάρκεια κατάρρευσης του κομμουνιστικού καθεστώτος, έκανε λόγο για την επιστροφή στην Ευρώπη και την απόκτηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας, μέσω της συμμετοχής στην ΕΕ¹¹⁴⁴. Παρομοίως, από τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας της Ουκρανίας, οι ηγέτες της προέβησαν σε δηλώσεις για τον ευρωπαϊκό χαρακτήρα της χώρας, που αποτέλεσαν το προοίμιο της εξωτερικής πολιτικής της Ουκρανίας. Η συλλογιστική των ηγετών ήταν ότι η ταυτότητα απορρέει από τις διακρατικές σχέσεις, όποτε η Ουκρανία – για να εδραιώσει την πολιτική της απόσταση από τη Ρωσία και να χαρακτηριστεί ως ευρωπαϊκό κράτος – έπρεπε να αναζητήσει την ένταξη της στους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Με την ανεξαρτησία της Ουκρανίας το 1991, οι ηγέτες της άρχισαν να πιέζουν για ένταξη στο τρίγωνο της Visegrad. Η διοίκηση Kravchuk επίσης προσπάθησε να κερδίσει την είσοδο της Ουκρανίας στην Πρωτοβουλία Κεντρικής Ευρώπης, και δημιούργησε μαζί με Πολωνία και Ουγγαρία την Ανατολική Καρπάθια Ευρωπεριοχή¹¹⁴⁵.

¹¹⁴³ Η έρευνα διεξήχθη το διάστημα 5 – 16 Σεπτεμβρίου 2008. Σε ερώτηση για την επανένωση με την Υπερδνειστερία το 25% το θεωρεί πιθανό, το 41% ότι η προσπάθεια θα αποτύχει και το 33% δεν μπορούσε να προβλέψει το αποτέλεσμα. Infotag, 23/09/2008

¹¹⁴⁴ Οι δημοσκοπήσεις διαχρονικά δείχνουν ένα παράδοξο: οι Μολδαβοί πολίτες είναι εκείνοι που αισθάνονται λιγότερο Ευρωπαίοι, σε όλη την Ανατολική Ευρώπη και την πρώην ΕΣΣΔ, αλλά επιθυμούν περισσότερο την ένταξη, ενώ ακριβώς το αντίθετο συμβαίνει με τους Ρώσους. Stephen White, Ian McAllister, Margot Light, John Lowenhardt, op. cit. p.189

¹¹⁴⁵ Η Πολωνία, Τσεχοσλοβακία και Ουγγαρία δεν επέτρεψαν την είσοδο της Ουκρανίας στο Visegrad. Παρά την παραδοχή της Πολωνίας για την αξίωση της Ουκρανίας σε καθεστώς κράτους της Κεντρικής Ευρώπης στην κοινή διακήρυξη του 1990, τα κράτη πίστευαν πως η είσοδος στη Visegrad μίας πρώην σοβιετικής δημοκρατίας, που ακόμα δεν είχε κάνει κάποια σοβαρή οικονομική μεταρρύθμιση, θα εμπόδιζε τις προσπάθειες τους να εδραιώσουν μία διάκριση μεταξύ της περιφέρειας τους και της Ανατολικής Ευρώπης, καθώς και τις προσπάθειες τους να ενταχθούν σε ΕΕ και NATO. Οι τρεις κυβερνήσεις επίσης φοβήθηκαν να προκαλέσουν τη Ρωσία, που κοίταζε λοξά κάθε προσπάθεια των κρατών της Κεντρικής Ευρώπης να δημιουργήσουν πάτημα σε μία χώρα που η Ρωσία θεωρούσε ότι ανήκει στη σφαίρα επιρροής της. Stephen R. Burant, *“Foreign Policy and National Identity: A*

Αντιθέτως, οι ηγέτες της Λευκορωσίας, ακόμα και πριν τον Lukashenka, ουδέποτε διατύπωσαν την επιθυμία τους για ένταξη στους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Η διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής στη Λευκορωσία επηρεάστηκε κυρίως από τη διαδικασία ανεξαρτητοποίησης. Η εθνική ταυτότητα στη Λευκορωσία ήταν σε μεγάλο βαθμό παρόμοια με τη ρωσική, με συνέπεια η αντιπολίτευση να στερείται εκλογική βάση για αντίσταση στη σοβιετική κυριαρχία που θα βασίζετο στην εθνική ταυτότητα, κάτι που απολάμβανε η αντιπολίτευση στην Ουκρανία και τα κράτη της Βαλτικής. Όταν το Ανώτατο Σοβιέτ της Λευκορωσίας ανακήρυξε την ανεξαρτησία στις 25 Αυγούστου 1991, η απόφαση απέρριψε από την επιθυμία μέρους της νομενκλατούρας να προστατεύσει τα προνόμια της εν όψει της προφανούς νίκης του Γιέλτσιν επί παρόμοιων συμφερόντων στη Μόσχα. Οι πολιτικές ελίτ στη Λευκορωσία έδειξαν μικρή προθυμία να υιοθετήσουν ευρωπαϊκή ταυτότητα για να απομακρυνθούν από τη Ρωσία, και κατάφεραν να επιβληθούν της αντιπολίτευσης τον επόμενο χρόνο. Συνέπεια αυτής της επικράτησης ήταν η Λευκορωσία να νοιώσει αρκετά σίγουρη να αναγνωρίσει την εθνική και πολιτιστική εγγύτητα με το Πολωνικό έθνος, όπως έλεγε το προοίμιο της διμερούς Συνθήκης στις Σχέσεις Καλής Γειτονίας και Φιλικής Συνεργασίας. Έτσι, τον Ιανουάριο του 1995 η Λευκορωσία υπέγραψε συμφωνία συνεργασίας με την ΕΕ, αλλά ο Πρόεδρος Lukashenka τόνισε ότι η χώρα του ενδιαφέρεται για τη συμφωνία αποκλειστικά για οικονομικούς λόγους και δεν την έβλεπε ως βήμα για την πλήρη ένταξη στην ΕΕ. Επιπλέον, οι κυβερνώντες στη Λευκορωσία μέχρι σήμερα αντιτίθενται στην επέκταση του NATO στην Ανατολική Ευρώπη, γιατί θεωρούν ότι αποτελεί στρατιωτική απειλή για την χώρα τους, καθώς συμμετέχουν στις στρατιωτικές δομές της Κοινοπολιτείας¹¹⁴⁶.

Μία άλλη ομοιότητα ανάμεσα στα τρία κράτη (Μολδαβία, Λευκορωσία, Ουκρανία) είναι το συνταγματικά κατοχυρωμένο καθεστώς ουδετερότητας. Παρότι το σύνταγμα της Ουκρανίας το 1996 δεν περιλαμβάνει «το καθεστώς αδέσμευτης χώρας», δηλώνει ότι δεν επιτρέπεται η παραμονή ξένων στρατιωτικών βάσεων στο έδαφος της Ουκρανίας. Η υιοθέτηση καθεστώτος ουδετερότητας από την Ουκρανία υπήρξε σε μεγάλο βαθμό αντανάκλαση της στρατηγικής ουδετερότητας που είχαν

Comparison of Ukraine and Belarus”, Europe – Asia Studies Vol.47 No7 (November 1995), pp.1128-1129

¹¹⁴⁶ Το de facto ανταρχικό καθεστώς του Lukashenka είχε ως συνέπεια την απομόνωση της Λευκορωσίας από τη Δύση, ενώ η ΕΕ και οι ΗΠΑ είχαν επιβάλει απαγόρευση απόκτησης βίζας στον Πρόεδρο και τους στενούς του συνεργάτες. Οι σχέσεις με τη Δύση παραμένουν «παγωμένες», καθώς συχνές είναι οι αναφορές για σφιχτό έλεγχο στα μέσα ενημέρωσης και τη φυλάκιση των πολιτικών αντιπάλων του Lukashenka. Ibid. pp.1133-1134

υιοθετήσει τα κράτη της Βαλτικής κατά την περίοδο μετάβασης προς την ανεξαρτησία. Το Σύνταγμα δε του 1994 στη Λευκορωσία επιβεβαιώνει την επιλογή που έγινε στη Διακήρυξη Ανεξαρτησίας του 1990, τονίζοντας ότι «Η Δημοκρατία της Λευκορωσίας έχει στόχο να κάνει την επικράτεια της πυρηνική ουδέτερη ζώνη, με το Κράτος να έχει το καθεστώς ουδετερότητας». Από την άλλη όμως, η συμμετοχή της Λευκορωσίας στη στρατιωτική συμμαχία της Κοινοπολιτείας και η δημιουργία της Ένωσης με τη Ρωσία έχει στην ουσία εξαλείψει την αξιοπιστία της παραπάνω συνταγματικής διάταξης¹¹⁴⁷.

Αντίθετα με την Μολδαβία, που υιοθέτησε καθεστώς ουδετερότητας και για λόγους ιστορικής παράδοσης, η Ουκρανία και η Λευκορωσία θεώρησαν την ουδετερότητα ως την κατάλληλη στρατηγική αναφορικά στις σχέσεις με τη Ρωσία. Το ζήτημα των σχέσεων με τη Ρωσία τέθηκε για όλα τα πρώην σοβιετικά κράτη αμέσως μετά την ανεξαρτησία τους. Παρότι η πλειοψηφία των κρατών τάχθηκε υπέρ της ενσωμάτωσης στη Δύση, τα νέα κράτη δεν μπορούσαν να αγνοήσουν τη Ρωσία, που παρέμενε το πιο ισχυρό κράτος στον πρώην σοβιετικό χώρο, και είχε πρωτοστατήσει στη δημιουργία της Κοινοπολιτείας Ανεξάρτητων Κρατών (CIS). Τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας τους, οι θέσεις της Ουκρανίας και της Μολδαβίας ταυτίζονταν, παρότι ήταν από τα κράτη που υπέγραψαν τα ιδρυτικά έγγραφα του Οργανισμού τον Δεκέμβριο του 1991: και τα δύο κράτη αντιμετώπιζαν με καχυποψία τις ρωσικές προτάσεις για δημιουργία οποιωνδήποτε υπερεθνικών πολιτικών, οικονομικών ή στρατιωτικών δομών. Η κυβέρνηση του Εθνικού Μετώπου Μολδαβίας αντέδρασε στην επικύρωση του Χάρτη της CIS τον Ιανουάριο του 1993 και δεν συμμετείχε στη Συμφωνία Συλλογικής Ασφάλειας της Τασκένδης. Το κοινοβούλιο της Μολδαβίας αρνήθηκε να επικυρώσει την ένταξη στη CIS τον Αύγουστο του 1993. Η Μόσχα τότε εφάρμοσε οικονομικές πιέσεις, όπως την επιβολή δασμών στα αγροτικά προϊόντα που εξάγονταν στη Ρωσία, ενώ αυξήθηκε και το ενεργειακό χρέος της Μολδαβίας. Το κοινοβούλιο αναγκάστηκε να ψηφίσει την ένταξη στη CIS, αλλά δεν θα συμμετείχε σε στρατιωτικές συμφωνίες ή στη ζώνη του

¹¹⁴⁷ Οι βασικές κατευθύνσεις της εξωτερικής πολιτικής σε Ουκρανία και Λευκορωσία καθορίζονται από το Σύνταγμα και τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας της καθεμίας. Το καθεστώς της Ουκρανίας ως αδέσμευτου κράτους και η γεωγραφική της θέση, που ξεχωρίζει τη Μολδαβία από τη Ρωσία και τα άλλα κράτη της Κοινοπολιτείας, ευνοεί αναμφίβολα τη διατήρηση του καθεστώτος ουδετερότητας της Μολδαβίας. Mihai Druta, op. cit. pp.30-32

ρουβλιού και απαίτησε την αποχώρηση του 14^{ου} ρωσικού στρατού από την Υπερδνειστερία¹¹⁴⁸.

Μία άλλη ομοιότητα στην εξωτερική πολιτική των κρατών του «σλαβικού πλέγματος» αφορά την ταλάντευση ανάμεσα σε Ρωσία και Δύση. Ο προσανατολισμός της Λευκορωσίας υπήρξε σταθερός προς τη Ρωσία, αλλά η εξωτερική πολιτική της Ουκρανίας άλλαξε προσανατολισμό, ανάμεσα σε Ρωσία και Δύση, ανάλογα με τις ιδεολογικές προτιμήσεις του εκάστοτε Προέδρου. Ο πρώτος Πρόεδρος Kravchuk, πέραν της προσέγγισης με την ΕΕ, πρότεινε τον Φεβρουάριο του 1993 τη δημιουργία «ζώνης σταθερότητας και ασφάλειας». Η πρόταση του Kravchuk απευθύνθηκε σε Αυστρία, Πολωνία, Τσεχία, Σλοβακία, Λευκορωσία, Ουγγαρία, Ρουμανία, Μολδαβία, Βουλγαρία και τα κράτη της Βαλτικής. Ο Ουκρανός Πρόεδρος προσπάθησε να μετριάσει τους φόβους της Δύσης και της Ρωσίας ότι το σχέδιο θα απομονώσει τη Ρωσία από την Ευρώπη, με τον ισχυρισμό ότι σκοπός της «ζώνης» είναι να λειτουργήσει ως γέφυρα μεταξύ Ρωσίας και Δύσης και ως όχημα για τη δημιουργία πανευρωπαϊκής δομής ασφαλείας. Πιο αποκαλυπτικές για τις απόψεις της Ουκρανίας για τη θέση της στην Ευρώπη, καθώς και για το αίσθημα απειλής έναντι της Ρωσίας, ήταν οι ανησυχίες για την τύχη της χώρας σε περίπτωση επέκτασης του NATO. Η κύρια ανησυχία ήταν ότι η επέκταση του NATO με τις χώρες του Visegrad θα επιβάλει ένα καινούργιο «σιδηρούν παραπέτασμα στην Ευρώπη» και θα αφήσει την Ουκρανία είτε σε μία ζώνη αντιμαχόμενων μεταξύ Ρωσίας και διευρυνμένου NATO, είτε υποχρεωμένη να ενταχθεί στο σύμφωνο ασφαλείας της Κοινοπολιτείας¹¹⁴⁹. Ο προσανατολισμός της εξωτερικής πολιτικής άλλαξε το 1995, όταν ο Kuchma κέρδισε τις προεδρικές εκλογές με τη στήριξη της ανατολικής Ουκρανίας, όπου οι Ρώσοι αποτελούν μεγάλο ποσοστό του συνολικού πληθυσμού. Ο νέος Πρόεδρος δήλωσε ότι η Ουκρανία είναι μέρος του ευρασιατικού πολιτισμού και οικονομικού χώρου και ότι τα ζωτικά εθνικά συμφέροντα της Ουκρανίας επικεντρώνονται στο χώρο της πρώην ΕΣΣΔ. Επίσης, συνηγόρησε υπέρ της αναγωγής της ρωσικής σε επίσημη γλώσσα και της αναθέρμανσης των οικονομικών δεσμών με τη Ρωσία¹¹⁵⁰.

¹¹⁴⁸ Janusz Bugajski, *Cold Peace: Russia's New Imperialism*, Westport and London: Praeger 2005, p.96

¹¹⁴⁹ Η ζώνη θα συνεπαγόταν την επίλυση συγκρούσεων με ειρηνικά μέσα, την προώθηση αφοπλισμού και έλεγχο των εξοπλισμών, σεβασμό για τα δικαιώματα των εθνικών μειονοτήτων, ανάπτυξη συνοριακής συνεργασίας, εφαρμογή μέτρων οικοδόμησης εμπιστοσύνης και συλλογικές συζητήσεις σε ζητήματα ασφαλείας. Stephen R. Burant, op. cit. p.1130

¹¹⁵⁰ Ibid. p.1138

Ο προσανατολισμός της εξωτερικής πολιτικής της Ουκρανίας και της Μολδαβίας επηρεάστηκε έντονα από δύο διαδοχικές εξελίξεις. Η πρώτη ήταν η κατάρρευση του ρουβλίου τον Αύγουστο του 1998, που επιδείνωσε σημαντικά την οικονομική κατάσταση στα κράτη του «σλαβικού πλέγματος», με συνέπεια να στραφούν στη Δύση για οικονομική βοήθεια. Ταυτόχρονα, η Ρωσία πίεζε τις Ουκρανία και Μολδαβία να ενταχθούν στις στρατιωτικές δομές της Κοινοπολιτείας, αλλά αρνήθηκαν γιατί δεν ήθελαν να εμπλακούν στην ανανεωμένη σύγκρουση στη Τσετσενία¹¹⁵¹. Η δεύτερη εξέλιξη, που χρονολογείται το 2001, αφορούσε την επικείμενη ένταξη της Ρουμανίας. Οι Βρυξέλλες ανησυχούσαν ιδιαίτερα για την ασφάλεια των συνόρων που μέχρι σήμερα εκτίθενται στη μυστική μετανάστευση και τις ροές ναρκωτικών και όπλων από την Ασία και την πρώην ΕΣΣΔ. Η υπογραφή της συμφωνίας για τα αμοιβαία ταξίδια ανάμεσα σε Ρουμανία και Μολδαβία, οδήγησε σε αίσθημα απομόνωσης τις αρχές και τους πολίτες της Μολδαβίας¹¹⁵². Οι Μολδαβοί αισθάνθηκαν ότι η ΕΕ είχε επαναφέρει έναν τοίχο με τους «αποκλεισμένους», πίσω από τον οποίο στέκονταν επίσης η Ρωσία, η Λευκορωσία και η Ουκρανία, καθώς η Ρουμανία μπορούσε να κλείσει τα σύνορά της, τροποποιώντας τον προσανατολισμό «των ειδικών σχέσεων» με τη Μολδαβία¹¹⁵³.

Η ουσιαστική αλλαγή στην εξωτερική πολιτική της Ουκρανίας ήρθε με την «Πορτοκαλί Επανάσταση» του 2004. Μία νέα συζήτηση άρχισε να ξεδιπλώνεται ανάμεσα στους διανοούμενους της Ουκρανίας σχετικά με τις αξίες και στόχους του έθνους¹¹⁵⁴. Η «Πορτοκαλί Επανάσταση» είχε ως επιπλέον συνέπεια την επιδείνωση των σχέσεων με τη Ρωσία, δεδομένης και της επιθυμίας ηγεσίας και πολιτών να ενταχθεί η Ουκρανία στο ΝΑΤΟ. Η μορφή αυτών των σχέσεων φάνηκε κατά τη

¹¹⁵¹ Stephen White, Ian McAllister, Margot Light, John Lowenhardt, op. cit. p.187

¹¹⁵² Η συμφωνία που υπογράφηκε στις 29 Ιουνίου 2001, προβλέπει την εισαγωγή καθεστώτος διαβατηρίων στα μεταξύ τους σύνορα, ενώ κατά τη διάρκεια δώδεκα ετών, η διάβαση των συνόρων θα γίνεται με την απλή παρουσίαση ενός δελτίου ταυτότητας.

¹¹⁵³ Η αμοιβαία δυσπιστία που δημιουργήθηκε ανάμεσα στις κυβερνήσεις της Ρουμανίας και της Μολδαβίας, μετά την άνοδο στην εξουσία του ΚΚΜ, έγινε πιο έντονη από τις αποφάσεις και τα μέτρα που η Ρουμανία έλαβε προκειμένου να εφαρμόσει το κοινοτικό κεκτημένο στα ανατολικά σύνορά της. Επιπλέον, το 2002-2003, η επιθυμία της Ρουμανίας να προσαρμοστεί στους ευρωπαϊκούς κανόνες χρησιμοποιήθηκε επιδέξια από τους ηγέτες του ΚΚΜ, που υπογράμμισαν ότι εάν η Ρουμανία απομακρύνθηκε, η Ρωσία πλησίαζε. Odette Tomescu – Hatto et Ronald Hatto, op. cit. pp.331-332

¹¹⁵⁴ Η νέα ηγεσία της Ουκρανίας διαμαρτυρήθηκε στην ΕΕ ότι ακολουθεί διπλά στάνταρ, δηλαδή ότι ζητούσε από την Ουκρανία να εκπληρώσει προϋποθέσεις που κάποια κράτη – μέλη δεν ικανοποιούν σήμερα και δεν είχαν την προενταξιακή περίοδο. Αυτό που φάνηκε να την ενοχλεί περισσότερο ήταν η γρήγορη ένταξη των βαλκανικών κρατών. Αυτό που καθιστά μέχρι σήμερα την Ουκρανία μη ελκυστική είναι ότι εμφανίζεται ως ένα μετασοβιετικό παρά ως ευρωπαϊκό κράτος, κάτι που φαίνεται από την έλλειψη ενότητας ανάμεσα στις πολιτικές δυνάμεις σχετικά με τις εθνικές προτεραιότητες. Zerkalo Nedeli, 15-21 November 2008

Σύνοδο του NATO στο Βουκουρέστι τον Απρίλιο του 2008, όταν ο Πούτιν αποκάλεσε την Ουκρανία «ζώνη συμφερόντων της Ρωσίας» και ο Υπουργός Εξωτερικών Λαβρον ανακοίνωσε ότι η Ρωσία θα κάνει τα πάντα για να μην επιτρέψει σε Γεωργία και Ουκρανία να ενταχθούν στο NATO. Επιπλέον, οι Ρώσοι ήταν εντελώς αντίθετοι στο να συζητήσουν το ζήτημα του ρωσικού στόλου στη Μαύρη Θάλασσα και υπενθύμισαν το αίτημα της Δούμας για επιμήκυνση της συμφωνίας για την παραμονή του στόλου στην Κριμαία. Το Κίεβο τόνισε, όμως, πόσο άργησε η Μόσχα να αποσύρει τις δυνάμεις της από τη Γεωργία, και αυτός είναι ο λόγος που, κατά την επίσημη επίσκεψη του στη Ρωσία, ο Ουκρανός Υπουργός Εξωτερικών έδωσε στο Ρώσο ομόλογο του μνημόνιο για την αποχώρηση του ρωσικού Στόλου της Μαύρης Θάλασσας μέχρι τις 28 Μαΐου 2017¹¹⁵⁵.

Η Ουκρανία διατύπωσε την ανησυχία της ότι θα ήταν ο επόμενος στόχος της προσπάθειας της Ρωσίας να διεκδικήσει εκ νέου επιρροή σε κράτη επί των οποίων ασκούσε κυριαρχία η ΕΣΣΔ, χρησιμοποιώντας ως εργαλείο την υποδαύλιση αποσχιστικών αισθημάτων στις ρωσόφωνες περιοχές. Εξαιτίας αυτής της ανησυχίας, η Ουκρανία στήριξε τη Γεωργία στον πόλεμο της με τη Ρωσία στην περιοχή της Οσετίας, με τον Πρόεδρο Yushchenko να ταξιδεύει στη Γεωργία για να δείξει τη στήριξη του. Ακόμα και ο Πρόεδρος της Λευκορωσίας Alexander Lukashenka αρχικά κράτησε αποστάσεις από τον πόλεμο. Κατόπιν, και μετά από παραίνεση της Μόσχας, επαίνεσε τη Ρωσία για τον σοφό τρόπο που χειρίστηκε την κρίση¹¹⁵⁶. Η εκλογή του Yanukovych στη θέση του Προέδρου το 2009 έφερε τη μεταστροφή της Ουκρανίας προς τη Ρωσία, με την ένταξη στο NATO να μην αποτελεί πλέον την κύρια επιλογή. Αυτή η εξέλιξη αναδεικνύει τον ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο που έχει ο Πρόεδρος στα υπό εξέταση κράτη (Μολδαβία, Ουκρανία, Λευκορωσία) στον καθορισμό της εξωτερικής πολιτικής. Ο βαθμός επιρροής του Προέδρου εξαρτάται από το βαθμό θεσμοθέτησης των μηχανισμών λήψης αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής, και ευνοείται από το γεγονός ότι οι πολίτες αναγνωρίζουν κυρίως τον Πρόεδρο ως το μόνο νομιμοποιημένο εκπρόσωπο στις εξωτερικές σχέσεις του κράτους.

¹¹⁵⁵ Φαίνεται ότι η συμπεριφορά ενός αριθμού Ουκρανών πολιτικών προς τα γεγονότα στο Βουκουρέστι ήταν αρκετά επιδοκιμαστική. Επίσης, το κοινοβούλιο της Ουκρανίας αποφάσισε να περιμένει λίγο πριν απαντήσει στον Πούτιν ότι παρεμβαίνει στα εσωτερικά του κράτους, ώστε «να αναπτύξουν μία αρμονική απόφαση που θα ρυθμίζει τις μεταξύ τους σχέσεις και δεν θα τις επιδεινώσει» (λόγια Προέδρου Βουλής Arseliy Yatsenyuk). Zerkalo Nedeli, 19-25 April 2008

¹¹⁵⁶ Kyiv Post, 26/08/2008

9.2. Επιρροές από το διεθνές περιβάλλον

9.2.1. Αντίληψη απειλής

9.2.1.1. Ρωσία και Ρουμανία ως απειλή

Οι διαμορφωτές της εξωτερικής πολιτικής της Μολδαβίας επικαλούνται συχνά τις απειλές από το άμεσο διεθνές περιβάλλον, για να δικαιολογήσουν κυρίως τον εξωτερικό προσανατολισμό της χώρας. Συγκεκριμένα, το Σύνδρομο της Γιάλτας, και οι διαιρετικές τομές που επέβαλε στην Ευρώπη, είναι βαθιά εδραιωμένο και επηρεάζει τις δραστηριότητες της εξωτερικής πολιτικής της Μολδαβίας. Για παράδειγμα, κατά την επίσκεψη του Γενικού Γραμματέα του NATO Χαβιέ Σολάνα τον Φεβρουάριο του 1997, ο Πρόεδρος Petru Lucinschi δήλωσε ότι «είναι σημαντικό η διαδικασία διεύρυνσης του NATO να μη δημιουργήσει εντάσεις και διαχωριστικές γραμμές στην Ευρώπη, οι οποίες θα μπορούσαν να οδηγήσουν στη δημιουργία αντιμέτωπων συμμαχιών»¹¹⁵⁷.

Τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας της, η κυβέρνηση της Μολδαβίας αντιλαμβανόταν ως κύρια απειλή τη Ρουμανία, δεδομένης και της σύσφιξης των σχέσεων με τη Ρωσία μετά το 1994. Πιο συγκεκριμένα, το κύριο ζήτημα, που προκαλούσε και την αντίληψη απειλής, ήταν αυτό της ένωσης με τη Ρουμανία, καθώς θα σήμαινε τον υποβιβασμό των Μολδαβών σε πολίτες β' κατηγορίας στη «Μεγάλη Ρουμανία». Το Εθνικό Μέτωπο Μολδαβίας είχε διακηρύξει ως στόχο του την ένωση με τη Ρουμανία, πράξη που θα ακύρωνε τη «τεχνητή» διαίρεση που είχε επιβάλει το Σύμφωνο Ρίμπεντροπ – Μολότοφ, αλλά η εξωτερική πολιτική της Ρουμανίας απέναντι στη Μολδαβία στην αρχή της δεκαετίας του 1990 δεν είχε συνοχή. Παρά κάποιες δηλώσεις υπέρ της ένωσης, που έγιναν από ένα μέρος της ρουμανικής πολιτικής τάξης, η επιθυμία της Ρουμανίας να ενσωματώσει τη Μολδαβία ποτέ δεν εκφράστηκε ρητά. Όσοι αντιτίθονταν στην ένωση επικαλούνταν συχνά την παρουσία 500.000 ρωσόφωνων σε Βεσσαραβία και Βόρεια Μπουκοβίνα, την ανικανότητα της Ρουμανίας να ενσωματώσει οικονομικά τη Μολδαβία και την κατηγορηματική άρνηση της Υπερδνειστερίας να ενσωματωθεί στη Ρουμανία. Οι συζητήσεις στο εσωτερικό της Ρουμανίας, σχετικά με το ζήτημα της ενοποίησης με τη Μολδαβία, ποτέ δεν πέτυχαν την ομοφωνία, καθώς πολλοί Ρουμάνοι φοβήθηκαν ότι η ενοποίηση της χώρας τους με ένα αδύναμο κράτος θα επιβράδυνε τη διαδικασία

¹¹⁵⁷ Mihai Druta, op. cit. p.81

εκδημοκρατισμού, που είχε ξεκινήσει με αιματηρό τρόπο. Επιπλέον, οι διαμορφωτές της ρουμανικής εξωτερικής πολιτικής προσπαθούσαν να κερδίσουν την εμπιστοσύνη της ΕΕ και του ΝΑΤΟ, αποφεύγοντας να παρουσιάσουν την εικόνα κράτους που υιοθετεί αλυτρωτικές διεκδικήσεις. Παρόλα αυτά, η εξωτερική πολιτική της Ρουμανίας αναφορικά με τη Μολδαβία, κατά τη διάρκεια όλης της δεκαετίας του '90, χαρακτηρίζεται από αμφισημία, η οποία αποδίδεται και στη συμμετοχή του εθνικιστικού Κόμματος Μεγαλύτερης Ρουμανίας στον κυβερνητικό συνασπισμό. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, οι ελίτ της Μολδαβίας εργάστηκαν στη συγκρότηση ανεξάρτητου κράτους και ενός Μολδαβικού έθνους που του αντιστοιχεί. Η Ρουμανία, παρά την αναγνώριση της κυριαρχίας και της ανεξαρτησίας της από τη Μολδαβία, αρνήθηκε να αναγνωρίσει ένα Μολδαβικό λαό και έθνος διαφορετικά από το ρουμανικό έθνος και λαό¹¹⁵⁸.

Η βασική θέση της Μολδαβίας, η οποία εξακολουθεί να ισχύει μέχρι σήμερα, απέναντι στη Ρουμανία διαμορφώθηκε το 1994. Είναι η εποχή που ο Πρόεδρος Snegur έχει αρχίσει να αντιλαμβάνεται τις «ειδικές» σχέσεις με τη Ρουμανία κάτω από μία διαφορετική οπτική, διευκρινίζοντας ότι η τελευταία και η Μολδαβία είναι δύο ανεξάρτητα Κράτη και έτσι το ζήτημα της ενοποίησής δεν βρισκόταν στην ημερήσια διάταξη της κυβέρνησής του. Επιπλέον, στις 8 Απριλίου 1994, το νέο κοινοβούλιο της Μολδαβίας ενέκρινε την προσχώρηση της Μολδαβίας στην Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών. Ο Πρόεδρος Snegur τόνισε ότι η πράξη προσχώρησης δεν συνιστούσε νομιμοποίηση των «εγκληματικών» πράξεων του παρελθόντος, παραπέμποντας προφανώς στο σύμφωνο Ρίμπεντροπ – Μολότοφ. Έτσι, αν και οι πολιτικές, οικονομικές και πολιτιστικές σχέσεις ανάμεσα στη Ρουμανία και τη Μολδαβία δεν παύουν να αναπτύσσονται από το 1992, δεν έχουν ξεπεράσει ποτέ το στάδιο των σχέσεων ανάμεσα σε δύο διακριτά και κυρίαρχα κράτη¹¹⁵⁹.

Η αντίληψη της Ρωσίας ως απειλής έγινε πιο έντονη μετά την άνοδο του Πούτιν στην εξουσία το 2000. Επί προεδρίας Γιέλτσιν η Ρωσία βρέθηκε να αντιμετωπίζει πολλά κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα, και ταυτόχρονα αναζητούσε τον ρόλο της στο νέο διεθνές σύστημα ως πρώην υπερδύναμη. Ο νέος Πρόεδρος της Ρωσίας είδε ως μοναδική επιλογή την επιβολή κάποιας μορφής

¹¹⁵⁸ Αυτή η στάση προέκυψε από τον καθορισμό της εθνικότητας του έθνους από τους Ρουμάνους και εναντιώθηκε στο πολιτικό χαρακτήρα του έθνους που το ρουμανικό σύνταγμα του 1991 προσπάθησε να υπερασπιστεί. Ο λόγος είναι ότι η εξωτερική πολιτική του Snegur αναφορικά με τη Ρουμανία θα κατευθυνθεί σε τρόπους που απομακρύνουν τη δυνατότητα επανένωσης. Odette Tomescu – Hatto et Ronald Hatto, op. cit. pp.321-322

¹¹⁵⁹ Ibid. p.322

ηγεμονία στο εγγύς εξωτερικό της, απόφαση που λήφθηκε με γνώμονα ότι περιβάλλεται από σχετικά αδύναμα κράτη και αντιμετωπίζει ισχυρές απειλές στην ασφάλεια της στα νότια σύνορα της. Υπήρχαν, όμως, διαφορετικοί τρόποι για να το πετύχει αυτό, κυρίως καταναγκαστικοί ή συνεργατικοί, και η Ρωσία τους χρησιμοποίησε ταυτόχρονα. Η Μόσχα, ιδιαίτερα μετά το 2000, ανέπτυξε «ειδικές» σχέσεις με τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, πετυχαίνοντας στην ουσία μία μετάβαση από το καθεστώς που απήλυνε ως πρώην αυτοκρατορία (ΕΣΣΔ) στη δημιουργία μίας σφαίρας επιρροής, που συνίστατο στην ενεργειακή εξάρτηση των πρώην σοβιετικών κρατών από τη Ρωσία¹¹⁶⁰. Ταυτόχρονα, και παρά τις δραματικές γεωπολιτικές αλλαγές μετά το 1990, η Ρωσία δεν έχασε το στρατηγικό ενδιαφέρον της στα Βαλκάνια. Αντίθετα, με τη διεύρυνση του ΝΑΤΟ στην Ανατολική Ευρώπη, η Ρωσία προσπαθεί να εγκαθιδρύσει εκ νέου την παλιά επιρροή της στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Η Μολδαβία λοιπόν προσφέρει στη Ρωσία ένα μοναδικό σημείο στήριξης για να διατηρήσει την ενεργή παρουσία της στα Βαλκάνια, ειδικά μετά την πτώση του Μιλόσεβιτς το 2000¹¹⁶¹.

Η πολιτική της Ρωσίας για ηγεμόνευση της περιοχής έγινε ιδιαίτερα εμφανής στη Σύνοδο της Κοινοπολιτείας, που πραγματοποιήθηκε στη Μολδαβία, τον Δεκέμβριο του 2006. Η Ρωσία και το Καζακστάν, που φαίνεται ότι έχουν εγκαθιδρύσει «ειδικές σχέσεις», πρότειναν την ιδέα της αναδιοργάνωσης της CIS σύμφωνα με το μοντέλο της ΕΕ. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ρωσία προχώρησε στην πρωτοβουλία να συζητήσει την έννοια των «εξωτερικών συνόρων της CIS» στη Σύνοδο, πρόταση που απορρίφθηκε από την Ουκρανία¹¹⁶². Προκειμένου να εφαρμοστεί το μοντέλο της ΕΕ, η Ρωσία προσπαθεί να δημιουργήσει μηχανισμούς που θα κάνουν τις πολιτικές ελίτ των κρατών της Κοινοπολιτείας πλήρως εξαρτώμενες από αυτή. Ένας από τους τρόπους για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος είναι να κρατήσει τον έλεγχο των οικονομιών των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών.

¹¹⁶⁰ Richard Sakwa, *Putin: Russia's Choice*, London and New York: Routledge 2003, p.230

¹¹⁶¹ Σύμφωνα με το Στρατιωτικό Δόγμα του 2000, η εξωτερική απειλή για την στρατιωτική ασφάλεια της Ρωσίας εκδηλώνεται με μία ποικιλία τρόπων, και συγκεκριμένα: α) την ύπαρξη στρατιωτικών συγκρούσεων κοντά στα σύνορα της Ρωσίας και των συμμάχων τους β) την ανάδυση ομάδων δυνάμεων στην άμεση εγγύτητα των ρωσικών συνόρων γ) τη διεύρυνση των στρατιωτικών συμμαχιών προς ζημιά της Ρωσίας και δ) τη διάκριση εις βάρος των Ρώσων πολιτών στα ξένα κράτη, από την οπτική γωνία της Ρωσίας. Mihai Druta, op. cit. pp.42 & 76

¹¹⁶² Στην Ουκρανία και τη Μολδαβία υπάρχει η πεποίθηση ότι το μπλοκάρισμα των πρωτοβουλιών για τη βελτίωση της οικονομικής συνεργασίας εντός της CIS προκλήθηκε από την πρόθεση να τονιστεί η έλλειψη εναλλακτικής πρότασης στη δημιουργία «Ανατολικής ΕΕ» με κοινά εξωτερικά σύνορα. Για παράδειγμα, ο Ρώσος Πρόεδρος απέρριψε την πρόταση της Ουκρανίας να έρθουν σε συμφωνία πάνω στη λειτουργία της ζώνης ελεύθερου εμπορίου και του μηχανισμού εφαρμογής ειδικών μέτρων ασφάλειας σχετικά με το αμοιβαίο εμπόριο.

Επίσης, η Ρωσία προσπαθεί να προκαλέσει νοσταλγία για τη σοβιετική περίοδο στον ενήλικο ρωσόφωνο πληθυσμό της Κοινοπολιτείας και να δημιουργήσει «οικεία» αισθήματα προς τη Ρωσία στο νεαρό ρωσόφωνο πληθυσμό. Μέσω των ρωσικών μέσων ενημέρωσης που κυριαρχούν στον χώρο της πληροφόρησης, το Κρεμλίνο προσπαθεί επίσης να επιβάλει τις ιδέες της που δαιμονοποιούν το ΝΑΤΟ, τις ΗΠΑ και την ΕΕ¹¹⁶³.

Όπως προαναφέρθηκε, η ρωσική εξωτερική πολιτική, ιδιαίτερα στον τομέα της ενέργειας, ευνόησε τη δημιουργία θετικής εικόνας για τη Ρωσία. Παρόλα αυτά, σταδιακά αυξανόταν το ποσοστό των πολιτών που θεωρούσε τη Ρωσία ως κύρια απειλή για την ανεξαρτησία των κρατών του εγγύς εξωτερικού. Η θετική εικόνα της Ρωσίας αντιστράφηκε ιδιαίτερα μετά το 2003, λόγω της πιο ενεργούς ανάμιξης της στην πολιτική ζωή των κρατών του «σλαβικού πλέγματος», αλλά κυρίως λόγω της πιο επιθετικής πολιτικής της υπέρ των ρωσικών μειονοτήτων στο εγγύς εξωτερικό¹¹⁶⁴. Η πολιτική της Ρωσίας έγινε ακόμα πιο επιθετική λόγω της επιθυμίας των κρατών που φιλοξενούν μεγάλους ρωσικούς πληθυσμούς να ενταχθούν στο ΝΑΤΟ. Στη Σύνοδο του Βουκουρεστίου τον Απρίλιο του 2008, ο Πούτιν τόνισε ότι η ένταξη στο ΝΑΤΟ της Γεωργίας και της Ουκρανίας, κρατών που χαρακτηρίζονται από περίπλοκη κρατική συγκρότηση και ταλαιπωρούνται από βαθιά πολιτικά προβλήματα, θα τις φέρει στο χείλος της ύπαρξης ως κυρίαρχα κράτη¹¹⁶⁵. Οι πολίτες στη Μολδαβία αντιλαμβάνονται πλέον τη Ρωσία ως κύρια απειλή, και η νέα κυβέρνηση της χώρας, που ανήλθε στην εξουσία μετά τις εκλογές του Ιουλίου του 2009, κατευθύνει την εξωτερική πολιτική της χώρας κυρίως προς την ένταξη στην ΕΕ, και ταυτόχρονα προσπαθεί να μειώσει την οικονομική και πολιτιστική επιρροή της Ρωσίας¹¹⁶⁶.

¹¹⁶³ Moldova Azi, 08/01/2007

¹¹⁶⁴ Στην επίσκεψη του στο Τσιτσινάου, ο Πατριάρχης Ρωσίας Αλέξιος Β΄, ως τυπικός αντιπρόσωπος της εκκλησιαστικής νομενκλατούρας, επέμενε στο γεγονός ότι η επικράτεια του Πατριαρχείου Μόσχας καλύπτει εκτός από τη Ρωσία, τις Ουκρανία, Λευκορωσία, Μολδαβία, τα Βαλτικά κράτη, το Αζερμπαϊτζάν και την Κεντρική Ασία. Moldova Azi, 16/11/2005

¹¹⁶⁵ Ο Πούτιν δήλωσε ότι η Κριμαία παραχωρήθηκε στην Ουκρανία με απόφαση του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΣΕ, η οποία δεν υποστηρίχθηκε ούτε από τις κατάλληλες κυβερνητικές διαδικασίες που συνήθως εφαρμόζονται στη μεταφορά εδαφών. Η Ουκρανία ισχυρίζεται ότι στην Κριμαία οι Ρώσοι αποτελούν μόλις το 58,3% του πληθυσμού αντί για το 90% που είπε ο Πούτιν, και ότι η Κριμαία δεν παραχωρήθηκε στην Ουκρανία με απόφαση του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΣΕ, αλλά μεταφέρθηκε από τη δομή της Ρωσικής Ομοσπονδίας στη δομή της ΕΣΣΔ με ψήφισμα του Ανώτατου Συμβουλίου της ΕΣΣΔ. Zerkalo Nedeli, 19-25 April 2008

¹¹⁶⁶ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο νέος Πρόεδρος της Μολδαβίας Mihai Ghimpu εξέδωσε Προεδρικό διάταγμα που καθιέρωνε ως νέα εθνική εορτή την 28^η Ιουνίου 1940, όταν οι σοβιετικές δυνάμεις προσάρτησαν τη Ρουμανία. Η Ρωσία δεν αντέδρασε σε αυτή την πράξη, καθώς έχει και η ίδια καταδικάσει το Σύμφωνο Ρίμπεντροπ – Μολότοφ. Το διάταγμα, όμως, καταδίκασε και την παρουσία

9.2.1.2. Η σύσταση της GUUAM ως απάντηση στη ρωσική απειλή

Η συμμαχία GUUAM (Γεωργία, Ουκρανία, Ουζμπεκιστάν, Αζερμπαϊτζάν, Μολδαβία) δημιουργήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 1997 στη Σύνοδο του ΣτΕ στο Στρασβούργο, κυρίως λόγω της αδυναμίας της CIS να αντιμετωπίσει τις διενέξεις των μελών της με τις περιοχές τους που έχουν ρωσικές μειονότητες. Οι ΗΠΑ ενθάρρυναν τη δημιουργία της συμμαχίας, ακολουθώντας τη δίκρανη (two-prong) στρατηγική τους να υποστηρίζουν λεκτικά τη Ρωσία σε κρατικό επίπεδο, ενώ να προσπαθούν να απομονώσουν τη Ρωσία και να τη διώξουν από την παραδοσιακή σφαίρα επιρροής της στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία. Ο Πούτιν διατήρησε την πολιτική του Γιέλτσιν να υποστηρίζει τα de facto κράτη που δημιουργήθηκαν μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ. Η Ρωσία κατάφερε να υποστηρίξει τον αγώνα της Αμπχαζίας για αυτονομία από τη Γεωργία, ενώ η στήριξη στο διεφθαρμένο καθεστώς της Υπερδνειστερίας ντρόπιασε αρκετές φορές τον Πούτιν, κυρίως λόγω της αδυναμίας του να αποσύρει τον 14^ο Στρατό από την περιοχή, όπως είχε υποσχεθεί σε διάφορες Συνόδους του ΟΑΣΕ¹¹⁶⁷.

Το GUUAM σχεδιάστηκε με σκοπό να αποτελέσει τον αντίπαλο της αποκαλούμενης «Ρωσικής Πεντάδας» (Ρωσία, Λευκορωσία, Καζακστάν, Κιργιστάν, Τατζικιστάν), δηλαδή τις χώρες που σχημάτισαν τον πυρήνα της τελωνειακής ένωσης και των διάφορων συμφωνιών συλλογικής ασφάλειας της CIS. Κάθε μέλος του GUUAM είχε τους δικούς του λόγους για να δημιουργήσει τη συμμαχία: η Γεωργία και η Μολδαβία ήταν δυσαρεστημένες με τις ειρηνευτικές επιχειρήσεις της CIS, το Αζερμπαϊτζάν θεωρούσε ότι η Ρωσία ευνοούσε την Αρμενία στη σύγκρουση στο Ναγκόρνο Καραμπάχ, και η Ουκρανία προσπάθησε να σπάσει την ενεργειακή της εξάρτηση από τη Ρωσία με τη βοήθεια του Αζερμπαϊτζάν¹¹⁶⁸. Η Μολδαβία, επίσης, ήθελε να παγιώσει τους δεσμούς με το NATO και τις ΗΠΑ, που έφτασαν στο ζενίθ τους το 1998, κυρίως λόγω της κατάρρευσης του ρουβλιού και της αλλαγής κυβέρνησης στη Μολδαβία¹¹⁶⁹.

ρωσικών δυνάμεων στην Υπερδνειστερία, την οποία χαρακτήριζε de jure έδαφος της Μολδαβίας, προκαλώντας εμπάργκο της Ρωσίας στην εισαγωγή κρασιών από τη Μολδαβία. Radio Free Europe/Radio Liberty, 26/06/2010

¹¹⁶⁷ Richard Sakwa, op. cit. p.231

¹¹⁶⁸ Molchanov Michail A., *Political Culture and National Identity in Russian – Ukrainian Relations*, College Station: Texas A & M University Press 2001, p.267

¹¹⁶⁹ Εκτός από τη δημιουργία του GUUAM, η Ουκρανία και η Μολδαβία υπέγραψαν συμφωνίας για τη δημιουργία τελωνειακής ένωσης το 2001. Dov Lynch, op. cit. p.123

Το GUUAM δεν κατάφερε κάτι επί της ουσίας, παρά τη δημιουργία ζώνης ελεύθερου εμπορίου, ενώ το 2005 το Ουζμπεκιστάν αποχώρησε, κατηγορώντας ότι η συμμαχία είχε γίνει ιδιαίτερα πολιτικοποιημένη και δεν είχε οικονομική συνιστώσα. Μετά την αποχώρηση του Ουζμπεκιστάν, η Μολδαβία υπήρξε ο αδύναμος κρίκος του οργανισμού, καθώς ο Πρόεδρος Voronin πρότεινε συχνά την αποχώρηση της Μολδαβίας, την οποία μετά ανακαλούσε. Το GUAM μετά το 2005 λειτούργησε ως ομαδοποίηση εδαφών, μέσα από τα οποία πετρέλαιο και φυσικό αέριο από την Κασπία μπορούν να φτάσουν στην Ευρώπη χωρίς να περάσουν από ρωσικό έδαφος¹¹⁷⁰.

Η φιλορωσική στάση της κυβέρνησης του ΚΚΜ μετά το 2005, και τα γεγονότα που συνέβησαν σε περιφερειακό επίπεδο, προκάλεσαν νέα συζήτηση σχετικά με τον προσανατολισμό της εξωτερικής πολιτικής. Ήδη από το 2001 είχε εκφραστεί η άποψη ότι η αποκήρυξη του καθεστώτος ουδετερότητας μπορεί να ευνοήσει την έξοδο από την καταπιεστική ρωσική κηδεμονία¹¹⁷¹. Η συζήτηση εντάθηκε μετά την κρίση στη Γεωργία τον Αύγουστο του 2008, η οποία έθεσε εκ νέου τα ζητήματα της ενεργειακής εξάρτησης και της αντιτυραυλικής ασπίδας στην Ανατολική Ευρώπη. Η σύγκρουση στη Γεωργία θέτει μέχρι σήμερα μεγάλες προκλήσεις για κυβερνήσεις και εταιρείες που αναζητούν τρόπους να μεταφέρουν το πετρέλαιο και φυσικό αέριο της Κασπίας μέσω του Νότιου Καύκασου στις ευρωπαϊκές αγορές. Μία συστάδα αγωγών περνούν μέσα από τη Γεωργία, κάποιοι από αυτούς μόλις λίγα χιλιόμετρα από τις θέσεις που είχαν καταλάβει οι ρωσικές δυνάμεις πριν την κατάπαυση πυρός στις 12 Αυγούστου. Η ΕΕ αποκαλεί τη διαδρομή μέσα από το Αζερμπαϊτζάν και τη Γεωργία «Τέταρτο Διάδρομο». Επειδή αυτός ο διάδρομος παρακάμπτει τη Ρωσία, προσφέρει πλεονεκτήματα στους παραγωγούς της Κασπίας και τους ευρωπαίους καταναλωτές¹¹⁷².

Η κρίση στη Γεωργία οδήγησε τις ΗΠΑ, οι οποίες αντιλήφθηκαν ότι η Ρωσία δεν είναι σταθερός σύμμαχος, να επιταχύνουν τις διαδικασίες για την υπογραφή προκαταρκτικής συμφωνίας μεταξύ ΗΠΑ και Πολωνίας, για να φιλοξενήσει μέρος

¹¹⁷⁰ Moldova Azi, 29/01/2009

¹¹⁷¹ Mihai Druta, op. cit. p.64

¹¹⁷² Οι παραγωγοί κερδίζουν άμεση πρόσβαση στους τελικούς καταναλωτές σε τιμές αγοράς, ενώ η Ρωσία σήμερα αγοράζει φυσικό αέριο από την Κεντρική Ασία σε μία τιμή και μετά το πουλά στην Ευρώπη σε πολύ υψηλότερη. Οι καταναλωτές κερδίζουν γιατί η εισαγωγή νέων ανταγωνιστών στην ευρωπαϊκή αγορά βάζει τη Ρωσία σε αυξανόμενο ανταγωνισμό σε μία εποχή που προμηθεύει σχεδόν το 50% των ευρωπαϊκών εισαγωγών σε φυσικό αέριο. Ο υπάρχων αγωγός Μπακού – Τιφλίδα – Ερζερούμ κουβαλάει σχεδόν 6 δις κυβικά μέτρα φυσικού αερίου τον χρόνο προς την Τουρκία, κάποια από τα οποία προωθούνται μετά στην Ελλάδα. BBC News, 12/08/2008

του αμερικάνικου πυραυλικού αμυντικού συστήματος στο πολωνικό έδαφος. Περικυκλωμένη από τη δημοκρατική Γερμανία στα δυτικά και από την αντιδημοκρατική Λευκορωσία και τον θύλακα του Καλίνινγκραντ στα ανατολικά, οι Πολωνοί αξιωματούχοι βλέπουν τη Ρωσία ως το μεγαλύτερο κίνδυνο για την ασφάλεια τους. Η Μόσχα δεν θέλει τη τοποθέτηση πυραύλων σε ένα κράτος του πρώην σοβιετικού συνασπισμού και ο Υπουργός Εξωτερικών Sergei Lavron ακύρωσε το προγραμματισμένο ταξίδι του στην Πολωνία, παρότι οι σχέσεις ανάμεσα στα δύο κράτη είχαν βελτιωθεί μετά την εκλογή του Donald Tusk ως πρωθυπουργού το 2007¹¹⁷³.

Οι παραπάνω εξελίξεις ενίσχυσαν την εικόνα της Ρωσίας ως απειλής στα μάτια των Μολδαβών ηγετών και πολιτών, θέτοντας το ζήτημα της αποχώρησης της Μολδαβίας από το GUAM και τη CIS, και την ενίσχυση της ουδετερότητας του κράτους. Η συζήτηση αναθερμάνθηκε λόγω του προεκλογικού κλίματος που υπήρχε στη Μολδαβία, λόγω των επικείμενων εκλογών του Απριλίου 2009, δεδομένου ότι τα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής επηρεάζουν ιδιαίτερα τις επιλογές των ψηφοφόρων. Το KKM δεν πήρε ξεκάθαρη θέση, αλλά ο Πρόεδρος Voronin τόνιζε συχνά την ανάγκη να διατηρηθούν οι καλές σχέσεις με τη Ρωσία. Οι ηγέτες της αντιπολίτευσης στη Μολδαβία διατύπωσαν διαφορετικές απόψεις για την πιθανή αποχώρηση της χώρας από την Κοινοπολιτεία, σενάριο που προέκυψε μετά την ανακοίνωση της Γεωργίας ότι αποχωρεί από τον οργανισμό. Ο ηγέτης του Φιλελεύθερου Κόμματος, μετέπειτα πρωθυπουργός και σημερινός Πρόεδρος, Vladimir Filat είπε ότι η CIS ποτέ δεν λειτούργησε, ενώ η στήριξη της Ρωσίας στα αποσχιστικά κινήματα σε Γεωργία και Μολδαβία έχει αυξήσει τη δυσπιστία των κρατών της CIS έναντι της Μόσχας. Ο ηγέτης του Φιλελεύθερου Δημοκρατικού Κόμματος, και μετέπειτα Πρόεδρος, Mihai Ghimpu ισχυρίστηκε ότι η Μολδαβία δεν έπρεπε ποτέ να μπει στον οργανισμό και ότι ο πρώην Πρόεδρος Mircea Snegur έδρασε χωρίς κοινοβουλευτική εντολή¹¹⁷⁴.

¹¹⁷³ Οι ΗΠΑ θέλουν να τοποθετήσουν 10 παρεμποδιστικούς πυραύλους σε μία πρώην στρατιωτική βάση κοντά στη Βαλτική ακτή της Πολωνίας. BBC News, 15/08/2008

¹¹⁷⁴ Infotag, 14/08/2008

9.2.2. Ο ρόλος των διεθνών οργανισμών

9.2.2.1. Η αρχή της μετάβασης

Η πτώση του τείχους του Βερολίνου αποτελεί το σημείο έναρξης της μετάβασης των κρατών του πρώην ανατολικού συνασπισμού, τα οποία συνέδεσαν αυτή τη διαδικασία με την ένταξη στους ευρωπαϊκούς θεσμούς, αντίληψη που ονομάστηκε «πανευρωπαϊσμός». Τα κρατικά – έθνη στην πρώην Σοβιετική Ένωση¹¹⁷⁵, όπως και άλλα έθνη που αποτελούσαν το Σύμφωνο της Βαρσοβίας, θεωρούν ότι αποκόπηκαν τεχνητά από την Ευρώπη μέσω βίαιης ενσωμάτωσης στην Ανατολική Ευρώπη. Οι ελίτ στην Κεντρική Ευρώπη και τη Βαλτική δεν θεωρούν ότι η ένταξη σε ΕΕ και ΝΑΤΟ θα αποδυναμώσει την εθνική ταυτότητα των λαών τους, δηλώνοντας ότι πιστεύουν περισσότερο σε μία «Ευρώπη των Πατρίδων», η οποία θα δημιουργήσει επιπλέον μία «ευρωπαϊκή ταυτότητα» και ιδιότητα του πολίτη¹¹⁷⁶.

Το χαρακτηριστικό στοιχείο του πανευρωπαϊσμού ήταν η αντίληψη ότι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου έκανε δυνατή τη θεμελιώδη αναδιαμόρφωση της ευρωπαϊκής τάξης ασφάλειας, η οποία θα εδραζόταν σε έναν ενισχυμένο ΟΑΣΕ και στη Δυτικό – Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρόλα αυτά, ο πανευρωπαϊσμός αποδείχτηκε ιδεαλιστικός και εξαφανίστηκε από την ατζέντα το 1992. Ο φόβος της στρατιωτικής κυριαρχίας της Ρωσίας, οι φόβοι ανάπτυξης ασταθών διάδοχων κρατών, και η αδυναμία της ΕΕ να δώσει μία ουσιαστική απάντηση στη γιουγκοσλαβική κρίση, σε συνδυασμό με τις υπάρχουσες από το παρελθόν παθογένειες του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, οδήγησαν στη συνειδητοποίηση ότι οι ΗΠΑ θα συνεχίσουν να παίζουν σημαντικό ρόλο στην ευρωπαϊκή τάξη ασφάλειας. Σε οικονομικούς όρους, οι περιορισμοί που τέθηκαν από το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα, καθώς και η εξάρτηση από τις αγορές της Δυτικής Ευρώπης, έβαλαν γρήγορο τέλος στις ιδεολογικές αναζητήσεις για εναλλακτικά οικονομικά συστήματα¹¹⁷⁷.

¹¹⁷⁵ Με τον όρο κρατικά – έθνη εννοούμε τις οντότητες που αποτελούνται από μία κυρίαρχη πλειοψηφούσα εθνότητα, που έχει δώσει το όνομα της στο κράτος, ενώ υπάρχουν και μικρότερες εθνότητες που συνήθως αφομοιώνονται ειρηνικά από την κυρίαρχη.

¹¹⁷⁶ Σε ένα σημαντικό άρθρο για τις σοβιετικές εθνότητες που εκδόθηκε το 1968, ο John Armstrong αποκάλυψε Ουκρανούς και Λευκορώσους ως «νεότερα αδέρφια», εννοώντας ότι ήταν συντριπτικά αγροτικός πληθυσμός, με χαμηλή εκπαίδευση και γεωγραφική κινητικότητα και πολιτιστικά κοντά στους Ρώσους. Αντίθετα, αποκάλυψε κρατικά έθνη τους λαούς της Βαλτικής, γιατί έχουν «ισχυρές παραδόσεις εθνικής ταυτότητας, περιλαμβανομένων διακριτές γλώσσες, αναπτυγμένους πολιτισμούς και διακριτές ιστορικές παραδόσεις». Stephen R. Burant, op. cit. p.1125

¹¹⁷⁷ John D. Nagle and Alison Mahr, *Democracy and Democratization. Post-communist Europe in Comparative Perspective*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications 1999, p.46

Παρά το γεγονός ότι οι ελίτ των πρώην κομμουνιστικών κρατών έδωσαν έμφαση στη συνεργασία με την ΕΕ και το ΝΑΤΟ, το Συμβούλιο της Ευρώπης ήταν αυτό που παρείχε αρχικά το πλαίσιο για την οικοδόμηση των σχέσεων συνεργασίας. Το ΣτΕ ξεκίνησε τις επαφές του με τα πρώην κομμουνιστικά κράτη την εποχή της glasnost, όταν πραγματοποιήθηκαν επισκέψεις του Γενικού Γραμματέα του οργανισμού στην Ουγγαρία το 1987 και στην Πολωνία το 1988. Τον Ιούνιο του 1989 το ΣτΕ προσέφερε το καθεστώς παρατηρητή σε Ουγγαρία, Πολωνία, Γιουγκοσλαβία και ΕΣΣΔ, αλλά η πλήρης ένταξη εξαρτιόταν από τη διεξαγωγή πλήρως δημοκρατικών κοινοβουλευτικών εκλογών. Το ΣτΕ παρέχει συμβουλές στους τομείς δικαίου, ανθρωπίνων δικαιωμάτων και μειονοτικών ζητημάτων και ενισχύει τη συνεργασία στα πεδία του πολιτισμού, εκπαίδευσης και επιστημονικής έρευνας. Το πιο σημαντικό όλων είναι ότι χρησίμευσε και ακόμα παραμένει τόπος συνάντησης ανεπίσημου διαλόγου μεταξύ κρατών. Ο Υπουργός Εξωτερικών της Ρουμανίας Andrian Severin είχε δηλώσει ότι οι επαφές με τους Ούγγρους αξιωματούχους στη Συνέλευση του Συμβουλίου αποδείχτηκαν χρήσιμες στην επίτευξη καλύτερης συνεργασίας μεταξύ των δύο κρατών. Το ΣτΕ θεωρείται από πολλά ανατολικά κράτη όχι μόνο ως η φωνή της «ηθικής τάξης», αλλά και ως θύρα εισόδου για την ΕΕ, καθώς η συμμετοχή στο ΣτΕ θεωρείται ως έγκριση της αποδοχής ότι ένα κράτος έχει εκπληρώσει τα δημοκρατικά κριτήρια της ΕΕ. Παρόλα αυτά, τα τελευταία χρόνια, έχει ασκηθεί σημαντική κριτική προς το ΣτΕ σχετικά με αυτό που αποκαλείται «έκπτωση» των προτύπων εισδοχής, δεδομένου ότι εντάχθηκαν κράτη που οι αναφορές του ΣτΕ κατέκριναν για παραβιάσεις δικαιωμάτων των μειονοτήτων (Ρουμανία, Αλβανία, Ουκρανία, Ρωσία και Κροατία). Είναι ευρέως διαδεδομένη η άποψη ότι οι πολιτικές πιέσεις από Γαλλία, Γερμανία και άλλα κράτη της ΕΕ οδήγησαν στην αποδοχή κρατών που δεν ήταν ακόμα κατάλληλα¹¹⁷⁸.

Η Μολδαβία ήταν το πρώτο από τα κράτη της Κοινοπολιτείας που εντάχθηκε στο Συμβούλιο της Ευρώπης, στις 13 Ιουλίου του 1995. Για να το πετύχει αυτό η Μολδαβία έπρεπε να εκπληρώσει βασικές προϋποθέσεις που ορίστηκαν ως «απλουραλιστική δημοκρατία, κράτος δικαίου και σεβασμός για τα ανθρώπινα δικαιώματα» και να επικυρώσει την Ευρωπαϊκή Συνθήκη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Κατά τη δεκαετία του '90 το ΣτΕ βασίστηκε στην προώθηση δημοκρατικών νορμών

¹¹⁷⁸ Η Ουγγαρία έγινε μέλος τον Νοέμβριο 1990, η Τσεχοσλοβακία τον Φεβρουάριο 1991 και η Πολωνία τον Νοέμβριο 1991. Οι Τσεχία και Σλοβακία μπήκαν ως ξεχωριστά κράτη τον Ιούνιο 1993. Ibid. p.47

στη Μολδαβία, κοινωνικοποιώντας τους εγγώριους δρώντες στις δημοκρατικές πρακτικές και συμπεριφορά ¹¹⁷⁹.

9.2.2.2. Ο ρόλος της ΕΕ

Το διακριτό χαρακτηριστικό του Εξευρωπαϊσμού στην περιφέρεια της ΕΕ είναι ότι τα κράτη που επηρεάζονται από αυτή τη διαδικασία δεν έχουν τα θεσμικά μέσα να συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων της ΕΕ που τα αφορούν. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Εξευρωπαϊσμός παίρνει τη διάσταση εξωτερικής πολιτικής και μπορεί να θεωρηθεί ως εργαλείο εξωτερικής πολιτικής της ΕΕ ¹¹⁸⁰. Αυτή η διάσταση ενισχύεται από το γεγονός ότι υπάρχουν διαφορές στις βασικές συνιστώσες που προσδιορίζουν τη μεταβίβαση κυριαρχίας προς την ΕΕ από τις δυτικές δημοκρατίες και τις νέες σχέσεις εξάρτησης με τις μετακομμουνιστικές δημοκρατίες, διαφορές που είναι ποιοτικές στην φύση τους. Οι δυτικές δημοκρατίες συμμετείχαν στη διαδικασία ολοκλήρωσης ως ίσοι εταίροι, πρώτα στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής κοινής αγοράς, μετά της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και τώρα της ΕΕ. Αντίθετα, τα μετακομμουνιστικά κράτη μόλις απέκτησαν την ανεξαρτησία τους ενσωματώθηκαν στο εδραιωμένο σύστημα διακυβέρνησης της ΕΕ ¹¹⁸¹.

Η προσέγγιση της ΕΕ απέναντι στα πρώην κομμουνιστικά κράτη είναι σταθερή, καθώς τίθεται κυρίως η προϋπόθεση για πλήρη αφομοίωση του κοινοτικού κεκτημένου, η οποία ισχύει μόνο για τα υποψήφια κράτη. Πιο σημαντικό είναι ότι η ΕΕ δεν μπορεί να ορίζει αποκλειστικά τι είναι ευρωπαϊκή ταυτότητα ή αξίες. Παρότι κράτη όπως η Γεωργία και η Μολδαβία δεν έχουν το καθεστώς υποψηφίου προς ένταξη κράτους, και τα δύο κράτη θεωρούν ότι είναι υποψήφια με την ευρύτερη και ανεπίσημη έννοια. Αυτό υπονοεί ότι οι κυβερνήσεις πρέπει να αναζητήσουν να εξευρωπαϊστούν μονομερώς, και να πείσουν την ΕΕ να αναγνωρίσει τον ευρωπαϊκό τους προσανατολισμό ¹¹⁸².

¹¹⁷⁹ Οι στρατηγικές του ΣτΕ άρχισαν να αλλάζουν μετά το 2001, όταν ανήλθε στην εξουσία το ΚΚΜ. Τα κείμενα για τον Ποινικό Κώδικα και τον Αστικό Κώδικα που συζητήθηκαν στη Βουλή το 2002 περιείχαν ρυθμίσεις που αφορούσαν τη δυσφήμιση και την προστασία του κράτους, των αρχών και των συμβόλων από κριτική, οι οποίες θα επηρέαζαν την ελευθερία έκφρασης.

¹¹⁸⁰ Gergana Noutcheva, Nathalie Tocci, Bruno Coppieters, Tamara Kovziridze, Michael Emerson and Michael Huyseune, *“Europeanization and Secessionist Conflicts: Concepts and Theories”*, www.ecmi.de/jemie/download/1-2004chapter1.pdf

¹¹⁸¹ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. p.278

¹¹⁸² Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι μόλις ανέλθουν στην εξουσία κάποιου κράτους δυνάμεις που αναγνωρίζονται ως φιλοευρωπαϊκές, η ΕΕ επιδεικνύει διάθεση συνεργασίας. Ghia Nodia, *“Europeanization and (not) Resolving Secessionist Conflicts”*, www.ecmi.de/jemie/download/1-2004comment01.pdf

Οι συμφωνίες συνεργασίας που υπογράφει η ΕΕ με τα πρώην κομμουνιστικά κράτη, σε αντίθεση με τις ευρωπαϊκές συμφωνίες, δεν αναφέρονται στο προοίμιο τους στη διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ή στο στόχο της ιδιότητας του μέλους. Αντίθετα, κάθε συμφωνία στοχεύει προς τη «σταδιακή προσέγγιση μεταξύ των πρώην σοβιετικών κρατών και μιας ευρύτερης περιοχής συνεργασίας στην Ευρώπη και τα γειτονικά κράτη». Το προοίμιο της συμφωνίας με τη Ρωσία αναγνωρίζει ότι η Ρωσία «δεν είναι πλέον ένα εμπορικό κράτος, αλλά μία οικονομία σε μετάβαση», που στοχεύει στην εξάλειψη των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων σε Καζακστάν και Κιργιστάν, ενώ περιέχει ιδιαίτερη αναφορά στην ανεξαρτησία και εδαφική ακεραιότητα της Ουκρανίας. Κάθε συμφωνία συνεργασίας τονίζει ότι η δημοκρατία, η οικονομία της αγοράς και τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι «ουσιαστικά στοιχεία» της συμφωνίας, παραβίαση των οποίων μπορεί να οδηγήσει σε αναστολή της συμφωνίας. Οι συμφωνίες με τις Ουκρανία, Λευκορωσία και Μολδαβία τονίζουν ότι η ΕΕ θα λάβει υπόψη της τα συμφέροντα των μειονοτήτων, στις συγκεκριμένες περιπτώσεις υποθέτουμε τη ρωσική. Παρά την αισιοδοξία που αποπνέουν οι συμφωνίες συνεργασίας, οι σχέσεις μεταξύ της ΕΕ και των πρώην σοβιετικών κρατών δεν έχουν ομαλοποιηθεί ακόμα στο βαθμό που οι εμπορικές σχέσεις να αποτελούν το κυρίαρχο ζήτημα στις σχέσεις τους. Ιδιαίτερα τη δεκαετία του '90 εμφανίστηκαν αντιπαραθέσεις για τη διεύρυνση του ΝΑΤΟ, τη διασπορά των πυρηνικών όπλων, τις παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το κλείσιμο των μονάδων παραγωγής πυρηνικής ενέργειας¹¹⁸³.

Οι πρόσφατες εξελίξεις στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, με την εκλογική άνοδο και συμμετοχή σε κυβερνητικές συμμαχίες των ακροδεξιών κομμάτων, καθιστούν το πείραμα του εκδημοκρατισμού μέσω της ένταξης στην ΕΕ αρκετά αμφίβολο. Η κηδεμονία της ΕΕ λειτουργεί μέχρι το κράτος να γίνει μέλος, αλλά μετά υπάρχουν λίγα κίνητρα ή μέσα για την υιοθέτηση περαιτέρω μεταρρυθμίσεων ή επίβλεψης των δημοκρατικών νορμών. Η πολιτική αιρεσιμότητας της ΕΕ λειτουργεί καλύτερα σε σχετικά μικρά και αδύναμα κράτη και η επιτυχία της εξαρτάται από την αλλαγή συμπεριφοράς των κρατών. Είναι χαρακτηριστικό ότι η κυβέρνηση της Τσεχίας ανακοίνωσε ως προτεραιότητα για την προεδρεία της στην ΕΕ, τον Ιούλιο του 2007, την μετατόπιση εξουσίας από την ΕΕ στα κράτη – μέλη. Οι

¹¹⁸³ Steve Peers, "From Cold War to Lukewarm Embrace: The European Union's Agreements with the CIS States", *The International and Comparative Law Quarterly* Vol.44 no4 (October 1995), pp.831& 844

κυβερνήσεις Τσεχίας και Πολωνίας μοιράζονται την ίδια αντίληψη: τα σημαντικά διεθνή και ζητήματα ασφάλειας είναι ζήτημα των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ, ο εκδημοκρατισμός είναι ζήτημα των κυρίαρχων κρατών και το κατάλληλο πεδίο για την ΕΕ είναι η οικονομία και το εμπόριο¹¹⁸⁴.

9.2.2.3. Η προσέγγιση της Μολδαβίας με την ΕΕ

Οι σχέσεις ΕΕ – Μολδαβίας ξεκίνησαν στις αρχές της δεκαετίας του 1990, και επικεντρώθηκαν στην εγκαθίδρυση διμερών σχέσεων, καθώς η προηγούμενη συμφωνία ΕΚ – ΕΣΣΔ έπεσε σε αχρησία με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Παρότι η ΕΚ συμφώνησε ότι οι νέες διμερείς συμφωνίες θα ολοκληρώνονταν με τα κράτη της CIS τον Οκτώβριο του 1992, οι διαπραγματεύσεις με τη Μολδαβία άρχισαν την άνοιξη του 1994, και η Συμφωνία Σύνδεσης και Συνεργασίας, που υπογράφηκε στις 28 Νοεμβρίου 1994, τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιουλίου 1998. Η ιδέα της μελλοντικής σύνδεσης τέθηκε επίσημα τον Δεκέμβριο του 1996, από τον μόλις εκλεγμένο Πρόεδρο Petru Luschinski. Τον Μάρτιο του 1998, η ένταξη στην ΕΕ υιοθετήθηκε ως κύριος στρατηγικός στόχος για την εξωτερική πολιτική της Μολδαβίας. Η στροφή προς την ΕΕ ήταν μέρος μιας ευρύτερης τάσης, σύμφωνα με την οποία η Μολδαβία απέβλεπε σε περαιτέρω συνεργασία με τους ευρωπαϊκούς και τους διεθνείς οργανισμούς γενικότερα. Η ασταθής, όμως, πολιτική κατάσταση στα τέλη της δεκαετίας του 1990 ευθύνεται εν μέρει για την αργή προσπάθεια εξευρωπαϊσμού στη Μολδαβία, με αποτέλεσμα να καθυστερήσει η θεσμοθέτηση της διμερούς σχέσης ΕΕ – Μολδαβίας και η κοινωνικοποίηση των ελίτ της Μολδαβίας. Το θέμα «εξευρωπαϊσμός» συνέχισε να αποτελεί κύριο ζήτημα πριν τις εκλογές του 2001, καθώς ο ηγέτης του ΚΚΜ Vladimir Voronin δήλωσε ότι η ένταξη προς την ΕΕ ήταν μία «αστεία ιδέα». Μετά την άνοδο του ΚΚΜ στην εξουσία το 2001, οι σχέσεις με τη Ρωσία βελτιώθηκαν αισθητά, καθώς ο Voronin επισκέφθηκε τη Μόσχα μόλις δύο εβδομάδες μετά την εκλογή του, και δήλωσε ότι η Μολδαβία δεν μπορεί να ενταχθεί στην ΕΕ παρά μόνο αν το κάνουν και άλλα κράτη της CIS¹¹⁸⁵.

Ταυτόχρονα, οι πολίτες και η ηγεσία της Μολδαβίας αισθάνονταν ότι η ΕΕ είχε απομονώσει τη χώρα. Η Μολδαβία είχε προσχωρήσει στο Σύμφωνο Σταθερότητας για την Νοτιοανατολική Ευρώπη, στις 28 Ιουνίου 2001, αλλά σε

¹¹⁸⁴ Jacques Rupnik, “From Democracy Fatigue to Populist Backlash”, *Journal of Democracy* Vol.18 no4 (October 2007), pp.22-23

¹¹⁸⁵ Marius Vahl and Michael Emerson, “Moldova and the Transistrian Conflict”, www.ecmi.de/jemie/download/1-2004chapter4.pdf

αντίθεση με τα δυτικά Βαλκάνια, το Τσισινάου δεν μπορούσε να επωφεληθεί των Συμφωνιών Σταθερότητας και Σύνδεσης που προβλέπουν, στο τέλος, την ένταξη στην ΕΕ των μη συνδεδεμένων χωρών¹¹⁸⁶. Μια σημαντική καμπή στις σχέσεις ανάμεσα σε Μολδαβία και ΕΕ εμφανίστηκε κατά τη διάρκεια της δημοσίευσης της Επικοινωνίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής «η διευρυμένη Ευρώπη - γειτνίαση: ένα νέο πλαίσιο για τις σχέσεις με τους γείτονές μας της Ανατολής και του Νότου» στις 11 Μαρτίου 2003. Το έγγραφο δημιουργούσε ένα εργαλείο προώθησης της σταθερότητας και της ασφάλειας των ευρωπαϊκών συνόρων, ενσωματώνοντας τους μελλοντικούς γείτονες της ΕΕ μέσω πιο στενής οικονομικής συνεργασίας, και ενθαρρύνοντας τους να υιοθετήσουν τους ευρωπαϊκούς κανόνες και δημοκρατικές αξίες. Είναι από αυτήν την Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτνίασης που η Μολδαβία λαμβάνει από το 2003 μια μεγαλύτερη προσοχή εκ μέρους της ΕΕ¹¹⁸⁷. Έτσι, η Επιτροπή την 1^η Ιουλίου 2003 πρότεινε, στα πλαίσια της ΕΠΓ, τεχνικοοικονομική βοήθεια βασισμένη στην εμπειρία των ήδη καθιερωμένων κοινοτικών προγραμμάτων INTERREG, PHARE ΚΑΙ TACIS. Επίσης, στα πλαίσια της ΕΠΓ προβλέπονται συνεργασίες που ενισχύονται από τα δύο μέρη των εξωτερικών συνόρων της ΕΕ, Ρουμανία και Μολδαβία, ώστε να δείξει ότι τα νέα σύνορα μπορούν να είναι ασφαλή, χωρίς να τα κλείσει, και ότι μπόρεσε να εξασφαλίσει την εσωτερική ασφάλεια της ΕΕ, χωρίς να αποδυναμώσει τις τοπικές και περιφερειακές αλληλεγγύες¹¹⁸⁸.

Η ΕΠΓ, η οποία εφαρμόζεται μέσω διμερών Σχεδίων Δράσης, δεν προσφέρει προοπτική ένταξης, με συνέπεια να μην μπορεί να εξισωθεί η κινητήρια δύναμη για εσωτερικές μεταρρυθμίσεις με αυτή που προσφέρει η προοπτική ένταξης. Μετά την εφαρμογή του Σχεδίου Δράσης, το οποίο δημοσιεύτηκε στις 22 Φεβρουαρίου 2005, η ΕΕ προσέφερε Συμφωνία Ευρωπαϊκής Γειτνίασης, η οποία κάλυπτε τη συμμετοχή στην εσωτερική αγορά, τη συνεργασία στο πεδίο της ΚΕΠΠΑ και τον πυλώνα

¹¹⁸⁶ Το Σύμφωνο Σταθερότητας είχε ως στόχο να αναγνωρίσει την ιδιότητα μέλους στον Νοτιοανατολικό ευρωπαϊκό χώρο και να επιβεβαιώσει μια πιο ισχυρή δέσμευση από την ΕΕ υπέρ της διαδικασίας σταθεροποίησης και εκδημοκρατισμού της Μολδαβίας. Odette Tomescu – Hatto et Ronald Hatto, op. cit. pp.333-334

¹¹⁸⁷ Τα κίνητρα που παρέχονται από την ΕΕ βελτιώνονται τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά από τη σκοπιά της Μολδαβίας. Παρά το γεγονός ότι οι προοπτικές για ένταξη της Μολδαβίας παραμένουν λίγες, η ώθηση της ΕΕ προς τις δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις παραμένει ισχυρή. Οικονομικά, η ΕΕ είναι ένας από τους μεγαλύτερους δωρητές στη Μολδαβία. Τον Απρίλιο του 2002 η ΕΕ αποφάσισε να αποδώσει στη Μολδαβία (μαζί με Ουκρανία και Λευκορωσία) το ειδικό καθεστώς του «γείτονα της ΕΕ» και να την συμπεριλάβει στην Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτνίασης. Παρότι τότε δεν ήταν ξεκάθαρο τι θα προσφέρει το νέο καθεστώς στη Μολδαβία, θεωρήθηκε από τις αρχές της χώρας ως ξεκάθαρο σημάδι της προσοχής της ΕΕ προς τη Μολδαβία.

¹¹⁸⁸ Odette Tomescu – Hatto et Ronald Hatto, op. cit. p.335

δικαιοσύνης και εσωτερικών υποθέσεων¹¹⁸⁹. Η επιτυχία της ευρωπαϊκής προσέγγισης του Τσισινάου εξαρτάται από τα αποτελέσματα της επίτευξης 80 στόχων και εφαρμογής 294 δράσεων σε 7 πεδία δράσης μαζί με την ΕΕ μέχρι το τέλος του 2007. Η πλειοψηφία αυτών των στόχων και δράσεων βρίσκονται υπό την ευθύνη της Μολδαβίας, 14 αναφέρονται σαφώς στην ΕΕ και 40 πρέπει να αντιμετωπιστούν και από τα δύο μέρη¹¹⁹⁰.

Η συμμετοχή της Μολδαβίας στην ΕΠΓ δεν ήταν ανάμεσα στους στόχους του ΚΚΜ όταν εκλέχθηκε, αλλά η κυβέρνηση της Μολδαβίας υποχρεώθηκε από τις εξελίξεις να ζητήσει τη θεσμοθέτηση συνεργασίας με την ΕΕ. Η ένταξη στο ΝΑΤΟ ουδέποτε αποτελούσε επιλογή της Μολδαβίας, λόγω του συνταγματικά κατοχυρωμένου καθεστώτος ουδετερότητας. Η κυβέρνηση της Μολδαβίας αποφάσισε ότι η καλύτερη επιλογή ήταν η σύνδεση και ένταξη στην ΕΕ, η οποία θεωρήθηκε και ως προϋπόθεση για διατήρηση του καθεστώτος ουδετερότητας. Με αυτή τη στρατηγική επιλογή συμφωνεί μέχρι σήμερα η πλειοψηφία των πολιτών και τα περισσότερα πολιτικά κόμματα. Ένας επιπλέον λόγος ήταν ότι η επικείμενη ένταξη της Ρουμανίας στην ΕΕ είχε οδηγήσει ήδη από το 2000 πολλούς Μολδαβούς στη ρουμανική πρεσβεία στο Τσισινάου, να αποκτήσουν τη ρουμανική υπηκοότητα. Αυτό δείχνει ότι οι Μολδαβοί πολίτες φοβούνται να αποκλειστούν από την κοινή ευρωπαϊκή περιοχή. Παρόλα αυτά, υπάρχει διαφορά μεταξύ απόκτησης της υπηκοότητας και ένωσης των δύο κρατών¹¹⁹¹.

Ανάμεσα στις πολιτικές ελίτ στη Μολδαβία, οι διαφορές μεταξύ στη «σλαβική επιλογή» της κυβέρνησης του ΚΚΜ και της «ευρωπαϊκής επιλογής» της αντιπολίτευσης, δεν αντικατοπτρίζουν πλήρως την πραγματικότητα που προβάλλεται. Το ζήτημα που καθορίζει τη μορφή αυτών των διαφορών είναι η επίλυση της κρίσης στην Υπερδνειστερία. Πολλοί από αυτούς που ζητούν μεγαλύτερη ενασχόληση της ΕΕ στη σύγκρουση, δίνουν έμφαση στην ΕΕ ως δρώντα που μπορεί να εξισορροπήσει

¹¹⁸⁹ Moldova Azi, 10/05/2006

¹¹⁹⁰ Ανάμεσα στις πιο σημαντικές εξελίξεις, η Επιτροπή αναφέρει τις ακόλουθες: διαχείριση των συνόρων Μολδαβίας – Ουκρανίας, συνεργασία με διεθνείς οικονομικούς θεσμούς, μείωση της φτώχειας, η απόκτηση του Γενικευμένου Συστήματος Προτιμήσεων της ΕΕ, επιτυχίες στην αντιμετώπιση του οργανωμένου εγκλήματος και του ανθρώπινου trafficking. Από την άλλη πλευρά, τα βασικά προβλήματα είναι η ανεπαρκής εφαρμογή των στρατηγικών μεταρρυθμίσεων, η ανεπαρκής ελευθερία του Τύπου, η διαδεδομένη διαφθορά και η παρέμβαση της κυβέρνησης στο επιχειρηματικό κλίμα. Moldova Azi, 29/01/2007

¹¹⁹¹ Η Μολδαβία ήταν το τρίτο κράτος, μετά από Ρωσία και Ουκρανία, που υπέγραψε τη Συμφωνία Συνεργασίας με την ΕΕ. Πολλές δημοσκοπήσεις έχουν δείξει ότι η πλειοψηφία του πληθυσμού της Μολδαβίας είναι συνεχώς υπέρ της ένταξης στην ΕΕ. Τονίστηκε ότι παρά τις διατάξεις της Συνθήκης του Μάαστριχτ για την ΚΕΠΠΑ, οι Αυστρία, Φινλανδία και Σουηδία εντάχθηκαν το 1995 στην ΕΕ ως ουδέτερα κράτη. Mihai Druta, op. cit. pp.66 & 83-84

την εκτεταμένη ρωσική επιρροή¹¹⁹². Ο Πρόεδρος Voronin είχε συχνά δηλώσει ότι ένταξη της Μολδαβίας στην ΕΕ θα βοηθήσει στην επίλυση της σύγκρουσης στην Υπερδνειστερία. Η στροφή του Voronin προς τη Δύση το 2005 ήταν συνέπεια της εμπειρίας των σχέσεων με τη Ρωσία. Ο Πρόεδρος είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η Ρωσία προσπαθεί να καταστήσει τη Μολδαβία ξανά αποικία της, κυρίως μετά την απόρριψη του Kozak Memorandum τον Νοέμβριο του 2003¹¹⁹³.

9.2.2.4. Ο ρόλος του NATO στον εκδημοκρατισμό

Η αντίληψη που κυριαρχεί στην Ευρώπη μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου είναι ότι το NATO δεν έχει την ικανότητα να προωθήσει τον εκδημοκρατισμό. Παρόλα αυτά, τον Φεβρουάριο του 1995 ο Υπουργός Άμυνας των ΗΠΑ William Perry παρουσίασε τις «Αρχές Perry» που καθόριζαν ποια κράτη θα ενταχθούν στο NATO. Δηλώνοντας ότι η διάδοση και προστασία της δημοκρατίας είναι μία από τις 4 κύριες αρχές του NATO, ο Perry δήλωσε ότι τα νέα μέλη θα πρέπει να διατηρήσουν τους δημοκρατικούς θεσμούς. Τόνισε, επίσης, ότι η διάδοση της δημοκρατίας θα σταθεροποιήσει την περιοχή, γιατί οι δημοκρατίες δεν πολεμούν μεταξύ τους¹¹⁹⁴.

Οι προτάσεις Perry προέβλεπαν την ανάπτυξη τριών μηχανισμών για τον εκδημοκρατισμό των πρώην κομμουνιστικών κρατών. Ο πρώτος μηχανισμός διατυπώνει μία γραμμική πρόταση: το NATO υπόσχεται να δεχτεί κράτη που κάνουν δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις, και τα πιθανά νέα μέλη ανταποκρίνονται με την υιοθέτηση τέτοιων μεταρρυθμίσεων. Δεύτερον, η ένταξη στο NATO μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως μέσο διατήρησης μεταρρυθμίσεων υπό την αίρεση της

¹¹⁹² Υπάρχει αυξημένος σκεπτικισμός για την ΕΕ στην ηγεσία της Υπερδνειστερίας, ιδιαίτερα μετά την απαγόρευση ταξιδιών που επέβαλε το 2003 και τη σύναψη τελωνειακής συμφωνίας μεταξύ Ουκρανίας και Μολδαβίας. Διαιρέσεις εντός της ελίτ της Υπερδνειστερίας αναφορικά με την ΕΕ γίνονται εμφανείς, με μία ομάδα νεότερων στελεχών να πιέζουν για πιο φιλοευρωπαϊκή πολιτική. Marius Vahl and Michael Emerson, "Moldova and the Transnistrian Conflict", www.ecmi.de/jemie/download/1-2004chapter4.pdf

¹¹⁹³ Μέχρι τη νίκη του Yushchenko στις εκλογές του 2004 στην Ουκρανία, η Ρωσία έλεγχε τις 4 από τις 5 ψήφους στις συνομιλίες για την επίλυση της διένεξης: τη δική της, του ΟΑΣΕ (λόγω της στήριξης των ΗΠΑ για λύση ομοσπονδίας), της Ουκρανίας υπό τον Kuchma και της Υπερδνειστερίας. Ο Voronin εξόργισε τη Ρωσία όταν δεν επέτρεψε τους Ρώσους παρατηρητές ή από την Κοινοπολιτεία στις εκλογές του 2005. Ο Voronin και ο Saakashvili αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν τον Yanukovych ως νικητή των εκλογών το 2004, αλλά αναγνώρισαν την εκλογή Yushchenko αμέσως και ήταν στην ορκωμοσία του. Infotag, 06/05/2008

¹¹⁹⁴ Οι υποστηρικτές της διεύρυνσης του NATO ισχυρίζονται ότι θα βοηθήσει στη σταθεροποίηση της Ανατολικής Ευρώπης τουλάχιστον με 3 τρόπους: α)μία ισχυρή δέσμευση της Δύσης στα πρώην κομμουνιστικά κράτη της περιοχής θα αποτρέψει κάθε μελλοντική ρωσική επίθεση β)η διεύρυνση θα μειώσει την πιθανότητα σύγκρουσης ανάμεσα στα μέλη του NATO και γ)θα προωθούσε τον εκδημοκρατισμό στην περιοχή. Dan Reiter, "Why NATO Enlargement Does Not Spread Democracy", *International Security* Vol.25 No4 (Spring 2001), pp.41&45

αποβολής από τη συμμαχία κράτους που ασπάζεται τον αυταρχισμό. Ο τρίτος μηχανισμός αφορά τις σχέσεις στρατού και πολιτικής εξουσίας, ώστε να εμπεδωθεί η δημοκρατία, ελαχιστοποιώντας το ενδεχόμενο στρατιωτικού πραξικοπήματος σε περίπτωση οικονομικής κρίσης¹¹⁹⁵.

Οι παραπάνω μηχανισμοί στην πράξη δεν εφαρμόστηκαν για δύο λόγους. Ο πρώτος ήταν ότι τον εκδημοκρατισμό μετά τον Ψυχρό Πόλεμο προώθησε κυρίως η ΕΕ, η οποία σαφώς απαιτεί τη δημοκρατία ως προϋπόθεση ένταξης και περιλαμβάνει μέτρα που επιτρέπουν την επιβολή κυρώσεων σε μέλη που απομακρύνονται από τις δημοκρατικές αξίες. Ο δεύτερος λόγος είναι ότι το NATO έλαβε υπόψη στους υπολογισμούς του τη πιθανή αντίδραση της Ρωσίας, υπολογισμοί που δεν επέτρεψαν στα κράτη της Βαλτικής να ενταχθούν στο πρώτο κύμα διεύρυνσης. Αυτή η εξέλιξη υπονόμει τη δυνατότητα της συμμετοχής στο NATO ως «καρώτο» για τον εκδημοκρατισμό, γιατί ανέδειξε την αδυναμία του συστήματος καπιταλιστικής δημοκρατίας να εγγυηθεί την ένταξη στο NATO. Εν συντομία, η σχέση μεταξύ διεύρυνσης NATO και εκδημοκρατισμού στην Ανατολική Ευρώπη γίνεται καλύτερα κατανοητή με τους ακόλουθους όρους: η Πολωνία, η Ουγγαρία και η Τσεχία επέλεξαν τη δημοκρατία γιατί ήταν η βούληση της πλειοψηφίας, η άρχουσα ελίτ και η κοινή γνώμη ήταν υπέρ της συμμετοχής στο NATO, αλλά οι ηγεσίες άρχισαν να ζητούν την ένταξη μετά την εγκαθίδρυση δημοκρατικών θεσμών¹¹⁹⁶.

Η αδυναμία του NATO να συμβάλει στον εκδημοκρατισμό εντείνεται και από τις εντάσεις στο εσωτερικό του, που φανερώθηκαν κατά την ιρακινή κρίση του 2003, όταν μία βαθιά διαίρεση συνέβη μεταξύ της παλιάς Ευρώπης (Γαλλία, Γερμανία, Βέλγιο) και των προσανατολισμένων στις ΗΠΑ κρατών (Βρετανία, Ισπανία και τα περισσότερα κράτη της διεύρυνσης στην Ανατολή). Παραδόξως, δεν ήταν πια αναγκαίο για τα πρώην κομμουνιστικά κράτη να ενταχθούν στο NATO, μολονότι πλέον ήταν δυνατό. Ο λόγος είναι ότι το NATO δεν λειτουργούσε πια ως πολυμερές σώμα, εξαιτίας της αμερικάνικης στρατιωτικής πρωτοκαθεδρίας και της απροθυμίας των ΗΠΑ να υποταχθούν σε πολυμερή σώματα. Η συζήτηση για το ρόλο του NATO συνοδεύτηκε από αντιπαράθεση για τη διεύρυνση του, καθώς οι ρωσικές ελίτ ήταν ιδιαίτερα ανήσυχες για το τελευταίο, ενώ οι δημοσκοπήσεις έδειχναν ότι η κοινή γνώμη επίσης αντιτιθόταν στη διεύρυνση του NATO στην Ανατολή, άποψη που ενισχύθηκε από τους βομβαρδισμούς της Σερβίας. Όταν ανήλθε στην εξουσία ο

¹¹⁹⁵ Ibid. pp.52&54

¹¹⁹⁶ Ibid. pp.60 &66

Πούτιν ρωτήθηκε αν θα συμμετέχει η Ρωσία στο NATO, και απάντησε «γιατί όχι». Η απάντηση ήταν σημαδι, κατά τα λόγια του Πούτιν, ότι η Ρωσία είναι μέρος του ευρωπαϊκού πολιτισμού και δεν μπορεί να αποκοπεί από την Ευρώπη ή από τον αποκαλούμενο «πολιτισμένο κόσμο», όποτε η θεώρηση του NATO ως εχθρού είναι καταστροφική για τη Ρωσία¹¹⁹⁷.

9.3. Η επίλυση της σύγκρουσης στην Υπερδνειστερία

9.3.1. Το πλαίσιο των συγκρούσεων στην πρώην ΕΣΣΔ

Προς το τέλος της περιόδου της περεστρόικα, η ηγεσία της ΕΣΣΔ προσπάθησε να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο απόσχισης των Βαλτικών δημοκρατιών, της Γεωργίας και της Μολδαβίας. Προς αυτό το σκοπό τον Απρίλιο του 1990, το Ανώτατο Σοβιέτ της ΕΣΣΔ υιοθέτησε Νόμο για την Αποκέντρωση Εξουσιών μεταξύ της ΕΣΣΔ και των Υποκειμένων της Ομοσπονδίας. Σύμφωνα με αυτό το νόμο, οι Αυτόνομες Δημοκρατίες εξισώθηκαν στα δικαιώματα τους με τις Δημοκρατίες της Ένωσης. Οι πρώτες μπορούσαν πλέον να συνάψουν διμερείς συμφωνίες με τις δεύτερες. Ο στόχος ήταν διττός: να αποφύγει την αποσκίρτηση των Δημοκρατιών από την Ένωση, αν χρειαστεί σε βάση συννομοσπονδίας, και να διατηρήσει σε αυτές το φόβο σύγκρουσης με τις αυτόνομες οντότητες που φιλοξενούν¹¹⁹⁸.

Τα μετασοβιετικά de facto κράτη – συγκεκριμένα το Ναγκόρνο Καραμπάχ, η Υπερδνειστερία, η Αμπχαζία και η Νότια Οσετία – επικαλούνται δύο πηγές νομιμοποίησης και δύο ιστορικές/ ηθικές πηγές για να στηρίξουν τα αιτήματά τους για ανεξάρτητη κρατική υπόσταση. Η πρώτη πηγή νομιμοποίησης αναφέρεται στον ορισμό της κυριαρχίας που υιοθετούν οι αρχές των de facto κρατών, σύμφωνα και με τη Σύμβαση του Μοντεβιδέο του 1933. Ο Vladimir Bodnar, πρόεδρος της επιτροπής ασφαλείας του κοινοβουλίου της Υπερδνειστερίας, όρισε σαφώς τα στοιχεία του παραπάνω ορισμού: «Τι ορίζει ένα κράτος; Πρώτον, θεσμοί. Δεύτερον, μία επικράτεια. Τρίτον, ο πληθυσμός. Τέταρτον, μία οικονομία και ένα οικονομικό σύστημα. Τα έχουμε όλα αυτά»¹¹⁹⁹. Η δεύτερη πηγή νομιμοποίησης που επικαλούνται είναι το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση. Όλα τα de facto κράτη έχουν

¹¹⁹⁷ Richard Sakwa, *Putin: Russia's Choice*, London and New York: Routledge 2003, p.219

¹¹⁹⁸ Στη Μολδαβία το παραπάνω σύστημα δούλεψε: η δημιουργία της Δημοκρατίας της Υπερδνειστερίας, που απαιτούσε ειδικό καθεστώς, έχει αποτρέψει τη σύνδεση της Μολδαβίας με τη Ρουμανία και επέτρεψε στο Κρεμλίνο να ανακτήσει την επιρροή του.

¹¹⁹⁹ Υπάρχουν ομοιότητες μεταξύ αυτών των περιοχών. Όλες έχουν προεδρικά συστήματα και μη ανεπτυγμένες κομματικές δομές. Παρότι έχουν πολιτικές διαφορές μεταξύ τους, η πολιτική είναι ιδιαίτερα προσωποπαγής.

παρουσιάσει τα αιτήματα τους για ανεξαρτησία στη βάση εκλογών ή δημοψηφισμάτων και νομοθετικών πράξεων σε αυτούς τους όρους. Τα συγκεκριμένα κράτη έχουν, επίσης, υιοθετήσει νέα συντάγματα που διαφυλάσσουν αυτά που θεωρούνται ως δημοκρατικές αποφάσεις για την ανεξαρτησία και την κυριαρχία. Τρίτον, επικαλούνται μία ιστορική πηγή, ότι η διαδικασία κρατικής συγκρότησης στις αποσχισμένες περιοχές βασίζεται στη θέση ότι τα σημερινά κράτη αντιπροσωπεύουν την τελευταία φάση μία μακράς ιστορικής διαδικασίας, η οποία είχε ξεκινήσει τον 19^ο αιώνα στα Βαλκάνια¹²⁰⁰. Τέλος, οι αρχές όλων των αποσχισμένων περιοχών επιμένουν σε ένα εγγενές ηθικό δικαίωμα στην αυτοδιάθεση απέναντι στην «ξένη» ή «επιβληθείσα» εξουσία, την οποία θεωρούν ότι πρέπει να αποτινάξουν. Όπως δήλωσε ο Πρόεδρος του Ανώτατου Σοβιέτ της Υπερδνειστερίας Grigory Maracutsa, «Η Υπερδνειστερία είναι κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος γιατί η Μολδαβία προσπάθησε να επιλύσει τη σύγκρουση με τη χρήση βίας»¹²⁰¹.

Στο εσωτερικό των de facto κρατών, η πολιτική σταθερότητα βασίζεται στον διεφθαρμένο κορπορατισμό. Οι αρχές προσπάθησαν να εξουδετερώσουν πιθανές εσωτερικές απειλές, ενσωματώνοντας τους αντιτιθέμενους στην οικονομική και πολιτική ζωή της περιοχής. Στην Υπερδνειστερία η βιομηχανική ομάδα Sheriff λειτουργεί σημαντικούς τομείς της εγχώριας οικονομίας, μεταξύ των οποίων τηλεοπτικούς σταθμούς, τη μοναδική εταιρεία τηλεπικοινωνιών της περιοχής, την εβδομαδιαία εφημερίδα Delo και μία σειρά από βενζινάδικα. Σε αντάλλαγμα, η Sheriff έχει αναλάβει κοινωνικές λειτουργίες υπέρ της αποσχιστικής οντότητας, όπως η κατασκευή του νέου καθεδρικού ναού στην Τίρασπολ¹²⁰².

Τα 4 de facto κράτη – Ναγκόρνο Καραμπάχ, Υπερδνειστερία, Αμπχαζία, Νότια Οσετία – συμπεριφέρονται στη διεθνή σκηνή ως να ήταν ανεξάρτητες οντότητες και συνεργάζονται μεταξύ τους σε κάποιο βαθμό. Έχουν επίσημα αναγνωρίσει την ύπαρξη της άλλης και οι 4 Πρόεδροι ανταλλάσσουν επισκέψεις την ημέρα της ανεξαρτησίας κάθε Δημοκρατίας. Οι επίσημες αποστολές υπογράφουν εμπορικές συμφωνίες, οι επιχειρήσεις εφαρμόζουν συμφωνίες εισαγωγών –

¹²⁰⁰ Οι διανοούμενοι στις περιοχές που έχουν αποσχιστεί εργάστηκαν να ανακαλύψουν πολιτιστικούς ή ιστορικούς ήρωες, γύρω από τους οποίους μπορούσαν να οικοδομηθούν ανεπίσημες λατρείες. Στην Υπερδνειστερία, ο Alexander Suvorov, ο στρατηγός του 18^{ου} αιώνα που κατέκτησε την περιοχή για τη Ρωσική Αυτοκρατορία, έγινε σύμβολο για την περιοχή και εμφανίζεται πάνω στο καινούργιο ρούβλι της Υπερδνειστερίας.

¹²⁰¹ Dov Lynch, “Separatist States and Post – Soviet Conflicts”, International Affairs Vol.78 no4 (October 2002), pp.836-837

¹²⁰² Ibid. p.842

εξαγωγών, και οι υπηρεσίες ασφαλείας μοιράζονται πληροφορίες για πιθανές απειλές¹²⁰³. Αυτά τα ανεπίσημα δίκτυα πήραν επίσημη μορφή τον Νοέμβριο του 2000, όταν οι Υπουργοί Εξωτερικών των 4 Δημοκρατιών διοργάνωσαν επίσημη διάσκεψη στην Τίραςπολ και συμφώνησαν να συντονίσουν τις διαπραγματευτικές τους θέσεις στις συνομιλίες με τις τρεις κεντρικές κυβερνήσεις – Αρμενία, Γεωργία και Μολδαβία¹²⁰⁴.

Οι παραπάνω συγκρούσεις διαφέρουν σε σημαντικά σημεία από τις αντίστοιχες στην Κεντρική Ασία, αλλά έχουν και μία σημαντική ομοιότητα. Η ομοιότητα είναι ότι όλες οι συγκρούσεις φέρουν τα σημάδια μίας ιδεολογικής και πολιτικής διένεξης μεταξύ νέων κοινωνικοπολιτικών σχηματισμών και των κληρονόμων ενός μετά-κομμουνιστικού κόμματος και κρατικού συστήματος. Καθώς, όμως, οι συγκρούσεις εξελίσσονταν, η ιδεολογία και οι κομματικοί δεσμοί μεταξύ των συμμετεχόντων έχασαν σε σημασία, δίνοντας τη θέση τους στην επικράτηση των συμφερόντων της περιοχής και της φατρίας. Η πρώτη σημαντική διαφορά είναι ότι στις Δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας, η νομενκλατούρα είχε την τάση είτε να συνασπίζεται ή αντίθετα να διασπάται σύμφωνα με την αρχή της «περιφερειακής πίστης»¹²⁰⁵.

Η δεύτερη διαφορά είναι ότι η κύρια διαχωριστική γραμμή που σχηματίστηκε αρχικά ήταν μεταξύ του εκσυγχρονισμένου, βιομηχανικά αναπτυγμένου βορρά και του πιο παραδοσιακού, αγροτικού νότου των κρατών. Η σύγκρουση βορρά – νότου ήταν συνέπεια και της υπερεκπροσώπησης των «βορείων» στα κομματικά όργανα και τους μηχανισμούς καταστολής¹²⁰⁶. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Τατζικιστάν: ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ της κυβέρνησης και της ενωμένης ισλαμικής αντιπολίτευσης, κατάφερε να επιλυθεί γρήγορα¹²⁰⁷. Η απουσία

¹²⁰³ Είναι χαρακτηριστικό ότι το φθινόπωρο του 2000 μία αποστολή ηγετών των ΜΚΟ της Μολδαβίας έφτασε στη Γεωργία και ζήτησε, μέσω του γραφείου του ΟΑΣΕ, να πραγματοποιήσει σύντομη επίσκεψη στη Νότια Οσετία. Ο ΟΑΣΕ επέστρεψε με αρνητική απάντηση, καθώς ο Πρόεδρος της Βουλής της Υπερδνειστερίας ήταν στη Νότια Οσετία λίγες εβδομάδες νωρίτερα για τους εορτασμούς της 10^{ης} επετείου από την ανεξαρτησία της περιοχής και συμβούλευσε τα Υπουργεία Εσωτερικών και Εξωτερικών να μην επιτρέψουν την επίσκεψη των Μολδαβών.

¹²⁰⁴ Charles King, *“The Benefits of Ethnic War: Understanding Eurasia’s Unrecognized States”*, World Politics Vol.53 no4 (July 2001), pp.542-543

¹²⁰⁵ Aziz Niyazi, *“Tajikistan I: The Regional Dimension of Conflict”* in Michael Waller, Bruno Coppieters and Alexei Malashenko, *Conflicting Identities and the State in Post – Soviet Russia and Eurasia*, London – Portland: Frank Cass 1998, pp.146 & 154

¹²⁰⁶ Ibid. p.155

¹²⁰⁷ Το φθινόπωρο του 1991 η αντί-κομμουνιστική εκστρατεία της Μόσχας βρήκε απήχηση στο Τατζικιστάν. Η αναγεννημένη αντιπολίτευση, την ηγεσία της οποίας είχαν οι νότιοι, αποφάσισε να ξεφορτωθεί την εξουσία του ΚΚ, και μαζί το μονοπώλιο των βόρειων στις κορυφαίες κρατικές θέσεις. Αλλά το 1991 οργανώσεις με σαφή περιφερειακή χροιά εντάχθηκαν στην πολιτική σκηνή. Το Κόμμα

σύγκρουσης γύρω από τη θεμελιώδη «ιδέα» του Τατζικιστάν – την επικράτεια του, τα όρια του έθνους και τους πολίτες του – δημιούργησε μίας μορφής κοινή αντίληψη μεταξύ των μερών για την εγκαθίδρυση ειρηνευτικής διαδικασίας. Αντιθέτως, οι συγκρούσεις στον Καύκασο, την Υπερδνειστερία και την Τσετσενία αντανakλούν διαφορές σχετικά με το πεδίο αρμοδιοτήτων και το εύρος του εδάφους των μητροπολιτικών κρατών. Ο στόχος των συγκεκριμένων αποσχιστικών ομάδων δεν είναι να καταλάβουν την εξουσία στις πρωτεύουσες των μητροπολιτικών κρατών, ούτε να διαπραγματευτούν την κατανομή των κρατικών εξουσιών στο πλαίσιο της δεδομένης επικράτειας: στόχος τους είναι η έξοδος από το μητροπολιτικό κράτος¹²⁰⁸.

Η Μολδαβία, η Γεωργία και το Αζερμπαϊτζάν αντιμετώπισαν εξ αρχής το δίλημμα αν θα αναπτύξουν σχέσεις με τα αποσχιστικά καθεστώτα, συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο και στη βιωσιμότητα τους. Το δίλημμα αυτό ήταν ιδιαίτερα έντονο στο οικονομικό επίπεδο. Η πρώτη επιλογή ήταν να αναπτύξουν οικονομικούς δεσμούς με την αποσχιστική περιοχή, όπως έχει κάνει η Μολδαβία. Παρότι συγκεκριμένες ομάδες έχουν ωφεληθεί από αυτή τη συνεργασία, δεν έχει γίνει τίποτα για να μειωθεί ο αριθμός των δασμών από την Υπερδνειστερία και των παράνομων τελωνείων στην ουδέτερη ζώνη κατά μήκος του ποταμού Δνείστερου. Επιπλέον, η συνεργασία δεν έχει αυξήσει το βαθμό εμπιστοσύνης ανάμεσα στα δύο μέρη, καθώς οι αποσχιστικές αρχές εκμεταλλεύτηκαν τη συνεργασία για να ενισχύσουν την ανεξαρτησία τους. Η δεύτερη επιλογή ήταν ο αποκλεισμός των αποσχιστικών περιοχών, όπως έχουν κάνει η Γεωργία και το Αζερμπαϊτζάν. Αυτοί οι αποκλεισμοί έχουν επηρεάσει αρνητικά την οικονομική ανάπτυξη των περιοχών, αλλά από την άλλη καλλιέργησαν την ανυπακοή των αρχών και τις ώθησαν να αναπτύξουν οικονομίες συντήρησης¹²⁰⁹.

Ο ΟΑΣΕ έχει αναμειχθεί ενεργά στην επίλυση των συγκρούσεων, με τη πολιτική του να συνίσταται στην προσέγγιση και συνεργασία μεταξύ των μητροπολιτικών κρατών και των αποσχισμένων περιοχών. Παρόλα αυτά, λίγα έχουν επιτευχθεί για τρεις λόγους. Πρώτον, σε όλες τις περιπτώσεις οι κεντρικές κυβερνήσεις μιλούν από θέση αδυναμίας: έχοντας ηττηθεί στο πεδίο των μαχών, δεν έχουν την ικανότητα να προσφέρουν πολλά στις αποσχισμένες οντότητες. Από την

Ισλαμικής Αναγέννησης του Τατζικιστάν και το Δημοκρατικό Κόμμα Τατζικιστάν, που έκαναν ενεργή συνεισφορά στην πολιτική ζωή, κυρίως αντανakλούσαν τα συμφέροντα και αισθήματα των πολιτών από τις νοτιοανατολικές περιοχές.

¹²⁰⁸ Don Lynch, “Separatist States...”, op. cit. p.834

¹²⁰⁹ Ibid. p.844

άλλη, οι αποσχισμένες οντότητες επιμένουν πρώτα να αναγνωριστούν ως ανεξάρτητα κράτη και μετά να συμμετέχουν στις διαπραγματεύσεις, στοχεύοντας στη δημιουργία μίας χαλαρής συνομοσπονδίας. Οι κεντρικές κυβερνήσεις προτείνουν ακριβώς το αντίθετο, δηλαδή πρώτα την αποδοχή και διατήρηση της κρατικής ενότητας και μετά τη διεξαγωγή συζητήσεων για την αποκέντρωση της εξουσίας. Δεύτερον, λόγω των ωφέλιμων οικονομιών αδιεξόδου, οι κύριες ελίτ και στις δύο πλευρές δεν έχουν σημαντικό κίνητρο να εφαρμόσουν τις συμφωνίες που έχουν υπογραφεί. Τρίτον, οι πολιτικές που ακολουθούν οι διεθνείς μεσολαβητές έχουν κατά καιρούς ενισχύσει την τάση των αποσχισμένων οντοτήτων να απαιτήσουν κρατική υπόσταση. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Υπερδνειστερίας, όπου η αποστολή του ΟΑΣΕ ενθάρρυνε τις κυβερνήσεις της Μολδαβίας να υπογράψουν τις συμφωνίες που δημιούργησαν τελωνεία στην περιοχή, διευκολύνοντας το παράνομο εμπόριο. Αργότερα ο ΟΑΣΕ πίεσε τη Μολδαβία να υπογράψει νέα συμφωνία που δέσμευε και τα δύο μέρη στη συνύπαρξη στα πλαίσια «κοινού κράτους», διατύπωση που η Υπερδνειστερία ερμηνεύει ως συναίνεση της Μολδαβίας για την εγκαθίδρυση χαλαρής συνομοσπονδίας¹²¹⁰.

Το πλαίσιο των συγκρούσεων συμπληρώνει ο ρόλος της Ρωσίας ως μεσολαβητής και η γενικότερη εξωτερική πολιτική της στο Εγγύς Εξωτερικό. Στις παραπάνω συγκρούσεις, η Ρωσία βοήθησε στρατιωτικά τα αποσχιστικά κινήματα και ταυτόχρονα κατάφερε να επιβληθεί ως ο βασικός μεσολαβητής, συμμετέχοντας με μεγάλες δυνάμεις στις ειρηνευτικές επιχειρήσεις¹²¹¹. Η εξωτερική πολιτική και η πολιτική ασφάλειας της Ρωσίας υπήρξε περίπλοκη μετά τις παραπάνω συγκρούσεις, αλλά περιστράφηκε γύρω από τρεις συνιστώσες, που αποδείχτηκαν σημαντικές για τις αποσχισμένες περιοχές. Πρώτον, η ρωσική οικονομική στήριξη: το ρωσικό μονοπώλιο φυσικού αερίου, η Gazprom, ενώ πίεζε το Αζερμπαϊτζάν, τη Γεωργία και τη Μολδαβία να εξοφλήσουν το τεράστιο ενεργειακό χρέος τους, συνέχιζε να παρέχει επιδοτούμενο φυσικό αέριο στις μη αναγνωρισμένες περιοχές. Δεύτερον, οι διαπραγματεύσεις με τη Γεωργία και τη Μολδαβία σχετικά με την αποχώρηση των ρωσικών ενόπλων δυνάμεων συνδέθηκε με την επίλυση των αποσχιστικών διενέξεων. Τρίτον, η πολιτική θεωρήσεων και η παραχώρηση υπηκοότητας από τη Ρωσία

¹²¹⁰ Charles King, op. cit. pp.548-549

¹²¹¹ Στο Ναγκόρνο Καραμπάχ η Ρωσία επέβαλε εκκευρία τον Μάιο του 1994, αλλά ακόμα δεν έχει καθοριστεί το καθεστώς της περιοχής. Στη Νότια Οσετία η εκκευρία επιτεύχθηκε το 1992, και στην Αμπχαζία, τον Μάιο του 1994, εγκαθιδρύθηκε ειρηνευτική επιχείρηση της CIS, στην πράξη πλήρως ρωσική, για να επιβλέπει τη ζώνη ασφαλείας κατά μήκος του ποταμού Inguri.

ενθάρρυναν τις αποσχισμένες περιοχές να θεωρούν εαυτούς ως ανεξάρτητα κράτη. Τα μητροπολιτικά κράτη ακόμη διστάζουν να καθιερώσουν διπλή υπηκοότητα, γιατί φοβούνται ότι οι κάτοικοι των αποσχισμένων περιοχών θα εξασφαλίσουν ξένη υπηκοότητα και θα αποσυνδεθούν περαιτέρω από το κέντρο¹²¹².

Παρά τις πολυετείς προσπάθειες για οριστική επίλυση των παραπάνω συγκρούσεων, το πραγματικό εμπόδιο είναι το γεγονός ότι, κάτω από την όψη των ανεπίλυτων αντιπαραθέσεων και των διεθνών διαπραγματεύσεων, οι πολιτικές ελίτ σε κάθε περιοχή κατάφεραν να οικοδομήσουν κράτη που λειτουργούν σχεδόν όσο καλά όσο τα μητροπολιτικά κράτη, στα οποία ανήκουν ακόμα επίσημα. Αυτές οι οντότητες προστατεύονται από ανεξάρτητους στρατούς, που έχουν επαρκή εξοπλισμό και ανθρώπινο δυναμικό: 15 με 20 χιλιάδες στο Καραμπάχ, 5 με 10 χιλιάδες στην Υπερδνειστερία, 2 χιλιάδες στη Νότια Οσετία και 5 χιλιάδες στην Αμπχαζία. Οι μηχανισμοί της «λαθραίας κρατικής συγκρότησης» έχουν γίνει ξεκάθαροι σε κάθε περίπτωση: τα οικονομικά οφέλη από το αδύναμο κράτος, η στήριξη σημαντικών εξωτερικών δρώντων, η νομιμοποίηση της κρατικότητας μέσω πολιτιστικών και εκπαιδευτικών πολιτικών, η συνενοχή των κεντρικών κυβερνήσεων, και σε κάποιες περιπτώσεις η αδιαφορία των διεθνών διαπραγματευτών¹²¹³.

Το πλαίσιο των συγκρούσεων έχει οδηγήσει σε δύο συμπεράσματα σχετικά με την κατάσταση ανασφάλειας και την εκμετάλλευση αυτής. Πρώτον, στο εσωτερικό των αποσχισμένων περιοχών έχουν οξυνθεί οι παραστάσεις απειλής από τα μητροπολιτικά κράτη¹²¹⁴. Αυτό δεν σημαίνει ότι τα μητροπολιτικά κράτη δεν αποτελούν πραγματική απειλή. Παρόλα αυτά, η έμφαση που δίνεται στην «μητροπολιτική» απειλή ξεπερνάει μία ορθολογική εκτίμηση των αναγκών και προϋποθέσεων. Αυτή είναι η περίπτωση της Υπερδνειστερίας: οποιαδήποτε αντικειμενική εκτίμηση της απειλής από τη Μολδαβία θα συμπεράνε ότι είναι σχεδόν μηδαμινή, σε όρους ικανότητας και προθέσεων. Παρόλα αυτά, ο Υπουργός

¹²¹² Πέραν της Ρωσίας, μόνο η αρμένικη διασπορά έχει υπάρξει εξωτερικός δρώντας με σημαντική επιρροή σε κάποια από τις συγκρούσεις. Συγκεκριμένα, η Αρμενία και η αρμένικη διασπορά αποτελούν σημαντικό παράγοντα για την ύπαρξη του Καραμπάχ, το οποίο πλέον είναι περισσότερο αυτόνομο μέρος της Αρμενίας παρά ανήκει στο Αζερμπαϊτζάν. Οι Αρμένιοι επιχειρηματίες της διασποράς επένδυσαν πάνω από 17εκ. δολάρια για την κατασκευή τουριστικών εγκαταστάσεων κοντά στα μεσαιωνικά μοναστήρια του Καραμπάχ. Charles King, op. cit. pp.537&539

¹²¹³ Η Υπερδνειστερία, που κατέχει σχεδόν το 17% του πληθυσμού της Μολδαβίας, εισήγαγε 4 φορές περισσότερα εμπορεύματα από τη Μολδαβία, μεταξύ των οποίων 6 χιλιάδες φορές περισσότερα τσιγάρα, όλα εν γνώσει της κεντρικής φορολογικής υπηρεσίας. Παρότι κάποιες από τις εισαγωγές φτάνουν στην Υπερδνειστερία, οι περισσότερες βγαίνουν στην αγορά της Μολδαβίας. Charles King, op. cit. pp.535 & 547

¹²¹⁴ Ο Charles Tilly ορίζει αυτά τα κράτη ως απατεώνες: «αυτός που παράγει τον κίνδυνο και, με κάποιο αντάλλαγμα, την ασπίδα εναντίον του, είναι απατεώνας».

Ασφαλείας της Υπερδνειστερίας τροφοδοτεί μία σειρά κοινωνικών οργανώσεων και εφημερίδων που μεγεθύνουν την προερχόμενη από τη Μολδαβία παράσταση απειλής. Ως συνέπεια αυτού, οι παρεμβάσεις και ο εκτεταμένος ρόλος του Υπουργείου Ασφαλείας σε πολλές πτυχές της πολιτικής και οικονομικής ζωής εμφανίζεται δικαιολογημένες. Το δεύτερο συμπέρασμα είναι ότι τα αποσχισμένα κράτη δεν έχουν πίστη στο κράτος δικαίου ως τρόπο εγγύησης της ασφάλειας τους. Η στρατιωτική δύναμη θεωρείται ως το μόνο μέσο για να αποτραπεί το μητροπολιτικό κράτος. Η δυσπιστία απέναντι στο νόμο είναι κληρονομιά της Σοβιετικής Ένωσης, όπου η πολιτική εδραζόταν στην εξουσία μέσω νόμου και όχι από τον νόμο. Στις αρχές του 1990 οι αποσχιστικές περιοχές βίωσαν με ποιο τρόπο οι νέοι νόμοι, που ίσχυαν στα μητροπολιτικά κράτη, χρησιμοποιήθηκαν σαν όπλα εναντίον τους. Επιπλέον, σε αυτές τις περιοχές δεν υπάρχει πίστη σε μία βασική αρχή του διεθνούς δικαίου, ότι οι συμφωνίες πρέπει να τηρούνται (*pacta sunt servanda*)¹²¹⁵.

9.3.2. Διακύβευμα για κάθε μέρος και σχέδια επίλυσης

Η κρίση στην Υπερδνειστερία αρχικά φάνταζε σαν ακόμα μία εθνοτική σύγκρουση της πρώιμης μετασοβιετικής περιόδου. Αφορμή για αυτό υπήρξε η εισαγωγή του γλωσσικού νόμου τον Σεπτέμβριο του 1989, ο οποίος υποβίβαζε τα ρωσικά σε γλώσσα δεύτερης κατηγορίας. Οι κάτοικοι της Υπερδνειστερίας (DMR) ήταν αντίθετοι στο γλωσσικό νόμο γιατί ήταν το πιο ορατό σημάδι της μετατόπισης του κέντρου ισχύος από τους ρωσόφωνους στους ρουμανόφωνους¹²¹⁶.

Το κάλεσμα του Λαϊκού Μετώπου Μολδαβίας για μελλοντική ενοποίηση της Μολδαβίας με τη Ρουμανία αποτέλεσε σημείο καμπής για το μέλλον του ρωσόφωνου πληθυσμού της Υπερδνειστερίας. Η ηγεσία της περιοχής αναφερόταν πλέον σε παραβίαση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων. Αν το κύριο ζήτημα ήταν η προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, θα ήταν αναμενόμενο η μεγαλύτερη

¹²¹⁵ Dov Lynch, op. cit. pp.840-841

¹²¹⁶ Στην επιφάνεια, η σχέση της Γεωργίας με τις περιοχές της Αμπχαζίας και της Νότιας Οσετίας δεν μοιάζει με αυτή μεταξύ Μολδαβίας και Υπερδνειστερίας. Παρόλα αυτά, συνέβησαν παρόμοια γεγονότα με αυτά της Μολδαβίας στα τέλη του 1989. Το 1988 και το 1989 η κυβέρνηση της Γεωργίας υιοθέτησε μέτρα για να αυξήσει την χρήση της γλώσσας στη δημόσια ζωή και απέρριψε αιτήματα των τοπικών ηγετών να αναβαθμιστούν οι περιοχές από «Αυτόνομη Περιοχή» σε «Αυτόνομη Δημοκρατία». Steven D. Roper, "Regionalism in Moldova: The Case of Transnistria and Gagauzia" in James Hughes and Gwendolyn Sasse, *Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union: Regions in Conflict*, London and Portland: Frank Cass 2000, p.105

αντίδραση να είχε εκδηλωθεί στη Βεσσαραβία, καθώς υπήρχαν περισσότεροι Ρώσοι και Ουκρανοί από ότι στην Υπερδνειστερία¹²¹⁷.

Οι ρίζες της σύγκρουσης είναι περισσότερο πολιτικές και οικονομικές, σύμφωνα και με τη δήλωση του Smirnov. Κατά τη σοβιετική περίοδο η Μολδαβία κυβερνούταν από ελίτ που προέρχονταν από την Υπερδνειστερία, ενώ οι νέες ελίτ που απειλούσαν την κυριαρχία τους προέρχονταν από τη Βεσσαραβία. Επιπλέον, το Λαϊκό Μέτωπο ζητούσε τον έλεγχο των βιομηχανικών μονάδων που ήταν συγκεντρωμένες στην Υπερδνειστερία¹²¹⁸.

Από τον Σεπτέμβριο του 1990 μέχρι το καλοκαίρι του 1991 ο Smirnov κατάφερε να εδραιώσει τον έλεγχο των ρωσόφωνων στην επικράτεια της DMR. Οι ελίτ της DMR διατύπωσαν τον ισχυρισμό ότι η περιοχή πρέπει να επιστρέψει στο καθεστώς που είχε πριν το 1940 στο πλαίσιο της ΕΣΣΔ, εφόσον η Μολδαβία αποσχιστεί. Επιπλέον, συνέχισαν τις πολιτικές της κομμουνιστικής περιόδου, κερδίζοντας την υποστήριξη των ιδεολόγων και των μάνατζερ των βιομηχανιών. Επομένως, η εθνικιστική σύγκρουση στη Μολδαβία (μολδαβικός εναντίον σοβιετικού ή ρωσικού εθνικισμού) ενισχύθηκε από μία ιστορική διαφορά (ένωση με Ρουμανία εναντίον ένωσης με Ρωσία) και μία ιδεολογική διαμάχη μεταξύ κομμουνιστών και αντί-κομμουνιστών¹²¹⁹.

Όταν έγινε σαφές ότι το πραξικόπημα του Αυγούστου του 1990 οδηγούσε στην κατάρρευση της ΕΣΣΔ, οι ηγεσίες της DMR και της Γκαγκαουζίας πρότειναν τη δημιουργία μίας τριμερούς ομοσπονδίας. Το Κοινοβούλιο της Μολδαβίας απέρριψε την πρόταση και απείλησε με πραξικόπημα για να επιτεθεί στους ηγέτες των αυτονομιστικών κινημάτων¹²²⁰. Η σύγκρουση στο Bender στις 19 Ιουνίου 1992 αποτέλεσε την καταληκτική σύγκρουση μεταξύ του στρατού της Μολδαβίας και του 14^{ου} Στρατού της πρώην ΕΣΣΔ υπό τον στρατηγό Lebed. Η εν λόγω σύγκρουση ήταν η πρώτη στην οποία η Ρωσία ενεπλάκη επίσημα υπέρ της DMR. Συνέπεια της ήττας

¹²¹⁷ Οι ρωσόφωνοι στην DMR αποτελούν μάλλον μία συμμαχία εθνοτικών συμφερόντων εναντίον των συμφερόντων των Μολδαβών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν πρόκειται για διεθνοτική σύγκρουση. Η ερμηνεία που μπορεί να δοθεί είναι ότι η ταυτότητα κάθε έθνους ανασχηματίζεται ενόψει μίας σύγκρουσης, με συνέπεια να ενεργοποιούνται ταυτότητες που προηγουμένως δεν βρίσκονταν στο προσκήνιο. Η ταυτότητα της Υπερδνειστερίας οφείλει λιγότερα στην ιδεολογία και μοιάζει περισσότερο για νοσταλγία της εποχής που η περιοχή αποτελούσε μία από τις προτεραιότητες των σοβιετικών προγραμμάτων εκβιομηχάνισης. Ο πληθυσμός ενδιαφέρεται περισσότερο για βελτίωση του βιοτικού επιπέδου παρά για την ιδεολογία. Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture*, Stanford: Hoover Institution Press 2000, p.187

¹²¹⁸ Dov Lynch, op. cit. p.112

¹²¹⁹ Stuart J. Kaufman, "Spiraling to Ethnic War", *International Security* Vol.21 no2 (Fall 1996), p.127

¹²²⁰ Charles King, op. cit. p.191

των ενόπλων δυνάμεων της Μολδαβίας στο Bender ήταν να ενισχυθεί η νομιμοποίηση της ηγεσίας της DMR και να σκληράνει τη διαπραγματευτική της στάση. Επιπλέον, η μάχη του Bender μυθοποιήθηκε ως ο πόλεμος της ανεξαρτησίας για την πατρίδα της Υπερδνειστερίας¹²²¹.

Η πολλαπλή διάσταση της σύγκρουσης στην Υπερδνειστερία δημιούργησε πολλά εμπόδια στους μεσολαβητές και στην προσπάθεια τους να διατυπώσουν σχέδια επίλυσης. Ο ΟΑΣΕ υπήρξε ο πρώτος δρώντας που κινητοποιήθηκε στην επίλυση της σύγκρουσης, και διατύπωσε ως κύριο στόχο του την αποκατάσταση της εδαφικής ακεραιότητας της Μολδαβίας¹²²². Ο ΟΑΣΕ πρότεινε την εγκαθίδρυση ειδικού καθεστώτος, λόγω των γλωσσικών, ιστορικών και εν μέρει εθνικών διαφορών μεταξύ των εμπλεκομένων μερών και υπό το πλαίσιο της ένοπλης σύγκρουσης του 1992. Από την άλλη πλευρά, ο ΟΑΣΕ τόνισε στην Υπερδνειστερία ότι δεν μπορούσε να ελπίζει να κερδίσει διεθνή αναγνώριση ή να μετατραπεί η Μολδαβία σε συνομοσπονδία, όπως πρότεινε η ηγεσία της¹²²³. Στην περίπτωση που η Μολδαβία επέλεγε να ενωθεί με άλλο κράτος, συγκεκριμένα τη Ρουμανία, η Ειδική Περιοχή της Υπερδνειστερίας θα έχει δικαίωμα «εξωτερικής αυτοδιάθεσης». Η ηγεσία της Μολδαβίας αντιτίθεται ακόμα στην παραχώρηση ειδικού καθεστώτος, καθώς ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχει τίποτα που να διακρίνει την περιοχή από την υπόλοιπη Μολδαβία, και τονίζει συγκεκριμένα το δημογραφικό στοιχείο στην Υπερδνειστερία (Μολδαβοί 40-43%, Ουκρανοί 28%, Ρώσοι 26% και μεγάλο ποσοστό μικτών οικογενειών)¹²²⁴.

Εκτός από το ζήτημα της παραχώρησης ειδικού καθεστώτος στην Υπερδνειστερία, βασικά ζητήματα αποτελούν η δημιουργία ενόπλων δυνάμεων και η

¹²²¹ Ibid. pp.197-198

¹²²² Ο ΟΑΣΕ δημιούργησε την αποστολή του στη Μολδαβία το 1993. Ο πρωταρχικός στόχος της αποστολής είναι να διευκολύνει μία διαρκή πολιτική διευθέτηση της σύγκρουσης στην Υπερδνειστερία. Οι στρατηγικές του ΟΑΣΕ για προώθηση της δημοκρατίας θεωρούνται ως μέθοδοι που βασίζονται στην κοινωνικοποίηση, παρά στην παροχή διάφορων κινήτρων σε αντάλλαγμα για τη συμμόρφωση με συνθήκες δημοκρατικής προόδου και σεβασμού για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

¹²²³ Για την κατανομή εξουσιών μεταξύ των κεντρικών αρχών και της Ειδικής Περιοχής, πρέπει να εκπληρώνονται 3 κριτήρια: α) η ανάγκη για ενιαίο οικονομικό, κοινωνικό και νομικό χώρο β) ο κανόνας της επικουρικότητας, που ευνοεί την περιφερειακή ή τοπική αρμοδιότητα για οτιδήποτε δεν απαιτεί κεντρική απόφαση και γ) η προώθηση αμοιβαίας εμπιστοσύνης.

¹²²⁴ Η Αποστολή του ΟΑΣΕ λέει ότι οι Σλάβοι σαν ομάδα αποτελούν την πλειοψηφία. Το άρθρο 6 του Ιταλικού Συντάγματος ορίζει τις μειονότητες αποκλειστικά σε γλωσσικό έδαφος. Αν εφαρμοστεί αυτό το κριτήριο στην Υπερδνειστερία, τότε η περιοχή είναι συντριπτικά ρωσόφωνη. Η Αποστολή λέει ότι η αίσθηση του διακριτού τρέφεται από τη γεωγραφία, δηλαδή την ψυχολογικά σημαντική χωριστική γραμμή με τη μορφή ποταμού. Ενισχύεται από την αίσθηση διαφορετικής ιστορίας, καθώς η Υπερδνειστερία δεν ήταν μέρος της ιστορικής Βεσσαραβίας. Report No13 by the CSCE Mission to Moldova, 13 November 1993

εκπαίδευση. Η προπαγάνδα της ηγεσίας της Υπερδνειστερίας ενίσχυσε το αίσθημα ότι η σύγκρουση του 1992, που δεν προκλήθηκε μόνο από το Τσισινάου, είναι η προσπάθεια της Μολδαβίας να επιλύσει το ζήτημα με βίαια μέσα. Η Αποστολή του ΟΑΣΕ ζήτησε από τη Μολδαβία, η οποία επέμεινε να έχει δικές της ένοπλες δυνάμεις, να λάβει τα ακόλουθα μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης: α) να δημιουργηθούν μονάδες, που θα αποτελούνται αποκλειστικά από πολίτες της Υπερδνειστερίας και θα βρίσκονται στην περιοχή, και να ενσωματωθούν στη κρατική δομή διοίκησης β) η μόνιμη στάθμευση αυτών των μονάδων στην Υπερδνειστερία θα χρειάζεται τη συναίνεση του τοπικού κοινοβουλίου γ) οποιαδήποτε στρατιωτική άσκηση στην περιοχή θα συμφωνείται εκ των προτέρων με τις τοπικές αρχές. Στον τομέα της εκπαίδευσης, ο ΟΑΣΕ πρότεινε να αποτελεί αποκλειστική αρμοδιότητα της κάθε περιοχής, ρύθμιση που θα ίσχυε για όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης. Ο καθορισμός της επίσημης γλώσσας θα ήταν μικτής αρμοδιότητας: οι κεντρικές αρχές θα είχαν το δικαίωμα να καθορίσουν την κρατική επίσημη γλώσσα ή γλώσσες. Υπό την τότε ισχύουσα νομοθεσία, η Μολδαβία είχε δική της γλώσσα με λατινική γραφή και τα ρώσικα ως «γλώσσα επικοινωνίας». Η Υπερδνειστερία θα είχε το δικαίωμα να ορίσει τις επίσημες περιφερειακές γλώσσες, ταυτόχρονα με την επίσημη κεντρική¹²²⁵.

Οι προτάσεις του ΟΑΣΕ απορρίφθηκαν μεν και από τα δύο μέρη, καθώς δεν ξεκαθάριζαν αρκετά εκκρεμή ζητήματα, αλλά αποτέλεσαν τη βάση για τα σχέδια επίλυσης που διατυπώθηκαν έκτοτε. Η ηγεσία της Μολδαβίας υιοθέτησε στις 16 Δεκεμβρίου 1995 τον Νόμο για το Ειδικό Καθεστώς των Επαρχιών στην Αριστερή Όχθη του Δνείστερου. Ο Νόμος ακολούθησε τη λογική και τη δομή του Νόμου για την Γκαγκαουζία που είχε προηγηθεί, αλλά παρείχε περισσότερες αρμοδιότητες στην Υπερδνειστερία (άμυνα, νομισματική πολιτική, νομοθετική πρωτοβουλία) και ήταν πολύ πιο ξεκάθαρος σχετικά με τη διαίρεση των αρμοδιοτήτων μεταξύ της Υπερδνειστερίας και της Μολδαβίας. Η ηγεσία της αποσχισμένης περιοχής δεν σκέφτηκε καν τις προτάσεις και κατέθεσε τις δικές της με τον τίτλο Συμφωνία για τις Κοινές Αρμοδιότητες της Υπερδνειστερίας και της Μολδαβίας. Το άρθρο 1 της Συμφωνίας λέει ότι η «Υπερδνειστερία και η Μολδαβία οικοδομούν τις σχέσεις τους

¹²²⁵ Report No13 by the CSCE Mission to Moldova, 13 November 1993

στη βάση των συνταγματικών νορμών και συμβατικών σχέσεων. Τα συντάγματα υιοθετούνται από τα ανώτατα νομοθετικά σώματα των δύο μερών»¹²²⁶.

Στις 8 Μαΐου 1997 υπογράφηκε στη Μόσχα το αμφιλεγόμενο μνημόνιο για τις «Βασικές Αρχές στις Σχέσεις μεταξύ Μολδαβίας και Υπερδνειστερίας», κατόπιν πρωτοβουλίας του νέου Προέδρου Lucinschi, που είχε δεσμευτεί σε καλύτερες σχέσεις με τη Ρωσία. Επιβεβαιώνοντας την εδαφική ακεραιότητα της Μολδαβίας, τα δύο μέρη και οι τρεις εγγυητές (Ρωσία, Ουκρανία, ΟΑΣΕ) στο άρθρο 11 δεσμεύτηκαν ότι «τα Μέρη θα οικοδομήσουν τις σχέσεις τους στο πλαίσιο ενός κοινού κράτους εντός των συνόρων της Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Μολδαβίας όπως ήταν τον Ιανουάριο του 1990». Το Μνημόνιο, όμως, δεν διευκρίνιζε αν η Μολδαβία θα παραμείνει ενιαίο κράτος ή θα γίνει συνομοσπονδία ενός των σημερινών συνόρων¹²²⁷. Το Μνημόνιο επέτρεπε στην Υπερδνειστερία να συμμετέχει στις εξωτερικές σχέσεις της Μολδαβίας – ως υποκείμενο διεθνούς δικαίου – σε ζητήματα που «αγγίζουν το συμφέρον της», περιλαμβανομένης της εγκαθίδρυσης των δικών της διεθνών επαφών. Για την ηγεσία της Μολδαβίας, η αποδοχή από την Υπερδνειστερία της εδαφικής ακεραιότητάς της, σήμαινε αυτόματα και την επανένωση, ενώ στην Υπερδνειστερία ερμηνεύθηκε ως σιωπηρή αναγνώριση της αποσχισμένης περιοχής, η οποία δεν είχε πρόθεση να γίνει εσωτερικό μέρος της Μολδαβίας¹²²⁸.

Η απόρριψη του Μνημονίου από τα μέρη, και με αφορμή την κυβερνητική αλλαγή στη Μολδαβία, οδήγησε τη Ρωσία να καταθέσει τον Δεκέμβριο του 2002 σχέδιο για την ομοσπονδιοποίηση της Μολδαβίας. Το σχέδιο ονομάστηκε «Κείμενο του Κιέβου» και προέβλεπε ότι το κράτος θα αποτελούταν από δύο χαλαρά συνδεδεμένες ομοσπονδιακές μονάδες, νομιμοποιώντας άρα την Υπερδνειστερία. Επιπλέον, η αποσχισμένη περιοχή θα μπορούσε να ασκήσει βέτο στην εξωτερική πολιτική και την πολιτική ασφάλειας της Μολδαβίας, επιτρέποντας στη Μόσχα να ασκεί έμμεσο έλεγχο επί της λήψης αποφάσεων στη Μολδαβία. Οι τρεις εγγυητές (Ρωσία, Ουκρανία, ΟΑΣΕ) θα επέβλεπαν τις συνταγματικές ρυθμίσεις και τους θεσμούς του κράτους. Ο Μολδαβός Πρόεδρος Voronin αποδέχτηκε εν μέρει την

¹²²⁶ Vladimir Solonari, “Moldova: Two Conflicts with Different Histories” in Societies in conflict: the contribution of law and democracy to conflict resolution, Science and technique of democracy no29, European Commission for Democracy through Law, Council of Europe Publishing 2000, p.66

¹²²⁷ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.6 No2&3 (Spring/Summer 1997)

¹²²⁸ Marius Vahl and Michael Emerson, “Moldova and the Transistrian Conflict”, www.ecmi.de/jemie/download/1-2004chapter4.pdf

πρόταση, αλλά απευθύνθηκε στα δυτικά κράτη για μεγαλύτερη ενασχόληση στην προάσπιση των εθνικών συμφερόντων της Μολδαβίας¹²²⁹. Ο ΟΑΣΕ βασίστηκε στις ρυθμίσεις του «Κειμένου του Κιέβου» και διατύπωσε το αμφιλεγόμενο Kozak Memorandum τον Νοέμβριο του 2003. Το σχέδιο του ΟΑΣΕ συνάντησε την αντίδραση των κομμάτων της αντιπολίτευσης στη Μολδαβία, και τελικά απορρίφθηκε και από την κυβέρνηση. Οι ηγέτες της αντιπολίτευσης ερμήνευσαν το σχέδιο ως μία από τις παραχωρήσεις της Δύσης προς τη Μόσχα για να προχωρήσει η διεύρυνση του NATO. Το σχέδιο επικρίθηκε έντονα, γιατί όλα τα μέλη της ομοσπονδίας θα είχαν το ίδιο βάρος στους μελλοντικούς νομοθετικούς θεσμούς. Αυτή η ρύθμιση σήμαινε ότι οι 500.000 ρωσόφωνοι της Υπερδνειστερίας θα είχαν ίση εκπροσώπηση με τα 3.4εκ. ρουμανόφωνους. Από την πλευρά τους, οι αρχές της Υπερδνειστερίας επέκριναν το σχέδιο, γιατί προτιμούσαν την εγκαθίδρυση συνομοσπονδίας, όπου η Μολδαβία και η Υπερδνειστερία θα θεωρούνται ξεχωριστές πολιτικές οντότητες¹²³⁰.

Αμέσως μετά την απόρριψη του σχεδίου, η κυβέρνηση της Υπερδνειστερίας ανακοίνωσε τις προτάσεις της για τη δημιουργία ομοσπονδιακού κράτους με τη Μολδαβία στο έδαφος της πρώην Σοβιετικής Δημοκρατίας της Μολδαβίας. Οι προτάσεις αφορούσαν τη δημιουργία ενός ενιαίου δημοκρατικού ομοσπονδιακού κράτους, το οποίο θα αποτελούσαν δύο ίσα κράτη, τα οποία θα είχαν το δικαίωμα να αποχωρήσουν από την ομοσπονδία¹²³¹. Η Μολδαβία ισχυρίστηκε ότι η μόνη διαφορά με τις προηγούμενες προτάσεις ήταν ότι η λέξη συνομοσπονδία αντικαταστάθηκε από τη λέξη ομοσπονδία. Η Υπερδνειστερία πρότεινε, επίσης, πριν τον ολοκληρωτικό αποπλισμό της ομοσπονδίας, να σχηματιστούν οι ένοπλες δυνάμεις της και να λειτουργήσουν σε συμφωνία με μία εδαφική αρχή. Τέλος, πρότεινε τα μολδαβικά, τα ουκρανικά και τα ρωσικά να είναι οι επίσημες γλώσσες της ομοσπονδίας¹²³².

Η Μολδαβία, η οποία προχώρησε στη δημιουργία Υπουργείου Επανάωσης αρμόδιου για τις διαπραγματεύσεις, κατέθεσε τις προτάσεις της για τον εφοδιασμό της Υπερδνειστερίας με το καθεστώς της δημοκρατίας εντός της Μολδαβίας. Μέχρι σήμερα η Μολδαβία συμφωνεί η αποσχισμένη περιοχή να έχει το δικό της σύνταγμα, το δικαίωμα νομοθετικής πρωτοβουλίας για το κοινοβούλιο της, και το δικαίωμα

¹²²⁹ Janusz Bugajski, op. cit. p.106

¹²³⁰ Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.11/12 no4/1 (Winter 2002/ Spring 2003)

¹²³¹ The Russian Journal, 29/04/2004

¹²³² The Russian Journal, 30/04/2004

αποχώρησης στην περίπτωση που η Μολδαβία χάσει τη διεθνή προσωπικότητα του κράτους. Προτείνεται, επίσης, η επικύρωση του καθεστώτος ουδετερότητας της Μολδαβίας, η αποστρατικοποίηση, και οι εγγυήσεις των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας για φυσικά και νομικά πρόσωπα. Η Μολδαβία τόνισε ότι στις προτάσεις δεν προβλέπεται δικαίωμα βέτο για την Υπερδνειστερία, αλλά υφίσταται σύστημα εγγυήσεων, που επιβεβαιώνεται από τη συμμετοχή διεθνών δρώντων στις διαπραγματεύσεις¹²³³.

9.3.3. Διαπραγματεύσεις

Η απόρριψη όλων των σχεδίων επίλυσης, και η εγκαθίδρυση αυταρχικού καθεστώτος στην Υπερδνειστερία, παρόμοιου με αυτό της Λευκορωσίας, γύρω από τον Πρόεδρο Smirnov, έχουν συχνά οδηγήσει σε διακοπή των συνομιλιών. Τα δύο μέρη, κυρίως για να μην απομονωθούν από τη διεθνή κοινότητα, εξέδωσαν Κοινή Δήλωση σε Ζητήματα Ομαλοποίησης των Σχέσεων μεταξύ της Δημοκρατίας της Μολδαβίας και της Υπερδνειστερίας, η οποία υπογράφηκε στο Κίεβο από τα δύο μέρη και τους τρεις μεσολαβητές στις 16 Ιουλίου 1999. Οι συμβαλλόμενοι επισήμαναν ότι «εν τη απουσία ιστορικών, θρησκευτικών, εθνικών και άλλων αντιθέσεων, δεν υπάρχουν αντικειμενικά εμπόδια για την επίτευξη πολιτικής λύσης». Παρά το περιεχόμενο της δήλωσης, τα δύο μέρη συχνά επικαλέστηκαν ιστορικές και εθνικές αντιθέσεις, οδηγώντας τις διαπραγματεύσεις σε αδιέξοδο¹²³⁴.

Η Υπερδνειστερία εμφανίζεται, τουλάχιστον στα μάτια της Δύσης, ως το αδιάλλακτο μέρος της σύγκρουσης. Ο Πρόεδρός της Igor Smirnov επικαλείται το δημοψήφισμα του 2006, στο οποίο η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού της περιοχής ψήφισε υπέρ της ανεξαρτησίας, και επιμένει ότι η αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Υπερδνειστερίας, καταρχάς από τη Μολδαβία, είναι η μοναδική λύση στη διένεξη¹²³⁵. Επίσης, ο Smirnov απαιτεί την αποχώρηση της Μολδαβίας από το GUAM, να ενταχθεί στην Ένωση Ρωσίας – Λευκορωσίας και να εισάγει τα ρωσικά ως δεύτερη επίσημη γλώσσα¹²³⁶.

Εκτός από τις αξιώσεις του Smirnov, τις οποίες η Μολδαβία θεωρεί ως απαράδεκτες, αξιωματούχοι της Υπερδνειστερίας συχνά τονίζουν πόσο αδύναμο κράτος είναι η Μολδαβία. Επιπλέον, σύμφωνα με δηλώσεις του Υπουργού

¹²³³ Moldova Azi, 01/07/2008

¹²³⁴ Marius Vahl and Michael Emerson, “Moldova and the Transnistrian Conflict”, www.ecmi.de/jemie/download/1-2004chapter4.pdf

¹²³⁵ Moldova Azi, 29/12/2008

¹²³⁶ Moldova Azi, 01/09/2008

Εξωτερικών της Υπερδνειστερίας Valery Litkai, η Μολδαβία και η Υπερδνειστερία συνεχώς απομακρύνονται στον πολιτικό, οικονομικό και πολιτιστικό προσανατολισμό τους: ενώ η Υπερδνειστερία θεωρεί εαυτόν ως μέρος του ρωσικού κοινωνικό-πολιτιστικού χώρου, η Μολδαβία έχει χαράξει πορεία ένταξης στις δυτικές δομές¹²³⁷. Το πιο ισχυρό επιχείρημα της Υπερδνειστερίας συνίσταται στο ότι οι ίδιοι οι Μολδαβοί δεν θέλουν να αποτελούν μέρος της χώρας τους, όποτε δεν υπάρχει λόγος να αποτελέσει η Υπερδνειστερία μέρος της Μολδαβίας. Οι αρχές της αποσχισμένης περιοχής τονίζουν το γεγονός ότι σχεδόν 800 χιλιάδες άτομα, το 25% του συνολικού πληθυσμού της Μολδαβίας, ζήτησαν ρουμανικά διαβατήρια μόλις σε διάστημα δύο μηνών από την ένταξη της Ρουμανίας στην ΕΕ τον Ιανουάριο του 2007¹²³⁸.

Παρά το γεγονός ότι η Υπερδνειστερία έχει δηλώσει ότι δεν δέχεται τίποτα λιγότερο από την ανεξαρτησία, είναι υποχρεωμένη να συμμετέχει στις διαπραγματεύσεις, προκειμένου να πετύχει την αναγνώριση της, ακόμα και από την ίδια τη Ρωσία. Σημείο καμπής για τις διαπραγματεύσεις αποτέλεσε η απόρριψη του Kozak Memorandum τον Νοέμβριο του 2003. Ο λόγος είναι ότι τα δύο μέρη επέστρεψαν στις διαπραγματεύσεις το 2005, διατυπώνοντας μία σειρά νέων προτάσεων και μέτρων οικοδόμησης εμπιστοσύνης¹²³⁹. Ο Νόμος του 2005, που αντικατέστησε τον αντίστοιχο Νόμο του 1995, παρέχει εκτεταμένες εξουσίες και αρμοδιότητες στην Υπερδνειστερία, αλλά καθιστά σαφές ότι δεν αποτελεί επιλογή η εγκαθίδρυση ομοσπονδίας. Η πιο σημαντική ρύθμιση ήταν αυτή που αναγνώριζε εκ νέου τη Ρωσία ως εγγυητή, που πλέον θα συμμετείχε και στον μηχανισμό επιθεώρησης και επαλήθευσης¹²⁴⁰.

¹²³⁷ Moldova Azi, 20/03/2008

¹²³⁸ Σχεδόν το 75% των Μολδαβών τεχνικά δικαιούνται ρουμανικό διαβατήριο και ο Πρόεδρος της Ρουμανίας Traian Basescu ζήτησε να επιταχυνθεί η διαδικασία ελέγχου των αιτήσεων. Σύμφωνα με έρευνα της UNICEF, το 90% των Μολδαβών ηλικίας 18 -29 θέλουν να μεταναστεύσουν. The Tiraspol Times, 09/03/2007

¹²³⁹ Τα μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης εμπνεύστηκε η Αποστολή του ΟΑΣΕ στη Μολδαβία και τα παρουσίασε στις 29 Νοεμβρίου 2005. Η Αποστολή έφτασε σε αυτό το κείμενο μετά από την παρουσίαση «Εκτίμηση της Ισορροπίας Δυνάμεων μεταξύ Μολδαβίας και Υπερδνειστερίας», η οποία δήλωνε ότι υπήρχε υψηλός στρατιωτικός κίνδυνος στην περιοχή. Το κείμενο ζητούσε την εφαρμογή συγκεκριμένων πράξεων που θα αυξήσουν τη διαφάνεια και το επίπεδο εμπιστοσύνης μεταξύ των ενόπλων δυνάμεων των εμπλεκόμενων μερών και την αποστρατικοποίηση αυτών της Υπερδνειστερίας. Οι ένοπλες δυνάμεις της Μολδαβίας επιθεωρούνται αρκετές φορές τον χρόνο από διεθνείς ομάδες στρατιωτικής επίβλεψης που επαληθεύουν την ακρίβεια των πληροφοριών για τον αριθμό και εξάρθρωση των πυρομαχικών και επίβλεψη της αξιοπιστίας και μέτρα ασφαλείας που παρουσιάζονται στον ΟΑΣΕ. Ταυτόχρονα, δεν έχει γίνει κάτι αντίστοιχο στις ένοπλες δυνάμεις της Υπερδνειστερίας.

¹²⁴⁰ Moldova Azi, 18/03/2008

Οι διαπραγματεύσεις διακόπηκαν ξανά το 2006, λόγω της διεξαγωγής δημοψηφίσματος για την ανεξαρτησία στην Υπερδνειστερία, κίνηση που οδήγησε τη Μολδαβία σε αποχώρηση από τη διαδικασία. Οι διαπραγματεύσεις άρχισαν ξανά τον Απρίλιο του 2008, μετά από συμφωνία των Προέδρων Voronin και Smirnov. Η Μολδαβία πέτυχε να διευρύνει το σχήμα των διαπραγματεύσεων, περιλαμβάνοντας πλέον τις Ρουμανία και την ΕΕ¹²⁴¹. Η Μολδαβία φοβήθηκε ότι η διατήρηση του προηγούμενου σχήματος (3+2: Ρωσία, Ουκρανία, ΟΑΣΕ, Μολδαβία, Υπερδνειστερία) θα επέτρεπε στη Ρωσία να ολοκληρώσει τα σχέδια της πίσω από την ένοπλη σύγκρουση του 1992, δηλαδή την εγκαθίδρυση ενός συνεχούς θεσμικού μηχανισμού στη Μολδαβία, ο οποίος θα διασφαλίσει τη μακρόχρονη λειτουργία της Μολδαβίας ως δορυφόρος της Ρωσίας. Ο δεύτερος λόγος είναι ότι ένα ευρύτερο σχήμα περιλαμβάνει σημαντικούς δρώντες στις διεθνείς σχέσεις, οι οποίοι δεν θα επιτρέψουν την εγκαθίδρυση ομοσπονδίας, που αποτελεί πάγια πρόταση της Ρωσίας¹²⁴². Στη συνάντηση των ειδικών τον Απρίλιο του 2008 τέθηκαν και τα μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης, με τα σημαντικότερα να περιλαμβάνουν την κοινή κατασκευή δρόμων και τον αφοπλισμό των μερών, τον οποίο θα ακολουθήσει η δημιουργία κοινών ενόπλων δυνάμεων¹²⁴³.

Από τα παραπάνω μέτρα, «αγκάθι» αποτελούν ο αφοπλισμός των μερών και η αποχώρηση των ρωσικών δυνάμεων. Η αποστολή της Μολδαβίας στην Κοινή Επιτροπή Ελέγχου του ΟΑΣΕ πρότεινε να δημιουργηθεί ένας κοινός σταθμός αστυνομικών από τα δύο μέρη στο χωριό Dorotcaia, ως λύση στις πολυάριθμες συγκρούσεις μεταξύ Μολδαβών αστυνομικών και τελωνειακών με τους ομολόγους τους από την Υπερδνειστερία. Η Μολδαβία ισχυρίζεται ότι η δημιουργία του κοινού σταθμού θα αυξήσει την εμπιστοσύνη μεταξύ των μερών. Η Υπερδνειστερία συμφωνεί με την τελευταία δήλωση, αλλά δεν θεωρεί ότι ο κοινός σταθμός είναι

¹²⁴¹ Η Ρουμανία συμμετέχει στις διαπραγματεύσεις μετά την επιμονή του Ρουμάνου Πρόεδρου Traian Basescu. Ο Πρόεδρος τόνισε ως πλεονεκτήματα τη στάση της Ρουμανίας στην κρίση της Γεωργίας και ότι η χώρα του προωθεί την ένταξη της Μολδαβίας στην ΕΕ πιο ενεργά από την Ουκρανία.

¹²⁴² Η ομοσπονδία χρησιμοποιείται: α) για πιο αποτελεσματική διοίκηση μεγάλων επικρατειών β) να διασφαλίσει τη συνύπαρξη εδαφικών σχηματισμών με διακριτά θρησκευτικά, εθνικά, πολιτιστικά, ιστορικά και άλλα χαρακτηριστικά (Ρωσία, Βέλγιο, Ελβετία) γ) σε συγκεκριμένες περιπτώσεις καθορίζεται από ιστορικά γεγονότα, που χρησιμοποιούνται για την ενοποίηση εδαφικών μονάδων που κατοικούνται από μία εθνική/ πολιτιστική ομάδα, η οποία αναπτύχθηκε ξεχωριστά και παράλληλα (ΗΠΑ, Γερμανία, Βρετανία).

¹²⁴³ Άλλα μέτρα περιλαμβάνουν την αποχώρηση των σταθμών ενέργειας από τη Ζώνη Ασφαλείας στην Υπερδνειστερία, την κοινή ανοικοδόμηση του τμήματος Leuseni – Chisinau – Dubossary του διεθνούς μεταφορικού διαδρόμου που περνά μέσα από τη Μολδαβία, την οργάνωση κοινής επιχείρησης τηλεόρασης, και τη διασύνδεση του Πανεπιστημίου της Τίρασπολ με τη Μολδαβία. Infotag, 14/04/2008

λύση, καθώς έχει διαφορετικό τύπο νομοθεσίας από τη Μολδαβία¹²⁴⁴. Σχετικά με την αποχώρηση των ρωσικών δυνάμεων, η ηγεσία της Υπερδνειστερίας την απορρίπτει κατηγορηματικά. Οι βασικοί λόγοι είναι ότι πρόκειται για τον στρατό που κέρδισε τον πόλεμο του 1992, άρα έχει μεγάλη νομιμοποίηση από τον πληθυσμό της περιοχής, ενώ οι στρατιώτες ζουν στην Υπερδνειστερία σχεδόν 20 χρόνια και έχουν κάνει οικογένειες¹²⁴⁵.

Παρά τα προβλήματα στις διαπραγματεύσεις, σχετικά με τα μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης, το κλίμα μεταξύ των δύο πλευρών βελτιώθηκε αισθητά. Ο Πρόεδρος Voronin ζήτησε από την ΕΕ και τις ΗΠΑ να άρουν την απαγόρευση ταξιδιών στους ηγέτες της Υπερδνειστερίας. Από την πλευρά του, ο Smirnov δήλωσε ότι οι αρχές της Υπερδνειστερίας θα άρουν όλους τους περιορισμούς στην ελευθερία εισόδου και κίνησης στην περιοχή για όλους τους Μολδαβούς αξιωματούχους. Ο Smirnov έθεσε δύο ζητήματα στη συνάντησή του με τον Voronin: τη σύναψη Συμφωνίας Φιλίας και Συνεργασίας μεταξύ των δύο μερών, που τη θεωρούν βάση για τη λύση όλων των ζητημάτων, και την εξάλειψη όλων των οικονομικών και άλλων εμποδίων στη διακίνηση φορτίων και προσώπων για χάρη της συνέχισης των διαπραγματεύσεων¹²⁴⁶. Μετά την κρίση στη Γεωργία, ο Smirnov ζήτησε η Μολδαβία να αναγνωρίσει την κρατική ανεξαρτησία της Υπερδνειστερίας, ώστε να μην επαναληφθεί η εμπειρία της Νότιας Οσετίας. Ο Smirnov τόνισε ότι τέτοιες εγγυήσεις μπορεί να παρέχει μόνο η Ρωσία, από την οποία ζήτησε εμμέσως να αυξήσει τις ειρηνευτικές της δυνάμεις από τους 500 άνδρες στους 3 χιλιάδες¹²⁴⁷.

Οι διαπραγματεύσεις συνεχίστηκαν και τον Μάρτιο του 2009 κατέληξαν στην υπογραφή τριμερούς κειμένου από τους Voronin, Smirnov και Medvedev. Η νέα κυβέρνηση στη Μολδαβία τάσσεται εναντίον του ρόλου των ρωσικών ειρηνευτικών δυνάμεων και ταυτόχρονα απορρίπτει κάθε είδους συναλλαγή με την Υπερδνειστερία στη διαδικασία διαπραγματεύσεων. Ο διάδοχος του Voronin, Mihai Ghimpu, και ο τωρινός Πρόεδρος Vlad Filat, έχουν ζητήσει από τη Δύση να αναλάβει πιο ενεργό ρόλο στις διαπραγματεύσεις. Οι τακτικές της Δύσης έως τώρα περιλαμβάνουν πολυδιάστατη σύνδεση μεταξύ των δύο πλευρών, με την οικοδόμηση της απαραίτητης γέφυρας για μη πολιτική επανένωση, μέσω μέτρων οικοδόμησης εμπιστοσύνης. Παρόλα αυτά, οι περιορισμοί που επιβλήθηκαν στις αρχές της

¹²⁴⁴ Moldova Azi, 31/10/2008

¹²⁴⁵ Moldova Azi, 09/09/2008

¹²⁴⁶ Infotag, 11/04/2008

¹²⁴⁷ Infotag, 02/09/2008

Υπερδνειστερίας μέσω της αναστολής της απαγόρευσης ταξιδιού από τα ευρωπαϊκά κράτη αποδείχθηκε χωρίς αποτέλεσμα. Η ανάλυση της τρέχουσας κατάστασης δείχνει ότι η επιλογή της Δύσης επιβάλλει ρίσκα που σχετίζονται με τον αποκλεισμό της πολιτικής επιλογής της επίλυσης της σύγκρουσης¹²⁴⁸.

9.3.4. Στάση μεσολαβητών

9.3.4.1. Ρωσία

Η θέση της Ρωσίας ως μεσολαβητής στη σύγκρουση της Υπερδνειστερίας έχει προκαλέσει ενστάσεις, κυρίως στη Μολδαβία, καθώς θεωρείται είτε ως μέρος της σύγκρουσης είτε ότι μεροληπτεί υπέρ της Υπερδνειστερίας. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 η Ρωσία τασσόταν ανοιχτά υπέρ της αποσχισμένης περιοχής, όπως δείχνει άλλωστε και το ψήφισμα που υιοθέτησε η Δούμα στις 13 Νοεμβρίου 1996, το οποίο χαρακτήριζε τον θύλακα της Υπερδνειστερίας ως «ζώνη ειδικού στρατηγικού συμφέροντος» για τη Ρωσία και καλούσε τις ρωσικές δυνάμεις να παραμείνουν μόνιμα στην περιοχή¹²⁴⁹. Η Μόσχα, επίσης, συνέβαλε στη βιωσιμότητα των βιομηχανικών μονάδων της περιοχής, ενισχύοντας το ρωσόφιλο καθεστώς στην Υπερδνειστερία, το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως αντίβαρο στην φιλοευρωπαϊκή κυβέρνηση της Μολδαβίας. Επιπλέον, η Ρωσία αποδείχτηκε διστακτική να αποδεχτεί την αρμοδιότητα του ΟΗΕ σε ειρηνευτικές αποστολές σε περιοχές που θεωρούνται ως μέρος των «ζωτικών στρατηγικών συμφερόντων» της Μόσχας. Η Μολδαβία απεικόνισε ως αντίμετρο τη στρατιωτική ανάπτυξη της Ρωσίας στο έδαφος της, την οποία συνέδεσε με την πιθανή ένταξη της Ρουμανίας στο ΝΑΤΟ. Παρόλα αυτά, ο Ρώσος Πρόεδρος Γιέλτσιν και ο Ουκρανός ομόλογος του Kuchma δεν ενέκριναν την πρωτοβουλία της Υπερδνειστερίας να μετάσχει στην Ένωση Ρωσίας – Λευκορωσίας¹²⁵⁰.

Η στάση της Ρωσίας ως μεσολαβητής, όπως και η συνολική εξωτερική πολιτική της απέναντι στη Μολδαβία, άλλαξε μετά τη νίκη του ΚΚΜ στις εκλογές. Οι Ρώσοι νομοθέτες το 1999 είχαν αρνηθεί να επικυρώσουν συμφωνία με τη Μολδαβία, που αρχικά είχε υπογραφεί το 1990, γιατί το έγγραφο δεν αντανάκλασε την απόσχιση της Υπερδνειστερίας. Η συμφωνία υπογράφηκε, τελικά, τον Νοέμβριο

¹²⁴⁸ Moldova Azi, 03/05/2010

¹²⁴⁹ Bohdan Nahaylo, *The Ukrainian Resurgence*, London: Hurst & Co 1999, p.535

¹²⁵⁰ Janusz Bugajski, *Cold Peace: Russia's New Imperialism*, Westport and London: Praeger 2005, p.100

του 2001, αλλά ήταν απογοητευτική για τους φιλορώσους ηγέτες της Υπερδνειστερίας, καθώς δεν γινόταν αναφορά στην ύπαρξη «κοινού κράτους», που θα αποτελείτο από τη Μολδαβία και την Υπερδνειστερία. Η Ρωσία αναγνώρισε την ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα της Μολδαβίας, δεσμεύτηκε να εργαστεί για την πολιτική διευθέτηση του ζητήματος της Υπερδνειστερίας, ενώ ο Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών Sergei Ivanov διαβεβαίωσε ότι η Ρωσία θα προσπαθήσει να αποσύρει το στρατό από την περιοχή μέχρι το τέλος του 2002¹²⁵¹. Οι ηγέτες της Υπερδνειστερίας ήθελαν η συμφωνία να διακηρύσσει το δικαίωμα να εγκαθιδρύσει ξεχωριστούς οικονομικούς, πολιτιστικούς και κοινωνικούς δεσμούς με τη Ρωσία, και να δημιουργηθεί ρωσικό προξενείο στην περιοχή. Η Ρωσία αρνήθηκε να συμπεριλάβει κάποια από αυτές τις ρυθμίσεις χωρίς τη συναίνεση της Μολδαβίας, ενώ η παραχώρηση της τελευταίας ήταν να αναγνωρίσει ότι η Ρωσία είναι ο κύριος μεσολαβητής και εγγυητής στη διένεξη με την Υπερδνειστερία. Τον Φεβρουάριο του 2002 η Gazprom έκοψε την παροχή φυσικού αερίου στην κύρια επιχείρηση ατσαλιού στην Υπερδνειστερία, η οποία είχε μικρά χρέη, αλλά θεωρήθηκε ως οικονομική πίεση ώστε οι ηγέτες της περιοχής να συμφωνήσουν με την πιο μετριοπαθή στάση της Ρωσίας προς τη Μολδαβία¹²⁵².

Η αναγνώριση της Ρωσίας ως του κύριου μεσολαβητή είχε ως συνέπεια η Μόσχα να καθορίζει την ημερήσια διάταξη των διαπραγματεύσεων, και να καθυστερεί μέχρι σήμερα την αποχώρηση των δυνάμεων της από την περιοχή. Οι ρωσικές δυνάμεις αποτελούν πυλώνα ασφάλειας για το καθεστώς της Υπερδνειστερίας, και η αποχώρησή τους είναι αναγκαία για να προχωρήσει η συζήτηση γύρω από τους μηχανισμούς ειρήνευσης της περιοχής, καθώς η παρούσα ειρηνευτική δύναμη δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει πολλά από τα στρατιωτικά ζητήματα που ανακύπτουν γύρω από τη σύγκρουση. Η τρέχουσα ειρηνευτική δύναμη δεν κατάφερε να αποτρέψει την ανάπτυξη παραστρατιωτικών ομάδων στις αποστρατικοποιημένες ασφαλείς ζώνες, ούτε τις συγκρούσεις μεταξύ αστυνομίας και κατοίκων σε χωριά που βρίσκονται υπό τη δικαιοδοσία του Τσισινάου¹²⁵³.

¹²⁵¹ Η συμφωνία θεωρήθηκε ως το πρώτο βήμα να ενταχθεί η Μολδαβία στην Ένωση Ρωσίας – Λευκορωσίας. Τον Αύγουστο του 2001 δημιουργήθηκε καινούργιο πολιτικό κίνημα στη Μολδαβία που υποστήριζε την ένωση με το σλαβικό πλέγμα, συν την Ουκρανία. Ο Voronin υποχώρησε από την ένωση με τη Ρωσία, εν μέρει λόγω φόβων για έκρηξη εσωτερικής αντιπολίτευσης.

¹²⁵² Janusz Bugajski, *op. cit.* pp.96-97

¹²⁵³ Ο διάλογος για την ένταξη της Ουκρανίας στο ΝΑΤΟ επηρέασε την παραπάνω συζήτηση, καθώς η τελευταία πρέπει να ελέγξει τα σύνορα με την Υπερδνειστερία και να επιβάλει κυρώσεις στην ηγεσία της. Η σύγκρουση δεν μπορεί να επιλυθεί με τη μονομερή υιοθέτηση ενός νόμου για την αυτονομία της περιοχής από τη Μολδαβία – προσέγγιση που ευνοούν πολλοί στη Βουλή. Η ισχύς της περιοχής

Η Μολδαβία ζήτησε την εισαγωγή ειρηνευτικών δυνάμεων στην περιοχή της Υπερδνειστερίας υπό την αιγίδα του ΟΑΣΕ, αλλά ο Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών Igor Ivanov αντιτέθηκε «στην χρήση των δυνάμεων του ΟΑΣΕ για την εξυπηρέτηση συμφερόντων των κρατών», υπονοώντας τη Μολδαβία¹²⁵⁴. Ο Πρόεδρος Voronin δήλωσε ότι οι ειρηνευτικές δυνάμεις δυσaráστησαν τη Μολδαβία, καθώς δεν ήταν ουδέτερες. Δεν άσκησαν πίεση στο πρόβλημα των σχολείων στη μολδαβική γλώσσα στην Υπερδνειστερία ή σχετικά με την εδαφική διένεξη για τα μολδαβικά χωριά στην περιοχή¹²⁵⁵.

Μία άλλη συνέπεια της παραπάνω αναγνώρισης είναι ότι η Μόσχα μέχρι σήμερα συσχετίζει το ζήτημα της Υπερδνειστερίας με την πολιτική της απέναντι στη Μολδαβία. Μετά την απόρριψη του Kozak Memorandum το 2003, η Ρωσία εγκατέλειψε την μετριοπαθή στάση. Στα μέσα Φεβρουαρίου 2005 η Ρωσική Δούμα έβγαλε σκληρή ανακοίνωση, προειδοποιώντας για χρήση οικονομικών και πολιτικών κυρώσεων εάν η Μολδαβία συνεχίσει την πολιτική εμπάργκο εναντίον της Υπερδνειστερίας. Στο Τσισινάου αυτό το έγγραφο έγινε αντιληπτό ως προσπάθεια της Μόσχας να ασκήσει πίεση στους Μολδαβούς ψηφοφόρους να μην επανεκλέξουν το ΚΚΜ στις εκλογές της 6ης Μαρτίου 2005¹²⁵⁶. Επιπλέον, σύμφωνα με στοιχεία, σχεδόν 100 χιλιάδες άτομα στην Υπερδνειστερία έχουν ρωσική υπηκοότητα. Η πράξη της παροχής ρωσικών διαβατηρίων από τις αρχές της Υπερδνειστερίας γίνεται ταυτόχρονα με τις διακηρύξεις Ρώσων αξιωματούχων ότι ο αριθμός Ρώσων πολιτών στην περιοχή δίνει το δικαίωμα στη Ρωσία να παρέμβει στις εσωτερικές υποθέσεις της Μολδαβίας για να προστατεύσει τους ομοεθνείς της, πολιτική που η Μόσχα ακολουθεί και στις περιπτώσεις της Νότιας Οσετίας και Αμπχαζίας¹²⁵⁷.

Ο Μολδαβός Πρόεδρος Voronin κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για να αποκαταστήσει την επικοινωνία με το Κρεμλίνο, κάτι που κατάφερε με την επίσκεψη του στη Μόσχα τον Ιούνιο του 2007. Προκειμένου να πετύχει τη βελτίωση των σχέσεων με τη Ρωσία, ο Voronin μονοπώλησε τις διμερείς σχέσεις, αποκλείοντας

δεν πρέπει να υποτιμάται, αφού ακόμα και αν καταρρεύσει το καθεστώς Smimov, θα παραμείνουν πολλές από τις ιδέες του και δομές συμφερόντων που διατηρούν την αποσχισμένη οντότητα. Nicu Popescu, "EU in Transnistria: From Deadlock to Sustainable Settlement", Centre for European Policy Studies, Brussels, 14 December 2005 in <http://www.iss-eu.org/occasion/occ60e.html>

¹²⁵⁴ The Russian Journal, 03/12/2003

¹²⁵⁵ Infotag, 21/12/2005

¹²⁵⁶ Infotag, 21/02/2005

¹²⁵⁷ Στο Κείμενο για το Στρατιωτικό Δόγμα 2006, προτείνεται η εισαγωγή τροποποίησης στο τμήμα «Χρήση των Βάσεων των Ρωσικών Ενόπλων Δυνάμεων», που προβλέπει ότι η Ρωσία θα μπορεί να χρησιμοποιεί στρατιωτική ισχύ για να «προστατέψει τα συμφέροντα των πολιτών της στο εξωτερικό, αν η ζωή αυτών είναι σε κίνδυνο». Moldova Azi, 26/09/2006

βασικά Υπουργεία από αυτή τη διαδικασία. Οι παραπάνω εξελίξεις είχαν ως συνέπεια η Ρωσία να εγκαθιδρύσει οικονομική ηγεμονία και στις δύο πλευρές του Δνείστερου¹²⁵⁸. Στις 17 Δεκεμβρίου 2007, στη Τιρασπόλ, αντιπρόσωπος της Gazprom δήλωσε ότι τα χρέη ύψους 1,6 δις δολάρια της Υπερδνειστερίας πρέπει να θεωρηθούν «κρατικά χρέη» ώστε η Gazprom να ανακηρυχθεί μετά κάτοχος των πάντων και στις δύο όχθες του Δνείστερου. Η στρατηγική της Ρωσίας φαίνεται να υπαγορεύεται από την πεποίθηση ότι η Μολδαβία ποτέ δεν θα τολμήσει να αρνηθεί το δικαίωμα της Ρωσίας να κατέχει την Υπερδνειστερία, παρότι επικαλείται νομικά εργαλεία (π.χ. η Αναφορά από την Κρατική Δικηγορική Ένωση της Νέας Υόρκης) για την ακύρωση της παράνομης ιδιωτικοποίησης στην Υπερδνειστερία¹²⁵⁹.

Παρά την οικονομική ηγεμονία της Ρωσίας στη Μολδαβία, η Μόσχα από το 2008 έχει υιοθετήσει μία πιο ευέλικτη πολιτική στην κρίση στην Υπερδνειστερία. Μέχρι τότε, αξιωματούχοι στη Ρωσία και την αποσχισμένη περιοχή δήλωναν ότι το καθεστώς ουδετερότητας της Μολδαβίας δεν συμβαδίζει με την επιθυμία της για ένταξη σε ΕΕ και ΝΑΤΟ. Η Ρωσία έχει αλλάξει στρατηγική γιατί θέλει να αποδείξει ότι η κρίση μπορεί να λυθεί με άλλο τρόπο από αυτόν του Κοσόβου. Επίσης, θέλει να δείξει στην Ουκρανία ότι ο δρόμος για το ΝΑΤΟ δεν είναι η καλύτερη λύση και να αποδείξει σε όλο τον κόσμο ότι, παρά τις προβληματικές σχέσεις με τη Γεωργία, η Ρωσία δεν είναι «χούλιγκαν» που συμπεριφέρεται άσχημα στους γείτονες της¹²⁶⁰. Η κυβέρνηση της Ρωσίας έχει αντισταθεί στα αιτήματα βουλευτών για αναγνώριση της Υπερδνειστερίας, αλλά ο Πρόεδρος Πούτιν και ο Υπουργός Εξωτερικών Λαβτον κατηγορούν ακόμα τη Δύση ότι ακολουθεί διπλά σταθμά, καθώς έχει αναγνωρίσει την ανεξαρτησία του Μαυροβουνίου και του Κοσόβου, αλλά καμία από τις αποσχισθείσες ρωσόφωνες περιοχές της πρώην ΕΣΣΔ¹²⁶¹.

Η κρίση στη Νότια Οσετία δημιούργησε την πεποίθηση, ιδιαίτερα σε Μολδαβία και Ουκρανία, ότι η Ρωσία θα προσπαθήσει να επιλύσει βίαια τις εθνικές κρίσεις και στο δικό τους έδαφος. Από την πλευρά του, ο Ρώσος Πρόεδρος Dmitry Medvedev δήλωσε ότι στο πλαίσιο των γεγονότων στη Νότια Οσετία,

¹²⁵⁸ Η πολιτική και οικονομική διείσδυση της Ρωσίας στη Μολδαβία έχει φτάσει σε τέτοια κλίμακα που ένας από τους πιο πιθανούς λόγους που εξηγούν τη μονοπώληση των σχέσεων από τον Πρόεδρο είναι, ότι ένα μέρος της πολιτικής ελίτ στη Μολδαβία έχει ιδιωτικά οικονομικά συμφέροντα στη Ρωσία, που δημιουργεί καλές ευκαιρίες για την χειραγώγηση τους από ρωσικές δομές επιρροής, λαμβάνοντας υπόψη τον απεριόριστο έλεγχο του κράτους πάνω στον ιδιωτικό οικονομικό τομέα στη Ρωσία.

¹²⁵⁹ Moldova Azi, 28/01/2008

¹²⁶⁰ Moldova Azi, 01/07/2008

¹²⁶¹ BBC News, 11 December 2006

«υπάρχουν καλές πιθανότητες και ευκαιρίες να λυθεί το ζήτημα της Υπερδνειστερίας»¹²⁶². Η σημαντική εφημερίδα της Μόσχας Kommersant έγραψε ότι η Ρωσία, έχοντας αναγνωρίσει τις δυο δημοκρατίες του Καυκάσου (Νότια Οσετία και Αμπχαζία), αποφάσισε ταυτόχρονα να δείξει στον κόσμο, με το παράδειγμα της Υπερδνειστερίας, ότι είναι ικανή να επιλύσει εδαφικές συγκρούσεις με πολιτικά μέσα. Η εφημερίδα έγραψε, επίσης, ότι μιάμιση ώρα ήταν αρκετή για τον Πρόεδρο Medvedev να αποθαρρύνει τον Smirnov από το να συνεχίσει τον αγώνα για την ανεξαρτησία της Υπερδνειστερίας¹²⁶³.

Η αντιπολίτευση στη Μολδαβία κατηγόρησε την κυβέρνηση του ΚΚΜ για έλλειψη εξειδικευμένης γνώσης πάνω στην εξωτερική πολιτική, και τη Ρωσία για προσπάθεια να εδραιώσει πολιτική ηγεμονία στη Μολδαβία. Παρά την μετριοπαθή στάση της Ρωσίας τα τελευταία χρόνια, η Μόσχα επιμένει ότι η Μολδαβία και οι υπόλοιποι μεσολαβητές πρέπει να αποδεχτούν την Υπερδνειστερία ως ισότιμο μέλος στις διαπραγματεύσεις και να σκεφτούν πιο σοβαρά τα αιτήματα της¹²⁶⁴.

Η νέα κυβέρνηση στη Μολδαβία θεωρεί ότι η μετριοπαθής στάση της Ρωσίας θα αλλάξει όσο η Μολδαβία προσεγγίζει την ΕΕ, ανησυχία που διατυπώθηκε έντονα πριν τη Σύνοδο του ΟΑΣΕ τον Δεκέμβριο του 2010. Η ανησυχία προκλήθηκε από τη δημοσίευση άρθρου του Ρώσου Υπουργού Εξωτερικών Sergei Lavrov, ο οποίος επαναλαμβάνει την κρισιμότητα των ζητημάτων που σχετίζονται με την ανάγκη περιφερειακής επίλυσης συγκρούσεων από τον ΟΑΣΕ, υπογραμμίζοντας τη δυνατότητα μεσολάβησης του θεσμού. Επιπλέον, ο Lavrov τονίζει τη σημασία της εφαρμογής πολιτικών διαχείρισης που θα προσαρμόζονται στις τοπικές πραγματικότητες. Η Μόσχα, βασιζόμενη στην εμπειρία από τη Γεωργία το 2008, υποστηρίζει ότι ο ΟΑΣΕ έλαβε υπόψη επιλεκτικές αρχές, και με αυτό τον τρόπο αποδέχτηκε τον εκφυλισμό της κατάστασης στη Γεωργία. Με αυτό το σκεπτικό, η

¹²⁶² Moldova Azi, 25/08/2008

¹²⁶³ Το αντάλλαγμα που υποσχέθηκε η Ρωσία στον Smirnov για την ευπείθεια του ήταν, ότι η Μόσχα θα επεκτείνει στην Υπερδνειστερία όλα τα ρωσικά προγράμματα στο πεδίο εκπαίδευσης και υγείας και ότι θα επέλυε το πρόβλημα της άμεσης πληρωμής των συντάξεων από ρωσικούς πόρους. Infotag, 04/09/2008

¹²⁶⁴ Η πολιτική ηγεσία της Μολδαβίας θορυβήθηκε ιδιαίτερα από έκθεση εμπειρογνώμων του Υπουργείου Εξωτερικών της Ρωσίας με τίτλο «Ο κόσμος γύρω από τη Ρωσία: 2017», που προβλέπει ότι η Μολδαβία θα έχει καταρρεύσει και η Ρουμανία με την Ουκρανία θα έρθουν σε σύγκρουση για τα απομεινάρια της. Σύμφωνα με τη ρωσική πολιτική ελίτ, η Δύση ευθύνεται για την απόρριψη του Kozak Memorandum, γιατί πίεσαν την τελευταία στιγμή τον Πρόεδρο Voronin. Φαίνεται ότι η Μόσχα αποφάσισε ότι αφού δεν μπορεί να κάνει κάτι στο Κόσοβο, θα επιτύχει τουλάχιστον στην Υπερδνειστερία. Η Ρωσική εφημερίδα «Η εκδοχή μας» αναφέρει ότι οι Μολδαβοί Βουλευτές έχουν ήδη συνηθίσει στην ιδέα ότι έχει προαποφασιστεί η ανεξαρτησία της Υπερδνειστερίας και προσπαθούν να την πουλήσουν στη Ρωσία σε υψηλότερη τιμή. Moldova Azi, 05/09/2007

Ρωσία επικρίνει τις πρωτοβουλίες που αναφέρονται στην αυξανόμενη «ευελιξία» και «επιτάχυνση» της διαδικασίας λήψης αποφάσεων εντός του Οργανισμού, πράξεις που χαρακτήρισε ως «μη συναινετικές μορφές». Αντίθετα, η Ρωσία διατηρεί την ανάπτυξη υψηλότερου βαθμού διαφάνειας και την πειθαρχική δραστηριότητα του ΟΑΣΕ, τονίζοντας τη νωθρή κυκλοφορία των προειδοποιήσεων των παρατηρητών του ΟΑΣΕ από τη ζώνη σύγκρουσης στη Νότια Οσετία προς την ηγεσία του οργανισμού, ακόμα και εντός του οργανισμού, την παραμονή της σύγκρουσης στη Γεωργία¹²⁶⁵.

9.3.4.2. ΕΕ

Ο ρόλος της ΕΕ ως μεσολαβητής ή ως αρωγός των προσπάθειών του μεσολαβητή, συνδέεται με τον ρόλο που θα έχει κατά την περίοδο μετά τη σύγκρουση, όταν τα μέρη θα συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων. Η ΕΕ καλείται να αντιμετωπίσει διαφωνίες που κυριαρχούν στην επίλυση συγκρούσεων και αφορούν συγκεκριμένα ζητήματα όπως το εμπόριο, η νομισματική πολιτική, η φορολογία, η μεταναστευτική πολιτική, ζητήματα ιδιότητας του πολίτη, συνοριακός έλεγχος και όλα τα θεσμικά ζητήματα που έχουν να κάνουν με την αρμοδιότητα λήψης αποφάσεων σε αυτά τα ζητήματα¹²⁶⁶.

Στην περίπτωση της σύγκρουσης στην Υπερδνειστερία, η ΕΕ υποστηρίζει ενεργά τη διαδικασία επίλυσης, όπως την έχει καταρτίσει ο ΟΑΣΕ, και σε πλήρη συνεννόηση με τον οργανισμό. Η Μολδαβία, που είναι μέρος του Συμφώνου Σταθερότητας για την Νοτιοανατολική Ευρώπη, ελπίζει να κερδίσει την προοπτική σύνδεσης με την ΕΕ, η οποία θεωρείται ως βήμα προς τη μελλοντική ένταξη στην ΕΕ. Η επιθυμία της Μολδαβίας για ένταξη διευκολύνει την ΕΕ να εφαρμόσει την πολιτική της, που υπαγορεύει ότι τα κράτη που θέλουν να ενταχθούν στην ΕΕ πρέπει πρώτα να επιλύσουν αυτές τις συγκρούσεις. Στην περίπτωση της Κύπρου, η ΕΕ υποχρεώθηκε να παρεκκλίνει από αυτή την πρακτική λόγω ισχυρών πιέσεων από την Ελλάδα, η οποία απείλησε να θέσει βέτο στη διεύρυνση προς τον πρώην κομμουνιστικό κόσμο.

¹²⁶⁵ Denis Cenusu, “OSCE Astana Summit forgotten in Chisinau”, Moldava Azi, 28 December 2010

¹²⁶⁶ Το Συμβούλιο της Ευρώπης συμπληρώνει την κανονιστική αφήγηση της ΕΕ στο πεδίο της προστασίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων και εκδημοκρατισμού γενικότερα. Ο ΟΑΣΕ και ο ΟΗΕ έχουν εντολές ασφαλείας και ασχολούνται με τη διαχείριση της κρίσης. Επιπλέον, μονομερείς παίχτες όπως οι ΗΠΑ και η Ρωσία έχουν σημαντικά γεωστρατηγικά συμφέροντα σε κάποια κράτη της περιφέρειας της ΕΕ και σε κάποιες περιπτώσεις θεωρούνται ως πιο νομιμοποιημένοι εγγυητές από τα μέρη της σύγκρουσης. Gergana Noutcheva, Nathalie Tocci, Bruno Coppieters, Tamara Kovziridze, Michael Emerson and Michael Huysseune, “Europeanization and Secessionist Conflicts: Concepts and Theories”, www.ecmi.de/jemie/download/1-2004chapter1.pdf

Είναι πολύ δύσκολο να φανταστεί κανείς τι θα έκανε την ΕΕ να πάρει μία παρόμοια απόφαση αναφορικά με τις συγκρούσεις σε Γεωργία και Μολδαβία. Υπάρχει ένας επιπλέον λόγος γιατί η ΕΕ δεν μπορεί να έχει μεγάλη επιρροή: οι αποσχιστικές οντότητες εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη Ρωσία, η οποία σε αντίθεση με την Τουρκία, τον πατρόνα στη Βόρεια Κύπρο, δεν θέλει να ενταχθεί στην ΕΕ¹²⁶⁷.

Τα κύρια εργαλεία της ΕΕ στην επίλυση συγκρούσεων είναι οι πολιτικές αιρεσιμότητας, που συνίστανται στο να δώσουν ώθηση στον εκδημοκρατισμό, οι οποίες όμως δεν οδηγούν αυτόματα σε ενδογενείς διαδικασίες κοινωνικής αλλαγής. Αν οι πολιτικές αιρεσιμότητας θεωρηθούν από ένα ή και από τα δύο μέρη ότι στερούνται νομιμοποίησης, αν η υπάρχουσα εγχώρια πρακτική είναι αδιαμφισβήτητη, αν οι ευρωπαϊκές νόρμες δεν συνδέονται επαρκώς με τις εγχώριες νόρμες ή αν οι θεσμικοί δεσμοί μεταξύ της ΕΕ και των μερών της σύγκρουσης είναι πολύ αδύναμοι, η αιρεσιμότητα μπορεί να μην έχει αποτέλεσμα την κοινωνική αλλαγή σε ένα διαιρεμένο κράτος¹²⁶⁸.

Η ΕΕ αποφάσισε να εμπλακεί πιο ενεργά στη σύγκρουση το 2004, λόγω και της αποτυχίας επικύρωσης της Συνταγματικής Συνθήκης. Οι Ευρωπαίοι ηγέτες συνειδητοποίησαν ότι η ΕΕ χρειάζεται μία πιο ισχυρή ΚΕΠΠΑ στη γειτονιά της, ιδιαίτερα για κράτη όπως η Μολδαβία και η Ουκρανία, των οποίων η ένταξη δεν πρόκειται να πραγματοποιηθεί σύντομα. Επιπλέον, η επικείμενη ένταξη της Ρουμανίας, ταυτόχρονα με την ανανεωμένη συνεργασία μετά την κυβερνητική αλλαγή στη Ρουμανία τον Δεκέμβριο του 2004, ενίσχυσε σημαντικά την ικανότητα της ΕΕ να συμβάλει στην επίλυση της κρίσης στην Υπερδνειστερία. Τέλος, η ΕΕ αποτελεί μέχρι σήμερα έναν από τους μεγαλύτερους εμπορικούς εταίρους της αποσχισμένης περιοχής¹²⁶⁹.

Η στρατηγική της ΕΕ σχετικά με τη σύγκρουση στην Υπερδνειστερία είναι διττή: από τη μία πλευρά προσπαθεί να καταστήσει τη Μολδαβία ελκυστική για τους κατοίκους της περιοχής. Από την άλλη πλευρά, προσπαθεί να κάνει την κατάσταση

¹²⁶⁷ Στις συγκρούσεις, στη φάση μετά τη βία, η πρόθεση της διεθνούς κοινότητας είναι συνήθως να ανατρέψει τα αποτελέσματα του πολέμου με ειρηνικά μέσα, ενώ ταυτόχρονα, με κάποιο τρόπο, νομιμοποιούν τα στρατιωτικά αποτελέσματα του. Ζητάνε από τις αποσχιστικές μονάδες να παρατήσουν «την ανεξαρτησία που αξίζουν» και αγόρασαν με αίμα και θυσία. Ghia Nodia, “*Europeanization and (not) Resolving Secessionist Conflicts*”, www.ecmi.de/jemie/download/1-2004comment01.pdf

¹²⁶⁸ Gergana Noutcheva, Nathalie Tocci, Bruno Coppieters, Tamara Kovziridze, Michael Emerson and Michael Huyseune, “*Europeanization and Secessionist Conflicts: Concepts and Theories*”, www.ecmi.de/jemie/download/1-2004chapter1.pdf

¹²⁶⁹ Nicu Popescu, “*EU in Transnistria: From Deadlock to Sustainable Settlement*”, Centre for European Policy Studies, Brussels, 14 December 2005 in <http://www.iss-eu.org/occasion/occ60e.html>

μη ελκυστική για όσους επωφελούνται από τη διαιώνιση της κρίσης και να προωθήσει το μεγαλύτερο άνοιγμα της Υπερδνειστερίας. Σε επίσκεψη του στη Μολδαβία, ο Χαβιέ Σολάνα τόνισε ότι η εφαρμογή οικονομικών και πολιτικών μεταρρυθμίσεων είναι η βάση για την επίλυση της σύγκρουσης στην Υπερδνειστερία, ότι η Μολδαβία είναι βασικός γείτονας και εταίρος της ΕΕ, και ότι οι Βρυξέλλες θα ήθελαν να αναπτύξουν πιο στενούς δεσμούς με αυτήν¹²⁷⁰. Σχετικά με το δεύτερο σκέλος της στρατηγικής, η ΕΕ έχει αναπτύξει σειρά οικονομικών κυρώσεων ή τη διακοπή της οικονομικής συνεργασίας με την περιοχή. Η ΕΕ προσπάθησε να απομονώσει την Υπερδνειστερία, βασιζόμενη στην επιθυμία της Ουκρανίας να έρθει πιο κοντά στην ΕΕ μετά την επανάσταση του 2004. Πεποίθηση της ΕΕ είναι ότι η περιοχή δεν θα αντέξει μεγαλύτερη απομόνωση, καθώς δεν έχει αρκετούς πόρους για αυτοδιατήρηση και η θεμελιώδης βάση νομιμοποίησης είναι οικονομική και όχι ηθική. Οι οικονομικές κυρώσεις, όμως, πρέπει να είναι στοχευμένες εναντίον συγκεκριμένων ατόμων και εταιρειών, ιδιαίτερα όσων εμπλέκονται σε παράνομο εμπόριο, διατηρώντας έτσι την πίεση για εκδημοκρατισμό και από την κοινωνία πολιτών¹²⁷¹.

Η Μολδαβία επιθυμούσε τη μεγαλύτερη συμμετοχή της ΕΕ στη διαδικασία επίλυσης, και το κατάφερε με το να προβάλλει τις σημαντικές αλλαγές που είχαν επέλθει στη σύγκρουση. Πρώτον, η συμπεριφορά της Ρωσίας και της Υπερδνειστερίας υπήρξαν οι κύριοι οδηγοί για πιο μεγάλη συμμετοχή της ΕΕ στο ζήτημα της Υπερδνειστερίας, κυρίως μετά το Kozak Memorandum. Η ανάπτυξη στρατιωτικών μονάδων της Υπερδνειστερίας στη ζώνη ασφαλείας τον Ιανουάριο και Φεβρουάριο του 2005, και η αδιάλλακτη στάση της Ρωσίας απέναντι στη Μολδαβία, απαξίωσαν περαιτέρω τους υπάρχοντες μηχανισμούς επίλυσης κρίσης και ενθάρρυναν τον πιο ενεργό ρόλο της ΕΕ. Δεύτερον, οι πολιτικές αλλαγές στην Ουκρανία και ο ρόλος της Ρωσίας στην «Πορτοκαλί Επανάσταση» υπογράμμισαν ότι η Ρωσία απομακρύνεται από τις ευρωπαϊκές αξίες στην εσωτερική και εξωτερική της πολιτική¹²⁷².

Η ΕΕ έσπευσε να αντιμετωπίσει το βασικό πρόβλημα της περιόδου, που ήταν ο έλεγχος των συνόρων Μολδαβίας – Ουκρανίας – Υπερδνειστερίας. Στις 7 Οκτωβρίου 2005 η Ουκρανία και η Μολδαβία γιόρτασαν την έναρξη της Αποστολής

¹²⁷⁰ Infotag, 16/04/2008

¹²⁷¹ Nicu Popescu, "EU in Transistria: From Deadlock to Sustainable Settlement", Centre for European Policy Studies, Brussels, 14 December 2005 in <http://www.iss-eu.org/occasion/occ60e.html>

¹²⁷² Moldova Azi, 18/02/2005

Συνοριακής Βοήθειας της ΕΕ (EUBAM). Η Αποστολή αποτελείται από 50 ειδικούς, που επιβλέπουν τις ροές αγαθών στα σύνορα της Ουκρανίας με την Υπερδνειστερία. Μακροπρόθεσμα, η ΕΕ ελπίζει να διαβρώσει τη βάση πλούτου του αποσχιστικού καθεστώτος και να το αναγκάσει να επιλύσει τη διένεξη του με τη Μολδαβία. Η Υπερδνειστερία κερδίζει σημαντικά ποσά από το λαθρεμπόριο κρέατος, αλκοόλ, τσιγάρων, ζάχαρης και φρούτων. Η Αποστολή κατάφερε το πρώτο διάστημα να κατάσχει λίγα όπλα, τα οποία ήταν σοβιετικής τεχνολογίας. Σύμφωνα, όμως, με αναφορές της ΕΕ και του ΟΑΣΕ, δεν γίνεται διακίνηση ναρκωτικών, ούτε λαθρεμπόριο όπλων ή πυρηνικού υλικού στα σύνορα της Υπερδνειστερίας¹²⁷³. Η Αποστολή φαίνεται να έχει επιτυχία στο έργο της, και οι οικονομικές μονάδες της Υπερδνειστερίας συνεργάζονται με την ΕΕ, ενώ η διακηρυγμένη πρωτοβουλία της ΕΕ να χρηματοδοτήσει μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης έχει απήχηση στην Τίρασπολ¹²⁷⁴.

Η κρίση στη Νότια Οσετία τον Αύγουστο του 2008 έδειξε στην ΕΕ ότι ένας πόλεμος για ένα κρυμμένο μέρος μπορεί να θρυμματίσει τις ρυθμίσεις της μεταψυχροπολεμικής Ευρώπης. Η κρίση έδειξε, επίσης, ότι πολλά ευρωπαϊκά κράτη διστάζουν να στηρίξουν πιο ενεργή ανάμιξη στη Μολδαβία, δεδομένης και της αποτυχίας των μεσολαβητών να προωθήσουν την μετατροπή σε αμερόληπτο φορέα της υπό ρωσικής κυριαρχίας ειρηνευτικής επιχείρησης¹²⁷⁵. Παρόλα αυτά, η κρίση επέτρεψε στην ΕΕ να επιταχύνει την έναρξη της Ευρωπαϊκής Συνεργασίας – έναν καινούργιο τύπο σχέσεων μεταξύ της ΕΕ και Αρμενίας, Αζερμπαϊτζάν, Γεωργία, Λευκορωσία, Μολδαβία και Ουκρανία. Ο Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Jose Manuel Barroso δήλωσε πως «Εφόσον δεν υπάρχει Ψυχρός Πόλεμος, δεν πρέπει να υπάρχουν και σφαίρες επιρροής», μετά την απόφαση της Επιτροπής να αρχίσει την Ευρωπαϊκή Συνεργασία¹²⁷⁶.

Η «Ανατολική Συνεργασία» προβλέπει και την πιο ενεργή ανάμιξη της ΕΕ στην επίλυση της διένεξης στην Υπερδνειστερία. Η Επιτροπή, μάλιστα, κατάρτισε μία σειρά από κοινωνικά και οικονομικά μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης μεταξύ

¹²⁷³ Radio Free Europe/ Radio Liberty, 09/10/2005

¹²⁷⁴ Ο Πρόεδρος Voronin δήλωσε ότι η Αποστολή Συνοριακής Βοήθειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε Μολδαβία και Ουκρανία (EUBAM) βοήθησε στη συγκράτηση των εξαγωγών όπλων από την Υπερδνειστερία. Ο Πρόεδρος δήλωσε ότι 13 βιομηχανίες στην Υπερδνειστερία κατασκεύαζαν όπλα, με τον τζίρο να φτάνει τα 2 δις δολάρια. Moldova Azi, 06/06/2008

¹²⁷⁵ Moldova Azi, 31/08/2008

¹²⁷⁶ Moldova Azi, 03/12/2008

των αντιμαχόμενων μερών¹²⁷⁷. Ο Ειδικός Αντιπρόσωπος της ΕΕ για τη Μολδαβία Kalman Mizsei ισχυρίστηκε ότι η σύγκρουση στην Υπερδνειστερία μπορεί να επιλυθεί μόνο με τη συμμετοχή των μερών και όλων των μεσολαβητών, απορρίπτοντας την ιδέα της Ρωσίας οι διαπραγματεύσεις να είναι τριμερείς, δηλαδή τα δύο μέρη και η Ρωσία¹²⁷⁸. Ο Kalman Miszei ισχυρίστηκε ότι η αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Αμπχαζίας και Νότιας Οσετίας από τη Ρωσία δεν αποτελεί προηγούμενο, γιατί «αυτό συνιστά παραβίαση διεθνών δικαιωμάτων και διεθνών σχέσεων. Η ΕΕ εκτιμά ιδιαίτερα την ωριμότητα και σοφία της Μολδαβίας σχετικά με τη σύγκρουση στη Γεωργία»¹²⁷⁹.

Αν θέλουμε να αξιολογήσουμε τη συνεισφορά της ΕΕ ως μεσολαβητής, πρέπει να αξιολογηθεί η αποτελεσματικότητα των μέτρων της. Η πάγια πολιτική της ΕΕ στην επίλυση συγκρούσεων είναι να προσφέρει κίνητρα εξευρωπαϊσμού σε μία από τις οντότητες και να απομονώσει την άλλη, μέχρι να εγκαταλείψει τις αδιάλλακτες ιδέες και να επιστρέψει στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Στην περίπτωση της Υπερδνειστερίας, η ΕΕ επέμεινε στη δημιουργία κοινού κράτους, τη θεσμική συγκρότηση του οποίου θα χρηματοδοτούσε σε μεγάλο βαθμό. Επίσης, η ΕΕ έδειξε ότι υποστηρίζει τη Μολδαβία στη σύγκρουση, βασιζόμενη αποκλειστικά στα δημοκρατικά και μεταρρυθμιστικά διαπιστευτήρια της κυβέρνησης της Μολδαβίας, και όχι σε κάποιο ορισμό της «Ευρώπης» που απέκλειε την περιοχή, ούτε επειδή ασπάστηκε τα ιστορικά επιχειρήματα της Μολδαβίας. Χαρακτηρίζοντας το καθεστώς της Υπερδνειστερίας ως αντιδημοκρατικό, η ΕΕ επικοινωνήσε την απροθυμία της να την αναγνωρίσει και εφάρμοσε κυρώσεις, όπως απαγόρευση ταξιδιών και οικονομικές πιέσεις. Ταυτόχρονα, η ΕΕ βοήθησε τη Μολδαβία να γίνει πιο ελκυστική για την αποσχιστική οντότητα. Η παραπάνω πολιτική, όμως, επέτρεψε στην κυβέρνηση του ΚΚΜ να εγκαταλείψει μέρος των μεταρρυθμίσεων, λόγω των πλεονεκτημάτων που είχε ήδη αποκομίσει από τη διαδικασία σύνδεσης με την ΕΕ. Επιπλέον, η ηγεσία της Υπερδνειστερίας είδε τις ανταμοιβές που δεχόταν η Μολδαβία ως απειλή για την περιοχή και στράφηκε στη Ρωσία. Συνέπεια ήταν η ΕΕ να βρεθεί εμμέσως μπλεγμένη σε αγώνα ισχύος με τη Ρωσία, η οποία έχει τον δικό

¹²⁷⁷ Moldova Azi, 19/11/2008

¹²⁷⁸ Moldova Azi, 05/09/2008

¹²⁷⁹ Μετά το τέλος της κρίσης στη Γεωργία, ο Πρόεδρος της Μολδαβίας Voronin είχε συνάντηση με τον Υψηλό Αντιπρόσωπο της ΕΕ για την ΚΕΠΠΑ Χαβιέ Σολάνα στις Βρυξέλλες. Σύμφωνα με το Γραφείο Τύπου του Προέδρου, οι συζητήσεις επικεντρώθηκαν σε ζητήματα που αφορούν την προοπτική της ανάπτυξης των σχέσεων μεταξύ ΕΕ και Μολδαβίας και την επίλυση του ζητήματος της Υπερδνειστερίας. Infotag, 02/09/2008

της μαγνητισμό και μπορεί να παρέχει οφέλη, όπως η ιδιότητα του πολίτη και ενεργειακούς πόρους¹²⁸⁰.

¹²⁸⁰ Η ομαλοποίηση των εμπορικών σχέσεων με τα de facto κράτη, η απόδοση εγγυήσεων ασφαλείας και η υιοθέτηση ενεργούς πολιτικής Εξευρωπαϊσμού συμβάλλουν σε συγκεκριμένου βαθμού στήριξη στην προσπάθεια κρατικής συγκρότησης των αποσχιστικών οντοτήτων. Παρόλα αυτά, στην πράξη είναι δύσκολο να στηρίξεις de facto κράτη, καθώς το διεθνές καθεστώς τους παραμένει αβέβαιο. Αυτή η στήριξη θα απαιτούσε τη συναίνεση από τις διεθνώς αναγνωρισμένες αρχές από τις οποίες τα de facto κράτη έχουν αποσχιστεί. Αυτές οι κυβερνήσεις ή και οι αντιπολιτεύσεις ενδέχεται να αντιληφθούν τις πολιτικές Εξευρωπαϊσμού ως μορφή σταδιακής αναγνώρισης από τη διεθνή κοινότητα, παρά ως πολιτικές ενσωμάτωσης σε έναν κοινό ευρωπαϊκό νομικό χώρο ώστε να διευκολυνθεί η επίλυση της σύγκρουσης. Gergana Noutcheva, Nathalie Tocci, Bruno Coppieters, Tamara Kovziridze, Michael Emerson and Michael Huysseune, “*Europeanization and Secessionist Conflicts: Concepts and Theories*”, www.ecmi.de/jemie/download/1-2004chapter1.pdf

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η διαδικασία μετάβασης και εκδημοκρατισμού κάθε χώρας συνιστά ιδιαίτερη περίπτωση, παρ' ότι εμφανίζονται στοιχεία κοινά για όλα τα υπό μετάβαση κράτη. Ένα από αυτά τα στοιχεία είναι η διαλεκτική σχέση εθνικισμού και διεθνούς περιβάλλοντος, δύο ιδιαίτερα «διεισδυτικοί» παράγοντες κατά τη διαδικασία εκδημοκρατισμού.

Ο εθνικισμός, δηλαδή η πολιτική ιδεολογία που υποστηρίζει ότι τα όρια του έθνους και του κράτους πρέπει να ταυτίζονται, θεωρείται μία από τις πλέον ισχυρές αξίες τους τελευταίους αιώνες. Ο Hans Morgenthau τονίζει ότι, «οι πόλεμοι για εθνική νομιμοποίηση, όπως και οι πόλεμοι εναντίον δεσποτικών καθεστώτων, είναι νόμιμοι πόλεμοι του φιλελευθερισμού. Η νομιμοποίησή τους πηγάζει άμεσα από τις ορθολογιστικές αφετηριακές προτάσεις της πολιτικής φιλοσοφίας του φιλελευθερισμού. Κι αυτό γιατί οι δύο κύριες εκδηλώσεις του ανορθολογικού που μεταφέρθηκαν από την εποχή της φεουδαρχίας στην εποχή του φιλελευθερισμού καταλύονται από τη στιγμή που λαοί που ανήκουν στο ίδιο έθνος απελευθερώνονται από την ξένη δεσποτεία, αλλά και όταν δεσποτικές κυβερνήσεις οπουδήποτε στον κόσμο αντικαθίστανται από δημοκρατικές»¹²⁸¹.

Η εθνική ιδέα, ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια της διαδικασίας μετάβασης, απέκτησε ρωμαλέα ισχύ έναντι των κύριων εναλλακτικών ιδεών, δηλαδή των ρητορικών για την εγκαθίδρυση κοινωνίας πολιτών και κράτους δικαίου. Αυτό το φαινόμενο ερμηνεύεται από το γεγονός ότι, η κατάρρευση της εξουσίας του Κόμματος σε κάθε κράτος οδήγησε στη διαμάχη για επικράτηση νέας νομιμοποιητικής ιδέας, δεδομένου ότι τα κράτη αποτελούνται και από τα καθεστώτα νομιμοποίησής τους. Η «διεισδυτικότητα» της εθνικής ιδέας στα αρχικά στάδια της μετάβασης έγινε ιδιαίτερα φανερή, καθώς αποτέλεσε το κριτήριο για τη συζήτηση όλων των πολιτικών προβλημάτων: πρέπει οι νέες κυβερνήσεις να προσκαλέσουν ξένο κεφάλαιο ή «ξεπουλούν το έθνος», πρέπει να αντιγράψουν τους δυτικούς τρόπους οργάνωσης (δημοκρατία, ιδιωτική ιδιοκτησία, οικονομία της αγοράς) ή αυτό είναι προδοσία της «ουσίας του έθνους»¹²⁸².

¹²⁸¹ Hans Morgenthau, *Επιστήμη και πολιτική της ισχύος*, μετάφραση Πάνος Τσακαλογιάννης, Αθήνα: Εκδόσεις Τουρίκη 2011, σελ.58

¹²⁸² Katherine Verdery, "Beyond the Nation in Eastern Europe", Social Text no38 (Spring 1994), p.13

Ένα από τα πεδία στα οποία ο εθνικισμός εμφανίζεται ιδιαίτερα «διδεισδυτικός» είναι αυτό της ιδιωτικοποίησης. Το ερώτημα που προκύπτει αναφέρεται στο κριτήριο που καθορίζει ποια στοιχεία της ιδιοκτησίας αποκτούν επιπλέον αξία από τον εθνικισμό. Η πρώτη απάντηση προέρχεται από την παρατήρηση λειτουργίας των ξένων επιχειρήσεων στο υπό μετάβαση κράτος, καθώς η ιδιοκτησία που αποδίδει εισόδημα και κοινωνική θέση στον ξένο γίνεται η ιδιοκτησία που αξιοποιείται από τους εθνικιστές. Η δεύτερη απάντηση προέρχεται από τις επαφές και την παρατήρηση άλλων κρατών, που παρέχει γνώση για το ποιες μορφές ιδιοκτησίας θεωρούνται σημαντικές σε τέτοιες κοινωνίες. Η πρακτική στα υπό μετάβαση κράτη δείχνει ότι υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία ιδιοκτησίας που δίνουν στην κατοχή τους από το έθνος τον χαρακτήρα συλλογικού καταναλωτικού αγαθού. Επιπλέον, τα συγκεκριμένα στοιχεία ιδιοκτησίας αποδίδουν απτά οφέλη πρωτίστως στους μορφωμένους, τις επιχειρηματικά καταρτισμένες τάξεις και άλλες ομάδες ελίτ, ώστε να υπάρχει μία εγγενής τάξη με οικονομικό συμφέρον να προωθήσει τον εθνικισμό¹²⁸³.

Η εθνική ιδέα αποδεικνύεται καθοριστικός παράγοντας στα αρχικά στάδια κάθε μετάβασης. Στα κράτη της πρώην ΕΣΣΔ, ο βαθμός κοινωνικής κινητοποίησης για τους 4 πυλώνες του μετασοβιετικού μετασχηματισμού (εκδημοκρατισμός, οικονομία της αγοράς, εθνική και κρατική συγκρότηση) εξαρτάται από την ισχύ των εθνικών ταυτοτήτων που κληρονόμησαν. Οι σοβιετικές δημοκρατίες που ξεκίνησαν πρώτες τη διαδικασία μετασχηματισμού – τα τρία κράτη της Βαλτικής, η Γεωργία, η Αρμενία και η Ουκρανία – βίωσαν έντονη εθνικιστική δυσανεμία νωρίς στη διαδικασία αλλαγής. Οι περιπτώσεις της Ουκρανίας και της Λευκορωσίας μας δείχνουν ότι υπάρχει μία στενή σχέση μεταξύ μίας ισχυρής εθνικής ταυτότητας, της κοινωνίας πολιτών, της εθνικής – δημοκρατικής κινητοποίησης και της στήριξης για τους 4 πυλώνες του μετασχηματισμού. Στην περίπτωση της Λευκορωσίας, η αδύναμη εθνική αντιρωσική ταυτότητα διευκόλυνε άμεσα τη δημιουργία σουλτανικού καθεστώτος, σύμφωνα με την ορολογία του Weber, εξέλιξη που φαινόταν πιο πιθανή στο ασιατικό κοινωνικό περιβάλλον. Οι παραπάνω παράγοντες επηρέασαν την επιθυμία της Λευκορωσίας να επιστρέψει στην Ευρώπη ως επικράτεια της Ρωσίας με σουλτανικό καθεστώς και την επιθυμία της Ουκρανίας να επιστρέψει στην Ευρώπη,

¹²⁸³ Harry Johnson, "A Theoretical Model of Economic Nationalism in New and Developing States", *Political Science Quarterly* Vol.80 (1965), pp.176 -177

μέσω της στήριξης από τις ελίτ στους 4 πυλώνες¹²⁸⁴. Στην περίπτωση της Ουκρανίας, η διαδικασία εκδημοκρατισμού έχει εσωτερικά συνδεθεί με την αναζήτηση του έθνους για ανεξάρτητη κρατική ύπαρξη. Παρόλα αυτά, αντίθετα με τη Ρωσία, όπου υπάρχει σημαντική αλλαγή των ελίτ στα κορυφαία κλιμάκια της εξουσίας, στην Ουκρανία συνεχίζει να κυβερνά η επιβίωσασα κομμουνιστική νομενκλατούρα, σε μικρότερο βαθμό βέβαια μετά την «Πορτοκαλί Επανάσταση»¹²⁸⁵.

Ο τελευταίος έλεγχος για τη «διεισδυτικότητα» της εθνικής ιδέας αναφέρεται στις πρακτικές εορτασμού ιστορικών επετείων, οι οποίες δομήθηκαν πάνω σε δύο συνδεόμενες αντιθέσεις. Η πρώτη αφορά τον τρόπο και διάθεση με τα οποία το παρελθόν αντιπροσωπεύεται, και η δεύτερη το πλαίσιο αφήγησης του εορτασμού. Στην πρώτη αντίθεση, οι εορτασμοί εμφανίζονται με ηρωική γλώσσα και είναι στιγμές συλλογικού αναβρασμού, ενώ στη δεύτερη αντίθεση, οι εορτασμοί βιώνονται ως αργίες, παραπέμποντας περισσότερο σε διασκέδαση. Η αλλαγή από την πρώτη στη δεύτερη περιλαμβάνει την «αποϊεροποίηση» της ιστορίας και της ιστορικής μνήμης, ή κατά τον όρο του Weber την «ρουτινοποίηση του ιστορικού χαρίσματος». Η περίπτωση της Ουγγαρίας είναι χαρακτηριστική, καθώς την άνοιξη του 1998 οι ελίτ της χώρας αντιμετώπισαν ένα σημαντικό δίλημμα, προκειμένου να πετύχουν την ένταξη στους ευρωπαϊκούς θεσμούς: πώς να τονίσουν επιλεκτικά τις «καλές ευρωπαϊκές» διαστάσεις του 1848, και ταυτόχρονα να υποβαθμίσουν τις εθνικές αντιπάθειες, συγκρούσεις και βία που απελευθερώθηκαν τότε, και με αυτό τον τρόπο να δείξουν τα σύγχρονα και δυτικά διαπιστευτήρια της χώρας¹²⁸⁶.

Η Μολδαβία αποτελεί ξεχωριστή περίπτωση ανάμεσα στα πρώην κομμουνιστικά κράτη, κυρίως λόγω της ιστορικής κληρονομιάς της περιοχής. Ο πληθυσμός μεταξύ του Προύθου και του Δνείστερου – από τη ρωσική κατάκτηση του 1812, την ένταξη στη Ρουμανία τον μεσοπόλεμο, την προσχώρηση στην ΕΣΣΔ, έως την πτώση της τελευταίας – βίωσε μία μόνιμη περεστρόικα, δηλαδή τις συνεχείς αλλαγές από το ένα σύστημα αξιών στο άλλο. Η μετατροπή των χθесινών εχθρών και κατακτητών σε ελευθερωτές σε μία νύχτα και αντίστροφα δημιούργησε μία καταστροφική και αποπροσανατολιστική ψυχολογική κατάσταση από την σκοπιά της

¹²⁸⁴ Steven M. Eke and Taras Kuzio, “Sultanism in Eastern Europe: The Socio – Political Roots of Authoritarian Populism in Belarus”, *Europe – Asia Studies* Vol.52 no3 (May 2000), pp.527-528

¹²⁸⁵ Alexander V. Ko zhem iakin, *Expanding the Zone of Peace?*, London: Macmillan Press 1998, pp.86-87

¹²⁸⁶ Rogers Brubaker/ Margit Feischmidt, “1848 in 1998: The Politics of Commemoration in Hungary, Romania and Slovakia”, *Comparative Studies in Society and History* Vol.44 no4 (October 2002), pp.707 & 715

δημιουργίας και επιβεβαίωσης των προσωπικών αξιών και ταυτότητας. Συνέπεια της συγκεκριμένης ιστορικής κληρονομιάς ήταν οι πολιτικοί ηγέτες στη Μολδαβία να αρνηθούν την ανεξάρτητη ιστορική και πολιτιστική ταυτότητα της χώρας, ενώ οι πολιτικοί ηγέτες στην πρώην ΕΣΣΔ ανήλθαν στην εξουσία στα τέλη του '80 υπερασπιζόμενοι τη δικιά τους.

Αυτό το δεδομένο της μόνιμης περεστρόικα εξηγεί και τη «διεισδυτικότητα» του εθνικισμού τα πρώτα χρόνια της μετάβασης στη Μολδαβία. Την περίοδο 1990-94, δηλαδή από την αρχή της μετάβασης έως τις πρώτες βουλευτικές εκλογές, τέθηκε το ζήτημα της ένωσης με τη Ρουμανία, ζήτημα που ακόμα διασχίζει τα κρατικά αλλά όχι τα εθνικά σύνορα. Το 1994 σχεδόν το 65% των Μολδαβών δήλωνε ότι ανήκει στο ρουμανικό έθνος, αλλά το ζήτημα απέκτησε ενδιαφέρουσες υπερ-κρατικές διαστάσεις όταν η Μολδαβία απέκτησε κρατική κυριαρχία. Ο λόγος ήταν ότι η πλειοψηφία της νέας πολιτικής ηγεσίας απαρτιζόταν από άτομα που είχαν γεννηθεί στη Μολδαβία, και αντιλαμβάνονταν ότι η ένωση με τη Ρουμανία θα τους στερούσε το πολιτικό καθεστώς τους. Οι πολιτικοί στη Ρουμανία ήταν πιο αμφίσημοι: από τη μία πλευρά, αυτοί θα διοικούσαν τη Μεγάλη Ρουμανία και ταυτόχρονα θα πιστώνονταν την επανένωση του έθνους, όπως ο Χέλμουτ Κόλ πιστώθηκε την ενοποίηση της Γερμανίας. Από την άλλη πλευρά, θα έπρεπε να διαθέσουν κονδύλια από τον ήδη περιορισμένο κρατικό προϋπολογισμό για την ανάπτυξη της πλέον υπανάπτυκτης επαρχίας της Ευρώπης. Οι πιο θερμοί υποστηρικτές της ένωσης είναι ακόμα οι Μολδαβοί συγγραφείς, που ζητούν γλωσσική και ιστορική «καθαρότητα», και οι κληρικοί στη Ρουμανία, που θέλουν να απομακρύνουν τη Μητρόπολη Βεσσαραβίας από τον έλεγχο του Πατριαρχείου Μόσχας¹²⁸⁷.

Αναφορικά με τον καθημερινό εθνικισμό στη Μολδαβία, οι εορτασμοί ιστορικής μνήμης βιώνονται πλέον ως αργίες. Ένας από τους κύριους εορτασμούς είναι η «ημέρα γλώσσας» στις 31 Αυγούστου, ο οποίος καθιερώθηκε με τον γλωσσικό νόμο του 1989. Το παράδοξο είναι ότι ο γλωσσικός νόμος, ο οποίος προσπαθούσε να επιλύσει ένα πρόβλημα – την ιστορική αδικία εναντίον της ρουμάνικης γλώσσας και λαού της Βεσσαραβίας – δημιούργησε μία σειρά άλλων προβλημάτων, νομιμοποιώντας στην πράξη τη διαίρεση των πολιτών της χώρας σε γηγενείς και μη, οξύνοντας για τουλάχιστον μία δεκαετία τον καθημερινό εθνικισμό. Η θρησκευτικού τύπου λατρεία του πολιτισμού, μεταξύ των οποίων το πλήθος

¹²⁸⁷ Katherine Verdery, op. cit. pp.6-8

βιβλίων και άρθρων που τόνιζαν τον μυστικό δεσμό μεταξύ γλώσσας και του πνευματικού πυρήνα του έθνους, έχει προ πολλού εξαφανιστεί¹²⁸⁸.

Μία ακόμη ιδιαιτερότητα στην περίπτωση της Μολδαβίας είναι ότι ο καθημερινός εθνικισμός φθίνει, παρότι παραμένει διαιρεμένο κράτος, μετά την απόσχιση της Υπερδνειστερίας το 1991. Υπάρχουν δύο συνδεδεμένοι λόγοι για αυτή την εξέλιξη: ο πρώτος λόγος είναι ότι, η ηγεσία και οι πολίτες στη Μολδαβία καταλογίζουν ευθύνες κυρίως στις εξωτερικές δυνάμεις για τη δημιουργία της σύγκρουσης, καθώς και για τα εμπόδια στην επίλυσή της. Ο δεύτερος λόγος είναι ότι, η ηγεσία της Μολδαβίας δεν θεωρεί παγωμένη τη σύγκρουση στην Υπερδνειστερία, από την άποψη ότι τα γεγονότα εξελίχθηκαν δυναμικά στην αποσχισμένη περιοχή. Έως τα τέλη της δεκαετίας του '90 η Υπερδνειστερία είχε ήδη αναπτύξει όλες τις ιδιότητες ενός σύγχρονου κράτους – νομοθετικό και φορολογικό σύστημα, σύμβολα και στρατό – μετά και από συνεχόμενους γύρους ανεπιτυχών διαπραγματεύσεων. Η ηγεσία της Μολδαβίας έχει έκτοτε την πεποίθηση ότι η κατάσταση μπορεί να αλλάξει μόνο όταν πετύχει σε μεγάλο βαθμό την αναδόμηση του κράτους¹²⁸⁹.

Όπως αναφέρεται παραπάνω, υπάρχουν ζητήματα που αφορούν τον εθνικισμό και τον εκδημοκρατισμό και διασχίζουν τα κρατικά σύνορα. Μία σημαντική παραδοχή των ελίτ στην Ανατολική Ευρώπη είναι ότι, τα υπό μετάβαση κράτη καθορίζονται από κοινό προορισμό, όχι από διαφορετικά σημεία αφετηρίας. Αυτή η παραδοχή φέρνει στο προσκήνιο το ζήτημα της επιρροής του διεθνούς περιβάλλοντος κατά τη διαδικασία εκδημοκρατισμού. Η κυριαρχία των φιλελεύθερων δυνάμεων τη δεκαετία του '90 δημιούργησε έναν «αστό περιορισμών» για τις εν δυνάμει αντιδημοκρατικές κυβερνήσεις, που προσπαθούσαν να αποφύγουν τη διεθνή απομόνωση. Είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς ότι η Μολδαβία θα είχε ξεκινήσει τον εκδημοκρατισμό χωρίς τη παγκόσμια διάδοση του πλουραλισμού. Μετά τα αρχικά στάδια μετάβασης, οι διεθνείς δρώντες συνέχιζαν να παίζουν κάποιο ρόλο, καθώς η Μολδαβία ήταν από τα πρώτα πρώην σοβιετικά κράτη που εντάχθηκαν στο Συμβούλιο της Ευρώπης και ο ΟΑΣΕ έχει ακόμα ενεργό ρόλο στα δρώμενα της Μολδαβίας¹²⁹⁰. Παρόλα αυτά, η επιρροή του διεθνούς περιβάλλοντος οδηγεί συχνά στην ανάδυση μη δημοκρατικών κυβερνήσεων στα υπό μετάβαση κράτη. Η

¹²⁸⁸ Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture*, Stanford: Hoover Institution Press 2000, p.229

¹²⁸⁹ Dov Lynch, "Separatist States and Post – Soviet Conflicts", *International Affairs* Vol.78 no4 (October 2002), p.835

¹²⁹⁰ Lucan A. Way, "Weak States and Pluralism: The Case of Moldova", *East European Politics and Society* Vol.17 no3 (May 2003), p.462

κυβέρνηση του ΚΚΜ (2001-09) στηριζόταν συχνά στις αναφορές των ευρωπαϊκών θεσμών πάνω στην πορεία του εκδημοκρατισμού στη Μολδαβία, οι οποίες τόνιζαν τα θετικά στοιχεία και δίσταζαν να επικρίνουν τις παραβιάσεις της ελευθεροτυπίας και την καταπίεση της αντιπολίτευσης. Αυτή η οιοονεί εξωτερική νομιμοποίηση ερμηνεύει εν μέρει το γεγονός ότι το ΚΚΜ παρέμενε πρώτο κόμμα στις δημοσκοπήσεις ακόμα και ένα χρόνο μετά την ήττα του από την ενωμένη αντιπολίτευση στις εκλογές του 2009¹²⁹¹.

Η προαναφερθείσα παραδοχή για τον κοινό προορισμό των υπό μετάβαση κρατών οδηγεί σε ένα νέο ερώτημα: πώς ερμηνεύεται το γεγονός ότι, χώρες με κοινή κουλτούρα και ιστορία, όπως η Ρωσία και η Λευκορωσία ή η Μολδαβία και η Ρουμανία, εγκαθίδρυσαν διαφορετικά καθεστώτα, ενώ χώρες χωρίς κοινό πολιτισμό, όπως η Λευκορωσία και το Ουζμπεκιστάν εγκαθίδρυσαν παρόμοια καθεστώτα; Η προφανής απάντηση είναι ότι τα πολιτιστικά και ιστορικά υποδείγματα ή ο τύπος του προηγούμενου καθεστώτος δεν συσχετίζονται πλήρως με το υπόδειγμα διαφοροποίησης των καθεστώτων στον μετακομμουνιστικό κόσμο¹²⁹².

Μία άλλη ερμηνεία συσχετίζει την ανάδυση Προεδροκεντρικών συστημάτων στα κράτη της πρώην ΕΣΣΔ με τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Οι ελίτ στα, στηριζόμενα σε ασταθή βάση νομιμοποίησης, νέα δημοκρατικά καθεστώτα, ενδέχεται να διατηρήσουν την πολιτική σταθερότητα μέσω αυξημένων εκτελεστικών εξουσιών. Η οικονομική «θεραπεία σοκ» γενικά έχει το αποτέλεσμα της ενίσχυσης της κεντρικής πολιτικής αρχής, και τα διαδοχικά οικονομικά σοκ σε ένα περιβάλλον μεγάλων κοινωνικών ανισοτήτων, είναι πιο πιθανόν να οδηγήσει σε Προεδροκεντρικά παρά σε κοινοβουλευτικά συστήματα¹²⁹³. Η κυρίαρχη, όμως, ερμηνεία ισχυρίζεται ότι κύριος παράγοντας αποτελεί η άνιση κατανομή ισχύος ανάμεσα στα μέλη του προηγούμενου καθεστώτος και τους μεταρρυθμιστές. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ήταν η ιδεολογική κατεύθυνση του πιο ισχυρού μέρους που καθόρισε σε μεγάλο βαθμό τον τύπο καθεστώτος που αναδύθηκε. Η δημοκρατία εγκαθιδρύθηκε, επομένως, σε κράτη όπου οι μεταρρυθμιστές είχαν μεγάλο πλεονέκτημα ισχύος¹²⁹⁴.

¹²⁹¹ Moldova Azi, 22/04/2010

¹²⁹² Michael Mc Faul, "The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship. Noncooperative Transitions in the Postcommunist World", *World Politics* Vol.54 no2 (January 2002), p.239

¹²⁹³ John D. Nagle and Alison Mahr, *Democracy and Democratization. Post-communist Europe in Comparative Perspective*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications 1999, p.283

¹²⁹⁴ Michael Mc Faul, op. cit. p.214

Η παραπάνω θέση διατυπώθηκε από τη «θεωρία εξάρτησης μονοπατιού», που περικλείει επίσης τον τύπο του κομμουνιστικού καθεστώτος και τη μορφή μετάβασης. Στην ίδια θεωρία περιλαμβάνεται και η λεγόμενη «προοπτική δομών», που θεωρεί τα μετακομμουνιστικά κράτη ως προσδιορισμένα κομματικά συστήματα. Σύμφωνα με αυτή, ανάλογα με το μονοπάτι παράγονται ασταθή ή θεσμοθετημένα κομματικά συστήματα. Επίσης, η προοπτική δομών τονίζει ένα εκλογικό «φίλτρο», που διυλίζει τον ανοιχτό μετακομμουνιστικό χώρο σε δομή που καθορίζεται από πολιτικά κόμματα που εκπροσωπούν εκλογικές περιφέρειες και κοινωνικές διαιρέσεις. Οι κοινωνικοοικονομικές διαφοροποιήσεις είναι καλά ριζωμένες κατά τη διάρκεια της μετάβασης, λαμβάνοντας τη μορφή οικονομικών, πολιτιστικών, εθνικών ή δημογραφικών διαχωριστικών γραμμών. Αυτές οι κοινωνικές διαιρέσεις δημιουργούν ταυτότητες και συμφέροντα που μετατρέπονται σε κομματικές προτιμήσεις. Αυτή η συζήτηση πραγματοποιείται ακόμα και αν δεν υπάρχει προηγούμενη ιστορία κομματικής ταύτισης ή αν το κοινωνικό κεφάλαιο των ενδιάμεσων οργανώσεων είναι υπανάπτυκτο, γιατί οι κοινωνικοοικονομικές θέσεις παρέχουν αρκετά υποδείγματα για στρατηγική πολιτική συμπεριφορά. Η προοπτική δομών τονίζει ότι, τα συμφέροντα είναι σημαντικοί δείκτες για τις πολιτικές ταυτότητες, ακόμα και στις απρόβλεπτες καταστάσεις του μετακομμουνιστικού μετασχηματισμού. Αυτές οι ταυτότητες δημιουργούν επιλογές ψήφων που οξύνουν τα κομματικά συστήματα με διάφορους τρόπους, που εξαρτάται από τη φύση των κομμουνιστικών καθεστώτων και την ισχύ των πολιτικών δυνάμεων κατά τη διάρκεια της μετάβασης¹²⁹⁵.

Προκειμένου να ελέγξουμε την ερμηνευτική σπουδαιότητα της παραπάνω θέσης, πρέπει να κατηγοριοποιήσουμε τα πρώην κομμουνιστικά κράτη. Σύμφωνα με την τυπολογία του Kitschelt, την πρώτη κατηγορία αποτελεί ο πατρογονικός (patrimonial) κομμουνισμός, ο οποίος βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στις ιεραρχικές αλυσίδες προσωπικής εξάρτησης μεταξύ ηγετών και υποστηρικτών, με χαμηλά επίπεδα ανταγωνισμού μεταξύ των ελίτ, περιορισμένη λαϊκή έκφραση συμφερόντων και χαμηλός ορθολογικός – γραφειοκρατικός επαγγελματισμός. Σε αυτή την κατηγορία ο Kitschelt έβαλε τις Σερβία, Ρουμανία, Βουλγαρία, Ρωσία, Ουκρανία, Λευκορωσία και την πλειοψηφία της υπόλοιπης ΕΣΣΔ. Στον γραφειοκρατικό αυταρχικό κομμουνισμό, ο ανταγωνισμός μεταξύ των ελίτ και η έκφραση

¹²⁹⁵ Jack Bielsiak, "The Institutionalization of Electoral and Party Systems in Postcommunist States", *Comparative Politics* Vol.34 no2 (January 2002), pp.190-191

συμφερόντων ήταν περιορισμένα, αλλά ο βαθμός της ορθολογικής – γραφειοκρατικής θεσμοθέτησης ήταν υψηλή. Σε αυτή την κατηγορία ο Kitschelt έβαλε την Ανατολική Γερμανία, την Τσεχία και τη Σλοβακία. Στον κομμουνισμό της εθνικής συναίνεσης (national consensus communism) επιτρεπόταν κάποιος βαθμός ανταγωνισμού και έκφρασης συμφερόντων, και υπήρξε σε κάποιο βαθμό επαγγελματική γραφειοκρατία. Στην ουσία, οι κομμουνιστικές ελίτ επέτρεπαν βαθμό ανταγωνισμού και έκφρασης συμφερόντων, σε αντάλλαγμα την πίστη στα βασικά στοιχεία του υπάρχοντος συστήματος. Σε αυτή την κατηγορία ο Kitschelt έβαλε την Πολωνία και την Ουγγαρία, όπως και τις Σλοβενία και Κροατία. Επίσης, σε αυτή την κατηγορία ως «οριακές» περιπτώσεις ήταν τα τρία κράτη της Βαλτικής¹²⁹⁶.

Η Λευκορωσία αποτελεί, ίσως, την πιο ενδιαφέρουσα περίπτωση ανάμεσα στα πρώην κομμουνιστικά κράτη, γιατί εγκαθίδρυσε ένα αυταρχικό λαϊκίστικο καθεστώς, ενώ, σύμφωνα με κάποιους αναλυτές, προσεγγίζει τον σουλτανισμό. Η Λευκορωσία εντάσσεται στην ίδια κατηγορία με το Καζακστάν και τα 4 κράτη της Κεντρικής Ασίας (Κιργιζία, Ουζμπεκιστάν, Τατζικιστάν, Τουρκμενιστάν). Κοινό στοιχείο τους είναι ότι, κατά την περίοδο Γκορμπατσόφ δεν βίωσαν την ανάδυση αντί-ελίτ και τη διαίρεση των κομμουνιστικών κομμάτων των δημοκρατιών σε εθνική και κεντρικά «πιστή» πτέρυγα, όπως συνέβη στην Ουκρανία. Παρόλα αυτά, την επομένη του αποτυχημένου πραξικοπήματος του Αυγούστου 1991, και τα έξι κράτη απροσδόκητα ανακήρυξαν την ανεξαρτησία τους, όταν ούτε η πλειοψηφία των πληθυσμών τους ούτε η νομενκλατούρα τους το επιθυμούσε ενεργά¹²⁹⁷. Κατά την κομμουνιστική περίοδο, ο κρατικός μηχανισμός προσέφυγε σε δρακόντειες μεθόδους ελέγχου της γλώσσας, όπως την ποινική δίωξη όσων χρησιμοποιούσαν την ορθογραφία της Λευκορώσικης πριν τις γλωσσικές μεταρρυθμίσεις του Στάλιν, για να διασφαλίσει ότι το συγκεκριμένο ζήτημα δεν θα αποτελέσει τη συνεκτική βάση για την εμφάνιση αντιπολίτευσης κατά του καθεστώτος. Συνέπεια αυτού ήταν ότι, η Λευκορωσία δεν βίωσε μαζική δημοκρατική και εθνικιστική κινητοποίηση για την προστασία ατομικών και εθνικών δικαιωμάτων. Οι μαζικές διαδηλώσεις στις μεγάλες

¹²⁹⁶ John T. Ishiyama, "The Communist Successor Parties and Party Organizational Development in Post – Communist Politics", Political Research Quarterly Vol.52 no1 (March 1999), pp.98-99

¹²⁹⁷ Δημοκρατικά θεωρούνται πλέον τα καθεστώτα στο Τατζικιστάν, όπου ο Ιμομάλι Ραχμόν εκλέγεται χωρίς παρεμβάσεις από το 1999, και στο Τουρκμενιστάν από το 2006, μετά την εκλογή του Μπερντιμουχαμέντοφ και την υιοθέτηση νέου συντάγματος. Η Κιργιζία απέκτησε τον πρώτο δημοκρατικά εκλεγμένο Πρόεδρο τον Οκτώβριο του 2011, με την εκλογή του Atambayev. Το μοναδικό κράτος που μοιάζει στη Λευκορωσία είναι το Ουζμπεκιστάν, όπου ο Καρίμοφ είναι Πρόεδρος από το 1991.

πόλεις της Λευκορωσίας τον Απρίλιο του 1991 είχαν οικονομικά και όχι δημοκρατικά – εθνικιστικά κίνητρα. Επιπλέον, η Λευκορωσία, αντίθετα με την Ουκρανία, δεν διεξήγαγε δημοψήφισμα για την υιοθέτηση της Διακήρυξης Ανεξαρτησίας, παράγοντας που ο Lukashenka χρησιμοποίησε προς όφελος του για να στηρίξει τη δική του πολιτική νομιμοποίηση πάνω στο σοβιετικό δημοψήφισμα του Μαρτίου 1991 για «αναβιωμένη ένωση», που βρήκε ενθουσιώδη ανταπόκριση στο εκλογικό σώμα της Λευκορωσίας¹²⁹⁸.

Παρά την ερμηνευτική ισχύ της, η «θεωρία εξάρτησης μονοπατιού» δεν μπορεί να ερμηνεύσει πλήρως τις περιπτώσεις, όπου υπάρχει αυταρχική διολίσθηση από τον εκδημοκρατισμό ή το πολιτικό σύστημα μετασχηματίζεται από κοινοβουλευτικό σε Προεδροκεντρικό και αντίστροφα. Η Μολδαβία υιοθέτησε στην αρχή της μετάβασης ημι-Προεδρικό σύστημα, αλλά με τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις του 2000 έχει καθιερώσει κοινοβουλευτικό σύστημα. Αυτή η αλλαγή έγινε δυνατή, και εν μέρει επιτακτική, λόγω των επιρροών του διεθνούς περιβάλλοντος.

Όπως αναφέρεται παραπάνω, οι «θεραπίες σοκ» στην οικονομία οδηγούν σε εγκαθίδρυση Προεδροκεντρικών συστημάτων. Τα πρώτα χρόνια από την πτώση της ΕΣΣΔ, η επιρροή των δυτικών θεσμών ήταν έντονη και αναφερόταν στην τρωτότητα των υπό μετάβαση κυβερνήσεων στην εξωτερική πίεση για εκδημοκρατισμό. Αυτή η πίεση ασκούταν με ποικιλία τρόπων, μεταξύ των οποίων θετική αιρεσιμότητα (ένταξη στην ΕΕ), κυρώσεις (απόσυρση βοήθειας, εμπορικές κυρώσεις), διπλωματική πειθώ και στρατιωτική ισχύ¹²⁹⁹. Παρόλα αυτά, ήδη από τα πρώτα χρόνια από την πτώση της ΕΣΣΔ, κάποιες από τις νέες δομές σχέσεων μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Ευρώπης υπαινίσσονταν μια προβληματική κυριαρχία της Δύσης επί της Ανατολικής Ευρώπης. Τέτοιες ενδείξεις περιέκλειαν την ενίσχυση του NATO χωρίς ολοκλήρωση των συμφερόντων ασφαλείας της Ανατολικής Ευρώπης, την επιταχυμένη ολοκλήρωση της ΕΕ, το άνοιγμα των ανατολικών αγορών χωρίς επαρκή αμοιβαιότητα από τη Δύση, και παρέμβαση από τους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς, που προκαλεί ακόμα προβλήματα στην οικονομική πολιτική των υπό μετάβαση κρατών¹³⁰⁰.

¹²⁹⁸ Steven M. Eke and Taras Kuzio, op. cit. pp.525-526

¹²⁹⁹ Steven Levitsky and Lucan A. Way, “Linkage versus Leverage. Rethinking the International Dimension of Regime Change”, *Comparative Politics* Vol.38 no4 (July 2006), p.382

¹³⁰⁰ Andreas Stadler, “Problems of Dependent Modernization in East – Central Europe: A Case for Social – Democratic Concern” in Michael Waller, Bruno Coppieters and Kris Deschouwer, *Social Democracy in a Post – Communist Europe*, London: Frank Cass 1994, p.49

Αυτή η προβληματική κυριαρχία της Δύσης, η οποία είχε επεκταθεί και εκτός Ευρώπης, τα τελευταία χρόνια περιορίζεται από δύο παράγοντες. Ο πρώτος είναι η ύπαρξη μίας περιφερειακής δύναμης που μπορεί να παρέχει εναλλακτικές πηγές οικονομικής, στρατιωτικής και διπλωματικής στήριξης. Περιφερειακές δυνάμεις στην Ασία (Κίνα, Ιαπωνία) και την πρώην Σοβιετική Ένωση (Ρωσία), κατά καιρούς παρέχουν σημαντική οικονομική, στρατιωτική ή διπλωματική στήριξη στα γειτονικά αυταρχικά καθεστώτα, με συνέπεια να περιορίζεται ο αντίκτυπος της δυτικής επιρροής. Δεύτερον, η δυτική επιρροή μπορεί να περιοριστεί και από ανταγωνιστικούς στόχους εξωτερικής πολιτικής. Σε κράτη όπου οι δυτικές δυνάμεις έχουν σημαντικά οικονομικά συμφέροντα ή συμφέροντα ασφαλείας, οι αυταρχικές κυβερνήσεις μπορεί να αποκρούσουν τις εξωτερικές πιέσεις για εκδημοκρατισμό, παρουσιάζοντας τη σταθερότητα του καθεστώτος τους ως το καλύτερο μέσο για να προστατεύσουν αυτά τα συμφέροντα¹³⁰¹.

Το διεθνές περιβάλλον επηρεάζει με πολλούς τρόπους τη διαδικασία μετάβασης, όπως δείχνει η εμπειρία του δεύτερου και τρίτου κύματος εκδημοκρατισμού μετά το τέλος του Β'ΠΠ. Το μεταπολεμικό περιβάλλον των σύγχρονων κοινωνιών εμφάνιζε στοιχεία θυελλώδους και αντιδραστικού περιβάλλοντος. Η ΕΣΣΔ αποτελούσε την περιβάλλουσα μονάδα στην Ανατολική Ευρώπη, και αντιμετώπιζε τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες ως συγκρούσεις, όπως έδειξε η επέμβαση στην Τσεχοσλοβακία, παρά ως ευκαιρία συγχώνευσης με τις άλλες κοινωνίες της Ανατολικής Ευρώπης. Ταυτόχρονα εμφανίστηκαν «συγχωνευτές» στο διεθνές σύστημα – όπως η ΕΟΚ και περιφερειακές συμφωνίες όπως ο ΟΑΚ και το SEATO – που στην ουσία αποτελούσαν εκφράσεις των προβλεπόμενων αντιδράσεων σε ένα ταραχώδες πεδίο, δηλαδή το μεταπολεμικό περιβάλλον των εθνικών κοινωνιών¹³⁰².

Σύμφωνα με την τυπολογία του Rosenau, υπάρχουν τρεις τύποι διαδικασιών που συνδέουν τις εισροές και εκροές ανάμεσα στο διεθνές περιβάλλον και τα κράτη. Η πρώτη διαδικασία ονομάζεται *διεισδυτική*, συνδέει άμεσα εισροές και εκροές, και εμφανίζεται όταν μέλη μίας πολιτείας συμμετέχουν στις πολιτικές διαδικασίες μίας άλλης, δηλαδή μοιράζονται με την τελευταία την αρμοδιότητα να προσδιορίσουν τις αξίες της. Αυτή η διαδικασία έχει μεγάλη διάρκεια, καθώς περιλαμβάνει τις ξένες αποστολές βοήθειας, τις αποστολές επίβλεψης εκλογών, το προσωπικό διεθνών

¹³⁰¹ Steven Levitsky and Lucan A. Way, op. cit. p.383

¹³⁰² James Rosenau, *The Scientific Study of Foreign Policy*, London: A. Wheaton & Co Ltd 1980, p.333

οργανισμών κτλ. Στην περίπτωση της Μολδαβίας, αυτή η διαδικασία έχει μεγάλο αντίκτυπο, καθώς περικλείει τη 14^η Ρωσική στρατιά στην Υπερδνειστερία, η αποχώρηση της οποίας αποτελεί προϋπόθεση για την ενοποίηση του κράτους. Η δεύτερη διαδικασία ονομάζεται *εξομοιωτική*, και δημιουργείται όταν η εισροή παίρνει την ίδια μορφή με την εκροή. Αυτή η διαδικασία αναφέρεται στο λεγόμενο φαινόμενο της χιονοστιβάδας, που είναι ιδιαίτερα έντονο στην αρχή κάθε κύματος εκδημοκρατισμού, καθώς δείχνει την ικανότητα μίας κοινωνίας να φέρει την κατάρρευση του αυταρχικού καθεστώτος και τον πρώιμο εκδημοκρατισμό, όπως και τους κινδύνους που ενδέχεται να οδηγήσουν σε αυταρχική ολίσθηση. Η τρίτη διαδικασία ονομάζεται *αντιδραστική* και ακολουθεί την αντίθετη πορεία από τη *διδασδυτική*. Οι δρώντες που ξεκινούν την εκροή δεν συμμετέχουν στις διανεμητικές δραστηριότητες αυτών που βιώνουν την εισροή, αλλά η συμπεριφορά των δεύτερων είναι αντίδραση στη δράση των πρώτων¹³⁰³.

Όπως γίνεται αντιληπτό, η ένταση των παραπάνω διαδικασιών εξαρτάται από το περιβάλλον των υπό μετάβαση κρατών. Το *γειτονικό περιβάλλον* (contiguous environment) αναφέρεται σε δέσμη κρατών που συνορεύουν γεωγραφικά με ένα συγκεκριμένο κράτος και επιτρέπει τη μελέτη φαινομένων όπως διασυνοριακών διενέξεων, ιστορικές αντιπαλότητες, παραδοσιακές φιλίες κτλ. Το *περιφερειακό περιβάλλον* είναι κατηγορία που βασίζεται σε φαινόμενα παρόμοια με την παραπάνω κατηγορία. Παρόλα αυτά, το αντικείμενο επεκτείνεται για να συμπεριλάβει όλη την περιοχή στην οποία βρίσκεται ένα συγκεκριμένο κράτος. Η έννοια της περιφέρειας είναι εύκαμπτη και εξαρτάται από το αν χρησιμοποιούνται γεωγραφικές, πολιτιστικές, θρησκευτικές ή ιστορικές μεταβλητές ως βάση για τον καθορισμό της¹³⁰⁴. Στην περίπτωση των πρώην σοβιετικών κρατών, η επιρροή της γειτνίασης με τη Ρωσία είναι πιο ισχυρή από την ιδέα του ανήκειν στην Ευρώπη. Οι ηγεσίες στα συγκεκριμένα κράτη διατυπώνουν πάντα την επιθυμία για επιστροφή στην Ευρώπη, μετά από δεκαετίες ρωσικής κυριαρχίας, αλλά όσο καθυστερεί η ένταξη στην ΕΕ

¹³⁰³ Περιοδικές αντιδράσεις σε ένα πρόγραμμα ξένης βοήθειας δείχνουν μία αντιδραστική διαδικασία που περιλαμβάνει άμεσες εκροές και εισροές, ενώ περιστατικά εκστρατειών τοπικών εκλογών στις ΗΠΑ ως αντιδράσεις στα γεγονότα στο Βιετνάμ, δείχνουν μία αντιδραστική διαδικασία που απορρέει από έμμεσες εκροές και εισροές. Ibid. pp.382-383

¹³⁰⁴ Στην περίπτωση των κρατών της Κεντρικής Ευρώπης και των Βαλκανίων, ήταν σημαντική και η επιρροή από το *οργανωτικό περιβάλλον* (organizational environment), δεδομένου ότι οι διεθνείς οργανισμοί απαίτησαν από αυτά να υιοθετήσουν θεσμοθετημένα υποδείγματα δραστηριότητας. Περιλαμβάνει όλους αυτούς τους οργανισμούς που έχουν δομή και προσωπικό διακριτό από αυτό των μελών τους, και με αυτό τον τρόπο εισάγουν ένα επιπλέον σενάριο δρώντων στο περιβάλλον όλων των κρατών. Ibid. pp.399 - 401

τόσο ενισχύεται η τάση του Ευρωσκεπτικισμού. Επιπλέον, η Ρωσία δεσπόζει στην περιοχή, δεδομένου ότι περιβάλλεται από αδύναμα κράτη και έχει καθορίσει τη σφαίρα συμφερόντων της, με το Δόγμα του Εγγύς Εξωτερικού. Τα κράτη της Κεντρικής Ευρώπης κατάφεραν να ενταχθούν νωρίτερα στην ΕΕ, ακριβώς λόγω της γειτνίασης με μεγάλα ευρωπαϊκά κράτη, της γεωγραφικής απόστασης από τη Ρωσία και την ένταξης ιστορικά και πολιτιστικά στην Ευρώπη.

Ολοκληρώνοντας την απάντηση στο ερώτημα για τη διαφοροποίηση των καθεστώτων ανάμεσα σε κράτη με κοινό πολιτισμό και ιστορία, πρέπει να γίνει αναφορά στην ικανότητα προσαρμογής των κοινωνιών. Σύμφωνα με τον Rosenau, μπορούμε να αναγνωρίσουμε τη *συναινούσα προσαρμογή* (acquiescent adaptation) και τη *συντηρητική προσαρμογή* (preservative adaptation). Το κύριο χαρακτηριστικό της πρώτης είναι η ετοιμότητα του κράτους να προσαρμόσει την εξωτερική συμπεριφορά του και τους εσωτερικούς θεσμούς στις απαιτήσεις που απορρέουν από τουλάχιστον ένα μέρος του περιβάλλοντος, συνήθως το πιο ισχυρό δρώντα. Προϋπόθεση για να διατηρηθεί αυτή η προσαρμογή είναι η αποφυγή συζητήσεων σχετικά με την εξωτερική πολιτική, και η κοινή γνώμη να παραμένει πειθήνια για τη διεξαγωγή των εξωτερικών υποθέσεων¹³⁰⁵. Κύριο χαρακτηριστικό της δεύτερης είναι οι έντονες και συγκρουόμενες απαιτήσεις από το εγχώριο και εξωτερικό περιβάλλον. Αυτές οι απαιτήσεις είναι τόσο ισχυρές που οι αξιωματούχοι μπορούν να πετύχουν αρμονία μεταξύ τους αν τα διαπραγματευτούν το ένα ενάντια στο άλλο και διατηρώντας οποιαδήποτε ισορροπία υφίσταται ανάμεσα στη σχετική ισχύ τους¹³⁰⁶.

Αν συγκρίνουμε τις περιπτώσεις της Μολδαβίας και της Ρουμανίας, κράτη με κοινό πολιτισμό και διαφορετικά καθεστώτα, θα αντιληφθούμε την ισχύ της επίδρασης του διεθνούς περιβάλλοντος. Και τα δύο κράτη εγκαθίδρυσαν ημι-Προεδρικό σύστημα στην αρχή του εκδημοκρατισμού, αλλά η Μολδαβία μετέβη στο κοινοβουλευτικό σύστημα από το 2000. Για τη Ρουμανία ήταν εύκολο να διατηρήσει το σύστημα της έως σήμερα, καθώς ουδέποτε αντιμετώπισε σοβαρές απειλές από το περιβάλλον της, ενώ ιστορικά θεωρείται ότι ανήκει στην Ευρώπη. Από την άλλη πλευρά, και τα 4 κράτη του «σλαβικού πλέγματος» - Μολδαβία, Ουκρανία, Ρωσία, Λευκορωσία – υιοθέτησαν ημι-Προεδρικό σύστημα, αλλά μόνο η Ουκρανία και η

¹³⁰⁵ Ibid. pp.509-511

¹³⁰⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα η μεταπολεμική ιστορία της Αγγλίας. Η αποσύνθεση της Αυτοκρατορίας, η προσπάθεια ένταξης στην ΕΟΚ, και η υιοθέτηση ευρέων πολιτικών πρόνοιας στο εσωτερικό, είναι κεντρικά στοιχεία μίας μακράς διαδικασίας προσαρμογής στην ισορροπία μεταξύ εξωτερικών δεσμεύσεων και εσωτερικών αναγκών. Ibid. p.524

Ρωσία το διατήρησαν. Στην περίπτωση της Μολδαβίας, η μετάβαση στο κοινοβουλευτικό σύστημα έγινε επιτακτική λόγω της επιρροής του διεθνούς περιβάλλοντος: η Ρωσία σε μεγαλύτερο και η Ρουμανία σε μικρότερο βαθμό προσπαθούσαν να επηρεάσουν, μέσω του Προέδρου της Μολδαβίας, τις εσωτερικές εξελίξεις και τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Ακόμα και μετά τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις του 2000, η Μολδαβία διατηρούσε de facto Προεδροκεντρικό σύστημα, λόγω της στενής σχέσης της κυβέρνησης του ΚΚΜ με τη Ρωσία, της σύγκρουσης στην Υπερδνειστερία και της αμφισημίας της ΕΕ να δώσει ξεκάθαρη προοπτική ένταξης στη Μολδαβία. Η στροφή στον κοινοβουλευτισμό έγινε δυνατή το 2009, όταν η Μολδαβία βίωσε τη δική της έγχρωμη επανάσταση και η ενωμένη αντιπολίτευση αποφάσισε να προχωρήσει στις δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις, με απώτερο στόχο την ένταξη στην ΕΕ. Ταυτόχρονα, η κοινή γνώμη και η ηγεσία της Μολδαβίας θεωρεί ότι, μόνο μέσω του κοινοβουλευτισμού μπορεί να επιτευχθεί ο εκδημοκρατισμός, θέση που ενισχύεται από τις πρόσφατες θετικές αναφορές της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Από την ανάλυση αναφορικά με τη σχέση διεθνούς περιβάλλοντος και πολιτικών καθεστώτων, προκύπτουν μία σειρά ερωτημάτων. Είναι οι δημοκρατίες παρομοίως συνδεδεμένες με το περιβάλλον τους και είναι οι τρόποι σύνδεσης διαφορετικοί από αυτούς των αυταρχικών κρατών; Έχουν τα μεγάλα κράτη παρόμοια υποδείγματα συνδέσεων που είναι διακριτά από αυτά των μικρών κρατών; Είναι τα μεγάλα κράτη περισσότερο υποκείμενα στην εξομοιωτική διαδικασία, και τα μικρά κράτη πιο ευάλωτα στη διεισδυτική διαδικασία; Είναι τα πλούσια κράτη πιο επιτυχημένα στη διαχείριση των άμεσων εισροών από τα φτωχά¹³⁰⁷;

Το τελευταίο ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί είναι ποιος παράγοντας βαραίνει περισσότερο στη νομιμοποίηση του νέου καθεστώτος. Τα πρώτα χρόνια κάθε διαδικασίας μετάβασης εμφανίζεται η *προοδευτική νομιμοποίηση*, που αναφέρεται στην καθαρή και δραστική ρήξη με το παρελθόν. Οι νέες ηγεσίες νομιμοποιούν την εξουσία τους στις εξαγγελίες για το μέλλον και την έλλειψη σύνδεσης με το προηγούμενο καθεστώς, οι θεσμοί και οι εκπρόσωποι του οποίου θεωρούνται μολυσμένοι¹³⁰⁸.

¹³⁰⁷ Ibid. p.395

¹³⁰⁸ Huntington Samuel P., *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman and London: University of Oklahoma Press 1991, p.147

Καθώς προχωρά η διαδικασία εκδημοκρατισμού, και οι απαραίτητες μεταρρυθμίσεις επιδεινώνουν την ήδη υπάρχουσα ετερογένεια των πρώην κομμουνιστικών κοινωνιών, η νομιμοποίηση των νέων πολιτικών ελίτ δεν είναι σταθερή, αλλά εξαρτάται από την βελτίωση της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης¹³⁰⁹. Η προσπάθεια να βασιστεί η νομιμοποίηση στις επιδόσεις προκάλεσε το λεγόμενο «δύλημμα επίδοσης», δεδομένου ότι στις δημοκρατίες η νομιμοποίηση των κυβερνόντων συνήθως εξαρτάται από το βαθμό που ανταποκρίνονται στις προσδοκίες βασικών ομάδων ψηφοφόρων. Η απώλεια της νομιμοποίησης μέσω επιδόσεων από τους κυβερνώντες οδηγεί στην επιβεβαίωση της διαδικαστικής νομιμοποίησης στο σύστημα¹³¹⁰. Σύμφωνα με την τελευταία, οι κυβερνητικές πράξεις είναι νομιμοποιημένες στο βαθμό που ενσωματώνουν τη θέληση του λαού, και υπό την προϋπόθεση ότι είναι το αποτέλεσμα σύγκρουσης και συμβιβασμού μεταξύ των ομάδων που έχουν συμφέρον. Σε αρκετές περιπτώσεις, υπάρχει διαδικαστική νομιμοποίηση στο βαθμό που αντανakλώνται τα συμφέροντα των κυβερνητικών θεσμών¹³¹¹.

Ένα από τα ζητήματα που παρέχει και τις δύο μορφές νομιμοποίησης είναι αυτό της ιδιωτικοποίησης. Οι κυβερνήσεις που αναλαμβάνουν μεγάλης κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις πρέπει να λάβουν υπόψη τους ζητήματα αναδιανεμητικής δικαιοσύνης, παρά την κυρίαρχη θέση ότι το ιδιωτικό κέρδος συμβάλλει στο δημόσιο συμφέρον και στην ευημερία των πολιτών. Οι ιδιωτικοποιήσεις λαμβάνουν νομιμοποίηση στο βαθμό που οι κυβερνήσεις καταφέρνουν να δημιουργήσουν ένα σαφή δεσμό μεταξύ των οικονομικών στόχων της ιδιωτικοποίησης και των νέων αστικών αρχών των αναδυόμενων δημοκρατικών πολιτειών. Το κυρίαρχο ζήτημα είναι αν, κατά τη διαδικασία ιδιωτικοποίησης, παρέχεται στους πολίτες το δικαίωμα ιδιοκτησίας της περιουσίας των μεγάλων δημόσιων επιχειρήσεων¹³¹².

Την τελική μορφή νομιμοποίησης παρέχουν οι πολίτες μέσω της εκλογικής διαδικασίας. Οι ψηφοφόροι συχνά εκφράζουν την απογοήτευσή τους με συγκεκριμένες κυβερνητικές πολιτικές και αποφάσεις, στις οποίες κυριαρχεί η ανικανότητα του κοινοβουλίου να ενισχύσει την κοινωνική ασφάλεια και την χρηματοδότηση της υγείας και της παιδείας. Παρόλα αυτά, οι ψηφοφόροι δεν

¹³⁰⁹ Andreas Stadler, op. cit. p.60

¹³¹⁰ Huntington Samuel P., op. cit. p.50

¹³¹¹ Ibid. p.27

¹³¹² David Stark/ Laszlo Burszt, *Post-socialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 1998, p.86

εμφανίζονται διατεθειμένοι να εγκαταλείψουν τη δημοκρατία ως το καλύτερο πολιτικό σύστημα, και επιδεικνύουν ικανότητα να καταψηφίσουν τα κυβερνόντα κόμματα υπέρ άλλων κυβερνητικών κομμάτων, αντί για ριζοσπαστικά αντισυστημικά κόμματα. Τα νέα κομματικά συστήματα, στην πλειονότητά τους, είναι ρευστά και τα κόμματα δεν απολαμβάνουν σημαντικό βαθμό εμπιστοσύνης από τους πολίτες, αλλά η πρακτική δείχνει ότι μία μη εδραιωμένη δημοκρατία μπορεί να επιβιώσει, σε αντίθεση με την περίοδο του μεσοπολέμου¹³¹³.

Η δυσπιστία των ψηφοφόρων αντανακλάται στο ποσοστό προσέλευσης στις εκλογές. Τα πρώτα χρόνια της μετάβασης εμφανίζονται μαζικά κινήματα, στα οποία υπάρχει μεγάλη συμμετοχή των πολιτών, αλλά δεν υπάρχει οργάνωση. Τα ισχυρά κόμματα απαιτούν υψηλά επίπεδα πολιτικής θεσμοθέτησης και συμμετοχής, καθώς οργάνωση χωρίς συμμετοχή οδηγεί σε προσωπικές κλίκες¹³¹⁴. Πρόσφατη έρευνα που διεξήγαγε στη Μολδαβία το Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών και Σπουδών Αγοράς CBS – AXA, έδειξε ότι οι ψηφοφόροι αναγνωρίζουν μόνο 2 ή 3 ήδη θεσμοθετημένα κόμματα, τα οποία άντεξαν στο χρόνο, διατήρησαν τις ελίτ και δεν διαλύθηκαν ή συγχωνεύτηκαν. Τα παραπάνω ευρήματα απαντώνται σε όλα τα πρώην σοβιετικά κράτη και εξηγούν γιατί το εκλεκτορικό σώμα κρίνει περισσότερο από τις προσωπικότητες και λιγότερο από το πρόγραμμα κάθε κόμματος¹³¹⁵.

Παρά την παραδοχή για την επιβίωση των μη εδραιωμένων δημοκρατιών, οι ψηφοφόροι διατηρούν στα κοινοβούλια κόμματα με εθνικιστικό πρόγραμμα. Ο λόγος είναι ότι, ο πολιτικός φιλελευθερισμός από μόνος του αποδεικνύεται ανίκανος να ανασχέσει την πρόκληση των νέων πολιτικών εθνικισμού, και μόνο ο συνδυασμός από φιλελεύθερες και σοσιαλιστικές πολιτικές κρατάει τον εθνικισμό μέχρι τώρα υπό έλεγχο. Παρόλα αυτά, η επώδυνη μετακομμουνιστική μετάβαση και η αυξανόμενη δυτική οικονομική και πολιτική επιρροή, συνεχίζουν να δίνουν ζωή στα εθνικά – πατριωτικά ιδανικά, που βασίζονται στην εθνική παρά στην αστική αλληλεγγύη¹³¹⁶.

Ο Hans Morgenthau ισχυρίζεται ότι, οι «επιθέσεις» στη δημοκρατία ευνοούνται από τον αφηρημένο χαρακτήρα της ιδέας της δημοκρατίας. Την εποχή του φιλελευθερισμού, οι πραγματιστικές αποφάσεις επί πολιτικών ζητημάτων αντικαταστάθηκαν από αναγωγές βασισμένες σε αφηρημένες ορθολογικές αρχές, και τα πολιτικά εργαλεία μετατράπηκαν σε απόλυτες αλήθειες. Η δημοκρατική ιδέα, με

¹³¹³ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. p.198

¹³¹⁴ Huntington Samuel P., op. cit. p.402

¹³¹⁵ Moldova Azi, 27/02/2009

¹³¹⁶ John D. Nagle and Alison Mahr, op. cit. p.162

την οποία η ανερχόμενη μεσαία τάξη δικαιολόγησε την επιδίωξη της πολιτικής εξουσίας, έχασε τη συγκεκριμένη της πολιτική λειτουργία και επιβίωσε σαν μία αφηρημένη πολιτική φιλοσοφία που ικανοποιείται με το να επαγγέλλεται ίσα δικαιώματα για όλους, και ιδιαίτερα με το να θεωρεί αυτονόητο το πανανθρώπινο δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι. Το πρόβλημα είναι ότι, αυτή η αφηρημένη πολιτική φιλοσοφία δεν βλέπει ότι η δημοκρατία, όπως κάθε άλλο πολιτικό σύστημα, λειτουργεί μόνο κάτω από συγκεκριμένες πνευματικές, ηθικές και κοινωνικές συνθήκες, και ότι η αδιάκριτη εφαρμογή της αρχής της πλειοψηφίας καθιστά τη δημοκρατία ευάλωτη απέναντι στους εχθρούς της, οι οποίοι θα χρησιμοποιήσουν τη δημοκρατική διαδικασία για να την καταστρέψουν¹³¹⁷.

¹³¹⁷ Hans Morgenthau, ό. π. σελ. 61

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Διαμαντόπουλος Θανάσης, *Το Κομματικό Φαινόμενο: μορφές, συστήματα και οικογένειες κομμάτων*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 1993
- Διαμαντόπουλος Θανάσης, *Εκλογικά συστήματα: θεωρία και πρακτικές εφαρμογές*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη 2001
- Διαμαντόπουλος Θανάσης, *Τα πολιτικά καθεστώτα. Δημοκρατίες και απολυταρχίες: οι γρίφοι της εξουσίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 2008
- Καστελλάν Ζορζ, *Η Ιστορία των Βαλκανίων*, μετάφραση Βασιλική Αλιφέρη, Αθήνα: Εκδόσεις Γκοβόστη 1991
- Κοπά Μαριλένα, *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια*, Αθήνα: Λιβάνης 2002
- Weber Max, *Η πολιτική ως επάγγελμα*, εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια Μιχάλη Γ. Κυπραίου, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 1988
- Gellner Ernest, *Η Κοινωνία Πολιτών και οι Αντίπαλοι της. Συνθήκες Ελευθερίας*, μετάφραση Ηρακλεία Στρόικου, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 1996
- Κουτσούκης Κλεομένης Σ., *Η πολιτική ηγεσία*, Αθήνα: Εκδόσεις Α. Αναστασίου 1990
- Λυριντζής Χρήστος, *Σύγκριση και Ερμηνεία*, Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος 2001
- Berstein Serge, *Δημοκρατίες, αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα: Ποιότητα 2001
- Mazower Mark, *Τα Βαλκάνια*, μετάφραση: Κωνσταντίνος Ν. Κουρεμένος, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη 2002
- Mearsheimer J. J., *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων*, μετάφραση Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα 2006
- Morgenthau Hans, *Επιστήμη και πολιτική της ισχύος*, μετάφραση Πάνος Τσακαλογιάννης, Αθήνα: Εκδόσεις Τουρίκη 2011
- Pye Lucian W., *Στοιχεία Πολιτικής Ανάπτυξης*, μετάφραση Γιάννη Μπαχάρα, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 1978

- Todorova Maria, *Βαλκάνια. Η Δυτική Φαντασίωση*, μετάφραση: Ιουλία Κολοβού, Αθήνα: Παρατηρητής 1996

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Almond Gabriel A. and Verba Sidney, *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publications 1989
- Ambrosio Thomas, *Irredentism: Ethnic Conflict and International Politics*, Connecticut and London: Praeger 2001
- Anderson Benedict, *Imagined Communities*, London and New York: Verso 1983
- Attila Agh, *The Politics of Central Europe*, London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications 1998
- Bideleux Robert and Jeffries Ian, *A history of Eastern Europe*, London and New York: Routledge 1998
- Billig Michael, *Banal Nationalism*, London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications 1995
- Brubaker Rogers, *Nationalism reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 1996
- Bugajski Janusz, *Cold Peace: Russia's New Imperialism*, Westport and London: Praeger 2005
- Carr Edward H., *Nationalism and After*, London: Macmillan 1945
- Cottam Martha L. and Cottam Richard W., *Nationalism and Politics*, London: Lynne Rienner Publishers 2001
- Dahl Robert A., *Dilemmas of Pluralist Democracy*, New Haven: Yale University Press 1982
- Denitch Bogdan, *The End of the Cold War: European unity, socialism and the shift in global power*, London: Verso 1990
- Elster Jon, Offe Claus and Preuss Ulrich K., *Institutional Design in Post-Communist Societies*, Cambridge: Cambridge University Press 1998
- Fowkes Ben, *The Disintegration of the Soviet Union*, London: Macmillan Press 1997

- Gellner Ernest, *Nations and Nationalism*, Oxford: Basil Blackwell Ltd 1983
- Gilpin Robert, *War and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press 1981
- Greenfeld Liah, *Nationalism. Five Roads to Modernity*, Cambridge and London: Harvard University Press 1992
- Griffiths Stephen Iwan, *Nationalism and Ethnic Conflict: Threats to European Security*, Oxford: Oxford University Press 1992
- Gros Daniel and Steinherr Alfred, *Winds of Change. Economic Transition in Central and Eastern Europe*, London and New York: Longman 1996
- Hitchins Keith, *The Romanians, 1774-1866*, Oxford: Clarendon Press 1996
- Hirst Paul, *From statism to pluralism. Democracy, civil society and global politics*, London: UCL Press 1997
- Huntington Samuel P., *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman and London: University of Oklahoma Press 1991
- Huntington Samuel P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon and Schuster 1996
- Hutchinson John, *The Dynamics of Cultural Nationalism*, London: Allen and Unwin 1987
- Inglehart Ronald, *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press 1977
- Jelavich Barbara, *Russia and the formation of the Romanian national state, 1821-1878*, Cambridge: Cambridge University Press 1984
- Kaiser David Aram, *Romanticism, Aesthetics and Nationalism*, Cambridge: Cambridge University Press 1999
- King Charles, *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture*, Stanford: Hoover Institution Press 2000
- Kozhemiakin Alexander V., *Expanding the Zone of Peace?*, London: Macmillan Press 1998
- Kuzio Taras, *Ukrainian Security Policy*, Westport and London: Praeger 1995
- Linz Juan J. and Valenzuela Arturo, *The Failure of Presidential Democracy*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press 1994

- Linz Juan J. and Stepan Alfred, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press 1996
- Livezeanu Irina, *Cultural Politics in Greater Romania*, Ithaca and London: Cornell University Press 1995
- Lynch Dov, *Russian Peacekeeping Strategies in the CIS*, London: Palgrave 1998
- Markoff John, *Waves of Democracy*, London – Thousand Oaks – New Delhi: Pine Forge Press 1996
- Molchanov Michail A., *Political Culture and National Identity in Russian – Ukrainian Relations*, College Station: Texas A & M University Press 2001
- Morje Howard Marc, *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 2003
- Nagle John D. and Alison Mahr, *Democracy and Democratization. Post-communist Europe in Comparative Perspective*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications 1999
- Nahaylo Bohdan, *The Ukrainian Resurgence*, London: Hurst & Co 1999
- Navaratna – Bandara Abeysinghe M., *The Management of Ethnic Secessionist Conflict*, Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Dartmouth 1995
- Offe Claus, *Varieties of Transition*, London: Polity Press 1996
- Ordershook Peter C., *Lessons for Citizens of a New Democracy*, Northampton Massachusetts: Edward Elgar Publishing 1997
- Passerin d' Entreves Alexander, *The Notion of the State*, Oxford: Oxford University Press 1967
- Przeworski Adam, *Democracy and the Market*, Cambridge: Cambridge University Press 1991
- Przeworski Adam, *Sustainable Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press 1995
- Ratesh Nestor, *Romania: the entangled revolution*, CSIS Washington 1991
- Robinson William I., *Promoting Polyarchy: globalization, US intervention and hegemony*, Cambridge: Cambridge University Press 1996
- Rokkan Stein, *Citizens, Elections, Parties*, New York: David McKay Company Inc 1970

- Rosenau James, *The Scientific Study of Foreign Policy*, London: A. Wheaton & Co Ltd 1980
- Sakwa Richard, *Postcommunism*, Buckingham and Philadelphia: Open University Press 1999
- Sakwa Richard, *Putin: Russia's Choice*, London and New York: Routledge 2003
- Schmitt Carl, *Political Romanticism*, translated by Guy Oakes, Cambridge and London: The MIT Press 1986
- Singh Anita Inder, *Democracy, Ethnic Diversity, and Security in Post-Communist Europe*, Westport, Connecticut: Praeger 2001
- Sisk Timothy D., *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, Washington DC: United States Institute of Peace 1996
- Smith Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Basil Blackwell Ltd 1986
- Snyder Jack, *From Voting to Violence*, New York and London: W.W. Norton & Company 2000
- Stark David / Bruszt Laszlo, *Post-socialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 1998
- Steiner Jurg, *European Democracies*, New York: Longman 1998
- Turnock David, *The East European Economy in Context*, London and New York: Routledge 1997
- Van Meurs Wim P., *The Bessarabian Question in Communist Historiography*, New York: Columbia University Press 1994
- Verdery Katherine, *What was socialism and what comes next?*, New Jersey: Princeton University Press 1996
- Watson Adam, *The Evolution of International Society*, London and New York: Routledge 1992

Συλλογικά έργα

- Beetham David, Defining and Measuring Democracy, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications 1994

- Bhikhu Parekh, *“Cultural Diversity and Liberal Democracy”*
- Bhabha Homi K., Nation and Narration, London and New York: Routledge 1995
 - Ernst Renan, *“What is a nation?”*
- Carlton David and Ingram Paul, The Search for Stability in Russia and the Former Soviet Bloc, Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Ashgate 1997
 - Andrus Park, *“Theories of Post-communist Nationalism”*
 - Herman de Fraye, *“Instabilities in the Former Soviet Union and Eastern Europe and the Role that OSCE Can Play”*
- Coppieters Bruno, Zverev Alexei and Trenin Dmitri, Commonwealth and Independence in post-Soviet Eurasia, London – Portland: Frank Cass 1998
 - Bruno Coppieters, *“The Failure of Regionalism in Eurasia and the Western Ascendancy over Russia’s Near Abroad”*
 - Dmitri Trenin, *“Russian and Western Interests in Preventing, Managing and Settling Conflicts in the Former Soviet Union”*
- Dawisha Karen / Parrott Bruce, Politics, power and the struggle for democracy in South-Eastern Europe, Cambridge: Cambridge University Press 1997
 - Karen Dawisha, *“Democratization and political participation: research concepts and methodologies”*
 - Bruce Parrott, *“Perspectives on postcommunist democratization”*
- Dawisha Karen / Parrott Bruce, Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova, Cambridge: Cambridge University Press 1997
 - William Crowther, *“The politics of democratization in postcommunist Moldova”*
 - Kathleen J. Mihalisko, *“Belarus: retreat to authoritarianism”*
 - Ilya Prizel, *“Ukraine between proto – democracy and “soft” authoritarianism”*
- Diamond Larry / Plattner Marc F., Nationalism, Ethnic Conflict and Democracy, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press 1994
 - Ghia Nodia, *“Nationalism and Democracy”*
 - Donald L. Horowitz, *“Democracy in divided societies”*

- Fawcett Louise and Hurrell Andrew, Regionalism in World Politics, Oxford: Oxford University Press 1995
 - James Mayall, “*National Identity and the Revival of Regionalism*”
 - William Wallace, “*Regionalism in Europe: Model or Exception?*”
- Fawn Rick, Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies, London and Portland: Frank Cass 2004
 - Charles King, “*Marking Time in the Middle Ground: Contested Identities and Moldovan Foreign Policy*”
- Grothusen et al., Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19^ο αιώνα, Αθήνα: Θεμέλιο 1980
 - Peter F. Sugar, «*Μερικές σκέψεις για τις προϋποθέσεις εκσυγχρονισμού και τη δυνατότητα εφαρμογής τους στις ευρωπαϊκές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*»
 - Klaus – Detlev Grothusen, «*Βασικές σκέψεις για τις επιπτώσεις της βιομηχανικής επανάστασης στον τομέα των πόλεων της Νοτιοανατολικής Ευρώπης*»
 - Valentin Georgescu, «*Η ορολογία εκσυγχρονισμός και εξευρωπαϊσμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης κάτω από το φως της ρουμανικής εμπειρίας*»
- Hajda Lubomyr / Beissinger Mark, The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society, Boulder, San Francisco and Oxford: Harvard University Russian Research Center 1990
 - Bohdan R. Bociurkiw, “*Nationalities and Soviet Religious Policies*”
 - Roman Solchanyk, “*Ukraine, Belorussia and Moldavia: Imperial Integration, Russification and the Struggle for National Survival*”
 - Roman Szporluk, “*The Imperial Legacy and the Soviet Nationalities Problem*”
 - Steven L. Burg, “*Nationality Elites and Political Change in the Soviet Union*”
 - Ben Fowkes, *The Disintegration of the Soviet Union*, London: Macmillan Press 1997
 - Gertrude E. Schroeder, “*Nationalities and the Soviet Economy*”

- Hann Chris and Dunn Elizabeth, Civil society. Challenging western models, London and New York: Routledge 1996
 - Michail Buchowski, “*The shifting meanings of civil and civic society in Poland*”
- Hann C. M., Postsocialism: Ideals, ideologies and practices in Eurasia, London and New York: Routledge 2006
 - Don Kalb, “*Globalism and postsocialist prospects*”
- Hosking Geoffrey and Schopflin George, Myths and Nationhood, London: Hurst & Co. 1996
 - Sonja Puntsher Riekmann, “*The Myth of European Unity*”
- Hughes James and Sasse Gwendolyn, Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union: Regions in Conflict, London and Portland: Frank Cass 2000
 - Steven D. Roper, “*Regionalism in Moldova: The Case of Transistria and Gagauzia*”
- Keating Michael and Mc Garry John, Minority Nationalism and the Changing International Order, Oxford: Oxford University Press 2001
 - Michael Keating, “*Nations without States: The Accommodation of Nationalism in the New State Order*”
- Kupchan Charles A, Nationalism and Nationalities in the New Europe, Ithaca and London: Cornell University Press 1995
 - George Schopflin, “*Nationalism and Ethnicity in Europe, East and West*”
 - Paul A. Goble, “*Three Faces of Nationalism in the Former Soviet Union*”
- Lehning Percy B., Theories of Secession, London and New York: Routledge 1998
 - Linda Bishai, “*Secessions and the problems of liberal theory*”
- Lieven Anatoli and Trenin Dmitri, Ambivalent Neighbors: The EU, NATO and the Price of Membership, Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace 2002
 - Charles King, “*The European Question in Romania and Moldova*”
- Lively Jack and Reeve Andrew, Modern Political Theory from Hobbes to Marx, London and New York: Routledge 1989

- F. M. Barnard, *“Will and Political Rationality in Rousseau”*
- Maiz Ramon and Requejo Ferran, Democracy, Nationalism and Multiculturalism, London and New York: Frank Cass 2005
 - Ramon Maiz, *“Nation and deliberation”*
 - Philip Resnick, *“Accommodating national differences within multinational states”*
- Mastny Vojtech and Zielonka Jan, Human Rights and Security. Europe on the Eve of a New Era, Boulder-San Francisco-Oxford: Westview Press 1991
 - Kristian Gerner, *“Ethnic Rights as Human Rights: The Case of the Baltic States and Hungary”*
- Mc Grew Anthony and Lewis Paul G., Global Politics, Cambridge: Polity Press 1992
 - Anthony Mc Grew, *“Conceptualizing Global Politics”*
- Millar James R. and Wolchik Sharon L., The Social Legacy of Communism, Woodrow Wilson Center Press and Cambridge University Press 1997
 - Peter Juviler, *“Making up for lost choice: the shaping of ethnic identity in post-Soviet states”*
- Mullineux Andrew W. and Green Christopher J., Economic Performance and Financial Sector Reform in Central and Eastern Europe, Cheltenham, UK and Northampton, USA: Edward Elgar 1999
 - Victor Murinde and Andy Mullineux, *“Introductory overview: issues surrounding bank and enterprise restructuring in Central and Eastern Europe”*
 - David G. Dickinson and Andy Mullineux, *“Macroeconomic policy and capital flows: evidence from transforming economies of Central and Eastern Europe”*
- Olson David M. and Orton Philip Philip, The New Parliaments of Central and Eastern Europe, London: Frank Cass 2001
 - William Crowther and Steven D. Roper, *“A Comparative Analysis of Institutional Development in the Romanian and Moldovan Legislatures”*
- Pridham Geoffrey / Vanhanen Tatu, Democratization in Eastern Europe: domestic and international perspectives, London: Routledge 1994

- Adrian G. V. Hyde – Price, “*Democratization in Eastern Europe. The external dimension*”
- Pridham Geoffrey /Lewis Paul, Stabilizing Fragile Democracies, London and New York: Routledge 1996
 - Geoffrey Pridham/ Paul Lewis, “*Stabilizing fragile democracies and party system development*”
- Schulze Hagen, Nation – Building in Central Europe, Hamburg and New York: Berg 1987
 - Harm – Hinrich Brandt, “*The Revolution of 1848 and the Problem of Central European Nationalities*”
 - Dieter Duding, “*The Nineteenth – Century German Nationalist Movement as a Movement of Societies*”
 - Klaus Zernack, “*Germans and Poles: Two Cases of Nation – Building*”
 - Alexander Schwan, “*German Liberalism and the National Question in the Nineteenth Century*”
- Smith Graham, The Nationalities Question in the Post-Soviet States, London and New York: Longman 1996
 - Graham Smith, “*The Soviet State and Nationalities Policy*”
 - Jonathan Eyal and Graham Smith, “*Moldova and the Moldovans*”
- Taras Ray, National Identities and Ethnic Minorities in Eastern Europe, London: Macmillan 1995
 - Alla Skvortsova, “*The Russians in Moldova: Political Orientations*”
 - Pamela Johnston Conover and Barbara E. Hicks, “*The Psychology of Overlapping Identities: Ethnic, Citizen, Nation and Beyond*”
- Tismaneanu Vladimir, Political Culture and Civil Society in Russia and the New States of Eurasia, London and New York: M. E. Sharpe 1995
 - Dominique Arel, “*Ukraine: The Temptation of the Nationalizing State*”
 - Cynthia S. Kaplan, “*Political Culture in Estonia*”
 - Michael Mc Faul, “*Revolutionary Ideas, State Interests and Russian Foreign Policy*”

- Vladimir Tismaneanu and Michael Turner, *“Understanding Post – Sovietism”*
- Waller Michael, Coppieters Bruno and Deschouwer Kris, Social Democracy in a Post – Communist Europe, London: Frank Cass 1994
 - Andreas Stadler, *“Problems of Dependent Modernization in East – Central Europe: A Case for Social – Democratic Concern”*
 - Heinz Timmermann, *“A Dilemma for the Socialist International: The Communist Parties’ Successors in East- Central Europe”*
 - Kris Deschouwer and Bruno Coppieters, *“A West European Model for Social Democracy in East – Central Europe?”*
 - Alastair H. Thomas, *“Social Democracy and Socialist Parties”*
 - Bruno Coppieters and Michael Waller, *“Conclusions: Social Democracy in Eastern Europe”*
- Waller Michael, Coppieters Bruno and Malashenko Alexei, Conflicting Identities and the State in Post – Soviet Russia and Eurasia, London – Portland: Frank Cass 1998
 - Aziz Niyazi, *“Tajikistan I: The Regional Dimension of Conflict”*
- Williams Christopher / Sfikas Thanasis D., Ethnicity and Nationalism in Russia, the CIS and the Baltic States, Aldershot and Brookfield USA: Ashgate 1999
 - Nieves Perez – Solorzano Borraran, *“Moldova, a Hot Spot on the CIS Map?”*
 - Christopher Williams, *“The National Question and Nationalism in the Former USSR, 1917-91”*
 - Jeff Richards, *“Old Wine in New Bottles: the Resurgence of Nationalism in the New Europe”*

Άρθρα

- Appel Hilary, *“The Ideological Determinants of Liberal Economic Reform: The Case of Privatization”*, World Politics Vol.52 no3 (July 2000)

- Badescu Gabriel, Sum Paul and Uslaner Eric M., “*Civil Society Development and Democratic Values in Romania and Moldova*”, East European Politics and Society Vol.18 no2 (March 2004)
- Baleanu V. G., “*Romania at a historic crossroads*”, Central and Eastern Europe: Problems and Prospects, March/April 1998
- Balmaceda Margarita Mercedes, “*Gas, Oil and the Linkages between Domestic and Foreign Policies: The Case of Ukraine*”, Europe – Asia Studies Vol.50 no2 (March 1998)
- Barrington Lowell, “*The Domestic and International Consequences of Citizenship in the Soviet Successor States*”, Europe – Asia Studies Vol.47 no5 (July 1995)
- Baudoin Marie – Elisabeth, “*Is the Constitutional Court the Last Bastion in Russia against the Threat of Authoritarianism?*”, Europe – Asia Studies Vol.58 no2 (July 2006)
- Bermeo Nancy, “*Sacrifice, Sequence and Strength in Successful Dual Transitions: Lessons from Spain*”, The Journal of Politics Vol.56 no3 (August 1994)
- Bernhard Michael, “*Civil Society and Democratic Transition in East Central Europe*”, Political Science Quarterly Vol.108 no2 (Summer 1993)
- Bielasiak Jack, “*The Institutionalization of Electoral and Party Systems in Postcommunist States*”, Comparative Politics Vol.34 no2 (January 2002)
- Bohrer Robert E. II, Pacek Alexander C. and Radcliff Benjamin, “*Electoral Participation, Ideology and Party Politics in Post – Communist Europe*”, The Journal of Politics Vol.62 no4 (November 2000)
- Braumoeller Bear F., “*Deadly Doves: Liberal Nationalism and the Democratic Peace in the Soviet Successor States*”, International Studies Quarterly Vol.41 no3 (September 1997)
- Bremmer Ian and Bailes Alyson, “*Sub – Regionalism in the Newly Independent States*”, International Affairs Vol.74 no1 (January 1998)
- Brubaker Rogers and Feischmidt Margit, “*1848 in 1998: The Politics of Commemoration in Hungary, Romania and Slovakia*”, Comparative Studies in Society and History Vol.44 no4 (October 2002)

- Brym Robert J. and Gimpelson Vladimir, “*The Size, Composition and Dynamics of the Russian State Bureaucracy in the 1990s*”, *Slavic Review* Vol.63 no1 (Spring 2004)
- Bukovansky Mlada, “*Liberal States, International Order, and Legitimacy: An Appeal for Persuasion over Prescription*”, *International Politics* Vol.44 no1 (January 2007)
- Bunce Valerie, “*The Political Economy of Postsocialism*”, *Slavic Review* Vol.58 no4 (Winter 1999)
- Burant Stephen R., “*Foreign Policy and National Identity: A Comparison of Ukraine and Belarus*”, *Europe – Asia Studies* Vol.47 No7 (November 1995)
- Carasciuc Lilia, “*The Republic of Moldova: corruption as a compelling force in the shadow economy*”, *South-East Europe Review for Labour and Social Affairs* Vol.2 no4 (December 1999)
- Cashu Ilean, “*The Politics and Policy Trade-Offs of Reforming the Public Pension System in Post-Communist Moldova*”, *Europe – Asia Studies* Vol.52 no4 (June 2000)
- Cheol – Sung Lee, “*Labor Unions and Good Governance: A Cross – National, Comparative Analysis*”, *American Sociological Review* Vol.72 No4 (August 2007)
- Constatas Helen, “*Max Weber’s Two Conceptions of Bureaucracy*”, *The American Journal of Sociology* Vol.63 no4 (January 1958)
- Cowan Jane K., “*Culture and Rights after “Culture and Rights”*”, *American Anthropologist* Vol.108 no1 (March 2006)
- Crowther William, “*The Politics of Ethno-National Mobilization: Nationalism and Reform in Soviet Moldavia*”, *The Russian Review* Vol.50 (April 1991)
- Cruz Consuelo, “*Identity and Persuasion. How Nations Remember Their Pasts and Make Their Futures*”, *World Politics* Vol.52 no2 (April 2000)
- Dahl Robert A., “*A Democratic Paradox?*”, *Political Science Quarterly* Vol.115 no1 (Spring 2000)
- Duch Raymond M. and Palmer Harvey D., “*Strategic Voting in Post – Communist Democracy?*”, *British Journal of Political Science* Vol.32 no1 (January 2002)

- Dyer Donald L., “*Some Influences of Russian on the Romanian of Moldova During the Soviet Period*”, *Slavic and East European Journal* Vol.43 no1 (1999)
- Dzur Albert W., “*Nationalism, Liberalism and Democracy*”, *Political Research Quarterly* Vol.55 no1 (March 2002)
- Easter Gerald M., “*Preference for Presidentialism: Post-communist Regime Change in Russia and the NIS*”, *World Politics* Vol.49 no2 (January 1997)
- Eke Steven M. and Kuzio Taras, “*Sultanism in Eastern Europe: The Socio – Political Roots of Authoritarian Populism in Belarus*”, *Europe – Asia Studies* Vol.52 no3 (May 2000)
- Ekiert Grzegorz, “*Democratization Processes in East Central Europe: A Theoretical Reconsideration*”, *British Journal of Political Science* Vol.21 no3 (July 1991)
- Filatchev Igor and Bradshaw Roy, “*The Soviet Hyperinflation: Its Origins and Impact throughout the Former Republics*”, *Soviet Studies* Vol.44 no5 (September 1992)
- Fish M. Steven, “*Post-communist Subversion: Social Science and Democratization in East Europe and Eurasia*”, *Slavic Review* Vo.58 no4 (Winter 1999)
- Frye Timothy, “*The Perils of Polarization: Economic Performance in the Postcommunist World*”, *World Politics* Vol.54 no2 (April 2002)
- Gerring John and Thacker Strom C., “*Political Institutions and Corruption: The Role of Unitarism and Parliamentarism*”, *British Journal of Political Science* Vol.34 no2 (April 2004)
- Gorenburg Dmitry, “*Not With One Voice: An Explanation of Intragroup Variation in Nationalist Sentiment*”, *World Politics* Vol.53 no3 (October 2000)
- Grodeland Ase B., Miller William L. and Koshechkina Tatyana Y., “*The ethnic dimension to bureaucratic encounters in postcommunist Europe: perceptions and experience*”, *Nations and Nationalism* Vol.6 no1 (December 2000)
- Harkavy Robert E., “*Images of the Coming International System*”, *Orbis* Vol.41 no4 (Fall 1997)

- Hatto – Tomescu Odette et Hatto Ronald, “*Frontieres et identities La Roumanie et la Moldavie dans l’ Europe elargie*”, Revue Etudes Internationales, volume xxxvi, no3 (Septembre 2005)
- Hayden Robert M., “*Constitutional Nationalism in the Formerly Yugoslav Republics*”, Slavic Review Vol.51 no4 (Winter 1992)
- Herron Erik S., “*Electoral Influences on Legislative Behavior in Mixed – Member Systems: Evidence from Ukraine’s Verkhovna Rada*”, Legislative Studies Quarterly Vol.27 no3 (August 2002)
- Herron Erik S. and Randazzo Kirk A., “*The Relationship between Independence and Judicial Review in Post-Communist Courts*”, The Journal of Politics Vol.65 no2 (May 2003)
- Hopf Ted, “*Managing Soviet Disintegration: A Demand for Behavioral Regimes*”, International Security Vol.17 no1 (Summer 1992)
- Horowitz Donald L., “*The cracked foundations of the right to secede*”, Journal of Democracy Vol.14 no2 (April 2003)
- Hutchinson John, “*Ethnicity and modern nations*”, Ethnic and Racial Studies Vol.23 no4 (July 2000)
- Ishiyama John T., “*The Communist Successor Parties and Party Organizational Development in Post – Communist Politics*”, Political Research Quarterly Vol.52 no1 (March 1999)
- Ishiyama Smithey Shannon and Ishiyama John, “*Judicial Activism in Post – Communist Politics*”, Law and Society Review Vol.36 no4 (December 2002)
- Johnson Harry, “*A Theoretical Model of Economic Nationalism in New and Developing States*”, Political Science Quarterly Vol.80 (1965)
- Joppke Christian, “*Revisionism, Dissidence, Nationalism: Opposition in Leninist Regimes*”, The British Journal of Sociology Vol.45 no4 (December 1994)
- Kaufman Stuart J., “*Spiraling to Ethnic War*”, International Security Vol.21 no 2 (Fall 1996)
- King Charles, “*Modovan Identity and the Politics of Pan-Romanianism*”, Slavic Review Vol.53 no2 (Summer 1994)
- King Charles, “*The Ambivalence of Authenticity, or How the Moldovan Language Was Made*”, Slavic Review Vol.58 no1 (Spring 1999)

- King Charles, “*The Benefits of Ethnic War: Understanding Eurasia’s Unrecognized States*”, *World Politics* Vol.53 no4 (July 2001)
- Kitromilides Paschalis M., “*Republican aspirations in south – eastern Europe in the age of the French Revolution*”, *Proceedings of the Tenth Consortium on Revolutionary Europe*, Athens, Georgia 1980
- Kitromilides Paschalis M., “*The Enlightenment East and West: a comparative perspective on the ideological origins of the Balkan political traditions*”, *Canadian Review of Studies in Nationalism* Vol.10 no1 (January 1983)
- Kolsto Pal and Edemsky Andrei with Kalashnikova Natalya, “*The Dniester Conflict: Between Irredentism and Separatism*”, *Europe – Asia Studies* Vol.45 no6 (1993)
- Kramer Lloyd, “*Historical Narratives and the Meaning of Nationalism*”, *Journal of the History of Ideas*, Vol.58 no3 (July 1997)
- Krasner Stephen D., “*The Case for Shared Sovereignty*”, *Journal of Democracy* Vol.16 no1 (January 2005)
- Krastev Ivan, “*Democracy’s Doubles*”: *New Threats to Freedom*”, *Journal of Democracy* Vol.17 no2(April 2006)
- Krastev Ivan, “*The Strange Death of the Liberal Consensus*”, *Journal of Democracy* Vol.18 no4 (October 2007)
- Kratochwil Friedrich, “*On the notion of “interest” in international relations*”, *International Organization* Vol.36 no1 (Winter 1982)
- Kuzio Taras, “*Transition in Post-communist States: Triple or Quadruple?*”, *Politics* Vol.21 no3 (September 2001)
- Kymlicka Will, “*Multiculturalism and Minority Rights: West and East*”, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* (Issue 4/2002)
- Leenknecht Gert – Jan and van der Schyff Gerhard, “*Reforming the Electoral System of the Dutch Lower House of Parliament: An Unsuccessful Story*”, *German Law Journal* Vol.8 no12 (December 2012)
- Levitsky Steven and Way Lucan A., “*Linkage versus Leverage. Rethinking the International Dimension of Regime Change*”, *Comparative Politics* Vol.38 no4 (July 2006)
- Lipset Martin Seymour, “*Some Social Requisites of Democracy*”, *American Political Science Review* Vol.53 no1 (March 1959)

- Lowenhardt John, Hill Ronald J. and Light Margot, “*A wider Europe: the view from Minsk and Chisinau*”, *International Affairs* Vol.77 no3 (July 2001)
- Lynch Allen C., “*The Realism of Russia’s Foreign Policy*”, *Europe – Asia Studies* Vol.53 no1 (January 2001)
- Lynch Dov, “*Separatist States and Post – Soviet Conflicts*”, *International Affairs* Vol.78 no4 (October 2002)
- Mansfield Edward D. and Snyder Jack, “*Democratization and the Danger of War*”, *International Security* Vol.20 no1 (Summer 1995)
- Matsuzato Kimitaka, “*A Populist Island in an Ocean of Clan Politics: The Lukashenka Regime as an Exception among CIS Countries*”, *Europe – Asia Studies* Vol.56 no2 (March 2004)
- Mc Faul Michael, “*The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship. Noncooperative Transitions in the Postcommunist World*”, *World Politics* Vol.54 no2 (January 2002)
- Mc Faul Michael, “*Transitions from Postcommunism*”, *Journal of Democracy* Vol.16 no3 (July 2005)
- Mitchell Lincoln A., “*Democracy in Georgia Since the Rose Revolution*”, *Orbis* (Fall 2006)
- Morgan Roger, “*A European ‘Society of States’ – but only States of Mind?*”, *International Affairs* Vol.76 no3 (July 2000)
- Mungiu – Pippidi Alina, “*Corruption: Diagnosis and Treatment*”, *Journal of Democracy* Vol.17 no3 (July 2006)
- Newland Chester A., “*Transformational Challenges in Central and Eastern Europe and Schools of Public Administration*”, *Public Administration Review* Vol.56 no4 (July – August 1996)
- Newman Saul, “*Nationalism in Postindustrial Societies: Why States Still Matter*”, *Comparative Politics* Vol.33 no1 (October 2000)
- O’ Donnell Guillermo, “*Delegative Democracy*”, *Journal of Democracy* (1994)
- O’ Dwyer Conor, “*Runaway State Building: How Political Parties Shape States in Post-communist Eastern Europe*”, *World Politics* 56 (July 2004)

- O' Leary Brendan, "*On the Nature of Nationalism: An Appraisal of Ernest Gellner's Writings on Nationalism*", British Journal of Political Science Vol.27 no2 (April 1997)
- O' Loughlin John, Michael D. Ward, Corey L. Lofdahl, Jordin S. Cohen, David S. Brown, David Reilly, Kristian S. Gleditsch, Michael Shin, "*The Diffusion of Democracy, 1946-1994*", Annals of the Association of American Geographers, Vol.88 no4 (December 1998)
- Papava Vladimer, "*The Political Economy of Georgia's Rose Revolution*", Orbis (Fall 2006)
- Peers Steve, "*From Cold War to Lukewarm Embrace: The European Union's Agreements with the CIS States*", The International and Comparative Law Quarterly Vol.44 no4 (October 1995)
- Plattner Marc F., "*Globalization and self – government*", Journal of Democracy Vol.13 no3 (July 2002)
- Plattner Marc F., "*Populism, Pluralism, and Liberal Democracy*", Journal of Democracy Vol.21 no1 (January 2010)
- Priban Jiri, "*Reconstituting Paradise Lost: Temporality, Civility, and Ethnicity in Post – Communist Constitution – Making*", Law and Society Review Vol.38 no3 (September 2004)
- Protsyk Oleh, "*Troubled Semi-Presidentialism: Stability of the Constitutional System and Cabinet in Ukraine*", Europe – Asia Studies Vol.55 no7 (November 2003)
- Protsyk Oleh, "*Ruling with Presidential Decree Making in Russia and Ukraine*", Europe – Asia Studies Vol.56 no5 (July 2004)
- Reiter Dan, "*Why NATO Enlargement Does Not Spread Democracy*", International Security Vol.25 No4 (Spring 2001)
- Rejai Mostafa, Enloe Cynthia H., "*Nation-States and State-Nations*", International Studies Quarterly Vol.13 no2 (June 1969)
- Renwick Alan, "*Modelling Multiple Goals: Electoral Systems Preferences in Hungary in 1989*", Europe – Asia Studies Vol.57 no7 (November 2005)
- Roger Antoine, "*Economic Development and Positioning of Ethnic Political Parties: Comparing Post-Communist Bulgaria and Romania*", Southeast European Politics Vol.3 no1 (June 2002)

- Roper Steven D. and Fesnic Florin, “*Historical Legacies and Their Impact on Post – Communist Voting Behavior*”, *Europe – Asia Studies* Vol.55 no1 (January 2003)
- Rupnik Jacques, “*From Democracy Fatigue to Populist Backlash*”, *Journal of Democracy* Vol.18 no4 (October 2007)
- Sadurski Wojciech, “*Postcommunist Charters of Rights in Europe and the U.S. Bill of Rights*”, *Law and Contemporary Problems* Vol.65 no2 (Spring 2002)
- Schopflin George, “*Civil Society, Ethnicity and the State: a threefold relationship*”, Center for the Study of Nationalism, Paper delivered at the Conference “*Civil society in Austria*”, Vienna 20-21 June 1997
- Schwartzman Kathleen C., “*Globalization and Democracy*”, *Annual Review of Sociology* Vol.24 (1998)
- Shulman Stephen, “*Nationalist Sources of International Economic Integration*”, *International Studies Quarterly* Vol.44 no3 (September 2000)
- Smith Anthony D., “*The Diffusion of Nationalism: Some Historical and Sociological Perspectives*”, *The British Journal of Sociology* Vol.29 no2 (June 1978)
- Stan Lavinia and Turcescu Lucian, “*The Romanian Orthodox Church and Post-Communist Democratization*”, *Europe – Asia Studies* Vol.52 No8 (December 2000)
- Stan Lavinia and Turcescu Lucian, “*Politics, National Symbols and the Romanian Orthodox Cathedral*”, *Europe – Asia Studies* Vol.58 No7 (November 2006)
- Sugar Peter F., “*The Nature of the non – Germanic Societies under Habsburg Rule*”, *Slavic Review* Vol.22, 1963
- Suny Ronald Grigor, “*Provisional Stabilities: The Politics of Identities in Post-Soviet Eurasia*”, *International Security* Vol.24 no3 (Winter 1999-2000)
- Tishkov Valery A., “*Forget the ‘nation’: post-nationalist understanding of nationalism*”, *Ethnic and Racial Studies* Vol.23 no4 (July 2000)
- Towe Thomas E., “*Fundamental Rights in the Soviet Union: A Comparative Approach*”, *University of Pennsylvania Law Review* Vol.115 no8 (June 1967)

- Verdery Katherine, “*Beyond the Nation in Eastern Europe*”, Social Text no38 (Spring 1994)
- Wallace William, “*From the Atlantic to the Bug, from the Arctic to the Tigris? The Transformation of the EU and NATO*”, International Affairs Vol.76 no3 (July 2000)
- Way Lucan A., “*Weak States and Pluralism: The Case of Moldova*”, East European Politics and Society Vol.17 no3 (May 2003)
- Way Lucan A., “*Authoritarian State Building and the Sources of Regime Competitiveness in the Fourth Wave: the cases of Belarus, Moldova, Russia and Ukraine*”, World Politics 57 (January 2005)
- Way Lucan A., “*The Real Causes of the Color Revolutions*”, Journal of Democracy Vol.19 no3 (July 2008)
- Wejnert Barbara, *Diffusion, Development and Democracy, 1800-1999*, American Sociological Review Vol.70 no1 (February 2005)
- Wilson Robin, “*The politics of contemporary ethno-nationalist conflicts*”, Nations and Nationalism Vol.7 no3 (April 2001)
- White Stephen, Ian McAllister, Margot Light, John Lowenhardt, “*A European or a Slavic Choice? Foreign Policy and Public Attitudes in Post-Soviet Europe*”, Europe – Asia Studies Vol.54 no2 (March 2002)
- Zielinski Jakub, “*Translating Social Cleavages into Party Systems. The Significance of New Democracies*”, World Politics Vol.54 no2 (January 2002)
- Zubrzycki Genevieve, “*We the Polish Nation: Ethnic and Civic Visions of Nationhood in Post-communist Constitutional Debates*”, Theory and Society Vol.30 no5 (October 2001)

Εκθέσεις

- Analytical Bulletin by the Committee for Freedom of the Press, 31/03/2009
- Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.6 no2/3 (Spring / Summer 1997)
- Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.6 no4 (Fall 1997)

- Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.7 no1 (Winter 1998)
- Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.7 no2 (Spring 1998)
- Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.7 no3 (Summer 1998)
- Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.8 no1/2 (Winter/ Spring1999)
- Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.8 no3 (Summer 1999)
- Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.8 no4 (Fall 1999)
- Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.9 no1/2 (Winter/ Spring 2000)
- Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.9 no3 (Summer 2000)
- Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.9 no4 (Fall 2000)
- Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.10 no1 (Winter 2001)
- Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.10 no2/3 (Spring/ Summer 2001)
- Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.10 no4 (Fall 2001)
- Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.11 no1/2 (Winter/ Spring 2002)
- Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.11 no3 (Summer 2002)
- Constitutional Report of Moldova, East European Constitutional Review Vol.11/12 no4/1 (Winter 2002/ Spring 2003)
- Council of Europe International Election Observation Mission, Parliamentary Election, Republic of Moldova – 6 March 2005

- Defamation Law and Practice in Belarus, Moldova and Ukraine, Global Campaign for Free Expression, London: June 2006
- Druta Mihai, “*NATO Enlargement’s Impact on Moldovan Neutrality*”, NATO – EAPC Individual Research Fellowships, Chisinau: June 2001
- Haraszti Miklos, “*Assessment Visit to Moldova*”, Organization for Security and Cooperation in Europe, The Representative on Freedom of the Media, 16 December 2004
- Haraszti Miklos, “*Assessment Visit to the Transdniestrian Region of the Republic of Moldova*”, Organization for Security and Cooperation in Europe, The Representative on Freedom of the Media, 10 March 2005
- IMF, Ukraine, Staff Country Report no97/ 109 (October 1997)
- IMF Staff Country Report No. 98/58, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (June 1998)
- IMF, Republic of Belarus, Staff Country Report no98/ 108 (October 1998)
- IMF, Ukraine, Staff Country Report no99/ 42 (May 1999)
- IMF Staff Country Report No.99/110, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (September 1999)
- IMF, Republic of Belarus, Staff Country Report no99/ 143 (December 1999)
- IMF Staff Country Report No.01/22, Republic of Moldova: Recent Economic Developments (January 2001)
- IMF. Republic of Moldova, Staff Report for the 2002 Article IV Consultation, First Review Under the Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility and Request for Waiver of Performance Criteria (June 26, 2002)
- IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2003 Article IV Consultation, (January 7, 2004)
- IMF Working Paper, “*A Common Currency for Belarus and Russia*”, December 2004
- IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2004 Article IV Consultation, (January 18, 2005)
- IMF, Republic of Moldova, Selected Issues (January 21, 2005)

- IMF, Republic of Moldova, Staff Report for the 2006 Article IV Consultation and Request for a Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility (April 20,2006)
- IMF, Republic of Moldova, First Review Under the Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility and Requests for Waiver of Performance Criterion and Augmentation of Access (November 30,2006)
- IMF, Republic of Moldova, Second Review Under the Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility and Request for Waiver of Nonobservance of Performance Criterion (June 25,2007)
- IMF, Republic of Moldova, Staff Report for 2007 Article IV Consultation and the Third Review Under the Three – Year Arrangement Under the Poverty Reduction and Growth Facility (February 20, 2008)
- IMF, Republic of Moldova, Selected Issues (February 27, 2008)
- Kandelaki Giorgi, “*Georgia’s Rose Revolution*”, Special Report 167 – July 2006, United States Institute of Peace
- Moldova Anti – Corruption Assessment, Submitted to USAID by Democracy International , IFES, and DPK Consulting, June 2006
- Munteanu Igor, “*Nations in Transit 2004: Moldova*”, Institute for Development and Social Initiatives Viitorul in Moldova
- Nantoi Oazu, “*The Fourth... and the Last*”, Moldavia Institute for Public Policy, 02/01/2007
- Republic of Moldova – Parliamentary Elections 6 March 2005, OSCE – ODIHR Election Observation Mission Final Report, Warsaw: 3 June 2005
- Report No13 by the CSCE Mission to Moldova, 13 November 1993
- Roper Steven, “*Regionalism in Moldova*”, *Paper for the Political Studies Association – UK, 50th Annual Conference*, 10-13 April 2000, London
- Rose Richard, “Comments on the Election Law of the Republic of Moldova”, European Commission for Democracy Through Law, Opinion no226/2002
- Socor Vladimir, “*Gagauz Autonomy in Moldova: A Precedent for Eastern Europe?*”, RFE/RL Research Report 3 (1994)
- Solonari Vladimir, “*Moldova: Two Conflicts with Different Histories*” in Societies in conflict: the contribution of law and democracy to conflict

resolution, Science and technique of democracy no29, European Commission for Democracy through Law, Council of Europe Publishing 2000

- Stability Pact Anti-Corruption Initiative, General Assessment Report for Moldova, adopted on 30 April 2002
- Thematic Review of National Policies for Education – Moldova, Organization for Economic Cooperation and Development: Centre for Cooperation With Non – Members, Directorate for Education, Employment, Labor and Social Affairs, 7 June 2002
- Waters Trevor, “*The ‘Moldovan Syndrome’ and the Re-Russification of Moldova – Forward into the Past*”, Conflict Studies Research Centre, February 2002
- 2006 Investment Climate Statement – Moldova, Secretary for Economic, Energy and Agricultural Affairs, US Department of State

Εφημερίδες, Διευθύνσεις Διαδικτύου

- Elections Code, No1381 – XIII of 21.11.1997
- Ellen Barry, “Moldovan Capital’s Mayor Speaks Against Communism”, The New York Times 13/04/2009
- <http://newsvote.bbc.co.uk>
- Info – Prim Neo, 18/11/2008
- INFOTAG, 11/12/2008
- <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/Europe/7757145.stm>
- Denis Cenuşa, “Parliamentary election in Romania and its impact on the Republic of Moldova”, Moldova Azi, 21/11/2008
- DECA – PRESS, 10/11/2008
- <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/Europe/7633941.stm>
- <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/Europe/7642084.stm>
- Belarusian Telegraph Agency, 17/12/2008
- Zerkalo Nedeli, field reports no 32(611), 26 August – 1 September 2006 (author Hennadiy Druzenko)
- Zerkalo Nedeli, field reports no34 (713), 13-19 September 2008 (author Yulia Mostovaya)

- Zerkalo Nedeli, 19-25 April 2008
- <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/Europe/7597112.stm>
- Den (The Day), 07/04/2009
- Brian Whitmore, “Moldova vote controversy highlights doubts over monitoring”, RFE/ RL (USA) 25/04/2009
- Denis Cenușă, “OSCE Astana Summit forgotten in Chisinau”, Moldava Azi, 28 December 2010
- Ghia Nodia, “Europeanization and (not) Resolving Secessionist Conflicts” , www.ecmi.de/jemie/download/1-2004comment01.pdf
- Nicu Popescu, “EU in Transnistria: From Deadlock to Sustainable Settlement”, Centre for European Policy Studies, Brussels, 14 December 2005 in <http://www.iss-eu.org/occasion/occ60e.html>
- Radio Free Europe/ Radio Liberty, 09/10/2005
- Gergana Noutcheva, Nathalie Tocci, Bruno Coppieters, Tamara Kovziridze, Michael Emerson and Michael Huysseune, “Europeanization and Secessionist Conflicts: Concepts and Theories”, www.ecmi.de/jemie/download/1-2004chapter1.pdf
- Marius Vahl and Michael Emerson, “Moldova and the Transnistrian Conflict”, www.ecmi.de/jemie/download/1-2004chapter4.pdf
- The Tiraspol Times, 09/03/2007
- The Russian Journal, 03/12/2003
- Civil Society for a European Moldova (30/03/2007) in <http://www.europa.md/upload/File/boxedreapta/EUROFORUM-CONSORTIUM.doc>
- Moldova: Corruption Timeline, The Global Integrity Report in <http://report.globalintegrity.org/Moldova/2007/timeline>
- <http://www.gallup.com/poll/109228/Russian-Language-Enjoying-Boost.htm>
- Interlic News Agency, 01/03/2005
- Anatoly Gudym, George Balan, “Idea of federalization and prerequisites for approximation of economic systems of the Republic of Moldova and Transnistria” (December 2002), www.cisr-md.org
- Preliminary Results of the November 28, 2010 Early Parliamentary Elections, <http://www.alegeri.md>

- <http://www.e-democracy.md/en/elections/parliamentary/2010/results.htm>
- Igor Botan, “*The stake in elections and possible post-electoral scenarios*”, November 21 2010, <http://www.e-democracy.md>
- Vlad Georgescu, “*Crisis hits Romania at poll time*”, 27/11/2008
www.bbc.co.uk